ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Türkiye - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980

Musa QASIMLI
Türkiye Türkçesine Aktaran : **Dr. Alpertunga ALTAYLI**
Redaktör: **Dr. Seyfettin ALTAYLI**

ANKARA - 2013

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Qasımlı, Musa, 1957 -
Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilişkileri 1960-1980 / Musa Qasımlı; Türkiye Türkçesine aktaran: Alpertunga Altaylı.– Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
XXII, 599 s.; res.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)
Kaynakça (s. 567-585)
Dizin (s. 587-599)
ISBN: 978-975-16-2545-8
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER – TARİHÇE – 20. YÜZYIL
2. TÜRKİYE – ULUSLARARASI İLİŞKİLER – SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ
3. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ – ULUSLARARASI İLİŞKİLER – TÜRKİYE
I. Altaylı, Alpertunga, Türkiye Türkesine aktaran
II.E.a. III. Seri
327.561047

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Yavuz ARSLAN
Doç. Dr. Hakan KIRIMLI

KİTAP SATIŞI:
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2545-8
İLESAM : 13.06.Y.0150.383
BASKI SAYISI : 1.500 Adet
BASKI : ÜÇ S Basım Reklam Ltd. Şti. - 0312 448 13 67

KISALTMALAR

ADC: Almanya Demokratik Cumhuriyeti;

AFD: Almanya Federal Cumhuriyeti;

ABD: Amerika Birleşik Devletleri;

Age: Adı geçen eser;

ARDA: Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi;

ARDESH: Azerbaycan Respublikası Devler Edebiyat ve Sanat Arşivi;

ARSSA: Azerbaycan Respublikası Siyasî Senedler Arşivi;

AP: Adalet Partisi;

ASALA: Ermeni terör teşkilatı;

AVPRF: Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii;

AVAKS: Amerikan erken uyarı uçakları;

Azerbaycan KPMK: Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi;

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi;

ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti;

d: delo (dosya);

dok: dokumentıy (belge);

DP: Demokrat Partisi;

Ermenistan SSC: Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti;

Ermenistan SSC KPMK: Ermenistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi;

f: font (fon);

KGB: Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti-Devlet Güvenlik Teşkilatı;

KP: Komünist Parti;

KPMK: Komünist Partisi Merkezî Komitesi;

l: list (varak);

MGK: Millî Güvenlik Konseyi;

NATO: Kuzey Atlantik Paktı Örgütü (North Atlantic Treaty Organization);

op: liste;

OSV-2: Türkçe SALT-2;

RGANİ: Rossiyskiy Gosudarstvenıy Arhiv Noveyşey İstorii;

RGASPİ: Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoy İstorii;

RSSFC: Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti;

s: sayfa;

CENTO: Merkezî Anlaşma Örgütü (Central Treaty Organisation);

SİTA: Sovyet İttifakı Telgraf Agentliği;

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği;

SSCB KPMK: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi;

SSSR: Soyuz Sovetskih Sosialistiçeskih Respublik;

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi;

TC BCA: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi;

TİP: Türkiye İşçi Partisi;

THY: Türk Hava Yolları;

TKP: Türkiye Komünist Partisi;

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri;

TsK KPSS: Tsentralnıy Komitet Kommunistiçeskoy Partii Sovetskoqo Soyuza;

vr: varak;

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR III
ÖNSÖZ XIII
GİRİŞ XV

I. BÖLÜM:
İKİ ÜLKE ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN
TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ 1

II. BÖLÜM
SSCB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİ NORMALLEŞTİREN
BAŞLICA ETKENLER 21
Türkiye'de Darbe. İki Ülke Arasında Güven Ortamının
Yaratılması Şart 23
ABD'nin Türkiye'deki Nüfuzunun Artması Sovyetleri Rahatsız Ediyor ... 25
SSCB'nin Ekonomik Durumu Türkiye İle Yakınlaşmaya Etki Ediyor 41
Küba Roket Krizi ve Türk-Sovyet İlişkileri 43
Çin Faktörü 48
"Ateş Altındaki Ülke": Türkiye'nin Durumu Çok Yönlü Siyasetin
Yürütülmesini Zarurî Kılıyor 50
Türkiye'nin Ekonomik Sıkıntıları Kuzey Komşusu İle İlişkilerini
Düzeltmesi Gerekliliğini Doğuruyor 55
Sovyetler Birliği'nin Türkiye Komünist Partisi'ne Yaptığı
Gizli Yardımlar 58
İlk Temaslar 60
Sovyet-Türk İlişkilerinin Normalleşmesine Etki Eden Kıbrıs
Problemine Bakış 63

İlişkilerdeki Sıkıntılar 90
Kamuoyunun Hazırlanması 93

III. BÖLÜM:
TÜRKİYE'NİN ÇOK YÖNLÜ DIŞ SİYASETİNİN İLK ADIMLARI BUZLAR ERİYOR 97
SSCB'de Sessiz Darbe 99
İlişkilere Engel olan Etkenler 101
Feridun Cemal Erkin'in SSCB Ziyareti 103

IV. BÖLÜM
N. V. PODGORNIY TÜRKİYE'DE. DOSTLUĞA ENGEL OLACAK HİÇBİR SEBEP YOK 123
Podgornıy'ın Türkiye Gezisi 125
Yeni Hükümet Şekilleniyor 139
Ermenistan'da Türkiye Karşıtı Hareketler 141

V. BÖLÜM:
SSCB DIŞİŞLERİ BAKANI A. A. GROMIKO VE TÜRKİYE BAŞBAKANI SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ'NÜN ZİYARETLERİ. ENGELLER KALDIRILIYOR 145
Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı 34 Yıllık Aradan Sonra Türkiye'de 147
Gezinin Getirdikleri 160
Türkiye Başbakanı 33 Yıllık Aradan Sonra SSCB'de 161

VI. BÖLÜM:
KARŞILIKLI İLİŞKİLERİN ENGEBELİ YOLLARI. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'YE KARŞI GİZLİ FAALİYETLERİ 173
Demirel Hükümeti Kuruyor. Yeni Hükümetin SSCB'ye Karşı Tutumu. 175
Devlet Bakanı Kamil Ocak'ın Gezisi 178

B-57 Uçağı Gerginliğe Sebep Oluyor 179
Dışişleri Bakanlığında Toplantı.
SSCB Büyükelçisi Faal Hareket Ediyor 184
NATO'daki Durumun Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi
Sovyetlerin Akdeniz'e İnme Plânları 187
Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi 196
Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Türkiye Komünist Partisi'ne
Verdiği Destek Ortalığı Karıştırıyor 197
Ferruh Bozbeyli'nin SSCB Ziyareti.
SSCB Yüksek Sovyeti'nde Konuşma Yapan İlk Türk Devlet Adamı 217
Potoliçev'in Türkiye Gezisi 221
İlişkiler Geriliyor 222

VII. BÖLÜM:
SSCB BAŞBAKANININ TÜRKİYE'YE İLK ZİYARETİ
SOĞUK SAVAŞIN ŞİDDETİ DÜŞÜYOR 225
Kosıgin'in Gezisi Öncesi Durum 227
Doğu-Batı İlişkileri ve İslam Birliği İdeali 235
Geziye Hazırlık 237
Kosıgin Türkiye'de 240
Gezinin İlk Sonuçları 265
Türkiye, ABD İle İlişkilerini Geliştiriyor 270
Sovyet-Türkiye İlişkilerinde Sorunlar 272

VIII. BÖLÜM:
DÜŞMANLIĞIN SON KALINTILARI ORTADAN KALDIRILIYOR.
ŞÜPHE BULUTLARI İSE YERLİ YERİNDE DURUYOR 275
Demirel SSCB'de 277
Sovyetlerin Türk Komünistlerine Desteği Devam Ediyor 296
Kıbrıs'taki Durumun Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi 298
Yüksek Sovyet Başkanı İ. V. Spiridonov'un Türkiye Ziyareti 300

Çağlayangil'in SSCB Gezisi 302
Sosyalist Kamptaki Durum SSCB'nin Pragmatik Siyaset Yürütmesini Gerekli Kılıyor 306
Türkiye'de Kurulan Yeni Hükümet'in SSCB'ye Yaklaşımı 309

IX. BÖLÜM:
TÜRKİYE CUMHURBAŞKANI'NIN SSCB'YE İLK SEFERİ. YENİ GELİŞME SÜRECİNİN BAŞLAMASI 315
Cevdet SUNAY SSCB'de 317
Geziden Sonra İlişkiler Gelişiyor 344

X. BÖLÜM:
İLİŞKİLERE ENGEL OLAN FAKTÖRLER. GİZLİ SAVAŞ 351
Bulgaristan Üzerinden Türkiye'ye Karşı Yürütülen Gizli Faaliyet 353
Amerikan Uçakları Problem Yaratıyor 355
Çin ve Kıbrıs Faktörü 363
Nihat Erim Hükümeti'nin Türk-Sovyet İlişkilerine Bakışı 364
Sovyetlerin Türkiye'deki Gizli Faaliyyetleri 366
Sovyetlerin Sol Örgütlere Gizli Desteği 372
Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde Gizli Faaliyeti 373

XI. BÖLÜM:
SOVYETLERİN ARZULADIKLARI TÜRKİYE. SSCB SICAK DENİZLERE ÇIKMAK İÇİN CAN ATIYOR 375
Podgornıy Türkiye'de 377
Türkiye'ye Karşı Ermeni Terörü 398
Moskova'daki Türkiye Büyükelçisinin Güney Kafkasya Gezisi 403
KGB'nin Kıbrıslı Rumlara Gizli Silah Satışı SSCB'nin Akdeniz-Basra Körfezi-Hint Okyanusuna Çıkış Denemesi 407

XII. BÖLÜM:

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTININ SOVYET-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ 413
Kıbrıs Çıkarması. Sovyetlerin Kıbrıs Sorununa İlişkin Uluslar Arası Barış Konferansı Önerisi..... 415
Yeni Sovyet Büyükelçisi A. A. Rodionov 423
ABD'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu 426
Demirel'in Sovyetler Birliği'ne Yaklaşımı
Türkiye'nin Bakü'de Konsolosluk Açma Önerisi 428
Türklere Karşı Ermeni Terörü Sürüyor..... 433

XIII. BÖLÜM:

SOVYETLER BİRLİĞİ, TÜRKİYE İLE SIKI SİYASÎ İLİŞKİLER KURMAK İÇİN YENİ ARAYIŞLAR PEŞİNDE 435
Kosıgin'in Türkiye Ziyareti 437
Ecevit: "SSCB Türkiye İçin Tehdit Unsuru Değildir. Azerbaycan, Türk-Sovyet İlişkilerinin Gelişiminde Temel Taşıdır" 446
SSCB'deki Yabancı Ülke Elçilerinin Azerbaycan Gezisi 455

XIV. BÖLÜM:

SSCB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE AZERBAYCAN SİYASÎ MUHACERETİ 459
Muhaceretin Türkiye'deki Çalışmaları SSCB'yi Rahatsız Ediyor..... 461
Türkiye'deki Azerbaycan Siyasî Muhacereti ve Türk-Sovyet İlişkilerine Haydar Aliyev'in Yaklaşımı 470

XV. BÖLÜM:

SSCB'NİN TÜRKİYE'Yİ BAĞLANTISIZ BİR ÜLKEYE ÇEVİRME VE MÜTTEFİK YAPMA ÇABALARI 483
Çağlayangil'in Gezisi 485
Ermeni Terörü Tüm Hızıyla Devam Ediyor 494
Ecevit-Demirel Çekişmesi. Deniz Baykal SSCB'de 495
Mareşal N. V. Ogarkov'un Türkiye Ziyareti 498
Sırrı Atalay'ın SSCB Seferi 500
NATO: Türk-Sovyet Siyasî Yakınlaşmasını
Arzu Edilmez Olarak Görüyor 502

XVI. BÖLÜM:

İKİ ÜLKE ARASINDA SİYASÎ BELGE İMZALANIYOR 507
Ecevit'in SSCB Ziyareti 509
İlişkiler Gelişip Büyüyor 531
Türkiye'deki Amerikan Üsleri Sovyetleri Rahatsız Ediyor 533
Türk-Yunan Sorununun Tırmanmasında Sovyet Parmağı 534
Sovyet-Türk Askerî İşbirliği 535
AWACS'lar Sorunu 536
Türkiye'de Kriz Büyüyor 537
Ecevit Sovyet Büyükelçiliği'nde 538
SALT-2 ve Türkiye 538
S. A. Skaçkov'un Türkiye Ziyareti 543

XVII. BÖLÜM:

İRAN DEVRİMİ VE SOVYET-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ. YENİ SOĞUK SAVAŞIN EŞİĞİNDE 545
İran'da Sovyet-ABD Mücadelesi ve Türkiye 547
Sovyet-Türkiye İlişkileri ve İran'ın Toprak Bütünlüğü Konusu 551

Ermeni Terörü ve Komünist Tehdidi..... 555
Ecevit Batı'yı Suçluyor..... 558
A.P. Şitikov'un Türkiye Ziyareti..... 560
Demirel Yeniden Başbakanlık Koltuğunda.
Sovyetler Birliği'nin Endişesi..... 561

SONUÇ..... 563

KAYNAKÇA

Arşivler..... 567

Kitaplar..... 569

Makaleler..... 570

Süreli Yayınlar..... 584

İnternet Siteleri..... 585

DİZİN..... 587

ÖNSÖZ

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkiler Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle ivme kazanmış ve giderek daha yüksek seviyelere ulaşmıştır.

Türkiye, yer tuttuğu konum ve sahip olduğu imkânlar yönünden Türk Dünyası için özellikle Atatürk'ün hayata geçirdikleri ile hep örnek olmuş ve olmaktadır.

Türkiye, bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte Azerbaycan'ın Batı ile bütünleşmesinde bir köprü rolünü oynamış ve oynamaktadır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tarihine bir göz atacak olursak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, yani yıkılma noktasına ulaştığında bile Azerbaycan'da meydana gelen Rus-Ermeni güçlerinin yaptığı katliamlara engel olmak için Kafkas İslam Ordusu adıyla hayata geçirdikleri Anadolu Türklüğünün Azerbaycan Türklüğüne; Çanakkale Savaşları, Balkan Harbi ve Osmanlı-Rus savaşlarında da Azerbaycan'dan gelerek Mehmetçiklerle omuz omuza vererek çarpışmaları ve aziz canlarını feda etmeleri de Azerbaycan Türklüğünün Anadolu Türklüğüne duyduğu sevgiyi ortaya koyan en görkemli delildir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından yirmi yıl geçmiştir. 70 yıl süren Sovyet hâkimiyetinin baskı ve tecrit politikası bağımsızlıkla birlikte sona ermiş ve buradaki aydın kadrolar özellikle millî kimlik ve millî tarihî öğrenme yönünde son derece başarılı çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu çalışmalardan biri de Dr. Alpertunga'nın Türkiye Türkçesi'ne aktardığı sevgili dostum Prof. Dr. Musa Qasımlı'nın elinizdeki kitabıdır.

Ben, Türklerle Ruslar arasındaki tarihî geçmişe yönelip onları irdelemek ve kendi düşüncelerimi yazmak istemiyorum. Musa Bey'in bu eseri bu iki halk arasındaki ilişkilerin, birbirlerine bakışlarının ve yaklaşımlarının kısa bir özeti konumundadır. Eser iyi bir gözle incelendiği zaman ne demek istediğim çok daha iyi anlaşılacaktır. Şunu da vurgulamak durumundayım. Türkler, Rusların kendi devletlerini kurmada ve devam ettirmede onlara yol göstermiş, örnek olmuştur. Bir devletin temel taşı, onun ordusu, maliyesi ve vergi sistemidir. Rus ordusu, maliye ve vergi sistemi tamamen Türk devlet sisteminin kopyasıdır, çünkü Moskova Knyazı Yuri Daniloviç'i Knyaz tayin eden de Türkler olmuş ve

ona devletin yukarıda saydığımız üç temel değerlerini öğretmiş ve uygulatmıştır. Bugün Moskova'da göklere yükselen Kremlin Sarayı'nın bile Azerbaycan'ın Şamahı şehrinin Çalbaş köyünde dünyaya gelmiş Elis Sübhan oğlu Keremli adlı bir mimar tarafından yapılması, "Keremli" sözünün zaman içinde "Kremlin"e dönüşmesi, Türklerle Ruslar arasındaki ilişkilerin eskiden beri hangi seviyede olduğunu göstermektedir.

Eserin yazarı ünlü tarihçi Musa Qasımlı, 1957 yılında Azerbaycan'da doğdu. 1974 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesini bitirdi. Yüksek lisansını 1985 de savundu. 1992 yılında "Uluslararası Kültürel Ortamında Azerbaycan (1946–1991)" adlı teziyle doktorasını tamamladı. Halen Bakü Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Azerbaycan Milli Meclisi'nde milletvekilidir.

Yazar, birçok millî ve uluslar arası bilimsel kuruluşun üyesidir. Azerbaycan'ın yanı sıra ABD, Türkiye, Almanya, Polonya, Romanya, Arjantin, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve İran'da 6 kitabı, 50'den fazla makale ve tebliği yayınlanmıştır.

Eserin düzeltmesi konusunda son derece titiz çalıştığımı söylemek durumundayım. Bu eserle, kültürümüzün önemli bir kazanım elde ettiği düşüncesindeyim. Sevgili dostum Prof. Dr. Musa Qasımlı Bey'e yeni çalışmalarında başarılar diliyorum. Dr. Alpertunga Altaylı'yı da böyle bir eseri Türkiye Türkçesi'ne hazırladığından dolayı kutluyorum.

Azerbaycan ve Anadolu Türklüğü birbirini tanıdıkça, birbirine güvendikçe ve el ele verdikçe daha güzel işlere imza atacaklardır. Ulu Önderimiz Atatürk; "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir", Azerbaycan'ın tarihî devlet adamı Haydar Aliyev de; "Biz bir millet, iki devletiz" sözlerini lâf olsun diye söylememişlerdir.

Saygılarımla.

Seyfettin ALTAYLI

GİRİŞ

Gerek tarihsel, gerekse de coğrafi olarak yakın komşu olan iki büyük devlet, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler geçmişte hiç de olumlu bir seyir izlememiştir. Çeşitli nedenlerden kaynaklanan anlaşmazlıklar, ağır bilançolarla sonuçlanan kanlı çatışmalar, Rus ve Türk halklarına eşi ve benzeri bulunmayan felâketler getirmiştir. Kendisini Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak gören Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırgan ve düşmanca yaklaşımı ve bunun sonucu olarak patlak veren savaşlar, Türk ulusunun belleğinde silinmesi imkânsız izler bırakmıştır. Buna rağmen Türk-Rus ve Türk-Sovyet ilişkileri bütünüyle olumsuz, karanlık bir tablo gibi yansıtılamaz. İki toplum arasında karşılıklı iyi ilişkiler, önemli müspet gelişmeler de olmuştur. Kiev Rus Devleti'nin kurulmasından sonra geçen tarihsel süreçte Slav ve Türk topluluklarının sıkı birlikteliği, bu devletin varlığını besleyen güç olmuştur. Slav-Türk birliğinin sağlam olduğu dönemlerde Rusya, tarihinin en ihtişamlı dönemlerini yaşamıştır. Birçok tarihî dönemde Türk toplulukları, hem bir Slav-Hıristiyan, hem de bir Türk-Müslüman ülkesi olan Rusya'yı yabancı saldırılara karşı kahramanca savunmuş, canlarını ve mallarını onun uğrunda feda etmiştir.

Rusya ve Türk Devletleri arasındaki ilişkilerin normal olduğu dönemlerde her iki tarafın gelişme kaydetmesi ve güçlenmesi dikkat çekicidir. Tersi durumlarda sadece bu ülkeler değil, hatta bölgenin diğer ülkeleri ve toplulukları da büyük zarar görmüşlerdir. Savaşlar her zaman toplumları arzu etmedikleri felâketlere sürüklemiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Rusya ve Osmanlı devletlerinin birbirilerine karşı yürüttükleri çatışmacı siyaset neticesinde her iki imparatorluk da yıkılmış, bu yıkılışlar da bölgede büyük felâketlere neden olmuştur. İki devasa imparatorluğun çöküşü bunlara komşu olan ülkeleri de zor durumda bırakmıştır. Çar Rusyası'nın dağılmasından sonra kurulan Sovyet Rusyası'nın, ilk başlarda özgürlük mücadelesi veren milletlerin bu davalarına saygı duyduğunu ilan etmesi, zor şartlar altında olmasına rağmen onlara maddî ve manevî destek vermesi Rusya'ya olan bakış açısını değiştirmiştir. Türk-Sovyet dostluğunun temelleri de böyle bir ortamda atılmıştır. Rusya'da işbaşına geçen Bolşeviklerle Türkiye Cumhuriyeti'nin müttefik olması, onların gerek ortak düşmanlara karşı mücadelede başarılı olmalarına, gerekse bir dizi iç sorunu çözmelerine imkân sağlamıştır.

1920'li yıllarda Bolşevizmi yıkmaya ve Türk bölgelerine sahip olmaya çalışan bazı Batılı devletlere karşı Rusya ve Türkiye ittifak kurarak uluslar arası konumlarını sağlamlaştırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde temelleri atılan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni ilk tanıyan bizzat Bolşevik Rusya olmuştur. Anadolu Türklüğünün Batı emperyalizmine karşı yürüttüğü Millî Mücadele ve İstiklâl Savaşı'na Sovyet yönetiminin verdiği mali ve askerî araç desteği, elde edilen zaferlerde önemli rol oynamıştır. En zor anlarında Türk ve Rus halkları aynı tarafta yer almışlardır. Bu işbirliği, onların zorlukların üstesinden gelmelerine ve güçlenmelerine katkıda bulunmuştur. Bu birliktelik, Rus-Türk müttefikliğini ve dostluğunu istemeyen devletleri endişelendirmiştir. Bazı Batılı devletlerin resmî daireleri ve basını, Rusya-Türkiye ittifakını, dünya denizlerine çıkmada kapı görevini oluşturan boğazların kontrolden çıkması ve iki ülkeyi birleştiren Karadeniz'in "Rus-Türk gölüne dönüşmesi" olarak değerlendirmiştir.

Bu olumlu ilişkiler 16 Mart 1921 ve 17 Aralık 1925 tarihli dostluk ve karşılıklı güvene dayanan anlaşmaların imzalanmasıyla resmen onaylanmıştır. Anlaşma metinlerinde, iki devletin anlaşması, kararlı ve sağlam fikirlere dayalı yararlı ilişkiler olarak tanımlanmıştır. Lozan Barış Konferansı'nda, Türkiye'nin Boğazlarla ilgili haklarının tanınmasından sonra, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Konferans'ın akabinde Türkiye'nin Batılı devletlere yaklaşması Ankara ile Moskova arasındaki ilişkileri bir ölçüde zayıflatsa da kesintiye uğratmamıştır.

Türkiye, SSCB ile dostane ilişkilerine rağmen, Batılı devletlerle sıkı diplomatik ilişkiler kurmaya devam etmiş, Sovyet yönetimine çoğu zaman açık bir şekilde rahatsızlığını ifade etmesine bakılmaksızın, komünist ideolojinin ülkede yayılmasına imkân tanımamıştır. Mustafa Kemal, düşmanlara karşı mücadele yürütürken aldığı Sovyet desteğinin komünist ideoloji ile birbirinden tamamen farklı şeyler olduğunu belirtiyordu. O, Sovyet desteğine taraftar olduğu halde komünist ideolojiye karşıydı. Bu hususta resmî ve gizli bilgiler toplayan Sovyet yönetimi, Türk tarafının yürüttüğü siyasetten hiç de memnun değildi. Buna rağmen 1927 yılında SSCB Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı A. İ. Rıkov, Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu düzeyde olduğunu beyan etmişti. 17 Aralık 1929 tarihinde de 1925 yılında imzalanan sözleşmenin süresinin 1945 yılına kadar

uzatılması konusunda antlaşma yapıldı. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler de olumlu yönde ilerlemeye başladı.

SSCB, 1920'li yıllarda Türkiye'ye teknolojik ve mali destek sağlayan tek ülke konumunda idi. Türkiye'ye gelen Sovyet teknisyenleri ve danışmanları tarafından Sovyet kredisi ile inşa edilen demir-çelik, dokumacılık ve kimya sanayii tesisleri Türkiye ekonomisinin gelişiminde önemli rol oynadı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. yılı dolayısıyla Ankara'ya bir gezi düzenleyen SSCB Halk Savunma Komiseri K. E. Voroşilov, Türk-Sovyet dostluğunu, sınavdan başarıyla çıkmış olarak değerlendirdi. Türk yönetiminin, Sovyet karşıtı faaliyet gösteren muhaceret liderlerini sınırdışı etmesi, Moskova'da büyük memnuniyetle karşılansa da, 1930'lu yıllarda Türkiye'de komünistlere karşı hayata geçirilen cezaî tedbirler aynı seviyede memnuniyetsizlik yarattı. Buna karşılık SSCB'de ise Türkçüler, Turancılar, Pantürkist ve Panislamistler takip ve cezaların kurbanı oldular. Özellikle Türkiye'nin Batılı devletlerle yakınlaşması Sovyetleri kızdırmakta ve sıcak ikili ilişkileri yıpratmaktaydı. Ancak bu soğukluğun oluşmasında yalnızca Sovyetlerin suçu yoktu. Bunda bazı Türk siyasilerinin "dikkatsizliği" de büyük rol oynadı. İsmet İnönü'nün başbakanlık koltuğundan gitmesi ve Atatürk'ün yakalandığı ağır hastalık döneminde Başbakan Celal Bayar'ın izlediği dış siyaset zamanla asıl çizgisinden uzaklaşmaya başladı.

SSCB'nin düşman kabul ettiği emperyalist ülkelerle Türkiye'nin üst düzey ilişkiler kurması Sovyetleri rahatsız etmekteydi. Çeyrek yüzyıl kadar devam eden Türk-Sovyet dostluğu, İ. V. Stalin tarafından askıya alındı. 1930'lu yılların başında Türk-Sovyet ilişkilerinde soğukluk başgöstermeye başladı. 1939 yılında Moskova'yı ziyaret eden Dış İşleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Sovyet yetkililerin boğazlar hakkındaki iddialarıyla karşılaştı[1]. Daha dost ve müttefik oldukları yıllarda bile Türkiye'ye yönelik istihbarat çalışmalarını aksatmayan SSCB, 1940'lı yıllardan itibaren bu faaliyetlerini daha da artırdı. Bu kapsamda öncelikle casus ağı genişletildi. II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan eden Türkiye'nin, Stalin'in Boğazlarda askerî üsler kurulması önerisini kesin bir dille reddetmesinin ardından ilişkiler kopma noktasına geldi. 1925 yılındaki sözleşmeyi fesheden Stalin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusya'nın siyasetine dönerek Türkiye

1 Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii, fond 132, referatura po Turtsii, opis 56, papka 181, delo 19, list 27 (bundan sonra AVPRF, f. d. l.).

topraklarına ve Boğazlara ilişkin bir dizi iddialar öne sürdü. Bunun üzerine ilişkiler tamamen kesildi. Sovyetler, iki kutuplu dünya arasında patlak veren *Soğuk Savaş* sırasında 7 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihli notalarla Boğazlar üzerindeki iddialarını resmileştirdi. Ardından da Türkiye sınırına asker yığmaya başladı.

İdeolojik kökleri Ekim 1917 yılına kadar uzanan, Çekoslovakya'nın parçalanmasına ilişkin Münih Sözleşmesi'nin, II. Dünya Savaşı sırasında gelişme gösteren ve ardından genişleyen Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında SSCB'nin haksız toprak talebinde bulunması ve boğazları ele geçirme niyeti, Türkiye'nin 1930'lu yılların sonunda Batı dünyasıyla henüz yeni başlattığı yakınlaşmasını sıkı müttefikliğe dönüştürmesiyle sonuçlandı. Yürüttüğü politikalar sonucunda Sovyetler birkaç yıl içinde müttefiki olduğu Türkiye'yi kendinden iyice uzaklaştırdı. SSCB-Türkiye müttefikliğinin bölgede kendileri açısından hiç de iyi olmayacağını anlayan Batılı devletlerin, Türkiye'yi Sovyetlerden uzaklaştırmak için kullandıkları tüm yöntemler de bunda etkisini gösterdi. Batı devletleri iki farklı sosyo-ekonomik sistem arasında şiddetlenen soğuk savaşta Türkiye gibi önemli askerî ve stratejik konumdaki bir ülkeyle müttefikliğe gereksinim duymaktaydı. Bu, Türkiye'nin de çıkarlarına uygun düşmekteydi. Gittikçe artan Sovyet baskısı karşısında Türkiye, Batı bloku ile müttefik oldu. Savaştan muzaffer ayrılan ve nükleer bir güç haline gelen kuzey komşusunun tehditleri karşısında ortaya çıkan siyasî krizde, Türkiye'nin zorunlu olarak güvenlik önlemleri almasını gerekli kıldı. Sovyet baskısı karşısında Türkiye tarafsızlık şöyle dursun, tümden Batıyla bütünleşerek NATO'ya üye oldu. Böylece, ABD liderliğindeki Batı devletlerinin tehlikesini kendinden uzaklaştırmaya çalışan Sovyetlerin yanlış siyaseti sonucunda SSCB'nin güney sınırları tamamen Amerikalıların etkisi altına girerek ülkenin güvenliği açısından tehdit edici olmaya başladı. Türkiye'nin NATO'ya üyesi olması karşısında SSCB'nin yaptığı itirazlar, ilişkileri daha da gerdi. Sovyet tehdidi kaşısında Türkiye topraklarında yabancı askerî üsler kuruldu. Türkiye NATO'nun güney kanadının en önemli ülkesi haline geldi. Bunun ardından SSCB-Türkiye ilişkileri tam bir kaos ortamına sürüklendi. Savaştan sonraki yıllarda baskı ve silahla "*halk demokrasisi!*" diye adlandırılan uydu ülkelerde Sovyet yanlısı hükümetler oluşturularak, Batı ülkeleri ile olan sınırlarında güvenlik koridoru kurmaya çalışan SSCB'yi "*demir perdeyle*" çevreleyerek, ülkeyi kapalı topluma dönüştüren Sovyet idarecilerinin politikaları sonucunda,

ABD ve NATO, Türkiye üzerinden Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarına iyice sokuldu. ABD ve NATO devletleri SSCB'yi, komşu sınırlardaki dikenli tel örgüleri arkasından artık daha net gözlemleyebiliyordu. Bu durum Sovyetlerin çıkarlarını tehdit ediyordu.

Stalin'in ölümünün ardından Sovyet dış siyasetinde bir dizi değişiklikler meydana geldi. SSCB, bu devirde her yönden tahrip ettiği Türk-Sovyet ilişkilerini tamir etme yolunu seçti. Sovyet yönetimi 30 Mayıs 1953 tarihli notasında Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden gözden geçirdiğini ve Türkiye'ye karşı hiçbir toprak talebinin olmadığını bildirdi[2]. Sovyet yönetiminin bu yeni tutumu, karşılıklı ilişkilerde buzların erimesine büyük katkıda bulundu. Stalin'in ardından yönetime gelen N. S. Hruşçov, dış siyasete ilişkin tüm konuşmalarında Türkiye ile ilişkilerin onarılması yönünde cümleler sarf ediyordu. Hruşçov, dış siyaset konularında Stalin çizgisinden ayrıldığını belirtmiş olsa da başlıca engeller hâlen yerli yerinde mevcuttu. Türkiye için millî bir mesele olan Kıbrıs sorunu karşısında Hruşçov'un tavrı bunu açık biçimde göstermekteydi. Hruşçov'un "Ermenistan" gemisi ile yaptığı Mısır gezisi sırasında Akdeniz'den geçerken, Kıbrıs Türklerine karşı soykırım siyaseti yürüten Kıbrıs Cumhurbaşkanı Piskopos III. Makarios'a çalışmalarında başarılar dilemesi, Türkiye'ye ise dostluk ilişkilerini açıklaması Türklerin toplumsal tepkisine neden olmuş ve ortamı epey germişti[3]. Ancak NATO üyesi ülkelerin Türklerin millî ve hayatî mesele olarak gördüğü Kıbrıs sorununa umursamaz yaklaşımları Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesine etki eden nedenlerden biri oldu. Buna göre de 60'lı yılların başlarında Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşme göze çarpmaktaydı. Bu normalleşmenin birçok nedeni vardı. Ana sebeplerden birisi, Kıbrıs sorununa SSCB'nin yaklaşımı ve bu yaklaşımın Türkiye'nin çıkarlarıyla örtüşmesi idi. Türkler için ABD, İngiltere ve SSCB ile ilişkilerin şekli, Kıbrıs sorununa bağlı idi[4]. Yıllar sonra 1963 Mayıs'ında, iki ülke arasında ikili ilişkiler kuruldu. TBMM temsilcileri, Meclis Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında SSCB'ye bir ziyarette bulundu. SSCB'nin Kıbrıs sorununa yaklaşımı Türk kamuoyunca da olumlu karşılandı.

---

2 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p73, d. 11, l. 186-187.

3 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op 56, p81, d. 19, l. 90.

4 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 10, l. 126.

Hruşçov'un ülke yönetiminden uzaklaştırılması ve Leonid İliç Brejnev'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Genel Sekreteri seçilmesinden sonra izlenen siyaset sonucunda, taraflar arasındaki ikili ilişkiler hızla olumlu yönde gelişim göstermeğe başladı. Kısacası, Brejnev Türkiye ile arasındaki siyasî ilişkileri iyileştirme yolunu seçti. Bu kapsamda taraflar arasında çeşitli düzeylerde karşılıklı ziyaretler arttı. Öncelikle ticarî-iktisadî alanlarda canlanma kendini göstermeye başladı. Bilim-teknoloji, kültür ve diğer alanlardaki ilişkiler konusunda hükümetler arasında bir dizi anlaşmalar yapıldı. Bu yolla Sovyet yönetimi bir taraftan Türkiye'nin Batı dünyası ve özellikle de ABD ile ilişkilerini zayıflatmaya, öte taraftan da Türkiye ile arasındaki dostluğu geliştirerek Türkiye'deki nüfuzunu artırmaya çalışıyordu. Gerçekten de bu dönemde Türkiye'de, Kıbrıs'ta ve Irak Türkmenleri arasında ABD ile SSCB arasında puan kapma uğruna sıkı bir mücadele, bir soğuk savaş sürdürülmekteydi. Bu mücadelede taraflar mümkün olan her yola başvuruyordu.

SSCB'nin Türkiye ilişkilerinde izlediği siyasette Azerbaycan'ın önemli bir yeri vardı. Sovyet yetkilileri iki ülke arasındaki ilişkilerin rayına girmesinde Azerbaycan faktörüne özel önem vermekteydi. Azerbaycan yönetimi de SSCB'yi Türkiye'ye yaklaştırmaya çalışmakta, bunun için gerekli önerilerde bulunmaktaydı.

İkili ilişkilerin iyileşme yönünde ilerlemesine rağmen Sovyet yönetimi ülke içinde *Türkçülük*, *Pantürkizm* ve *Turancılığın*; Türkiye yönetimi de *komünizmin* yayılmaması için alınması gereken tüm önlemleri alıyordu. Taraflar fırsat buldukça bu alanlarda gizli faaliyetlerini de sürdürmekteydi. SSCB Türkiye'deki komünist örgütlerine yardım ederken, Türkiye de Türk topluluklarının millî duygularını körükleyecek girişimlerde bulunuyordu. Sovyetler gizlice Türkiye'deki komünist örgütleri maddî yönden desteklemekte, onların aracılığıyla ülkenin toplumsal yaşamına nüfuz etmeye çalışmaktaydı. Türkiye'de komünist teşkilatlarının çalışmaları yasaklanmıştı. Yurt dışında kurulmuş Türkiye Komünist Partisi de Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesinden yanaydı.

Yurt dışında kök salan Ermeni örgütleri ise Türk-Sovyet yakınlaşmasından rahatsızdı. Sovyetler Birliğini oluşturan cumhuriyetlerden biri olarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yönetimi, Sovyet yetkililerinden sözde "Er-

meni soykırımı"nı kabul etmelerini ısrarla istiyordu. SSCB, Ermeni çevrelerinin yanlış yönlendirmesi yüzünden Güney Kafkasya'da hiçbir zaman Türkiye için dost bir ülkeye dönüşemedi. Farklı ideolojik temellere dayanmalarına bakılmaksızın gerek Ermeni komünistleri, gerekse de ülkeden kovulmuş anti-sovyet örgütlerden olan Taşnaksutyun ve diğerleri Türkiye'ye karşı genel düşmanlık ruhunda birleşmekteydi. Yurt dışında faaliyet gösteren çeşitli Ermeni örgütleri, Türklere karşı terör girişimleri düzenleyerek, isteklerini şiddet olaylarıyla hayata geçirmeye çalışıyordu.

Bu eser, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasî Senedler Arşivi, Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Bakanlığı Arşivi, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sinema- Foto Belgeleri Arşivi, Rusya Devlet Sosyo-Siyasî Tarih Arşivi, Rusya Devlet En Yeni Dönem Tarihi Arşivi, Rusya Federasyonu Dış Siyaset Arşivi, Rusya Federasyonu Devlet Sinema- Foto Belgeleri Arşivi; Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ve Kütüphanesi, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, ABD Dış Siyaset ve CIA Belgeleri, Gürcistan ve Ermenistan basını ve çeşitli eserler doğrultusunda yazılmıştır. Özellikle Rusya ve Azerbaycan arşivlerindeki bu belgelerin büyük bir kısmı Sovyet döneminde üzerinde "gizli", "çok gizli" damgası bulunmaktadır ve ilk kez tarafımızdan araştırma konusu yapılmaktadır. Sağladıkları imkânlar için adı geçen arşiv ve kütüphanelerin yönetici ve çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Eseri hazırlarken sözlü tarih metodundan ve Türk-Sovyet ilişkilerine şahitlik eden, ilişkilerde bizzat bulunan kişilerin düşüncelerinden de yararlanılmıştır.

1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasından sonra, sadece siyasî ve ekonomik alanda değil, bilimsel çalışmalar sahasında da büsbütün yeni imkânlar ortaya çıktı. İdeolojik baskıdan kurtulan tarihçiler uluslar arası ilişkileri objektif olarak incelemek, yorumlamak, tanımlamak, doğru değerlendirmek ve gerekli sonuçlara varmak imkânına kavuştu. Bu durum, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinin araştırılmasında da etkisini gösterdi. İki ülke arasındaki ilişkilerde kazanılan başarılar ve yapılan yanlışlıklar nelerdi? Ders çıkarılması gereken konular hangileriydi? Bu tarihten nasıl ibret alınması gerekiyordu?

Eserimiz, kronolojik olarak 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbeden, 12 Eylül 1980 ihtilâline kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemi de kendi içinde iki döneme ayırmak mümkündür: 1960-1965 yılları-karşılıklı ilişkilerin normalleşmesi, karşılıklı güven ortamının oluşturulması; 1965-1980 arası ilişkiler.

Rusya, Türkiye ve diğer ülkelerin konuya ilişkin gizli arşiv belgelerinin tamamından yararlanma imkânı tam anlamıyla sağlanamadığı için, biz bu problemin tüm ayrıntılarını araştırmak iddiasında değiliz. Zamanla yeni belgelerin açığa çıkmasıyla bu tarihin birçok yönlerinin yeniden yazılması da mümkün olacaktır. İlmi ilim yapan özellik, son sözün söylenmemesidir.

Eser hakkında eleştiride bulunacak okurlara şimdiden teşekkürlerimi sunuyorum.

musa_qasimli@hotmail.com

musa_qasimli@yahoo.com

1. Bölüm
İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Tarihine Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki resmî ilişki ilk olarak 1492 yılında Rus Çarı III. İvan'ın Sultan II. Bayazit'e gönderdiği mektupla başladı. Bundan 23 yıl sonra Rus Çarı tarafından gönderilen elçi bir mektupla birlikte Sultan I. Selim'in huzuruna çıktı. Aynı yıl, yani 1515'de iki devlet arasında ilk resmî antlaşma imzalandı. Bu, ticarî bir anlaşmadır. İki devlet arasındaki ilk dostluk anlaşması ise 1570 yılında II. Selim ile İvan Grozni arasında İstanbul'da imzalandı. Böylece ilk adımları atılan Osmanlı-Rus ilişkileri, bir müddet sonra kuzey komşu Rusya'nın Karadeniz kıyılarına sokulması, oradan da sıcak denizlere ulaşıp topraklarını genişletme hayaline kapılması ile uzun süreli bir gerginlik, akabinde de çatışma dönemine girdi. Kanlı savaşlar meydana geldi, kısa aralıklarla devam eden bu çatışmalar uzun yıllar boyu devam etti.

Lenin

1917 Şubat'ında Rusya'da çarlık idaresi çöktü ve geçici bir hükümet kuruldu. Ekim ayında yönetimi ellerine geçiren Bolşevikler I. Dünya Savaşı'ndan çekildiklerini ilan ederek, 2 Aralık 1917 de Almanya, 15 Aralık 1917 de ise Osmanlı Devleti ile mütareke imzaladı. Bolşevikler, Osmanlı Devleti ile 3 Mart 1918 de Brest-Litovsk'da barış anlaşması imzalayarak iki ülke arasındaki savaşı sona erdirdi. Aynı yılın 30 Ekim'inde Mondros'ta Osmanlı Devleti ile Avrupalı düşmanları arasında mütareke imzalandı. Mütarekenin ardından Avrupa devletleri Osmanlı'yı parçalayarak Anadolu'yu kendi aralarında paylaştılar. Ülkenin her yerinde işgaller başladı. Yunan saldırısı ve işgali genişleyerek yayıldı. Bu amansız işgale karşı Türk milletinin özgürlük mücadelesi başladı. 1917 de kurulan Bolşevik Rusya ve 1920 yılında kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, gerek çarlık, gerekse de saltanat dönemlerinde görül-

Lenin

meyen bir ittifak, dostluk ve karşılıklı işbirliği sürecine girdiler. Artık düşman oldukları dönemler geride kalmıştı.

Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa ve Vladimir İliç Lenin'nin kurdukları bu dostluk, sağlam bir temele dayandırılmış, fikir kaynakları ise genç milletlere yol gösteren bağımsızlık ve özgürlük pınarlarından beslenmişti. Devrime önderlik eden Bolşevikler, imzaladıkları anlaşmalarla kendi menfaatlerine uygun olan işleri, özellikle de "dünya komünist devrimi" idealini mümkün olan en kısa zamanda hayata geçirmek amacında idi. Ankara'da kurulan TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya yönetimi aynı düşmanlarla karşı karşıya idi. İngilizler, Bolşevizmi beşiğinde boğmak ve Türk topraklarına sahip olmak istiyordu. Bu durum, ortak çıkarları olan Ruslarla Türkleri birbirlerine yaklaştırıyordu. Türklerin yenilmesi emperyalistlerin Güney Kafkasya'ya doğru ilerlemesine imkân sağlardı. Artık İngiliz güçleri söz konusu bölgelere yerleşmeye başlamışlardı bile. Bakü petrolleri üzerinde söz sahibi olmuşlardı. Sovyet yönetimi için Güney artık tehlike arz ediyordu. Bu nedenle Moskova'nın Ankarayı desteklemesi, Anadolu'daki mücadeleye maddî ve manevî destek vermesi öncelikle kendi çıkarlarından kaynaklanmaktaydı. Mustafa Kemal, 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e bir mektup yollayarak ittifak

önerisinde bulundu[5]. Lenin bu teklifi kabul etti. Rus-Türk mütefikliği Güney Kafkasya'da jeosiyasi durumu değiştirdi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bolşevik Rusyası tarafından işgal edildi ve Sovyetleştirildi. Artık Güney Kafkasya da Azerbaycan Bolşevik Rusyası'nın aleyhine bir meydan değildi. Ardından Mayıs ayında ilk temsil heyeti Moskova'ya doğru yola çıktı. İngiliz birlikleri hâlâ Güney Kafkasya'yı kontrolleri altında tuttuklarından Türk heyeti Sovyet başkentine ancak 60 günde ulaşabildi.

Bu arada Mustafa Kemal yönetimindeki hükümete karşı Anadolu'da isyanlar başladı. Şeyhülislam'ın fetvalarıyla Bolu, Düzce, Yozgat ve Konya'da din adı altında isyanlar oldu. Bursa, Balıkesir ve İzmir'de de isyanlar çıktı. Moskova'da Türk heyetiyle görüşmeleri yürüten Bolşevik yetkililer Anadolu'nun düştüğü bu durumdan faydalanmak istediler. Bu amaçla Türklerden toprak istediler. Bunun karşılığında ise silah ve maddî destek vereceklerini bildirdiler. Böylece, Bolşeviklerin Taşnaklardan hiçbir farkı olmadığı da ortaya çıkmış oldu. Aralarındaki fark, sadece Sovyet Rusya iki, Taşnak Ermenistanı ise yedi Türk vilayetini istiyordu. Bu sırada da Yunanlılar Edirne'ye girmiş, müttefikler ise İstanbul hükümetiyle Türkiye'yi parçalayan aşağılayıcı Sevr Anlaşması'nı imzalamıştı.

Rusya Dış İşleri Komiseri Georgi Çiçerin Türk Büyükelçisini kabul ediyor

5 *Pismo Mustafi Kemal-Paşi ot imeni VNS Turcii V. İ. Leninu Anqora, 26 aprelya 1920 q.,* AVPRF, f. 132,op 3, papka 2, d.L1; *İz pisma Mustafi Kemal Paşı ot imeni VNS Turçii V. İ. Leninu s predlojeniem ustanovleniya diplomatiçeskix otnoşeniy mejdu RSFSR i Turçiey. Anqora, 26 aprelya 1920 q., Jurnal "Mejdunarodnaya jizn",* 1963, noyabr, No: 11, s. 147-148.

İçinde bulundukları bu ağır şartlara rağmen Türkler, bu talepleri kesin bir dille reddetti. Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova'nın taleplerini geri çevirmesi üzerine görüşmeler 14 Ağustos'ta sona erdi. Böyle bir dönemde Kuzeyden ve Batıdan işaret alan Taşnak Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı Doğuda yeni bir cephe açarak kanlı saldırılarına başladı. Masum Türk halkı kitleler halinde imha edilmeye başlandı. Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk birlikleri bölgeye sevk edildi. Harekete geçen ordu Kars ve Sarıkamış'ı işgalden kurtardı. Taşnaklar aldıkları bu yenilgi üzerine Gümrü (Aleksandropol, sonra Leninakan) Barış Anlaşması'nı imzaladılar. Ermenistan Sovyetleştirildi ve Bolşevik Rusya'nın kontrolüne geçti. Bu durum, Türkiye'yi Kafkaslar yönünden gelebilecek saldırı ihtimali konusunda biraz da olsa rahatlattı. Anadolu'da ise Ruslar'ın yersiz taleplerinden vazgeçtiklerini gösteren en ufak bir işaret dahi yoktu.

Ocak 1921'de Yunan ordusu büyük bir saldırı başlattı. İsmet (İnönü) komutasındaki Türk ordusu düşmana büyük bir darbe indirdi. Tüm tehlikelere rağmen, Anadolu'da yeni bir devletin mevcudiyeti artık kesinleşmişti. Bunu kavrayan Moskova da önceki taleplerinde ısrar etmedi. Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal'in (Tengirşek) başkanlığında yeni bir heyet Rusya'ya gönderildi. Heyet Şubat ayında Moskova'ya ulaştı. Görüşmelerin sürdüğü sırada doğuda Türk ordusu Ardahan ve Artvin'i de düşmandan geri aldı. 16 Mart'ta Türk-Rus Antlaşması imzalandı. Antlaşma gereğince destek heyeti yola çıkana kadar Türk ordusu Anadolu'da ikinci bir zafere daha imza attı. 16 Mart tarihli Antlaşma ile bu iki devletten birisine yapılan saldırının diğerine de yapılmış sayılacağı bildirildi ve iki devlet arasındaki dayanışma vurgulandı. Bu anlaşma, işgal politikasına karşı bu devletler arasındaki mevcut müttefikliğe gönderme yapıyordu[6]. Antlaşmanın 8. maddesinde taraflar, kendi ülkelerinde diğer devletin yönetimini devirmek amacı güden örgütlenmelere ve çalışmalara izin verilmeyeceğini vaat ediyordu[7]. Buna rağmen Sovyetler, Anadolu'da bir Bolşevik hareketi oluşturmak istese de bu amacına ulaşamadı. Ankara hükümetinin girişimiyle iki devlet arasında kurulan iyi ilişkilerin bozulmasına fırsat tanınmadı.

---

6 Bkz. Qasımlı M, *Harici dövletler ve Azerbaycan (aprel işgalından SSRİ yaradılana gederki dövrde diplomatik-siyasi münasibetler)*, Bakı, 1998; aynı müel, *Azerbaycan-Türkiye diplomatik-siyasi münasibetleri (aprel 1920 – dekabr 1921)*, Bakı, 1998.

7 *Dogovor mejdu Rossiey i Turtsiey. 16 mart 1921 g.*, Dokumentı vneşney politiki SSSR, tom III, Moskva: Gospolitizdat, 1959, dok. No: 342, s. 600.

Rusya-Türkiye ilişkilerinde, Neriman Nerimanov başta olmak üzere Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti önemli rol oynamıştı. Türk heyetleri Moskova'ya Bakü üzerinden gidiyordu. Burada iki ülkenin birbirine yakınlaşması konusunda tavsiyeler alıyorlardı. Rus-Türk ilişkilerinin iyileşmesi Azerbaycan Türklerinin ve Rusya'daki diğer Türk ve Müslüman halklarının çıkarına idi. Bunun aksine Rus-Türk ilişkileri aleyhinde tavır takınan Ermeni çevreleri Rusya-Türkiye ortak çalışmalarını Doğu'da Turancılığın ve Pantürkizmin yayılması olarak yorumluyordu.

Lozan Barış Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Türk-Sovyet ilişkileri hafif bir aksama geçirdi. Bunun sebebi Boğazlar'a ilişkin antlaşmaidi. Lozan görüşmelerinde Sovyet heyeti, İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinde Türk ulusunun hukukî haklarının yeniden yapılandırılmasına yönelik girişimleri açıkça savundu. Sovyetler Birliği, Boğazlar'ın Karadenize kıyısı olmayan devletlerin askerî gemilerine tamamen kapatılmasını talep ediyordu. Ancak İngiltere buna karşı çıktığından anlaşmaya böyle bir sınırlamanın dâhil edilmemesi kararlaştırıldı. Konferansın ardından işgal kuvvetleri Türkiye topraklarından çıkarıldı. İşgalcilerin Boğazlar'da uyguladığı yönetim kaldırıldı. Boğazlar, Türkiye başkanlığındaki uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmeye başlandı. 29 Ekim 1923 yılında TBMM C*umhuriyeti* ilan etti. Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

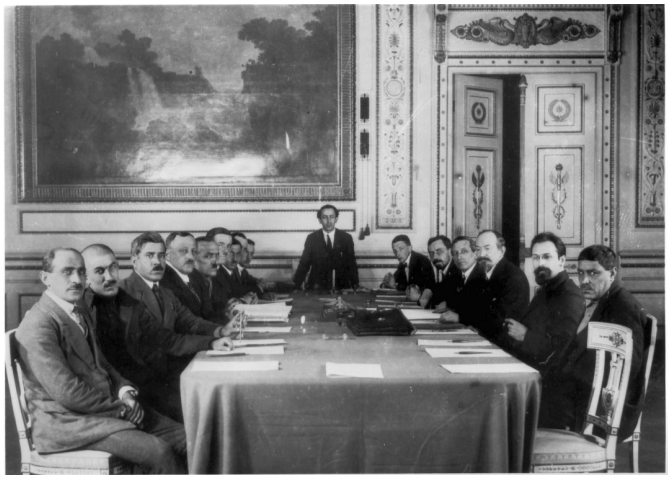

Sovyet-Türk anlaşmasının imzalanması töreni

Her devletin dış siyasetini doğal olarak kendi ulusal çıkarları tayin eder. Bu çıkarlar doğrultusunda kendi iç siyasetinde yapılması gereken hususlar tezat teşkil edecek olsa bile bu çıkarların korunması gerekmektedir. İşte bu nedenle Lozan'da meydana gelen soğukluk uzun sürmedi. Çünkü Sovyet Rusya kendisine karşı Avrupa'nın birleşmeye hazır olduğunu görüyor ve bu nedenle Türkiye ile arasındaki dostluğa büyük önem veriyordu. Türkiye bu dönemde Milletler Cemiyeti dışında kalmış ve Musul konusunda hakları çiğnenmişti. Öte yandan Avrupa devletleri arasında da SSCB'ye karşı tam bir birlik henüz yoktu. Önceleri SSCB'ye karşı tehditkâr bir tutum sergileyen İtalya ikili ilişkilerde dostluktan yana tavır takınmıştı. Fransa da Rusya ile ilişkilerin düzeltilmesinden yana idi.

17 Aralık 1925 yılında Paris'te SSCB ile Türkiye arasında imzalanan dostluk ve tarafsızlık anlaşmasında "iki devletten herhangi birisine saldırı olduğu takdirde diğeri tarafsız olmalıdır" ifadesi yer almıştı. Ancak siyasî ilişkilerdeki bu olumlu hava ticaret ve ekonomik ilişkilerde kendini fazla hissettirmedi. SSCB bir taraftan Türk ihraç mallarına aşılması güç engeller çıkarırken, diğer taraftan Anadolu'da Türk mallarına karşı fiyat kırma politikası uygulayarak Türkiye'deki kriz ortamını derinleştirmeye çalışıyordu. 1927 yılında imzalanan Türk-Sovyet ticaret anlaşması da bu sorunlara çözüm olmamıştı.

Mustafa Kemal Paşa Askerî Talimlerde Elçilerle Birlikte

Aralık 1929 yılında SSCB Halk Dış İşleri Komiser Yardımcısı L. M. Karahan Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret esnasında 1925 yılında imzalanan antlaşma müddetinin uzatılması ve bu amaçla ek protokol imzalanması konusunda anlaşmaya varıldı. Görüşmelerde SSCB ile dostluğun hiç bir zaman bozulmayacağı özellikle vurgulandı.

Halk Dış İşleri komiseri Çiçerin Moskova'daki Türk diplomasi heyetini kabul ediyor.

1930 yılında Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinde bir dizi değişiklikler meydana geldi. Ankara eski düşmanları, özellikle de İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya başladı. Bu girişim Moskova'nın tedirginliğine yol açtı.

Türk Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 24 Eylül-3 Ekim 1930 tarihleri arasında on gün süren resmî Moskova ziyaretini gerçekleştirdi.

1931 yılında Halk Dış İşleri Komiseri (Dış İşleri Bakanı) M. M. Litvinov Ankara'ya cevap niteliğinde bir ziyaret gerçekleştirdi. Ticarî ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde de bir dizi kararlar alındı. Türkiye'nin Batı ile dirsek temasına geçmesi, SSCB ile Türkiye arasında önemli ekonomik ilişkilerin kurulması sonucunu doğurdu. 1925 yılında yapılan antlaşmanın müddeti uzatıldı[8].

8 *Spravka o deystvuyuşih politiçeskih doqovorah i soglaşeniyah mejdu SSSR i Turtsiey, Rossiskiy Gosudarstvenniy arxiv sosialno-politiçeskoy istorii* (RGASPİ), f. 82 (fond V. M. Molotova), op. 2, d. 13-28, l. 11-12.

1932 baharında Türkiye Başbakanı İsmet (İnönü) SSCB'ye resmî bir gezi gerçekleştirdi. Kendisine 30 kişilik heyet eşlik ediyordu[9]. İnönü, Molotov'la birkaç defa görüştü, iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili konuları geniş bir şekilde müzakere ettiler ve her ikisi de "ülkelerimiz gelişmektedir" kanaatine vardı[10]. İnönü ikinci görüşmede Molotov'a, "Bazı *Sovyet devlet yetkililerin Mustafa Kemâl Paşa ve kendisi aleyhinde olumsuz propaganda yaptıklarını*" söyledi. Molotov da verdiği cevapta, "*SSCB'de partiyle devletin yetki ve sorumlulukları arasında ciddî ayrılıkların bulunduğunu, Türkiye'de de bazı basın organlarının SSCB aleyhinde yazılar yayınladığını, bundan dolayı da Türk liderlerine herhangi bir sorumluluğu yüklemediklerini, SSCB ile Türkiye'nin karşılıklı menfaatlerinin son derece çok olduğunu ve bundan dolayı da ilişkileri daha ileri seviyeye götürebileceklerini*" vurguladı. İnönü ise, "*Sovyet komünistlerinin, Türkiye'deki milliyetçi yönetime karşı aleyhte herhangi bir propaganda yapmaları halinde Sovyet liderlerinin bunları kınamasını, böylelerini savunmamalarını*" istedi. Molotov ise; "*Komünistlerin milliyetçilere, milliyetçilerin de komünistlere karşı özel olumsuz düşünceleri olabilir, ancak bunlar bizi ayırmamalıdır.*" şeklinde kendi fikrini bildirdi. İnönü ise, "*Biz birbirimizi iyi anladık*[11]" dedi.

İnönü, Sovyet lideri Stalin'le görüştü. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olma isteğine Sovyet yetkililer karşı çıkmadılar. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye mali kredi ayıracakları sözünü verdi.

1933 yılında K. E. Voroşilov başkanlığındaki Sovyet heyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılı dolayısıyla düzenlenecek kutlamalarda yer almak üzere Ankara'ya geldi. Heyet, Mustafa Kemal Paşa ile bir dizi görüşmelerde bulundu. Görüşmeler sonucunda Sovyet yönetimi, ekonomik gelişme gösterdiği için Türkiye'ye 8 milyon ruble kredi verdi. Bunun dışında teknolojik olarak iyi donanımlı Kayseri ve Nazilli dokuma fabrikaları kuruldu. Teknolojik kadroların hazırlanması için SSCB'ye bir grup gönderildi.

---

9 *Programma priema İsmet Paşi,* RGASPİ, f. 82, op. 2, d. 1330, l. 2-4.

10 *Kratkaya zapis besedı predsedatelya Soveta Narodnıx Komissarov t. V. Molotova s premer-ministrom Turetskoy Respubliki İsmet Paşey. 28 aprelya 1932 qoda*, RGASPİ, f. 82, op. 2, d. 1328, l. 123-124.

11 *Zapis besedı t. V. M. Molotova s predsedatelem Soveta Ministrov Turetskoy Respubliki İsmet Paşey. 3 maya 1932 qoda,* RGASPİ, f. 82, op. 2, d. 1328, l. 125-138.

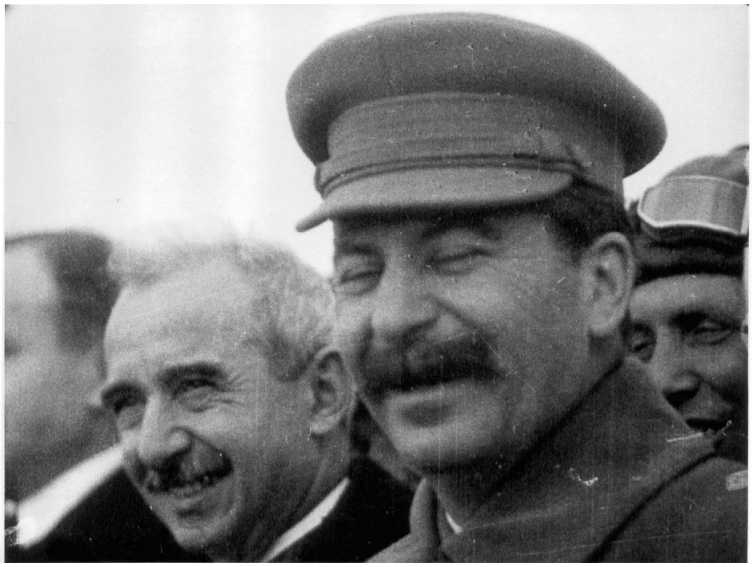

Stalin ve İnönü

22 Haziran 1936 yılında Montreux'de Boğazların durumuna ilişkin uluslararası konferans düzenlendi.

Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyetin 10. Yılı kutlamalarında Sovyet temsilcileriyle

Konferansta, SSCB ile Türkiye arasında ciddî görüş ayrılıklarının olduğu su yüzüne çıktı. Buna rağmen Sovyet temsilcileri antlaşma metnini imzaladılar. Anlaşma, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki genel hâkimiyetini onaylıyordu. Türkiye'nin Montreux'de kazandığı zafer, Boğazların kontrolünü büsbütün kendi denetimine geçirmesi, kıyılarını yeniden silahlandırması, uluslararası kamuoyunda kendi nüfuzunu da önemli oranda artırdı. Bu anlaşmayla, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin geçişine belli kısıtlamalar getiriliyordu. SSCB bu açıdan bakıldığında anlaşmadan memnun kalmıştı. Sovyet askerî gemileri Akdeniz'e hiçbir engelle karşılaşmadan çıkma hakkını elde ettiler. Ancak Moskova bunu yine de kendisi için yeterli bulmuyordu.

Bu arada Türkiye Batılı devletlerle olan ilişkilerini daha ileri noktalara götürüyordu. Eylül 1936 da ilk kez bir İngiliz kralı İstanbul'u ziyaret ediyordu. Kral, Atatürk tarafından kabul edildi. Aynı tarihlerde Avrupa'da da Nazi Almanya'sı tehdidi artmaktaydı. İngiltere bundan dolayı Türkiye'ye mümkün olduğunca çabuk nüfuz etmek amacındaydı. Fransa da Türkiye ile yakınlaşmaya ihtiyaç duyuyordu. Fransız yönetimi, Hatay sorununda Türkiye ile mücadelenin kendi menfaatlerine olmadığını anlayarak Ankara'nın önerilerine saygı duyduğunu ifade etti. Hatay ile ilgili olarak Türkiye'de yapılan görüşmeler sonucunda sorunun çözülmesiyle birlikte, Batılı devletlerle olan ilişkilerdeki son büyük engellerden biri de ortadan kalkmış oldu. 4 Temmuz 1938 tarihinde Türk-Fransız dostluk anlaşması imzalandı.

Bir süre sonra İnönü başbakanlık görevinden ayrıldı. Yeni hükümeti kurma görevi Celal Bayar'a verildi. Bu dönemde ilişkiler kopma sürecine girdi. SSCB Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı V. Molotov'un, Türkiye'nin kuruluşunun 15. yıldönümü sebebiyle Başbakan Celâl Bayar'a yolladığı tebrik mektubu son derece soğuk ve yalnızca bir cümleden oluşuyordu[12].

1938 yılında İzmir ve Kars'taki Sovyet, Odessa, Bakü, Gümrü (Leninakan) ve Erivan'daki Türk konsoloslukları kapatıldı. Ancak İstanbul'da SSCB, Batum'da da Türk konsloslukları faaliyetlerini sürdürdüler. İki ülke arasındaki ticaret hacmi de azaldı.

12 *V. Molotov-E. P. Djelalyu Bayaru-Predsedatelyu Soveta Ministrov Turetskoy Respubliki. Ankara. 28. 10. 1938,* RGASPİ, f. 82, op. 2, d. 1330, l. 30.

10 Kasım 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk vefat etti. İsmet İnönü Türkiye'nin cumhurbaşkanı seçildi.

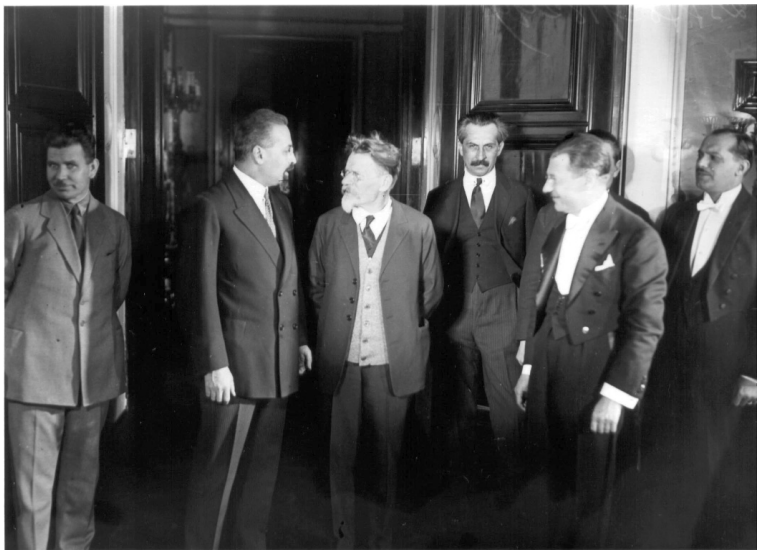

SSCB Merkezî İdare Komitesi Başkanı Mihail Kalinin Kremlin sarayında Türk Büyükelçisi'nin güven mektubunu kabul ettikten sonraki sohbette

1939 yılında dünya yeni bir büyük savaşın hazırlığı içindeydi. Milletler, kendilerini gelecek bu felâketten korumaya çalışıyordu. Böyle bir ortamda Türkiye, İngiltere ve Fransa ile askerî konularda görüşmeler yapıyordu. Adolf Hitler nasıl bir siyaset izleyecekti? Moskova, Faşist Almanya'nın Anglosakson devletlerle çatışmasına, böylelikle de kapitalist ülkelerin tamamının zayıflamasına çalışıyordu. 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye-İngiltere, 23 Haziran 1939 Türkiye-Fransa ortak bildirileri imzalandı. 23 Ağustos'ta Moskova'da Almanya Dış İşleri Bakanı Yoachim von Ribbentrop ile Sovyet meslektaşı Molotov arasında 10 yıl süreli karşılıklı barış antlaşması, ayrıca gizli bir Sovyet-Nazi protokolü yapılması, Alman ordularının Batı Avrupa ülkelerine yönelmesinin önünü açtı. Savaş, Polonya'nın işgaliyle başladı. SSCB ise Eylül ayında Batı Ukrayna, Batı Beyaz Rusya, Baserabya ve Baltık ülkelerine doğru yöneldi. Böylece, SSCB ile Almanya arasında yeni tarzda dostluk ilişkileri kuruldu. Polonya bu iki devlet arasında paylaşıldı. Ardından Alman orduları Fransa'ya yöneldi.

Bu antlaşmanın hemen sonrasında Türkiye Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya gitti[13]. Sovyetlerin öne sürdüğü talepler hem Türk-Sovyet ilişkilerini sarstı, hem de Türkiye'yi müttefikinin samimiyetini sorgulamaya zorladı. Saraçoğlu'na Kars ve Ardahan gibi Türk toprakları üzerinde Sovyetlerin hakları olduğu söylendi. Bu toprak talebi Türk bakanında Nazilerle-Sovyetlerin gizlice anlaştığı izlenimini uyandırdı. İngiltere ve Fransa ile yapacağı askerî anlaşmaların ulusal çıkarlarına uygun olduğunu anlayan ve görüşmelere başlayan Türkiye, Sovyet önerilerini reddetti. Çünkü Türk devlet adamları, Stalin'in sadece Polonya'nın yarısını işgal etmekle yetinmeyeceklerini gayet iyi biliyordu. Saraçoğlu'nun Moskova'da yaptığı görüşmeler kesildikten iki gün sonra 19 Ekim'de, Ankara'da Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifak anlaşmasının gerçekleşmesi Moskova'nın hiddetlenmesine neden oldu. Molotov bu anlaşmayı sert bir şekilde eleştirdi[14]. Sovyet Telgraf Ajansı bu konuda resmî bir açıklama yayınladı[15]. Moskova'dan Türkiye'ye karşı sert açıklamalar gelmeğe başladı. Ardından ikili münasebetler kesilerek ilişkilerde durgunluk dönemine girildi.

1940 Nisan ayında, Halk Dış İşleri Komiseri Yardımcısı V. Potyomkin Ankara'ya geldi. Boğazlara ilişkin anlaşmaya rağmen SSCB burada askerî üsler oluşturmak için imtiyaz elde etme amacındaydı. Türkiye bu teklifi kabul etmedi. SSCB liderliği de, 1940 yılında Almanya ile yapılan görüşmelerde, "Batum'dan Boğazlara, Bakü'den Basra Körfezi'ne kadar" olan toprakları Sovyetler Birliği'nin kontrolüne bırakmalarını teklif etti, ancak Almanya bunu kabul etmedi.

Sovyet-Türkiye dostluğu II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı kriz yüzünden sarsıldı. Karşılıklı ilişkilerde durgunluk dönemi başladı. Tarihin ve coğrafyanın komşu yaptığı bu iki ulus, yüzyıllar boyunca sıkça tekrarlanan savaşlarla yoğrulduktan sonra Atatürk ve Lenin'in ortak girişimleri ile barış ve dostluk ilişkileri zemininde ortak yaşamın her iki ülke yönünden olduğu kadar dünya için zarurî olduğunu kanıtlamıştı. Bu durumda iki devlet arasındaki ilişkileri bağımsızlık, karşılıklı güven ve dostluk atmosferinde iyiye doğru geliştirmekten başka bir alternatif kalmamıştı. Ancak SSCB ile Türkiye ilişkilerinin aksamasında çıkarları

13 *K prebivaniyu v Moskvu g. Saradjoglu, ministra inostranıh del Turtsii,* RGASPİ, f. 82, l. 2, d. 1328, l.23-24.

14 *Anglo-franko-turetskoe soglaşenie,* RGASPİ, f. 82, l. 2, d. 1328, l. 25-29.

15 *Aynı belge*, vr. 29.

olan, Türkiye'de Sovyetlere karşı memnuniyetsizliğin oluşmasından memnuniyet duyan çevreler vardı. Onlar kendi amaç ve çıkarları için bu ortamı daha da germek gayesiyle çaba harcıyordu. Her iki devletin zararına olan bu durumu ortadan kaldırmak için tek koşul karşılıklı görüşmelerde açık, samimî, gerçekçi tavır takınmak ve iyi komşuluk ilişkilerine sadık kalmaktı. Süratle değişen dünya, sayılamayacak kadar problemlerden çıkış yolu aramak ve bulmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu açıdan bakılınca SSCB ve Türkiye'nin geçmesi gereken zorlu sınavlar artık karşıda idi. Aslında iyi niyetli ilişkilerden uzaklaşmadan iki ulus arasında siyasî, ekonomik ve kültürel işbirliğini oluşturmak, sorunları barışçı yollarla çözmek mümkündü.

1941 Martında SSCB ile Türkiye, aralarındaki ilişkileri dostluk çerçevesinde yeniden kurmak zorunluluğunu hissettiler. Bunun başlıca nedeni, Almanya'nın SSCB'ye saldıracağı tehlikesi idi. Ankara'da yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye ile SSCB arasında saldırmazlık hakkında protokol hazırlandı[16]. Bundan sonra Moskova gazetelerinde Türkiye'ye karşı düşmanlık kusan yazıların yayınlanması durduruldu. 22 Haziran'da SSCB-Almanya savaşı patlak verdi. Moskova'daki Türk elçisi Haydar Aktay 26 Haziran'da SSCB Dış İşleri Komiser Yardımcısı V. Vışinski ile biraraya gelerek Türkiye'nin savaşta tarafsız olacağını bildirdi. Sovyet orduları cephelerde konumlarını sağlamlaştırana kadar Moskova Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmedi. Ama Stalingrad çevresindeki çatışmalarda elde edilen zaferlerin ardından SSCB, Türkiye'ye karşı olan tavrından çark etti. Sovyetler, Türkiye'nin anti-hitlerci koalisyon ülkelerine yaklaşmasını önlemek için her türlü girişime yöneldi. SSCB Halk Dış İşleri Komiseri Molotov, 24 Mart 1943'te Türk Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul ederken Türkiye ile SSCB arasında ortak adımların atılması zamanının henüz gelmediğini söyledi.

1943 yılı Kasım-Aralık aylarında üç devlet başkanının katılımıyla gerçekleştirilen Tahran Konferansı'nda W. Churchill, Türkiye'nin savaşa katılması konusunu ortaya attı. Buna ilişkin görüşmeler başladı. Stalin, Türkiye'nin anti-hitlerci koalisyonla birlikte savaşta yer almasına taraftar değildi.

16 *Dogovor o vzaumnoy pomoşi mejdu SSSR i Turtsiey,* RGASPİ, f. 82, op. 2, d. 1328, l. 38-39.

Türk yönetimi, Mayıs 1944'te Sovyetlere siyasî müttefiklik önerisinde bulundu. Sovyetler bunun karşılığında Türkiye'den, Almanya ile tüm ilişkileri koparmasını şart koştu. Şubat 1945'te üç devlet başkanının katılımıyla Kırım'da geçekleştirilen Konferansta Stalin, Montreux Anlaşması'nın eskidiğini belirterek Boğazlar meselesini gündeme getirdi. Bu konuyu Türkiye'nin çıkarlarına dokunmadan SSCB'nin çıkarlarının gözetilerek yeniden ele alınıp değiştirilmesini önerdi. Liderler konunun araştırılmasını dış işleri bakanlarına havale etti. Kırım Konferansı, 1 Mart 1945 tarihinde savaşa katılmayan ülkelerin yeni oluşturulacak Birleşmiş Milletler Örgütüne davet edilmemesi konusunda karar aldı. Türkiye 23 Şubat 1945 yılında Almanya'ya karşı savaş ilan etti.

19 Mart 1945 yılında Türk Büyükelçisi Sarper ile görüşen Molotov, Sovyet yönetiminin 17 Aralık 1925 tarihli dostluk ve tarafsızlık sözleşmesini feshetmek istediğini söyledi[17]. Boğazların denetimi konusunda SSCB'nin katılımının zorunlu olduğunu bir kez daha vurguldı. Komiser, Kars ve Ardahan topraklarının Sovyetlere verilmesindeki ısrarını yineledi. SSCB bu esnada Batılı devletlerin müttefiki idi. Türkiye ise anti-hitlerci koalisyon safında savaşa katılsa da yapayalnız kalmıştı. Sovyet yönetimi, 1925 yılında imzalanan ve 1935 tarihinde on yıl uzatılan Türk-Sovyet tarafsızlık ve dostluk paktını bozarak, açık biçimde Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak siyaseti yürütmekteydi. Bu durum Türkleri aşırı derecede rahatsız etmeğe başladı. Molotov'la 7 Haziran'da görüşen Sarper sözleşmenin hiç değilse yenisi ile değiştirilmesi karşılığında feshini önerdi. Molotov bunu kabul etmediği gibi, SSCB'nin Boğazlar'daki güvenliğin Türkiye'nin iradesine ve gücüne bırakılamayacağını bildirdi. Ayrıca, Molotov toprak talebine değinerek 16 Mart 1921 tarihli anlaşmada Sovyet devletinin çıkarlarının çiğnendiğini bildirdi. Sarper, Sovyetler Birliği'nin toprak ve Boğazlarda askerî üst iddialarından vaz geçmesi durumunda Türkiye'nin Boğazlar konusunu yeniden gözden geçirmeye hazır olduğunu aktardı. 17 Haziran'da Sarper, Türkiye'nin SSCB ile anlaşmadan yana olduğunu bir kez daha açıkladı. Ancak, Sovyetlerin Boğazlarda askerî üs kurma fikrinin konuşulmasının bile sözkonusu olamayacağı bildirildi. Türkiye yönetimi bu konuda ABD ve İngiltere'ye başvurdu. Potsdam Konferansı esnasında ABD devlet başkanı ve İngiltere başbakanı, Sovyet önerisine ilişkin görüşlerinin olumsuz yönde olduğunu dile getirdi. Böyle bir

17 Rodinov A. A, *Turtsiya-perekrestok sudeb. Vospominanie posla*, Moskva, 2006, s. 22.

ortamda Türk-Sovyet ilişkileri iyice gerildi ve kopma noktasına geldi. Sovyetler, Çarlık Rusya'sının işgalci siyasetini I. Petro'nun açık ve sıcak denizlere ulaşmak, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ele geçirmek yolundaki vasiyetini yansıtan 8 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihli notalarıyla Türkiye'den Kars, Ardahan ve Trabzon'u içine alan toprak talep etmesinin yanı sıra boğazlar üzerinde denetim hakkı da isteyerek saldırgan niyetini açıkça gösterdi. Notaların verildiği sırada SSCB, Türkiye sınırlarında Sovyet askerî birlikleri hazırlıklara başlamışlardı bile. Sovyetlerin bu talebine ilk itiraz TBMM Başkanı, Doğu Fatihi olarak adlandırılan Kâzım Karabekir Paşa'dan geldi. Kâzım Karabekir, açıklamasında şöyle dedi: "*Boğazlar bizim boğazımız ve kan damarımızdır. Kars ve Ardahan canımızdır. Ordularımız tarihî kahramanlığı göstermeğe hazırdır*". Türkiye hükümeti, SSCB'ye 22 Ağustos 1946 tarihinde ileri sürdükleri talepleri ve iddiaları reddeden bir nota verdi. İngiltere ve ABD yönetimleri de SSCB'nin bu saldırganlığına taraftar olmadıklarını açıkça beyan ettiler. Türkiye, Doğudan Batıya kadar SSCB tehdidi altında bulunuyordu. Böyle bir tehdit karşısında Türkiye, Batıyla yakınlaşma yolunu seçti. Türkiye yönetimi kesin adımlar atarak, Batılı devletlerle ilişkilerini daha da geliştirmenin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu görüp bir dizi askerî anlaşmalar yaptı. TBMM, 18 Şubat 1952 tarihinde 5886 sayılı yasayla, NATO ile yapılan anlaşmayı onayladı. Türkiye böylece NATO üyesi oldu[18]. Ankara aynı zamanda CENTO örgütünün oluşturulmasında önemli rol oynadı. Türkiye, ABD'den sonra NATO'nun Güney kanadının savunmasını üstlenen ikinci büyük devlet oldu. Bu tür girişimlerin hepsi Moskova'nın sert notalar göndermesiyle sonuçlandı. SSCB'nin Ankara'ya uyguladığı bu baskı politikası Türkiye'nin Batı'ya daha fazla yaklaşması ile sonuçlandı. Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması, SSCB'nin düşman addettiği güçlerin onun sınırlarına daha da yakınlaşmasına neden oldu. Bu da Sovyet devletinin millî çıkarlarına tersti.

Stalin'in 1953 Martında ölümü üzerine iki ülke arasındaki ilişkilerde yumuşama gözlendi. Stalin'in defin törenine katılan Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevad Açıkalın'ı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yaveri Alp Kartal'ı, II. Ordu Komutanı Mengüç'ü ve Moskova'daki Türkiye Bü-

18 Türkiye'nin NATO üyesi olması hakkında bkz. Saray M, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın hatıraları ve belgeler, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

yükelçisi Hazar'ı kabul eden Vyaçeslav Mikhayloviç Molotov, yedi dakikalık görüşmesinde önceki yıllardan farklı olarak son derece yakınlık gösterdi. Molotov, daha önceleri Türkiye'nin Moskova büyükelçiliği görevini yürüten Açıkalın'la eski dostlar olduğunu vurguladı[19]. Türk-Sovyet ilişkilerini onarmak için ilk girişim SSCB'den geldi. 30 Mayıs 1953 tarihinde SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Georgy Maksimilianovich Malenkov Türkiye'ye karşı öne sürülen Sovyet taleplerinden vazgeçildiğini, iki devlet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren nedenin Stalin ve Lavrentiy Pavloviç Beriya'nın yürüttükleri siyaset olduğunu bildirdi. SSCB'nin artık Türk topraklarında gözü olmadığını ve Boğazlar konusunda iki devlet arasında kabul edilebilecek bir anlaşmaya varabilme şansının her zamankinden daha fazla olduğunu vurguladı.

Malenkov'un bu açıklaması samimiyyetten uzak bir siyasî hareket idi. Bunu anında fark eden Türkiye, dış siyasetinde dengeli davranmaya başladı. SSCB hükümeti de, ekonomik destek projeleri sunarak kendine taraftar edinmekle meşguldü.

Toprak taleplerinden vazgeçen SSCB, Boğazlar konusunda kendisi için daha kârlı bir antlaşma elde etme, yani Türk Boğazlarını Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin askerî gemilerine kapatma isteğinden vazgeçmiş değildi. Temmuz 1953'te Molotov tarafından kabul edilen Moskova'daki Türk Büyükelçisi, Sovyetlerin toprak iddalarını geri çekmesinin Türk hükümetince memnuniyetle karşılandığını bildirdi.

Sovyet yönetimi her ne kadar Türkiye ile ilişkilerini olumlu yönde geliştirmeye çalışsa da kendi ideolojik fikirlerini yaymaya çalışmaktan da geri kalmıyordu. Bu konu, Atatürk döneminde ortaya atılmış, iki ülkenin millî menfaatlerine göre belirlenmişti. Türkiye, Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmış, ancak Bolşevizime karşı olduğunu belirtmişti.

Montreux anlaşmasında önceden belirlenen 20 yıllık müddet Kasım 1956 da sona eriyordu. Ancak SSCB yönetimi Montreux Anlaşması'nın değiştirilmesi talebini öne sürmedi. SSCB'nin bu hareketinin birçok sebebi vardı. Anlaşmada, Karadenize kıyısı olmayan devletlerin bu denize en fazla 45 bin tonluk savaş

19 *Priem Turetskoy Delegatsii. 14 marta 1953 goda*, RGASPİ, f. 82, op. 2, d. 1330, l. 146-147.

gemisi çıkarabileceği göz önünde bulundurulmuştu. Bu tonaj, İkinci Dünya Savaşı'nda hem SSCB'nin deniz gücüne oranla çok düşük, hem de Batı'nın hiçbir işine yaramayacak kadar azdı. Teknolojik alandaki gelişmeler neticesinde Boğazlardan Karadeniz'e gizlice yabancı devletlerin denizaltılarının geçmesine izin vermesi ihtimali de çok azalmıştı. Son olarak 1957 yılında ilk Sovyet kıtalararası balistik füzesinin yapımıyla birlikte Batı ile Doğu arasında güç dengesi oluşmuş oldu. Bunun ardından Sovyet yönetimi tüm dikkatini bu dengenin korunmasına yönlendirdi. Böyle bir ortamda, Boğazlar sorunu başlıca hedefler arasında önem sıralamasında çok geriye düştü.

Sovyetler Birliği'nin toprak iddiaları konusunda geri adım atması sonucunda Boğazların stratejik öneminin azalmasıyla paralel olarak Türkiye-SSCB ilişkilerinin yeniden normal seyrine dönmesi için olumlu bir ortam oluştu. Lâkin NATO'nun kabul ettiği bir karar gereği birkaç yıl içinde Türk topraklarında Amerikan füzelerinin konuşlandırılmasına izin verilmesi, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinin yeniden canlanmasına yol açtı.

Türkiye'deki üslerde yerleştirilen Jüpiter füzeleri, Küba krizinden sonra ülkeden çıkarıldı. Buna ilişkin olarak SSCB ile ABD arasında gizli bir antlaşma yapılmıştı. Sorun hiç beklenmedik şekilde kapalı kapılar ardında çözüldü. İsteyerek ya da istemeyerek olsun bu füzelerin Türkiye topraklarından çıkarılması olayı, Türkiye ile SSCB ilişkilerinin normal seyrine dönmesi için ikinci bir fırsat oldu.

Türkiye, Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasına kadar, kendi dış siyasetini bir kez olsun dahi gözden geçirme zorunluluğunu hissetmedi. Kriz adeta Türkiye'nin gözünü açtı. Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmeye doğru gelişme göstermesi bundan sonra başladı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde dostluk çerçevesinde yürütülen, II. Dünya Savaşı sırasında ölçülü olan, savaş esnasında soğukluk ve durgunluk dönemine giren ve 1945 yılından sonra ise artık kopan Türk-Sovyet ilişkilerinde güven ortamı yeniden sağlandı. Bu normalleşme sonucunda da, iki ülkenin siyaset ve devlet yetkilileri karşılıklı ziyaretlerde bulundular. Nisan 1960 tarihinde, Türkiye'nin büyük bir siyasî ve ekonomik kriz içinde olduğu dönemde, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Başbakan Adnan Menderes'in Moskova'ya bir ziyarette bulunacağını, iki devlet arasındaki ilişikle-

rin yeni bir boyut kazanacağını, Hruşçov'un da cevap niteliğinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştireceğini bildirdi. Ancak 27 Mayıs darbesi sonucu bu düşünce gerçekleşemedi. Ortaya çıkan bu durum, Türkiye'nin dış siyasette daha bağımsız davranması gerektiğini ortaya koyuyordu. Türkiye o güne kadar imzaladığı sözleşmelere sadık kalarak diğer devletler gibi ulusal çıkarlarına uygun düşecek şekilde SSCB ile ilişkilerini yeniden normal seyrine dönüştürmek için girişimlerini artırdı. Peki, bu iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesine etki eden esas faktörler nelerdi?

2. Bölüm
SSCB-Türkiye İlişkilerini Normalleştiren Başlıca Etkenler

Türkiye'de Darbe. İki Ülke Arasında Güven Ortamının Yaratılması Şart

27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de Adnan Mendres hükümeti devrildi. Yönetim, askerlerden oluşan Millî Birlik Komitesi'nin eline geçti. Komite'nin bünyesinde 38 subay ve general yer alıyordu. Geçici anayasa gereği, Komite ülkenin yasama organına dönüştürüldü. Komite başkanı Kara Kuvvetleri Komutanı General Cemal Gürsel oldu. Gürsel aynı zamanda hükümete de başkanlık ediyordu.

Sovyet yönetimi, darbenin hemen ardından yeni hükümeti tanıdı. 31 Mayıs'ta Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi N. Rıjov, Cemal Gürsel'e tanıma ile ilgili belgeyi sundu. Rıjov, Sovyet yönetimin, Türkiye'nin dış siyasetinin Atatürk'ün hayata geçirdiği prensiplere dayanacağına ümit beslediğini bildirdi.

Türk yetkilileri Kuzey komşusu SSCB ile olan ilişkileri iyileştirme arzusundaydı. Fakat güven duymayı gerektiren bu adımları, Stalin döneminde Türkiye'den toprak talep ederek bozmuş olan Sovyet tarafı atmalıydı.

Sovyet lideri Hruşçov 28 Haziran tarihinde Gürsel'e bir mektup gönderdi. Mektup'ta iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi isteği vurgulanarak, Türkiye'nin düştüğü durum NATO ile ilişkilendirilmekteydi. Ayrıca Ankara'nın bağımsız siyaset yürütmesi temenni ediliyordu.

Gürsel 8 Temmuz'da, Hruşçov'un mektubuna cevap verdi. O da ikili ilişkilerin iyileştirilmesinden yana olduğunu bildirdi. İmzalanmış ikili anlaşmalardan doğan sorumluluklara uyulması, silahlanmaya son verilmesi ve SSCB'nin güven verici gerekli adımları atması konusunun gerekliliği vurgulandı[20].

Yeni Türk yönetimi Sovyetlerle ilişkilerde iyi komşuluk siyaseti güdeceğini açıkladı. Bu amaçla Moskova Büyükelçisi olarak atanan Fahri Korutürk 6 Ağustos 1960 yılında güven mektubunu SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Leonid İliç Brejnev'e sundu. Korutürk, sunum esnasında yaptığı konuşmasında şunları söyledi: "*Türk hükümeti, iki ülke arasında samimî dostluk*

20 *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bu Güne. Olgular, Bilgiler, Yorumlar*, İletişim İstanbul 2005, c. I: 1919-1980, s. 769-783.

ilişkilerinin gelişmesini ve bu ilişkilerin daha sıcak ve samimî bir şekil almasını arzulamaktadır"[21].

Bundan sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde güven ortamının oluşması için bir dizi adımlar atıldı. 1960 Ekim ayında Türkiye Dış İşleri Bakanı Selim Sarper, New York'ta Hruşçov ile bir araya geldi. Bu görüşme, 1939 yılından beri gerçekleşen ilk üst düzey Türk-Sovyet görüşmesiydi. Sarper, Sovyet askerî birliklerinin sınırdan geri çekilmesinin söz konusu güven ortamının sağlanmasındaki önemine değindi. Hruşçov, ilişkilerin normalleştirilmesinden yana olsa da, ordularının sınırdan geri çekilmesi önerisine sıcak bakmadı. Herhangi bir sonuç alınmamasına rağmen yapılan görüşme, kamuoyunda olumlu izlenim bıraktı.

İki ülke arasında ticarî ilişkiler yavaş ilerlemekteydi. 60'lı yılların başında Türkiye'nin dış ticaretinde SSCB'nin payı %1 oranındaydı. İlişkilerin normalleşmesinde çekingenlik ve güven eksikliği kendini hissettiriyordu. 1960 yılının Ekim-Kasım aylarında Türk Ticaret Heyeti SSCB'ye bir gezi düzenledi. Bu sırada Türk kamuoyunda, dış siyasî ilişkilerle ilgili olarak yoğun tartışmalar yaşanıyordu. Bazı çevreler Menderes yönetiminin yürüttüğü dış siyasetin Türkiye'nin çıkarlarını yeterince savunamadığı görüşündeydi. Türk resmî çevreleri iki ülke arasındaki ilişkilerin onarılmasından yana olduklarını gösteren demeçler vermekteydi. Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in Türk-Sovyet anlaşmasının 40. yılı dolayısıyla Sovyet yönetmine gönderdiği mektubunda şöyle deniyordu: "*Cumhuriyet yönetimi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı saygıya dayalı sıcak komşuluk ilişkilerinin uluslar arası barış ve güven ortamında gelişeceğini arzu ve ümit etmektedir*[22]".

27 Mayıs 1961 yılında Türkiye'nin yeni anayasası kabul edilerek 9 Temmuz'da yapılan referandumla yürürlüğe girdi. Eylül ayında eski Başbakan Adnan Menderes, Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildildi. Cemal Gürsel 26 Ekim tarihinde cumhurbaşkanı seçildi. Böylece, Türkiye tarihinde yeni bir dönem başladı.

---

21 "*Vruçenie veritelnıh gramot poslom Turetskoy Respubliki"*, *Pravda*, 7 Ağustos 1960, No: 220 (15344).

22 "*40 let sovetsko-turetskogo dogovora*", *Pravda*, 18 Mart 1961, No: 77 (15567).

Kasım ayında hükümeti kuran İsmet İnönü çok yönlü bir dış siyaset yürüteceklerini, komşularla iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek istediklerini söyledi. İnönü, SSCB ile ilişkilerin iyileştirilmesinin zorunlu olduğunu açıkladı. Dış İşleri Bakanı Selim Sarper de aynı tonda açıklamalar yaptı. Ancak, kimi Türk çevreleri, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile olan ilişkilerinde değişken olduğunu öne sürerek temkinli hareket ediyorlardı.

Türkiye kamuoyunun bazı kesimleri ise Kuzey komşusu ile ilişkilerin iyileştirilmesi düşüncesine olumlu yaklaşıyordu. Bu tür ilişkilerin ülke ekonomisinin gelişmesine yardımcı olacağını ileri sürüyordu.

ABD'nin Türkiye'deki Nüfuzunun Artması Sovyetleri Rahatsız Ediyor

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru SSCB-Türkiye ilişkilerinin bozulması, Yakın ve Orta Doğu bölgesinde beliren ortam ABD-Türkiye yakınlaşmasına etki eden en önemli etkenlerden biri idi. Stalin'in Türkiye ilişkilerinde izlediği sert siyaset, dayanaktan yoksun toprak talepleri, hür dünya ülkelerini tehdit etmesi sonucu Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalan Ankara'yı, Batı devletleriyle sıkı ilişkiler kurmaya yöneltti. 1947 yılından itibaren ABD ile Türkiye arasında bir dizi askerî, siyasî ve ekonomik sözleşmeler ve anlaşmalar imzalandı. ABD devlet başkanı Harry Truman'ın aynı yılın Mart ayında açıkladığı doktrin çerçevesinde Türkiye'ye Amerikan askerî yardımı yapıldı. Bunu, Marshall Plânı doğrultusunda ekonomik ve kültürel ilişkileri içeren bir dizi anlaşmalar izledi.

Soğuk savaşın ilk yıllarından itibaren Sovyetler Birliği; İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Türkiye, Güney Kore ve Japonya topraklarında kurulan Amerikan askerî üsleriyle çevrilmişti. İngiltere, İtalya ve Türkiye topraklarında konuşlandırılan orta menzilli füzeler Küba'daki Sovyet füzelerine denkti. Sovyetler Birliği yine de kendini güvende hissetmiyordu. Yeni Sovyet yönetimi, Türkiye ile yakın ilişki kurarak hem kendi güvenliğini sağlamlaştırmaya, hem de Ankara'nın Batı bloku ülkeleriyle ilişkilerini zayıflatmaya çalışıyordu.

1950'li yılların sonu ile 1960'lı yılların başlarında Türkiye, ABD'nin dış devletlere yaptığı yardımlarda ilk sırada yer alıyordu. Bu yardımlar 4 Temmuz 1948'de imzalanmış ABD-Türkiye ekonomik işbirliği anlaşmasından sonra gerçekleşmeye başlamıştı. ABD'nin Türkiye'deki konumunun güçlenmesi, 1950'li yılların sonlarından itibaren çeşitli askerî ve ekonomik yardımların yapılması, üst düzey temsilcilerin karşılıklı ziyaretleri ile sona ermişti. ABD-Türkiye askerî-stratejik işbirliği konusu, Sovyet yönetimini rahatsız ediyordu.

ABD'nin Türkiye'ye olan bu ilgisinin altında bir takım nesnel gerekçeler yatmaktaydı. Türkiye, Orta Doğu'nun en büyük ve en güçlü devleti olarak kabul ediliyordu. Sahip olduğu coğrafî-siyasî konumu ise, ABD için askerî ve stratejik açıdan hayatî önem arz ediyordu. Ülke topraklarının Doğuya doğru uzanarak ABD'nin başlıca rakibi olan SSCB ile deniz ve karadan sınır oluşturması Amerikalıların Sovyet karşıtı faaliyetleri için olumlu bir ortam oluşturuyordu. Türkiye, coğrafi konumu itibariyle Amerikalılar için SSCB'ye karşı en ideal ülke konumundaydı. ABD ile Türkiye arasında askerî alanda işbirliğine ilişkin çeşitli dönemlerde 50'nin üzerinde antlaşma imzalanmıştı. Uçak pistlerinin, radar sistemlerinin, nükleer başlıklı füzelerin bulunduğu bu üsler büyük bir alanı kapsıyordu. Türkiyede yaklaşık 30 bin civarında Amerikan askerî personeli görev yapıyordu[23]. 1960'lı yılların başında ise Türkiye'deki Amerikan askerlerinin sayısı, aile bireyleri dışında, 50 bine ulaşıyordu. ABD'li asker ve istihbaratçılar genelde Ankara, İstanbul, İzmir, Adana şehirlerinde, Karadeniz kıyılarında ve Türkiye'nin doğu illerinde çalışmalar yapıyordu. Ankara'da 6.000'den fazla Amerikan askeri ve subayı, Adana'daki İncirlik askerî hava üssünde ise 3.000 askerî çalışanı görev yapmaktaydı. Dünyanın hiçbir noktasında Amerikan askerî üsleri Türkiye'de olduğu kadar SSCB'ye yakın konumlandırılmamıştı. İncirlik'teki Amerikan askerî üslerinde konumlandırılan elektronik bilgi toplama araçları Moskova ve Leningrad şehirlerinde taksicilerin telsiz konuşmalarını dahi rahatlıkla dinleyebiliyordu. SSCB'nin güney toprakları Türkiye üzerinden ABD ve NATO'nun gözetimi altındaydı[24].

---

23 Gasratyan M. A., Oreşkova S. F. ve Petrosyan Yu. A, *Oçerki istorii Turtsii*, Moskva: Nauka, 1983, s. 249.

24 Gasratyan, Age.

Türkiye, Doğu-Batı arasında köprü rolünü oynuyordu. Dünyanın en önemli uluslar arası ulaşım ve ticaret hattı olan boğazlar Türkiye'nin denetimi altındaydı ve istenen ülkeye yaptırım için çok önemli bir faktör konumunda idi. SSCB'ye taşınan malların büyük bir çoğunluğu Türk limanlarından ve boğazlarından geçmekteydi.

Geçen zaman zarfında Amerikan sermayesinin Türkiye'ye girmesi şu kanallarla olmuştu: Türkiye'ye verilen ekonomik ve teknik yardımlar; tarım ürünlerinin ihracına yardım; Uluslar Arası Düzenleme ve Gelişme Bankası, İthalat-İhracat Bankası vasıtasıyla yapılan yardım; Amerikan şirketlerinin Türkiye'de petrol ve jeolojik arama tarama işlerini yapması ve üretime katılımı.

Türkiye'ye yapılan tüm ekonomik ve teknolojik yardımlar genelde devlet kanalıyla yapılıyordu. İstanbul Ticaret Odası'nın yayın organı, Türkiye'ye borç ve mal ihracı adı altında edilen Amerikan yardımlarının Türk mallarının ihracını finanse etme gayesini taşıdığını yazıyordu.

Türk hükümetinin ülkenin beş yıllık gelişimini sağlamak gayesiyle ABD ve NATO'dan aldığı borç 1,5 milyar dolar idi. Bu da, ülkenin dış siyaset çizgisinin Batı eğilimli olduğunun açıkça gösteriyordu[25]. Ortaya çıkan bu durum SSCB'nin çıkarlarıyla asla örtüşmüyordu. Sovyet Lideri Hruşçov, 2 Temmuz 1962 tarihinde Romanya Radyo-Televizyonu kanalıyla yaptığı konuşmada şunları dile getiriyordu: *"Amerikan emperyalistleri, zayıf ülkelere yaptıkları yardımla övünüyorlar ve bu konuda da özellikle Türkiye'yi örnek gösteriyorlar. Gelin, onların "yardımseverliği" sayesinde bu ülkenin ekonomisinde neler değişmiş ona bakalım: Batı, 1949 yılından itibaren Türkiye'ye yardım etmeye başladı. 1948 yılında, yani Menderes hükümeti ABD "yardımı"nı kabul ettiği zaman Türkiye'nin sanayi sektörü, ulusal gelirin %10,5'ini karşılıyordu. 1960 yılında, yani Amerikan "yardımından" 12 yıl sonra Türkiye'nin millî gelirinde sanayi sektörünün payı %10,9 olmuştur. Peki, bu ne anlama gelmektedir? Gayet basit: Türkiye, yardımlara rağmen, önceden de olduğu gibi gelişmiş herhangi bir sanayisi olmayan tipik bir tarım ülkesi olarak*

25 *Azerbaycan SSR Harici İşler Naziri T. Tahirova'nın Azerbaycan KP MK Riyaset Heyetine, Azerbaycan SSR Nazirler Sovetine ve Azerbaycan SSR Nazirler Soveti yanında Dövlet Tehlikesizlik Komitesine "Türkiyenin muasir veziyyeti" adlı 1963-cü il 14 yanvar tarihli gizli mektubu* (bundan sonra *Türkiyenin muasir veziyyeti*), Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, font 28, liste 12, dosya 31, varak 18 (bundan sonra ARDA).

kalmıştır. Türkiye ekonomisi çıkmaz sokağa girmiştir. Ülke, mali destekçilerinden aldığı bu borçları 2008 yılından önce ödeyebilecek kapasitede değildir. Bu hesaplamayı biz kendimiz yapmadık, bu bilgiler Türkiye'nin ileri gelen gazetelerinden biri olan olan Vatan'dan alınmıştır. Ancak Türk devletinin okyanus ötesindeki emperyalistlerle yakınlaşmasının kurbanı sadece Türk sanayisi olmamıştır, Türkiye'nin tarım sektörü de zor durumdadır. Hatta halk ekmek sıkıntısı çekmektedir, onu da yurt dışından temin etmekteler. Bir süre önce Türkiye'nin Cumhuriyet gazetesi Batı devletlerinin Türkiye'ye 3 milyon ton buğday sevkiyatının tamamlanması dolayısıyla İstanbul'da düzenlenen anlamsız bir törenden söz etmektedir. Makaleyi kaleme alan yazar şöyle diyor; bu gösterişli törenler insanların yüreğinde kederle yankılandı. Kimbilir daha kaç yıl yabancılara el açacağız"[26]. Hruşçov konuşmasında, Batı'nın Türkiye'ye yaptığı yardımın hiç bir yarar sağlamadığını özellikle vurguluyordu.

İlişkilere olumsuz etki eden nedenlerden biri de, Türkiye'deki Amerikan üslerinden kalkan U-2 keşif uçaklarının Sovyet hava sınırlarını sıkça ihlâl etmesiydi. ABD Devlet Başkanı Eisenhover, hava sınırlarının tüm ülke uçaklarına açık olmasını istiyordu. Sovyet lideri Hruşçov ise hava sınırlarının ciddi şekilde korunmasından yanaydı.

U-2 uçakları Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) gurur kaynağı idi. 1950'li yılların sonunda RACE CAR koduyla Japonya ile Türkiye'deki üslerinden havalanan U-2 uçakları hiçbir engele takılmadan Sovyet hava sahasına girerek ülkenin güvenliğini tehdit ediyordu[27]. Bu uçaklara monte edilmiş özel kameralar yardımıyla Sovyetlerin en gizli üslerinin fotoğrafları çekilmekte ve askerî birliklerinin yeri tespit edilmekteydi.

U-2'lerin uçuşu Sovyetleri sinirlendiriyordu, ama bu uçuşları önleyemiyorlardı. Sovyet hava sınırlarını ihlâl eden diğer uçaklar anında vurularak düşürülseler de 15 km yükseklikte hızla uçan U-2'ler SSCB'nin merkezî bölgelerine kadar sokularak en gizli hedeflerin üzerinden rahatlıkla geçebiliyorlardı. Sovyetler bu uçakları etkisiz hale getiremiyordu. CIA başkanı, Eisenhover'a Sovyetlerin U-2'leri düşürebilecek bir donanıma sahip olmadıklarını bildir-

26 Hruşçov N. S, *Predotvratit Voynu, Otstoyat Mir!*, Moskva: Politizdat, 1963, s. 221 (bundan sonra Hruşçov, *Predotvratit voynu*).

27 Joseph J. Trento, *CIA'in Gizli Tarihi*, PAGASUS Yayınları, İstanbul 2006, s. 273.

mişti. Sovyetler, Sputnik'i uzaya göndermekle bu alanda Amerika'nın önüne geçseler de söz konusu istihbarat uçaklarıyla baş edemiyorlardı. SSCB'nin sahip olduğu Yer-Yer adlı füzeleriyle de bu uçakları vurması imkânsızdı. Sovyet lideri Hruşçov, Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) ve Genel İstihbarat İdaresi'nden (GRU) bu uçakların imha edilmesine yönelik bir sistemin veya yolun derhal bulunmasını istiyordu. Bunun üzerine Sovyet özel birimleri bunun için gereken araştırmaları yapmaya başladılar. Hatta Türkiye ve Japonya'daki Amerikan üslerinde görev yapan bir subaya casusluk önererek gerekli bilgileri toplamaya çalıştılar.

1 Mayıs 1960 yılında saat 5.36 sularında bir U-2 uçağı yine Sovyet hava sahasına girdi. SSCB Savunma Bakanı R. Y. Malinovski, uçağın Sovyet hava sahasına girdiği haberini sabahın erken saatlerinde Hruşçov'a telefonla bildirdi. Hruşçov bu esnada Vorobyov dağlarındaki ikametgâhında uyuyordu. Telefonun çalmasıyla gözlerini açan Hruşçov, "*Şu şeytan, kendisiyle sabahın bu erken saatinde ne getiriyor?*" -diyerek sinirli biçimde telefonu açtı. Malinovski, Amerikan istihbarat uçağının Afganistan üzerinden Sovyet hava sahasına girdiğini ve Sverdlovsk'a doğru uçtuğunu aktardı. Hruşçov bağırarak: "*Girmiş mi? Vurun onu. Ne yapıp edip düşürün![28]*"-dedi. Ardından da küfrederek telefonu kapadı. Sovyetler, Yer-Yer füzesiyle U-2'yi Sverdlovsk semalarında vurdu. ABD istihbaratına göre bir Amerikan askeri, uçağın nasıl vurulabileceğine ilişkin bilgileri Sovyetlere aktarmış ve uçuştan önce uçağa özel bir cihaz yerleştirmişti. Uçağa yerleştirilen bu cihaz sayesinde uçak Sovyetler tarafından düşürülmüştü.

Sovyetler Birliği, böylelikle Amerikan uçağını düşürerek yıllarca yapamadığı bir şeyi başarıyla gerçekleştirmişti. U-2 uçağının pilotu paraşütle atlayarak kurtulmayı başarmıştı. Sovyetler vurulan uçağı incelemeye ve ele geçirdikleri pilotu ise sorgulamaya başladı.

U-2 olayı, SSCB ile Türkiye'yi karşı karşıya getirdi. Sovyet yönetimi 13 Mayıs'ta Türkiye'ye bir nota verdi[29]. Notada; '*Sovyet yönetimi, doğası gereği Sovyet Devleti'nin sınır ihlâlini cezasız bırakamazdı. Bu uçağın amacı ve hedefi anlaşılır*

28 Grinevskiy O., *Tısyaça i odin den Nikitı Sergeeviça*, Moskva Vargius, 1998, s. 7.

29 Melih Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, Sema Yayınevi, İstanbul 2006, s. 315-317.

anlaşılmaz Sovyet füzeleri tarafından Sverdlovsk bölgesinde düşürülmüştür. Sovyet yönetiminin elindeki bilgilere göre Sovyet hava sahasını ihlâl eden bu uçak ABD'ye ait olup, devamlı olarak Türkiye'deki üslerde bulunmaktadır ve Pakistan üzerinden Sovyet sınırlarına girmiştir'-deniyordu.

Sovyet lideri Hruşçov

Notada, uçağın istihbarat toplama ve propaganda yapma amacı taşıdığı bildiriliyor, gövdesinde ise havadan fotograf çekmede kullanılan makineler, radyo alıcı ve verici cihazı, savunma karakterli radyoalıcı cihazı, teknolojik araçları tespit eden aracın olduğu vurgulanıyordu. Uçağı inceleyen Sovyet teknisyenleri, onun casusluk ve istihbarat görevi yaptığı konusunda karar birliğine vardılar. Uçak, Adana'daki İncirlik Üssü'nden 27 Nisan'da Peşaver Havaalanı'na inmiş, oradan da kalkarak Sovyet hava sahasını ihlâl etmişti.

Uçak düşürüldükten sonra pilot Rrancis Povvers sağ kurtulmuştu. Elindeki haritaya göre, Peşaver-Aral Gölü-Sverdlovsk-Arhangelsk-Murmansk-Norveç'in Bide Havaalanı yönünde uçacaktı. Notada casus pilotun, Sovyet savunma radar sisteminin özelliklerini öğrenme görevi aldığını itiraf ettiği de belirtilmekteydi.

Sovyet yönetimi, uçağı mecburen vurduğunu bildirdiği notada şunları dile getiriyordu: "*Sovyet yönetimi, uçağı kendi topraklarında barındıran Türkiye'nin bu olaydaki yeri ve rolünü belirtmek durumundadır. Sovyet yönetimi, Türkiye'de askerî üslerin kurulmasına karşı çıkıyor. Amerikan hava kuvvetlerinin, Sovyetler Birliği'ne karşı saldırgan politika izlemesi için topraklarında ABD birliklerini barındıran Türk yönetimi de bu suça ortaktır. Tüm bunlar, Türk devlet yetkililerinin barışın korunması, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için çaba harcanması yolunda yaptığı açıklamalarla örtüşmemektedir. Sovyet yönetimi, daha önce de Türk hükümetini uyararak, ülke topraklarını üçüncü bir devletin askerî amaçlı kullanımına izin vermemesi konusunun tehlike oluşturacağını bildirmişti. Sovyet hükümeti, yabancı ülkelerin Türkiye topraklarından yararlanarak Sovyet hava sahasının ihlâl edilmesinden rahatsızlık duymaktadır. Bu tür hareketler devam ederse gerekli önlemlerin alınacağı bilinmelidir. Sovyetler Birliğinin elinde, kendisine yönelik saldırıları anında durdurabilecek gerekli vasıtalar bulunmaktadır*".

Türk hükümeti 24 Mayıs tarihinde notaya cevap verdi[30]. Notada, Sovyet notasının Türkiye yönetimi tarafından ciddiyetle incelendiği belirtiliyordu. Amerikan uçağının SSCB hava sahasını ihlâline ilişkin olayın ve bundan kaynaklanan anlaşılmazlığın Türkiye ve Sovyet yönetimleri arasında tartışma konusu olmayacağı Sovyet tarafına hatırlatıldı. Birleşmiş Miletler Teşkilatı'nın (BM) soruşturmasına sunulan bu olay hakkında Türk yönetiminin hiçbir karara varma niyetinde olmadığı vurgulandı. Sovyet yetkililerinin, Amerikan uçağının Türkiye üslerinden ayrıldıktan üç gün sonra Sovyet hava sahasına girdiğine dair söylemleri hatırlatıldı. Herhangi bir uçağın, Türk hava sahasını kullanarak Sovyet hava sahasına girmesine katiyen müsade etmeyeceklerini aktaran Türk notasında, Amerikan yetkililerinin de kendilerinden böyle bir talepleri olmadığı kaydedilmekteydi. Notada ayrıca, Türk yönetiminin sorumluluğunun, yalnızca Türk hava sahasını kapsadığı da vurgulanmıştı. Türkiye'de kendi hava sahasında uçan yabancı uçaklara yalnızca uluslar arası hukuk kuralları çerçevesinde izin verildiği belirtiliyordu. Türk hava sahasındaki uçuşlara gelince, Türkiye yönetimi sadece uçuşlarına müsaade edilmiş Türk uçakları söz konusu olduğunda bunun sorumluluğunu paylaşabileceğini hatırlatmaktaydı. Bundan dolayı Türk

30 *Aynı eser*, s. 323-325.

yönetimi, üçüncü bir ülkenin hava sahasından Sovyet hava sahasına girmeden önce İncirlik'teki üsten yararlanıldığına dair Sovyetlerin yaptığı suçlamayı kabul etmedi. Notada şunlara vurgu yapıldı: "*Türkiye'nin üslerinden bazı devletlerin veya ABD'nin yararlanması konusunda Sovyet yönetiminin itirazına gelince, Türkiye'nin, bağımsız bir devlet olarak BM tüzüğü ve uluslar arası hukuk kuralları ve prensiplerine uygun olarak askerî üslerinden müttefiklerinin yararlanmasına izin verme hakkı vardır. Hükümet, kendi üs ve hava sahasından, komşularının güvenliğini, huzurunu bozacak kullanım hakkını hiçbir zaman müttefik ve diğer devletlerin uçaklarına tanımamış ve tanımayacaktır. Amerikan uçaklarının Türkiye hava sahası dışında uçmasına Türk hükümeti karışamaz ve bu konu Türk hükümetinin sorumluluğu dışındadır".* Türk hükümeti Sovyet notasında öne sürülen iddiaları tümden reddetti. Önceki dönemlerde de benzer olaylar için Türk yönetiminin sorumluluk taşımadığı belirtilerek Sovyet uçaklarının da zaman zaman Türkiye hava sahasını ihlâl ettiğini hatırlattı. Türk hükümeti, tüm bu olayların uluslar arası hukuk çerçevesinde çözülmesinin gereğine inanıyordu. Notanın sonunda Türkiye yönetiminin komşularıyla sıcak ilişkiler kurmaya çaba harcadığı belirtiliyordu. Bahsi geçen olayın, müttefik olmadıkları devletlerle ilişkiler kurmaya engel oluşturamayacağı vurgulanıyor, tüm komşuların bu düşüncede olmasından ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine kendileri kadar gayret etmelerini görmekten de memnun olacakları bildiriliyordu[31].

Bu sorun, ABD Devlet Başkanı Kennedy ile Hruşçov'un Viyana'da gerçekleştirdiği ikili görüşmede de ele alındı ve uzun süreli diplomatik temasların ardından tatlıya bağlandı.

5 Mart 1960 tarihinde ABD ile Türkiye arasında Türk askerî birliklerine atom silahlarının kullanmasının öğretilmesi ve bazı bilgilerin Türk yönetimiyle paylaşılması ile ilgili bir antlaşma yapıldı. 26 Aralık 1960 tarihinde Paris'te yapılan NATO zirvesinde Türk Silahlı Kuvvetlerine Jüpiter füzeleri verilmesi kararı alındı. ABD, Türkiye'ye atom enerjisi konusunda uzmanlardan oluşan bir heyet yolladı. Heyetin geliş amacı, Türkiye'ye nükleer silah verilmesi ve buna uygun üslerin kurulmasına ilişkin çalışmaların yapılmasıydı. Füze üslerinde görev yapacak bir grup Türk askerî yetkilisi de eğitilmek üzere ABD'ye gönderildi.

31 *Aynı eser.*

İzmir'de, orta menzilli Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi için bir üssün inşasına başlandı. İnşaatı Amerikalı bir şirket üstlenmişti. İnşaatta 4 binden fazla Amerikalı çalışmaktaydı[32]. Üssün inşasının tamamlanmasının ardından Amerika'dan nükleer füze başlıkları getirildi.

Türkiye'de orta menzilli füzelerin yerleştirilmesi için üslerin kurulduğuna dair haber Sovyet cephesinde sert rüzgârların esmesine neden oldu. Sovyet yönetimi, konuyla ilgili olarak Türk hükümetine duyduğu rahatsızlığı içeren bir mektup yolladı. Sovyetlerin Ankara'daki Büyükelçisi N. S. Rıjov, 3 Şubat 1961 tarihinde Türkiye Dış İşleri Bakanı Selim Sarper'le görüşmesinde söz konusu mektubu kendisine sundu. Mektupta, Sovyetler'in Türkiye'de meydana gelen son gelişmelerden duyduğu endişe dile getirilerek Türkiye'de NATO üslerinin kurulmasına ilişkin haberler, üslerin özellikle Sovyetler Birliği'nin sınırlarında konumlandırılması, NATO'nun Türkiye'yi nükleer silahlarla donatma niyeti Sovyet yönetimini rahatsız ettiği belirtiliyordu. Mektupta ayrıca, Türkiye'nin İncirlik askerî üssünden havalanan ve 1 Mayıs 1960 tarihinde Sverdlovsk bölgesinde düşürülen Amerikan U-2 casus uçağı olayının, yabancı askerî çevrelerin, Türkiye topraklarında kendilerine tahsis edilen üslerden SSCB'nin ve Türkiye'ye komşu olan diğer devletlerin, aynı zamanda bizzat Türkiye'nin kendi güvenliği açısından da tehdit unsuru olduğu vurgulanıyordu[33].

Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan Sovyetler Birliği, iki ülke halklarının barış ve dostluğa dayalı çabalarının aleyhinde olan hiçbir adımın Türkiye tarafından atılmayacağını ümit etmekteydi. Nitekim Sovyetler, Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin ülke barışını tehlikeye atacak hiç bir oluşuma izin vermeyeceklerine inandıklarını belirtmekteydi[34]. Mektubun sonunda, Sovyet yönetiminin konuyla ilgili gerekli cevabı bekledikleri de vurgulanıyordu.

Türkiye tarafının cevabî notası 25 Şubat tarihinde verildi. Notada, Türk hükümetinin ülkesinin güvenliğini sağlamak için her türlü önlemi almaya muktedir olduğu ve bunu birinci dereceden görev addettiği altı çizilerek belirtiliyordu.

---

32 *Türkiyenin muasir veziyyeti*, ARDA, f. 28, l. 12, d.31, vr. 21.

33 *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1961 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1962, dok. No: 12, s. 33-34.

34 *Aynı yer*.

Bir süre sonra İzmir'deki Çiğli üssüne ABD hava kuvvetlerine ait 16 adet F-100 savaş uçağı getirildi. İskenderun'da ise CENTO anlaşması çerçevesinde askerî liman inşaatına başlandı. Bu iş için 24,5 milyar liralık bütçe ayrıldı. Alanı 2 milyon metrekareyi bulan liman inşaatında 200 işçi çalışıyordu. Burada transit taşımacılık için uzunluğu 800 m. olan 3 büyük ambar ve askerî bir liman yapıldı[35].

Amerikan üsleri Türkiye'yi, Sovyetler Birliği'nin hedef tahtasına çevrilmesine sebep oluyordu. Hruşçov, Dünya Silahsızlanma ve Barış Konferansı'nda yaptığı konuşmasında şunları dile getiriyordu: *"ABD'nin belirli çevreleri, Amerikan üslerinin ve silahlı birliklerinin bulunduğu ülkeleri, özellikle de Türkiye ve diğer ülkeleri tehdit altına sokmaktadır[36]".*

Hruşçov konuşmasını şöyle bitiriyordu: '*Türkiye'deki Amerikan füzeleri ve nükleer silahlarının bulunduğu üslerin ABD'nin kendi savunmasına hizmet ettiğini kim söyleyebilir? Bunun aksini söylemek siyahı beyaz olarak nitelemektir*'[37].

15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra yönetim sivillerin eline geçse de Türkiye'nin dış siyasetinde herhangi bir değişiklik olmadı. Kasım 1961 ve Haziran 1962 yılları arasında İsmet İnönü'nün kurduğu birinci ve ikinci koalisyon hükümeti, Batı eğilimli siyaset çizgisini sürdüreceğini açıkladı. İnönü hükümeti, ABD ve NATO ile askerî-siyasî işbirliğini zayıflatmak niyetinde değildi. Ülke kamuoyunda, İnönü'nün Amerika'nın isteklerini yerine getiren tek kişi olduğu görüşü egemendi. Bundan dolayı Amerika'nın ona her türlü desteği sağlayacağına ilişkin kanaat ağır basıyordu. Aynı zamanda, Ankara'daki yabancı diplomatlar arasında İnönü'nün ülke için en başarılı isim olduğu ve Amerikalıların O'nun çalışmalarına destek vereceği görüşü hâkimdi.

Ülkenin ileri gelenleri yaptıkları konuşmalarda, Türkiye'nin Batı bloku ve ABD ile işbirliğine sadık kalacağını açıkça dile getiriyorlardı. İsmet İnönü, 9 Ocak 1962 tarihinde Ankara Radyosu'nda yaptığı konuşmasında şöyle diyordu:

---

35 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p73, d. 9, l. 21.

36 Hruşçov N. S., *Predotvaritit voynu*, s. 245.

37 Hruşçov N. S., *Predotvaritit voynu*, s. 252.

"*Biz, NATO ve CENTO birliği içinde yer alıyoruz. Bizim bu bloklardan ayrılarak Rusya ile ittifak yapmamız imkânsız olduğu kadar, tarafsız kalmamız da mümkün değildir*". Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin akademik heyetini 2 Mayıs günü kabul ederken yaptığı konuşmada, Türk ulusunun geleceğini tayin ederken yönünü Batı'ya çevirdiğini açık bir dille ifade ediyordu.

1962 yılında Türkiye'deki Amerikan askerî üsleri arasındaki iletişimin sağlanması, Amerikan üsleri, askerî birlikleri ve araç gereçlerinin güvenliğinin temini konusunda Türkiye ve Amerika arasında gizli bir antlaşma imzalandı. Sovyet istihbarat kayıtlarında şöyle deniyordu: "*Amerikalılar bu anlaşmaları imzalamakla, Türkiye'deki en büyük rakipleri olan İngilizleri büyük bir başarıyla arka plâna ittiler*". Bu antlaşma yapıldıktan sonra Türkiye'nin yürüttüğü dış siyaset, uluslar arası örgütlerdeki faaliyetleri, ordusu ve ekonomisi ABD'ye biraz daha yaklaşmış oldu. Amerikalılar, Türkiye'nin siyasî, ekonomik ve askerî sahalarının önemli bölgelerinde kendilerine yer edinerek buralarda sağlam bir şekilde tutundular. Amerikalı uzmanlar ve yetkililer, Türkiye'nin çeşitli bakanlık, kurum ve kuruluşlarında çalışıyordu. Sadece 850 kişilik Amerikalı uzman heyet, Türkiye'nin ekonomiyle ilgili kurum ve kuruluşlarında görev yapıyordu.

ABD'nin Türkiye'ye en güçlü etkisi askerî, ekonomik ve teknolojik alanda kendisini göstermekteydi. Türkiye'ye yollanan Amerikan silahları ve yardımı 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan askerî yardım anlaşması gereğince yapılmaktaydı. ABD, Türkiye'ye askerî yardım kalemiyle top, tank; Nack, Onest, Con füzeleri, saldırı uçakları, askerî gemiler, denizaltılar, askerî cephane ve iletişim cihazları veriyordu.

ABD enformasyon merkezinin verdiği bilgilere göre Türkiye'ye ayrılan 3 milyar 728 milyon dolarlık Amerikan mali desteğinin 2 milyar 100 milyonunu askerî yardımlar oluşturuyordu.

Türkiye ile Batı arasındaki ittifak, yalnızca Türk yetkililerinin isteği değildi. Türkiye ile müttefik olmanın önem ve zorunluluğunu Batı dünyasının devlet adamları da açıkça belirtiyordu. NATO Genel Sekreteri Dick W. Stikker'in Ma-

yıs 1962 tarihinde Türkiye'yi ziyaret ettiğinde Savunma Bakanı Feridun Cemal Erkin ile yaptığı görüşmede Erkin, ülkesinin Batı blokuyla müttefikliğe sadık kalacağını vurguladı. Erkin, görüşmeler tamamlandıktan sonra *Vatan* gazetesine yaptığı açıklamasında, kaderini Batı bloku ve NATO'ya bağlayan Türkiye'nin bu yoldan sapma ihtimalinin bulunmadığını, "Bu yolun ülkeye çok büyük yararı vardır" sözleriyle dile getirdi[38].

Türk yetkilileri, uluslar arası konularda sürekli olarak ABD'yi destekliyordu. Kamoyu üzerinde derin etki gücüne sahip radyo ve televizyon kanallarında ABD'nin Yakın ve Orta Doğu siyaseti haklı bulunuyor, destekleniyordu. Bu siyasî çizgi, Türkiye'nin NATO, BM ve diğer uluslar arası örgütler içindeki faaliyetlerinde de kendini gösteriyordu. Türk temsilciler heyeti, BM Genel Kurulu'nun XVI. Toplantısında ABD temsilcileriyle birlikte Çin Halk Cumhuriyeti'nin haklarının BM'de savunulması ile ilgili Sovyet önerisinin aleyhinde oy kullandılar. Türkiye heyeti, "Macar ve Tibet sorununun" toplantının gündemine alınmasını destekledi. Sovyet istihbarat kaynaklarının verdiği bilgiye göre, ABD'nin Türkiye'ye yönelik yürüttüğü politikanın başlıca amacı, ikili ve çok yönlü ilişkileri sağlamlaştırmak, Türk-Sovyet dostluğunun geliştirilmesine karşı çıkmaktı[39].

Bu dönemde, Türkiye yönetiminin ülkenin askerî savunmasına büyük önem vermesi, Sovyet yönetimini rahatsız ediyordu. Ülke, bütçesinin %25,5'ni, yani 2.557.500 lirasını ulusal savunmaya harcamaktaydı. 1961 yılıyla kıyaslandığında ülkenin savunma harcamaları bir önceki yıla oranla 443.6 milyon lira artmıştı.

NATO ve CENTO üyesi Türkiye, Yakın ve Orta Doğu'nun sayıca en kalabalık ordusuna sahip ülkeydi. Türk Silahlı Kuvetlerinde (TSK) 452.000 asker hizmet veriyordu. 2.500.000 kişi ise yedekteydi. Türk ordusu, nüfusun %1.3'ünü oluşturmaktaydı. Bu oran ABD ile eşitti. Rusya'da ise %1.4'ü, Bulgaristan'da %1.7'yi, Yunanistan ile Suriye'de %1.8'i, İsrail'de %2.5'i bulurken, İran'da bu oran %1 idi. Kara Kuvvetlerinin 6 tümeninde, 6 zırhlı tank birliğinde M-47 tankları ve 2 hava indirme taburu mevcuttu.

---

38 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 121.

39 *Türkiyenin muasir veziyyeti,* ARDA, f. 28, l. 12, d. 31, vr. 24.

Türkiye'nin Deniz Kuvvetlerinde 32.000 asker görev yapmaktaydı. Ayrıca 18 adet muhafız gemisi, 10 adet denizaltı ve 27 adet farklı türden gemi mevcuttu. Türkiye donanması 1964 verilerine göre dünyada 25. sırada yer alıyordu. Donanmaya ait gemilerin üçte biri 40 yaşından büyüktü ve sürat olarak yavaştı. Gemilerin bir kısmı eskimiş, verimliliğini kaybetmişti. Türk ticaret filosunda 158 gemi bulunuyordu ve toplam kapasiteleri 611.330 tonu buluyordu[40].

ABD-Türkiye donanma ilişkilerinin gelişmesi de Sovyetleri rahatsız ediyordu. 1964 yılında Türkiye 13 ve 15 tonluk iki yük gemisi aldı. Bu hat üzerinde çalışan gemilerin sayısını da 10'a çıkarmış oldu.

Türk Hava Kuvvetlerinde 2.000 asker görev yapmaktaydı. TSK'nın elinde bir filo F-104Q, 10 filo F-100, 4 filo F-86, 1 filo PF-84F ve SU-47S tipi bir nakliye birliği bulunuyordu[41].

1959-1962 yıllarında Türk ordusunun piyade birlikleri yeniden oluşturuldu. Sovyet özel hizmet birliklerinin istihbaratlarında TSK'nın neredeyse tamamı NATO'nun kontrolüne geçtiği belirtilmekteydi.

Türkiye 1963 yılında Millî Savunma Bakanlığı bünyesindeki eğitime 46.641.000 lira harcadı[42].

ABD, Türkiye ile İran arasında demiryolu hattının inşa edilmesine de büyük önem veriyordu. ABD Dış İşleri Bakanı'nın Orta Doğu ve Güney-Doğu Asya'dan sorumlu danışmanı Phillips Talbot, CENTO Ekonomik Topluluğunun 25 Mart 1964 tarihinde Ankara'da düzenlenen toplantısında, Amerikan yönetiminin Türkiye'nin Van şehriyle, İran'ın Karatepe adlı istasyonu arasında demiryolu hattının yapımına 19 milyon dolara yakın kredi ayırdığını bildirdi. Bu paranın 10.5 milyon doları Türkiye'ye ödenecekti. Türkiye 40 yıl boyunca bu krediyi %7.5 faizle geri ödeyecekti. İran ise bu paranın 7.84 milyon dolarını alacak, Türkiye'nin aksine bu parayı 35 yılda %3.5 faizle geri ödeyecekti. İngiltere yönetimi bu yolun inşası için Nisan 1965 tarihinde 850 binden- 1 milyon sterlin arasında kredi ayırdı[43].

---

40 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 131.

41 *Aynı belge*, d. 10, vr. 114.

42 *Aynı belge*, vr. 192.

43 *Aynı belge*, vr. 155.

ABD'nin Türkiye topraklarındaki askerî faaliyeti NATO komutanlığı ile işbirliği çerçevesinde yürütülüyordu. ABD askerleri, Türkiye'nin askerî sisteminin çağdaş savaş şartlarına uygun hale gelmesi için yardım ediyordu. NATO, Türkiye'ye çok sayıda silah, cephane ve elektronik silahlar veriyordu. Amerikalı General Medisent, bu amaçla özel olarak Türkiye'ye bir ziyarette bulundu.

Devlet Başkanı Lyndon Johnson, Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'i ABD'ye yaptığı gezisi sırasında kabul etti ve burada Türkiye'ye büyük önem verdiklerini özellikle vurguladı[44].

Bu dönemde Türkiye'de bulunan başlıca Amerikan askerî birlikleri aşağıdakilerden ibaretti:

-Kara kuvvetleri;

-Askeri hava ve askerî deniz ateşeliği;

-Türkiye'ye ABD yardım misyonu;

-Uluslararası Gelişim Ajansı ve ABD Enformasyon şubesi.

ABD yardım misyonunun Türkiye'de geniş yetkileri bulunuyordu. Bu kurum, Amerikan yardımlarının kullanılması konusundaki kontrolü elinde bulunduruyor; Türk ordusundaki Amerikalı danışmanlarının faaliyetlerine önderlik ediyor; TSK'nın askerî hazırlığı konularıyla ilgileniyordu. Sovyet raporlarına göre Amerikalılar, Türk Genelkurmayı ve Savunma Bakanlığı yönetimini kendi denetimleri altına almış bulunuyorlardı.

Sovyet istihbarat bilgilerine göre, ABD Büyükelçiliği bünyesindeki askerî ateşelik mensupları üst düzey istihbaratçılardan müteşekkildi. Rusça'ya vakıf, bölge ülkelerinin tarihi, coğrafyası ve politikasını derinden bilen bu şahısların çalışmaları genelde SSCB'ye ve diğer sosyalist ülkelere yönelikti. Sovyetlerin elindeki bilgilerde SSCB'ye ve diğer sosyalist ülkelere nükleer darbe indirmek için Türk Genel Kurmay Başkanlığı'nda NATO tarafından hazırlanmış bir plân olduğu kaydedilmişti. Bunun dışında, Türkiye topraklarına yerleştirilmiş askerî üslerin amacının gerektiğinde SSCB üslerine anında darbe indirmek gayesine hizmet ettiği de belirtilmişti.

---

44 *Aynı belge*, d. 12, vr. 95.

ABD yönetimi Türk ordusunda roket kullanan personelin eğitimine de büyük önem veriyordu. Sovyetlerin "*çok gizli*" şifreli istihbarat raporlarına göre, Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı iki roketatar birliği, 1961 yılı Eylül-Ekim aylarında uzmanlık eğitimi almak üzere ABD'ye gönderilmişti. 1962 yılı Haziran ayının sonunda bir grup Türk subayı roket teknolojisi kullanımını öğrenmek için ABD'de eğitim almıştı. Sovyet istihbarat bilgilerinde Polaris tipli nükleer başlıklar taşıyan Amerikan deniz altı gemilerinin Türk deniz kuvvetlerine katıldığı bildiriliyordu. Ayrıca raporda, Türk hükümetinin Amerikalılara, Sovyetler aleyhinde gereken istihbarat faaliyetlerini yürütmek için her türlü imkânı sağladıkları da kaydedilmekteydi.

SSCB'nin Karadeniz kıyılarını kontrol altında tutmak için Samsun, Sinop, Trabzon ve Karamürsel'de radyoteknik donanımlı istihbarat üsleri kurulmuştu. Karadeniz, gittikçe gerginliğin kaynağına dönüşmekteydi. Bundan da Sovyet yönetimi aşırı rahatsız oluyordu. Hruşçov 16 Mayıs 1962 tarihinde Varna'da yaptığı konuşmasında şöyle diyordu: "*Karadeniz, barış ve halklar dostluğunun denizi olmalıdır. Ancak bunun için Türkiye halkının olduğu kadar, yönetici tabakasının da çaba sarf etmesi gerekmiyor mu? Zira bu ülkenin ekonomik ve kültürel gelişiminde durgunluk, gerilik hüküm sürmekte, emekçilerin fakirliği artmaktadır. Türkiyede zaman zaman siyasî çalkantılara şahitlik etmemiz pek şaşılacak bir şey değil. Türkiyenin yöneticilerinin, ayrıca diğer devletlerin ulusal çıkarlarını yabancı tekellere bağımlı kılan ve akılsızcasına silahlanmaya yönelen, komşularından tecrit etme çizgisinden vazgeçmesinin zamanı gelmemiş midir? NATO askerî üslerinin ve nükleer başlıklı füzeleri fırlatmak için yapılan alanların bulunduğu kıyıları, dinlenme ve gelişme alanlarına dönüştürmek daha iyi olmaz mıydı? NATO'yu oluşturan emperyalistler, Türk halkının silahlanma yükü altında nasıl ızdırap çektiğini görmemezlikten gelemezler. Bu harcamalar halkın servetini ve malını yağma etmektedir*[45]*".*

ABD-Türkiye askerî işbirliğinde, Türk ordusunun subay ve askerlerinin propaganda yönünden eğitimine de büyük önem veriliyordu. Türkiye topraklarında Türk asker ve subaylarını eğitmek için Amerikan yardımlarıyla 16 merkez oluşturulmuştu. Merkezlerin programları Georgetown Üniversitesi'nde hazırlanmıştı. Yedekte olan 22.000 subayın eğitilmesi için de yaz kursları düzenlenmişti.

45 Hruşçov, *Predotvratit voynu*, s. 73-74.

Türkiye'deki tüm propaganda ve enformasyon hizmetlerine ABD enformasyon birimi önderlik ediyordu. Bu birimin Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana'da merkezleri, diğer illerde ise sadece temsilcilikleri bulunuyordu. Geniş donanıma ve imkânlara sahip olan birimin elinde matbaa, kütüphane, çok iyi donatılmış fotoğraf stüdyosu, sinematograf makineleri vardı. Enformasyon birimi Türk kamoyunun ideolojik yönden eğitimi yönünde de geniş çaplı çalışma yürütmekteydi. Sovyet istihbarat bilgilerine göre Türkiye'de, ABD askerî-teknolojik yardımları, Amerikan yaşam tarzı özendiriliyor, SSCB'nin iç ve dış siyaseti hakkında kapsamlı analizler yapılıyordu. Enformasyon birimi kendi çalışmalarında basın-yayın, radyo, sinema, kütüphaneler, sergiler, dostluk dernekleri ve buna benzer vasıtalardan yararlanıyordu. Birimin çalışmalarına Türk resmî daireleri gereken her türlü ortamı hazırlıyordu.

Sovyet istibarat raporlarında, Amerikalıların Türk gençleri arasında propagandaya özel önem verdikleri belirtilmekteydi. Gençler arasında SSCB'ye nefret ve Amerikan yaşam tarzına özendirme çalışmaları yürütülüyordu. Bu çalışmaların başlıca araçlarından biri Türkiye'de hizmete sokulan Amerikan eğitim kurumları ve kolejleri idi. Türk öğrencilere burslar veriliyor, karşılıklı olarak iki ülkenin öğrencileri Türkiye ve ABD'de eğitim alıyorlardı. Çeşitli Amerikan yardım cemiyetleri aracılığıyla yardımlar yapılmaktaydı. Temeli 1863 yılında İstanbul'da atılan Robert Koleji, Türkiye'deki Amerikan eğitim kurumları arasında özel öneme sahipti. 1960'lı yılların başında kolejde 2.000 civarında öğrenci eğitim almaktaydı. Bunların %90'ı Türktü. Ankara ve İzmir'de de Amerikan kolejleri mevcuttu. Her yıl Türkiye ve Amerika arasında karşılıklı olarak öğrenci değişimi yapılmaktaydı. Türk liselerinin öğrencileri bir yıl süreyle Amerikan aileleri yanında yaşıyor ve Amerikan kolejlerinde eğitim alıyorlardı. Temmuz 1961 tarihinde ABD ve diğer ülkelere eğitim almak için toplam olarak 2013, 1962 Temmuzunda ise sadece ABD'ye 127 öğrenci gönderilmişti. Türk eğitim sisteminde Amerikan eğitim sisteminin etkileri açık biçimde kendisini göstermekteydi. Haftalık *En* gazetesinin yazdığına göre CIA'nın ünlü temsilcilerinden biri, Türkiye'de İsmet İnönü'nün birinci koalisyon hükümetinin üyeleriyle görüşerek eğitimle ilgili beş maddeden oluşan bir memorandum sunmuştu. Memorandumda, "*Öğretmen yetiştiren yüksek okullar Amerikan sistemi esasına*

göre düzenlenmeli, önemli görevlerde Amerikalılar çalışmalı, ABD'de eğitim alan Türk öğretmenleri Amerikalıların verdikleri öneriler doğrultusunda çalışmalı, eğitim techizatları ve kurumları Amerikalıların isteği doğrultusunda inşa edilmelidir" deniyordu. *En* gazetesi, 6 Haziran 1962 tarihli sayısında konuyla ilgili olarak, "*Memorandum şu anlama gelmektedir, şayet bu koşullar yerine getirilmezse, ABD, CIA aracılığıyla yapılan yardımları kesebilir*" diye yazıyordu.

Türkiye'nin neredeyse tüm şehirlerinde CIA tarafından kurulan kütüphaneler faaliyet gösteriyordu. Bu Amerikan kütüphanelerine özellikle subaylar ve gençler gidiyorlardı. Sovyet gizli istihbarat bilgilerine göre, Ankara'da şehir merkezinde yer alan ve geniş okuyucu salonu bulunan bir kütüphanede çok sayıda Sovyet karşıtı eser bulunuyordu. Amerikalılar, Türk basınını ve kitap yayımcılığını kendi çıkarları doğrultusunda çok iyi kullanıyorlardı. Basında, Türkiye'nin NATO'da yer almasının avantajları geniş bir şekilde anlatılıyordu. Ankara ve İstanbul'daki kitapçı dükkânları Amerikan kitapları ile dolu idi.

Pentagon'un plânlarında, Türkiye'nin Arap ülkelerinin komşusu olmasına özel önem verilmesi de Sovyet hükümetini rahatsız ediyordu. ABD, Arap dünyasıyla ilgili siyasetini uygulamaya koyarken çoğu zaman Türk yönetime danışıyordu. İslam dünyasının güçlü ülkesi olan Türkiye ile ABD'nin bu yakınlığı SSCB'nin İslam dünyası üzerindeki nüfuzuna zarar veriyor ve etki alanını kısıtlıyordu. Beyaz Saray, Türkiye'yi Müslüman âleminin çağdaş ve örnek devleti olarak görmekteydi.

Böyle bir durumda, SSCB de güney sınırlarında Türkiye'yi kendisine dost bir ülke olarak görmek istiyordu. Moskova, Türkiye'nin rolünün, NATO'nun SSCB'nin içini "gören gözü", içeride konuşulanları "duyan kulağı" olmasını istemiyordu[46].

SSCB'nin Ekonomik Durumu Türkiye İle Yakınlaşmaya Etki Ediyor

Sovyet lideri Hruşçov, SSCB'nin 1970 yılında ABD'yi geçeceğini, 1980 yılında ise ABD'de komünizmin başa geleceğini söylemişti. Ancak 1950'li yılların sonu ile 1960'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği bir dizi sorunla karşı karşıya

46 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 95.

kaldı. En büyük problem, ülke genelinde hüküm süren sosyo-ekonomik krizdi. Özellikle tarım alanında durum kötüleşmişti. Ülkede ekmek sıkıntısı yaşanıyordu. Büyük şehirlerde ekmek kuyurukları uzayıp gidiyordu. Halk arasındaki hoşnutsuzluk gittikçe artıyordu. Ekonomik problemler ülkedeki sorunları daha da derinleştiriyordu. Sovyetler, kimya sanayii ve gübre üretme yoluyla yaşanılan bu sıkıntıları aşmaya çalıştı. Ancak bu tedbirler istenen neticeyi vermedi. SSCB'nin yaşadığı bu ağır buhran Batılı rakiplerinin dikkatinden kaçmadı. 8 Ocak 1964 tarihli CIA'nın raporuna göre, Sovyetler Birliği bu krizden çıkmanın yegâne yolunu savunma dışındaki projelerini kısmada, Batıdan büyük ve uzun süreli kredi almada görüyordu. CIA, Sovyetlerin Batı'dan alacağı krediyi savunma ve uzay çalışamaları için harcayacağını vurguluyordu[47].

ABD'nin Belçika Büyükelçisi McArtur'un, Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şöyle deniyordu: "*Sovyetlerin altın ve döviz rezervleri 2 milyon ABD doları civarındadır. Bunun yaklaşık 1 milyon doları buğday alımına harcanmaktadır. Ülkeyi bu duruma düşüren başlıca etken, uzay çalışmalarıyla savunma harcamalarının çok pahalı olmasıdır[48]*".

Batı ile olan çekişme ve bu nedenle silahlanmaya ayrılan harcamalar Sovyet ekonomisine çok büyük zarar vermişti. Sosyo-ekonomik durumun her geçen gün kötüye gitmesi halk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanıyordu. Ülkenin bazı büyük şehirlerindeki protestolar ve gösteriler çok sert bir şekilde bastırılmıştı. Böyle bir durumda Batı ile olan ilişkilerin iyileştirilmesi isteniyordu. Ülkenin karşılaştığı derin ekonomik krizde Sovyetler, Batıyla ilişkilerin normalleşmesine geçici bir durum olarak bakıyordu. Aslında Sovyet yöneticileri izledikleri dış siyasetin ana hatlarından pek vazgeçmiyor, onu yalnızca karşılaşılan duruma göre ayarlıyordu.

---

47 *Special National İntellegence Estimate, Washington, January 8, 1964,* Foreign Relation of the United States, 1964-1968, Vol. XIV, The Soviet Union, Washington, United States Government Printing Office, 2001, doc. No: 4, p. 5-7.

48 *Telegram From the Embassy in Belgium to the Department of State. January 8, 1964,* Foreign Relation of the United States, 1964-1968, Vol. XIV, The Soviet Union, doc. No: 7, p. 11.

19 Şubat 1964 tarihinde "Sovyet Dış Siyaseti" adlı CIA raporunda, "*Ortaya çıkan durum Sovyetleri dış siyasette değişiklik yapmaya mecbur etti*"[49] deniyordu. Sovyet yöneticileri sosyo-iktisadî durumun kalıcı olmadığı ve gittikçe kötüleştiği bir dönemde Batı-Doğu ilişkilerinde yaşanan gerginliği hafifletmek istiyordu. Ancak SSCB yönetimi oluşan durumun geçici olduğu kanaatinde idi.

Küba Roket Krizi ve Türk-Sovyet İlişkileri

1960'lı yıllarda SSCB üçüncü ciddî ve uzun süreli bir krizle karşılaştı. Dünya siyaset arenasında büyük rol oynayan küçük bir ada ülkesi olan Küba'da meydana gelen durum ve roket krizi buna sebep oldu. Sovyetler Birliği'nin Küba'da yerleştirdiği roketler ABD'yi, ABD'nin Türkiye topraklarında konuşlandırdığı roketler ise SSCB'yi tehdit ediyordu. Küba ABD için ne ise, Türkiye de SSCB için o idi. Sovyetlerin Küba'da konuşlandırdığı roketler beş dakika içinde ABD'ye ulaşabilirdi. Küba roket krizi meydana gelir gelmez ABD Başkanı Kennedy, Sovyetler Birliği'nin Küba'da yerleştirilen roket sistemlerini safdışı bırakabilecek roketlerin atışa hazır hale getirilmesini emretti. Kennedy ayrıca Federal Almanya, Türkiye ve İran'ı herhangi bir savaş durumuna karşı hazır olma konusunda uyardı, çünkü SSCB, ABD'ye karşılık vermek gayesiyle buralara saldırabilirdi. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki Amerikan birlikleri ABD'nin içindekilerden daha sıkı bir şekilde teyakkuz durumuna getirildiler[50].

Kennedy, Küba roket krizi meydana geldiği zaman hem sağdan, hem de soldan tenkitlere maruz kalıyordu. Pentagon, Kennedy'i korkaklıkla suçlayarak baskı yapmaya başladı. Kennedy, 3 Haziran 1961 tarihinde Viyana'da Sovyet Lideri Hruşçov ile görüştüğünde pasif kaldı[51]. Kennedy, Hruşçov'a, ABD'nin kendi güvenliğini tehdit ettiğinden dolayı Küba'ya saldırdığını söyledi. Hruşçov ise cevaben şunları söyledi: "*Altı milyon nüfusu olan Küba'nın ABD için tehlike*

49 National İntellegence Estimate. Washington, February 19, 1964, Foreign Relation of the United States. 1964-1968. Vol. XIV. The Soviet Union, doc. No 10, p. 20-24.

50 *Martin Walker. The Cold War and the Making of the Modern World. Vintage, 1994, p. 176.*

51 *Jerald A. Combs, Arthur G. Combs. The History of American Foreign Policy, Vol. II. Since 1990. New York, The Mc Graw-Hill Companies, İnc., 1997, p. 377.*

oluşturduğu düşüncesi pek inandırıcı değildir ve ABD başına buyruk hareket etmiştir. Peki Türkiye ve İran için ne demeli? Bunlar ABD'nin müttefikleridir. Bu ülkelerde Amerikan roketleri ve üsleri vardır. ABD başka ülkelerin iç işlerine karışmak için örnek oluşturuyor. ABD Küba'dan güçlü olduğu gibi SSCB de Türkiye'den ve İran'dan güçlüdür". Sovyet lideri bu sözleriyle Türkiye ve İran'ın, SSCB'nin tehdidi altında olduğunu vurgulamak istiyordu. Kennedy, Türkiye ve İran'da Amerikan üslerinin olduğunu kabul etti, ancak SSCB'nin herhangi bir tehlike karşısında oldukça zayıf olduğunu vurguladı. Hruşçov, Kennedy'nin Küba konusunda hatasını kabul etmesinden dolayı mutlu olduğunu söyledi[52].

Hruşçov'a verilen bilgilere göre, Amerikan uyduları Küba topraklarına konuşlandırılmış ve "yerinin tespit edilmesi asla mümkün olmayan" Sovyet füzelerinin fotoğraflarını çekmişti. Bunun dışında Amerikalılar tarafından satın alınan bir Sovyet albayının verdiği bilgiler de bu füzelerin varlığını onaylamıştı. Kennedy, ABD'nin SSCB karşısında stratejik üstünlüğe sahip olduğuna ancak bu olaydan sonra emin oldu[53]. Savunma Bakanı Robert McNamara kıtalararası balistik füzelerde SSCB karşısında ABD'nin 17 kat üstün olduğunu düşünmekteydi. Sovyetlerin Küba'da bulunan 44 füzesi ABD'yi vurma gücüne sahipti. Ancak ABD'nin Türkiye'deki 300 İCBM ve 30 İRBM kıtalararası balistik füzeleri de Sovyetleri vurabilirdi.

Ortaya çıkan bu durum karşısında SSCB ile ABD karşılıklı olarak Küba ve Türkiye'de konuşlandırdıkları füzelerle ilgili sorunu çözmek durumunda idi. Amerikalılar, ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'daki varlığı, savaştan sonra Stalin'in bu iki ülkeye karşı yürüttüğü askerî ve siyasî baskılara karşı oluşan tepkiyi yansıttığını ileri sürüyordu[54].

Kennedy acilen bir toplantı düzenledi. Katılımcıların bir kısımı Küba'nın işgal edilmesini teklif etti. Diğerleri ise füzelerin bulunduğu üslerin havadan

---

52 *Memorandum of Conversation. June 3, 1961,-Foreign Relations of the United States. 1961-1963. Vol. V. Soviet Union. Washington, United States Government Printers Office, 1998, doc. No. 85, p. 184-185.*

53 Jerald A. Combs, Arthur G. Combs, *The History of American Foreign Policy*, *Vol II.*,p. 377-378.

54 *Memorandum From the Ambassador at Large (Bowles) to President Kennedy. October 12, 1962,* Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Vol. V, Soviet Union, doc. No: 246, p. 515.

vurulması fikrini destekledi. ABD'nin BM'deki temsilcisi Adlai Eving Stevenson ise ABD'nin Türkiye'deki zayıf ve etki gücü sınırlı füzelerini çıkarması karşılığında Sovyetlerin de Küba'daki füzelerini geri çekmesi fikrini önerdi[55]. Bu teklif kabul edildi, ancak Kennedy daha önce kararlı bir adımın atılmasının gereğine inanıyordu. Bu amaçla Küba denizden kuşatma altına alındı. Küba'ya gönderilen Sovyet gemileri kuşatmayı yararak Karaip denizine geçmeye cesaret edemediğinden geri döndüler. Hruşçov, devletinin ve şahsının küçük düşürülmesi ile nükleer savaş arasında seçim yapmak zorunda kaldı. Kennedy ise ince bir üslupla Hruşçov'a taviz vermesi gerektiği mesajını verdi.

ABD'nin bu önerisi Sovyet Büyükelçisi aracılığıyla Moskova'ya ulaştırıldı. Sovyetler Küba'daki füzelerini geri çekmeyi kabul ettiler. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti (Siyasi Büro=Politbüro) 27 Ekim 1962 tarihli toplantısında (Protokol No: 62-b) kabul edilen kararda şöyle deniyordu: "*Şayet biz Türkiye ile Pakistan'daki üsleri kapattırırsak, başarı kazanmış sayılırız*[56]".

Sovyet liderleri bu ülkelerin topraklarında bulunan yabancı üslerin kaldırılmasına çalışıyordu. Amerikalılar ise yalnızca eskimiş füzelerin çıkarılmasına taraftardı.

Türkiye topraklarındaki Jüpiter füzeleri ile Küba sınırları içindeki Sovyet füzelerinin çıkarılması konusu, SSCB'nin ABD'deki Büyükelçisi A. F. Dobrının ile Amerikan Başkanı'nın kardeşi Adliye Bakanı Robert Kennedy arasındaki görüşmelerde müzakere edildi. 28 Ekim 1962 tarihli görüşmede başkanın talimatı doğrultusunda Robert Kennedy, "*Başkan, Türkiye'deki Jüpiter roketlerinin bulunduğu üslerden çıkarılması konusunun çözülmesi imkânsız bir problem olmadığı görüşündedir*[57]*, Küba'daki Sovyet füzelerinin çıkarılmasından ve krizin sona erdirilmesinden sonra Türkiye'deki Amerikan üslerinin kapatılmasına hükümetimiz*

---

55 Jerald A. Combs, Arthur G. Combs, *The History of American Foreign Policy*, Vol. II, p. 380.

56 *Zasedenie Preziduma TsK KPSS. 27 oktyabrya 1962 g. Protokol No: 62-b,* RGANİ, f. 3, op. 16, d. 947, l. 43-44.

57 AVPRF, f. 104, referatura po Turtsii, op. 17, d. 21, p. 11, l. 171.

hazırdır"[58] dedi. Ancak, R. Kenendy, Dobrının'den bu bilginin gizli tutulmasını özellikle istedi. Çünkü Türkiye'deki üslerle ilgili kararı NATO'nun vermesi ve istemesi gerekiyordu[59].

Beyaz Saray'ın verdiği güvenceler arasında, Küba'daki Fidel Castro yönetimini değiştirecek girişimlerde bulunmayacağı vaadi de bulunuyordu[60]. Bu konu SSCB Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti'nin 28 Ekim 1962 tarihli oturumunda görüşüldü. Soruna ilişkin olarak Sovyetlerin Washington'daki büyükelçisinden ve KGB ajanı "D"-den alınan tamamen benzer bilgiler doğrultusunda tartışmalar yapıldı ve kabul edildi[61]. Aynı toplantıda Hruşçov'un Kennedy'e göndereceği gizli mektubun metni de kabul edildi. Mektupta, Türkiye'deki Amerikan füzelerinin çıkarılmasına ilişkin Amerikan teklifi beğeniyle karşılanıyordu. Ancak bu sorunun çok kısa bir zamanda çözümüne başlanmaması teklif ediliyordu, zira bunun için belirli bir zaman verilmesi isteniyordu. İhtiraslar sakinleşmeliydi, ancak problemin çözümünü ertelemek de imkânsızdı. Bu durumun devamı, kendisiyle birlikte birçok bilinmezleri ve tehlikeleri de kendi içinde barındırıyordu[62].

Toplantının ardından SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı Sergo Anastasi Mikoyan, Küba'ya gitti. Bu ziyaret kapsamında Washington'a da uğrayan Mikoyan başkan Kennedy ile 29 Kasım'da bir görüşme gerçekleştirdi. Mikoyan, görüşme esnasında Türkiye'deki Amerikan füzelerinin SSCB'ye çok yakın olduğunu söyledi[63]. Mikoyan, füzelerin Amerikalıların elinde olduğu sürece Sovyet insanlarının kendilerini daha rahat hissedeceklerini düşündü. O bu tavrıyla ABD-Türkiye ilişkilerinde soğukluk yaratma çabasına yöneliyor-

58 Grinevskiy O, *Tısyaça o odin den Nikitı Sergeeviça*, s. 366.

59 *Vstreça posla SSSR A. F. Dobrınina s ministrom yustitsii SŞA R. Kennedi,* RGANİ, f. 3, op. 18, d. 101, l. 3.

60 *Zasedenie Preziduma TsK KPSS, 28 oktyabrya 1962 g. Protokol No: 63-b,* RGANİ, f. 3, op. 16, d. 947, l. 45-46; *Arhivı Kremlya. Prezidium TsK KPSS. 1954-1964*, tom I, s. 624-625.

61 *Zasedenie Preziduma TsK KPSS, 28 oktyabrya 1962 g. Protokol No: 63,* RGANİ, f. 3, op. 16, d. 947, l. 45-46; *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1962 god.* Moskva, 1963, dok. No: 96.

62 *Poslaniya N. S. Hruşçova Dj. Kennedi,* RGANİ, f. 3, op. 18, d. 101, l. 2.

63 *Editorial Note, Foreign Relarions of the United States, 1961-1963*, Vol. V, Soviet Union, doc. No: 270, p. 588.

du. Mikoyan, Sovyet liderliğinin Kennedy'e inandığını söyledi. Kennedy ise, Türkiye'de Amerikan üslerinin varlığının sürekli olarak hissedilmemesine taraftar olduğunu bildirdi.

Kriz sonucunda Hruşçov, stratejik olarak değil ama taktiksel olarak iki başarı elde etti. ABD Başkanı, Küba'ya saldırmayacağı ve mevcut yönetimi değiştirecek girişimlerde bulunmayacağı yönündeki devlet güvencesi, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çıkarılacağına ilişkin de özel güvence veya kabaca "erkek sözü" vermişti. Bunun karşılığında Hruşçov görüntü olarak stratejik değişiklikler uygulamaya koydu. Bu da, Sovyetlerin uluslar arası kamuoyunda ABD ile gerçekle bağdaşmayan, ancak onun gücüne denk imajını yaratmasıydı. Dünya, Sovyet gemilerinin geri dönüşünü görmüştü. Bu durum Kremlin'deki yaşlı generalleri kızdırmıştı[64]. Kafalarda Sovyet askerî sistemi hakkında şekillenen düşünceler değişmeye başlamıştı. Küba sorununda Sovyetler başarısız olmuşlardı. Füzelerin çıkarıldığına ilişkin haberi Fidel Castro televizyondan öğrendi. Küba'yı fiziksel olarak savunan SSCB, bu tutumuyla onu tam manasıyla siyasî açıdan mahvetti. Kremlin, müttefik olduğu Küba'yı sadece "temkinli olmak gerekir" diye teselli edebildi.

Küba füze krizine kadar Hruşçov, Batı'dan imtiyazlar koparacağını sanıyordu. Ancak olayların vardığı nokta bu beklentilerin boşa çıktığını gösteriyordu. ABD birçok alanda, özellikle de stratejik silahlarda üstünlüğünü kanıtladı. Bu durumda Sovyetlerin eski siyasetini yürütmesi mümkün değildi. Hruşçov'un, kendi rakibini tuzağa düşürme ve bununla imtiyazlar elde etme stratejisi iflas etti. Sovyet gemilerinin Karaip Denizinden dönüşü basit bir geri dönüş anlamı taşımıyordu. Bu, Batı ile uzun yıllar boyu çekişen eski Sovyet siyasetinden vaz geçilmesi, bu siyasetin iflasa uğraması, Latin Amerika'nın Sovyetlerin elinden çıkması, "Özgürlük Ada'sı" olarak adlandırdığı müttefiki Küba'yı sadece genel ifadelerle desteklemesi ve dünyada meydana çıkan acı gerçeğin kabul edilmesi anlamına geliyordu. Sovyetlerin dünyada tek güç olma hayalleri böylelikle suya düştü. Bundan sonra iki süper güç dünyayı kendi nüfuz alanlarına bölmek konusunda anlaştılar. Bir süre sonra ABD, kriz konusu olan füzelerini gizlice Türkiye'den çıkardı. Türkiye, Küba sorunu boyunca tek taraflı olarak Amerika'yı desteklese de Amerika'nın bu hareketi Türk toplumunu öfkelendirdi[65].

---

64 Martin Walker, *The Cold War*, p. 178.

65 Walker, age.

Küba füze krizinden sonra, dünya genelinde silahsızlanmanın tartışılması ve büyük devletler arasındaki siyasî istişarelerin yapılması güncel hale geldi. Büyük devletler, kitle imha silahları ile ilgili anlaşmazlıkların çözümünü gündeme getirdiler. 1963 yılında SSCB ile ABD nükleer denemelerin havada, uzayda ve denizlerde yasaklanması konusunda antlaşma imzaladılar. İkili ve uluslar arası konularda görüş alışverişi yapabilmek için Sovyet ve Amerikan liderlikleri arasında "kırmızı telefon hattı" oluşturuldu.

Çin Faktörü

1950'lilerin sonu ile 1960'lı yıllarda Sovyetler dördüncü uzun süreli bir sorunla daha karşılaştı. Çin'i Orta Çağ görüntüsünden uzaklaştıran ve nükleer güç haline getiren Mao Tse Tung, Stalin'i "kaplan" olarak nitelese de Sovyet lideri ona güvenmiyordu. Stalin'in ölümüne yakın iki ülke arasındaki ilişkiler soğudu. Stalin'in dogmatik liderliğinin eleştirilmesi Çin yönetimince olumlu karşılandı.

Pekin yöneticileri Sovyet liderlerini Berlin krizi ve Avrupa'yı bölme konusunda sert bir şekilde tenkit ettiler[66]. Sovyet heyeti, Çin ziyareti esnasında çok soğuk karşılandı. Hruşçov'u havaalanında Mao değil, memurlar karşıladı. Mao bu esnada havuzda yüzüyordu ve Hruşçov'u havuzda karşıladı. Mao, meslektaşına soyunup havuza girmesini önerdi, Hruşçov da kabul etti. Liderlerin ilk "resmî elbisesiz" görüşmesi havuzda mayoyla gerçekleşti. Bu şekilde karşılanmak Sovyet liderini memnun etmemişti. Bundan dolayı Hruşçov gece vakti heyete toplanmaları emrini verdi, Sovyet heyeti Çin'i plânlanan zamandan önce terk etti.

Ancak SSCB'nin uluslar arası arenadaki durumu kötü olduğundan dolayı Sovyet yöneticileri Çin ile karşı karşıya gelmekten kaçınıyorlardı. Küba füze krizi ise durumu tamamen değiştirdi. Kriz sırasında Çin, açık biçimde Sovyetleri eleştirmeye başladı. Çin-Sovyet ilişkileri gerildi. CIA raporlarına göre iki ülke arasındaki ihtilaf iç ve dış siyasetin neredeyse tüm alanlarını içine alacak biçimde genişlemekteydi[67]. Sovyetler, Çin'i dünyadan tecrit etmek istiyordu. Kremlin,

66 T. G. Fraser and Donette Murray, *America and the World since 1945*, New York, Palgrave Macmillan, 2002, p. 111.

67 *National Intellegence Esrimate. Washington, February 19, 1964,* Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Vol. XIV, The Soviet Union, p. 20-24.

Çin'i suçlamak için dünya komünistler konferansını düzenlemek istiyordu. Ancak diğer komünist partilerin bu öneriye ihtiyatlı yaklaşımından dolayı bundan vazgeçildi. Çünkü dünya komünist harekâtı parçalanma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Hal böyle olunca Sovyetler Birliği, Pekin'i vasıta yaparak Batı'yı istismar etmeğe başladı. Mao, "Nükleer savaştan korkmak gerekmez. Savaş olması durumunda dünya nüfusunun tamamı değil, sadece bir kısmı yok olacak, karşılığında da yeryüzünde komünizm zafer kazanacaktır" diyordu. Komünizmin şaşaası uğruna sınırlı bir nükleer savaştan kaçınmadığını beyan eden Çin'in bu tutumu, yalnızca Batı ülkelerini değil, aynı ideolojiye mensup, hatta dünyada komünizmin hâkim olmasını isteyen SSCB'yi de tedirgin ediyordu. Sovyetler Birliği, Çin'in bu tutumunun Batı çıkarları için tehlike yarattığı fikrini yaymaya başladı. Sovyetlerin ABD'deki büyükelçisi, Amerikan başkanının ulusal güvenlik danışmanı Bundy McGeorge ile görüşmesinde Çin füzelerinin ABD'yi de vurabilecek durumda olduğunu söyledi. Amerikan tarafı böyle bir tehlikeyi gerçek dışı kabul ediyordu[68].

Böylesine gergin bir ortamda Mao'ya yapılan suikast başarısız oldu. Suikastı hazırlayanlar SSCB'ye kaçmaya çalıştı. Çin askerî yetkilileri uçağı vurmayı teklif etti ise de, Mao buna karşı gelerek suikastçıların kendi belâlarını bulacaklarını söyledi. Uçak Moğolistan semasında infilak etti. Bu olaydan sonra iki ülke arasındaki gerginlik daha da arttı. Artık Çin, SSCB'yi ABD'den daha tehlikeli bir düşman olarak görmeye başlamıştı. Çin yöneticileri XVII. yüzyıla ait haritaları ortaya çıkararak SSCB'nin elindeki 1.5 milyon kilometre karelik topraklarda hak iddia ettiler. Kendisini "Yeryüzünün Tanrısı" olarak adlandıran Mao, konuşmalarında Sovyet tehdidinin önlenmesinin elzem olduğunu ileri sürüyordu. Çinli yöneticilerin, Sovyetlerle ilişkilerde sert siyaset izlemeleri ve Sovyetlerin de buna karşılık olarak sert tutum sergilemeleri SSCB'yi dış siyasette birtakım zorluklarla karşı karşıya getiriyordu. Sovyetler Birliği'nin hem kendisinden farklı sistemlerle yönetilen Batılı devletlerle, hem de aynı sistemle yönetilen Çin ile cebelleşmesi çok zordu. Bir taraftan NATO üslerinin konuşlandığı Türkiye, öte yandan Çin, Sovyetler tarafından tehlike unsuru olarak kabul ediliyordu. Çin

68 *Memorandum of Conversation between the Preidenz's Special Assistant for National Security Affairs (Brundy) and the Soviet Ambassador, Washington, September 25, 1964,* Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Vol. XIV, The Soviet Union, p. 107.

ile SSCB arasında oluşan gerginlik, devletler arası ilişkilerin normal seyrinde yürümesi için aynı ideolojiye mensup olmanın hiç de birincil koşul olmadığını, aslında devletlerin kendi millî çıkarlarını ön plânda tuttuğunu bir kez daha kanıtladı. Aynı ideolojiye mensup olma durumu çatışmalara engel olamıyordu. Komünist ideolojisi ve sistemi içten içe çatlıyordu. Bu çatlaklar apaçık düşmanlığa dönüşmekteydi. Her bir sosyalist ülkesi, dış siyasî faaliyetlerinde kendi devletinin millî çıkarlarını ideolojiden üstün tutuyordu.

Hruşçov'dan sonra başa geçen Brejnev döneminde de durum değişmedi. Sovyet lideri Brejnev; ihtiyarlamış, zehirlenmekten korktuğundan banyo yapmayıp ıslak havluyla vucudunu temizleten, çevresinde sürekli genç kızları tutarak onlardan enerji aldığını söyleyen, amacına ulaşmak için nükleer savaşı dahi göze alan Mao'yu açıkça "manyak" olarak adlandırıyordu.

Çin ile rekabet, Sovyetleri daha aktif ve hızlı hareket etmeye zorluyordu. Sovyetler, Batı'ya yaklaşma yolunu seçti. SSCB'nin Çin ile arasındaki soğukluk, SSCB-Türkiye ilişkilerinin iyileşmesinde olumlu yönde etki eden faktörlerden biri oldu. SSCB'nin komşusu Türkiye, tarihin birçok döneminde Çin'in Batı'ya ulaşmasının önündeki en büyük engel olmuştu. Sovyetlerin içinde bulunduğu sıkıntılı durum, Türkiye ile yakınlaşmayı zorunlu hale getirmişti.

"Ateş Altındaki Ülke": Türkiye'nin Durumu Çok Yönlü Siyasetin Yürütülmesini Zarurî Kılıyor

Türkiye'nin durumu da pek iç açıcı değildi. Ülkenin bulunduğu Orta Doğu bölgesi her an patlamaya hazır bir barut fıçısı gibiydi. Çin, İngiltere ve İsrail bölgenin petrol kaynaklarına sahip olmak ve onu kontrol altına almak için kıyasıya mücadele ediyorlardı. En önemli sorunlardan biri, NATO müttefiki olmalarına rağmen, ABD ile Avrupa devletleri arasında, Orta Doğu'nun petrol kaynaklarını sahiplenmek için amansız bir rekabetin yürütülmesiydi. Avrupa'nın bazı ülkeleri ile ABD'nin bölgede yürüttüğü siyaset arasında çelişkiler hüküm sürüyordu.

Filistin devletinin kurulmaması ve Arap-İsrail çatışması, bölge barışını bozacak, hatta üçüncü dünya savaşına neden olacak hale getirmişti.

ABD ile SSCB birbirine karşı bölgedeki etkinliklerini artırmaya çalışıyorlardı. SSCB bazı Arap ülkelerini, ABD ise İsrail'i savunuyordu. Bu çatışmaların temelinde iki süper devletin küresel çıkarları yatıyordu.

Türkiye, coğrafi konumu gereği hassas bir bölgede yer alan, iki süper gücün çatışmasında, adeta "ateş altındaki ülke" haline gelmişti. Yakın ve Orta Doğu'da beliren herhangi bir kriz, Türkiye'ye doğrudan ve olumsuz etki ediyordu. SSCB ve ABD'nin bölgede sürdürdüğü kıyasıya mücadelede Türkiye'nin dengeli bir siyaset yürütmesi gerekiyordu.

Türkiye'nin Kuzeybatı sınırlarında yer alan Bulgaristan, komünist bloku üyesi olması sebebiyle kendisi için sürekli bir tehdit unsuruydu. Sovyetler, Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye yönelik casusluk faaliyetlerini bir an olsun bile durdurmuyordu. Sovyetler Birliği'nin askerî ve ideolojik gücü Bulgaristan aracılığıyla Türkiye'ye çok yakında idi. Türkiye, Balkanlar'da Sosyalist bloka üye olan Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya ile işbirliği kurma çabasındaydı. Balkanların füzelerden arındırılmış bir bölge olmasına çalışıyordu. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin durumu da Türkiye'de rahatsızlık yaratıyordu.

Türkiye'nin batısında bulunan Yunanistan, NATO üyesi olmasına rağmen düşmanca bir siyaset izliyordu. Atina'nın resmî kurumları ABD ve Batı ülkelerinin "yaramaz küçük çocuğu" rolünü oynuyor, onların emriyle hareket ediyordu.

Türkiye'nin Güneydoğu komşusu Irak'ta da büyük devletlerin nüfuz savaşı yürütülüyordu. Bu güçler kendi emellerine ulaşmak için çeşitli etnik gruplardan ve kabilelerden yararlanıyordu. Irak'ta karanlık gayeli Molla Mustafa Barzani (1903-1979) sorunu yaşanmaktaydı. Bu problem 1931 yılında ortaya çıkmıştı[69]. Sovyetler Birliği, Molla Mustafa Barzani'ye mali ve teknik destek sağlıyordu. Bu amaçla resmî kararlar bile alınıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti'nin 7 Ocak 1963 tarihli toplantısında (Protokol No: 76) Irak Demokrat Partisi Lideri ve Irak Kürtleri Silahlı Birlikleri'nin başında bulunan Molla Mustafa Barzani'ye 60.000 Irak dinarı tutarında mali destek

69 1975 yılında ABD ile İran, Molla Mustafa Berzanî'ye verdikleri desteği aniden kestiler. O da fazla direnemeyip yenildi. Bkz. *From Cold War to New World Order. The Foreign Policy of George H. W. Bush*, Edited by Meena Boce and Rosanna Perotti, Westport, Connecticut, London, Greenwood Press, 2002, p. 509.

yapılması konusunda karar alındı[70]. SSCB Bakanlar Kurulu nezdindeki KGB bu kararı hayata geçirdi. Yardım gereken yere ulaştırıldığında da SSCB yerine, Romanya Sendikalar Birliği Nezdindeki Sol İşçi Teşkilatlarına Uluslar Arası Sendikalar Birliği Yardım Fonu adına yapıldığı söylendi.

Barzani, Eylül 1963'te Sovyet hükümetinden yeni yardımlar yapılmasını rica etti[71]. Polit Büro'nun 21 Ekim günü yapılan yemekli toplantısında (Protokol No: 120-a) Barzani ile ilgili şifreli telegraf görüşüldü[72]. Barzani'ye yardım edilmesi konusunda karara varıldı. Barzani'ye yardım konusu Polit Büro'nun 26 Mayıs 1964 tarihli (Protokol 145-b) toplatısında da görüşüldü[73], gereken karar kabul edildi. Sovyet yönetimi bunun ardınca Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de yaşayan 12 milyon Kürt'e açık biçimde verdiği desteyi daha da genişletti. Bu amaçla SSCB'de, özellikle de Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde yaşayan 100.000 Kürt'ten azamî derecede istifade ediliyordu. Sovyet yönetimi "Kürt sorunu"nun çözümü için arabuluculuk girişimlerinde de bulunuyordu[74].

Sovyetlerin verdiği destekle Suriye, Türkiye'ye karşı düşmanca bir politika izliyordu. Hatay'ı Türkiye'den koparıp Suriye'ye ilhak etmek isteyen güçler Şam'da hayli etkindi. Sovyetler Birliği, Suriye'de geniş bir casusluk ağı oluşturmuştu. Suriye'deki sol örgütlere mali ve örgütsel destek veriliyor, onlar aracılığıyla Türkiye'deki komünist akımın yayılması ve güçlenmesi için yardımlar yapılıyordu. Suriye, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tehdit ve baskı aracı haline getirilmişti. 1957 yılında Suriye yönetimi aleyhinde cereyan eden olaylarda Amerikalıların varlığının açığa çıkarılmasından sonra, Şam'daki ABD Büyükleçili'ğinin üç çalışanı sınırdışı edilmişti. ABD'nin Suriye siyasetinde, Başbakan Menderes başta olmak üzere Türk hükümeti büyük rol oynamıştı. Bu zamanda

---

70 *Reşenie Prezidiuma TsK KPSS ot 7 yanvarya 1963 g. O sozdanii mejdunarodnogo profsoyuznogo fonda pomoşi levım raboçim organizatsiyam pri rumınskom sovete profsoyuzov 1963 goda. Strogo sekretno,* RGANİ, f. 89, op. 38, d. 25, l. 1-2.

71 *Okazat pomoş naseleniyu irakskogo Kurdistana. Obraşenie Mustafı Barzani*, *Pravda*, 1963, 6 Eylül, No: 249 (16470).

72 *Prezidium TsK KPSS. Protokol No: 120-a. Zasedenie 21 oktyabrya 1963 g. Şifrotelegramma o Barzani,* RGANİ, f. 3, op. 16, d. 942, l. 1-34.

73 *Prezidium TsK KPSS. Protokol No: 145-b. Zasedenie 26 maya 1964 g. po Barzani,* RGANİ, f. 3, op. 16, d. 948, l. 35-38.

74 *Arhivı Kremlya. Prezidium TsK KPSS. 1954-1964*, tom I, s. 1161.

ABD başkanının özel temsilcisi Loy Henderson Yakın ve Orta Doğu'ya gönderilmişti. Sovyet istihbarat raporlarına göre bu şahıs Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerin ardından Türk Genelkurmayı, Amerikalılarla birlikte Suriye'ye saldırı plânı hazırlamıştı. Plân gereğince Türk askerî birlikleri "Orduların Hatay Harekât Grubu" adı altında Suriye sınırında toplandı. ABD'nin, bünyesinde 50 gemisi olan 6. Filo'su Akdeniz'in doğu yakasına getirildi. Gemilerde bulunan ve saatte 1600 mil hızla uçan Fantom-2 ve Vidjement bombardıman uçakları SSCB'nin Avrupa ülkelerine, Türkiye, Pakistan ve İran'a karşı olası saldırısına karşı göz önünde bulundurulmuştu. Askerî çatışmaların patlak vermesi halinde bu uçaklar SSCB'nin önemli üslerini yok edebilirdi[75].

SSCB, yaşanan bu durumdan rahatsızlığını dile getirmeye başladı. Sovyet yönetimi, 10 Eylül 1957 tarihinde Türkiye hükümetine gönderdiği mektupta, Türkiye'nin Suriye'ye karşı askerî operasyonlarda ve Yakın ve Orta Doğu bölgesinde çıkacak olası bir savaşta yer alması durumunda zarar göreceği ve uluslar arası konumunun tehlikeye gireceği aktarıldı[76]. Uyarıya rağmen Türk yönetimi, Suriye'nin gerekli savunma önlemlerinden çok daha fazla silaha sahip olduğunu, bu ülkenin silah deposuna dönüştüğünü gerekçe göstererek hazırlıklarını sürdürdü[77]. Bunun üzerine SSCB, Birleşmiş Milletlere üye ülkelere çağrıda bulunarak Türkiye'nin saldırması durumunda Suriye'ye yardım etmelerini teklif etti. Kendisinin de yardıma hazır olduğunu bildirdi. Sovyet yönetimi, 19 Ekim'de ABD ve Türkiye yönetimine uyarılarını yineledi. Birleşmiş Milletlerin XII. olağan toplantısında Sovyet tarafının önerisiyle, Suriye hükümeti, kendi ülkesinin güvenliğinin tehdit altında olduğu konusunu gündeme taşıması üzerine, SSCB heyeti, ABD ve Türkiye aleyhinde söylemlerde bulundu. Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Suriye odaklı tartışmalar dinginleşti. Ancak Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi Türkiye'ye karşı kullanma girişimleri durmadı.

SSCB, her fırsata İran'a da etki ederek buradaki ABD ve Türkiye etkisini azaltmaya çalışıyordu.

---

75 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 82.

76 *Poslanie Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR N. A. Bulganina premer-ministru Turtsii A. Menderesu*, *İzvestiya*, 1957, 14 Eylül, No: 219 (12526).

77 *SSSR i arabskie stranı. 1917-1960 g. Dokumentı i materialı*, Moskva, 1961, s. 819.

Nükleer silahlara, yakın ve orta menzilli, kıtalar arası balistik füzelere, bilgisayar teknolojisine sahip donanma bakımından ABD'den sonra dünyanın ikinci süper gücü olan SSCB'nin, Türkiye'nin kuzeyinde bulunan Karadeniz ve güneyindeki Akdeniz'deki askerî gücü, sadece Türkiye'yi değil NATO'yu da tehdit ediyordu. SSCB'nin donanma gücü her yıl biraz daha genişliyordu. SSCB Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye Büyükelçiliği'ne verdiği 2 Ocak 1964 tarihli notasında, aynı yıl 1 Ocak'ta SSCB'nin Karadeniz'deki donanma gücü tonajının 20 Temmuz 1936 tarihli Montreux anlaşmasının 18. Maddesi gereği 95.000 ton olduğu belirtiliyordu[78].

Sovyetler Birliği Akdeniz'e inmek için çaba harcıyor, tank ve uçak gücünü durmadan artırıyordu. Varşova Paktı'nın diğer ülkeleri de hızla silahlanıyordu. Bu amaçla aşırı derecede para harcanıyordu. Ama yine de ABD ve NATO askerî açıdan SSCB'ye karşı üstündü. ABD ve NATO'nun başlıca üstünlüğü, askerî alandaki teknolojik gücü ve kalitesine dayanıyordu.

Türkiye ve SSCB'yi tarihî ve coğrafî yakınlık birleştiriyordu. Ancak bu iki ülke coğrafi yönden birbirine çok yakın olsalar da, uluslar arası ve karşılıklı ilişkilerde bir o kadar uzaktı. İki farklı sistemle yönetilen bu iki ülke arasında soğuk rüzgârlar esiyor, temelsiz iddialar devam ediyordu. SSCB'nin Güney Kafkasya'daki cumhuriyetlerinden biri olan Ermenistan'daki belirli çevreler Türkiye'ye karşı nefret besliyordu. Bunlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin normale dönmesi için atılan her adıma karşı geliyorlardı. Rus-Türk ilişkilerinin normalleşmesine engel olan başlıca etkenlerden biri de yurt dışında faaliyet gösteren Ermeni diyasporası idi.

Böylelikle Türkiye'nin çevresi tam anlamıyla bir silah deposu haline gelmişti. Ortaya çıkan bu durum tarafların hiçbirine yarar sağlamıyordu. Komşular arasında sıcak dostluk ilişkilerinin kurulması, karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliğinin oluşturulması ve geliştirilmesi arzulanıyordu.

Hiçbir devlete karşı toprak iddiasında bulunmayan ve düşmanca siyaset yürütmeyen Türkiye, ortaya çıkan bu durumda, özellikle komşularının hızla silahlanmasına ve tehditlerine kayıtsız kalamazdı.

78 *Nota MİD SSSR ot 2 yanvarya 1964 g.*, AVPRF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 1.

Menderes döneminde olduğu gibi, ondan sonra yönetime gelen Millî Birlik Komitesi ve İnönü hükümetleri de ABD, NATO ve CENTO ile ilişkilerini genişletti. Hükümet, uluslar arası ilişkilerde Atatürk'ün belirlediği siyaset çizgisini sürdüreceğini beyan etse de SSCB ile ilişkilerini iyileştirmek için somut adımlar atmakta istekli gözükmüyordu. Çünkü Sovyetlerle yakınlaşmak, kendisiyle birlikte Türkiye'ye komünist ideolojinin pompalanmasını da getirebilirdi.

Komünist tehdidini bahane eden Amerikalılar ise Türkiye topraklarında askerî üslerinin inşaasını hızlandırarak Türklerle daha da yakınlaştılar. Washington, sürekli olarak Ankara'yı komünist tehlikesiyle korkutuyordu.

Türkiye'nin Ekonomik Sıkıntıları Kuzey Komşusu İle İlişkilerini Düzeltmesi Gerekliliğini Doğuruyor

Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkilerin normalleşmesine ekonomik amiller de etki ediyordu. Nüfusu hızla artan Türkiye, bölgede kudretli bir devlet haline geliyordu. 1960 sayımına göre Türkiye'nin nüfusunun 1462.881'i erkek, 13.590.932'si kadın olmak üzere 27.653.813 idi. Erkeklerin sayısı kadınlara göre 572.926 fazlaydı. Nüfus artışı oranı %3 olarak hesaplandığında, bu rakam 1970 yılında: 36.744.000'e, 1975 yılında ise 42 milyona ulaşacaktı[79].

Dostluk ilişkilerinin oluşturulması hem Türkiye, hem de SSCB'deki mevcut birçok sosyo-ekonomik krizin halledilmesine yardımcı olacaktı. SSCB'nin Türkiye'ye ihraç ettiği ürünlerin %50'ye yakını İzmir limanından ülkeye giriyordu. Türkiye'nin ithalatının %60'ı da bu limandan yapılmaktaydı. Boğazlar, Türkiye'nin dış siyasette ve bölgedeki konumunda söz sahibi olması bakımından etkili olan faktörlerden biriydi. Boğazlar üzerinde bağımsız haklara sahip olan Türkiye'nin istediği zaman onları "kapamak" yetkisi vardı. Boğazlar, Türkiye'nin dış siyasî faaliyetlerinde etkili oluyordu. Türkiye'de ilk petrol kuyusu 20 Nisan 1940 yılında açılmıştı. İlk petrol ise 9 Mart 1947 yılında Garzan'da çıkarılmıştı. Türkiye'nin belirli bölgelerinde toplam 83 petrol kuyusu vardı. Bunların 53 tanesi büyük araştırmalar sonucunda açılmıştı. Petrolün jeolojik araştırmaları için hükümet 52 milyon lira harcamıştı[80].

---

79 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 64.

80 *Aynı belge*, vr. 73.

1954 yılından beri Türkiye'de petrol çıkarılması işini 31 şirket yürütmekteydi. 1961 yılında bunların sayısı 18'e indi, 13 tanesi ile önceki yıllarda yapılan anlaşmalar feshedildi. Petrol üretimindeki dış sermayenin toplam hacmi 109 milyon dolardı. Açılan 276 kuyudan 135'inde petrol bulunamamıştı. Petrol çıkarılan kuyu sayısı 45 idi. Buna karşılık 95 kuyuya geliştirilebilir ve verim alınabilir gözüyle bakılıyordu. Altı kuyunun ise yeniden kontrol edilmesi göz önünde bulunduruluyordu.

Üretilen petrol ülkenin gereksiniminin ancak ¼ ünü karşılıyordu. Mersin rafinerisinde yılda 3,2 milyon ton petrol üretiliyordu. Bunun %56'sı Mobil, %27'si Shell, %17'si ise BP şirketinin payına düşüyordu. Türkiye'de petrol üretimi iki kat artmıştı ancak bu rakamlar da ülkenin petrol ihtiyacını karşılayamıyordu[81].

Türkiye'nin dış ticaret borcu 1963 yılında 322 milyon dolardı. 1962 yılında ülke ihracatı 381 milyon 197 bin dolar iken bu rakam 1963 yılında 1311.000 dolar azalmıştı. 1963 yılındaki ihracat 368.086.000 dolar, ithalat ise 690.000.000 dolardı. 1963 yılı ihracatının %80'i Avrupa ülkelerine yapılmıştı. 1962 yılı verilerine göre tütün ihracatı 29 milyon dolar, ceviz ihracatı 6 milyon dolar, canlı hayvan ihracatı 1 milyon dolar, zeytinyağı ihracatı 2 milyon dolar azalmıştı[82]. 1963 yılında Türkiye'nin ithalatı toplam 6.216.050.659 lira, ihracatı ise 3.312.781.406 lira idi. Türkiye, ihracatının %38,9'unu Ortak Pazar ülkelerine, ithalatının %30.8'ini ticarî işlemini dolar üzerinden yapan ülkelere, %28,9'unu dünya pazarına açık ülkelere yapıyordu[83]. SSCB'nin kromun fiyatını düşürmesi ABD-Türkiye ticarî ilişkilerine olumsuz yansıdı. ABD, kromu müttefiki Türkiye'den değil de rakibi SSCB'den almaya başladı.

1964 yılında Türkiye'nin dış borcu 14.804.830.015 lirayı buluyordu. Bu da bir önceki yıla oranla 457.253.032 lira fazlaydı. Bunun 5.031.61266 lirası dış borçlardı. Dış borcun 885.32316 lirası bir buçuk yıl içinde ödenmeliydi. Geri kalanı da 2002 yılına kadar ertelenmişti[84].

---

81 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 68.

82 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 74.

83 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 184.

84 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 10, l. 32.

1963 yılında Türkiye'de yapılan dış yatırımın %21'i lâstik ürünlerine, %17.8'i kimya, %13.5'i gıda sanayine aitti[85].

1961 yılında Türkiye bütçesinin 500 milyon lirasını, 1962 yılında ise 1 milyar 76 milyon lirasını, 1963 yılında 1 milyar 759 milyon lirasını dış yardımlar oluşturuyodu. 1964 yılı bütçesinde ise bu rakam 1 milyar 800 milyon lira idi[86]. 1945-1964 yılları arasında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı toplam yardım 3.81 milyar dolardı[87].

Türkiye'de enerji sıkıntısı hissediliyordu. Ülkenin enerji kaynaklarıyla ilgili olarak hükümetin sunduğu Mart 1964 tarihli raporunda, yapılmakta olan elektrik santrallerinin belirlenen tarihlerde kullanıma açılmasının imkânsızlığı dile getiriliyordu. 1965 yılında, ülkede büyük bir enerji sıkıntısının çekileceği bekleniyordu. Bu yılda ülkenin 130 milyon kilovat saat, 1966 yılında ise 330 milyon kilovat saat elektrik enerjisi açığının olacağı hesaplanmıştı[88].

Sovyet yönetimi, ekonomik ve teknolojik destekler sağlayarak Türkiye ile yakınlaşıp onu kendi tarafına çekmeye, ülkedeki ABD nüfuzunu azaltmaya, kendi nüfuzunu da artırmaya ve yaymaya çalışıyordu. Bu amaca ulaşmak için tüm imkânları deniyordu. Türkiye konusunda gerçek, resmî ve güvenilir istihbarî bilgiler toplanıyordu. Bu bilgilerde Türkiye'nin malî ve ekonomik durumu ayrıntılı biçimde ortaya dökülüyordu. Raporlarda Türkiye'nin ekonomik durumunun kritik olduğunun altı özellikle çiziliyordu. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Tahire Tahirova'nın 14 Ocak 1963 tarihli Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti üyelerine ve Azerbaycan SSC KGB'sine, Azerbaycan SSC Bakanlar Kuruluna sunduğu "*Türkiyenin çağdaş durumu*" başlıklı 14 sayfalık makalede ve diğer belgelerde[89] Türkiye'nin ekonomik ve mali yönden zor durumda olduğu belirtilmekteydi. Böyle bir durumda Türk-Sovyet yakınlaşması her iki ülkenin faydasına olacaktı. Türkiye için gelişme yalnızca bir refah değil, aynı zamanda güvenilir savunma problemini de halletmek demekti.

---

85 *Aynı belge*, vr. 22.

86 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 63.

87 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 10, l. 8.

88 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 2.

89 Türkiyenin müasir veziyyeti, ARDA, f. 28, l. 12, d. 31, vr. 2-30.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye Komünist Partisi'ne Yaptığı Gizli Yardımlar

Sovyetler Birliği, ilişkileri normalleştirmek istemesine rağmen, Türkiye'ye karşı illegal faaliyetlerini de devam ettiriyordu. Bu faaliyetler arasında, yasaklı Türkiye Komünist Partisi'ne yapılan yardımlar özel bir yer tutuyordu. SSCB, Türkiye ile olan ilişkilerinin iyi veya kötü olmasına bakılmaksızın, yardımlarını Sovyetler Birliği Komünist Partisi kanalıyla hiçbir zaman durdurmuyordu. Sovyetler Birliği, ülkede legal faaliyet yürüten bütün sol örgütleri Türkiye Komünist Partisi çatısı altında birleştirmeye çalışıyordu. Bu örgütlerin temsilcilerinin buluşma noktası genelde Moskova idi. Örgütlerin liderleri, Türkiye'de yapılan parlamento seçimleri öncesinde Sovyetlerin tavsiyelerini özellikle Moskova'dan alıyordu.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi yurt dışında faaliyet gösteren TKP'nin çalışmalarına mali ve örgütsel destek sağlıyordu. Bu mali desteğin sağlanmasıyla ilgili olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti'nin resmî kararı da kabul ediliyordu. TKP'nin çalışmaları KGB'nin kesin ve ciddî kontrolü altındaydı. Hem Türk, hem de Sovyet istihbarat teşkilatı, parti içine kendi ajanlarını başka adlar altında yerleştiriyordu. TKP yöneticilerinden biri olan İsmail Bilen, Moskova'da şehir dışında bir yazlık evde oturmaktaydı. Türk komünistleri, tüm ümitlerini ona bağlasalar da arzularına bir türlü ulaşamıyorlardı. Bu da hoşnutsuzluklarına neden oluyordu. Hatta KGB başkanı V. Semiçastnıy, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne gönderdiği raporların birinde İsmail Bilen'i örgüte yararı olmayan, hatta zarar veren bir kimse olarak değerlendirmiş ve parti yönetiminden uzaklaştırılmasını tavsiye etmişti.

Sovyetler Birliği, sol örgütlere yaptığı yardımları başka sosyalist ülkelerin adıyla da gizli olarak yapıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin uluslar arası kanadının önerisiyle, sol işçi örgütlerine yardım yapılması gayesiyle Uluslar Arası Sendikalar Birliği Yardım Fonu oluşturulmuştu. 7 Ocak 1963 tarihli Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Polit Büro toplantısında (Protokol No: 76) "*Romanya Sendikalar Birliği bünyesinde Sol İşçi Örgütlerinin Uluslar Arası Sendiklar Birliği Yardım Fonu'nun oluştu-*

rulması" konusunda çok gizli şifreli bir karar kabul edildi. Karara göre fonun bütçesi 1964 yılında 14 milyon 650 bin dolar olarak belirlendi. Bu rakamın 9 milyon 600 bin dolarını Sovyetler Birliği Komünist Partisi bütçesinden ödenecekti. Fonun 2 milyon 500 bin dolarını Çin Komünist Partisi, 500 bin dolarını Çekoslavakya Komünist Partisi, 500 bin dolarını Polonya Birleşik İşçi Partisi, 550 bin dolarını Romanya İşçi Partisi, 500 bin dolarını Macaristan Sosyalist İşçi Partisi, 350 bin dolarını Bulgaristan Komünist Partisi, 200 bin dolarını Almanya Sosyalist Birlik Partisi karşılayacaktı. Mali yardım, İtalya, Venezüella, ABD, Cezayir, Şili, Yunanistan, Irak, İsveç, Kanada, İsrail, Lüksemburg, Portekiz, Lübnan, Sudan, Honduras Komünist partileri, İtalya Sosyalist Partisi ve diğer partilere yapılacaktı. Yardımın 60 bin Irak dinarı tutarındaki kısmı, Molla Mustafa Barzani başta olmak kaydıyla Irak Demokrat Partisi'ne, 20 bin Sterlini Kıbrıs'daki AKEL'e, 40 bin doları Suriye Komünist Patisi'ne verilmesi kararlaştırılmıştı. Oluşturulan fondan Türkiye Komünist Patisi için 9 bin 500 dolar verilmesi kararlaştırıldı. Tüm bu paraların aktarılması görevi KGB başkanı Semiçastnıy'a verildi. Mali yardım gerekli yerlere ulaştırılırken de "Romanya Sendikalar Birliği bünyesinde kurulan Sol İşçi Örgütlerinin Uluslar Arası Sendikalar Birliği Yardım Fonu'ndan" yapıldığının söylenmesi tembih edildi[90]. SSCB Devlet Bankası bu parayı, özel amaçlarda kullanmak için Merkezî Komite Sekreteri B.N. Ponomaryov'a verdi.

Sovyetlerin bu hareketinden haberdar olan Türkiye, komünist propagandası yürüten kimseleri sürekli olarak izliyor ve kontrolü altında tutuyordu. 1964 yılında Pendik'te komünist propagandası yaptığından dolayı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) üyesi Sabri Baytek tutuklanarak hapse atıldı[91]. Türk yetkililerin endişelenmesine rağmen Türkiye'de sosyalist devrimin gerçekleşmesi için gereken ortam henüz hazır değildi. *Sosyal Adalet* gazetesi 19 Mayıs 1964 tarihli sayısında, "*Türkiye'de devrim için herhangi bir ortam bulunmamaktadır. Ancak irticai anti-devrimci darbe olasılığı yüksektir*"[92] diye yazıyordu.

---

90 *Reşenie sekretariata TsK KPSS ot 7 yanvarya 1963 g. O sozdanii mejdunarodnogo profsoyuznogo fonda pomoşi levım raboçim organizatsiyam pri rumınskom soveta profsoyuzom 1963 goda. Strogo sekretno,* RGANİ, f. 89, op. 38, d. 25, l. 1-2.

91 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 102.

92 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 111.

Komünist propagandasının yürütülmesiyle ilgili problemler TBMM'de de görüşülüyordu. Milletvekilleri arasında kimi zaman birbirlerini komünistlikle suçlayanlar da oluyordu. Adalet Partili senatör Fethi Tevetoğlu, oturumların birinde yaptığı konuşmada CHP üyesi Şükrü Koç'un komünist propagandası yaptığını belirterek kitabından bir bölümü okumaya başladı. Bunun üzerine Şükrü Koç'un partili arkadaşları kendisi toplantıda yer almayan bir milletvekiline yapılan bu ithamların yakışıksız olduğunu söylediler. Toplantıda ortalık karıştı. Başkan tartışanları zorlukla sakinleştirdi[93].

Böyle bir ortamda SSCB ile ilişkilerin nasıl olacağı, Türkiye'de, özellikle de partiler arasında tartışma konusu haline gelmişti. Oluşan iç ve uluslar arası durum, iki ülke arasında güven ortamının sağlanmasını ve ilişkilerin normalleşmesini zarurî kılıyordu.

İlk Temaslar

İki ülke arasında güvene dayalı yeni bir dostluk ortamının kurulması için ilk girişim 1963 yılında Sovyetlerden geldi. Bu tarihte SSCB ile Türkiye arasında doğrudan telgraf hattı çekildi. Arpaçay nehri kıyısına su taşkınlarına engel olmak gayesiyle set inşaası anlaşması imzalandı.

SSCB Yüksek Sovyeti'nin daveti üzerine 30 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihlerinde TBMM Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında çeşitli siyasî parti temsilcilerinin de yer aldığı Türk heyeti SSCB'ye bir ziyaret gerçekleştirdi. Heyette 6 senatör, 9 milletvekili, aynı zamanda senatonun mali işler dairesi başkanı ve tercüman da yer alıyordu. 7 günlük gezi çerçevesinde Moskova, Leningrad, Volgagrad şehirlerinin yanı sıra Azerbaycan ve Özbekistan Cumhuriyetlerine gidilmesi kararlaştırılmıştı. Türk heyeti Sovyet yetkilileri tarafından kabul edildi. Görüşmelerde Sovyet tarafı, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesinden yana olduklarını bildirdiler. Suat Hayri Ürgüplü görüşmelerden sonra şu açıklamayı yaptı: "Biz bu gezide kendimiz için şu sonuca vardık: Sovyet halkı kendi hedefine doğru büyük bir inançla yürüyor, barış istiyor ve tüm halklarla barış içinde yaşamayı arzuluyor[94]".

---

93 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 13.

94 *Poezdka v SSSR bıla poleznoy*, *Pravda*, 1963, 14 Haziran, No: 165 (16386).

Ürgüplü'nün Azerbaycan gezisi hakkında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Birinci Sekreteri Veli Yusufoğlu Ahundov başkanlığında, Merkezi Komite sektererliği 31 Mayıs tarihinde bir karar aldı[95]. Karar dört maddeden oluşuyordu. Heyetin gezi programı kabul edildi. Heyet üyelerinin isteği doğrultusunda programda bazı değişiklikler yapılabilecekti. Türk heyetinin Azerbaycan gezisindeki tüm masrafları Azerbaycan Yüksek Sovyeti karşılayacaktı. AZTAQ, Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu bünyesinde Devlet Radyo ve Televizyon Komitesi, *Komünist* ve *Bakinskiy Raboçiy* (Bakü İşçisi) gazeteleri heyetin gezisini kamuoyuna geniş bir şekilde duyuracaktı. Konuklara eşlik etme görevi Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti'nin Sekreteri Z. Şükürova'ya, Bakü Şehir Sovyeti Yönetim Komitesi Sekreteri H. Ahmedova'ya ve diğer bazı resmî görevlilere havale edildi.

Konuklar 1 Haziran günü akşam saatlerinde Bakü'ye vardılar[96]. Türk heyetine Sovyetler tarafından 9 kişilik resmî görevli eşlik ediyordu. Onların yanı sıra Sovyet kitle iletişim organlarının temsilcileri de gelenler arasındaydı. Toplamda Azerbaycan'a 36 kişilik bir heyet gelmişti. Havaalanı SSCB, Türkiye ve Azerbaycan SSC bayraklarıyla süslenmişti. Konukları havaalanında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı H. Vezirov ve diğer yetkililer karşıladı. Konuklar *İnturist* oteline yerleştirildi. Kısa bir dinlenmenin ardından Pionerler (İzciler) Sarayında konukların şerefine düzenlenen konsere katıldılar, daha sonra Bakü şehrini gezdiler. Konuklar ertesi gün Z. Şükürova tarafından kabul edildi. Görüşmede Azerbaycanlı bakanlar, milletvekilleri, şair ve yazarlar da hazır bulunuyordu. Konuşmalar sırasında konuklara Azerbaycan'nın Sovyet yönetimi yıllarında yakaladığı gelişim düzeyi hakkında bilgiler verildi. Türkiye tarafı ise SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğunu bildirdi.

Konuklar Kurortoloji (Kaplıca, Dinlenme) ve Fiziki Rehabilitasyon Ensitütülerini ziyaret ettiler. Sumgayıt Boru fabrikasına giderek şehri gezdiler, ardından Sumgayıt Şehir Yönetim Komitesi Sekreteri (valilik ve belediye başkanlığı

95 *Postanovlenie sekretariata Tsentralnogo Komiteta Kompartii Azerbaydjana O prebıvanii v Azerbaydjanskoy SSR parlamentskoy delegatsii Turtsii. 13 maya 1963 g.*, Pr. No: 30, Azerbaycan Respublikası Siyasi Senedler Arşivi (bundan sonra ARSSA), f. 1, l. 50, d. 78, vr. 193.

96 *Plan prebıvaniya v Azerbaydjanskoy SSR parlamentskoy delegatsii Turtsii*, ARSSA, f. 1, l. 50, d. 78, vr. 194-197.

görevini yürüten yetkili) H. Y. Ahundov tarafından kabul edildi. Bakü'ye dönen heyet, akşam Mirza Feteli Ahuntzade Adına Opera ve Bale Tiyatrosunda Arif Melikov'un *Muhabbet Efsanesi* adlı balesini izledi. Ertesi gün Bakü Petrol Rafinerisi tesislerini gezen konuklar, Azerbaycan İlimler Akademisi Başkanı Z. Halilov tarafından kabul edildi. Daha sonra "Neft Taşları" olarak adlandırılan ve Hazar Denizi içinde bulunan petrol üretim kulelerini gezdi, buradaki çalışma koşullarını ve yapılan işleri gözlemledi. Akşam Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti tarafından konuklar onuruna bir ziyafet düzenlendi. Ziyafette Azerbaycan sanatçılar konser verdi.

Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki heyet Bakü'de

4 Haziran günü Bakü'den ayrılıp Taşkent'e uçtular. Taşkent'te devlet yetkilileri tarafından kabul edilen konuklar, iki ülke arasında oluşmuş buzların erimesinin gerekliliğini vurguladı. Konuklara Özbekistan'ın Sovyet hâkimiyeti altında edindiği başarılar konusunda bilgi verildi.

Ürgüplü'nün bu gezisi ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde atılmış ilk somut adımdı. Ancak bu gezi ilişkilerin normalleşmesi anlamına da gelmiyordu. Gidilecek bir hayli uzun yol vardı.

1963 yılı sonbaharında Sovyetler Birliği'nde Atatürk'ün ölümünün 25. yıldönümü dolayısıyla anma töreni düzenlendi. Bir dizi bilimsel ve kültürel toplantılar yapıldı. SSCB Bilimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsünde Türkiye'den gelmiş konukların katlımıyla düzenlenen bilimsel konferansta enstitütü başkanı B. G. Gafurov'un açılış konuşmasından sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki ilk büyükelçisi, önceleri Sovyet Rusya askerî istihbarat başkanlığı görevinde bulunmuş olan S. Aralov da bir konuşma yaptı. Aralov, Atatürk'ün şahsiyetine ve Türk-Sovyet ilişkilerinin oluşturulmasındaki katkısına vurgu yaptı. Konuşması sırasında ilginç bir olay cereyan etti. Tercüman İhsan Mustafayev toplantıya geciktiğinden dolayı Türkiye tarihi, edebiyatı, kültürü, siyaseti ve toplumsal hayatı konusunda uzman olan, ancak profesyonel tercümanlık yönü olmayan Azerbaycanlı bir Türkolog, yapılan konuşmayı zorlukla ve motamot tercüme ediyordu. Aralov konuşmasının bir yerinde şöyle dedi: "*Atatürk ne daval nam pokoya*". Salonda aniden bir canlanma oldu, herkes tercümanın bu sözleri nasıl aktaracağını merak ediyordu. Tam bu esnada salona giren çevirmen İhsan Mustafayev koşar adımlarla kürsüye fırlayıp Aralov'un sözlerini şöyle aktardı: "Atatürk bir an bile olsun bize ilgisiz kalmazdı[97]" deyince salon rahat bir soluk aldı.

Böyle bir toplantının üst düzeyde ve geniş bir katılımla yapılması, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni rüzgârların estiğinin habercisiydi.

Sovyet-Türk İlişkilerinin Normalleşmesine Etki Eden Kıbrıs Problemine Bakış

1960'lı yılların başlarında Türkiye'nin dış siyasetinde yeni bir sorun, Kıbrıs meselesi patlak verdi. Ağustos 1960 yılında bağımsızlığını ilan eden Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantör devletleri İngiltere, Türkiye ve Yunanistan idi. Kıbrıs'ın bağımsızlık ilanını, Ada'da İngiliz nüfuzuna vurulmuş bir darbe olarak kabul eden Sovyet yönetimi olayları dikkatle takip ediyordu. Bağımsız olmasına rağmen Kıbrıs'ta İngiltere'nin iki büyük askerî üssü bulunuyordu. Kıbrıs'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Rumlar, Ada'daki Türklerin haklarını kabacasına gaspetmeye başladılar. Bu da, Ada'daki Türklerin varlığını yok say-

97 Bu bilgi görüşmede yer alan Azerbaycanlı türkolog Prof., Dr. İnkılap Alibeyov tarafından aktarılmıştır.

mak demekti. Masum Türk vatandaşlarına karşı başlatılan takip ve baskı siyaseti ortamı daha da gerdi. Bu da Türkiye'yi ciddî şekilde rahatsız etmeye başladı. Böylece Kıbrıs sorunu, Ankara'nın dış siyasetinin en önemli konularından biri oldu.

Türkiye'nin dış siyasetindeki en önemli dönüm noktası 1964 Kıbrıs olayları esnasında gerçekleşti. Kıbrıs'ta iki toplum arasında yaşanan çatışmalarla birlikte atmosfer iyice gerildi. NATO üyesi Yunanistan ve Türkiye, karşılıklı olarak savaş hazırlıklarına başladı.

Böyle bir ortamda Türkiye'nin herhangi bir devletle olan ilişkilerini, onların Kıbrıs sorununa yaklaşımı belirleyecekti. Türkiye için hayatî önem taşıyan Kıbrıs sorununda, Türklerin haklı taleplerine Batılı müttefiklerinin kayıtsız kalmaları ve tereddütlü yaklaşımları memnuniyetsizlik doğuruyordu. Böyle bir ortamda, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü 5 Ocak 1964 tarihinde Sovyet lideri N. S. Hruşçov'a bir mektup yolladı. Büyükelçi Fahri Korutürk bu mektubu 6 Ocak tarihinde SSCB Dış İşleri Bakanı A. Gromıko'ya takdim etti[98]. Mektupta Ada'da oluşan durum anlatılıyor, Türkiye'nin Kıbrıs'ta Yunanistanlı teröristlerin faaliyetlerine son verme niyetinde olduğu açıkça vurgulanıyordu.

İnönü, 7 Ocak tarihinde de dünya ülkelerinin liderlerine benzer içerikte mektuplar yolladı. Mektupta, 20 bin EOKA'cının (Yunanca *Ethniki Organosis Kyprion Agoniston* – Kıbrıs Savaşçılarının Etnik Örgütü) Türklere karşı silahlı saldırılarda bulunduğu ve bu durumun Türkleri tedirgin ettiği belirtilmekteydi. Olayların bir an önce önüne geçilmesinin zorunluluğuna dikkat çekilmekte ve sorunun barışçıl yöntemlerle halledilmesi önerilmekteydi[99].

Hruşçov, 7 Şubat günü İnönü'ye cevabî bir mektup yollayarak[100], Sovyetlerin Kıbrıs'a yapılacak herhangi bir askerî harekâta karşı olduklarını, Ada'ya uluslar arası askerî güçlerin gönderilmesine karşı çıktıklarını bildirdi. Mektupta, yaşanan olaylarla ilgili olarak Türkiye suçlanıyordu. Hruşçov bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin Ada'da yaşayan her iki toplumun haklarının korunmasını, sorunun barışçı yöntemlerle çözülmesini, *Enosis* ve teröre karşı olduklarını

98 *Pismo İ. İnenyu N. S. Hruşçovu ot yanvarya 1964 g.*, AVPRF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 4.

99 "*İnönü, Devlet Başkanlarına Mesaj Gönderdi"*, *Milliyet*, 7 Ocak 1964.

100 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 10, l. 11-12.

vurguluyordu. Mektupta SSCB ile Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesinden yana olduklarının da altı çizilmişti.

Hruşçov Makarios'a da bir telegraf yollayarak şöyle diyordu: "*Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması yolundaki girişimlerinizden dolayı size başarılar diliyorum*[101]*"*.

Hruşçov'un Makarios'a gönderdiği bu telegraf Türk tarafını çok kızdırdı, ilişkiler yeniden gerildi. Türkiye, Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Moskova'ya plânlanan gezisini iptal etti[102].

Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen Sovyetler'in Kıbrıs sorununa yaklaşımı Türkiye için büyük önem taşıyordu. Çünkü Türkiye böyle bir yaklaşımı NATO müttefiki olan devletlerden görmemişti. Sovyetler'in, Ada'da Enosis'in gerçekleşmesine karşı çıkması olumlu bir durumdu. Buna rağmen Türk basını Sovyetlerin tutumunu eleştirmeye başladı. *Milliye*t gazetesinde yayınlanan "*Kıbrıs ve Sovyetlerin Tutumu*" adlı makalede şöyle deniyordu: "*İstiklal Savaşı esnasında doğan Rus-Türk dostluğunu Stalin bozdu. Sovyetlerin hatası yüzünden bozulan bu dostluğu Hruşçov'un onarması gecikmektedir*". Türk parlamento heyetinin Sovyetler Birliği'ne yaptığı geziye karşılık olarak Sovyet parlamenterlerinin Türkiye gezisi, Moskova'nın Makarios'u açık bir çekilde desteklemesi yüzünden Ankara tarafından ertelendi. Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan arasında paylaşımına da karşıydı. Gazetedeki makalede şöyle deniyordu: "*Her fırsatta Türkiye ile iyi ilişkilerden yana olmak istediğini söyleyen Kuzey Komşumuz, Türk hükümetini suçluyor, bununla da kendi davranışlarını tekzib etmektedir*[103]*"*.

Niyazi Akın *Express* gazetesinde yayınladığı "*Hruşçov, Sen Bir Kez Daha Türk Dostluğunu Kaybettin*" başlıklı makalesinde şöyle diyordu: "*Hruşçov yönetime geldiğinde Türk-Sovyet dostluğunu onarmak istediğini bildirdi, ancak Stalin'in Kars ve Ardahan'ı alma, Boğazlarda üsler kurma arzusunu farklı yöntemlerle hayata geçirmeye başladı. Sovyet liderlerinin bulanık suda balık tutma istekleri, maceracı siyasetleri sürdükçe, Türk dostluğunu asla kazanamayacaklar.... Biz size dostluk elimizi uzatamayız, çünkü siz Türk düşmanı Makarios'a yardım ediyorsunuz; böylece*

101 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 39, 41.

102 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 203.

103 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 84.

Türkiye'nin iç ve dış politikadaki düzenini bozuyorsunuz. Hruşçov, sen Makarios'a yardım etmekle aynen Stalin gibi Türk dostluğunu kaybettin[104]*".*

Hruşçov'un hem Makarios'a, hem de Türklere bu şekilde mektuplar yollaması diplomatik çevrelerde ve basında kışkırtıcılık olarak değerlendiriliyordu. *UİK* dergisi, "*Sovyet Rusya, mevcut ortamı ateşliyor, Türkleri askerî harekâta yönlendirmekle atmosferi daha da geriyor*" -diye yazıyordu[105]. Sovyetler bu siyasetle, Türkiye ve Yunanistan arasında savaş çıkararak NATO'yu zayıflatmaya çalışıyordu.

Hruşçov'un mektubu Beyaz Saray'ı harekete geçirdi. Kıbrıs sorunu Amerikan resmî dairelerinde geniş bir şekilde görüşülmeye başlandı. Bazı çevreler, "*Kıbrıs sorununu çözüme kavuşturmak için ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımı azaltması, bunun sonucunda da Türkler'in söylenenleri yapmaya mecbur kalacakları*" fikrini savunuyordu. Amerikan Başkanı'na yakın isimlerden biri olan Beyaz Saray Basın Sözcüsü Pearson, Başkan Lyndon Johnson'un Washington'da Yunan kraliçesi Frederica'nın onuruna verdiği ziyafetin ardından 4 Şubat ve 4 Mart tarihlerinde *Washington Post* gazetesinde yayınladığı makalesinde şunları diyordu: "*Türklere yapılan yardımlar durdurulursa akılları başlarına gelir ve Kıbrıs sevdasından vazgeçerler. Yardımın kesilmesi demek, Türklerin mahvolması demektir. Türkiye iflas edecek, o zaman Kıbrıs sorunu da kendiliğinden çözülecektir. Bir zamanlar ABD'nin savunması açısından Türkiye hayatî önem taşımaktaydı. Şimdi ABD kendisini savunmak için yeterli silaha sahiptir. Türkiye'nin savunma harcamalarının yükünü Beyaz Saray çekmemelidir*[106]. Bazı Amerikan çevreleri ise şunları ileri sürüyordu: "*Türkiye'ye yapılan yardımların kesilmesi bu ülkeye fakirlik ve yoksulluk getirecektir. Bu da Anti-Amerikan görüşü güçlendirecektir. Türkiyenin dostlarının başında ABD gelmektedir, Türkiye'den uzaklaşamayız*". Washington'da Türklere şunlar söyleniyordu: "*Siz haklısınız ve biz sizin yanınızdayız, sizin prensipleriniz bizim prensiplerimizdir. Biz, silaha başvurmadan çözüme ulaşmak için çaba harcamalıyız. Ada'ya asker çıkarmanızı istemiyoruz. Çünkü bunun ne gibi sonuçlara yol açacağını kimse bilmiyor*".

---

104 *Aynı belge*, vr. 126-127.

105 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 4.

106 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 81-82; d. 11, l. 17-18.

Kıbrıs sorunu böylelikle ABD ile SSCB arasında soğuk savaşın bir başka şekline büründü. Sorunun çözümü ise çıkmaza girdi.

ABD Dış İşleri Bakan Yardımcısı George Ball, 11 Şubat 1964 tarihinde özel uçakla Ankara'ya geldi ve İsmet İnönü ile F. C. Erkin tarafından ayrı ayrı kabul edildi. Görüşmelerde genel olarak şu konular müzakere edildi: Kıbrıs olaylarının başlaması ve nedenleri; Ada'daki toplumlar arasındaki görüş ayrılıkları neden devam ediyor? Türkiye yönetimi Ada'daki düzenin sağlanması için ne gibi önlemler almayı düşünmektedir? Kıbrıs'ın güvenliği ve düzeni için nasıl bir yönetim biçimi önerilebilir? Türk tarafının önerdiği federasyon yapısı ne gibi yarar sağlayacaktır?

Görüşmelerin ardından gazetecilerin sorularını cevaplayan Erkin ve Ball sorunla ilgili görüşlerinin örtüştüğünü belirttiler. Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Fuat Bayramoğlu şu açıklamada bulundu: "Konuğumuz olan Bakan Yardımcısı, hükümetimizin Kıbrıs olaylarıyla ilgili düşüncesini en ince ayrıntısına kadar öğrendi ve karşılıklı görüşmeler sonucunda olaya yaklaşımlarımızın aynı olduğu anlaşıldı"[107].

Ankara'daki temaslarını tamamlayan Ball, Makarios'la görüşmek için Kıbrıs'a gitti. Ada'nın Türk Kesiminin Lideri Rauf Denktaş'la da görüştü. Ball, görüşmeler esnasında bir Barış Gücü oluşturulmasını önerdi. Makarios Ada'ya NATO güçlerinin getirilmesine karşı çıkarak BM güçlerinin yerleştirilmesini istedi.

O esnada Ada'daki Türk askerlerinin sayısı 65.000 kadardı. Soruna ilişkin bir soruyu cevaplayan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel şunları diyordu: "*Öyle bir uygulama gerekiyor ki, Ruslar bundan yararlanıp çay parası toplamasınlar. Ruslar, Kıbrıs'a değil, Makarios'a yaklaşıyorlar. Bu yüzden de biz kankardeşlerimizin kanının dökülmesine göz yumamayız[108]*".

Türkiye'de bazı çevreler Sovyet tehdidinin azalmasının, NATO'nun kendi içinde soğuk rüzgârların esmesine neden olduğunu ileri sürüyordu. Şükrü Baban *Yeni Sabah* gazetesindeki yazısında şöyle diyordu: "*Sovyetlere karşı oluş-*

107 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 9, l. 22-23.

108 *Aynı belge*, vr. 1-2, 12.

turulan Batı bloku ülkeleri Rus tehdidinin azaldığını görüp, birbirini görmezden geliyor[109]*".*

Ada'da cereyan eden kanlı olaylar sonucunda ortaya çıkan durum BM'nin de gündeminde geniş bir şekilde görüşüldü. SSCB, 4 Mart 1964 tarihli BM Güvenlik Konseyi toplantısında akan kanın durdurulması için Ada'ya BM güvenlik güçlerinin sevk edilmesi yönünde oy kullandı ve NATO güçlerinin Kıbrıs'a gönderilmesine karşı çıktı. Bu arada Ada'da Türklere yönelik katliamlar sürmekteydi. Katliamları durdurmak amacıyla Türk uçakları 1964 yazında Yunan askerî üslerini bombaladı. Ada'da iki toplum arasında cereyan eden olaylar, NATO üyesi Yunanistan ile Türkiye arasındaki ipleri kopardı. Bunun sonucunda da NATO'nun güney kanadı epey zayıfladı.

1964'ün Nisan başlarında konuyla ilgili bir beyanat veren Hruşçov, "*Kıbrıs'ta dış müdahalenin kabul edilemez olduğunu, akan kanların durdurulmasının gereğini*" vurguladı. Hruşçov'un bu beyanatı Türkiye'de memnuniyetle karşılandı. Dış İşleri Bakanı Erkin, Sovyetlerin bu tutumunu, "*Nihayet, büyük komşumuz gerçeği görmeye başladı" diyerek değerlendirdi*[110]*".*

Hruşçov tarafından yapılan bu açıklamaya rağmen, Sovyetler hâlâ Makarios'u destekliyordu. SSCB, Makarios'a silah satıyordu. *Hürriyet* Gazetesi bir haberinde şöyle diyordu: "*75825 numaralı Rus uçağı Lefkoşa Havaalanı'na indikten sonra Rumlar sıkı güvenlik önlemleri aldılar. Uçaktan koliler indirilerek bilinmeyen bir yöne götürüldü. Kolilerde silah bulunduğu tahmin edilmektedir*[111]*".*

Komünist tehlikesi, Ada'nın parçalanmasına neden olan faktörlerden biriydi. ABD'nin Kıbrıs Büyükelçisi T. Belcher, Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği 7 Nisan 1964 tarihli telgrafında, *Türkiye'nin, Kommünist Partisinin önderliğindeki Kıbrıs'ın bağımsızlığını kabul etmeyeceğini vurguluyor, Kıbrıs'ın, Yunanistan bünyesinde NATO güvenlik çemberine girmesi ile Türkiye'nin tutumunun yumuşayabi-*

109 *Yeni Sabah*, 2 Mart 1964.

110 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 203.

111 *Aynı belge*, vr. 60-61.

leceğini[112] yazıyordu. Oysa Türkiye, Kıbrıs'ın, Yunanistan'a bağlı olarak NATO şemsiyesi altına girmesini istemiyordu.

Moskova'nın geniş desteğini alan Kıbrıs Komünist Partisi AKEL (Emekçilerin İleri Gelişim Partisi) Makarios'la işbirliği içindeydi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve AKEL, Kıbrıs'ta komünist bir rejim kurmaya çalışıyorlardı. SSCB, Kıbrıs'taki komünist örgütlenmeyi güçlendiriyor, Kıbrıslı Rumları Batı aleyhinde kışkırtıyordu. SSCB, AKEL'in eliyle Akdeniz'deki konumunu sağlamlaştırma amacına ulaşmaya çalışıyordu. Komünist ideolojisi, SSCB'nin stratejik arzularının gerçekleşmesinde bir vasıta idi. Kıbrıs nüfusunun %78,8 Rum'du. Onların da 1/3'i komünistti[113]. AKEL üyelerinin % 55'ini Rumlar oluşturuyordu[114]. Bu parti, Yeşil Ada'da Sovyetlerin *Truva Atı* olarak görülüyordu. Sovyetler bundan, sıcak denizlere inme arzusunu gerçekleştirmek için yararlanıyordu. Bu konuda Sovyetlerin en yakın yardımcılarından birisi Yunanistan Komünist Partisi idi.

Kıbrıslı Türkler arasında komünist sayısı çok azdı. Komünizme karşı mücadele eden dünya lideri ABD ve müttefiki Türkiye, komünistlerle kuşatılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bundan dolayı da Türkiye'nin Ada'da olup bitenlere kayıtsız kalması düşünülemezdi.

Hruşçov, Kıbrıs sorunundan önce Yunanistan'a başvurarak Girit ile Rodos arasında bulunan Karavi Ada'sını almak istemişti. SSCB bu Ada'da askerî üs kurma arzusundaydı. Yunan hükümeti, Rusların bu talebine çok belirsiz bir cevap vermişti. Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ta meydana gelen olaylardan faydalanmaya başladı.

Türkiye'nin haklı talepleri karşısında Batı blokundaki müttefiklerinin sergilediği kayıtsızlık ve Sovyetlerin gizlice Makarios'a destek vermesi, Türk yetkililerini aşırı derecede rahatsız ediyordu. *Milliyet* gazetesi, "*Türkiye Oyuncak Değildir*" diye yazıyordu. Türkiye topraklarında ABD ve Batı'yı koruyan NATO'nun

---

112 *Belcher. Telegram From the Embassy in Cyprus to the Departament of State. Nikosia, April 7, 1964*, Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Vol. XVI. Cyprus, Greece, Turkey. Washington, United States Government Printing Office, 2000, doc. No: 29, p. 58.

113 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 49.

114 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 10, l. 7.

60 askerî havaalanı, iki büyük üssü Pentagon'un denetiminde idi. Türkler, bu üslerin çıkarlarıyla örtüşmediğini, Türkiye'nin hayatî önemdeki sorunlarını çözmek iktidarında olmadığını ifade ediyorlardı. NATO'nun Kıbrıs Türklerinin katliamına göz yumması da hiddet doğuruyordu. Çatışmaların başlamasından beri 170 Türk öldürülmüş, 170 kişi esir alınmış, 90 Türk köyü büsbütün veya kısmen yerle bir edilmişti. 45.000 Türk, Kızılay'ın himayesine sığınmıştı. 25.000 Türk evsiz-barksız kalmıştı[115]. Ankara'nın müttefikleri ise susuyordu.

Türkiye'yi bu millî konuda Pakistan dışında hiçbir ülke desteklemiyordu. *Yeni Sabah* gazetesi, 15 Nisan 1965 tarihinde "Biz dünyada yalnız mıyız?" diye soruyordu. Ortaya çıkan durum NATO'nun sonu olarak değerlendiriliyor, NATO karşıtı düşünceleri güçlendiriyordu. Yazarlar Birliği Başkanı, düzenlediği basın toplantısında açık bir dille müttefiklere seslenerek şöyle diyordu: "*Kuruluşundan beri Türkiye'nin NATO'daki varlığı ona hiçbir şey kazandırmamıştır[116]".*

1964 Nisanında Başbakan İsmet İnönü *Times*'e yaptığı açıklamada şunları söyledi: "*Müttefiklerimiz NATO'yu parçalamak için adeta yarışıyorlar. Şayet müttefiklerin birliği çökertmeye yönelik girişimleri başarılı olursa, o zaman yeni şartlarla yeni bir dünya düzeni ortaya çıkacak, Türkiye de kendisine orada bir yer edinecektir. Eğer müttefiklerimiz tutumlarını değiştirmezlerse, Türkiye Batı'yla ilişkilerini koparabilir. Bunun ardından da Batı Birliği parçalanır. Kıbrıs konusunda yanımızda Batı'lı gerçek bir dostu göremedik*".

İnönü'nün bu açıklaması geniş yankı buldu ve çeşitli şekillerde değerlendirildi. Muhalefet liderleri bu açıklamayı "zavallılık siyaseti sona erdi" şeklinde yorumladılar. Beliren ortamda Türkler dünya nezdindeki nüfuzunu kaybediyordu. Yürütülen siyaset Türkiye'yi dostsuz ve müttefiksiz bırakmıştı.

Muhalefet, Kıbrıs sorununun çıkmaza girmesini, Atatürk döneminde izlenen dış politikadan sapmaya bağlıyor ve iktidara yükleniyordu. Hatta bazı çevreler İnönü ile CHP üyelerini Moskova'nın adamı olarak tanımlıyordu.

Türkiye Başbakanı'nın NATO'dan ayrılacağını beyan etmesi ve ülkenin dış siyasetinde zorunlu bir değişikliğin yapılmasını dile getirmesi tamamen yepyeni bir durum yaratıyor, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesine olumlu etki yapıyordu.

---

115 *Aynı belge*, vr. 78.

116 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 8

İnönü, İstiklal Harbi ve Lozan Konferansı'nda kazandığı nüfuzunu Kıbrıs probleminde kaybedemezdi. CHP Genel Sekreteri Turhan Feyzioğlu yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "*Eğer Kıbrıs sorunu görüşmelerle çözülmezse, İnönü askerî çizmelerini giymek zorunda kalacaktır*"[117]. Türkiye, Kıbrıs'ta olanlara kayıtsız kalamazdı. 450.000 Rum'un, 120.000 Türkü katletmesine Türkiye'nin seyirci kalması düşünülemezdi. İnönü, verdiği bir beyanatta açıkça şöyle diyordu: "*Girne'ye giden yolu kaybetmiş olsak da, olmasak da Ada'dan asla vazgeçilmeyecektir. Biz Ada'nın kaybedilmesine asla izin vermeyeceğiz. Tüklerin sabrı taşmaktadır*"[118].

Türkiye çok zor durumda idi. Batılı müttefiklerini Sovyetlerin tehdidinden koruyan Türkiye'nin hayatî meselesinde NATO ülkeleri kayıtsız kalmıştı. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, "*NATO Türk ulusal sorunlarının çözümünde yer almaz ise, biz bunu kötü niyetli bir hareket olarak kabul edeceğiz*"[119] -dedi.

ABD ise Türkiye'yi Ada'ya askerî müdahele etmeme konusunda uyarıyor, yapılan yardımları kesmekle tehdit ediyordu. Bu tehditler Türklerin hoşnutsuzluğunu daha da artırıyordu. Gazeteler, "*Türk ulusu, gerektiğinde tüm maddî çıkarları bir tarafa itebilecek ve büsbütün yeni bir yaşama başlayabilecek bir ulustur. Bağımsızlık savaşının zor dönemlerinde Türk halkı tüm zorlukları aşmayı başarmış, ekonomik olarak kalkınma ivmesi kazanmıştır. Eğer Türk halkı harekete geçerse ekonomik kalkınmayı da başarır*" -şeklinde haberlere yer vermekteydi.

Batılı müttefiklerin Kıbrıs meselesindeki umursamazlığı, Türk-Amerikan ve Türkiye–NATO ilişkilerinde soğukluk yaratıyordu. Sonuçta 1964 yılı ilkbaharında Ege ve Akdeniz'de yapılması plânlanan askerî tatbikatlar, NATO komutanlığının emriyle ertelendi. Nisan ayında ABD Savunma Bakanlığı Ankara'daki Amerikalıların spor, av, piknik vs. gerekçelerle şehir dışı gezilerini yasakladı. Şehir dışına çıkanlar, gidecekleri yerler hakkında önceden yetkilileri haberdar ediyordu.

Türk-Amerikan ve Türkiye-NATO ilişkileri bir sınavdan geçiyordu. NATO yetkilileri, ilişkilerin bozulmasının doğuracağı sonuçtan rahatsız olduklarından

117 *Aynı belge*, vr. 125.

118 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 191, 199-200.

119 *Aynı belge*, vr. 104, 112, 125, 127.

ilişkilerin eskisi gibi devamını istiyordu. NATO Genel Sekreteri Dirk W. Stikker, 29 Nisan 1964 tarihinde Ankara'da gerçekleştirdiği bir dizi görüşmelerden sonra verdiği beyanatta şunları söyledi: "*Kıbrıs'ta yaşanan olaylar Türkiye ile NATO arasındaki ilişkilere halel getirmeyecektir. Görüşmelerimin sonucundan memnunum*".

Sovyetlerle ilişkilerin iyileştirilmesinden yana olanlar ise şöyle diyordu: "*Şimdi Stalin dönemi değil, her şey geride kaldı. SSCB, komünist devrimi ihracından vazgeçmiştir. Türkiye Doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmelidir*"[120].

5 Mayıs 1964 tarihinde TBMM'de bir konuşma yapan Başbakan İnönü, Moskova'nın Enosis'e karşı olduğunu, barış ve güvenliğin hâkim olmasını istediğini vurguladı[121].

Kıbrıs, Akdeniz'in Küba'sı haline gelmişti. Küba, güvenlik açısından Amerikalılar için ne ise, Kıbrıs da Türkiye için aynı öneme sahipti. Küba'daki Sovyet füzeleri ABD'yi nasıl tehdit ediyorsa, Kıbrıs'ın *Enosis* veya Sovyet etkisine girmesi de Türkiye'yi aynı derecede tehdit etmekteydi. Kıbrıs iki ayrı sisteme sahip devletler arasında soğuk savaşın yürütüldüğü meydana dönüşmüştü. Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin geri adım atması bırakın Akdeniz ve Yakın Doğu'da nüfuzunu kaybetmesine, ülkenin ulusal güvenliğinin daha da tehlikeye girmesine yol açabilirdi.

Batılı ülkelerin Kıbrıs konusunda takındığı tavır Sovyetleri harekete geçirdi. İnönü ile Gürsel'in açıklamalarından sonra Ankara'daki Sovyet büyükelçisi oldukça aktifleşti. Büyükelçi Nikita Rıjov, Dış İşleri Bakanı Erkin tarafından kabul edildi. Büyükelçi bu görüşmede, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin ekonomik yönden gelişmesi için yardım edebileceğini söyledi. Büyükelçi, yardımların, kredilerin ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin millî çıkarlarına zarar vermeyeceği konusunda ifadeler kullanmaya başladı. Erkin, Sovyet Büyükelçisi'ne, "*Türkiye'nin NATO'daki müttefikleri, Kıbrıs konusunda onu büsbütün yalnız bıraktığını*" söyledi. Rıjov ise, "*Kıbrıs'tan dolayı Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkileri bozmak gerekmez. SSCB, Kıbrıs sorununda Türkiye karşıtı bir cehpede yer*

120 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 19, l. 50, 62.

121 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, vr. 19.

almamıştır. Onun bu sorunda takındığı tavrının nedeni SSCB'nin iç koşullarından ileri gelmektedir" -dedi. Büyükelçi, Türkiye'ye Sovyet kredisi vermenin imkân dâhilinde olduğuna değinerek, sanayi tesislerinin yapımı ve edilecek yardımlarla ilgili olarak etraflı konuştu. Erkin, Sovyetlerin yapacağı yardımlar konusuna eğilmenin Kıbrıs konusunda takınılacak tavırla ilişkili olduğunu Büyükelçi'ye açıkça söyledi. Görüşmeden sonra Türk yetkilileri ülkenin dış siyasetinde belirli değişikliklerin olacağı konusunu dile getiriyorlardı.

Rıjov ve elçiliğin ticaret ateşesi Türkiye Sanayi Bakanı Erten'le de biraraya geldi. Büyükelçi ve ticaret ateşesi bu görüşmeye büyük bir öneri paketiyle gelmişlerdi. Rıjov, "*Biz karşılıklı sıcak ilişkiler kurmak, Türkiye'nin sanayisinin gelişmesi için kredi vermek ve fabrikalar kurarak Türk sanayisindeki yerimizi almak istiyoruz*" -dedi. Örnek olarak Atatürk döneminde Kayseri ve Nazilli'de yapılan dokuma fabrikalarını gösterdi. Erten cevap olarak, "*Sanayi, ticarî ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için milletler arasında karşılıklı istek olmalıdır. Türkiye, bu konuda kendi üstüne düşeni yapmaktadır, ancak biz bunları sizde göremiyoruz, özellikle de son Kıbrıs olaylarında*" -dedi. Bakan, Sovyetlerin tutumundan dolayı Türkiye'nin üzüldüğüne, ekonomik ilişkileri geliştirmek için öncelikle bu durumun ortadan kaldırılmasına dikkat çekti ve ekledi: "*Tüm bunlara rağmen, sizin önerilerinize bakılacaktır*".

Erten sohbet esnasında, diğer yabancı şirketlerin de Türkiye pazarıyla ilgilendiklerini ve yatırım yapmak istediklerinin altını çizdi. Değeri 2780 milyon liraya ulaşan ve 13 milyon m^3 hacmi olan Keban Barajı'nın yapımı için Washington'da görüşmelerin sürdüğünü bildirdi. Baraj gölünün yüzölçümü 680 km^2, uzunluğu ise 125 km olacaktı. Bu Türkiye'nin en büyük gölü olacaktı. Baraja, Fırat suyunun anahtarı deniyordu. Bakan ayrıca, Japonların ve İngilizlerin İzmir'de iki kamyon fabrikası yapmasına onay verdiklerini söyledi. Bu fabrikalarda Britsh Motors Corporation'un yatırımı 78 milyon, Japonların payı ise 7 milyon lira idi. Bakan, Amerikan şirketlerinin 87 milyon lira değerinde plâstik, kimya ve petrol sanayisi ile ilgili kurumlar inşa etmek istediklerini, azot sanayiinin gelişimi için ise gereken 349 milyon liralık kredinin temin edildiğini belirtti. Karadeniz ve Ege kıyılarında 750 milyon lira değerinde 4 yeni kâğıt fabrikasının yapılmasının plânlandığını söyledi. Bakan, fabrikaların yapımı için harcanacak paranın 450 milyonunun dış sermaye olduğunu da aktardı.

Sovyet büyükelçisi iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin zorunluluğuna değindi. Türk yetkilileri ise Sovyetlerin gereken somut adımları atmasını istiyordu. İşsizlik oranı yüksek olduğundan Türk tarafında, Sovyetlerin yapımını üstleneceği işletmelerle ve yapacağı yardımlarla birlikte komünist propagandasını da yayacağı kuşkusu vardı. Bu yüzden Büyükelçi'ye, "*Türkiye'de komünist propagandası yapmaya kalkışırsanız, bu dostluk gelişemez*" uyarısı yapıldı. Elçi de bu konuda teminat vererek, "*Bu konuda bizzat Brejnev ve Kosıgin güvence verecektir*"[122] -dedi.

Sovyet büyükelçisi, ülkesinin Türkiye ile her zaman iyi ilişkilerden yana oluğuna dikkat çekerek şunları söyledi, "*Eğer böyle olmasaydı, biz Kıbrıs'ta savaş çıkması için yollar arardık. Ancak biz bu düşüncede değiliz*".

Görüşmede SSCB yönetimi adına Türkiye'ye 100 milyon sterlin veya 3 milyar dolarlık kredi önerildi. Hatta büyükelçi Sovyet kredilerinin hiçbir ön koşul taşımadığını da vurguladı. Sovyetlerin teklifleri şunlardı: Gecekonduların yıkılıp yerine yeni binalar inşa etmek için prefabrik ev yapımı merkezi oluşturmak; Kıbrıs'ta evleri yakılıp yıkılmış Türkler için yeni evler inşa etmek; Adıyaman, Karaman ve Nevşehir'deki dokuma fabrikaları için teknolojik destek sağlamak; İL tipli yolcu uçaklarını satmak ve Bursa'da traktör fabrikası yapmak[123].

Gecekonduların yıkılıp yerine yeni binaların inşa edilmesi için ev yapım merkezinin oluşturulması fikri mantıklıydı. Yapılan işbirliği ile birlikte Sovyet tipi binaların yapımının asıl gayesi, Sovyet sistemini özendirmek ve komünist propagandası yapmaktı.

Rıjov, Türk Ulaştırma bakanı Ferit Alpiskender ile de bir araya geldi. Büyükelçi, Türkiye ile havacılık alanındaki ağları genişleterek sıkı ilişkiler kurmak istediklerini aktardı. O, bu amaçla Sovyet reaktif uçaklarının alınmasını önerdi. Bakan, söz konusu önerilerin Türkiye Hava Yolları kurumuna aktarılacağını, fiyatların ve faiz tekliflerinin araştırılacağını belirtti. Büyükelçi, Türk yetkilileriyle konuşmalarında SSCB'nin tek yanlı olarak Enosis'i hiçbir zaman kabul etmeyeceğini vurguladı. Sovyetlerin Kıbrıs'ta Enosis'e karşı çıkmasının nedenleri

122 Nihat Erim, *Günlükler. 1925-1979, I-II cilt*, Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, s. 792, 800.

123 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 145-146.

vardı. Yunanistan'ın Ada'yı tek başına sahiplenmesi bölgede NATO'nun egemen olması anlamına geliyordu. Bu, sadece Ada'nın değil, Akdeniz'in büsbütün Batı bloku ülkelerinin denetimine geçmesi demekti. Sovyetler, Ada'nın Türkiye'nin kontrolüne geçmesine de taraftar değildi. Çünkü yine aynı şekilde Ada'da Batı bloku hâkimiyeti ele geçirirdi. Sovyetler Birliği bundan dolayı, Kıbrıs sorunundan yararlanarak Türk-Yunan düşmalığını körükleyerek NATO blokunu zayıflatma amacını güdüyordu.

Rıjov'un Türk yetkilileriyle bir araya geldiğine ilişkin haberlerin yayılması bir dizi söylentilerin de ortaya çıkmasına neden oldu. Gazetecilerin sorularını cevaplayan Türkiye Dış İşleri Bakanı Erkin şu açıklamayı yaptı: "*SSCB Makarios'a karşılıksız yardım vaat etmemiştir. Bundan dolayı Sovyetlerin Makarios'a belli koşullar kapsamında yardımda bulunması bizim dostluk ilişkilerimizi engellememektedir. Görüş ayrılıkları olmasına karşılık Türkiye, NATO'nun çözülmesi sorumluluğunu kendi üzerine alamaz. Şayet birliğin çöküşünü istiyorlarsa, o zaman bu sorumluluğu başkaları üstlensin*".

Yeni İstanbul gazetesi "NATO'yu tenkit edenleri, Batı karşıtı komünistlerin yeni hilesi" olarak tanımlıyordu. Türkiye'de bu misyonu başlıca iki gazetenin yaptığını ve onların bazı komünist örgütleri kışkırttıklarını, NATO'nun tüm birimlerini Yunan eğilimli olarak yansıttıklarını yazmaktaydı. Gazete, "*Türkiye Batı blokundan ayrılamaz. Türkiye, Sovyet Rusya'ya karşı oluşturulmuş özgür dünyanın safında olmalıdır. Bunu tartışmak bile anlamsızdır*"[124] diye vurguluyordu.

Son Havadis gazetesi, "*SSCB, Kıbrıs sorununda dengeli bir görünüm izlemektedir. Rusya, Makarios'a tüm alanlarda yardım önermemiştir. Onun Kıbrıs'la ilgili önerisi, Rusya'nın genel politikasının bir görünümüdür*"[125] diye yazıyordu.

Ulus gazetesinde yer alan "*Hruşçov*" isimli köşe yazısında 70. doğum gününü kutlayan Sovyet liderinin Türkiye'nin dostu mu, yoksa düşmanı mı olduğu sorgulanıyordu. "*Geçmişte Türkiye'den kim toprak talebinde bulunuyordu? Makarios'u kim destekliyordu?*" Hruşçov'un hareketlerinin bilinen komünist geleneğine uygun düşmediğini, önceki Sovyet liderlerine benzemediğini belirten

124 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 147-160.

125 Aynı belge.

gazete, "*Zaman mı değişmiş, komünizim mi, yoksa Ruslar mı?*"[126] –diye soruyor, Türkiye'nin bağımsız dış siyaset yürütmesinin zamanının geldiğini vurguluyordu.

Cumhuriyet gazetesi, "*Hruşçov'un Rusya'nın başında kalmaya devam etmesi kötünün iyisidir. İnsanlık için teminattır. Onun bir yıl daha yaşlanması üzüntü vericidir*" -diye yazıyordu.

Adalet gazetesi ise şöyle yazıyordu: "*Sovyetlerle Türkiye arasında belli düzeyde dostluk mevcuttur. Ancak bu dostluk, Kıbrıs'ta yapılan cinayetleri engellemedi, aksine yardım etti. Bu da Türk ulusu tarafından üzüntüyle karşılandı. Kıbrıs sorununda Rusya'nın kimin tarafında olduğu açıktır. İki hafta önce Sovyet Rusya bunu gizleme gereği bile duymadı. Hruşçov ile Makarios arasında mektuplar gidip geldi. Sadece Türkiye değil, tüm dünya Hruşçov'un Makarios'la yaptığı işbirliğine şahit oldu*[127]".

Tezat dolu ilişkilere rağmen Türkiye Batı'dan kopmayı düşünmüyordu. Falih Rıfkı Atay *Dünya* gazetesinde şunları yazıyordu: "*Türkiye Batı'dan ayrılamaz. Çünkü SSCB II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den toprak talebinde bulundu. Şayet Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmiş olsaydı, o zaman Türkiye'de halk cumhuriyeti kurulması plânlanırdı ve onu da Kızıl Ordu kurardı. SSCB, Çin kadar diktatör olmasa da özgür dünyada kendi egemenliğini kurma sevdasından vazgeçmiş değildir. SSCB, Çin'den farklı olarak plânlarını barışçıl yollarla uygulamak istemektedir. Türkiye, Batılı dostlarıyla tartışabilir, görüş ayrılıkları yaşayabilir, ancak Batı'dan ayrılmamalıdır. Türkiye, Batılı müttefiklerinden ayrılır ayrılmaz SCCB'nin pençesine düşer. Kuzey Komşusu ile ilişkilerini geliştirirken SSCB'nin birinci koşulu Komünist Parti'nin faaliyetlerine imkân sağlanması, ikincisi ise çalışma ve savunma bakanlıklarının komünistlere verilmesi olacaktır*[128]".

Milliyet' gazetesi ise şunları yazıyordu: "*Kıbrıs sorunu, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin belirleyecisi olacaktır. Çünkü Moskova'nın 1954 yılından beri Türkiye ile ilişkileri iyileştirme yönündeki istekleri resmî içerik kazanamamıştır*".

---

126 Aynı belge.

127 *Aynı belge*, vr. 161.

128 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 7.

Böyle bir ortamda SSCB'nin Türkiye Büyükelçiliği etkinliğini daha da artırdı. Sovyet elçiliği elemanları, Türkiye'de çeşitli, özellikle de dinî kurumlarla ilişkiler kurulmasına özen göstermeye ve bunlarla görüşmelere başladılar. Görüşmelerdeki temel gaye Sovyetler Birliği ile Türkiye'deki dindarların birbiriyle ilişki kurmasını sağlamak, Türkiye'dekilere SSCB'de yaşayan Müslümanların yaşamı konusunda bilgi vererek onların sempatisini kazanmak, böylelikle de Sovyetler Birliği'nin Müslüman dünyasındaki konumunun güçlenmesine katkı sağlamaktı. 5 Mayıs 1964'te SSCB'nin Ankara büyükelçiliğinde görev yapan konsolosu ve aynı zamanda büyükelçiliğin üçüncü sekreteri olan R. Memmedov, Büyükelçi Rıjov adına Türkiye Diyanet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdal ile bir araya geldi. Memmedov ona "SSCB'de Tarihî İslam Eserleri" ve "Sovyetler Birliği Müslümanlarının Yaşamı" adlı albümleri hediye etti. Erdal, konuşmalar esnasında Sovyet devletinin Müslümanlara nasıl yaklaşım sergilediği konusuna dair kendilerinde hiçbir bilgi olmadığını bildirdi. Buna karşılık Memmedov, Sovyet Müslümanlarının Yakın ve Orta Doğu Müslümanlarıyla sıkı ilişkiler içinde bulunduklarını söyledi. Erdal, Sovyet Müslümanlarıyla ilişkiler kurmak istediklerini ve bu amaçla SSCB'yi ziyaret etme arzusunu aktardı. Konsolos, onun bu isteğinin gerçekleştirmesi için gereken yardımı yapacağını söyledi. Görüşme sonunda Erdal, Sovyet Büyükelçisi'ne Türkçe basılmış bir Kuran-ı Kerim'i hediye olarak gönderdi.

R. Memmedov, 6 Mayıs günü Ankara'nın Ulus semtinde bulunan Hacı Bayram camii imamı Hafız Zekaî Sarsılmaz'la görüştü. 1898 yılında Konya'da doğan Hafız Zekaî, 20 yıl kadar Suudi Arabistan'ın Mekke şehrindeki yüksek okullarda ders vermiş, buradaki bir camide imamlık yapmıştı. 1964 yılında Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daveti ile Türkiye'ye dönmüş, Hacı Bayram Camii imamlığı görevine getirilmişti. Sarsılmaz, Sovyet konsolosuyla konuşması esnasında, Türkiye'deki din görevlilerinin düşük maaşla çalıştıklarından yakındı ve Sovyet Müslümanlarının yaşam tarzlarıyla ilgili sorular sordu, SSCB'yi görmek istediğini bildirdi. Konsolos Memmedov, Sovyet Müslümanlarının diğer ülkelerdeki Müslümanlarla sıkı ilişkiler içinde olduğunu, SSCB'ye yapacağı ziyarete sıcak baktığını ve bunun için gereken yardımları yapacağını söyledi.

Türkiye'deki din adamlarıyla yapılan bu tür görüşmeler büyük önem taşıyordu. Dini çevreler, Sovyet Müslümanlarının yaşamı hakkında bilgiler edi-

niyor, fırsat olunca SSCB'ye geziler düzenliyor, Sovyetlerin İslam dünyasının dostu olduğu kanaatini edinerek Sovyet karşıtı propagandalarda daha az yer alıyorlardı.

Sovyet yönetimi, Türk toplumunun çeşitli düşüncelere sahip insanlarıyla, özellikle de *milliyetçilerle* yakın ilişkiler kurmak istiyordu. Elçilik mensupları bu amaçla Türk Ocağı başkanıyla görüşmelere başladılar. Bu görüşmelerdeki amaç, Türk milliyetçilerine Atatürk ile Lenin tarafından temelleri atılan Türk-Sovyet dostluğunu hatırlatmak, bunun zorunluluğuna onları ikna etmekti. R. Memmedov, 20 Mayıs 1964 tarihinde Türkiye'nin sosyo-siyasî ve ideolojik yaşamında önemli bir yeri olan ve ülkenin hemen hemen tüm şehirlerinde teşkilatları bulunan Türk Ocağı mütevelli heyeti başkanı Lütfi İkiz ile bir araya geldi. Ona, "SSCB'de Tarihî İslam Eserleri" ile "Sovyet Müslümanlarının Yaşamı" adlı albümleri hediye etti. İkiz, hediyeler için konsolosa teşekkür etti. Ankara'da aylık dergileri, kitap ve broşürleri yayınlanan ocağın başlıca amacı komünist ideolojisine karşı mücadele etmek, Türklerin yaşadığı ülkelerde *Türkçülük* ve *İslamcılık* ülküsünü yaymaktı. Ocağın yayınladığı dergi ve kitaplarda da genelde bu konular işlenmekteydi. Ocak yetkilileri SSCB'de ve dünyada meydana gelen süreçleri dikkatle takip ediyor, SSCB ile ilgili bilgileri Moskova, Bakü ve Taşkent radyolarını dinleyerek ediniyorlardı. SSCB'den iltica eden ve Sovyetler Birliği'ne giden kimselerin makaleleri de tercüme edilerek yayınlanıyordu.

İkiz, Sovyet elçiliğinde SSCB'nin yapısı, seçimler, SSCB Yüksek Sovyetinin çalışmaları, ülkenin ekonomik durumu ile ilgili yayınların bulunup bulunmadığını sordu. Kendisine olumlu cevap verildi. İkiz bunun üzerine, söz konusu yayınların adresine gönderilmesini rica etti. Hatta gerekirse bunun için resmî müracaatta bulunabileceğini de hatırlattı. Ancak Konolos, buna gerek olmadığını ve isteklerinin karşılanacağını vurguladı. İkiz daha sonra, Sovyet Müslümanlarının durumuna ilişkin şu soruları sordu: "*Devlet, Müslümanların ibadetine karışıyor mu? Müslümanlar hac ziyaretlerini gerçekleştirmekte özgürler mi? SSCB'de cami var mı? Müslümanların ibadetlerini yerine getirmesine izin veriliyor mu?*" Konsolos Memmedov, Müslümanların hacca gitmesine izin verildiğini, SSCB'de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğunu, dinî ayinlerin yapılmasına izin verildiğini söyledi.

İkiz, Arapça'yı iyi bilen ve Sovyet Müslümanlarının yaşamı konusuna ilgi duyan bir gençti. Başkanlık odasının duvarında Orta Asya'daki tarihî Türk anıtlarının yanıstıldığı dev bir harita bulunuyordu. Kendisi Sovyet Müslümanlarının yaşamıyla ilgili bir eser yazmıştı. Bunun dışında İngiliz yazar Peter Sager'in anti Sovyet içerikli bir kitabını da Türkçe'ye tercüme etmişti.

İkiz, Türk Ocağı'nın Sovyet Müslümanlarının durumunu yakından tanıması için SSCB'nin en önemli Müslüman dinî kurumlarıyla mektuplaşmak istiyordu. Bunun için de kendisine bazı dinî kurumların adreslerinin verilmesini rica etti. Ardından, Sovyet devletinin ordaki Müslümanların Türkiye'ye gelmesine, Türkiye'nin dinî kurum temsilcilerinin SSCB'ye gitmesine neden izin verilmediğini sordu. Konsolos R. Memmedov, Sovyet Müslümanlarının, Yakın ve Orta Doğu Müslüman dünyasıyla sıcak ilişkiler içinde olduğunu, Türkiye'deki Müslümanlarla Sovyet Müslümanları arasında sıcak ilişkilerin kurulmasının, Türk-Sovyet ilişkilerine olumlu etki edeceğini vurguladı.

İkili ilişkilerde normalleşme sürecinin ilerlemesi SSCB ile Türkiye arasında çok yönlü ilişkilerin gelişimine de etki ediyordu. Tüm kuşkulara rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmekteydi. Güven ortamı yavaş yavaş oluşuyordu. 20 Mayıs 1964 tarihinde Türk hükümetinin önerisi doğrultusunda, Moskova'daki Türk Büyükelçiliği, SSCB'den aynı yılın Temmuz ayında düzenlenecek BM Dünya Ekonomi ve Sosyal Konseyi'nin XXXVII. olağan toplantısında barınakla ilgili problemler, inşaat ve plânlama komitesine Türkiye'nin üyeliği ile ilgili olumlu oy kullanmasını rica etti. SSCB Dış İşleri Bakanlığı, Sovyet heyetine bu konuyla ilgili olarak 25 Haziran tarihli mektupla bilgi verdiğini Türkiye tarafına aktardı[129]. Bu istek yerine getirildi.

Türkiye bunun ardından bir adım daha attı. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı 25 Mayıs tarihli Sovyet hükümetine gönderdiği 308-68 sayılı notasında I. Dünya Savaşı sırasında şimdi SSCB sınırları içinde kalan Türk esirlerinin mezarlarının yerini sordu. Notada, bu türden mezarların Letonya, Odessa, Sivastopol, Sibirya, Vladivostok, aynı zamanda SSCB'nin diğer bölgelerinde olabileceği ihtimali vurgulanıyordu. Mezarların yerinin tespit edilmesinden sonra onarılmaları için

129 *Nota turetskogo pravitelstva ot 20 maya 1964 g.*, AVPRF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 38.

gerekli çalışmalar yapılabilirdi[130]. Sovyet tarafı konuyla ilgilenileceği cevabını verdi.

Sovyet-Türkiye ilişkileri tarihinde, hatta sıkı müttefik oldukları dönemde dahi Türk hükümetinin gündeme getirmediği bu konunun şimdiki ortamda ileri sürülmesinin amacı neler olabilirdi? Her şeyden önce bu notada istenenler, kabul edilmiş uluslar arası hukuk normlarından doğmaktaydı ve insanî mahiyet taşıyordu. Gayet normaldi. Ama Türkiye'nin bu isteğinin arkasında ciddî stratejik plânları vardı. Notada, I. Dünya Savaşı sırasında Türk askerlerinin en çok kayıp verdiği ve esir düştüğü Kafkas bölgesinin, özellikle Azerbaycan'ın adı geçmiyordu. Bu da boşuna değildi, büyük bir diplomatik manevra idi. Kuşkusuz Türk tarafı, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan harekâtı tarihini çok iyi biliyordu. Ancak bunu açık bir metinle dile getirmek istenmeyen durumları doğurabilirdi. Bu durum, SSCB'deki Türk ve Müslüman topluluklara karşı Sovyetlerin tutumunu kötü yönde etkileyebilirdi. Nota'da "diğer bölgeler" olarak zikredilen yerler derken Azerbaycan ve Dağıstan kastedilmişti.

Bu notayla Türkiye, aslında yakın tarihe dönüyor ve bu tarihin unutulmadığına işaret ediyor, ince bir üslupla gayesini ortaya koyuyordu. Türk askerlerinin mezarlarının gelecekte onarılması, SSCB sınırları içindeki Türk ve Müslüman halkların millî duygularının, millî bilincinin güçlenmesine, öz kimliğini unutmamasına yardımcı olacaktı. Bu nota, hiç kuşkusuz Türkiye tarafının en cesur adımlarından biri idi.

Karşılıklı isteklerin sunulduğu ortamda SSCB-Türkiye ilişkilerinde normalleşme yolunda ciddî adımlar atılıyordu. İki ülke arasındaki ticarî ve ekonomik işbirliği aşamalı olarak ilerliyordu. 1964 yılında SSCB ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 1 milyon doları buluyordu[131]. İki ülke arasında teknik işbirliği de büyüyordu. 1964 yılında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik destek 150 milyon dolardan 40 milyon dolara düştü. Bu boşluğu SSCB aşamalı olarak doldurmaya başladı. Sovyetler Birliği, 6 yıllık sürede beş sanayi müessesesinin inşa-

130 *Nota turetskogo pravitelstva ot 25 maya 1964 g.*, AVPRF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 56.

131 *O vizite Djevdeta Sunaya v SSSR (po materialam inostrannoy peçati)*, ARDA, f. 28, l2, d. 52, vr. 107.

ası için Türkiye'ye 366 milyon dolarlık kredi verebileceğini bildirdi. Bu kredinin petrol arıtma, alüminyum, metalurji, asit fabrikalarının inşaası için kullanılması şartı vardı. Bu koşullar Türkiye için avantajlıydı. Kredi 15 yıl süreliğine yıllık % 2,5 faizle ve tarım ürünleriyle ödenecekti.

Sovyet-Türk ilişkilerinin onarılmasıyla birlikte Kıbrıs'ta oluşan durum Amerikalıları ciddî şekilde rahatsız ediyordu. ABD Dış İşleri Bakan Yardımcısı George W. Ball, Dış İşleri Bakanı Dean Rusk'a verdiği 10 Mayıs 1964 tarihli raporunda şunları dile getiriyordu: "*Sovyetler Birliği Kıbrıs'ta en çok, NATO'nun yerleşmesine yol açacak Enosis'ten korkmaktadır*[132]".

Beyaz Saray, çatışan tarafların Sovyet desteğine başvurmalarından endişe ediyordu. ABD'nin Kıbrıs Büyükelçisi T. Belcher, 28 Mayıs'ta ABD Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta, Kıbrıs halkının Batı'ya meylettiğini yazıyordu. Ülkenin tehlike ile karşı karşıya bulunmasından dolayı SSCB'den yardım beklemenin de kabul edilebilir olduğunu vurguluyordu[133].

ABD'nin BM temsilcisi Adlai E. Stevenson, Yunanistan Dış İşleri Bakanı Markos Kipriyanu ile görüşmesinde Türk yönetiminin "yeni bir Küba" olayının meydana gelebileceği korkusuna değinerek durumun ciddiyetini vurguladı[134]. Kipriyanu, bunun yeni bir düşünce olduğunu, Kıbrıs'ta Rum komünistlerinin sayısının çok az, silahsız ancak milliyetçi olduklarını, Batı'ya meyillerinin az olması sebebiyle en büyük desteği Sovyetlerden aldıklarını aktardı. Bunun üzerine Stevenson, Sovyet ve Çek silahlarının alınması ile ilgili görüşmeler konusunu sorduğunda Kipriyanu nedense tereddüt etti ve böyle bir görüşmenin yapılmadığını söyledi. Sovyetlerden ve Çeklerden silah almak yerine ABD'den silah alınmasının mümkün olabileceğini söyledi. Stevenson ise, ABD'nin çatışma halindeki bölgelere silah satmadığını aktardı.

---

132 *Ball. Telegram From the Department of State to Secretary of State Ruck, at the Hague. Washington, May 19, 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 41, p. 87.

133 *Belcher. Telegram From the Embassy in Cyprus to the Department of State. Nikosia, May 28, 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 48, p. 101.

134 *Stevenson. Telegram From the Mission to the United Nation to the Department of State. New York, June 11, 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 63, p. 130.

Sovyet-Türkiye ilişkilerinin normalleşmeye doğru gittiği bir zamanda, ABD Devlet Başkanı Johnson, 5 Haziran 1964 tarihinde İnönü'ye özel bir mesaj göndererek Kıbrıs konusunda ülkesinin tutumunu açıkladı. Türkiye ile Yunanistan arasında olası bir savaşın varlığından tedirgin olduğunu belirten Johnson, Ada'ya yapılacak herhangi bir müdahaleye karşı olduğunu bildirdi. O, duruma müdahale edilmemesini istedi ve her iki tarafı da, problemi barış yoluyla çözmeye davet etti. Başkan, ABD'nin kendi sadık müttefikine yardıma gidemeyeceğini vurguluyordu. Çünkü mektup, NATO'nun rahatsızlığına ve Türkiye'nin tasvip edilmeyen davranışlarına dikkat çekiyordu. Johnson, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi durumunda SSCB de Türkiye'ye saldırırsa NATO'nun yardıma gitmeyeceğini, Amerikan silahlarının da kullanılmamasını bildiriyordu[135].

Johnson'un mektubu yayınlanmadı ve içeriği konusunda da bilgi verilmedi. ABD Başkanı'nın bu tutumu, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un Ada'daki Türklere karşı yürüttüğü şiddet politikasını devam ettirmesine yeşil ışık yaktı. Johnson'un mektubu Türkiye'yi derinden yaraladı. Türkiye şimdiye kadar NATO'nun bu konuda kendilerini haklı göreceğini ve destekleyeceğini umuyordu ancak yanılmışlardı. Tüm bu yaşananlar Türkiye'nin dış politikasına gereken etkiyi yaptı. Türkiye Ada'ya asker çıkarma konusunda tereddüt etmeye başladı.

İnönü, 13 Haziran'da Johnson'a cevabî bir mektup yolladı. Mektupta ABD yönetimine ve Amerikan halkına duyulan derin saygıdan söz ediliyordu. Türkiye'nin en yakın müttefikinin bu konuda sergilediği tavrın Türk hükümetinde hayal kırıklığına neden olduğu belirtilerek şunlara işaret ediliyordu: "*Kıbrıs'ta garantör devletlerden biri olan Türkiye'nin yaşananlara seyirci kalması durumu daha da zorlaştırmakta, Makarios'un önünü açmaktadır*". İnönü, mektubunun sonunda Başkan Johnson'u Amerikan halkına özgü olan adaletli tutum sergilemeye davet ediyordu[136].

---

135 L. Johnson'un mektubu Beyaz Saray tarafından Ocak 1966 tarihinde açıklanmış ve *Middle East Journal*'ın No: 6, sayfa 386-393, 1966 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Bkz. Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, p. 107-110.

136 İsmet İnönü'nün K. Jhonson'a Mektubu. 13 Haziran 1964, AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p73, d. 8, l. 107-109.

Türkiye kamuoyu mektubun içeriğinden ancak Başbakan İnönü'nün 1964 yılı Aralık ayında mecliste yaptığı konuşma dolayısıyla haberdar oldu. Bu ise, Türkiye'nin bağımsız bir dış siyaset yürütmesine etki eden güçlü siyasal etkenlerden biri oldu. Türkler bu tarihten itibaren, Türkiye-ABD ilişkilerini daha etraflı olarak tartışmaya başladılar. Çeşitli çevrelerde Türk yönetiminin yürüttüğü tek yönlü dış siyaset çizgisi şiddetle eleştiriliyor, çok yönlü siyaset yürütülmesinin gereği vurgulanıyordu. Türk-Amerikan askerî anlaşmalarının aleyhindeki atmosfer güçleniyordu. Türk kamuoyunda açık bir Amerikan karşıtlığı kendini göstermekteydi. Türkiye'deki bazı çevreler; "*Biz, 1945 yılında Stalin'e karşı geldiğimizde, ne NATO, ne CENTO ne de Türk-Amerikan ve Amerikan-Rus dostluğu ve ittifakı vardı. Türk ulusunun hertürlü saldırıyı bertafar etme yeteneği ve onuru, Stalin'i Türk ulusunun topraklarına ve varlığına saygı duymaya mecbur etti. Biz, NATO olmadan da yaşayabiliriz. ABD ile karşılıklı ilişkiler Türkiye'yi değil, ABD'yi korumak için oluşturulmuştur*[137]" -diyordu.

Johnson'un mektubu, Türkiye'nin Batı yönlü siyasetinin hatalı olduğunu gösteriyordu. Aslında bu tutum, NATO kapsamında ve ikili ilişkilerde belirlenmiş prensiplerin arka plâna atılması demekti. Johnson'un mektubu Türk dış siyasetine yeni açılımlar getirdi.

Türkiye'nin yürüttüğü yalnızca ABD'ye güvenme siyaseti yanlıştı. Bu dönem, Türkiye'nin ABD'den istediğini alamadığını gösterirken, bağımsız siyaset izlenmesi gerektiğini savunanların sayısı hızla artıyordu. Buna karşılık, Türkiye'nin büsbütün Batı'dan kopmasının gerektiğini ileri sürenler azdı. Bu çevreler, "*NATO, Türkiye ile hangi seviyede yaklaşım gösteriyorsa, Türkiye de NATO'ya aynı seviyede yaklaşmalıdır*" -diyordu. Durumun böyle devam etmesi NATO için zor günlerin habercisiydi. Birliğin sadece doğu kanadı değil, tüm kanatları dağılma noktasına gelmişti. Uzun yıllar müttefiklerini güneyde Sovyet tehlikesine karşı başarılı bir şekilde savunan Türkiye, şimdi onların umursamaz tavrıyla karşı karşıya kalmıştı. Hatta bir zamanlar Sovyetlerin ortaya çıkan nükleer tehditleri dahi, Ankara'yı Batı'dan koparamamıştı. Şimdi ise Kıbrıs sorunu onu Batılı müttefiklerinden ayırıyordu. Önceleri "*Türkler, bunlar kahraman*

137 *Aynı belge*, vr. 136-137.

Türklerdir, suçsuz Türklerdir, güvenilir Türklerdir" diyen Batılı müttefikleri, şimdi haklı davasında Türkiye'yi savunmuyordu[138].

Ahmet Şükrü Esmer *Ulus* gazetesindeki "*NATO Var mıdır?*" başlıklı makalesinde *The Times*'da NATO'nun 15. yıldönümüyle ilgili olarak yayınlanan makeleden şu alıntıyı yapmaktaydı: "*Rusya İmparatoriçesi Katerina, kendi bahçesinde kırmızı güller dikiyor ve askerlerine onu korumayı emrediyor. Katerina'nın ölümünden sonra gül kuruyor, yerinde ot bitiyor. Ancak aradan yüz yıl geçmesine rağmen gülün dikildiği yer askerler tarafından korunuyordu*". Yazar, NATO'yu gülle kıyaslayarak: "*NATO çökse de, onun bünyesinde büyük ordular bulunmaktadır. NATO zayıflamış olabilir, ama daha ölmemiştir*[139]"-diyordu.

Bu sırada ABD başkanı Johnson, İsmet İnönü ile Yunanistan Başbakanı George Papandreou'yu ülkesine davet etti. Daveti kabul eden İnönü, Washington'u ziyaret etti. Eşi, özel kalem müdürü Necdet Calp, özel doktoru Zafer Paykoç, Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, TBMM Dış İşleri Komisyonu Başkanı Nihat Erim, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Haluk Bayülken, General Turgut Sunalp ve diğerleri heyette yer alıyordu. Heyetin masraflarının karşılanması ile ilgili kararı Bakanlar Konseyi 20 Haziran 1964 tarihinde kabul etti[140].

ABD Dış İşleri Bakanı, İnönü ile yaptığı görüşmede, Kıbrıs karşılığında Yunanistan'a ait bir Ada'nın Türkiye'ye verilmesinin mümkün olup olmadığını sordu. Hatta açıkça Midilli Adası'nın adını zikretti. İnönü, Kıbrıs'ı Yunanlılara veremeyeceklerini kesin bir dille belirtti. İnönü görüşmelerde, ABD yönetiminin Kıbrıs sorunu ile ilgili tutumunun Türk kamoyunu rahatsız ettiğini ve bu rahatsızlığın ülkesinde komünist eğilimlerin güçlenmesine neden olabileceğini belirtti. Amerikan yetkilileri sorunun barışçıl yollarla çözülmesinin önemine dikkat çekerek Enosis'e karşı olduklarını vurguladı. Başkan Johnson, İnönü ile yaptığı görüşmede bir kez daha müdahaleye karşı olduklarını hatırlattı.

---

138 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 190-191.

139 *Ahmet Şükrü Esmer. "NATO Mevcut Mudur?", Ulus*, 13 Mayıs 1964.

140 T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Diaresi Başkanlığı, Kararname. Sayı: 6-3199, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (bundan sonra TC BCA), 0308.0178.34.3.

Washington'dan sonra New York'a geçen İnönü bir dizi görüşmelerde bulundu. BM Genel Sekreteri W. Tant'ın İnönü'nün onuruna verdiği davete katılan SSCB'nin BM daimi temsilcisi, İnönü'ye çok yakınlık gösterdi[141]. Sovyet temsilcisinin bu ilgisi, iki ülke arasında barış rüzgârlarının estiğini gösteriyordu.

Türkiye yönetimi, 17 Ağustos tarihinde dünyadaki bütün devletlerin hükümetlerine Kıbrıs sorunuyla ilgili çağrıda bulundu. Çağrıda, Ada'da yaşayan Türklere yönelik 21 Aralık 1963 tarihinde başlatılan soykırım ve işkenceler, Türk köylerinin saldırılara maruz kalması dile getiriliyor ve sorunun çözümü için yardımcı olmaları rica ediliyordu[142]. Ancak bu çağrı da NATO'ya üye ülkeler tarafından soğuk karşılandı. Batı blokundaki müttefikleri, Kıbrıs konusunda Türkiye'yi ya anlamıyor veya anlamak istemiyorlardı. Batı'nın bu tavrına karşılık SSCB'nin Türkiye'yi anlaması, Türk kamuoyunca çok sıcak kaşılandı, bu da ilişkilerin normalleşmesine engel olan problemlerin ortadan kaldırılmasına ciddi etki yapıyordu. Sovyetler Birliği, önce 1920'li yıllarda yürütülen İstikâl Savaşı esnasında, şimdi de Kıbrıs sorununda Türkiye'nin haklı davasını savunuyordu. Bu iki devletin çıkarları her iki konuda örtüşüyordu. Rus ve Türk halkları, geçmişte yaşanan bazı olumsuzlukları unutarak birbirlerine yaklaşıyordu. Türkiye'nin içine düştüğü iki büyük zorlukta da Ruslar, aralarında yaşanan her şeyi unutarak Türkiye'nin haklı davasında yanında yer aldı, onu savundu. Bu durum, Türk ve Rus halklarının küçük hesapların peşinde olmadığının göstergesiydi. SSCB'nin Türkiye'yi desteklemesi, oluşturduğu uluslar arası sisteme, özellikle de Ankara'nın müttefikleriyle arasındaki ilişkisine ciddî etki ediyordu.

Böylece, Kıbrıs sorunu ABD ile SSCB arasındaki ilişkilerin gündemine oturdu. İki süper güç, Akdeniz bölgesinde ve Türkiye'de nüfuz kazanma yarışında ciddî bir diplomasi savaşı veriyordu. Bazıları Türkiye'yi Batı blokundan ayırmak istiyordu. Kıbrıs, Akdeniz'in Kübası'na dönüşmüştü. ABD için Küba ne anlama geliyor idiyse, Türkiye'nin 40 mil kadar güneyinde bulunan ve 120.000 Türkün yaşadığı Kıbrıs aynı anlamı taşıyordu.

ABD'nin Cenevre misyonu başkanı Tubby, Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta Türkiye gazetelerine dayanarak şu bilgiyi vermekteydi: Türkler,

141 Nihat Erim, *Günlükler*, c. II, s. 773.

142 AVPRF, f. 132, op. 54, papka 172, d. 1, l. 101-105.

Sovyet-Kıbrıs yakınlaşmasına, Akdeniz'in Kübası'nın oluşturulması gözüyle bakıyor. Bunun için de federasyon öneriyorlar. Makarios ise bunu kabul etmeyecek Sovyet yardımlarını alacaktır[143].

Amerikalılara göre şayet Türklere toprak verilirse, Yunanistan Sovyetler Birliği'ne daha da yaklaşabilir ve böylece NATO zayıflayabilirdi. Kıbrıs'taki Amerikan Elçisi Belcher, 21 Ağustos 1964 tarihinde Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği telgrafında "Türklere toprak verilirse, Ada'da komünist tehdidi artar, Sovyet müdahalesi daha aktif olabilir, bunun sonucunda da NATO büyük sıkıntılar yaşayabilir"[144] -diyordu.

Rumlar, Ada'nın Yunanistan'la birleştirilmesi için ABD ile SSCB'nin onayını almak istiyorlardı. 30 Eylül 1964 tarihinde ABD Dış İşleri Bakanı Dean Rusk ile Washington'da görüşmelerde bulunan Kıbrıs Dış İşleri Bakanı M. Kipriyanu, Moskova'ya gitmek istediğini ve Sovyetleri rahatsız etmek istemediğini bildirdi. Ada'nın Yunanistan'a ihlakına ABD ve SSCB'nin onay verdiği takdirde Türkiye'nin herhangi bir askerî müdahalede bulunmaması konusunda garanti verip vermeyeceğini sordu[145]. Gezisinin asıl amacının da, Sovyet yetkililerine Ada'nının Yunanistan'la birleştirilmesini anlatmak olduğunu belirtti. ABD Dış İşleri Bakanı Rusk, bu davranışın onun kendi özel problemi olduğunu söyledi. Ancak SSCB'nin yanında yer alarak, kendilerini askerî ve siyasî yönden güvende hissetmesinin büyük bir hata olacağını, Varşova Paktı ile NATO, SSCB ile ABD arasında belirli huzursuzlukların olduğunu, bu rahatsızlığın Kıbrıs'ı yok edebileceğini özellikle vurgulayarak uyardı. Kipriyanu, Ada'ya yapılacak herhangi bir müdahele durumunda SSCB'nin olaylara bir şekilde müdahil olacağını hatırlattı. Rusk ise, Sovyetlerin temel amacının, başka halklar için zorluklar çıkarmak ve NATO içinde gerginlik yaratmak olduğunu vurguladı. Onun düşüncesine

143 *Tubby. Telegram From the Mission in Geneva to the Department of State. Geneva, August 21, 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 138, p. 277.

144 *Belcher. Telegram From the Embassy in Cyprus to the Department of State. Nikosia, August 21, 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 139, p. 280.

145 *Dean Rusk. Memorandum of Conversation. Washington, September 30, 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 159, p. 316.

göre SSCB, bu gibi durumlarda, ikili, hatta çok yönlü oyun oynuyordu. Rusk, SSCB'nin Türkiye'yi Enosis'e karşı harekete teşvik edebileceğinin olası olduğunu vurguladı. Kipriyanu, Moskova'dan döndükten sonra Kıbrıs'ta bulunan ABD Elçisi Belcher'le görüşerek onu bilgilendireceğini söyledi. Rusk ise, "*Sovyetlerin müdahalesi sadece Türkiye'yi önlemeye hizmet etmiyor*" demekle yetindi.

1964 yılının sonbaharında Kipriyanu Moskova'yı ziyaret etti. O, Enosis konusunda Moskova'nın açık desteğini alacağı ümidini taşıyordu. Ancak Amerikalı meslektaşının da uyardığı gibi, Kipriyanu, kendilerinin yarattığı problemin çözümünde Sovyetlerin Enosis'e müsaade edemeyeceğini hiçbir zaman anlayamadı. Moskova'daki görüşmelerinde Kipriyanu, Türklerin Ada'daki Ermenilere zulüm ettiğini söyledi. Aslında Kipriyanu, A. Mikoyan'nın Sovyet yöneticilerinden biri olmasından ve Türklere karşı olumsuz duygular beslemesinden faydalanarak Ermeni meselesini istismar etmek istiyordu. Lâkin Sovyet Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. V. Kuznetsov, Sovyet yönetiminin bağımsız bir Kıbrıs istediğini Kipriyanu'ya açık bir biçimde söyledi. Ayrıca, Enosis'in Kıbrıs'ı NATO'nun bir parçası haline getireceğini, bunun sonucu olarak da Akdeniz'in NATO'nun etkisi altına gireceğini bildirerek, SSCB'nin Enosis'e olumlu bakmadığını söyledi. Öte yandan Kuznetsov, Kıbrıs'ta yaşayanların Enosisi kabul etmesi durumunda, Sovyet yönetiminin bu seçime saygı duyacağını da vurguladı. Kuznetsov, Türk-Yunan çatışmasını derinleştirip NATO'yu zayıflatma amacı güdüyordu.

Kipriyanu, A. Gromiko ile görüşmesinde de, Ada'da Sovyetler için bir tehdit oluştuğuna dikkat çekti. Gromiko da, Amerikan üslerine vurguda bulunarak açık bir üslupla, Türkiye'nin Kıbrıs'tan daha büyük bir tehdit olduğunu belirtti. Sovyet Dış İşleri Bakanı, Türkiye'nin Ada'da federasyondan yana olduğunu söyledi. Kipriyanu, Ada'da federasyon yapısının oluşturulmasını hiç bir zaman kabul etmeyeceklerini bildirdi. Ona göre bu, Ada'daki sorunun çözümüne değil parçalanmaya götürürdü. Görüşmeler sonunda Kipriyanu, Ada'nın bağımsızlığı konusunda Moskova'dan söz aldı. Ancak isteklerinin tamamında, yani Enosisin Moskova tarafından desteklenmesinde başarılı olamadı[146].

146 *Memorandum of Conversation. Secretary's Delegation to the Nineteenth session of the United Nations General Assambly. New York, December 4, 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 168, p. 340.

SSCB'nin bu tutumu, Türkiye'nin Sovyetlerle olan yakınlaşması Kıbrıslı Rumları kızdırıyordu. Kipriyanu, George Ball ile görüşmesinde şu soruyu sordu: "Amerika Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması karşısında neden sessiz kalıyor?". Ball, Türk-Sovyet ilişkilerindeki küçük değişikliklerin, ABD ile dostluk ilişkilerini etkilemeyeceğini söyleyerek, Amerikan yönetiminin Kıbrıs ile SSCB'nin yakınlaşmasını istemediğini söyledi[147].

Kipriyanu, Birleşmiş Milletlerin olağan toplantısı sırasında Amerikan meslektaşlarına Moskova'daki temasları hakkında geniş bilgi vererek, "*Kıbrıs'ın bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve hükümranlık hakları konularında Sovyetlerin desteğine inandığını*" söyledi. Kipriyanu, Ada'daki küçük Ermeni azınlığın Türklerin baskısına maruz kaldığı iddiasını burada da özellikle tekrar dile getirdi[148]. Ancak Amerikalılar, problemin Sovyetlere yaklaşmakla çözülebileceğine inanmadıklarını söylediler.

Kipriyanu Ada'daki Amerikan Büyükelçisi Belcher ile de görüştü. Büyükelçi'nin Dış İşleri Bakanlığı'na sunduğu rapordan, Kipriyanu'nun Moskova'dan istediklerini alamadığı anlaşılıyordu. Gromiko, Kipriyanu'ya açıkça, "*Türkiye'nin Kıbrıs'tan daha büyük tehdit olduğunu*" söylemişti. Bu sözüyle Gromiko, Türkiye'deki Amerikan etkisinin arttığına ve ülkedeki Amerikan üslerine vurgu yapmıştı. Kipriyanu, Amerikan elçisine, Gromiko'nun açık biçimde Türkiye'ye sempati duyduğuna inandığını, Kıbrıs'ta federasyondan yana olmadığını hissettiğini söyledi. Gromiko, Enosis'in devletin çıkarlarına ters olduğunu açık bir şekilde söylemişti. Bu tutumun Ada'da sürekli bir kargaşa oluşturacağını bildirmişti[149].

Amerikan Dış İşleri Bakanı Yardımcısı John D. Jernegen, 4 Şubat 1965 tarihinde Washington'da Kipriyanu ile gerçekleştirdiği görüşmede Sovyetlerin, Türkiye ile Kıbrıs arasında bir rekabete yol açacağı ihtimalinden, destek için tarafların Sovyetler Birliği'ne başvuracağından söz etti. Ancak ABD, Türk-Sovyet

147 *Memorandum of Conversation. Washington, February 4, 1965,* Foreign Relations of the USA. 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 175, p. 358.

148 *Aynı belge*, vr. 342.

149 *Belcher. Telegram From the Embassy in Cyprus to the Department of State. Nicosia, January 23, 1965,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 171, p. 347-348.

ilişkilerinin fazla süreceğine inanmadığını vurguladı. Kipriyanu, Sovyetlerin Enosis dışında tüm konularda onları desteklediğini, Kıbrıs yönetiminin Enosisten vazgeçmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin yüzde yüz Kıbrıs yönetiminin arkasında yer alacağını, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin tutumunun yalnızca Enosis konusunda örtüştüğünü vurguladı[150].

Yukarıda belirtildiği gibi, ABD başkanı Johnson, İnönü ile birlikte Yunanistan başbakanı Papendreu'yu görüşmek için ülkesine davet etmişti. Ancak Yunanistan başbakanı bu daveti kabul etmeyerek Moskova'ya gitti. ABD'nin Atina Büyükelçisi Labouisse, 16 Mart 1965 tarihli raporunda Başkan Johnson'un, İnönü ile görüşme davetini kabul etmeyen George Papandreu'nun Moskova'ya gittiğini, onun Sovyetlerin Enosis'e yardım edeceği konusunda ümit beslediğini, ancak SSCB'nin Enosis'i hiç bir zaman kabul etmeyeceğini bildirdi[151].

Bu sıralarda Türkiye-NATO ilişkileri etraflı şekilde konuşuluyordu. Bazı çevreler, Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasının çok acı sonuçlar doğuracağını söylüyordu. TBMM'deki bir konuşmasında Adalet Partisi Milletvekili Gökhan Evliyaoğlu, "*Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasıyla birlikte ülkeye komünizm gelecektir.*" –diyordu. İnönü ise, "*Batı bloku Türkiye için ne kadar önemli ise, Türkiye de Batı bloku için o kadar önemlidir*" -diyordu. Genel olarak diplomatik çevreler Türkiye'nin NATO'dan ayrılacağını düşünmüyordu[152].

Beliren kriz ortamından çıkmak için Türkiye yönetimi, aşağıdaki prensipler doğrultusunda müzakereler yürütmeyi önerdi: Birincisi, Kıbrıs sorunu Türkiye'nin ulusal sorunudur. Sorunun çözümü sırasında Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türklerin aleyhine çıkabilecek herhangi bir karar kabul edilemez. İkincisi, Yunanistan yönetiminin tutumu Türk-Sovyet dostluğunu büsbütün çökertmiştir. Türkiye bunun için Yunanistan'a karşı sert siyaset izlemelidir. Üçüncüsü, Türkiye'nin haklı olduğu Kıbrıs davasında Batılı müttefikleri, özellikle de ABD ve İngiltere Türkiye'yi desteklemediler. Bu da Batı'ya duyulan güveni sarsmış,

---

150 *Memorandum of Conversation. Washington, February 4. 1964,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 175, p. 359.

151 *Labousse. Telegram From the Embassy in Greece to the Department of State. Athens, March 16, 1965,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 180, p. 373.

152 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 12, l. 25.

dış siyaseti yeniden gözden geçirmeyi zorunlu kılmıştır. Ancak bu, Batı blokundan ayrılmak anlamına gelmemektedir, Türkiye Batı bloku içinde daha özgür bir siyaset yürütmelidir[153].

Kıbrıs sorunu Türk ekonomisine de olumsuz etki ediyordu. Hükümetin dikkati iş alanları açmaya yönelemiyordu. Türk kamuoyunda ortam geriliyordu. Türk ulusu Kıbrıs konusunda siyasî söylemlerin farklılığına bakılmaksızın kendisini destekleyecek her ülkeyle yakınlaşma taraftarı idi.

ABD ve Batı ülkeleri, Türkiye'nin tüm girişimlerine rağmen, 1964 yılında Kıbrıs'a müdahele etme izni vermedi[154]. Aslında bu esnada müdahale için gerekli uluslar arası ortam oluşmamıştı.

İlişkilerdeki Sıkıntılar

Sovyet-Türkiye ilişkileri istenen düzeyde ilerlemiyordu. Türkiye'deki üslerden kalkan uçaklar zaman zaman Sovyet hava sahasına giriyor, bu da ikili ilişkilerde probleme neden oluyordu. 16 Ocak 1964 yılında Türkiye'ye ait bir uçak Karadeniz'in tarafsız sularından SSCB hava sahasına girerek Poti şehri üzerinden Sovyet sınırlarını ihlâl ederek 80 km içeri girdi. 5-7 bin m. yükseklikte ve saatte 800 km hızla yol alan uçak, 15 dakika Sovyet semalarında dolaştıktan sonra saat 16.23'de Ahılkelek'in 60 km güneydoğusundan Türkiye hava sahasına girdi. SSCB Dış İşleri Bakanlığı 4 Şubat tarihinde olayla ilgili olarak bir nota verdi. Notada, "*SSCB Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye yönetiminden bu tür ihlâllere müsaade etmemesini bekliyor. Sovyet tarafı, Türkiye'nin sınır kavramına dikkat etmesi ve bu tür ihlâllerden kaçınması ümit edilmektedir*[155]" deniyordu.

Türkiye, cevabî notasında yapılan hareketin kasti değil yanlışlıkla olduğunu vurgulayarak bunun ilişkileri bozmayacağını ümit ettiğini belirtti.

Aynı yılın 10 Haziran günü Moskova saatiyle saat 10.45'te Türkiye'nin bir savaş uçağı Erzurum tarafından gelerek SSCB hava sahasını 25 km ihlâl etti. 7.500 metre yükseklikte uçan uçak SSCB topraklarında 15 dakika kalarak

153 Aynı belge.

154 Nihat Erim, *Günlükler*, c. II, s. 761.

155 *Nota MİD SSSR ot 5 fevralya 1964 g.*, AVPRF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 10.

Ahılkelek üzerinden Türkiye'ye geri döndü. Sovyet hükümeti 20 Haziran 1964 tarihinde olayla ilgili olarak Türkiye'ye bir nota verdi. Notada sınırlara riayet edilmesi ve bu tür ihlâllerin bir daha tekrar edilmemesi vurgulanıyordu[156].

Türkiye'nin cevabî notasında bu hareketin yanlışlıkla yapıldığını ve bu hareketin iki ülke arasındaki ilişkilere gölge düşürmeyeceğini bildirdi.

Sovyet-Türk ilişkilerinde ikinci sorun olarak, Türkiye'nin NATO'nun çok yönlü nükleer savunma sisteminde yer alması konusu gündeme geldi. Sovyet tarafı Türkiye'nin böyle bir sistem içinde yer almasını istemiyordu. Moskova bunu kendi güvenliğini tehdit eden bir adım olarak algılıyordu. Sovyet yönetimi, ABD, Almanya Federal Cumhuriyeti, İngiltere, İtalya, Türkiye, Yunanistan ve Hollanda'nın asker ve subaylarının katılımıyla yapılan ortak askerî hazırlıklardan rahatsız olduğunu dile getirerek, 11 Temmuz 1964 tarihli notasında Türkiye'yi buna katılmamaya davet etti[157]. Notaya göre bu türden hareketler, nükleer-roket donanması oluşturmak şeklinde değerlendiriliyordu. SSCB buna, Federal Almanya Cumhuriyetinin nükleer silaha sahip olmasına yönelik bir maske ve nükleer silahlanmanın yayılmasına yönelik adım gibi bakıyordu.

Türkiye bu konuya açıklık getirdi, Türkiye'nin Moskova temsilciliğinin danışmanı İ. Müren 17 Ekim'de SSCB Dış İşleri Bakanlığına 169 No'lu bir nota sundu. Notada şunlar deniyordu: "*Çok yönlü nükleer savunma sisteminin amacı ve karakteri konusunda yanlış anlaşılmalar mevcuttur. 1-Çok yönlü nükleer savunma sistemi düşüncesi NATO'yu oluşturan bazı üyeler tarafından ileri sürülmüş ve BM tüzüğü temelinde savunma amacıyla oluşturulmuştur ve tamamen savunma karakterlidir. NATO üyesi Avrupa ülkeleri için tehdit oluşturan devletlerin nükleer başlık edinme çabalarına karşıdır. 2- Bu, tehlikeye karşı savunma gayesi taşımaktadır, zira NATO'nun kendisi de tam anlamıyla savunma teşkilatıdır. 3-Türkiye Cumhuriyeti hükümetine göre, böyle bir sistemin oluşturulması dünya barışının korunmasına, nükleer silah tehlikesine karşı bir uyarı görevi yapacaktır. Bu hareket, bağımsız ulusal güçlerin oluşturulması anlamına gelmemektedir. Çok yönlü nükleer savunma sistemi oluşturulmasıyla ilgili öneriler hâlâ tartışılmaktadır. 4-Türkiye hükümeti*

156 *Nota MİD SSSR ot 20 iyunya 1964 g.*, AVPRF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 37.

157 *Nota MİD SSSR ot 11 iyulya 1964 g.*, AVRPF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 40-43.

Federal Almanya Cumhuriyetinin nükleer silaha sahip olmasıyla ilgili görüşleri paylaşmamaktadır. ABD'nin büyük savaş gemileriyle gerçekleştirilen manevralar talim gayesi taşımaktadır ve söz konusu ülkelerin sorunlarının tespitine yönelik bilgilerin toplanmasına hizmet ettmektedir[158].

Sorun ikili ilişkilerde tartışma konusu yapıldı. Türk kamoyunun ileri gelen çevreleri de, bu güçlerin içinde yer almasının Türkiye'nin ulusal çıkarları ile örtüşmediğini belirtti.

İkili ilişkilerin normale dönmesini engelleyen olgu sadece bu değildi. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinin önünde başka problemler de vardı. Türkiye'deki aşırı sağ güçler SSCB ile yakınlaşmaya karşı çıkarak Moskova'nın hâlâ Stalin yöntemlerini kullandığını vurgulayarak şunları ileri sürüyordu: "*Sovyetlerle ilişkiler düzelir düzelmez ülkeye komunizm gelecektir. SSCB, ilişkilerdeki yumuşamadan istifade ederek kendi sistemini aşamalı olarak yayacaktır*". Sovyet istihbarat bilgilerinde resmî Türk dairelerinin Sovyetlerin ideolojik etkisinden çekinerek, halkı komünizmle korkuttukları belirtilmektekydi. Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan kültürel ilişkilere ideolojik müdahale aracı olarak yaklaştığından, bu ilişkileri genişletmekten yana değildi. Bu alanda Türkiye'de etkili Sovyet karşıtı propaganda yürüten ABD ve Federal Almanya Cumhuriyeti önemli rol oynuyordu. Aslında Türkiye'de, SSCB ile ABD arasında nüfuz kazanma alanında büyük bir mücadele yürütülüyordu. ABD, Türkiye'nin SSCB ile tüm alanlarda yakınlaşmasından yana değildi. Washington'a göre bu türden ilişkiler, NATO ülkelerinin, özellikle de ABD'nin SSCB ile genel yakınlaşması çerçevesinde mümkün olabilirdi.

Türk ordusunun üst düzey yetkilileri de SSCB ile yakınlaşma konusunda dengeli tutum sergiliyordu. Onlar, ülkenin bir anda Batı blokundan kopup SSCB ile yakınlaşmasının zararlı olacağını vurguluyordu. Sovyet birimleri bu sebeple, Türk askerî çevreleriyle sıkı ilişkilerin kurulmasını zarurî görüyordu. Sovyet istihbarat birimlerinin yönetime verdikleri gizli raporlarda; "*Ordunun üst düzey yetkililerinin, Türkiye'nin toplumsal-siyasî yaşamında önemli rol oynadıklarından dolayı iki ülke arasında askerî ilişkilerin kurulup genişletilmesi yönünde*" tavsiyelerde bulunuyordu.

158 *Nota turetskogo pravitelstva ot 17 oktyabrya 1964 g.*, AVPRF, f. 132, op. 54, p. 172, d. 1, l. 139-140.

Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet karşıtı muhaceret örgütleri de, kurdukları bağımsız devletlerini yıkarak Sovyet uydusu haline getirdiğinden dolayı, Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya karşı çıkıyordu. Bunlar, Sovyet yönetiminin Türk halklarını sömürmesini gerekçe göstererek, yapılacak işbirliğinin olumsuz sonuçlar doğuracağını ve Kremlin'in komünizmi Türkiye'de yayacağına dikkat çekiyordu. SSCB-Türkiye yakınlaşmasında, Sovyetlerin öncelikle istihbarat çalışmalarına hız vereceklerini, muhacir örgütlerin faaliyetlerini kısıtlayacağını ve bu teşkilatların kapatılmasını talep edeceklerini ileri sürüyordu. Sovyetlerle ticarî ve ekonomik işbirliği yapılmasının ardından onların siyasî taleplerinin geleceğini vurguluyorlardı.

Yakınlaşma karşıtları sadece Türkiye'de faaliyet göstermiyordu. SSCB'de bazı çevreler ve gruplar Türkiye ile yakınlaşmaya karşı çıkıyordu. Onlara göre bu yakınlaşma, SSCB'deki Türk toplulukların ulusal bilinçlenmesine etkide bulunacak, Pantürkizmin, Turancılığın yayılması endişesini doğuracaktı. Türk düşmanlığını kendine ilke edinmiş Ermeni kökenli siyasiler, araştırmacılar ve gazeteciler de Türk-Sovyet yakınlaşmasının, Rus-Türk dostluğunun aleyhinde tavır takınıyordu. Onlar tarihte hiçbir zaman vuku bulmamış uydurma bir "Ermeni soykırımı" iddasını öne sürerek ilişkileri baltalamaya çalışsalar da, SSCB'de Komünist Partisi tek başına hâkim rol oynadığından, bu tür itirazların genelde kabul edilmiş siyasî kararların hayata geçirilmesine olumsuz etki etme ihtimali sınırlı idi. Her iki ülke de bu tür karşıt görüşleri, engelleri aşmayı bildiler, kazanan siyasî gerçekçilik oldu. Kitle iletişim araçları kamoyu hazırlanmasında önemli rol oynadı.

Kamuoyunun Hazırlanması

Her iki ülkenin halkı, diplomatik çatışmalardan ve sürüp giden gerginliklerden bıkmıştı. Türk-Sovyet ilişkilerinde karşılıklı güven zamanla kendisini göstermeye başlasa da gözle görülür bir ilerleme kaydedilmemişti. Buna rağmen, gerek Türk, gerekse de Sovyet basınında yapılan karşılıklı suçlamalar azalmıştı. İyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasının zorunluluğu genel kanaat haline gelmeye başlıyordu.

SSCB'de tek partili ideoloji ve devlet sistemi egemen olduğundan, kitle iletişim araçları da Komunist Partisi'nin denetimi altındaydı. Farklı fikirler gizli yollarla da olsa basına yansıyamıyordu. Dolayısıyla Sovyet kamuoyunu yönlendirmek hiç de zor değildi. Türkiye'de ise durum tamamen farklı idi. Demokratik bir ülke olan Türkiye'de farklı fikirlere sahip basının mevcut olduğu, iktidar ve muhalefet partileri arasında sert tartışmaların yaşandığı bir ortamda kamuoyu oluşturmak pek de kolay değildi.

Türk hükümeti bu ortamda, Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili sorunları etraflı şekilde müzakere etti ve sonucunda şöyle bir karar kabul edildi: "*Herhangi bir siyasî koşul bulunmuyorsa, SSCB ile Türkiye arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için hiç bir engel yoktur*". Türkiye yönetimi şöyle bir öneri sunuyordu: Hür dünya ülkeleri, özellikle de ABD, tüm karşı çıkışlara ve görüş ayrılıklarına rağmen SSCB ile ticarî ilişkilerini sürdürmektedir. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gelişimini Batıyla ittifakın dışında tutmak doğru değildir. Bu ittifaktaki bazı devletler arasındaki mevcut ihtilafların söz konusu ilişkilerle hiç bir bağlantısı bulunmamaktadır. SSCB ile Türkiye arasında sağlam dostluk ilişkilerinin kurulması ve ticarî-ekonomik işbirliği, Batı blokuyla ilişkilerin durdurulmasına yol açmamalıdır ve alternatif olarak düşünülmemelidir. Çünkü Atatürk tarafından temelleri atılan dış siyaset çizgisi, barış ve savunma amacına yöneliktir. Türkiye'nin NATO ve CENTO ile olan mevcut ilişkileri tamamıyla savunma amaçlıdır. SSCB ile yakınlaşma ve dostluk ilişkilerinin tesisi Türk dış siyasetine ters düşmemektedir.

Bundan sonra bazı adımlar atıldı. 10 Ekim 1964 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararıyla iki ülke arasında vize ücretlerinin kaldırılması için Dış İşleri Bakanlığına yetki verildi[159].

Türkiye basını, dış siyasette komşulara öncelik tanınmasının önemine sıkça değinmeye başladı. Gazeteler, "*Kuzey komşumuz Türk milletini, dostluk teklifinin samimiliğine inandırmak için somut adımlar atmakta gecikmemelidir*[160]*"* diye yazıyordu. Türk yetkilileri, komşu ülkelerle normal ilişkilerin kurulmasının, iyi komşuluk sınırlarının oluşturulmasının zorunlu olduğunu biliyorlardı. Komşu

159 TC. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 6-3749, TC BCA. 0308.0180.614.

160 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 173, d. 11, l. 187.

ülkelerle, özellikle de SSCB gibi süper bir güçle mesafeli olmak, Türkiye'nin çıkarlarına uygun değildi. Türk kamuoyunda, Türk-Sovyet ilişkilerinin onarılması görüşü giderek güçlenmeye başlamıştı. Kitle iletişim araçları SSCB ile ilişkilerde dürüst tavır sergilemeye başlamıştı. *Cumhuriyet* gazetesi bir yazısında şöyle diyordu: "*Bloklarda yer almasına ve Türkiye'ye yardım konsorsiumunun oluşturulmasına rağmen Ankara yalnızdır. Türkiye dünyaya ayak uyduramadığı, ikili ve çok yönlü ilişkilerde yer alamadığı için yalnızdır. Kendi ulusal çıkarları konusunda düşünmeden, riyakâr dostlarına inandığı için yalnızdır. Hali hazırda biz kendi dış siyasetimizi normal bir çizgiye kavuşturmak istiyoruz*[161]*".*

İlişkilerin onarılmasından yana olan Türk yetkilileri, Stalin döneminin geride kaldığını, Sovyet devletinin Stalin yöntemlerinden, Sovyetlerin komünist emperyalizminden, saldırgan siyasetten ve komünist ideolojiyi yayma emellerinden vazgeçtiğini, iki ayrı sistemle idare edilen devletlerin barış içinde yaşama döneminin başladığını dile getiriyordu. Farklı rejimlere sahip olmalarına bakılmaksızın Türkiye ile SSCB'nin komşu olarak dostluk ve iyi komşuluk ortamında yaşamasının zorunluluğunu vurguluyordu. Hem Sovyetler, hem de Batı ülkeleri, aralarındaki sorunlarını savaşla çözmek düşüncesinden uzaklaşıyordu. Onlar, şimdi öncelikle kültürel, bilimsel-teknolojik işbirliği yoluyla birbirlerinin sistemlerini içeriden çökertmeye, zayıflatmaya veya yumuşatmaya çalışıyorlardı.

Sovyetler de Türkiye ile yakınlaşmak ve onun Batı dünyası ile olan sıkı bağlarını yumuşatma peşindeydi. Türkiye'deki Sovyet Büyükelçiliği, etkinliğini daha da artırmıştı. Karşılıklı diplomatik, ekonomik, bilimsel, teknolojik ve kültürel işbirliğinin gelişimine engel teşkil eden sorunlar tahlil edilip yeni öneriler gündeme getirildi. Daha pratik işlere öncelik tanınmağa başlandı. Türkiye-SSCB ilişkilerinin olumlu yönde gitmesi, bölgede hâkim olan gerilimin zayıflama sürecine geçişi, kuşkusuz Doğu-Batı çatışmasının hafiflemesi, karşı karşıya gelen iki farklı sistemli devlet arasındaki ilişkilerde uzun süreden beri katılaşıp kalmış buzların erimesine ciddi etki yapacak bir işaret oldu. Türk-Sovyet yakınlaşması tüm uluslar arası ilişkiler için bir örnek oldu. Ancak iki ülke arasında güven ortamının oluşturulması için yapılacak daha çok iş vardı. Artık bazı uluslar arası sorunlarda SSCB ile Türkiye hükümetleri arasında görüş birliği hüküm sürüyordu. Her iki ülkenin yönetimleri, güvenlik ve işbirliği konularına ilişkin

161 Aynı belge.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Toplantısı'nın yapılmasından yana idi. Tarafları, Yakın Doğu sorununun çözümü, Akdeniz'in nükleer silahlardan arındırılması, kimyasal ve bakteriyolojik silahların imha edilmesi ve yasaklanması konusundaki ortak görüş birleştiriyordu. Türkiye, NATO'nun nükleer savunma sisteminin SSCB sınırları boyunca yerleştirilmesine karşı çıktı. Türkiye Dış İşleri Bakanı, ülkesinin bu konudaki tutumunu Sovyet büyükelçisine bildirdi.

Kamuoyları arasındaki görüş farklılıklarına bakılmaksızın, her iki ülkenin kitle iletişim araçlarında karşılıklı güven ortamını oluşturmaya yönelik mesajlar çoğalıyordu. *Cumhuriyet* gazetesi bu konuda şunları yazıyordu: "*Türkiye'nin ekonomi ve malî siyaseti değil, ülkenin kendisi bir çıkmazdadır. Statükocu siyasetin yürütülmesine devam edilmesiyle ülke bu çıkmazdan kurtulamaz*[162]". Türkiye'nin geçmişte yürüttüğü tek yönlü siyasetten vazgeçmesi ve çok yönlü siyaset yürütmesi artık genelin arzusu idi. Her iki ülke yetkilileri arasında siyasî realizm galip geldi. Karşılıklı ithamlar azaldı, aradaki buzlar erimeye başladı. Bu sırada Sovyetler de ciddi bir değişim arifesinde idi.

162 *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1964.

3. Bölüm
Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Siyasetinin İlk Adımları, Buzlar Eriyor

SSCB'de Sessiz Darbe

1960'lı yılların başlarında SSCB'nin iç ve dış siyasetinde beliren zorluklar ülkeyi çıkmaza sokmuştu. Ekonomide kriz hüküm sürüyor, toplumdaki hoşnutsuzluklar artıyordu. Hatta ülkenin bazı şehirlerinde protesto gösterileri düzenlenmişti. Yönetim içindeki entrikalar son sürat gidiyordu. Hruşçov'un yönetimden alaşağı edileceği konusundaki söylentileri duyan büyük devletlerin yönetim kurumlarını şu soru rahatsız ediyordu: "*Hruşçov'dan sonra hâkimiyete kim gelecek, yeni Sovyet liderinin Batı ile ilişkileri nasıl olacak?*".

ABD Merkezî Haberalma Teşkilatı tarafından 16 Mart 1964 tarihinde hazırlanan, "SSCB'de İktidar İçin Mücadelenin Başlatılması" başlıklı gizli raporda şöyle deniyordu: "*Sovyet sisteminin doğası, SSCB'de hanedan değişikliğinin yapılmasını imkânsız kılmaktadır*[163]". Rapora göre hiç bir kanunda ve anayasada Sovyet devlet ve parti yönetiminin seçilmesi ile ilgili bir madde, en önemlisi ise Sovyet siyasetinde sistemli veya düzenli veraset geleneği bulunmamaktadır. Bundan dolayı SSCB'de lider vefat ettikten sonra onun varisi olmadığı için siyasî tartışmalar artıyor.

1964 Ekim'inde, SSCB'de beklenen sessiz darbe gerçekleşti. 14 Ekim'de gerçekleştirilen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Genel Kurul Toplantı'sında Nikita Sergeyeviç Hruşçov Merkezî Komite Genel Sekreterliği ve Bakanlar Kurulu Başkanı görevinden uzaklaştırıldı. Sovyet tarihinde yeni bir dönem başladı. Böylece, Batı Bloku ülkeleriyle ikili ilişkilerin gelişimine engel teşkil eden şahsî etkenler ortadan kalktı. CIA raporlarına göre Hruşçov'un yönetimden uzaklaştırılmasına Berlin ve Küba krizlerindeki beceriksizliği, SSCB'nin ulusal güvenlik ve siyasî çıkarlarında uzun süreden beri kök salmış aşırı güçler arasındaki farkların derinleşmesi[164] ve Pekin'le antlaşmanın ertelenmesi neden olmuştu[165]. İstihbarat bilgilerine göre iktidar değişse de Sovyet-Çin çatışması

163 *Intellegence Memorandum. Washington. March 19, 1964, Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, Vol. XIV, The Soviet Union, doc. No: 17, p. 43.

164 *Intellegence Memorandum. Washington. October 17, 1964, Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, Vol. XIV, The Soviet Union, doc. No: 59, p. 138.

165 *National Intellegence Estimate. Main Trends in Soviet Foreign Policy. Washington, January 27, 1965, Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, Vol. XIV, The Soviet Union, doc. No: 88, p. 219.

sürecekti, çünkü bu çatışmayı doğuran köklü nedenler vardı. Kişiler bu konuda ikinci plânda kalıyordu. Sovyet dış siyasetinin önceliklerine ilişkin 27 Ocak 1965 tarihli ABD istihbarat raporunda şöyle deniyordu: "*Sovyetler Birliği'nin Afrika ve Asya'da yürüttüğü faaliyetler, ABD'nin bölgedeki çalışmalarına ve mevcut imkânlarına göre şekillenecektir. Sovyetler Birliği'nin genel siyasetinde Afrika, Asya ve Lâtin Amerika bölgelerinde aldığı riskleri Batı ülkeleri düzenleyecektir*"[166].

Hruşçov'un yönetimden uzaklaştırılması Sovyet toplumunda memnuniyetle karşılandı. KGB başkanı V. Semiçastnıy, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne gönderdiği 6 Ağustos 1965 tarihli, 1741 numaralı çok gizli mektubunda, 1965 yılının ilk yarısında toplam 751 kişi tarafından Sovyet karşıtı bildiri hazırlandığını ve onların sayısının 1963 yılı verilerine göre yarı yarıya düştüğünü, Kuruşçev'in yönetimden uzaklaştırılmasının ise memnuniyetle karşılandığını vurguluyordu[167].

Merkezî Komite'nin Genel Sekreterliği görevine 19 Aralık 1906 tarihinde Ukrayna'nın Dnepropetrovsk iline bağlı Kamenskoye köyünde doğmuş, *komsomol (gencler teşkilatı)* teşkilatında görev almış, II. Dünya Savaşı'nda siyasî komiserlik görevinde bulunmuş ve bu sırada Hruşçov ile iyi ilişkiler kurmuş, siyasî konularda başarılı taktisyen olarak bilinen, gözlemciden daha ziyade örgütleyici, propagandacıdan ziyade teknokrat olarak ün yapmış Leonid İliç Brejnev atandı[168]. Brejnev ile Hruşçov çok farklı liderlerdi. Onların yaşam tarzlarında da büyük farklar vardı. Hruşçov, kendi arabasında ön koltukta makam şoförünün yanında oturmayı severdi. Brejnev ise arkada oturup emirler yağdırmayı severdi. Hruşçov gibi Brejnev de av tutkunuydu. Ancak Hruşçov, sabahları avlayacağı hayvanın peşine düşüp koşarken, Brejnev, bahçesinde oturup önünde havaya bırakılan kuşları ve önüne doğru sürüp getirilen yaban domuzlarını dürbünlü tüfekle avlardı. Brejnev, Amerikalılardan da fazla lükse ve rahatlığa düşkündü. Daha sonraları ABD başkanı olan Richard Nixon kendi hatıralarında şunları yazacaktı: Lüks evini gösterdiğinde annesi Brejnev'e: "*Leonid, sevgili oğlum, bun-*

166 *Aynı belge*.

167 *Pismo predsedatelya KGB SSSR V. Semiçastnogo TsK KPSS ot 6 avgusta 1965 g.,* RGANİ, f. 89, op. 6, d. 28, l. 1-2.

168 "*Soobşanie o plenume Tsentralnogo Komiteta KPSS*", *İzvestiya*, 16 Ekim 1964, No: 247 (14717).

ların hepsi çok güzel, ancak bir gün komünistler gelirse ne yapacaksın?"[169]-diye soruyor. Dünya komünist harekâtının önderi olmasına rağmen konfora aşırı düşkünlüğünden dolayı annesi dahi Brejnev'in komünistliğinden kuşku duymaktaydı. Brejnev, güzel kadın, araba ve sigara düşkünüydü. O, yaklaşık 10 dakikada bir cebinden sigara çıkarıp hevesle yakardı.

Darbenin ardından SSCB Bakanlar Kurulu başkanlığına Aleksey Kosıgin getirildi. Brejnev, Türkiye ile dostluk ilişkilerine karşı tavır takınan ve Moskova'daki Türk karşıtı siyasilerin başını çeken A. İ. Mikoyan'ın yerine ise, SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanlığı'na bir müddet sonra Nikolay Podgornıy'ı getirmekle ülkede adeta "üçlü troyka" oluşturdu. Sadece parti değil, tüm idareyi kendi denetimine alarak yönetime başladı. Brejnev, *kollektif yöneticiliğe* öncelik tanıyordu. Yönetim kademesinde ortak hattı harekâta önem veren yegâne şahıstı.

Türk yetkilileri ve basını, SSCB'de gerçekleşen değişiklikleri dikkatle takip ediyordu. Ankara'nın üzerinde durduğu öncelikli konu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili siyasetinde herhangi bir değişikliğin olup olmayacağı idi[170].

Brejnev yönetime geldikten sonra gerek ülke içinde, gerekse de uluslar arası düzeyde izlenen Sovyet siyasetinde bir dizi değişiklikler gerçekleşti. Yeni Sovyet yönetimi Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde gerginliği azaltma yolunu seçti. Brejnev, kan dökülmesine ve savaşa karşı idi.

Sovyetler, aynı zamanda komşu Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme ve güven ortamını yaratma siyasetini devam ettireceğini bildirdi. Ancak bu sırada ilişkilerde yeni bir engel daha belirdi: Bu, Ermeni çevrelerinin uydurma, tarihte hiç bir zaman vuku bulmamış sözde "soykırım" iddialarını ortaya atmalarıydı.

İlişkilere Engel olan Etkenler

Sovyetler, Eçmiadzin Ermeni Kilisesi aracılığıyla yurtdışındaki Ermeni örgütlerine etki etmeğe çalışıyordu. Aynı zamanda SSCB'de görevli diploma-

169 "*Nixon Brejnev'i Anlatıyor. Brejnev Önümde Ağladı*", *Hurriyet*, 13 Kasım 1982.

170 "*Sovyet Rusya'da Büyük Değişiklikler Oldu. Nikita Hruşçov Azledildi*", *Milliyet*, 16 Ekim 1964.

tik temsilciler ve büyükelçilerin Güney Kafkasya'ya gezilerini düzenleyerek bu kilisenin yetkilileriyle görüştürüyordu. Böyle bir gezi 18-23 Mart 1963 tarihlerinde düzenlendi. Heyette Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Fahri Korutürk de bulunuyordu. Ermenistan'ı ziyaret eden diplomatik temsilciler ve büyükelçiler burada bir dizi görüşmeler gerçekleştirdi. Heyet Eski Elyazmalar Enstitüsü'nü ziyaret etti. Eçmiadzin Kilisesini ziyaret edip Ermeni Katolikosu ile görüştüler. Katolikos I. Vazgen, konuşmasında Ermeni kilisesinin dünya barışının korunmasından yana olduğunu söyledi[171].

Geziden sonra Türkiye Büyükelçisi Korutürk, SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Şubesi Müdürü F. Moloçkov'a gönderdiği mektubunda teşekkürlerini bildirirken, Ermenistan'da başbakandan, kooperatif başkanına kadar görüştüğü herkesin barıştan yana olduğunu belirtmesinin onu çok etkilediğini bildirdi[172].

Bu sırada Türkiye, Avrupa Ortak Pazarı'na üye olmak için başvuruda bulundu. Bunun üzerine sadece Ermeniler değil, Sovyetler de Türkiye karşıtı kampanyaya başladı. Ermeni kurumları Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesine karşı çıkıyordu. Ermeni kilisesi sözde Ermeni soykırımını ortaya attı. Kilise yetkilileri, Ermeni terör örgütlerinin harekete geçmesi işaretini verdi. 16 Ağustos 1964 tarihinde SSCB istihbarat örgütü KGB'nin denetimindeki Eçmiadzin kilisesi Katolikosu I. Vazgen, bundan üç gün sonra, 19 Ağustos tarihinde ise ABD Merkezî Haberalma Servisi'nin denetiminde bulunan Lübnan'daki Antilyas Patrikliği, kendi deyimiyle "Kilikiya Katalikosu I. Horen" birer beyanat yayınladılar[173]. Beyanatların her ikisinde de 1915 yılında yapıldığını iddia ettikleri uydurma "soykırım"ın yıldönümünün yakınlaştığı belirtiliyordu. I. Vazgen'in açıklamasında, 1965 yılının tüm Ermeni halkı ve kilisesi için matem yılı ilan edilmesi tavsiye edilmekteydi. 24 Nisan'da Ermenilere ait bütün kiliselerde yas tutulması, konuyla ilgili konferanslar düzenlenmesi, kitaplar yayınlanması, ölenlerin

171 *Zaveduyuşiy protokolnım otdelom MİD SSSR F. Moloçkov. Spravka o poezdke glav diplomatiçeskih predstavitelstv, akkreditirovannıh v SSSR, v Armyanskuyu SSR (s 18 po 23 marta 1963 g.), 6 aprelya 1963 g.,* ARDA, f. 28, l. 12, d. 29, vr. 44.

172 *Fahri Korutyurk. Ego prevoshoditelstvu F. Moloçkovu-zaveduyuşemu protokolnım otdelom Ministerstva İnostrannıh Del SSSR, 26 marta 1963 g.,* ARDA, f. 28, l. 12, d. 29, vr. 56-57.

173 Şimşir N. Bilal, *Ermeni Meselesi: 1774-2005*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, s. 220-223.

hatırası için anma törenlerinin düzenlenmesi isteniyordu. I. Horen'in çağrısı da içerik olarak aynı özelliği taşıyordu. Bunlar yalnızca 1915 yılında meydana gelen isyanlar sonucunda vuku bulan olaylarla ilgili değildi. Başlıca amaç, Türkiye'nin Avrupa Ortak Pazarı'na üyeliğini engellemek ve Kıbrıs sorununda Türklerin ulusal çıkarlarının önüne geçip engel olmaktı.

Temelsiz Ermeni iddiaları ve Kıbrıs sorunu, Türkiye'yi ciddî rahatsız etmekteydi. Böyle bir ortamda Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'ye düzenleyeceği resmî gezinin hazırlıkları yapılıyordu.

Feridun Cemal Erkin'in SSCB Ziyareti

Türkiye'nin SSCB'ye yönelik izlediği siyasetin başlıca hedefi, önceki yıllarda meydana gelmiş Sovyet tehditlerini ortadan kaldırmak ve ülkenin ekonomik gelişimine destek amacıyla yabancı sermayenin gelişini sağlamaktı. Sovyet tehditlerini, mukavemetle ve tecrit olma siyasetiyle önlemek imkânsızdı. Bu gayeye, çok yönlü siyaset yürüterek ulaşılabilirdi.

Doğu-Batı ilişkilerinde kendini gösteren yumuşama, SSCB-Türkiye ilişkilerine de olumlu yönde etki eden sebeplerden biri oldu. SSCB'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü siyasette yeni durumlar meydana geldi. Sovyetler Birliği de, uzun yıllar boyunca yaşanan soğukluğu ortadan kaldırmaktan yanaydı. İkili ilişkilerdeki gerginlik iki tarafın da zararına idi. Faaliyetlerinde siyasî gerçekçiliği seçen Sovyet liderliği, Türkiye ile birkaç yıl önce normalleşme sürecine girmiş ilişkileri düzeltme yolunu seçti. Her iki tarafta belirli adımlar atıldı. İlişkilerde yaşanan sıcaklığın ilk göstergelerinden biri, Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliğinde *Cumhuriyet Bayramı* dolayısıyla verilen davete SSCB Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko başta olmak kaydıyla üst düzey Sovyet yetkililerinin katılmasıydı. Gromıko, Türkiye Büyükelçiliğinde düzenlenen bu türden etkinliklere ilk kez katılıyordu. Gromıko ziyafet esnasında, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık'la uzun süre samimi bir şekilde sohbet etti. Sovyet Dış İşleri Bakanı, ülkesinin Lenin ve Atatürk döneminde kurulan karşılıklı iyi ilişkileri canlandırmak istediğini aktardı. Türkiye Büyükelçisi de, ülkesinin aynı şeyi arzuladığını dile getirdi. İkilinin konuşmasına ABD'nin Moskova Büyükelçisi, önceleri SSCB'deki Amerikan Büyükelçili'ğinde müşavirlik görevini icra etmiş

Fay Kohler de katıldı. Sohbette, Türk-Sovyet ilişkilerinin mevcut hali, geleceği ve dünyanın mevcut durumu konuşuldu. Gromıko'nun Türkiye Büyükelçiliğine gelmesi, davete katılması ve büyükelçiyle samimi sohbeti, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfanın açıldığını gösteriyordu.

Bu sırada Türkiye ve Sovyet basınında, Dış İşleri bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'ye yapacağı gezi gündemin ilk sayfasında yer alıyordu. Gezi arifesinde Erkin, Anadolu Ajansına yaptığı açıklamada, yapacağı temaslarda iki ülke arasındaki ilişkilerin mevcut durumu, ekonomik ve kültürel boyutları, bazı Türk ürünlerinin ihracı konularının görüşüleceğini söyledi[174]. Kıbrıs'la ilgili bir soruyu cevaplarken de şu cevabı verdi: "*Moskova'nın tutumunu bilmediğim için konuya ilişkin önceden bir şey söyleyemem. Ziyaretim esnasında bu konuya da değinilecektir*".

Erkin'in ziyareti öncesinde *Milliyet* gazetesine verdiği demecinde Gromiko, söz konusu gezinin Türk-Sovyet görüşmelerine büyük katkıda bulunacağını beyan etti.

Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanı A. Mikoyan, ziyaret öncesinde Türkiye Büyükelçisiyle yaptığı görüşmede şunları söyledi: "*Sovyet-Türkiye ilişkilerinin birdenbire iyileşmesini beklemiyor, bu ziyaretle birlikte köklü değişikliklerin olacağını ummuyorum. Aşamalı bir iyileşmenin daha sağlam olacağına inanıyorum".*

Sovyet Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi, görüşmelerde Türkiye-NATO ilişkilerine değinilmeyeceğini ve Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerinin bozulmasının istenmeyeceğini söyledi. Kıbrıs sorunuyla ilgili soruya ise, Ada'nın kaderini oranın sakinlerinin belirlemesinin gerektiğini söyledi. NATO üsleri konusunda iletilen soruya ise şu cevabı verdi: "*Sovyetler Birliği, yabancı askerî üslerin tüm ülkelerden çıkarılmasını istiyor. Ancak, Türkiye ile ilişkilerimizin gelişimi açısından bu konunun müzakere edilmesini, Türkiye ile diğer ülkelerin arasının açılmasını istemiyoruz*"[175].

Türkiye basını iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine geniş yer ayırıyordu. *Ulus* gazetesi, Bakan Erkin'in ziyaretini, "iki büyük komşu arasında dönüm noktası" olarak niteliyordu.

---

174 "*Bakan, Sovyetlerle Karşılıklı Ticaret İmkânları Üzerinde Durulacağını Bildirdi*", *Milliyet*, 30 Ekim 1964.

175 Aynı yerde.

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, 28 Ekim 1964 tarihli kararıyla Feridun Cemal Erkin'e iki ülke arasında kültürel işbirliğine ilişkin anlaşmayı imzalama yetkisini verdi[176].

SSCB Dışişleri Bakanı Gromıko'nun daveti üzerine Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Dış İşleri Genel Sekreteri Haluk Bayülgen, Genel Sekreter Yardımcısı Kamuran Gürün, Dışişleri Bakanlığı Birinci Siyasî Daire Başkanı Pertev Subaşı ve Bakanlık Sekreterliği Başkanı N. Akman'dan oluşan Türk diplomasi heyeti 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'nde bulundular. Beş kişilik heyette üç gazeteci de yer almıştı. Kahire'den kalkan İL-18 Sovyet uçağı Şam ve Lefkoşa'ya uğradıktan sonra Ankara'ya indi ve Türk heyetini alarak Moskova'ya uçtu. Konuklar, Şeremetyevo Havaalanı'nda sıcak bir şekilde karşılandı.

Bu olay, son 25 yılda Türkiye Dış İşleri Bakanının SSCB'ye yaptığı ilk gezi idi.

Erkin'in gezisine etki eden iki esas neden vardı: Kıbrıs sorunu ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi[177]. Erkin, aslında 4 yıl önce SSCB'ye davet edilmiş, ancak düşünülen ziyaret, Sovyetlerk Birliği'nin Kıbrıs sorununda izlediği politika yüzünden ertelenmişti.

Bu gezinin kendine has bir diğer özelliği de Kremlin'de meydana gelen değişiklikten sonra ilk kez bir Batı Bloku üyesi devlet başkanının Moskova'yı ziyaret etmesiydi. Türkiye Dış İşleri Bakanı'nın gezisi ve yeni Sovyet liderleri ile temasları ve yürütülecek görüşmeler dünyanın diğer devletleri tarafından da ilgiyle izleniyordu. Bakan Erkin'in gezi öncesinde SİTA muhabirinin sorularını cevaplandırırken, "yalnızca Türk-Sovyet ilişkileriyle yetinmeyeceklerini, uluslar arası konuları da tartışacaklarını" söylemesi söz konusu ilgiyi daha da artırmıştı. Türkiye, kendisini rahatsız eden bazı sorunlarda, öncelikle de Kıbrıs sorununda Moskova'nın takındığı tutumu kendi ağzından duymak istiyordu.

---

176 T.C.Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname. Sayı:6-3916.T.C.BCA.0308.0181.70

177 Abdi İpekçi, "*Türk-Sovyet Münasebetleri ve Erkin'in Moskova Ziyareti*", *Milliyet*, 30 Ekim 1964.

Erkin'in Moskova gezisi, Türkiye'nin dış siyasetinde köklü değişikliklerin yaşanması, Batı Bloku'ndan ayrılması anlamına gelmiyordu. Bilindiği üzere Stalin'in ölümünden sonra Sovyet yetkilileri Türkiye'ye karşı ileri sürdükleri taleplerinden vazgeçtiklerini bildirseler de, ilişkileri düzeltmek için somut adımlar atmamışlardı. Gezinin başlıca amacı, uzun yıllar boyu kendi temeli üzerinde kökleşmiş Türk dış siyasetinde köklü değişiklik yapmadan, Türk-Sovyet ilişkilerine olumlu bir yön vermekti. Bu da mümkündü ve aynı zamanda taraflar açısında da faydalı idi. Ancak bu ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilere son derece olumlu etki yapacak olsa da, köklü değişiklikler getiremeyeceği de açıkça görülüyordu.

Erkin'in SSCB Dış İşleri Bakanı Gromıko ile görüşmeleri 31 Ekim sabahı saat 10.00'da başladı. Taraflar, konuları ekonomik ve siyasî sorunlar olarak iki başlıkta ayırarak iki heyet arasında görüşülmesi konusunda anlaştılar. Müzakereler başlamadan önce konular, prensip ve içerik olarak genel anlamda görüşüldü.

A. A. Gromıko ve F. C. Erkin görüşmesi

Gromıko konuklarını selamladıktan sonra diplomasi geleneklerinin misafirlerine öncelik vermek olduğunu belirterek söz hakkını Erkin'e verdi. Konuşmaya başlayan Erkin, hükümet olarak temel gayelerinin Türkiye çevresinde bir barış hattı oluşturmak olduğunu belirterek, tüm komşularıyla dost geçinmek istediklerini ifade etti. Bakan, iki ülke arasında iyi ilişkilerin kurulmasından

yana olduklarını vurgulayarak, Türkiye'nin millî davasının Kıbrıs sorunu olduğunu söyleyerek ülkesinin bu konudaki rolünü anlattı. 1 saat 10 dakika süren görüşmeler esnasında Erkin, iki konuda Sovyetlerin tutumunu öğrenmek istediğini söyledi. Birincisi, Hruşçov bir vakitler Ada'daki iki toplumu da ayrı ayrı dikkate alacaklarını söylemişti, bu sözlerin Sovyetler için federasyon anlamına gelip gelmediğini sordu. İkincisi de, Sovyetlerin Makarios'un temsilcileriyle imzaladıkları anlaşmaların mahiyetinin ne anlama geldiği idi. Erkin, Kıbrıs'ta Enosis'e asla müsaade etmeyeceklerini, Türk kesimine yönelik katliamların önüne güç kullanarak geçeceklerini kesin olarak Gromıko'ya aktardı. Erkin, Sovyet meslektaşına açık bir dille "*Adada barış istiyorsanız, Kıbrıs'a silah satmayın*" dedi. Gromıko, bazı ülkelerin Sovyet silahlarını üreterek sattığını söyledi. Elbette bu cevap Erkin'i inandırmaktan çok uzaktı. Yine de bu konuların gündeme getirilmesiyle Sovyet tarafı, Türkiye'nin birçok şeyden haberdar olduğunu anladı.

Gromıko, Erkin'in sorularına gerekli cevapların verilmesi için konuyla ilgili olarak yönetim kadrosuyla bazı görüşmelerin yapılmasının gerektiğini söyledi. Kuşkusuz Sovyet yöneticileri Kıbrıs sorunuyla ilgili yeterli bilgiye sahipti. Gromıko, Erkin'i dinledikten sonra, Sovyetler Birliği'nin Enosis'e karşı olduğunu, Ada'ya müdahale edilmesini arzulamadıklarını, konunun halledilmesi için de kapıların kapatılmamasına taraftar olduklarını, Ada'da hiçbir yabancı üssün bulunmamasını, federal bir yapının oluşturulmasını istediklerini, her iki halkın eşit hakka sahip olmasının elzem olduğunu söyledi[178]. Gromıko'nun bu cevabı, Kıbrıs konusunda iki ülke arasında ortak yaklaşımın mevcut olduğunu ve bir antlaşma sağlanmasının imkânsız olmadığının göstergesiydi. Sovyet Dış İşleri Bakanı, iki komşu ülke arasındaki buzların erimesinin, kuşkulara, eskide yaşanmış istenmeyen olaylara son verilmesinin ve dostane ilişkilerin zorunluluğunun altını çiziyordu.

Erkin, Ermenistan'da oluşturulan Türk karşıtı atmosferden rahatsız olduklarını, SSCB'yi Kafkasya'da Türkiye ile dost ülke olarak görmek istediklerini gündeme getirdi. Gromıko açık bir dille, Türk-Sovyet ilişkilerini bozabilecek herhangi bir gücün bulunmadığını ve Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak talebinin olmadığını vurguladı.

178 Abdi İpekçi, "*Kıbrıs Konusunda Moskova'da Beliren Görüş birliği*", *Milliyet*, 2 Kasım 1964.

Bakanlar, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinin zorunluluğunu da dile getirdiler. Erkin, komünist propaganda yapılmaması kaydıyla iki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişiminde de hiçbir engel görmediğini vurguladı.

Heyetler arası görüşme öğlen yemeğinde de devam etti. Yemekte diğer Sovyet yetkilileri de vardı. Gromıko, yemekte yaptığı kısa konuşmada şunları söyledi: "*Sovyet-Türk ilişkileri tam anlamıyla samimi olmalıdır. Son zamanlarda bazı adımlar atılmıştır. Ancak, yapılacak daha çok iş var. Dile getirilen güzel sözler uygulamaya konursa anlam kazanır. Gezi bu açıdan önemlidir*".

Erkin konuşmasında, Gromıko'ya cevap olarak şunları söyledi: "*Söylenen sözlerin gerçek adımlarla sağlamlaştırılması gayesiyle bu ziyareti gerçekleştirdik. 25 yıl önce yaşanan olayların geride kaldığını kabul ediyoruz. İlişkilerin bozulmasına bizim hatalarımız sebep olmamıştır*[179].

Yemekten sonra heyetler arasında yapılan bir saatlik görüşmede taraflar tekrar Kıbrıs meselesi ile ilgili görüş alışverişinde bulundular. Sovyet tarafı açıkça Enosis'e karşı çıktı. Ada'da iki ulusun eşitliği ve haklarının korunmasının elzem olduğunu bildirdi. Gromıko, Amerikalıların Türkiye'ye yaptıkları yardımları kesmesi durumunda söz konusu desteği Sovyetlerin sağlayabileceğini söyledi[180].

Bakanlar iki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî konuları etraflı şekilde görüşmedi. Bu tür konuların ilgili birimler tarafından yürütülmesini tavsiye etti.

Sovyet-Türk kültürel ilişkileri enine boyuna tartışılmasa da, Türkiye tarafı daha önce hazırladıkları bir projeyi Sovyet yetkililere sundu. Erkin dedi ki: "*Bu proje üzerinde karşılıklı olarak kısa bir süre çalışırsak Ankara'ya dönmeden önce imzalanabilir".*

Türk heyeti, görüşmelerden sonra trenle Leningrad'a hareket etti. Türk ve SSCB bayraklarıyla donatılmış Leningrad tren garında Türk heyetini Şehir Sovyeti Başkanı İsakov ve diğer yetkililer karşıladı. Konuklarını selamlayan İsakov kısa bir konuşma yaptı. Erkin, yaptığı cevabî konuşmasında, uçağa bindiklerinden beri Rus misafirperverliğiyle kuşatıldıklarını, Sovyetlerin ikinci başkentinde olmaktan gerçekten büyük memnuniyet duyduklarını bildirdi. Leningrad Şehir

179 Abdi İpekçi, "*Görüşme Başladı*", *Milliyet*, 1 Kasım 1964.

180 Nihat Erim, *Günlükler*, c. II, s. 790.

Sovyeti'nde bir görüşme gerçekleştirildi. Taraflar, karşılıklı işbirliğinin önemine değindiler. Erkin, Moskova'daki görüşmeleriyle ilgili bilgiler verdi. Daha sonra konuk heyet şehrin tarihi ve turistik yerlerini gezdi. Ardından Türkiye'ye ihraç edilen malların üretildiği elektrik fabrikasına giderek burada bilgi aldı. Akşam, Şehir Sovyeti adına Türk heyetinin onuruna ziyafet düzenlendi.

Erkin, SSCB gezisi kapsamında Azerbaycan'a da gitti[181]. Türk heyetini Bakü'de Azerbaycan SSC Dış İşleri Başkanı Tahire Tahirova ve diğer yetkililer kabul etti. Konuk bakana, Sovyet yönetimi sırasında Azerbaycan'ın geçirdiği gelişim süreci konusunda bilgi verildi. Erkin, Moskova görüşmeleriyle ilgili açıklamalarda bulundu. Konuklar Bakü'nün tarihî-turistik yerlerini gezdi. Daha sonra Türk heyetinin onuruna Bakü yetkilileri ziyafet düzenledi. Azerbaycan'a geliş ve burada yapılan görüşmeler Türk Dış İşleri Bakanı'nda derin izler bıraktı. Azerbaycan'daki görüşmelerini tamamlayan Erkin, daha sonra Moskova'ya döndü.

Gezi Türkiye'de ve dış ülkelerde dikkatle takip ediliyordu. Tam bu sırada İstanbul Üniversitesi öğrencilerinden oluşan bir grup, Sovyet öğrencilerine bir mektup postaladı. Öğrenciler mektupta, iki ülke arasında ilişkilerin tarihine değiniyor, Türkiye'nin dost sandığı ülkelerin kendisini yalnız bıraktığına üzüldüklerini, Kıbrıs sorununda Rusların başkalarının maşası olmasını istemediklerini belirtiyor, yeni Sovyet liderlerinin bu konuda anlayış gösterdiğinden dolayı da memnuniyetlerini ifade ediyorlardı. Mektup şu cümleyle tamamlanıyordu: "*Siyasetçiler ve siyasetler değişebilir, fakat değişmeyecek olan halklar arasındaki dostluk ve sevgi bağlarıdır*[182]*"*.

Türk Dış İşleri Bakanı'nın SSCB ziyareti bazı Batılı devletler tarafından pek de memnuniyetle karşılanmadı. Bazı basın organları, Sovyetlerin kendi ideolojilerini diğer ülkelere zorla kabul ettirmek istediğini yazıyordu. Gezi sırasında Türk gazetecilerle görüşen *Pravda* gazetesinin genel yayın yönetmeni Satyukov söz konusu iddiaları kesin bir dille yalanladı. Satyukov, Sovyetlerin böyle bir düşüncesinin olmadığını söyledi. Bu sözünü kanıtlamak istercesine, Lenin'in *"devrimin başka ülkelere zorla ihraç edilemez"*şeklindeki cümlesine vurgu yapa-

181 *Otçet o rabote Ministerstva İnostrannıh Del Azerbaydjanskoy SSR za 1964 god,* ARDA, f. 28, l2, d. 35, vr. 9-10.

182 "*Rus Gençliğine Mesaj*", *Milliyet*, 2 Kasım 1964.

rak sözlerini şöyle devam ettirdi: "*Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi için her şeyden önce karşılıklı güven ortamı sağlanmalıdır. Bu güvenin sağlanması için tüm gerçekler ayrıntılarıyla halka aktarılmalıdır. Bunun için de Türkiye ve Türk halkı, Sovyetler Birliği'nin onlardan herhangi bir toprak talebinde bulunmayacağını ve kendi rejimini kabul ettirmeye çalışmayacağını bilmeli ve buna inanmalıdır*[183]*"*. SSCB temsilcisi, karşılıklı güvenin sağlanmasının ardından iyi ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli yolların aranmasının mümkün olabileceğini vurguladı. Satyukov'a göre kültürel ve ekonomik alanda yapılması gereken çok şeyler vardı. Türk gazeteciler, Satyukov'a Kıbrıs konusunu yöneltti. Satyukov, "*Bu konuda dünya kamuoyunun görüşünü dikkate almaya mecburuz, konunun çözümü için en iyi yol dışarıdan müdahale ile değil, içeriden Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasında halledilmelidir"*-dedi. Pravda'nın Genel Yayın Yönetmeni, yabancı devletlerin Kıbrıs'ta askerî üs ve asker bulundurmasını doğru bulmadığını söyledi. Türk gazetecilerin Satyukov'a, SSCB'deki Türk ve Slav toplulukların birlikte yaşamalarıyla ilgili olarak sordukları soruya o şu cevabı verdi: "*Sovyetler Birliği'nde iki değil, yüzden fazla millet yaşamaktadır. Bu milletler, dış güçler tarafından birbirlerine düşürülmeye çalışıldığı halde onlar yıllardır birlikte ve mutlu bir şekilde yaşamaktadır*". Türk gazeteciler Satyukov'a, Türkiye'nin Kıbrıs'ta SSCB'de olduğu gibi federal bir düzen kurmaktan yana olduğunu söylediklerinde Satyukov şu cevabı verdi: "*SSCB, böyle bir yapıya hiçbir zaman itiraz etmeyecektir, Ada'daki iki toplumun bu konuda anlaşması yeterlidir. Kıbrıslılara dışarıdan yapılacak hiçbir müdahaleyi onaylamıyoruz. Ada'da yabancı asker ve üslerin bulunmasını istemiyoruz*".

3 Kasım günü Türk-Sovyet heyetleri arasında görüşmelerin ikinci turu başladı. Erkin SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. Kosıgin'le bir araya geldi. İkili 1 saat 15 dakika görüştü[184]. Görüşmede SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi N. S. Rıjov da yer alıyordu. Görüşmede Türk-Sovyet ilişkilerinin mevcut durumu ve geleceği müzakere edildi. Lenin ve Atatürk döneminde iki ülke arasında güvene dayalı dostluk ve işbirliğinin temellerinin atıldığını vurgulayan taraflar bu yönde bazı net adımların atılmasının zorunluluğunu dile getirdi. Kosıgin, ülkelerinin fark-

183 "*Türkiye'den Toprak Talebimiz Yoktur*", *Milliyet*, 3 Kasım 1964.

184 "*A. N. Kosıgin prinyal ministra inostrannıh del Turetskoy Respubliki*", *İzvestiya*, 4 Kasım 1964, No: 263 (14733).

lı kamplarda bulunmasının Türk-Sovyet dostluğu için engel oluşturmadığını söyledi. Erkin ise, yürütülen görüşmeleri bu dostluğu sağlam temeller üzerine oturtmak için büyük bir fırsat ve son bir şans olarak değerlendiriyordu. İlişkilerin geleceği açısından Kıbrıs sorununda SSCB'nin konumunun başlıca rol oynayacağını vurgulayan Erkin, sözü Kıbrıs sorununa çekmek istedi. Ancak Kosıgin, bu konunun Gromıko ile yeterince tartışıldığını söyledi. Bundan dolayı taraflar Kıbrıs konusuna dokunmadı.

Önceden belirlenen süreyi aşan ve oldukça sıcak geçen görüşmede NATO'daki durum da konuşuldu. Kosıgin, bu paktı savunma değil, saldırı paktı olarak değerlendirdi. Erkin ise, kendisiyle aynı kanıda olmadığını bildirerek, tarihe kısaca değinip, Türk-Sovyet ilişkilerinin Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla bozulmadığını ifade etti. Bakan, II. Dünya Savaşı sırasında, özellikle de Stalingrad cephesinde savaşın kazanılmasından sonra SSCB'nin Türkiye'ye tavrının değiştiğini, Sovyet baskıları karşısında Türkiye'nin NATO'ya üye olduğunu söyledi. Erkin'in bu açıklamalarından sonra Kosıgin, geçmişin geride kaldığını vurgulayarak geleceğe bakmanın gerekli olduğunu söyledi.

Sovyet Başbakanı, iki ülke arasında ticarî ilişkilerin artırılmasına büyük önem verdiklerini vurguladı. Bunun için de, Sovyet Dış Ticaret birimlerine geniş talimatlar verildiğini söyledi. Kosıgin, iki ülke arasında sıkı kültürel ilişkilerin kurulmasını da arzuladığını bildirdi.

Kosıgin-Erkin görüşmeleri sırasında siyasî ve ekonomik komiteler çalışmalarını sürdürüyordu. Siyasî heyetlerin çalışmasına daha sonra Erkin ile Gromıko da katıldı. Genel siyasî konular tartışıldıktan sonra silahsızlanma, Kıbrıs, Birleşmiş Milletler ve Almanya sorunları konuşuldu. Türk heyeti, Kıbrıs konusunda Sovyet tarafına, Türkiye'nin tutumu konusunda etraflı bilgi verdi. Moskova, Ada'ya dışarıdan müdahale olmaksızın her iki kesimin haklarının eşit şekilde korunacağı bir federasyona ilişkin Türkiye resmî görüşünü kabul etti. Sovyetler Birliği, bir kesimin diğerine karşı kuralları çiğnemesine karşı olduğunu vurguladı. Uzun tartışmalardan sonra Kıbrıs konusunda fikir birliği sağlandı. Her iki taraf Enosis'e karşı olduklarını beyan ettiler. Sovyet ve Türk heyetleri, sorunun Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı, her iki kesimin yasal haklarının korunması, Ada'da iki kesimliliğin kabullenilmesi kay-

dıyla, sorunun barışçı siyasî yollarla çözümünden yana olduklarını ortak tutum olarak beyan ettiler.

Kuşkusuz bir geziyle Sovyetlerin Türkiye'nin Kıbrıs siyasetini tam anlamıyla kabul etmesini beklemek doğru olmazdı. Ancak SSCB'nin Enosis'e kesin olarak karşı çıkması Türk dış siyasetine verilen en büyük destekti. Moskova'nın bu tutumu Türkiye tarafından son derece olumlu değerlendirildi. Sovyetler Birliği, Ada'nın Enosis vasıtasıyla NATO'nun etki alanına girmesinin yolunu açmak istemiyordu. Öte yandan NATO üyesi Türkiye ile Yunanistan arasındaki krizi derinleştirerek, NATO'yu yıpratmak istiyordu.

Ekonomi heyetlerinin çalışmasında, Türk-Sovyet karşılıklı ticarî konuları da genişçe tartışıldı. İki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin mevcut durumunun iyi olmadığı, durumun düzeltilmesi için gerekli adımların atılmasının zorunlu olduğu görüşü kabul edildi. Sovyetlerin Türkiye'de bazı projelerde yer alması ve iki ülke arasında ticarette ürün değişiminin artırılması konusunda ön anlaşma sağlandı. Görüşmelerin sürdürülmesinin gereği vurgulandı. Heyetler, mümkün olan tüm imkânlardan yararlanarak coğrafi açıdan komşu olan iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin daha da geliştirilmesine taraftar olduklarını vurguladılar. Anlaşmaya göre SSCB Türkiye'den tütün, ceviz ve narenciye ürünleri ithalini; Türkiye ise SSCB'den araba, yedek parça, kazıcı araçlar teknolojisi ithalini artıracaktı. Bu antlaşmanın ilgili tüm ayrıntılarının belirlenerek düzenlenmesi her iki ülkenin ilgili birimleri arasındaki görüşmelere bırakıldı. Pazar imkânlarını araştırmak amacıyla gözlemcilerden oluşan heyetlerin karşılıklı seferler yapması kararlaştırıldı.

Sovyetlerin Türkiye'ye mali kredi ayırması konusu tartışmalarda gündeme getirilmedi. Çünkü Türk heyeti Sovyet başkentine bu istekle gelmemişti. Sovyetler, Çoruh Gölündeki adacığın mülkiyetini Türkiye'ye bıraktı[185].

Görüşmelerde iki ülke arasındaki kültürel ilişkilere ilişkin Türkiye tarafının sunduğu projeyi Moskova olumlu karşıladı. Projeye Sovyetler tarafından yapılan küçük çaplı eklemelerin Türk tarafınca kabul edilmesi belgenin imzalanması olasılığını artırdı.

185 "*Erkin Kosıgin ile Görüştü*", *Milliyet*, 4 Kasım 1964.

Gromıko, Türk konukların onuruna bir yemek verdi. 2 saat devam eden yemekte dış işleri bakanları ikili ve uluslar arası konularda karşılıklı fikir alışverişinde bulundular.

Sovyet-Türk görüşmelerinin sonuna yaklaşılırken Erkin, Türk basınına yaptığı açıklamada, görüşmelerin umduğundan da güzel geçtiğini vurguladı. Bakan, kazanılan sonuçların umduklarından çok daha iyi olduğunu söyleyerek "*yurda başarılı sonuçlarla döneceğiz*" dedi. Erkin, iki ülke arasındaki ilişkilerin rayına girmesinin Moskova'nın Kıbrıs sorununa gösterdiği ilgiyle alâkalı olduğu kanaatinde idi.

Moskova'da görüşmelerin sürdüğü sırada Türkiye, Kıbrıs sorununda çözüm yolu olarak sunulan "Acheson Plânı"na karşılık "Ada'daki toplumların ayrılığına dayalı Federal Kıbrıs" tezini BM'de savunacağını açıkladı. Bu yeni siyaset, Moskova'daki görüşmeler sırasında Türk temsil heyetince kabul edilen temel prensip olarak ileri sürüldü. Türk hükümetinin tutumu, Sovyet yetkilileri tarafından anlayışla karşılandıktan sonra Türkiye Kıbrıs konusunda daha kararlı ve cesur davranmaya başladı.

F.C. Erkin, Kasım ayının 5'inde SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı Mikoyan'la bir buçuk saat süren bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmeye Gromıko da katıldı. Bu buluşmada genelde, iki ülke arasındaki ticarî ve ekonomik meseleler üzerinde duruldu, siyasî konular gündeme gelmedi. Mikoyan, SSCB'nin Türkiye ile ticarî ilişkilerini ilerletip, bazı tesisler inşa etme konusundaki arzusunu dile getirdi. Erkin de, Türkiye'nin gelişim plânı konusunda Mikoyan'a bilgi verdi. Vaktiyle Sovyetler Birliği tarafından inşa edilen Nazilli Dokuma Fabrikası'nın modernleştirilmesi işinin başka şirketlere verildiğini söyledi. Sovyetlerin bir zamanlar Kayseri'de yaptıkları fabrikanın da yakınlarda modernleştirilme gayesiyle ihaleye çıkarılacağını, ihaleye Sovyetler Birliği'nin katılmasının mümkün olduğunu vurguladı. Mikoyan, projelerin krediyle hayata geçirilip karşılığında ürün alınabileceğini söyledi. Ancak bu konular, önceden ekonomi komisyonunda belirlenmeli, gezi esnasında bir prensip anlaşmasına varılmalıydı. Mikoyan, ihalelere katılmama prensibinin doğurduğu zorluklara değinerek bu durumun en kısa zamanda çözülmesi için girişimde bulunacağını ifade etti. Mikoyan ve Erkin,

ticaretin gelişiminde öncelik tanınacak ürünlerle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarından dolayı heyetlerin karşılıklı seferlerinin gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğu konusunda fikir birliğine vardılar.

Erkin, SSCB Dış Ticaret Bakanı N. S. Potoliçev'le de görüşmelerde bulundu. Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili konular etraflı bir şekilde görüşüldü. Taraflar için siyasî konular kadar ekonomik işbirliğine dair konular da büyük önem taşıyordu. Sovyetler Birliği'nin bu konuda ne gibi önerilere sahip olduğu bilinmiyordu. Türkiye tarafı, ticaretin takas sisteminden çıkarılıp serbest ticaretin yürütülmesini teklif ediyordu. Türkiye tarafı bu teklifini yaparken, Türkiye'nin, ihracatını döviz getirecek alanlara ayırmak zorunda olduğunu, dış borçların ödenmesi için bunun zarurî olduğunu söyledi. Türk heyeti, Sovyet yetkililerine Türkiye'nin döviz getirecek ihraç ürünlerinin bir kısmının SSCB'ye takas esasına dayalı ticaret için ayrılmasının yarattığı güçlükleri anlattı. Bu nedenle Türk-Sovyet ticarî ilişkilerinde serbest döviz yolunun seçilmesi zorunluydu. Buna karşılık SSCB, ticarette takas sistemini ölçü almaktaydı. Bundan dolayı da Türk önerilerinin kabul edilmesinin şansı düşüktü. SSCB'nin takas sistemini bırakması mümkün olmadığından ticareti geliştirmek için Türk mallarının önceden görülmesi tavsiye edildi.

Kredi sorununun çözümü için SSCB'nin Türkiye'nin temel sorunlarını anlaması talep ediliyordu. Sovyetlerin Türkiye'nin ekonomik gelişimine gerçekten de katkıda bulunması, uzun süreli ve düşük faizli kredilerin verilmesinden geçiyordu. Ancak Sovyetlerin bu konudaki tutumu da tam belirgin değildi. Kredi ayrıldıktan sonra onun kulanımı konusuyla uzmanlardan oluşacak heyetlerin ilgilenmesi gerekiyordu.

Gromıko ile Erkin, Kasım ayının 5'inde iki ülke arasında kültürel ve bilimsel ilişkilerle ilgili anlaşmayı imzaladı[186]. Anlaşmanın giriş metninde şöyle deniyordu: "*Taraflar daha sıkı işbirliği yapmak ve kültürel alanda karşılıklı anlaşmaları uygulamaya koymak amacıyla bu anlaşmayı imzalıyorlar*". Anlaşmada, kültürel ilişkilerin çeşitli dallarının hayata geçirilmesi, sanatçıların karşılıklı ziyaretleri, spor yarışmaları, iki ülke bilim kuruluşları arasında temasların, sergi ve

186 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname, Sayı: 6-3916*, TC BCA, 0308.0181.70.

fuarların gerçekleştirilmesi, sanatsal ve belgesel filmlerin takası, üniversitelerde Rus ve Türk dili bölümlerinin açılması konuları yer almaktaydı[187].

Anlaşma, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde kültürel işbirliğine ilişkin yapılan ilk sözleşme idi. Anlaşmanın önemi onun üst düzeyde imzalanması, şimdiye kadar yürütülmüş mevcut ilişkileri yansıtması ve perspektifleri belirlemesi yönünden değerlendiriliyordu. Anlaşma onaylandıktan sonra yürürlüğe girmeliydi. SSCB Yüksek Sovyeti bir süre sonra anlaşmayı onayladı[188]. Türkiye tarafında ise bir dizi tartışmalara neden oldu.

Gezi esnasında Erkin, Lenin'in, Moskova'nın Kızıl Meydan'da bulunan mozolesini ziyaret ederek çelenk koydu, daha sonra Kremlin'deki müzesini gezdi.

Erkin görüşmelerin tamamlanmasından sonra, akşam Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'nde resmî bir davet verdi. Önceden 5 Kasım'da Ankara'ya dönmesi kararlaştırılan Erkin'in dönüşü gecikti. Gecikmenin başlıca nedeni ortak bildirinin aynı zamanda açıklanması ile ilgiliydi. Bildiri ana hatlarıyla belirlenmişti. Bildiride, siyasî, ekonomik ve kültürel konularda varılan uzlaşmalar ve Kıbrıs sorunu konusunda her iki ülkenin resmî bakışları yansıtılacaktı. Türk heyeti, bildiride Kıbrıs'ın federal bir yapıya kavuşturulmasıyla ilgili konunun yer almasını istese de, bu durum henüz belirsizliğini koruyordu. Bununla birlikte bildiride Ada'daki her iki toplumun eşit haklara sahip olması görüşü yansıtılmalıydı. Metinde yer alacak ifadeler Türk heyeti tarafından dikkatle takip ediliyordu.

Gromıko, Türk-Sovyet görüşmeleri tamamlandıktan ve kültürel işbirliği ile ilgili metin imzalandıktan sonra Türk gazetecilere bir demeç vererek, imzalanacak bildiriyi hükümetine sunduğunu, her iki tarafın üzerinde anlaştıkları metinde herhangi bir değişikliğin yapılmayacağını bildirdi. Gromıko şunları söyledi: "*Ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin gelişimi açısından karşılıklı güvene dayanarak yapılacak işler hayli çoktur. Bu görüşmeler yararlı olmakla birlikte, kuşkusuz her şeyi halletmiş anlamına da gelmemelidir. Fakat şunu kesinlikle söyleyebilirim, iki*

187 *Spravka o svyazyah Soyuza pisateley Azerbaydjana s zarubejnımi stranami za 1967 god – may 1968 god,* ARDA, f. 28, l2, d. 45, vr. 42-43; "*Türk-Sovyet Kültür Anlaşması*", *Milliyet*, 6 Kasım 1964.

188 *Vedomosti Verhovnogo Soveta Soyuza SSSR*, Moskva, 1965, No: 6, s. 60.

ülke arasında sıcak rüzgârlar esmeye başlamıştır. Biz, bu gelişmeyi takdir ediyoruz. Her iki tarafın ayırıcı değil, birleştirici hususlara öncelik tanımaları ve çabalarını bu noktada yoğunlaştırmaları çok daha yararlı olacaktır. Bizim siyasetimiz, sosyal yapıların farklılıklarına bakılmaksızın diğer ülkelerle ilişkilerimizi birlikte ve barış yoluyla çözme prensibine dayanmaktadır. Biz buna sadık kalacağız. Özet olarak, ilişkilerimizi Atatürk'le Lenin'in kurduğu şekliyle görmek istiyoruz. Biz, bunun her iki ülkenin yararına olduğu kanısındayız. Hem siz, hem de biz, bu siyaseti gerçekleştirmek için çok çalışmalıyız. Bunu yaptığımız zaman ilişkilerimizin geleceğine daha olumlu bakabiliriz".

Gromıko bu açıklamaları yaparken, F. Cemal Erkin Moskova Radyosu muhabirinin sorularını cevaplandırıyordu. Erkin kendisiyle yapılan röportajda şunları dile getiriyordu: "*Görevimizi yaptık. Büyük bir samimiyet ortamında geçen görüşmeler olumlu sonuçlandı. Görüştüğümüz Sovyet yöneticilerinin tamamında Türkiye'ye karşı samimi yaklaşım gördüm*[189]*"*.

6 Kasım günü Türk heyetinin SSCB'ye yaptığı ziyaretin sonucuyla ilgili ortak bir bildiri kabul edildi[190]. Moskova ve Ankara'da aynı anda yayınlanan bildiride, yukarıda belirtilen konularla ilgili genel görüşler yansıtılmıştı. Bildiride, karşılıklı fikir teatisinde bulunurken, birçok konuda hükümetlerin görüşlerinin örtüştüğü belirtiliyordu. Taraflar, sağlam temellere dayanan bir barış ve uluslar arası gerilimin tansiyonunun düşürülmesi yolunda çabalarını esirgemeyeceklerini kaydediyorlardı[191]. Bu görüşleri esas olarak kabul eden taraflar, birbirlerinin bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve eşitlik prensiplerine saygı çerçevesinde iyi komşuluk ilişkilerini geliştirecekleri konusunda anlaşıyorlardı. Taraflar, belirlenen bu yüksek gayeye ulaşmak için farklı sistemlere sahip devletlerin birlikte barış içinde yaşama prensibine sadık kalınmasının elzemliğini, uluslar arası barış ve güvenliğin korunması için BM'in güçlendirilmesini, BM hükümlerine kesinkes uyulmasının zarurîliğini bildiriyorlardı. Barışı korumak ve güçlendirmek, işbirliğini ileri basamaklara taşımak için uluslar arası hukuk kuralların-

189 "*Gromıko ve Erkin Görüşmelerin Müsbet Sonuçlandığını Bildirdi*", *Milliyet*, 6 Kasım 1964.

190 "*Türk-Rus Bildirisi*", *Milliyet*, 7 Kasım 1964.

191 *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya, Sbornik Dokumentov. 1964-1965 godı*, Moskva, 1966, dok. No: 19, s. 59.

dan doğan prensiplere saygı, büyüklüğüne ve küçüklüğüne bakılmaksızın tüm halkların eşitliğinin kabul edilmesi, temel insan hakları kurallarına uyulmasının büyük önem taşıdığını beyan ediyorlardı. Taraflar Kıbrıs sorununda, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne saygı, her iki toplumun yasal haklarının korunması, onların huzurlu yaşamının temini ve Ada'da iki ulusun varlığının kabulü esasında çözümüne taraftar olduklarını bildirdiler[192].

Erkin, ülkeye dönmeden önce bir kez daha Gromıko ile görüştü ve Sovyet Dış İşleri Bakanı'nı Türkiye'ye davet etti. Daveti kabul eden Gromıko, en kısa zamanda davete icabet edeceğini söyledi.

Türk heyeti, 6 Kasım günü Şeremetyova Havaalanı'ndan Dış İşleri Başkanı Gromıko ve diğer yetkililer tarafından yolcu edildi. Erkin, Viyana üzerinden Türkiye'ye döndü. Erkin'i Ankara Esenboğa Havaalanı'nda, Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, Devlet Bakanı Nüvit Yetkin, Dış İşleri Bakanlığı görevlileri ve Sovyet Büyükelçiliği temsilcileri karşıladı. Erkin, gazetecilere yaptığı açıklamada seferden çok memnun kaldığını belirterek şunları söyledi: "*Kıbrıs konusundaki bakış ve tutumumuzu Sovyet yetkililerine net ve açık biçimde aktardım. Türkiye'nin Enosis'i asla kabul etmeyeceğini ve böyle bir girişimin silahlı çatışmayla sonuçlanacağını aktardım. Türk toplumuna yönelik bir katliam hareketine asla izin verilmeyeceğini ve buna silahla engel olunacağını da sözlerime ekledim. Türkiye'nin haklı bakış ve tutumu, görüştüğümüz tüm şahıslar tarafından büyük bir anlayış ve ilgiyle karşılanmıştır*". Erkin aynı zamanda iki ülke arasında ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda bir antlaşmanın sağlandığını da belirtti.

Erkin'in SSCB gezisinin ve yayınlanan ortak bildirinin büyük bir tarihî önemi vardı. Bildiride, bir dizi uluslar arası ve ikili konularda devletlerin görüş birliği, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi isteği ifade edilmekte, işbirliğinin yeni yönleri belirtilmekteydi. Yayınlanan ortak bildiride, her şeyden önce ilk defa farklı sistemlerle yönetilen devletlerin barış içinde yaşaması siyaseti gündeme gelmişti. En önemlisi ise, Kıbrıs sorununda Türkiye'yi memnun eden bir tutum yansıtılmıştı. Ada'daki her iki toplumun hakları Sovyetlerce tanınmaktaydı. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü İsmail Soysal, gazetecilere yaptığı açıklamada şöyle diyordu: "*Gerek Türk-Sovyet ilişkilerinin karşılıklı güven ortamı için-*

192 *Aynı yer*.

de sağlıklı bir temel üzerine oturtulması, gerekse de Kıbrıs sorununda Türkiye'nin tutumuna ilişkin doğrularda Sovyetlerden destek alınması bakımından başarılı bir bildiridir. ABD gibi SSCB'nin de, Kıbrıs'ta iki farklı etnik toplumun mevcudiyetini kabul etmesi başarıdır"[193].

Gezi, ikili ilişkilerde nitelik olarak yeni bir aşamanın temelini atıyordu. Aslında bu ikili ilişkilerdeki dönüm noktasını oluşturuyordu. Erkin'in SSCB gezisi başarılı geçmişti. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı iyi ilişkiler içinde olacağını bildiriyordu. Bu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine katkıda bulunmuştu.

Gezinin sonuçları TBMM'de görüşüldü. Meclisin 12 Kasım tarihli oturumunda ülkenin dış siyasetiyle ilgili bir konuşma gerçekleştiren Erkin, Moskova ziyaretinin Türkiye çevresinde bir dostluk halkası oluşturmayı amaç edinen dış siyasetin genel prensiplerine tam uygun düştüğünü vurguladı. Ancak iki ülke arasında ilişkilerin daha da genişletilmesine yönelik ciddî bir dönüm noktasının oluşmadığını kaydetti.

Tartışmalar sırasında muhalefetteki Adalet Partili bazı milletvekilleri, Erkin'in gezisi esnasında imzalanan kültürel işbirliği ile ilgili anlaşmayı şiddetli biçimde eleştirdiler. Bu milletvekilleri, "*SSCB ile iyi komşuluk ve ticarî ilişkilerin oluşturulmasının zarurî olduğunu kabul ediyoruz, ancak Komünizm kültüründen başka bir kültürü kabul etmeyen Sovyetler Birliği ile yapılan bu antlaşmanın ne gibi kültürel sonucu olabilir? Bu anlaşma, ülkeye katı bir emir-komuta zihniyetini getirecektir."-dedi.* Adalet Partisi genel başkanlığına aday olan Tekin Arıburun, meclis kürsüsündeki konuşmasında SSCB ile temasları eleştirerek, "*Cumhuriyet Halk Partisi memleketi nasıl bir akibete sürüklediğinin farkında mı*?" sorusunu yöneltti. Adalet Partisi'nin antlaşmanın mecliste görüşülmesini istedi, ancak bu talebi reddedildi. Bunun üzerine Adalet Partisi 8 Kasım günü toplanarak Türk-Sovyet kültür işbirliği anlaşmasını "*ihanet belgesi*" olarak değerlendirdi. Erkin kendisiyle yapılan bir röportajda, Adalet Partisi'nin bu açıklamasına cevap olarak şunları söyledi: "*Biz, memleketimize ihanet edecek kimseler değiliz. Ülkenin menfaati için Rusya'ya gittik. Ülkemize büyük yarar sağladığımız kanaatindeyim. Yayınlanan ortak bildiriyi okuyan insaf sahibi herkesin Adalet Partililerin sözlerinin yanlış olduğuna kanaat getireceğine inanıyorum".*

193 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 17, l. 73.

Kültürel antlaşma konusunda Türk kamuoyunda da ortak yaklaşım yoktu. Bazı kesimler anlaşmayı eleştirerek şöyle diyordu: "*Bu antlaşma Türkiye'ye ne getiriyor? Türk kültürü Taşkent'teki milyonlarca soydaşımıza ulaşıyor mu? Türk halkının sanatsal yapımları başarıları Rusya'nın herhangi bir yerinde sergileniliyor mu? Türkiye'den SSCB'ye Türk folklor grupları gidebiliyor mu?*"[194] Belirli kesimler, Sovyetlerin kültürel antlaşma adı altında komünist ideolojisini tebliğ eden yayınları Türkiye'ye sokacağından, öğrenci değişimi adı altında komünistler yetiştireceğinden rahatsızlık duyuyordu.

Bu türden görüşlerin kamuoyunda geniş paylaşılmasıya birlikte anlaşmaya ilişkin kuşkular çoğalmağa başladı. Hatta bazı gazeteler kültürel işbirliğinin hidrojen bombasından daha tehlikeli olduğunu yazıyorlardı. Gerçekten de iki farklı sistemle idare edilen devletler karşılıklı ilişkilerde gerilimi zayıflatmayı, barış içinde yaşamayı yeğlerken, kültürel ilişkilerle birbirini etkilemek ve toplumları içten yumuşatmak amacı güdüyorlardı.

Ama Türk kamuoyunun tamamı kültürel anlaşmaya karşı değildi. Bazı çevreler SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerinde önceki siyasetinden tümden vazgeçtiğini esas alarak, kültürel ilişkilerden korkmanın temelsiz olduğunu söylüyorlardı. Sonuçta tartışmalar yüzünden antlaşma Türkiye tarafından onaylanmadı.

Bu zamanda Türk yetkilileri, Sovyetlerin Türkiye'den tütün ve fındık ürünleri alma, Nazilli Fabrikasını modernleştirme önerilerini memnuniyetle karşılamıştı. Türk siyasetinin tamamen açık olduğunu ve dünyanın bunu anlayacağını vurguluyorlardı[195].

Türkiye'de Sovyetler Birliği ile ilişkiler konusunda tartışmalar büyüyordu. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, basın mensuplarının sorularını cevaplarken; "*Rusya ile çatışmanın yararı yoktur. NATO'da kalmak koşuluyla Türkiye'nin tüm komşularıyla iyi ilişkiler kurması zorunludur. Bu dostluk bize zarar verecek, yanlış yola sürükleyecek tarzındaki düşünceler yersizdir. Biz kendi yolumuzu biliyoruz*" -dedi[196].

194 Aynı belge.

195 "*Rus-Türk Münasebetlerinde "ürkeklik" giderilecek*", *Milliyet*, 9 Kasım 1964.

196 "*Gürsel: "Rusya ile Çatışmada Fayda Yok" diyor*", *Milliyet*, 9 Kasım 1964.

Erkin'in gezisinin sonucu, Sovyetler Birliği'nde müspet olarak değerlendiriliyordu. *İzvestiya* gazetesi şöyle yazıyordu: "*Son dönemlerde Türk-Sovyet ilişkileri göze çarpacak düzeyde canlanmıştır. Türk dış siyasetinde atılan ciddî adımlar Sovyetler Birliği tarafından her zaman iyi anlaşılmaktadır; çünkü güney komşusu, barış ve dostluk için can attığını defalarca kanıtlamıştır...*".

Sovyet-Türkiye ilişkilerinin normalleştirilmesini savunanların argümanları daha güçlü idi. *İzvestiya* gazetesi, Türkiye'de doğru ve yararlı girişimlere karşı çıkan fanatik çevrelerin faaliyet gösterdiğini belirterek şöyle yazıyordu: "*Siz onlara hiçbir zaman gerçeğin ne olduğunu anlatamazsınız. Şimdi Sovyetlerle kurulacak dostluğa karşı çıkıyorlar. Uygulamaya konan projelerin, iki komşu ülke arasındaki ilişkiler açısından önemli olduğunu görmüyorlar*[197]*".*

Sovyetler Birliği Merkezî Komitesi Genel Sekreteri Brejnev, *Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin 47. Yıldönümü* adlı bildirisinde Türkiye ve diğer devletlerle iyi komşuluk ve sıkı dostluk çizgisinin geleneksel ve değişmez olduğunu bir kez daha vurguladı[198].

Erkin'in Moskova ziyareti ve yürüttüğü görüşmeler diğer devletlerin de dikkatinden kaçmadı. ABD resmî kayıtlarında seferle ilgili şöyle denilmekteydi: *İnönü'nün Washington gezisi sırasında ortak bildiriyi tamamlamamıza nispeten, Sovyetlerin böyle bir bildiriyi hemen imzalaması, SSCB'nin Türk tutumunu desteklemesinden başka daha da ileri gitmek istediğini göstermektedir*[199]. ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Hare, 30 Kasım 1964 tarihinde Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği raporunda şöyle diyordu: "*Hem Türkler, hem de Kıbrıslı Rumlar Moskova'ya gittiler. Ruslar, Moskova görüşmelerinde Türklerin, ABD ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinin yönünü belirlemeye cesaret edemezlerdi. Sovyetlerin bu tutumu Türkiye'ye, Kıbrıs'ın gerek Rum, gerekse de Türk tarafında nüfuz kazandıracaktır*"[200].

---

197 Lednev V., "*Posle vizita*", *İzvestiya*, 19 Kasım 1965, No: 276 (14746).

198 Brejnev L. İ., *O Vneşney Politike KPSS i Sovetskogo Gosudarstva. Reçi i stati*, Moskva, 1978, s. 10.

199 *Memorandum of Conversation. Washington, November 9, 1964, Foreign Relations of the USA, 1964-1968*, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. 164, p. 326.

200 *Hare. Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State. Ankara, Novomber 30, 1964, Foreign Relations of the USA, 1964-1968*, Vol. XVI, Cyprus, Greece Turkey, doc. No: 166, p. 333.

Gezinin sonuçları ile Ankara'daki yabancı ülkelerin temsilcileri de ilgileniyordu. Geziyle ilgili olarak Federal Almanya, Suudi Arabistan, Kanada ve Libya büyükelçileri Türkiye Dış İşleri Bakanıyla görüşmek istedi. Onları kabul eden Erkin gezisi konusunda geniş bilgi verdi[201].

Londra'da yayınlanan *The Guardian* gazetesi "*Kafkasya Sınırında Buzlar Eriyor*" başlıklı makalesinde şöyle yazıyordu: "*Erkin'in Moskova ziyaretinin Türkiye'nin dış siyasetinde bir devrim olup olmadığı yolunda hararetli tartışmalar yaşanmaktadır. Soğuk savaşta buzlar erirken çok sayıda Batı ve tarafsız ülkelerden hangisi Moskova'ya bakan göndermedi ki? Ancak Türkiye'nin durumu özeldir. "Türkiye ve Rusya millî düşmandırlar" deniyor. Ancak millî düşmanlar da küs kalamazlar. Türkiye şimdi kendini NATO ve CENTO birliklerine katıldıkları zamanki kadar büyük müttefiki için gerekli bir ülke olmadığını sanabilir. Yeni silahların icadından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk topraklarındaki üslere gereksinimi yok ve Küba krizi sırasında sıkça duyduğumuz Jüpiter füzeleri de Türkiye topraklarından çıkarılmıştır. Fakat bu, tüm dünyayı düşündüren çözümlerden biridir. Türkiye'nin de bu soruna ilgisiz kalacağını beklemek doğru olmazdı.….Madem Türkiye NATO'dan ayrılmıyor, biz ve Türkiye'nin diğer müttefikleri, Ankara yönetiminin Sovyetlerle ilişkilerini onarmasından memnunluk duyuyoruz. Gerek İngiliz, gerekse de ABD hükümetleri şunu bilmelidir ki, bir ülke eski düşmanlarıyla ilişkilerini düzeltmeye kalkıştığı zaman müttefikinin sinirlenmesi kadar münasebetsiz bir hareket olmaz*"[202].

Erkin'in ziyareti sonrası NATO Genel Sekreteri Manlio Brasio, Ankara'ya üç günlük bir ziyarette bulundu. Genel Sekreter, Moskova'dan dönen Erkin'le buluşarak gezi, NATO'yu ilgilendiren konular ve Kıbrıs sorunuyla ilgili hususlarda bilgi alışverişinde bulundu. Erkin, Moskova'daki görüşmeleri konusunda bilgiler verdi. Brasio, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı ile de görüştü. Ayrılmadan önce bir basın toplantısı düzenleyen Genel Sekreter, NATO-Türkiye işbirliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi, Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerinin gelişiminin NATO ile işbirliğine engel olamayacağının altının çizdi.

---

201 "*Erkin: "Rusya Gezisi Büyük Fayda Sağladı"*", *Milliyet*, 9 Kasım 1964.

202 "*Guardian Erkin'in Seyahatını Normal Buluyor*", *Milliyet*, 7 Kasım 1964.

Erkin'in ziyareti, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir sayfa açıyordu. Ziyaretten sonra ikili ilişkiler, işbirliğine doğru gelişme gösterdi. Bir süre önce ticarî ilişkileri görüşmek üzere SSCB'ye giden Türk heyeti de Ankara'ya döndü. Heyet, Türkiye ile SSCB arasında ticarî ve ekonomik ilişkilerin genişlemesine yönelik istenen ortamın bulunduğu kanaatindeydi. İlişkilerin geliştirilmesiyle ilgili geniş bir faaliyete başlandı.

Böylece, iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşti. Karşılıklı faydalı işbirliği devrine geçiş gerçekleşti.

Bu sırada Türkiye, SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı N. V. Podgornıy'ı karşılamaya hazırlanıyordu.

4. Bölüm
N.V. Podgorniy Türkiye'de Dostluğa Engel Olacak Hiçbir Sebep Yok

Podgornıy'ın Türkiye Gezisi

SSCB Yüksek Sovyet Başkanı N. V. Podgornıy'ın ziyareti iki ülke arasındaki ilişkiler konusunda atılan yeni bir adım oldu. Türkiye, Sovyet parlamento heyetinin ziyaretine üç hafta kala, ABD ve NATO karargâhlarına, NATO'nun çok yönlü nükleer savunma sistemine katılmayacağı konusunda bilgi verdi. Türkiye'nin bu hareketi, bağımsız dış siyaset izlemesi ve aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne bir taviz olarak değerlendiriliyordu. Durum ne olursa olsun Türkiye'nin bu adımı Türk-Sovyet ilişkilerine Ankara'nın yüksek değer verdiğinin göstergesiydi. Buna karşılık, Türk yönetiminin bu adımı, NATO'dan ayrılma ve Batı bloku ile müttefiklikten vazgeçme anlamına gelmiyordu. Türkiye, NATO içinde anlaşmazlıklara son verilmesi, Fransa'nın bu örgüte yaklaşımının netleşmesi durumunda çok yönlü nükleer savunma sisteminde yerini alacağını beyan ediyordu. Podgornıy'ın seferi öncesinde Türkiye'nin böylesi bir tavır takınması, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini daha da iyileştirme niyetinde olduğunu gösteriyordu.

Podgornıy başkanlığındaki 10 kişilik Sovyet parlamento heyeti, 4 Ocak 1965 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etti[203]. Heyette SSCB Yüksek Sovyeti milletvekilleri T. Ahunova, V. Gaganova, M. Hüseyinov, A. Dançenko, G. Cavaaşvili, İ. Kratenko, V. Ruben, T. Usubaliyev ve P. Fedoseyev yer alıyordu. Heyete bunun dışında 8 diplomat, gazeteciler, Türkiye Büyükelçiliği çalışanları da eşlik ediyordu. Heyetle birlikte Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Hasan Esat Işık da Ankara'ya geldi.

Sovyet heyetini Esenboğa Havaalanı'nda TBMM Başkanı Enver Aka, Meclis Başkanı Fuat Sirmen, önceleri Rusya'da bulunmuş Türk parlamenterler, Dış İşleri Bakanlığı Sekreteri Bayülken, SSCB'nin Ankara Büyükleçisi Rıjov, elçilik çalışanları ve Polonya Büyükelçisi karşıladılar. Karşılama töreninde Aka, "*Yüksek Sovyet Şurası temsilcilerini Türkiye'de karşılamaktan çok memnunun*" -dedi. Havaalanının resmî konukları ağırlama salonunda Aka ile Podgornıy arasında kısa bir sohbet oldu. Podgornıy, yapılan üst düzeydeki sıcak ağırlamaya değinerek şunları söyledi: "*Bizde çok kar vardı. Burada hiç kar yok*". Aka, bunun bir istisna

203 *"Otezd Delegatsii Verxovnogo Soveta SSSR v Turtsiyu"*, İzvestiya, 5 Ocak 1965, No: 2 (1481).

olduğunu, Ocak ayının Ankara'da her zaman karlı geçtiğini söyledi. Podgornıy "*Bizde Ocak ayı karsız geçmez. Şiddetli kar yağar. Hâlâ çok kar var. Ancak bu kış gerçekten de bir istisna*". Bununla, coğrafi yönden yakın, siyasî yönden uzak olan taraflar, iki ülke arasındaki buzları eritmekte ısrarlı olduklarını belirtiyordu.

Aka, meslektaşından yolculuğun nasıl geçtiğini sordu. Podgornıy da şu cevabı verdi: "*Yolculuğumuz gayet güzel geçti. Moskova'dan buraya 3 saat 15 dakikada geldik. Rusya'nın Türkiye'ye bu kadar yakın olduğunu bilmiyordum. Bu da demektir ki, bundan sonra Pazar tatillerimi geçirmek için Türkiye'ye geleceğim. Bu benim Türkiye'ye ilk gelişim. Ancak Türklerin misafirperverliğini çok iyi biliyorum. Geçen sene (1963 yılı kastediliyor) parlamento temsilcilerini karşılamaktan memnun kalmıştık. Ama bu sefer yeni parlamento temsilcilerini davet edeceğim. İkinci parlamento heyetini ilkinden daha içten ve sıcak karşılayacağız. İlki sadece bir başlangıçtı*".

Aka'nın talimatıyla konuklara portakal suyu ikram edildi. Podgornıy, "*Gazeteler renkli fotoğraflar yayınlamadıkları için herkes bizim votka içtiğimizi sanacak*" -dedi. İki ülke temsilcilerine portakal suyu sunulan bardaklar kaldırıldı. Tam bu sırada bir gazetecinin Podgornıy'a, Hruşçov'un görevine son verilmesinin gerçek nedenini sormasına Aka itiraz etti. Ancak Podgornıy bu konuda yapılan resmî açıklamaya hiçbir şey ekleyemeyeceğini, Hruşçov'un yaş haddinden ve sağlık nedenlerinden dolayı görevinden ayrıldığını belirtmekle yetindi.

Aka kısa bir konuşma yaparak, konukları Türkiye'de selamlamaktan duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve "*Hoş geldiniz*" diyerek onlara başarılar diledi. İki komşu ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesinde parlamentoların rolünün büyük önem taşıdığı vurgulandı. Podgornıy, samimî karşılamadan dolayı teşekkürlerini iletti. Sovyet yurttaşlarının dostluk selamlarını getirdiğini, ziyaretinin dostluk amacı taşıdığını, her iki ülkenin komşu olmalarından dolayı sınırlarının da dostluk sınırına dönüştürülmesinin, SSCB ile Türkiye arasında Lenin ve Atatürk döneminde olduğu gibi dostluğa dayalı işbirliğinin kurulmasının gerekliliğini vurguladı.

Dışişleri Bakanı F. C. Erkin, Sovyet heyetinin geldiği gün konukların onuruna akşam ziyafet verdi[204].

204 "*Sovyet Heyeti Geldi*", *Milliyet*, 5 Ocak 1964.

Sovyet parlamento heyeti, 5 Ocak günü Anıtkabir'i ziyaret ederek mozoleye çelenk koydu[205]. Heyet daha sonra TBMM Senato Başkanı Enver Aka ve Meclis Başkanı Fuat Sirmen tarafından kabul edildi.

Fuat Sirmen, Sovyet meslektaşlarıyla görüşmeler esnasında, gezinin iki ülke arasında siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişimine yardımcı olacağını söyledi. Podgornıy, SSCB Yüksek Sovyeti ve Halklar Sovyeti başkanlarının mektuplarını senato ve meclis başkanlarına sundu. Ardından da Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edildi.

Cemal Gürsel ve N. V. Podgornıy

Podgornıy, SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Mikoyan'ın mektubunu Gürsel'e takdim etti. Mektuplarda, SSCB ile Türkiye arasında oluşan iyi komşuluk ilişkilerinin yalnızca iki ülkenin değil, aynı zamanda dünya barışının oluşması için de yardımcı olacağı vurgulanıyordu[206]. Podgornıy, Mikoyan adına Cumhurbaşkanı Gürsel'i SSCB'ye davet etti. Şeker hastası olan Gürsel'in Moskova'da tedavi olabileceğini de söyledi. Daveti memnuniyetle kabul eden Gürsel, teşekkürlerini bildirerek sağlığı imkân verdiği takdirde davete icabet edeceğini bildirdi.

205 Kassis V., "*Vizit sovetskih parlamentariev*", *İzvestiya*, 6 Ocak 1965, No: 3 (14782).

206 Kassis V., "*Bıt dobrımi sosedyami*", *İzvestiya*, 7 Ocak 1965, No: 4 (14783).

Sovyet temsilcileri Çankaya'da Atatürk'ün Evi'ni ziyaret etti.

Görüşmelerden sonra Podgornıy'ın resmî temasları başladı. Konukları aynı gün Türkiye Başbakanı İsmet İnönü kabul etti. İki saati bulan görüşmede Sovyet heyeti ile birlikte SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı Sergey Lapin, Büyükelçi Rıjov, Bakanlık Müşaviri Sevçenko ve Moskova Radyosu'nun Türkçe spikeri ve aynı zamanda tercüman olan Azerbaycanlı İhsan Mustafayev; Türkiye tarafından ise Başbakan yardımcısı Kemal Satır, Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Halûk Bayülken ve Büyükelçi Hasan Esat Işık katılmıştı.

Podgornıy ile İnönü, öncelikle Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde durdular. İki ülke arasındaki ilişkilerin bir zamanlar çok kötü olmasına yol açan yanlışlara değinen İnönü, hata payının daha ziyade SSCB'ye ait olduğunu söyledi. Podgornıy, cevabında buzların erimeye başladığını, geçmişi hatırlamaya gerek olmadığını, iyi komşuluk ilişkilerinde hiçbir engel görmediğini vurguladı. Podgornıy, SSCB'nin, Türkiye'ye yönelik hiçbir toprak talebinin olmadığını ve herhangi bir saldırı gayesi taşımadığını vurguladı[207]. Yüksek Sovyet Başkanı, SSCB'nin eski siyaset çizgisinden vazgeçildiğini, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin zorunluluğunu, Sovyetlerin Türkiye'nin NATO'dan ayrılması taraftarı olmadıklarını, konuya ilişkin basında çıkan yazıların yanlış aktarıldığını söyledi.

İnönü, Moskova'nın Kıbrıs'a silah satışı konusunu gündeme getirdi. Podgornıy, söz konusu silahların Türklere karşı kullanılmaması koşuluyla verildiğini, Enosis'e karşı olduklarını, sorunun çözümünde dış müdahaleyi istemediklerini, iki toplum arasında önceliğin barış görüşmelerine verilmesi gerektiğini kaydetti.

Daha sonra da iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler üzerinde duruldu. İnönü ile Podgornıy, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili çabaların hızlandırılmasının önemine değindiler.

İnönü, Sovyetlerin Kafkasya'daki askerî ve silah gücünü artırmasının samimi yaklaşımlara fayda sağlamayacağını vurgulayarak Sovyet Ordu birliklerinin sınırdan çekilmesini istedi. Ermenistan'da Türkiye karşıtı gelişmelerden rahatsız

207 "*Sovyetler "buzların çözülmesini" istiyor*", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1965.

olduklarını hatırlattı. Podgornıy cevabında bir kez daha toprak iddiasında olmadıklarını kaydetti.

İsmet İnönü, N. V. Podgornıy ve tercüman İhsan Mustafayev

Podgornıy, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. Kosıgin'in mektubunu Türkiye Başbakanı'na sundu. Mektupta, Türkiye ile sıcak ilişkilerin, dostluk temaslarının onarılması niyeti vurgulanıyordu.

İlk görüşmelerden sonra Büyükelçi Rıjov'un önerisiyle Podgornıy bir basın toplantısı düzenledi. Gazeteciler, görüşmelerde hangi konulardan konuştuklarını sordular. Podgornıy, "*İki ülkeyi ilgilendiren tüm konulara değindik. Her şeyi konuştuk. Görüşmeler dostça ve samimî geçti*" -dedi. Gazetecilerin, "*Türk-Rus dostluğunun Rusya'nın Kıbrıs'a desteği sürdükçe ilerleyeceğine inanıyor musunuz?*" sorusuna Podgornıy şu cevabı verdi: "*Türkiye ile Sovyetler Birliği aralarındaki dostluğu geliştirmeğe mecburdur ve geliştirecekler. Dostluğumuza engel olacak hiçbir şey yoktur*". SSCB'nin Türkiye'ye mali desteğine ilişkin soruyu cevaplandıran Podgornıy, Türkiye'nin istemesi durumunda bunu yapmaya hazır olduklarını bildirdi.

İnönü, Podgornıy'dan farklı olarak gazetecilere hiçbir açıklama yapmadan ayrıldı. Daha sonra Çankaya'ya çıkarak görüşmelerle ilgili olarak Cumhurbaşkanı Gürsel'i bilgilendirdi.

Sovyet parlamento heyeti, Podgornıy'ın TBMM'de bir konuşma yapmasını istemişti. Bu istek Meclis yönetiminde de kabul edilmişti. Ama Adalet Partili milletvekillerinden Tahsin Demiray, Kadri Eroğlan, Nazmi Özoğlu, 15 kadar milletvekili ve senatör, Podgornıy'ın meclis kürsüsünde komünist propagandası yapacağı gerekçesiyle TBMM yöneticilerine konuşmanın radyo ve basına kapalı yapılmasını teklif ettiler. Oylanan teklif kabul edildi.

5 Ocak günü öğleden sonra Sovyet heyeti TBMM'ye geldi. Mecliste görüşmeler yapılırken Podgornıy özel bir odaya alındı. Bu sırada mecliste onun yapacağı konuşma şiddetli tartışmalara neden oldu. Bazı milletvekilleri "*bu kürsü Türk milletinindir*" diyerek konuşmanın aleyhine olduklarını söylediler. Tartışmalar büyüdü. Oturum başkanı Osman Köksal, Podgornıy'ın konuşmasına karşı çıkanların yanıldığını, daha önce Almanya Federal Cumhuriyeti Parlamento Başkanı Gerstenmaier'in de bu kürsüden bir konuşma yaptığını hatırlattı. Federal Almanya Cumhuriyeti Parlamento Başkanı Gerstenmaier, 1 Ocak 1964 tarihinde TBMM'de bir konuşma yapmıştı[208]. Bu uyarı üzerine ortam biraz durulduu ve öneri oylamaya sunuldu. Ardından oy çokluğuyla Podgornıy'ın konuşması meclis tarafından kabul edildi. Meclis Başkanı, Podgornıy'ı kürsüye davet etti. Yüksek Sovyet Başkanı alkışlarla kürsüye çıktı. Böylece Podgornıy, TBMM'de konuşma yapan ikinci yabancı devlet adamı oldu.

Podgornıy, TBMM'nde senatör ve milletvekillerine hitaben konuşmasını gerçekleştirdi[209]. Konuşması 35 dakika süren Podgornıy, önce kendisine bu imkânı tanıdıklarından dolayı TBMM Başkanlığına teşekkür etti. Milletvekillerini ve Türk halkını selamladı. Gezisinin gayesinin, Türk toplumunun yaşamını, umutlarını ve plânlarını iyi ve yakından tanımak olduğunu açıklayarak şunları söyledi: "*Ülkelerimizin yakınlaşması ve aralarındaki ilişkilerin güçlendirilmesi yolunda ilerlemek için güney komşumuzu daha yakından tanımalıyız*". Türk halkına ve meclisine başarı dileklerini sundu.

---

208 TBMM Genel Kurulunda konuşma yapan yabancı devlet adamlarının listesi, TBMM Arşivi.

209 *Türk Parlamento Kurulunun Yaptığı Ziyareti İade Eden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Parlamento Başkanlığı Kurulunun T.B.M. Meclisini Ziyareti ve Kurul Başkanı Nikolay Podgornıy'ın Konuşması*, TBMM Tutanak Dergisi 1, cilt IV, Toplantı 4, Ankara 1965, s. 149-154.

Podgornıy daha sonra, 47 yıl önce Rusya'da gerçekleşen devrimden, Atatürk'ün Sovyet hükümetine mektubundan söz etti. Türk ulusunun emperyalist işgalcilere karşı ayaklandığını ve bunun siyasî zaferle sonuçlandığını vurguladı. Türk ulusunun bu zaferine Lenin'in verdiği önemi de vurguladı. İlk Türk-Sovyet ilişkilerinden söz eden Podgornıy, 16 Mart 1921 anlaşmasının önemine değindi. 1920-1930'lu yılların iki ülke arasında ekonomik, kültürel ve siyasî işbirliğin sağlamlaştırılmasıyla geçtiğini söyledi. Tam bu sırada milletvekillerinden biri "*Peki Stalin ne dedi*?" diye yerinden bağırdı. Konuşmasını sürdüren Podgornıy, "*Maalesef, sonraki yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri kötüleşti. Şunu açıkça ve net biçimde vurgulamak istiyorum; SSCB'de dile getirilen bir takım anlamsız ve mesnetsiz iddialar ilişkilerimize olumsuz yansıdı, karşı tarafın davranışlarının tamamı da ideal değildi. Tüm bunlar geride kalmalı ve iyi komşuluk ilişkileri için engel oluşturmamalıdır*". Bu sözlerinden sonra salondakiler Podgornıy'ı alkışladılar.

Podgornıy, son dönemlerde Türk-Sovyet ilişkilerinde yakalanan iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin, ekonomik ve kültürel ilişkilerin düzenlenmesinin devlet yetkililerinin kişisel çabalarıyla karakterize edildiğini söyledi. İki ülke arasındaki ilişkilerde arzulanan yöne dönüş için gereken bütün şatların uygun olduğunu vurguladı. Podgornıy, bu kapsamda 1963 yılında Suat Hayri Ürgüplü ve 1964 yılında Feridun Cemal Erkin'in SSCB'ye yaptıkları gezilerde elde edilen başarılardan memnuniyet duyduklarını bildirdi.

Podgornıy, Sovyet Devleti'nin Yakın ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi alanında deneyimli olduğunu kaydetti. Buna örnek olarak Afganistan'la ilişkilerin 45 yıldan beri dostça yürütüldüğünü söyleyerek, İran ile SSCB arasındaki ilişkileri hatırlattı.

Podgornıy şöyle devam etti: "*Sosyalist bir devlet olan Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti aynı zamanda kurulmuş, ortak düşmana karşı uzun süre birlikte mücadele vermişlerdir. Bundan dolayı, iki ülke arasındaki sınırın iyi komşuluk hattı, Karadeniz'in barış ve uluslar arası dostluk denizi olacağına inanıyorum*".

Podgornıy daha sonra Sovyet toplumunun yaşamıyla ilgili bilgiler sundu. Sovyet hâkimiyeti yıllarında ekonomik ve kültür alanlarda kazanılan başarılardan söz etti. Tüm ulusların bu başarılardan yararlandığını, yarım yüzyıl önce

Rusya'nın sefil bir ülke konumunda iken, bugün gelinen noktada dünyanın ikinci büyük sanayi ülkesi olduğunu vurguladı.

Podgornıy, Sovyet dış siyasetinin geniş perspektifleri olduğunu ve bunu birçok devletle başarılı bir şekilde sürdürdüğünü söyledi. Sosyalist ülkelerle yaşanan kardeşlik ilişkilerine değindi. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın bir dizi devletleriyle kurulan dostluk ilişkilerinin devam ettiğini; Avrupa ve Amerika'nın gelişmiş kapitalist ülkeleriyle yararlı ekonomik ve ticarî münasebetlerin, barış içinde yaşama prensiplerine dayalı siyasetin geliştirildiğini vurguladı. Yüksek Sovyet Başkanı, bunun kanıtı olarak da 1965 yılında SSCB askerî harcamalarının 500 milyon ruble kadar azaltıldığını söyledi. Nükleer silahlanmaya karşı olduklarını, ancak NATO'nun çok amaçlı nükleer savunma sistemlerini kurma planlarının bu girişimlerini engellediğini kaydetti. Bu sırada Adalet Partisi Balıkesir milletvekili Gökhan Evliyaoğlu "*biraz da Kıbrıs'tan bahset*" diyerek Podgornıy'a müdahale etti[210]. Bunun üzerine Podgornıy, ülkesinin Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından, sorunun barış yoluyla çözülmesinden, Ada'daki her iki toplumun yaşam haklarının gözetilmesini esas alan çözümden yana olduğunun altını çizdi. Sovyetlerin bu tutumunun tüm Kıbrıslıların yararına olduğunu da sözlerine ekledi. Podgornıy'ın bu sözleri üzerine salondakiler "*helal olsun, helal olsun*" diyerek onu alkışladı. Bunun üzerine o, Ada'ya dışarıdan yapılacak bir müdahalenin gerek Rumlar, gerekse de Türkler için felâketlere neden olabileceğini söyledi.

Podgornıy, konuşmasının sonunda, Türkiye'den bir parlamento heyetini SSCB'ye davet etti. Türk ulusuna mutluluk ve huzur dileyen Sovyet Heyeti Başkanı sözlerini "*Yaşasın tüm halklar arasındaki dostluk ve barış*" diyerek tamamladı ve Türkçe "*teşekkür ederim*" diyerek kürsüden indi.

Sovyet temsilcileri konuşmadan sonra, TBMM binasını ve parti grup odalarını gezdi. Tam bu sırada SSCB'nin Ankara'daki Büyükelçisi Rıjov meclis koridorunda Adalet Partili bir milletvekiliyle karşılaştı. Selamlaşma faslından sonra Büyükelçi, Adalet Partililere "*anlaşılan sizin parti bize karşı*" deyince, milletvekili "*herhalde bunun sebebi heyet başkanınızın uzun konuşmasında saklıdır*"

210 "*Podgornıy'ın Mecliste Konuşmasına İtiraz Oldu*", *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1965.

cevabını aldı. Bunun üzerine Rıjov, elini yukarı kaldırıp iki parmağını birleştirerek "*bundan sonraki konuşmamız bu kadar olacak*" dedi[211].

Koridora çıkan CHP'li bazı milletvekilleri konuşmanın uluslar arası standartlara uymadığını, metnin daha önceden meclis yönetimine ve hükümete sunulması gerektiğini söylediler. Hükümete muhalif güçler, bunu SSCB'nin Türkiye'ye sessiz saldırısı olarak değerlendirdiler. Muhalefetten Osman Bölükbaşı şunları söyledi: "*Üzülerek söylemeliyim ki Sovyet heyeti başkanı ev sahibinin nezaketini suistimal etti*". Bazı muhalifler, Sovyet parlamenterlerinin kabulü esnasında uluslar arası protokolün bozulduğu ve hükümetin heyete gerektiğinden fazla ilgi gösterdiğini, yönetimin gittikçe ABD'den uzaklaştığını ileri sürerek eleştirdi. Söz konusu muhalefetin başını Adalet Partisi çekiyordu.

Podgornıy'ın meclisteki konuşmasıyla ilgili olarak radyo aracılığıyla kamuoyuna bilgi verildi. Bu konuşma iki ülke arasındaki ilişkiler yönünden tarihî bir olaydı. Türkiye tarihinde ilk kez bir Sovyet parlamento temsilcisi TBMM kürsüsünde konuşuyordu. Konuşmaya Türk basını geniş yer ayırdı. *Vatan* gazetesi şöyle yazıyordu: "*Podgornıy, Türk-Sovyet dostluğunu engelleyecek hiçbir neden olmadığını söyledi. Moskova sıcak komşuluğu sağlamlaştırmayı öneriyor*". Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, 26 Ocak günü TBMM'de yaptığı konuşmasında şunları söyledi: "*SSCB ile ilişkilerin gelişmesi, Kıbrıs sorunu konusunda acilen temasa geçmenin zaruriliğinden kaynaklanmıştır".*

Senato Başkanı Enver Aka, Sovyet heyeti onuruna bir davet verdi. Aka, konuşmasına Rusça başladı. Sovyet parlamento temsilcilerinin Türk devlet adamlarıyla görüşmesinin açık ve samimi ortamda geçtiğini belirtti. Aka, SSCB'nin, farklı sistemlere sahip devletlerle barış içinde yaşama siyasetini beğendiğini söyledi.

Sovyet parlamenterler 6 Ocak günü Ankara'nın 130 km dışında yer alan İrfanlı hidroelektrik santralini ziyaret etti. Yol boyunca köylüler misafirlere sıcak ilgi göstererek onları selamladı. İnşaat yetkilisi, konuklara yapılmakta olan ve planlanan binalarla ilgili bilgi verdi. Ayrıca Arpaçay üzerinde kurulacak baraj için iki ülke arasında yapılan antlaşmanın çok önemli olduğunun altını çizdi. Sınırdaki elektrik santrali lojmanlarına uğrayan heyet, burada çalışan işçilerin yaşam koşullarıyla ilgilendi.

---

211 *Aynı yer*.

Sovyet heyeti, 7 Ocak günü İzmir'e uçtu. Podgornıy, İzmir Havaalanı'nda gazetecilere yaptığı açıklamada Türkiye gezisiyle ilgili şunları söyledi: "*Temaslarımız çok yönlü, açık ve samimi oldu. Kanaatimce, sonuçlardan gerek biz, gerekse de Türkiye Cumhuriyet yönetimi memnundur. Ama muhtemelen memnun olmayanlar da olabilir*[212]*"*.

Sovyet heyeti, İzmir'deki Büyük Efes Oteli'ne yerleşti. Konuklar İzmir Valisi Namık Kemal Şentürk ve Belediye Başkanı Osman Kibar'la görüştü. Görüşmelerde Podgornıy şunları söyledi: "*Bizde şöyle bir atasözü var: zorla aşk olmaz. Bizim, Türkiye'ye karşı hiçbir talebimiz yoktur. Eskilerde yapılan yanlış siyasetten dönülmüştür*". Podgornıy, Ada Gazinosu'ndaki öğle yemeğinden önce basın mensuplarıyla görüştü. Gazeteciler SSCB'de gerçekleşen darbe ile Hruşçov'un yönetimden uzaklaştırılmasıyla ilgilendiler. Podgornıy, gazetecilerin bu konudaki sorusuna şöyle cevap verdi: "*Yabancı haber ajansları ve herkes aklına nasıl estiyse öyle yorumladı. Yoldaş (Hruşçov) bir dilekçe vererek sağlık sorunları yaşadığını ve yaşının taşıdığı göreve uygun olmadığını belirtti. Dilekçe, bizzat kendisinin o sırada başkanı olduğu Bakanlar Kurulunda demokratik biçimde tartışıldı ve onaylandı. Yine yoldaşımızdır, basın ve ajansların uydurmadıkları şey kalmadı*".

Konuklar dokuma fabrikasını gezdiler. Podgornıy, iki ülke arasında işçi değişiminin önemli olacağını vurguladı.

İşçi mübadelesi konusunda Sovyetler hiç de samimi değillerdi. Bu önerinin gerisinde başka amaçlar vardı. Esas gayelerden birisi, SSCB'ye gidecek Türk işçilerine Sovyet sistemini, Marksist-Leninist ideolojiyi propaganda etmek ve onlar sayesinde bu ideolojiyi Türkiye'de yaymaktı. Buna karşılık Türkiye'ye gönderilecek Sovyet işçileri genelde propaganda işçisi görevini yürüteceklerdi. Bu sebepten dolayı Türk tarafı bu teklifi soğuk karşıladı.

Podgornıy sadece teknik değil, sosyal konularla da yakından ilgilendi. Fabrika müdürü konuk bakana seccade hediye etti. Podgornıy, İzmirli işadamlarının gereksinim duydukları en iyi mamullerin SSCB'de olduğunu söyledi.

Konuklar tarihî Bergama şehrinin kalıntılarını ziyaret ettiler. Akşam, Vali Namık Şentürk konakların onuruna bir ziyafet verdi. Misafirlerini selamlayan

212 "*Neticeden Hem Biz, Hem de Türkler Memnunuz*", *Milliyet*, 8 Ocak 1965.

Şentürk, Sovyet Parlamentosunun yüksek seviyeli temsilcilerinin bu ziyaretinin Türkiye ile SSCB arasında başlayan dostluk ve sıcak komşuluk ilişkilerinin açık kanıtı olduğunu söyledi. Podgornıy cevabî konuşmasında, ziyaretlerinin dostluk amacını güttüğünü, görevlerinin Türkiye ile SSCB arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini sağlamlaştırmak ve geliştirmek olduğunu söyledi. Türk devlet adamları, siyasetçiler ve sade vatandaşlarla yaptığı görüşmelerden bahseden Podgornı, yapılan samimî karşılama için teşekkür ederek Sovyet heyetinin Türkiye'de geçirdiği zamanın boşuna olmadığını vurguladı: "*Biz, Sovyet ve Türk devletlerinin yakınlaşması için birlikte bazı adımlar attık, ancak bu sadece başlangıçtır. Bizim görevimiz, kanımca sizin de göreviniz, ülkelerimiz arasındaki karşılıklı anlayış ortamını oluşturmaktan ibarettir*". Podgornıy, SSCB'yi ziyaret eden Türk işadamlarının Sovyetler Birliğinin ticaret alanındaki geniş imkânlarıyla yakından tanıştıklarını belirterek sözlerine şöyle devam etti: "*Ülkelerimiz arasında ticaretin geliştirilmesi ortak çıkarlarımıza cevap vermektedir. Daha açık konuşacak olursak, ticarî dostluk, barış ve sıcak komşuluk için köprüdür."* Konuşmasının sonunda Podgornıy, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açmanın zarurî olduğunu şu sözlerle vurguladı: "*Aramızda gerçek dostluk ilişkilerini kurmaya engel olacak hiçbir neden yoktur*[213]*"*.

Sovyet heyeti, İzmir'in ardından İstanbul'a geçti[214]. İstanbul'da konukları Vali Niyazi Akı karşıladı. Şehri gezen konukların onuruna öğleden sonra İstanbul Belediye Başkanı Haşim İşcan bir davet verdi.

Konuk heyetin gezi programı sadece iki kez bozuldu. İlkinde olumsuz hava koşulları yüzünden heyet sanayi şehri Bursa'ya gidemedi. İkincisinde ise Sovyet temsilcileri dinlenmekten vazgeçerek İstanbul limanındaki "Litvanya" Sovyet dizel gemisini ziyaret ettiler.

Podgornıy, 11 Ocak günü öğleden sonra Ankara'ya döndü, burada görüşmeler devam ettirildi. SSCB Elçiliği akşam, Sovyet heyeti onuruna bir yemek verdi. Davete TBMM idarecileri, Başbakan İsmet İnönü, Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, Dış İşleri Bakanı F. Cemal Erkin, milletvekilleri, senatörler ve siyasî parti yöneticileri katıldı.

---

213 "*Missiya dobrogo soseda*", *İzvestiya*, 9 Ocak 1965, No: 6 (14785).

214 Kassis V., "*Vstreçi v Stambule*", *İzvestiya*, 12 Ocak 1965, No: 8 (14787).

Podgornıy daha Türkiye'de iken Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, Türk Ticaret Bakanlığı temsilcilerinin SSCB'ye gönderilmesini 12 Ocak tarihli ve 6-4202 sayılı kararıyla kabul etti[215].

13 Ocak günü Sovyet heyeti Ankara'dan ayrılarak ülkelerine döndüler[216].

Podgornıy'ın gezisi büyük siyasî önem taşıyordu. İki ülke arasında ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde atılan bu önemli adım, karşılıklı ilişkilerin ölçülü biçimde devam ettirildiğinin göstergesiydi. Erkin'in Moskova seferi esnasında bazı kuşkular vardı ve taraflar birbirlerine inanmakta tereddüt ediyordu. Podgornıy'ın ziyareti, aradaki buzların erimesi ve işbirliğine geçiş yönünde büyük bir adım oldu.

Türkiye basını Sovyet parlamento heyetinin ziyaretine geniş yer verdi. Gazetelerin çoğu Atatürk-Lenin döneminde olduğu gibi Türk-Sovyet dostluğunu geliştirme anının geldiğini yazıyordu. *Ulus* gazetesinin uluslar arası siyaset yorumcusu Ahmet Şükrü Esmer, gazetedeki köşesinde şunları yazıyordu: "*Sovyet ve Türk halklarının yakınlaşmasını alkışlamak gerekir*". *Forum* dergisinde ise şöyle deniyordu: "*... bu, Türk-Sovyet ilişkilerinin ölü noktadan harekete geçtiğine ilişkin yeni bir kanıttır. Tarafların görüşlerini ortaya koyan karşılıklı ziyaretler ilişkilerimizin iyileşmesi için sağlam temel oluşturmaktadır[217]".*

Milliyet'e açıklamada bulunan İsmet İnönü, iki farklı blokta yer alan ülkelerin yakınlaşması, aralarında sıcak ilişkilerin kurulması için yollar aradıklarını, Türkiye'nin en büyük komşusundan tecrit edilmiş olarak yaşamasının imkânsız ve yanlış olduğunu kaydetti. İnönü açıklamasını şöyle sürdürdü: "*Bundan dolayı biz, SSCB ile Türk halkı arasında samimi ilişkilerin oluşturulmasından, sıcak atmosferin oluşturulmasından yanayız. SSCB, gerçekten de Türkiye ile olan ilişkilerini onarmakta kararlıdır. Halkımızın bu siyaseti boşuna hayata geçirmediğimizi anlayacağı konusunda herhangi bir şüphem yoktur[218]*.

---

215 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname*, *Sayı: 6-4202,* TC BCA, 0308.0183.34.

216 "*Missiya dobroy voli zaverşaetsya uspeşno*", *İzvestiya*, 13 Ocak 1965, No: 9 (14788).

217 *Forum* Dergisi, 1965, No: 259, s. 3.

218 "*Zayavlenie İnenyu*", *İzvestiya*, 9 Ocak 1965, No: 6 (14785).

Cumhuriyet gazetesi konuyla ilgili şöyle yazıyordu: "*Bizim ilişkilerimizin gelişim dönemini yaşıyoruz. İki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarda dostça ve eşitlik çizgisinde gelişmesini istiyoruz*[219]*".*

Bununla birlikte bazı basın-yayın organlarında ilişkilerin iyileşmesinden memnun olmayan görüşlere de rastlanıyordu. Ancak bunlar, gezinin genel önemi içinde kaybolup gidiyordu.

Dünyanın bazı ülkelerinde Podgornıy'ın ziyaretine özel bir hassasiyet gösteriliyordu. CIA'nın 9 Nisan 1965 tarihli, "*Hruşçov'dan sonra Sovyetler Birliği*" başlıklı raporunda şöyle deniyordu:"*Podgornıy, Hruşçov'un ilkesel rakibi kabul ediliyordu. Podgornıy'dan genelde dış siyasette faydalanılıyordu. O, Türkiye'yi ziyaret eden heyetin başındaydı. Podgornıy'ın Türkiye'deki faaliyetlerinin Sovyet basınında geniş yer tutması, onun öneminin büyüklüğünün kanıtı olarak görünmektedir"*[220].

Bazı ülkelerin basınında, bu ziyaret ve Podgornıy'ın TBMM'deki konuşması üzerinde genişçe duruldu. Fransa'da yayınlanan *Oror* gazetesi, gezinin iki ülke ilişkilerinin iyileştirilmesine hizmet ettiğini yazıyordu.

İngiliz basını Podgornıy'ın Türk resmî yetkililerini SSCB'ye davet etmesini ön plana çıkarıyordu. Londra'da yayınlanan *The Times* şöyle yazıyordu: "*Gerek ilgileri, gerekse de çıkarları açısından Türklerin Batıya karşı üstlendikleri bazı sorumlulukları ve bağlılıkları devam etmektedir. Hiç kimse ittifakları dramatik biçimde tepe taklak etmeyi veya tarafsız kalmayı düşünmüyor. Türklerin Ruslarla ticareti geliştirmeleri, Kıbrıs sorununda daha anlayışlı olmalarını istemeleri doğaldır. Fakat her iki konudaki girişimler sadece başlangıçtır. Kıbrıs sorununda Batı'nın umursamaz tutumunun sebep olduğu üzücü tablo Podgornıy'ın Ankara'ya girmesine imkân tanımıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler gelişip sürecektir. Ancak ilişkilerin bozulmasına bir zamanlar Moskova neden olmuştu. Yolların soğukluğunun Moskova'ya gidip çıktığı bir dönemde, Türkler müttefikleriyle dengeli bir biçimde hareket edecekler ve şimdiye kadar takip edilen çizgiden ayrılmayacaklar.*

---

219 Kassis V., "*Poslantsı stranı sovetov v Turtsii*", *İzvestiya*, 8 Ocak 1965, No: 5 (14784).

220 *Special Report in the Central İntellegence Agency. Washington, April 9, 1965,*Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 106, p. 276.

Yeni Sovyet liderlerinin görüşlerini, diğer ülkelerin hükümetleri gibi Türk hükümeti de merak ediyordu[221]*".*

Almanya'nın Sesi radyosu Podgornıy'ın Ankara ziyaretiyle ilgili olarak iki açıklama yayınladı. İlk açıklamada Hans Dindermann, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için yapılan girişimlerin, bu girişimlerden biri olan Podgornı'nın ziyaretinin Türk halkı tarafından dikkatle izlendiğini belirtiyordu. Yorumcu şöyle diyordu: "*Eğer Rusya, Türkiye'den NATO ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmesini isterse nasıl bir dostluk kurmak istediği belli olacak. Ancak Erkin'in ziyaretinde Moskova Türkiye'nin NATO'da yer almasının iki ülke arasındaki ilişkiler için engel olmadığını açıkladı*". Yorumda, iki ülke arasındaki ilişkilerin Stalin döneminde yapılan yanlışlar yüzünden koptuğu vurgulanıyordu.

İkinci yorumda ise Türkiye, İran ve Pakistan'ın yakınlaştıkları ve buna Batı siyasetinde yapılan dikkatsizliklerin yol açtığı kaydediliyordu. SSCB'nin güney sınırlarında yer alan Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan ile yakınlaşması, ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı tarafından Çin'e karşı "ılımlı çaba" gibi değerlendiriliyordu[222]. CIA'ya göre Sovyetler Birliği bu siyasetiyle, Çin'e yönelik uyguladığı açıktan açığa tecrit etme siyasetinden uzaklaşmış oluyordu.

Podgornıy'ın ziyareti önemli sonuçlar doğurdu. Sovyet heyetinin Moskova'ya dönüşünden bir gün sonra, 14 Ocak günü, Türk hükümeti bir açıklama yaparak ülkesinin ABD'nin projelendirdiği NATO kapsamındaki çok yönlü nükleer savunma sisteminde yer almayacağını bildirdi. ABD Dış İşleri Bakanlığı, Türkiye'nin bu açıklamasını ABD projesine yapılmış büyük bir psikolojik darbe olarak değerlendirdi. Türkiye kamuoyu bu açıklamayı desteklerken Sovyetler Birliği tarafından da memnuniyetle karşılandı.

SSCB Yüksek Sovyeti'nin Birlik Sovyeti Başkanı İ. V. Spiridonov, 15 Ocak'ta Türkiye'nin SSCB'deki Büyükelçisi Hasan Esat Işık'ı kendi ricası üzerine kabul etti. Türk Büyükelçisi daha sonra SSCB Yüksek Sovyeti Milletler Sovyeti Başkanı Y. Peyve ile de görüştü. Büyükelçi, taraflara TBMM başkanı ve senato

---

221 "*Dış Basınında Türkiye. Podgornıy'ın Ziyareti*", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1965.

222 *Research Memorandum From the Director of Bureau of İntellegence and Research (Hughes) to Acting Secretary of State Ball. Washington, April 9, 1965,* Foreign Relations of the USA. 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 139, p. 350-351.

başkanlarının mektubunu takdim etti. Mektupta, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminin her iki ulusa yarar sağlayacağı ve dünya barışına katkıda bulunacağı belirtiliyordu[223]. İşbirliğinin devam ettirilmesi isteniyordu.

SSCB hükümeti, Türkiye'nin NATO'nun çok yönlü nükleer gücüne katılmamasına bir cevap olarak, Kıbrıs konusunda kesin bir tavır ortaya koydu. *İzvestiya* gazetesi muhabiri 21 Ocak 1965 tarihinde SSCB Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko ile bir röportaj yaptı ve röportaj ertesi gün gazetede yayınlandı. Gromıko, Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Sovyetler Birliği'nin tutumunu bildirerek şunları söyledi: "*Kıbrıs halkı etnik toplulukların kendine özgü yapısını göz önüne alarak kendi devlet yapısını bağımsız ve hükümran olarak seçebilir[224]".*

Bu açıklama, Türk-Sovyet ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdı. Gromıko'nun beyanatı Türk çevrelerinde memnuniyetle karşılandı. Kamuoyunda Sovyetlere yönelik ilgi arttı. *Forum* dergisinde şöyle bir yazı yayınlanmıştı: "*Gromıko'nun açıklamasından sonra ABD'nin, Rusya'nın Enosis'i savunması ve Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı kışkırtmasına ilişkin iddiaları temelsiz çıktı. Gromıko, Batı'nın SSCB ile Türkiye arasında kurduğu duvarları yıktı[225]".*

Yeni Hükümet Şekilleniyor

Aynı tarihlerde Türkiye'de durum gerginleşiyordu. 1965 yılı Şubatında mecliste bütçe görüşmeleri yapılırken başbakan İnönü bir konuşma yaptı. İnönü konuşmasında Türk-Sovyet ilişkilerine değinerek şöyle dedi: "*Biz komşu ülkelerle ilişkilerimizi gerçekten de geliştirmekten yanayız. Özellikle de büyük komşumuz Sovyetler Birliği ile. Bunu biz, uluslar arası yükümlülüklerimiz arasına almak istiyoruz[226]".*

Mecliste hükümete karşı sert eleştiriler sonucunda siyasî bir kriz patlak verdi ve hükümetin sunduğu bütçe Meclisten geçmedi. Bunun üzerine İnönü istifa etti. İnönü'nün istifasına sebep olan amiller, büyük işadamlarının yönetimden

223 "*Priemı v Kremle*", *İzvestiya*, 16 Ocak 1965, No: 12 (14791).

224 "*Otvetı ministra inostrannıh del SSSR A. A. Gromıko na vaprosı korrespondenta "İzvestiya"*, 22 Ocak 1965, No: 17 (14796).

225 *Forum* Dergisi, 1965, No: 259, s. 3.

226 *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1965.

memnun olmaması ve reformların geciktirilmesiydi. Bunda ABD'nin gerçekleştirdiği baskılar ve yürtülen dış siyasetten rahatsız olan Adalet Partisinin aşırı tepkisi de az rol oynamamıştı.

İnönü'nün istifasının ardından Cumhurbaşkanı Gürsel yeni hükümeti kurma görevini bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü'ye verdi. Hasan Esat Işık Dış İşleri Bakanı oldu, Vahit Halefoğlu ise Moskova Büyükelçili'ğine atandı.

Kurulan yeni koalisyon hükümeti, dış siyaset programında NATO'ya ve diğer Batılı devletlerle oluşturulan ittifaka, özellikle de CENTO'ya sadık kalacağını açıkladı. Bunun yanı sıra Türkiye'nin SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinden de vazgeçmeyeceğini beyan etti. Başbakan Ürgüplü yaptığı konuşmasında, "*SSCB ile ilişkilerimiz, SSCB'nin Türkiye'nin millî çıkarlarını nasıl gözeteceğine ve her şeyden önce onun tutumuna bağlı olcaktır*" -diyordu. Söz konusu açıklamasında Ürgüplü, kuşkusuz Kıbrıs sorununa göndermede bulunmaktaydı.

Sergilenen bu yaklaşım gerek ülke içi toplumsal durumdan, gerekse de Batılı müttefiklerin tutumundan kaynaklanıyor, temkinli ilişkilerin kurulduğunu gösteriyordu. Türk kamuoyunda Amerikan düşmanlığının artmasına rağmen hükümet, dış siyasette önceliğin NATO, CENTO ve Ortak Pazar ülkelerine tanındığını açıkça ifade etmekteydi. Buna rağmen hükümet ABD ile SSCB arasında dengeli siyasetten yana olduğunu da gizlemiyordu.

Dış İşleri Bakanı Hasan Esat Işık, 9 Mart'ta düzenlenen basın toplantısında, "*Türkiye-Sovyet ilişkilerinin olumlu gelişimi Türkiye ve Sovyet yönetimlerinin ortak arzusudur*" -diyordu.

Cumhurbaşkanı Gürsel de, SSCB ile ilişkilerin yakın komşuluk esasına dayalı bir siyasetle geliştiğini, ancak Türkiye'nin ABD ile dost olduğunu vurguladı. SSCB-Türkiye'nin yakınlaşması, Batılı ülkelerlerle olan geleneksel ilişkilerinin koptuğu anlamına gelmiyordu.

Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusunda takındığı tavır ABD'yi rahatsız ediyor, Türk-Sovyet yakınlaşmasına sebep olacağı kaygısıyla onları endişelendiriyordu.

19 Mart tarihinde Jernegan, Başbakan Ürgüplü ile Ankara'da bir araya geldi. Jernegan, görüşme esnasında Kıbrıs konusunda Türkiye'nin Sovyetler

tarafından desteklenmesinin inandırıcı olmadığını, sadece verilmiş boş vaadler olduğunu ifade etti. Sovyetlerin bu sorunun çözümünü istemediğini, sadece oyun oynadığını söyledi. O sözlerine, Amerikanlıların da böyle yapabileceğini, ancak bunun yardımdan ziyade zarar getireceğini de ekledi. Ürgüplü, Türkiye hakkında söylenenler için ona teşekkür etti, Türkiye'nin dostlarının bu kadar uzağa gitmeye hazır olmadığını, daha ziyade Rusların Türkleri iyi anladıklarına inanıldığını belirtti[227].

Yunanistan'daki Amerikan Büyükelçisi Norbert Anschuetz, Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği 9 Nisan tarihli raporunda şunları yazıyordu:, "*Rumlar, Kıbrıs'ın geleceğini iki şekilde görüyor. Birincisi, tamamen bağımsız Kıbrıs, diğeri ise Yunanistan'ın bir parçası olarak Enosis. İkincisi, NATO'nun bir parçası olmak anlamına gelmektedir[228]".*

CIA'nın *Hruşçov'dan sonra Sovyetler Birliği* adlı özel raporunda, Sovyetlerin, orduların Kıbrıs'tan geri çekilmesi, yabancı güçlerin Ada'dan çıkarılması tutumunu sergilemesi "Türkiye'ye yönelik dengeli bir siyaset " olarak değerlendiriliyordu[229].

Tam da bu sırada Ermenistan'da alevlenen Türk düşmanlığı Türkiye'yi rahatsız ediyordu.

Ermenistan'da Türkiye Karşıtı Hareketler

Yurtdışındaki Ermeni örgütleri açık biçimde Türkiye-SSCB yakınlaşmasını istemiyorlardı. İdeolojik farklılıklara rağmen Ermenistan'daki komünistler ile bu örgütler arasında fikir olarak farklılık yoktu. Ermeni komünistler Sovyet sisteminin genel prensiplerine göre hareket etmek zorundaydı. 1965 yılın-

227 *Here. Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State. Ankara, March 19, 1965,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 182, p. 380.

228 *Anschuetz. Telegram From the Embassy in Greece to the Department of State. Athens, April 9, 1965,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 187, p. 396.

229 *Special Report in the Central İntellegence Agency. Washington, April 9, 1965,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 106, p. 282-283.

da Ermenistan'da sözde "Ermeni soykırımı" yıldönümünün geniş bir katılımla kutlanması Türk-Sovyet ilişkilerinde yeniden rahatsızlığa neden oldu. Çünkü Merkez'in izni olmadan SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerde böyle bir törenin yapılması imkânsızdı. 20 Nisan günü Erivan Devlet Üniversitesi'nin yeni binasında Ermenistan SSC Bilimler Akademisi'nin ve üniversitenin ortak sözde "Ermeni soykırımı"nın 50. yıldönümü ile ilgili "bilimsel" bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantının açış konuşmasını Ermenistan Bilimler Akademisi Başkanı V. Ambartsumyan yaptı. Ardından hukukçu Prof. Dr. A. Yesayan, "*Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Halkının Soykırımı ve Uluslar Arası Emperyalizm*" başlıklı bildirisini sundu. Diğer konuşmacılar da sözde "soykırım"la ilgili görüşlerini beyan ettiler, ona dayanaklar bulmaya çalıştılar[230].

21 Nisan tarihinde Erivan Güzel Sanatlar Merkezi'nde, Ermenistan üniversitelerinde eğitim alan yabancı ülkelerde yaşayan Ermeni öğrencilerinin katılımıyla uydurma soykırımı anma gecesi düzenlendi[231]. Oturumu, giriş konuşmasıyla Yurtışındaki Ermenilerle Kültürel İlişkiler Komitesi Başkanı V. Amazaspyan açtı. Ardından da şair Gevorg Emin bir konuşma yaptı. Gevorg Emin, konuşmasında şöyle dedi: "*Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri Batı Ermenistan'ın şehir ve köylerinde yaşayan masum insanları katlettiler, suçsuz insanların kanını akıttılar*". Akademik. A. Şaginyan, öğrencilerden A. Arabyan, M. Adamyan, T. Torosyan, şair Silva Kaputikyan konuşma yaptılar. Bunlardan şair Kaputikyan konuşmasını şöyle tamamladı: "*Bu yıldönümünü biz kendimize özgü biçimde anıyoruz. Matenadaran'da bir anıt yaptırıyoruz*".

24 Nisan günü, A. Spandaryan'ın adı verilen Erivan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu binasında şehir yönetim temsilcilerinin sözde "soykırım"la ilgili oturumu gerçekleşitirildi. Toplantının şeref kürsüsünde Ermenistan yöneticilerinden G. Arutunyan, H. Arutunyan, E. Asatryan, O. Bagdasaryan, D. Dragunskiy, Y. Zarobyan, A. Koçinyan, M. Melkonyan, G. Ter-Gazaryan, B. Muradyan, S. Arakelyan, S. Pogosyan, bakanlar, yazarlar, şairler ve bilim adamları oturmuştu. Dünya Ermeni Cemaati Katalikosu I. Vazgen de bunlar

230 "*Nauçnaya sessiya*", *Kommunist*, Erivan, 23 Nisan 1965, No: 95 (9402).

231 "*Jivet i protsvetaet armyanskiy narod. Vstreça so studentami-armyanami iz-za rubeja*", *Kommunist*, Erivan, 23 Nisan 1965, No: 95 (9402).

arasındaydı. Törende Suriye, Fransa, Lübnan, İran ve diğer ülkelerden, hatta Türkiye'den gelmiş 200 kadar Ermeni de bulunuyordu.

Törende açılış konuşmasını Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı H. Arutunyan yaparak, bu tarihin bir daha tekrarlanmayacağına inandığını söyleyerek, "soykırım siyasetini" itham etti. Ardından kürsüye gelen Ermenistan İlimler Akademisi Başkanı V. A. Ambartsumyan şöyle dedi: "*Osmanlı İmparatorluğu işgalcileri önceden hazırladıkları planı uygulamaya koydular, Batı Ermenistan'da Ermeni nüfusunu kitleler halinde yok ettiler*[232]". Daha sonra oturum kapalı olarak devam ettirildi. Ermenistan yönetimi, kendilerini merkezin tenkitlerinden kurtarmak için yurtdışından gelen konukların Erivan'daki Lenin anıtına çelek koyma olayını tertipledi. Aynı gün, 200 hektarlık alana kurulu Çiçernakaberd Parkı'nda sözde "soykırım kurbanları"nın anısına yapılan anıtın açılış töreni düzenledi. Bu esnada Erivan caddelerini dolduran binlerce insan anıtın üzerinde yakılan "ebedî meşale"ye doğru yürürken Türklere kin ve nefret kusan sloganlar atıyor ve Türkiye'den toprak taleplerini dile getiriyordu. Ermeni gazeteleri bu olayı sadece *matem* olarak değil, "*Millî tarihin hafızasından bir görüntü*"[233] olarak değerlendirdi. Ermenistan basınında G. Galoyan, Dj. Kirokosyan, M. Nersisyan ve diğerlerinin sözde "soykırım"la ilgili bir dizi makaleleri yayınlandı[234].

Bu hareketler, Türkiye tarafından üzüntüyle karşılanıyordu. SSCB, Güney Kafkasya'da Türkiye'ye düşman bir devlet gibi duruyordu. Tüm bu yaşananlar, ilişkilerin gelişmesinin önünü tıkıyor, her iki tarafın da zararına oluyordu. Yaşanan bu problemlerin giderilmesi, en azından hafifletilmesi gerekiyordu.

---

232 "*Sobranie predstaviteley obşestvennosti Erevana*", *Kommunist*, Erivan, 25 Nisan 1965, No: 96 (9403).

233 Samyan R, "*Tsitsernakaberd*", *Kommunist*, Erivan, 24 Nisan 1989, No: 97 (16664).

234 Galoyan G., Kirakosyan Dj, "*Ot tragedii k vozrojdeniyu*", *Kommunist*, Erivan 24 Nisan 1965, No: 96 (9403); Nersisyan M., Uşakov N., "*Genotsid – tyagçeyşee prestuplenie pered çeloveçestvom*", *Kommunist*, Erivan, 25 Nisan 1965, No: 97 (9404).

5. Bölüm

SSCB Dışişleri Bakanı
A. A. Gramiko
ve Türkiye Başbakanı
Suat Hayri Ürgüplü'nün
Ziyaretleri. Engeller Kaldırılıyor

Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı 34 Yıllık Aradan Sonra Türkiye'de

Tüm engellere rağmen Türk-Sovyet yakınlaşması sürmekteydi. SSCB-ABD ilişkilerinde kendini gösteren iyileşme bunda en etkili nedendi. Küba füze krizinden sonra dünyanın nüfuz alanlarına bölünmesiyle ilgili olarak iki süper devlet arasında bir anlaşma sağlanmıştı. 1965 yılı ilkbaharında ABD Dış İşleri Bakanı'nın Moskova ziyareti esnasında, Güney Amerika'yı ABD'nin, Yakın ve Orta Doğu'yu da SSCB'nin etki alanına bırakılmasını önerdi[235]. Sovyet yönetiminin böyle bir öneriyi kabul etmesi Yakın ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinde yeni bir sürecin başlamasına yol açtı. Ancak bu uzlaşma Sovyetlerin Güney Amerika'daki, Amerikalıların da Yakın ve Orta Doğu'daki çıkarlarından vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu. Bu da, yeni ortamda çıkarların diğer yöntemlerle gerçekleştirilmesi ögesini öne çıkarıyordu. Bu anlaşma, uluslar arası ilişkilerde gerilimin azalmasına etken eden adımlardan ilkini oluşturuyordu.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde ilk adım, Batı basınının "Somurtkan Adam" olarak vurguladığı SSCB Dış İşleri Bakanı, A. A. Gromıko'nun 17 Mayıs 1965 tarihinde Türkiye'ye bir resmî ziyaretiyle atılmış oldu. Bu, 1931 yılında M. M. Litvinov'un Türkiye'ye ziyaretinden beri Dış İşleri Bakanı düzeyinde Sovyetlerin Türkiye'ye yaptıkları ilk ziyaretti. Gromıko ile birlikte eşi ve 6 kişilik heyet İL-18 tipi bir uçakla Ankara'ya geldi. SSCB Dış İşleri Bakanı I. Yardımcısı Makaşev, Dış İşleri Bakanlığı Basın Dairesi Başkanı L. M. Zamyatin, Dış İşleri Bakanlığı Orta Doğu Şubesi Başkanı S. P. Kiktev, Bakan Danışmanı Falin, biri Fransızca, diğeri Türkçe bilen iki tercümandan oluşan heyetin ziyareti 22 Mayıs'a kadar sürdü. Gormıko'nun Ankara'ya gelişi Türkiye Dış İşleri Bakanı Hasan Esat Işık'ın Londra'da düzenlenen NATO zirvesinden dönmesine denk geldi. Bu yüzden Hasan Esat Işık bakanlığa dönmeden Esenboğa'da Gromıko'yu getirecek uçağı beklemeyi tercih etti. Sovyet uçağı yere inince Işık Gromıko'yu "hoş geldin" diyerek karşıladı. Konuk Bakan, Ankara'ya gelmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti bildirdi. Ardından ikili resmî tören kıtasının önünden geçtikten sonra şeref salonuna girdiler. Gromıko, kısa bir dinlenmeden sonra basın mensuplarına şunları söyledi: "*Sovyet hükümetinin kararı gereğince Türkiye Cumhuriyeti'ne resmî ziyarette bulundum. Biz bu ziyareti, Türk devlet adamları ile birlikte başlatılan yararlı temasların bir sonucu olarak değerlendiri-*

235 Nihat Erim, *Günlükler*, c. II, s. 818.

yoruz. Bu temaslar ülkelerimiz arasında iyi ilişkilerin başlatılmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği bu yönde üzerine düşeni yapmaya hazırdır ve Türkiye'nin de aynı isteği duyduğunu ümit ediyorum. Üzerinde durulacak bir dizi uluslar arası ve bölgesel sorunlar bulunmaktadır. Bu anlamda iki komşu devletin, yani Türkiye ile SSCB'nin konuşacakları bir dizi konular bulunmaktadır. Burada bulunmam nedeniyle en samimi dostluk selamlarımı ve en iyi dileklerimi Türk halkına aktarmak isterim. Ülkenizde bulunmama fırsat tanıdığı için Türk yetkililerine bir kez daha teşekkür ediyorum. Beni samimi bir şekilde karşıladığınız için minnettarlığımı bildiriyorum[236]".

Gromıko'nun gezi programında, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Dış İşleri Bakanı Hasan Esat Işık ile görüşmeler ve İstanbul ziyareti bulunuyordu. Görüşmelerin başlıca gündem maddesini ikili ilişkiler, Kıbrıs ve dünya sorunları, Mısır kanalıyla Kıbrıs'a silah gönderilmesi gibi konular oluşturuyordu.

Bu gezi, Dış İşleri Bakanı Erkin'in Sovyetleri ziyaretinin cevabı olmakla birlikte, Türkiye'nin sürdürdüğü çok yönlü dış siyasetin de sonucu idi. Batı basını Gromıko'nın gezisine özel ilgi göstererek çeşitli cephelerden yaklaşıyordu. Yapılan yorumlarda, Türkiye'nin Batı'dan ayrılıp SSCB'ye yaklaştığı yönünde de görüşlere rastlanıyordu.

17 Mayıs'ta Gromıko başkanlığındaki Sovyet heyeti Anıtkabir'i ziyaret edip çelenk koydu. Anıtkabir'deki Atatürk müzesinde yer alan Sovyet devlet adamlarından M. Kalinin, K. Voroşilov ve S. Budyonnı'nın fotoğraflarını inceledi. Gromıko, konuk devlet adamları için ayrılan özel deftere şu notları kaydetti: "Sovyet yetkilileri, Büyük Lenin'le birlikte Türk-Sovyet dostluğunun temellerini atmış Türk halkının Ulu Önderi Kemal Atatürk'ün hatırasını anıyor".

Gromıko, daha sonra kaleme aldığı hatıralarında bu olayı şöyle anlatmaktadır: "*Atatürk'ün anısına gereken saygıyı gösterdim. Onun için yapılan Anıtkabir'e gittim ve mezarına çelenk koydum. Türkler Atatürk'ün hatırasını kutsal kabul ediyor. Bu ülkede onunla ilgili olumsuz konuşan birine rastlamadım[237]".*

---

236 "*Gromıko Ankara'da*", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1965.

237 Gromıko A. A, *Pamyatnoe*, kniga 2, Moskva: Politizdat, 1988, s. 85.

Konuk buradan Türkiye Dış İşleri Bakanlığına hareket ederek Bakan Hasan Esat Işık'la görüştü. Görüşmelerde karşılıklı ve iki ülkeyi ilgilendiren meseleler tartışıldı. Dostluk ve karşılıklı anlayış içinde geçen görüşmelerde ilk önce Türk-Sovyet ilişkileri görüşüldü. SSCB Dış İşleri Bakanı Yardımcısı Makaşev, L. M. Zamyatin, S. P. Kiktev, Türkiye'deki Sovyet Büyükelçisi N. S. Rıjov; Türkiye tarafından Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı Halûk Bayülken, SSCB'deki Büyükelçi Vahit Halefoğlu ve bakanlığın diğer yetkilileri görüşmede yer almıştı.

Görüşmelerde iki ülke arasındakı en önemli konular konuşuldu. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi ve bunun için mevcut olan imkânlara vurgu yapıldı. Ekonomik alandaki işbirliğinin gerçekleştirilerek geliştirilmesinin zarureti dile getirildi. Farklı siyasî bloklarda olmanın buna engel olamayacağı belirtildi.

Hasan Esat Işık, özellikle de Kafkasya'da SSCB'yi dost bir ülke olarak görmek istediklerini söyledi. Türk hükümetinin Ermenistan'daki Türk karşıtı gelişmelerden rahatsızlık duyduğunu Konuk Bakan'a iletti. Gromıko bu tür olayların Türk-Sovyet dostluk ilişkilerine engel olamayacağını söyledi.

Görüşmelerde Kıbrıs konusu tartışıldı[238]. Gromıko, Kıbrıs'taki son durumun ne olduğunu sordu. Işık, "*Bazı kimseler tarafından gölge düşürüldü*"-diyerek SSCB'nin Mısır kanalıyla Ada'ya silah gönderdiğini dolaylı bir şekilde vurguladı. Gromıko, ülkesinin Türklere karşı kullanılmak üzere Kıbrıs'a silah satmadığını söyledi. Bakanlar, Kıbrıs konusunda karşılıklı görüşmelerde bulunulması konusunda uzlaştı. Her ikisi de, uluslar arası konulara yaklaşımda iki ülkenin de ortak bakış açısına sahip olması dolayısıyla memnuniyetlerini ifade ettiler.

Aynı günün akşamı Işık ve eşi, Gromıko çiftinin onuruna bir yemek verdi. Çok sayıda yetkilinin katıldığı yemekte Osman Bölükbaşı tepkisini göstermek gayesiyle davete katılmadı. Bakanlar yemekte birer kısa konuşma yaparak iki ülke arasındaki işbirliğini geliştirmek için çaba harcayacağını vurguladı.

Gromıko Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kabul edildi. İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmenin asıl yönleri üzerinde duruldu. Görüşmeden sonra Gromıko dış işleri bakanı ile tekraren görüştü[239].

---

238 "*Kıbrıs Konusu Ele Alındı*", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1965.

239 "*Poleznıe kontaktı*", *İzvestiya*, 19 Mayıs 1965, No: 116 (14895).

Gromıko, 18 Mayıs günü Başbakan Suat Hayri Ürgüplü tarafından kabul edildi. Görüşmede Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel, Dış İşleri Bakanı Işık, Millî Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan, Dış Ticaret Bakanı Mecit Zeren, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Bayülken, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Vahit Halefoğlu, Sovyet Büyükelçisi Rıjov ve diğer yetkililer yer alıyordu. Ürgüplü, Gromıko'yu selamladıktan sonra "öncelik hakkı misafirindir" diyerek sözü Sovyet Bakan'a bıraktı. Gromıko, Türk-Sovyet ilişkileri ile hükümetinin tutumunu açıkladı. İki ülke arasındaki ekonomik ve siyasî ilişkilerin gözden geçirilmesinin elzem olduğunu vurguladı. Gromıko daha sonra Türkiye Başbakanı'nı SSCB'ye davet etti.

Ürgüplü, Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirmek istediğini vurguladı. İç işlerine karışılmasının aleyhinde olduklarını ve eşitlik prensibini desteklediklerini bildirdi.

Gromıko başkanlığındaki Sovyet heyeti, görüşmelerden sonra Meyvecilik Enistitüsü'nde düzenlenen moda gösterisine katıldı. Gromıko'nun eşinin boy boy resimlerini çeken Türk gazeteciler Türkiye'nin Turizm Bakanı Zekai Dorman'ın manken kızının podyuma çıkmasıyla makinelerini ona çevirdiler. Gromıko'nun eşi "*güzel bir kızı bulunca beni nasıl da unuttular*"-dedi. Türkiye'ye gelmeden önce Türkiye ve Türk halkı konusunda çok az bilgi sahibi olan Gromıko'nun eşi birçok şeyi gördüğünde şaşırıp kalıyordu.

Görüşmelerden sonra Dış İşleri Bakanlığı Basın Sözcüsü İsmail Soysal, iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler alanında karşılıklı anlayış ve görüş birliğinin olduğunu kaydetti. Soysal şunları söyledi: "*Siyasi alanda Türkiye'nin başka bir ittifak içinde yer alması normaldir ve bu durum ilişkilerimizin gelişimine engel değildir. Farklı taraflarda yer almamıza rağmen ilişkilerimizi sürdürmemiz dünyadaki mevcut duruma da olumlu etki yapacaktır*". Soysal, Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği'nin tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığını, bazı hususlarda fikir birliğinin mevcut olduğunu vurguladı.

Öğleden sonra iki buçuk saat devam eden görüşmelerden sonra gazeteciler Gromıko'ya yaklaşınca o gazetecilere İngilizce, "*Beyler, bir dakika bile zamanım yoktur. Rica ediyorum, bana inanın. Hiçbir şey söylemeyeceğim. Gerçekten de zamanım yok*" diyerek uzaklaştı. Arabası hareket ettiğinde durduran Gromıko, gaze-

tecilere şunları söyledi: "*Şimdilik şu kadarını söyleyebilirim, yararlı ve dostça görüşmeler gerçekleştirdik. Başka birşey diyemem*". Kendisine yöneltilen sorulara cevap vermeyen Gromıko, İnönü ile görüşmek için Sovyet Büyükelçiliği'ne gitti.

Atatürk'ün silah arkadaşı ve Türk-Sovyet ilişkilerinin mimarı olan İnönü, Gromıko'nun kendisiyle görüşmesini rica etmişti. Gromıko onun isteğini geri çevirmedi. Hasan Esat Işık, görüşmeden önce İnönü'nün evine giderek yapılan görüşmeler hakkında ona gerekli bilgileri verdi. İnönü gereken bilgileri edindikten sonra Gromıko ile görüşmek üzere Sovyet Büyükelçiliği'ne gitti. Gromıko, Türkiye'nin en önemli siyasî lideri konumunda olan, 1938-1950 yıllar arasında cumhurbaşkanlığı, 1961-1965 yılları arasında ise başbakanlık görevinde bulunmuş, şimdi ise muhalefette olan İnönü ile görüştü.

Gromıko ve İnönü, iki ülke arasındaki ilişkilerin gidişatını müzakere etti. İnönü, hükümette yer alsın veya almasın, tüm partilerin SSCB ile iyi ilişkilerden yana olduğunu vurguladı. Gromıko görüşmeden sonra elçiliğin ikinci katında yer alan kantinde CHP genel başkanı İsmet İnönü onuruna bir yemek verdi. Yemekte İnönü'nün eşi ile CHP Başkan Yardımcısı Kemal Satır da yer aldı. Yemeğin başlangıcında ilginç bir olay yaşandı. İnönü, Gromıko'nun eşinin elini öptü. Bayan Gromıko bu jeste karşılık İnönü'yü yanaklarından öptü. Bu yakın ilişki Türk gazetecilerinin büyük ilgisine mazhar oldu. Hatta şaşkınlıktan durumu fotograflamaya bile zaman bulamadılar. Bunun üzerine gazeteciler fotograf almak için Bayan Gromıko'dan aynı hareketi tekrar etmesini rica ettiler. Bayan Gromıko'da onları kırmadı[240].

Yemek esnasında daha ziyade havyara meyleden İnönü, Gromıko'ya sordu: "*Havyarın insanı güçlendirdiği söyleniyor, doğru mu?*". Gromıko, "*Siz, tecrübenize dayanarak bunun cevabını verebilirsiniz*". Yemek sırasında İnönü, Gromıko'dan Podgornıy'a selamlarını iletmesini rica etti.

Görüşmeden sonra radyo muhabirinin sorularının cevaplandıran İnönü; "*İki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinden memnun kaldığını ve Gromıko'nun gezisinin önemli olduğunu vurguladı*[241]*".*

240 "*Bayan Gromıko İnönü'yü Öptü*", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1965.

241 "*Peregovorı prodoljayutsya*", *İzvesitya*, 21 Mayıs 1965, No: 118 (14897).

Andrei Gromıko ve İsmet İnönü

Gromıko, sonralar anılarını yazdığı zaman bu görüşme ile ilgili olarak şu notları düşmüştü: "*Bu sırada İnönü hiçbir resmî görev taşımıyordu. Gezim esnasında benimle görüşme konusundaki ricası iletildi. Kabul ettim. O elçiliğe yardımcısıyla geldi.*

Son derece aydın zekâsı ve olayları doğru tahlil etmesi, ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin daha da ileriye götürülmesi konusundaki kararlı fikirleri, hayranlığıma sebep oldu. İnönü görüşmelerin gidişatındaki en ince detayı bile gözden kaçırmadı. Bunlar onu rahatsız ediyordu".

Bana şunları söyledi: "*Türkiye'de yapılanların çoğunu beğenmiyorum. Hiçbir şey benim merhum öğretmenimin (*Atatürk kastediliyor – M.Q.*) vasiyetleri doğrultusunda yapılmıyor. Ancak şunu düşünüyorum; Türkiye, kuzeydeki büyük komşusu ile kendi ilişkilerini Lenin ve Atatürk'ün belirlediği temeller esasında sürdürmelidir ve sürdürebilir de*."

Gromiko: Ben, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri konusundaki görüşlerini, onun gibi açık ve net bir şekilde belirtme becerisini gösteren insanlara çok az rastladım. İnönü, şaka yaptığında bile bunu yerinde ve büyük bir incelikle yapardı. Davranışları daha çok bir Avrupalı'yı andırıyordu. O, benim hafızamda bu izleri bıraktı: o esnada ömrünün 90 yaşına merdiven dayamasına rağmen canlı ve hareketli idi.

Açıkça söylemek gerekirse ben siyasetin bu aksakal gazisiyle görüşmekten özel zevk duydum. Ona bakarken şu düşüncelerden kendimi soyutlayamadım: Onun dostu Atatürk ile Lenin dostçasına yazışmışlar, onların bıraktığı iz ve önem gelecek kuşakların mirasıdır[242]*".*

Ziyareti esnasında Gromıko, Başbakan Yardımcılığı görevini yürüten Süleyman Demirel ile de bir araya geldi. Sovyet Dış İşleri Bakanı, Türkiye'nin Batı blokunda yer almasının SSCB ile ilişkilerine engel olmadığını belirtti. Demirel de, ilişkilerin Atatürk ve Lenin dönemindeki atmosfere kavuşturulmasının önemini vurguladı. Görüşmeler sonucunda şu ortak düşünce dile getirildi: "*Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında çıkar çatışmasına götürecek hiçbir sorun bulunmamaktadır*".

Günün ikinci yarısında Gromıko ve beraberindekiler İstanbul'a gitti. Havaalanında Gromıko ve eşi, tören kıtasını denetleme dışında protokole dâhil olan her şeyde şehrin yöneticileri de yanlarında hazır bulundu. Şehir halkı konukları caddelerde sıcak bir ilgi ile selamladı. Gromıko çevresinde çok sayıda gazetecinin bulunduğunu görüp onlara yaklaşmak istese de, "*Federasyon fikrinin, Kıbrıs sorununun çözümü olabileceği konusundaki görüşünüzde, dünyada bunun birçok örnekleri de mevcuttur demişsiniz. Örneklerden biri Sovyet anayasasında yer alan federasyon biçimi olabilir mi*?" sorusunu duyar duymaz, "*Ankara'da basın toplantısı yapacağız*" diyerek hiçbir gazetecinin sorusunu cevaplandırmadı. Yeşilköy Havaalanı'ndan doğruca Topkapı Sarayı'na giden Gromıko ve eşi burayı gezdi. Silahların sergilendiği salonda foto muhabirlere poz veren Gromıko, "*silahlanmaya değil, silahsızlanmaya taraftarız*" -dedi. Buradan sonra sırasıyla Ayasofya müzesi ve Sultan Ahmet Camii'ni gezen Gromıko, İstanbul'daki Sovyet Başkonsolosluğu'na gitti. Konsolsoluktaki çalışanların durumuyla ilgilenen Gromıko'nun onuruna burada bir yemek verildi. Ardından da eşiyle birlikte motorla Boğaz turuna çıkan Dış İşleri Bakanı, İstanbul Belediye Başkanı'na şunları söyledi: "*İstanbul olağanüstü güzellikte. Daha fazla kalmak ve gezmek isterdim. Mimarî açıdan ilginç ve çekicidir. İstanbullular ise çok cana yakın insanlar. Bu güzel şehrin güzel insanlarına en sıcak selamlarımı bildirmek istiyorum*".

242 Gromıko, *Pamyatnoe*, s. 85-86.

Gromıko İstanbul'da

Akşam İstanbul Valisi Niyazi Akı, konukların onuruna bir yemek verdi. Gromıko daha sonra tekrar Ankara'ya döndü.

Gromıko, daha sonraları yazdığı hatıratında İstanbul gezisi ve özellikle de Ayasofya hakkında şunları kaydetmiştir: "*Elbette Türkiye'de kutsal Ayasofya Kilisesi'nin, tüm Hıristiyan mitlerinin, fresklerde yansıtılan İncil efsanelerinin yalnızca ölü bir anıt olmasını isteyen kimseler vardır. Buna rağmen toplumun Hıristiyan kesimi ve Avrupa'nın etki gücü, bir ölçüde Hıristiyanlığın kutsal değerlerine saygı göstermeğe mecbur ediyor*[243]*".*

Gromıko ile Dış İşleri Bakanı Hasan Esat Işık 20 Mayıs günü yeniden bir araya geldiler. Türkiye tarafı bu görüşmede, Sovyetler Birliği'nin teknolojik desteği ve sanayi tesisleri konusunda yeşil ışık yaktı.

Gromıko, Başbakan Ürgüplü ile de görüştü. Ekonomik konular görüşülürken SSCB'li Bakan "*proje verin, yapalım*" -dedi. Taraflar bunun üzerine kapsamlı

243 *Aynı yer*, s. 89.

ekonomik işbirliği konusunda uzlaştı. Başbakan bundan sonra Çankaya'ya çıktı ve Gromıko ile yapılan görüşmeler konusunda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bilgi sundu.

21 Mayıs günü Işık, Gromıko, Bayülken ile Rıjov'un katılımı ile bir saat kadar süren bir görüşme daha yapıldı. Görüşmede imzalanacak ortak bildiri üzerinde görüş alışverişinde bulundular. Gromıko görüşmede dedi ki; "*İlişkilerin güçlendirilmesi için her şeyden önce güven gelmektedir*".

Işık, görüşmelerden sonra yaptığı açıklamada, ortak bildiride yansıtılacak konuları görüştüklerini ve bu konular üzerinde fikir birliği içinde bulunduklarını kaydetti. "*Bildiride yer almayan konular hakkındaki ortak görüşün derecesi ne kadardır?*" şeklindeki soruyu ise cevapsız bıraktı.

Aynı gün resmî görüşmeler sonuçlandı. Gromıko, Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği'nde yerli ve yabancı gazeteciler için bir basın toplantısı düzenledi. Basın toplantısında 100 civarında yerli ve yabancı gazeteci vardı. Gromıko, soruları almadan önce bir açıklama yaptı. Ankara'da gerçekleştirdiği görüşmelerin son derece faydalı geçtiğini, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ortak çıkarlarını masaya yatırdıklarını belirtti. Görüşmelerde her iki ülkenin çıkarlarına özel önem verdiklerini, ilişkilerin gelişmesini Türkiye'nin de arzuladığını söyledi. Gromıko daha sonra, Ankara'da Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerin Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynayacağına inandığını vurguladı. Türkiye'deki siyasî parti başkanlarıyla yaptığı görüşmelerin önemli oldğuna işaret eden Gromıko şunları söyledi: "*Kuşkusuz şimdi sıra verilen sözlerin uygulanmasına gelmiştir*".

Gromıko, iki ülke arasındaki ilişkilerin prensipleri üzerinde durdu. Farklı sistemlerle yönetilmelerine rağmen tarafların birbirinin iç işlerine karışmama, hükümranlık haklarına ve bağımsızlığına saygı gösterme prensipleri çerçevesinde bu ilişkilerin yürütüleceğini vurgulayarak şunları dile getirdi: "*Biz Türk yetkililerine, Atatürk ve Lenin dönemindeki mevcut ilişkilerimize dönmeyi önerdik. Türk devlet yetkilileri de aynı görüşü paylaştıklarını beyan ettiler. Güven ve yine de güven. İlişkilerimizin gelişiminde şart olan gerekli unsur yalnızca budur. Kuşkusuz bu güven, siyasilerin hayata geçireceği uygulamalarla mümkün olabilir. Ankara ve İstanbul'da karşılaştığım konukseverlikten dolayı teşekkürlerimi ifade ediyorum*".

Ardından da gazetecilerin soruları başladı. "Türk halkının Rusya'ya duyduğu güvenin artmasında Kıbrıs sorununda Rusya'nın izlediği siyasetin önemli olduğuna inanıyor musunuz?" tarzındaki soruya Gromıko şu cevabı verdi: "*Gerek Ankara'da, gerekse de İstanbul'da basın temsilcileri bana Kıbrıs'a ilişkin çeşitli sorular yönelttiler. Sovyetler Birliği bu konudaki tutumunu defalarca beyan etmiştir. Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ın bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini istiyor. Ada'dan bir askerî alan olarak yararlanılmasına ve iç işlerine karışılmasına karşıyız. Kıbrıs sorununun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasından yanayız. Sorunun, Ada'nın toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, burada yaşayan iki toplumun mevcudiyetinin ve haklarının göz önüne alınması doğrultusunda halledilmesinin taraftarıyız. Genel olarak toparlarsak, biz Kıbrıs'ın bütünlüğünden ve bağımsızlığından yanayız".* Sofya Radyosu muhabiri Gromıko'ya, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminin Balkanlara ne gibi etki yapacağı konusunda bir soru sordu. Sovyet Bakan, Türk-Sovyet ilişkilerinin sadece Balkanlara değil Avrupa'ya ve genel anlamda uluslar arası ilişkilere bile olumlu yönde yansıyacağını söyledi. Hiç kimsenin Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinden korkuya kapılmamasının gereğine işaret ederek, *"bundan her iki ülke toplumu ve dünya yarar görecektir"* -dedi. Bir başka muhabir Gromıko'ya şöyle bir soru yöneltti*: "1965'in Ocak ayında Kıbrıs sorununa ilişkin yaptığınız açıklamadan sonra Ankara'daki görüşmelerde yeni bir adım atıldı mı?"* Gromıko*: "Sovyet Dış İşleri Bakanı sıfatıyla 21 Ocak 1965 tarihinde Kıbrıs konusuyla ilgili bir açıklama yaptım ve bu açıklama bugün de geçerlidir".* Kıbrıs'a Sovyetler Birliği'nin silah satmasıyla ilgili bir soruya ise Gromıko şu cevabı verdi*: "Ortalıkta dolaşan bu tür haberlerin tamamı yalan ve uydurmadır. Bunlara inanmayın. Bu konu en üst düzeyde tartışılmıştır*[244]*". İzvestiya* muhabirinin, "*Sovyet-Türk ilişkilerinin mevcut durumu hakkında ne söyleyebilirsiniz?"* şeklindeki sorusunu, Gromıko, konuşmaya başlamasından beri ilk kez gülümseyerek şöyle cevaplandırdı*: "Sovyet-Türk ilişkilerinde olumlu yönde seyreden gelişmeleri sevindirici olarak kabul ediyoruz. Bize göre, şimdiye kadar yaptıklarımızdan daha da fazlasını yapmalıyız ki, Türk-Sovyet ilişkilerinin gerçekten de dostluk ve iyi komşuluk temellerine dayandığı ortaya çıksın. Ancak iyi bir başlangıç vardır*[245]*".* Romanyalı bir gazetecinin Balkanların nükler silahlardan arınmış bir

244 "*Türk-Rus Görüşmeleri Bitti*", *Milliyet*, 22 Mayıs 1965.

245 "*Vajnı konkretnıe şagi*", *İzvestiya*, 23 Mayıs 1965, No: 120 (14899).

bölge olmasına ilişkin sorusuna, Gromıko, buna taraftar olduklarını ve Sovyetler Birliği'nin bunu birkaç kez gündeme getirdiğine değindi. Türkiye'nin ekonomik konumunda Sovyetlerin pozisyonu ne olmalıdır sorusuna Gromıko şu cevabı verdi: "*Bu konu, ikili görüşmelerde tartışılabilir. Sovyetler Birliği bu tür görüşmelerin yapılmasını istiyor ve ülkemiz buna hazırdır. İki ülkenin ilgili birimleri bu konuyu müzakere etmek için görüşecekler".* Kıbrıs'ta Enosis'in gerçekleştirilmesi için yürütülen siyasetle ilgili bir soruya ise Gromıko, net bir açıklama getiremeyeceğini söyledi. *"Ekonomik, siyasî ve kültürel ilişkiler konusunda ortak bir karara varıldı mı?"* şeklindeki soruyu Gromıko, "*Sonuca varacak görüşmelerde bulunmadık. Ziyaretim esnasında Ankara'da bazı adımlar atıldı ve bunun devam ettirilmesini istiyoruz".* Ortak bildiri hazırlandığı esnada Türkler zorluk çıkardılar mı? Şeklindeki soruya şu cevabı verdi: *"Ortak bir bildirinin hazırlanması esnasında elbette bazı anlaşmazlıklar olabilir. Önemli olan ortak bir noktada buluşulmasıdır. Her iki taraf bu ortak paydayı bulmak için çaba göstermelidir".*

Gromıko, Sovyet Büyükelçiliği binasında, Türkiye'nin eski Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'le beraber öğle yemeği yedi. Yemek sırasında iki meslektaş ülkeleri arasındaki ilişkilerin durumu üzerinde görüş paylaşımında bulundu. Akşam ise Sovyet Büyükelçisi Rıjov, Gromıko'nun onuruna bir yemek düzenledi.

Seferin sonunda Türk-Sovyet ortak bildirisi kabul edildi[246]. Bildiride taraflar, SSCB ve Türkiye'nin çıkarlarına uygun uluslar arası ve karşılıklı ilişkiler üzerinde durdukları, barış ve uluslar arası işbirliğinin sağlanmasına çalışacakları kaydediliyordu. BM tüzüğüne ve ülkelerinin gayeleriyle örtüşen uluslar arası gerilimin ateşinin düşürülmesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi, ayrı ayrı sistemlerle yönetilen devletler arasında barış içinde yan yana yaşama prensiplerinin sağlanması yolunda ellerinden gelen şeyleri yapacakları, barışın devamı, korunması ve sağlamlaştırılması için uluslar arası anlaşmalarla diğer yönlerden kaynaklanan sorumlulukların yerine getirilmesinin gereği vurgulanıyordu. Fikir alışverişi esnasında tarafların uluslar arası gözetim altında topluca ve tamamen silahsızlanmaya hazır oldukları, BM'nin daha da güçlendirilmesine ve daha faydalı hale gelmesine çalışılmasını istedikleri, sömürge ülkeleri ve

246 "*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *İzvestiya*, 25 Mayıs 1965, No: 120 (14899).

halklarına bağımsızlıklarının verilmesi ile ilgili BM bildirisinin hayata geçirilmesinin barış ve güvenlik yönünden önemli olduğuna işaret ediliyordu. Taraflar 6 Kasım 1964 tarihinde kabul edilen Türk-Sovyet bildirisine sadık kaldıklarını da bildirdiler. Taraflar, Kıbrıs konusuyla ilgili tutumlarını açıklayarak Ada'daki ortamı germeğe yönelen dış müdahalenin kabul edilmez olduğunu bildirdiler. SSCB Dış İşleri Bakanı, konu ile ilgili olarak ülkesinin tutumunu bir kez daha dile getirdi.

Gromıko, Kıbrıs konusuyla ilgili olarak daha sonraları şunu yazacaktı: "*Eğer NATO'nun nüfuzlu devletleri Kıbrıs'ın bağımsızlığına saygı gösterseydi o zaman Rum ve Türk kesimi çoktan anlaşmış olurdu. Kıbrıs'ta ve onun için meydana gelen olaylara, küçük bir ülkeye karşı hayata geçirilen yasadışı ve saldırganlıktan öte bir anlam yüklenemezdi*[247]*".*

Gromıko, ABD'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu şöyle değerlendiriyordu: *"1974 yılı Mayıs ayında Kahire'ye yaptığım yolculuklardan birisi, o zaman Nixon hükümetinde Dış İşleri Bakanlığı görevini yürüten Henry Kissinger'ın Yakın Doğu ziyaretiyle aynı zamana rastlamıştı. Önceden kararlaştırdığımız gibi biz Kıbrıs'ın başkenti Lefkoşa'da bir araya geldik. Görüşmede bir dizi konularla birlikte Kıbrıs meselesi de gündeme geldi. Bu konuda ABD'nin tutumuna ilişkin olarak Kissinger'ın açıklamalarını dinlerken, Washington'un Kıbrıs siyasetindeki ikiyüzlülüğünün sınırsız olduğuna kesin olarak inandım.*

Meslektaşıma şunu sordum:

-ABD yönetimi, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunuyor mu?

Dışişleri Bakanı bu soruyu dolaylı olarak cevapladı. Verdiği cevapta o şöyle demek istiyordu: Washington, Ada'nın Rum ve Türk kesimleri olarak ikiye, yani iki ayrı devlete bölünmesi halinde kılını dahi kıpırdatmayacaktı[248]*".*

Ortak bildiride, SSCB ile Türkiye arasında iyi komşuluk ilişkilerinin gelişiminden duyulan memnuniyet dile getiriliyordu. Tarafların iki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî ilişkilerin gelişmesi konularını müzakere ettiklerini, imzalanan ticaret protokolunun karşılıklı ilişkilerde yeni imkânlar yarattığı kayde-

247 Gromıko, *Pamyatnoe*, s. 91.

248 *Aynı yer*, s. 92.

diliyor, ticarî ve ekonomik işbirliğinin devam ettirileceğine vurgu yapılıyordu. Kültürel işbirliğine ilişkin imzalanan 5 Kasım 1964 tarihli anlaşmaya uygun şekilde karşılıklı olarak bu alandaki mübadelenin genişletilmesine taraftar oldukları bildiriliyor, karşılıklı ziyaretlerin iyi komşuluk, barış ve güvenliğe hizmet ettiğine vurgu yapılıyordu. Bundan sonraki ilişkilerin de iyi komşuluk, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığa saygı, eşitlik ilkesine dayalı, iç işlerine karışmama prensipleri doğrultusunda yürütülmesi konusunun altı çiziliyordu.

22 Mayıs günü Gromıko başkanlığındaki Sovyet heyeti Esenboğa Havaalanı'ndan Moskova'ya uğurlandı. Havaalanı'nda gazeteciler soru sormak istese de, Gromıko basın toplantısı düzenleyerek ziyareti ile ilgili olarak geniş bilgi sunduğundan dolayı çok kısa bir açıklamada bulunarak; Ankara'daki görüşmelerin faydalı olduğunu, her iki tarafın istemesi halinde Türk-Sovyet ilişkilerinin devam ettirileceğini vurgulayarak, ilişkilerin geleceği konusunda iyimser olduğunu söyledi. Bayan Gromıko, ayrılırken ağlamamak için büyük çaba harcadı[249].

Türkiye'de Gromıko'nun gezisine bakış tek yanlı değildi. SSCB ile ilişkilerde farklı kesimlerde farklı kuşkular bulunuyordu. İktidara yakın olan partiler ve basın, Gromıko'nun gezisini Türk-Sovyet ilişkilerinin yeni bir aşaması olarak değerlendiriyordu. Bazı kesimler ise SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerinin gerisinde farklı niyetlerin yattığını, bunlardan birinin de Sovyetlerin Akdeniz'e inme isteğinin olduğunun yer aldığını kaydediyorlardı. Bunlar Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de nüfuz kazanmaya çalıştığını, Türkiye'ye Sovyet işçilerinin getirilmesini teklif ederek komünizm propagandasını güçlendirmeyi gaye edindiğini ileri sürüyordu. Adalet Partisi, 24 Mayıs günü SSCB'ye güvensizlik dolu bir açıklama yayınladı. Açıklamada, önerilen Sovyet kredilerinden vaz geçilmesi isteniyordu. Sovyet karşıtı örgütler ise, SSCB'nin Türkiye'deki işçilerden bir proletarya sınıfı oluşturarak mevcut düzene karşı kullanmasından endişe ediyordu.

Gromıko'nun gezisi Batı ülkelerinde de tek yönlü yorumlanmadı. Bu ziyaret bazı ülkelerde kıskançlığa neden oldu. Federal Almanya'nın Ankara'daki Büyükelçisi, Gromıko'nun seferi esnasında SSCB, Türkiye'ye 300 milyon dolarlık kredi verecektir, şeklindeki söylentilerden rahatsız olduğunu açıkça dile getirdi[250].

---

249 "*Gromıko Gitti*", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1965.

250 Nihat Erim, *Günlükler*, c. II, s. 808.

Tüm karşıt görüş ve açıklamalara rağmen Gromıko'nun gezisiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler iyileşti. Türk yetkilileri, ilişkilerin gelişmesini desteklediklerini bildirdi. TBMM bütçe görüşmeleri esnasında Hasan Esat Işık, Türk-Sovyet ilişkilerine değindi ve iki ülke arasında iyi ilişkilerin oluşturulmasının önemine işaret ederek şunları söyledi: "*Çünkü biz komşuyuz. Her iki taraf da karşılıklı ilişkilerde birbirinin iç işlerine karışmayacak, bağımsızlık ve eşitlik ilkelerine saygı gösterecektir. Eğer bu prensipler ilişkilerimizin temeli olarak kabul edilecekse, o zaman iki ülke arasında kültürel, ticarî, ekonomik ilişkiler de gelişecektir. Gromıko'nun ziyareti, karşılıklı ilişkilerde yeni bir aşamanın başlangıcıdır*[251]*.*"

Gezinin Getirdikleri

Geziden sonra iki ülke arasındaki yakınlaşma güç kazandı. Türk diplomasisi uluslar arası konularda SSCB'nin bazı isteklerini savunmaya başladı. Türk hükümeti Haziran ayında, SSCB'nin Asya ve Afrika Ülkeleri Konferansı'nda katılımı konusunu desteklediğini bildirdi[252]. Basında ise Sovyet yanlısı yazılar yer almaya başladı. Gazeteci Kayhan Saklamer bir yazısında Sovyet Müslümanlarını kastederek şunları yazıyordu: "*SSCB'nin bu Konferansın dışında kalması Asya'nın milyonlarca sakininin temsil edilmemesi demektir*[253]".

Gromıko'nun gezisinden sonra ilişkiler daha aktif olmaya başladı. Kosıgin, 2 Haziran 1965 tarihinde Halil Sezai Erkut başkanlığındaki Ankara Belediyesi temsilcilerini Kremlin'de kabul etti. Taraflar arasındaki görüşme sıcak bir atmosferde geçti. Görüşmede Moskova Belediye Sovyeti Başkanı V. F. Promıslov da yer alıyordu. Heyet, SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı A. N. Podgornıy ile de görüştü.

25 Haziran'da SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin, Sovyetler Birliği'ne bir ziyaret düzenleyen *Akis* Dergisi Genel Yayın Yönetmeni, Gazeteci Metin Toker'i kabul ederek ona röportaj verdi. Röportajda SSCB Dış İşleri Ba-

251 "*Dobrososedskie otnoşeniya neobhodimı*", *İzvestiya*, 27 Mayıs 1965, No: 123 (14902).

252 "*Mnenie Turtsii*", *İzvestiya*, 12 Haziran 1965, No: 137 (14916).

253 Aynı yer.

kanlığı Basın Dairesi Başkanı L. M. Zamyatin de yer aldı[254]. Kosıgin röportajında, iki ülke arasındaki ilişkilerin rayına oturduğunu ve güvensizliğin geride kaldığını söyledi.

İzvestiya gazetesi muhabiri N. Paniev de Ankara'da bulunuyordu. O, Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü ile görüşerek SSCB'ye düzenleyeceği ziyaretle ilgili bir röpörtaj yaptı[255]. Gazeteci, geçen kış Sovyet parlamento heyetinin gezisi sırasında Başbakanın sarfettiği "*ülkelerimiz arasındaki buzlar çok çabuk erimektedir*" sözünü hatırlatarak, ilişkilerin mevcut durumunu sordu. Ürgüplü, "*Karşılıklı ziyaretler sonucunda Karadeniz'deki buzlar erimeye başlamıştır. Planlanan ziyaretim ilişkilerimizi daha da pekiştirecektir. Atatürk ve Lenin döneminden farklı olan bir uluslar arası ortam oluşmuştur. Ülkelerimiz arasında fikir ayrılıkları mevcuttur. Ancak uzun yıllardan sonra 1963 Mayıs ayından itibaren ülkelerimiz arasındaki ilişkiler yönünden ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Ülkemiz Rus mallarıyla henüz yeni yeni tanışıyor ve iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği için gerekli potansiyel mevcuttur. Ancak ekonomik ilişkilerimizin seviyesi, mevcut imkânlarımızdan çok aşağılardadır. İki yıl önce Taşkent, Samerkant, Volgagrad, Leningrad ve Bakü'ye gitmiştim, oraları yeniden görmek istiyorum. Türkiye adına Sovyet halklarına mutluluklar diliyorum*".

Türkiye Başbakanı 33 Yıllık Aradan Sonra SSCB'de

1965 yaz mevsiminde Türkiye Cumhruiyeti Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova'ya yapacağı gezi, Türk kamuoyunda çeşitli tartışmalar ortamında gerçekleşti. Bazı gazeteler, özellikle de muhalif basın organları SSCB ile ilişkilerden hiçbir yarar gelmeyeceğini yazarak Moskova ziyaretinin iptal edilmesini istiyordu. Bunlar, SSCB'deki Türk halklarının zulüm altında yaşadıklarını vurguluyor, gezinin ertelenmesi için TBMM'nde bile tartışıyorlardı. Tartışmalar esnasında konuşan sağ kesim milletvekilleri bu ziyaretin tehlikeli olacağını vurguluyordu.

---

254 "*Beseda A. N. Kosıgina s turetskim jurnalistom*", *İzvestiya*, 26 Haziran 1965, No: 149 (14928).

255 "*Drujit po zakonam dobrogo sosedstva. İntervyu korrespondenta "İzvestiya"s premerministrom Turtsii g-na Suat Hayri Urguplu*", *İzvestiya*, 24 Temmuz 1965, No: 173 (14952).

Türk dış politika uzamanları ise bu görüşe karşı çıkarak siyasî gerçekçilikle hareket ediyorlardı. Sovyetlerle işbirliğinden yana olanlar, bu işbirliğinin Türkiye'ye ekonomik ve siyasî anlamda fayda sağlayacağını ileri sürüyordu. SSCB ile ilişkilerin gelişmesi, Türkiye'nin, bağımsız bir dış siyaset çizgisinde yürümesinin sonucu şeklinde vurgulanıyordu. Bu esnada Moskova'nın Kıbrıs siyasetinde takındığı tarafsız tutumunun, ilişkilerin gelişmesine etki eden bir kanıt olarak ileri sürülüyordu. Ancak bu ziyaretin son derece ciddi sonuçlar doğuracağından yetkili merciler de şüphe ediyordu. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel bu geziyi "bir nezaket ziyareti" olarak tanımlıyordu. Bazı şahıslar Ürgüplü'nün ziyaretini turistik bir gezi olarak yorumlayarak ironik bir üslup kullanıyordu.

Dile getirilen çeşitli fikirlere rağmen Ürgüplü'nün seferi son 33 yılın en önemli olayı oldu. Başbakan Ürgüplü, eşi ve diğer yetkililerle 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında SSCB'yi ziyareti etti[256]. Başbakan'a Senatör ve *Cumhuriyet* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Nadir Nadi, İstanbul Milletvekili ve *Ulus* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Cihat Baban, İzmir Milletvekili, *Ege Ekspres* gazetesi sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni Nihat Gürşat, Devlet Plânlama Teşkilatı Müşaviri Memduh Aytür, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin Ekonomik Konulardan Sorumlu Yardımcısı Kamuran Gürün, Hazine Genel Müdürü Kemal Cantürk, Dış İşleri Bakanlığı Birinci Departman Başkanı Pertev Subaşı, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Müdürlüğü Başkan Yardımcısı Celil Vaisoğlu, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Müdürlük Müşaviri Özger Akad da eşlik ediyordu.

Türk heyetini Moskova Vnukova-2 Havaalanı'nda A. N. Kosıgin, K. T. Mazurov, N. V. Podgornıy, SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcıları P. F. Lomako, V. N. Novikov, bakanlardan A. A. Gromıko, N. S. Potoliçev, Devlet Komitesi Başkanları V. E. Semiçastnıy, S. A. Skaçkov ve diğer yetkililer karşıladı. Karşılama sırasında Türkiye'nin SSCB'deki Büyükelçisi V. Halefoğlu, SSCB'deki diplomatlar, Sovyet ve yabancı basın mesupları da yer alıyordu.

256 *Vneşnyaya Politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1964-1965 godı*, dok. No: 101, s. 297-301; *Letopis sovetskoy vneşney politiki. 1917-1979*, Moskva: Politizdat, 1979, s. 159.

Büyük sempatiyla karşılanan Ürgüplü, Kosıgin'le birlikte tören kıtasını selamladı ve her iki ülkenin millî marşları çalındı. Türk Başbakanı, Sovyet devlet adamları, büyükelçiler ve sivil toplum liderleriyle görüştü.

Başbakanlar üzeri açık bir arabaya binerek ayrılan ikâmetgaha gitti. Sokaklar "Sevgili Türkiyeli Konuklar Hoş Geldiniz!", "Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'yü Selamlıyoruz!", "SSCB ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Dostluk ve Komşuluk İlişkileri Devamlı Gelişsin" gibi pankartlarla süslenmişti[257].

Başbakanlar kısa bir dinlenmeden sonra görüşmelere başladı. Görüşmelerde karşılıklı ilişkilerin mevcut durumu, perspektifleri, Kıbrıs konusu ve diğer konular tartışıldı. Taraflar, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme taraftarı olduklarını bildirdi. İlişkilerin şu andaki durumunun mevcut imkânlardan daha geride olduğu vurgulandı. Başbakanlar Kıbrıs konusunu tartıştı. Başbakan Ürgüplü, Kıbrıs'ın bağımsızlığına karşı Türkiye'nin herhangi bir planı olmadığını, yegâne endişelerinin Türk toplumunun varlığının, kanunî haklarının ve çıkarlarının korunması, birlikte yaşama ortamının sağlanması, uluslar arası sorumluluklara saygı gösterilmesidir[258]-dedi. Kosıgin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına, hükümranlık haklarına saygı gösterilmesine ve problemin Ada'nın iki toplumu arasında eşitlik ilkelerine dayalı olarak görüşmelerle çözümüne taraftar olduklarını ve Ada'daki dış güçlerin tamamının çıkarılmasını istediklerini bildirdi.

Görüşmelerin düzenlendiği sırada iki ülke arasındaki sorunları tespit etmek ve geliştirmek için üç alt komite oluşturuldu. Birinci komite, Türk-Sovyet görüşmeleri sonunda kabul edilecek ortak bildiriyi hazırlayacaktı. İkinci komite ticarî ilişkilerin geliştirilmesi işini, üçüncü komite de Sovyetlerin Türkiye'de yapacağı yatırım imkânları ve yolları konusunu araştıracaktı[259].

Komitelerde düzenlenen görüşmeler sonucunda iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler üzerinde duruldu, ikinci beş yıllık plân kapsamında yatırım yapılacak sermaye konusu tartışıldı. Ekonomik işbirliği ile ilgili Türk tarafının önerisi Sov-

257 "*Dobro pojalovat vısokoy gosti Suat Hayri Urgyuplu na moskovskoy zemle*", *İzvestiya*, 10 Ağustos 1965, No: 187 (14966).

258 "*Türk-Sovyet Görüşmeleri Dün Başladı*", *Adalet*, 11 Ağustos 1965.

259 "*Türk-Sovyet Görüşmeleri Devam Ediyor*", *Adalet*, 13 Ağustos 1965.

yetler tarafından rağbetle karşılandı. Bu öneriler, Sovyet teknolojik desteği ile Türkiye'de kurulacak sanayi tesisleri ile ilgili idi.

A. N. Kosıgin ve S. H. Ürgüplü Görüşmesi

9 Ağustos günü SSCB hükümeti adına Kremlin Sarayı'nda Türkiye Başbakanı onuruna bir yemek verildi[260]. Ziyafette başbakanlar karşılıklı birer konuşma yaptı. Türkiye Başbakanı'nı selamlayan Kosıgin şunları söyledi: "*Sayın Başbakan, sizin Sovyetler Birliği'ne yaptığınız bu ziyaret bizim için son derece önemli bir olaydır. Bilindiği gibi Türkiye Başbakanı'nın ülkemize son seferinin üzerinden 33 yıl geçmektedir. O zamandan beri dünyada birçok olaylar olmuştur. Sizin Moskova'ya yaptığınız bu ziyaret, Türk-Sovyet ilişkilerinin yeninden gelişmeye başladığının göstergesidir. Bu olay, iki toplumu ve ülkeyi birbirine yaklaştırmak adına birlikte attığımız adımların bir sonucudur. Sovyetler Birliği karşılıklı ilişkileri, büyük devlet adamları olan Lenin ve Atatürk'ün vasiyetlerine uygun olarak, onların devrindeki seviyeye ulaştırmak arzusundadır. Sayın Başbakan, biz, ülkelerimizin birbirine yaklaşması için çok sayıda imkânların olduğuna inanıyoruz. Bunu sizin de kabul ettiğinize eminiz. Türk-Sovyet dostluğu her iki ülkenin çıkarlarına cevap verecek niteliktedir ve başka hiçbir devlete karşı da yönelmemiştir. Halkımız Türkiye ile olumlu ilişkilerin kurulması taraftarıdır. Şimdi karşılıklı güveni tazelemek için bizim birbirimize karşı olumlu adımlarla yaklaşmamız gerekmektedir*".

260 "*Ukreplyat doverie*", *İzvestiya*, 11 Ağustos 1965, No: 188 (14967).

Kosıgin'den sonra söz alan Başbakan Ürgüplü, karşılıklı anlayışa ve güvene dayanan ilişkilerin hem bölge, hem de dünya barışının korunması için önemli bir faktör olduğunu, 44 yıl önce Atatürk ile Lenin tarafından temelleri atılan Türk-Sovyet dostluğunun sağlam temellere dayandığını vurgulayarak şunları söyledi: "*Her iki halk kendi varlığı için büyük mücadeleler verirken ilişkilerin tarafların menfaatine, iç işlerine karışmama, hükümranlık haklarına, eşitliğine ve toprak bütünlüğüne saygı esasında gelişti. Böylesine olumlu bir devirden sonra ilişkilerde kendini gösteren kriz ortamını tekrar dile getirmek istemiyorum. Artık o devirler gerilerde kaldı. Şimdi gayemiz iki ülke arasında güvene dayanan karşılıklı anlayışı sağlamaktır. Karşılıklı olarak ilişkilerimizin iyileştiğini görmekten memnunuz. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticarî işbirliğinin gelişimine yardımcı olacak birçok imkânlar vardır, bunu kabul ediyorum. Bu tür ilişkilerin hem Türkiye, hem de SSCB'nin ekonomik gelişimine, halklar arasındaki karşılıklı anlayışa yardımcı olacağı ümidini taşımaktayım. Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirmek gayesiyle Moskova ziyaretimi gerçekleştirdim. Bu ziyaretimiz barışa katkı sağlayacaktır. Geleneksel Sovyet konukseverliği çerçevesinde karşılanmam ve konuk edilmem bu konudaki ümitleri tazelemiş ve güçlendirmiştir."*

Türkiye Başbakanı 10 Ağustos günü Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'nde Kosıgin'in onuruna bir davet verdi. Yemekte A. N. Kosıgin, K. T. Mazurov, N. V. Podgornıy, A. A. Gromıko, S. A. Skaçkov ve diğer Sovyet üst düzey yöneticileri de vardı[261]. Davette, samimî bir konukseverlikle karşılanmasından memnuniyetini dile getiren Ürgüplü, Sovyet toplumuna mutluluklar dileyerek şunları söyledi: "*Türkiye, kendi dış siyasetini karakterize ederek temellerini attığından beri, uluslar arası hukuk kuralları, uluslar arası anlaşmalar ve sorumluluklardan doğan görevleri yerine getirmiştir. Türkiye'nin, diğer ülkelerin de bu prensiplere uymasını bekleme hakkı vardır. Ben, Türk-Sovyet ilişkilerinin olumlu yönde seyrettiğinin şahidi olduğumdan dolayı son derece mutluyum. Türkiye, BM tüzüğüne uyulmasına ve bu teşkilatın güçlendirilmesine taraftardır".*

Cevabî konuşmasını yapan Kosıgin, Türkiye Başbakanı Ürgüplü'nün ziyaretinden ve duyduğu güzel sözlerden dolayı memnuniyetini bildirdi. Türkiye ile iyi ilişkiler içinde bulunmanın Sovyetlerin en önemli prensibi ve halklarının istekleri doğrultusunda olduğunu bildirdi. İki ülke arasındaki karşılıklı ilişkiler-

261 "*Zavtrak u premer-ministra Turtsii*", *İzvestiya*, 11 Ağustos 1965, No: 188 (14967).

de tartışmalı konuların, karşılıklı güveni ve anlayışı sağlamlaştırmaya engel olamayacağını, ülkesinin BM'nin güçlendirilmesine taraftar olduğunu vurguladı.

Türk heyeti aynı gün V. İ. Lenin Mozelesi'ni ziyaret ederek çelenk koydu. Mozeleye konan çelengin üzerine şu sözler yazılmıştı: "*Sovyetler Birliği'nin Kurucusu, Türkiye'nin Dostu V. İ. Lenin'e*". Çelenk koyma törenine SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. S. Semyonov, SSCB Türkiye Büyükelçisi N. S. Rıjov, Dış İşleri Bakanlığı Genel Müdürleri S. P. Kiktev, F. F. Moloçkov ve Türkiye'nin Sovyetlerdeki Büyükleçisi V. Halefoğlu da katıldı.

10 Ağustos günü Kosıgin, Ürgüplü ile Kremlin'de görüştü. Görüşmede, Sovyet tarafından K. T. Mazurov, N. V. Podgornıy, A. A. Gromıko, SSCB Bakanları Sovyeti Nezdindeki Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi Başkanı S. A. Skaçkov, Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. S. Semyonov, SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi N. S. Rıjov ve Dış İşleri Bakanlığı Orta Doğu Şubesi Başkanı S. P. Kiktev de vardı.

Görüşmede Türkiye tarafından Başbakan Ürgüplü dışında Büyükelçi V. Halefoğlu, Müsteşar Memduh Aytür, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreterliği Ekonomik Konulardan Sorumlu Yardımcısı Kamuran Gürün, Hazine Genel Müdürü Kemal Cantürk, Dış İşleri Bakanlığı Birinci Departman Başkanı Pertev Subaşı, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Departman Başkan Yardımcısı Celil Vaisoğlu, aynı bakanlığın danışmanı Özger Akat yer alıyordu. Samimi dostluk çerçevesinde geçen görüşmelerde Türk-Sovyet ilişkileri ve uluslar arası konular tartışıldı[262]. İki ülke arasında güven ortamının sağlandığı vurgulandı. Kosıgin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye sanayisinin gelişmesi için gerekli sanayi tesisleri kurmaya hazır olduklarını bildirdi. Sovyet uçaklarının Türkiye'ye satılması konusu da gündeme geldi. Kosıgin, Sovyet uçaklarını görmelerini Türk tarafına tavsiye etti. Karşılıklı ticaretin artırılmasının zarureti dile getirildi.

Türkiye Başbakanı Ürgüplü, görüşmelerin bitiminden sonra Sovyet Bilimler Akademisi'ni ziyaret etti. Onu Akademi Başkanı M. V. Keldış karşıladı. Ürgüplü'ye, Sovyet biliminin başarıları konusunda bilgi sunuldu ve karşılıklı bilimsel işbirliğinin gelişmesinin önemli olacağı vurgulandı. Türk heyeti akşam, K. S. Stanislavski Moskova Akademi Müzik Tiyatrosu'nda Çaykovski'nin "Kuğu Gölü" balesini izledi.

---

262 "*Jit, kak dobrıe sosedi*", *İzvestiya*, 11 Ağustos 1965, No: 118 (14967).

Türk heyeti 11 Ağustos günü Moskova Uçak Fabrikası'nı ziyaret etti. Heyete Sovyet Büyükleçisi Rıjov eşlik ediyordu. Başbakan Ürgüplü'yü, SSCB Havacılık Bakanı B. V. Dementyev ve fabrika müdürü P. A. Voronin karşıladı. Türk konuklara, SSCB'nin en büyük müesseselerinden biri olan bu fabrikanın tarihi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çift motorlu İL-14, daha sonra ise İL-18 yolcu uçaklarının üretimi konusunda bilgi sunuldu. Türkiye heyeti, kendilerini Ankara'dan Moskova'ya getiren İL-18 uçağını övdü ve uçak üretim teknolojisi konusunda bilgi aldı. Heyet, fabrikada çalışan işçilerle görüştükten sonra Başbakan Ürgüplü Sovyet Bakan'a ve Fabrika Müdürü'ne teşekkür etti.

Kosıgin 12 Ağustos günü tekrar Ürgüplü'yü Kremlin'de kabul etti. Görüşmede karşılıklı ilişkiler, ticarî ve ekonomik işbirliği konusu müzakere edildi. Başbakan Ürgüplü, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin'i Türkiye'ye davet etti. Davet memnuniyetle kabul edildi.

Sovyet tarafı Türkiye Başbakanı onuruna Kremlin'de bir ziyafet düzenledi. Resepsiyonda, A. N. Kosıgin, K. T. Mazurov, SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı N. G. İgnatev, G. İ. Voronin, A. P. Kirilenko, SSCB Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcıları V. N. Novikov, İ. T. Novikov, L. V. Smirnov ve diğer Sovyet yetkilileri bulunuyordu. Davette Sovyetler Birliği'ndeki diplomatik misyon temsilciliği başkanları, Sovyet ve yabancı ülkelerin gazetecileri de yer almıştı.

Türkiye Başbakanı Ürgüplü, SSCB Komünist Partisi Merkezî Komitesi Başkanı L. İ. Brejnev tarafından kabul edildi. Görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin genel durumu ve perspektifleri tartışıldı. Brejnev, Türk-Sovyet ilişkilerinin Atatürk ve Lenin zamanındaki seviyesine kavuşturulmasını istiyordu. Taraflar ilişkilerin mevcut durumunun sahip olduğu potansiyelden çok geride olduğunu dile getirerek, mevcut potansiyelden faydalanılmasının gerekli olduğunu vurguladı.

Başbakan Ürgüplü, SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanı A. Mikoyan ile de görüştü. Görüşmede iki ülke arasındaki ticarî ve ekonomik işbirliğinin imkânları masaya yatırıldı. Siyasî konulara dokunulmadı.

Türkiye Başbakanı 13 Ağustos günü Vnukovo-2 Havaalanı'nda TU-124 ve TU-134 uçaklarını inceledi. Konuklar daha sonra Moskova'dan Kiev'e törenle

uğurlandı. Uğurlama töreninde Kosıgin, Mazurov, Podgornıy, SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcıları O. F. Lomako, V. N. Novikov, bakanlardan Gromıko, Komite Başkanı S. A. Skaçkov, bakan yardımcıları A. N. Kuznetsov, V. S. Semyonov, komite başkan yardımcıları N. S. Zaharov, P. S. Kryukov, Moskova Belediye Sovyeti Başkan Yardımcısı V. P. İsayev hazır bulundu. Türkiye ve SSCB bayrakları ile süslenmiş Vnukovo Havaalanı'nda özel tören kıtası hazırlanmıştı. Tören kıtası komutanı gerekli takdimatı yaptıktan sonra iki ülkenin millî marşları çalındı. Konuklar daha sonra da İL-18 uçağıyla Kiev'e hareket etti.

Kiev gezisinde konuklara SSCB Dış İşleri Bakanlığı görevlisi L. Zamyatin, Büyükelçi N. S. Rıjov, Orta Doğu Dairesi Başkanı S. P. Kiktev eşlik ediyordu. Türkiye heyeti Kiev'e varınca Bristol Havaalanı SSCB, Türkiye ve Ukrayna bayraklarıyla süslenmişti. Konukları Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı N. T. Kalçenko karşıladı[263].

Ürgüplü, Ukrayna SSC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı D. S. Korotçenko ve Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı N. T. Kalçenko tarafından kabul edildi. Ukrayna yöneticileri, Sovyet döneminde Ukrayna'nın elde ettiği başarılar konusunda bilgi verdi. Ürgüplü, Moskova'da yaptığı görüşmeler ve müzakere edilen konularla ilgili bilgi sundu. Konuklar daha sonra Kiev şehrini gezdi, akşam ise Ürgüplü onuruna bir yemek verildi. Ziyafette N. T. Kalçenko, Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Başkan yardımcıları A. D. Koçubey ve P. T. Pronko, bakanlar, SSCB Dış İşleri Bakanlığı yetkilisi M. V. Zamyatin, Büyükelçi Rıjov yer alıyordu. Yemekte Urgüplü ile Kalçenko birer kısa konuşma gerçekleştirdi[264].

Türkiyeli konuklar Simferepol ve Soçi şehirlerine giderek buradaki sanayi ve tarım tesisleri, kültürel kurumları gezdi. Başbakan Ürgüplü önderliğindeki Türk heyeti Kiev'den vatana döndü.

Gezi sonunda ortak bildiri kabul edildi. Bildiride samimiyet ve karşılıklı anlayış atmosferinde geçen görüşmelerde uluslar arası problemler, karşılıklı ilişkilerin gelişmesiyle ilgili faydalı fikir alış verişi yapıldığı belirtiliyordu. Taraflar, uluslar arası gerginliğin azaltılması ve dünya genelindeki barışın sağlamlaştırıl-

263 "*Sçastlivogo pıti*", *İzvestiya*, 14 Ağustos 1965, No: 191 (14970).

264 "*Premer-ministr Turtsii v Kieve*", *İzvestiya*, 14 Ağustos 1965, No: 192 (14971).

ması için çaba göstermenin zarurî olduğunu ve bunun güçlendirilmesini vurguluyordu. Taraflar, çeşitli sistemlerle yönetilen ülkelerin barış içinde ve yan yana yaşayarak, birbirinin iç işlerine karışmamak suretiyle ve eşitlik ilkesine uygun hareket etmesinin uluslar arası gerginliğin azaltılmasına ve barışın sağlanmasına yardımcı olacağının altını çiziyordu. Uluslar arası barış ve güvenliğin sağlanmasında BM'nin önemine vurgu yapılarak kurumun güçlendirilmesi taraftarı olduklarını belirtiyordu. BM tüzüğüne ve uluslar arası anlaşmalarla diğer uluslar arası hukuk kurallarının yükümlülüklerine harfiyen uyulmasının, uluslar arası barışın korunması ve işbirliğinin geliştirilmesi için önem taşıdığının altı çiziliyordu. Uluslar arası kontrol ile topyekûn silahsızlanmayı savunmanın gerekliliği, kısmî silahsızlanma için devletler arasında belirli adımların atılmasını savunacakları bildiriliyordu. Halkların, sömürgecilikten uzak olan ömür sürme haklarının, sağlam barışın önceliklerinden biri olduğu vurgulanıyordu. Taraflar, karşılıklı anlaşma yolu ile Avrupa'nın güvenliğinin sağlamlaştırılması konusundaki isteklerini de dile getiriyordu.

Bildiride BM Güvenlik Konseyinin Kıbrıs konusuyla ilgili olarak 4 Mart ve 10 Ağustos 1964 tarihlerinde aldığı kararlar destekleniyor, dış müdahalelerin Ada'daki durumu kötüleştireceği vurgulanıyordu. Ortak bildiride SSCB Dış İşleri Bakanlığının soruna ilişkin olarak yayınladığı 21 Ocak ve 21 Mayıs 1965 tarihli açıklamalara da sadık kalındığı belirtiliyordu[265].

SSCB, BM üyesi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, hükümranlık hakları ve toprak bütünlüğünü kesin olarak desteklediğinin altı çiziliyor, dış müdahaleye karşı olunduğu bildiriliyordu. NATO'daki bazı çevrelerin Kıbrıs'ı kendi üslerine çevirme gayretlerinin kesin bir dille kabul edilmez olduğu vurgulanıyordu. Ortak bildiride Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs halkının kendi hayatını istediği gibi oluşturma hakkının savunulduğu da belirtiliyordu. Sovyetler Birliği, Kıbrıs probleminin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü, Ada'da yaşayan iki toplumun haklarının, barış içinde yaşama düzenlerinin korunmasının savunulmasını ve Kıbrıs'ın güvenliğinin korunmasını istediği vurgulanıyordu. En önemli konu Kıbrıs'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması idi. Ancak bununla Kıbrıs problemi dış müdahale olmadan bağımsız

265 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1964-1965 godı*, dok. No: 101, s. 299-301.

bir şekilde halledilebilirdi. Sovyetler Birliği'ne göre Kıbrıs devletinin oluşturulması konusu orada yaşayan halkların kendi işi idi. Kıbrıs'ta yaşayan Türk ve Rum halklarının, kendi hükümranlık haklarını korumak kaydıyla, bağımsız olarak yaşayabilecekleri bir devlet yapısını seçme hakkına sahip olduğu dile getiriliyordu[266].

Taraflar, Türk-Sovyet ilişkilerinin görüşülmesi esnasında iki ülkenin de bağımsızlık, toprak bütünlüğü, eşitlik ilkelerine karşılıklı saygı çerçevesinde iyi komşuluk ilişkilerini samimî bir şekilde geliştirmek istediklerini bildirdi. İki taraf da ayrıca karşılıklı ziyaretlerin devletler arasındaki anlayışa hizmet edeceği ve bunun dünya barışına fayda sağlayacağını vurguladı.

Bildiride iki ülke arasında görüşülen ticaret ve ekonomik konular da kendi yansımasını bulmuştu. Hükümet başkanları karşılıklı ticareti de görüşerek son yılda artan ticaret hacminden memnun olduklarını bildirdiler. Türkiye tarafı, ticaretin artırılması için de araba ve sanayi tesislerinin yapımı için SSCB'den teknik destek, SSCB tarafı da Türkiye'den ürettiği malları almak konusunda anlaştı.

Ürgüplü'nün ziyareti iki ülke ve halkları arasında karşılıklı güven ve itimatla birlikte dünya barışına da hizmet ediyordu.

Başbakan Ürgüplü'nün SSCB ziyaretinin gidişatı ve sonuçları Türk siyasi çevrelerinde ve Türk basınında geniş yankı buldu. *Ulus* gazetesinin ünlü yazarı Esmer, "Sovyet-Türk görüşmeleri dostluk ortamında devam etmektedir" başlıklı yazısında şunlara işaret ediyordu: "*Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilk dostluk ilişkisi kurmuş bir devlettir. ... Sovyet yardımı Türkiye'yi, bir takım ülkelerin, özellikle de Batı'nın ve Amerika Birleşik Devletlerinin sömürgesi olmaktan kurtarmıştır*".

Dönüşünden sonra Başbakan Ürgüplü Ankara'da düzenlediği basın toplantısında, SSCB'nin Kıbrıs konusundaki tutumunu öğrenme, Sovyet hükümetinin ekonomik konularla ilgili önceki tekliflerini tekrar görüşme yönünden başarılı olduğunu söyledi[267]. Ekonomik ilişkilerin gelişmesinden söz eden Ürgüplü, SSCB'nin yardımları ile yapılacak tesislerin Türkiye'nin kalkınmasında önem-

266 "*Otvetı ministra inostrannıh del SSSR A. A. Gromıko na voprosı korrespondenta İzvestiya*", *İzvestiya*, 22 Ocak 1965, No: 17 (14796).

267 *Vatan*, 17 Ağustos 1965.

li rol oynayacağını, Sovyetler'den alınan kredinin elverişli olduğunu ve bunun Türkiye'de üretilen mallarla ödeneceğini vurguladı.

Önceki Başbakan İnönü, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi gayesiyle Ürgüplü'nün yaptığı bu gezinin başarılı olduğunu, bunun, ülkenin ekonomik gelişimine olumlu katkıları olacağını vurguladı[268].

Başbakan Ürgüplü'nün ziyareti SSCB'de de, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi açısından son derece olumlu değerlendirildi. *Pravda* gazetesinin 13 Ağustos tarihli nüshasında konuya ilişkin olarak yayınlanan yazıda şöyle deniyordu: "*Karşılıklı fikir alışverişi, ülkelerimiz arasındaki güvenin artmasına ve Türk-Sovyet işbirliğinin geliştirilmesine hizmet edecektir. ... Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında çözüm bekleyen hiçbir sorun bulunmamaktadır. Demek ki, halklarımız arasındaki dostluğun tazelenmesi için hiç bir engel gözükmemektedir".*

Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesi yönündeki siyasetini devam ettiriyordu. Bu istek, resmî beyanatlarda kendi yansımasını buluyordu. 1965 Eylül ayında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Genel Sekreteri L. İ. Brejnev yaptığı bir konuşmada Türk-Sovyet ilişkilerini şöyle değerlendiriyordu: "*Biz, Türkiye ile ilişkilerimizin normalleştirilmesine yönelik siyasetimizi sürdürmek istiyoruz[269]".*

Azerbaycan bu zamanda Türk-Sovyet ilişkilerinde son derece önemli bir yer tutuyordu. Azerbaycan'da Türk basını üst düzeyde takip ediliyor, değerlendirmeler yapılıyor ve raporlar hazırlanıyordu[270]. SSCB'nin İstanbul Başkonsolosluk görevlisi Zahit Hüseyinzade'nin 16 Eylül 1965 tarihli raporunda şunlara işaret ediliyordu: *"1 Eylül'de Türk yazar Nevzat Üstün ile bir araya geldim. Birçok ülkeyi gezip gören Üstün, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Gürcistan'da da bulunduğunu, Azerbaycan ziyaretinde ülkenin önemli kültür adamları ve yazarlarıyla görüştüğünü söyledi. Nevzat Üstün kendi deyimiyle gerici yazar Orhan Seyfi Orhon'un Azerbaycan'da görkemli bir Türk yazarı olarak tanınmasından hayrete*

---

268 *Hürriyet*, 23 Ağustos 1965.

269 Brejnev L. İ., "*Leninskim kursom. Reçi i statî*", Moskova, Politizdat, 1973, tom I, s. 230.

270 *Otçet o rabote Ministerstva İnostrannıh Del Azerbaydjanskoy SSR za 1965 god,* ARDA, f.28, l2, d. 35, vr. 3-5.

düştüğünü belirtti. Üstün, Azerbaycan'da bulunduğu sırada, "Ermeniler ve Gürcülerin kendi alfabelerini korudukları halde Azerbaycanlılar'ın neden alfabelerini değiştirdiklerini, Latin'den Kiril'e geçtiklerini anlamadığını" sordu. Onun bu sorusunu, "ülkenin diğer halklarıyla yakın ilişki kurmak ve Rus dilini daha iyi öğrenmek gayesiyle Kiril'e geçtik" şeklinde cevaplandırdım. Ancak bu açıklama ile o tatmin olmadı. Üstün, burada Stalin'in rolünün belirleyici olduğunu söyledi. Yazar, SSCB'deki Müslüman cumhuriyetlerin gelişiminden sevinç duyduğunu, aynı zamanda plâjlarda mahalli hanımların neden az olduğunu da vurguladı[271]*".*

Sovyet-Türkiye yakınlaşmasına rağmen karşılıklı ilişkiler pek de iç açıcı şekilde gelişmiyordu. İnişli yokuşlu yollar hala kendi varlığını devam ettiriyordu.

271 *Konsul genkonsulstva SSSR v Stambule Z. Guseynzade. Zapis besedı s turetskim pisatelem Nevzatom Ustyunom. 1 sentyabrya 1965 goda,* ARDA, f.28, l2, d.37, vr. 8-49.

6. Bölüm
Karşılıklı İlişkilerin Engebeli Yolları
Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Karşı Gizli Faaliyetleri

Demirel Hükümeti Kuruyor. Yeni Hükümetin SSCB'ye Karşı Tutumu.

1965 sonbaharında Türkiye'de parlamento seçimleri sırasında Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir sınav karşısında idi. Ülkedeki siyasî atmosfer gemi azıya aldı. Seçim kampanyasını aşırı komünist karşıtı sloganlar eşliğinde yürüten Adalet Partisi, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'yü komünizmle suçluyordu. Basın, "Ruslar isteklerin elde ediyor", "SSCB'deki Türk halkları sömürülmektedir", "Türkiye işgal ediliyor" gibi ifadelerle güçlü kamuoyu oluşturuyordu. Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel'in seçmenlerin karşısına çıkarak yaptığı konuşmalar büyük etki uyandırıyordu.

Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi 10 Ekim seçimlerinden başarıyla çıktı. Tek partili hükümet kuruldu. Süleyman Demirel, 1949 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühedisliği Fakültesini bitirdikten sonra ABD'de eğitim almış, 1954-1960 yılları arasında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yapmıştı. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra bir süre Ankara'da Orta Doğu Üniversitesinde öğretim üyeliği, Amerikan *Morrisson* Şirketinin Ankara temsilciliğini yapmış, 60'lı yıllardan itibaren siyasete atılmış, 1961 yılında Adalet Partisine katılmış, 1964 yılında ise parti genel başkanı seçilmiş, Şubat-Ekim 1965 tarihinde Ürgüplü hükümetinde koalisyon ortağı olarak başbakan yardımcılığı yapmıştı. Demirel deneyimli, atak ve iyi yetişmiş bir siyaset ve devlet adamı idi. O kendini sağ eyilimli, ılımlı bir siyasetçi olarak benimsetmişti.

Demirel, Batı'da pragmatik politikacı olarak tanınıyordu. O, SSCB ile ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirmeden yana idi. Karşılıklı siyasî ilişkilerde ise son derece temkinli davranıyordu. Demirel karşıtları onun için şöyle diyordu: " *Demirel, Mason, Amerikan'ın adamı ve büyük şirketlerin çıkarlarını gözeten biridir. O, Türkiye'nin başlıca problemidir, dış sermayeyi de Türkiye'ye getirerek ülkeyi başkalarının vesayeti altına sokacaktır*[272]".

Adalet Partisi seçimlerde zafer kazandıktan sonra, Demirel sonucu şu şekilde değerlendirdi: "*Biz, komünist olmadığımız için kazandık. Bu bizim parti felsefemizdir. Türkiye ve Türk halkı bağımsızdır*".

272 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 179, d. 8, l. 150.

Demirel, hükümetinin parti programı 3 Kasım günü TBMM'ye sunuldu. Programın dış siyasetle ilgili bölümünde SSCB ile ilişkilere de yer verilmişti. Burada şöyle deniyordu: "*Komşularımızla yapılacak faydalı ve iyi ilişkilerin, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik ve iç işlerine karışmama prensipleri doğrultusunda yürütülmesini istiyoruz. Biz iki ülke arasındaki ilişkilerin, faydalı bir şekilde gelişmesini memnuniyetle desteklemekteyiz. Bu ilişkilerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için gereken çabaları göstereceğiz. Çünkü bu, hem Türkiye, hem Sovyetler Birliği, hem bölgemizde, hem de dünyada barışın güçlendirilmesine yardımcı olacaktır*".

Çok yönlü siyasetten yana olduklarını belirten Demirel, Batı ile askerî-siyasî ilişkileri geliştirmek, NATO'dan ayrılmamakla birlikte, SSCB ile de iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeden yana olduklarını vurguluyordu. Demirel, ülkedeki NATO üslerinin savunma karakterinde olduğunu vurgulayarak şöyle diyordu: "*NATO üsleri, Türkiye'ye Komünist saldırısı olabileceğini uyarmaktadır".* Demirel bununla, Sovyet tehdidinin hâlâ devam ettiğini belirtiyordu. Türkiye'deki Amerikan üslerinin oluşturulmasının temelleri, SSCB'nin Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerinde hak iddia ettiği zamanlarda atılsa da, aslında bu temeller Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı asılsız toprak iddialarından vazgeçmesinden sonra oluşturulmuştu.

1965 yılının Kasım-Aralık aylarında Ankara'da iki ülkenin temsilcileri arasında ekonomik işbirliği konulu bir dizi görüşmeler gerçekleştirildi. Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 12 Kasım günü, "Gerekli değerlendirmeyi yaptıktan sonra Sovyet tekliflerine cevap verileceğini duyurdu." 24 Kasım günü, iki ülke arasında Arpaçay Barajı'nın yapımıyla ilgili antlaşma imzalandı. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye araba, yedek parça ve yapılan tesislere teknik yardım yapması, Türkiye'nin de SSCB'ye tarım ürünleri ihraç etmesi konusunda mektup mübadelesi oldu. Böylelikle, Türkiye'de Sovyet teknik yardımları ile bazı tesislerin yapımı ile ilgili ön anlaşma sağlandı.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de yeni tesisler yapma isteği ve bu konudaki tekliflerinin arkasında yatan gerçek niyet ne idi acaba? Her şeyden önce, Türkiye'de SSCB ile ABD arasında gizli bir nüfuz savaşı yürütülüyordu. Sovyetler Birliği, tüm alanlarda Türkiye'de Amerikan nüfuzunun zayıflatılması için

çalışıyordu. Bunun yollarından biri ekonomik ve teknik işbirliği ile yatırım yapılması; ikincisi ise, Türkiye'deki işsizler ordusundan yararlanarak bir proletar sınıf oluşturma idi. Yapılacak tesislerde Türk işçilerinin Sovyet teknisyenleri ile bir arada çalışması halinde komünist ideolojisinin rahatça yayılacağına ve bir sınıf mücadelesinin yürütülmeye başlanacağına dair ümit besleniyordu. Sovyetler Birliği'nin, karşılıklı olarak işçi değişimi teklifi yalnızca bu gayeye hizmet ediyordu.

Seçimlerden sonra Türk-Sovyet ilişkilerde nisbi bir durgunluk meydana geldi. Bu durum, yalnızca Türkiye'deki iktidar değişikliği ile yorumlanamazdı. Yeni Türk yöneticileri, karşılıklı ziyaretler sonucunda elde edilen kültürel ve ekonomik işbirliği ile ilgili anlaşmaların hayata geçirilmesine mesafeli yaklaşıyordu. Kültürel işbirliği ile ilgili antlaşma meclisin onayından geçmeliydi, ancak o meclise sunulmamıştı. Bu davranışa neden olan, yeni hükümetin muhafazakâr çevrelerin tepkisinden çekinmesi kadar, SSCB'nin ekonomik ve kültürel işbirliğinin arkasında saklanan gizli emellerinin oluşturduğu korkuda yatıyordu. Sosyalist ülkelerde, Türkiye'ye karşı başlayan etkili bir kampanyanın sürdürülmesinde bu korku belki de haklı görünebilirdi. Ancak karşılıklı ilişkilerin bu gerekçeler yüzünden geliştirilmemesi Türkiye için iftihar edilecek bir durum da değildi. Bu nedenlerin ileri sürülerek Türkiye'nin işbirliğinden çekinmesi, Türk toplumunun zayıflığı şeklinde kabul edilebilirdi.

Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi SSCB'de bazı kuşkuları depreştirmişti. Moskova, Türkiye'nin Batı'nın "Turuva atı" olmasından korkuyordu. Sovyet Büyükelçisi, 15 Kasım 1965 tarihinde verilen bir yemekte bu kuşkularını açık biçimde dile getirerek, Türkiye'nin diğer devletlerin elinde SSCB'ye karşı kullanılacak bir alete çevrilmesini istemediklerini söyledi. Türk yetkililerden, ilişkilerin geliştirilmesi konusunda hangi tavsiyelerinin olduğunu sordu. Türk yetkililer de, "*İlişkilerin geleceği açısından SSCB'nin Kıbrıs konusunda tarafsız tavır takınmasının şart olduğunu*" vurguladı. Bunun üzerine Büyükelçi, "*Kıbrıs konusunda Sovyetler Türkiye'yi desteklemekte ve ilişkilerin geliştirilmesini arzu etmektedir*"-dedi.

Sovyet-Türk ilişkileri, Türkiye'nin en büyük müttefiki ABD tarafından da ilgiyle takip ediliyordu. Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, 1 Aralık 1965 tarihinde Washington'da Amerikan Dış İşleri Bakanı ile görüştü. Görüşmede NATO ve

Türk- Sovyet ilişkileri de dile getirildi. Çağlayangil görüşmede şu konulara dokundu: "*Teşkilat, geçmişte kendi misyonu çerçevesinde belirli özel başarılar kazanmıştır ve Türkiye'nin bu kurumda yer alması da bunu onaylamaktadır. NATO'nun bu başarılarını devam ettireceği konusunda kuşkumuz yoktur. NATO'nun gelişmesi için tüm üye ülkelerin yakından katılımı sağlanmalıdır".*

Sovyetlerle ilişkilere değinen Çağlayangil sözlerini şöyle devam ettirdi: *"Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile Atatürk tarafından temeli atılan prensiplere dayanarak iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek istiyor. Türkler, geçmişte Türkiye ile Rusya arasında 13 kez savaş yapıldığını unutmamıştır. Her savaş ise ülkeyi ekonomik olarak 50 sene geri atıyor. Rusya şimdi Türkiye'yi gelişmiş bir ülke olarak kabul etmek zorundadır. Türkiye-SSCB ticarî ilişkileri gelişecektir".* Amerikan Dış İşleri Bakanı da Türk-Sovyet ilişkileri konusunda ABD'nin bakışına açıklık getirdi. O, müttefiklerinin SSCB ile normal ilişkilerinden rahatsız olmayacaklarını vurgulayarak, Türkiye'nin Rusya ile normal ilişkiler içinde olması düşüncesini destekledi. ABD Dış İşleri Bakanı, ilişkilerde temkinli olunmasının gereğini ve gelecekte SSCB'nin bir dizi sıkıntıyla karşılaşacağını, ilişkilerin Sovyetlerin baskısıyla dengesiz bir biçimde seyretmesi durumunda ABD'nin, Türkiye'nin çıkarlarını korumaya çalışacağını bildirdi[273]. Çağlayangil, Türklerin ve Amerikalıların, Kıbrıs sorununa birlikte çözüm yolları bulacaklarına inandıklarını söyledi.

Devlet Bakanı Kamil Ocak'ın Gezisi

Tüm aykırılıklara rağmen, taraflar Türk-Sovyet yakınlaşması için bütün vasıtalardan yararlanıyordu. Türkiye Bakanlar Kurulu, SSCB hükümetinin daveti üzerine, spor tesislerini görmek ve değerlendirmek gayesiyle, Devlet Bakanı Kamil Ocak başkanlığındaki bir heyeti bu ülkeye göndermeye karar verdi[274]. SSCB Spor Kulüpleri ve Spor Teşkilatlarının daveti üzerine 13 Aralık 1965 tarihinde Türkiye Devlet Bakanı Kamil Ocak başkanlığındaki üç kişilik heyet Sovyetler Birliği'ne resmî ziyaret düzenledi. Heyet, Moskova'da bir dizi görüş-

273 *Memorandum of Conversation. Washington. December 1, 1965,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 215, p. 456-457.

274 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname*, TC BCA, 0308.01.0290.71.20.

melerde bulundu. İki ülke arasındaki sportif ilişkilerin geliştirilmesi konusu tartışıldı. Heyet, Moskova'dan Leningrad'a geçerek buradaki spor tesislerinde incelemeler yaptı. Ziyaret programına Bakü de dâhil edildi. SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı A. Orlova, Azerbaycan SSC Dış İşleri Başkanı T. Tahirova'ya şifreli bir telgraf çekerek konuyla ilgili bilgi verdi. Tahirova, 15. 12. 1965 tarih ve 33 No'lu gizli mektupla Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne malumat verdi. Mektupta şunlara dikkat çekiliyordu: "*SSCB Dış İşleri Bakanlığı, Konuk heyete gerekli özenin gösterilmesini rica eder. Bu heyetin başında Türk hükümetinin bir bakanının olduğu unutulmamalıdır*[275]". Tahirova, gezi ile ilgili tahmini program konusundaki bilgileri de mektuba ilave etti[276]. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti, 17 Aralık'ta konuyla ilgili olarak üç maddelik karar kabul etti[277]. Gezi masrafları ve 100 ruble tutarındaki hediyenin Türk heyetine takdimi konusu Bakanlar Kurulu tarafından halledilecekti.

Konuklar 19 Aralık akşamı Bakü'ye vardı. Onları Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı E. N. Sadıkov ve diğer yetkililer karşıladı. Konuk Bakan ve beraberindeki heyet 2 No'lu Konuk Evi'ne yerleştirildi. Konuklar ertesi gün spor teşkilatlarını ziyaret etti. Ardından Artyomneft'te Hazar'daki petrol bölgesini gezerek denizden petrolün nasıl çıkarıldığıyla ilgili bilgi aldı, akşam da bir tiyatro oyununu izledi. Aynı gün Konuk Bakan ve heyet için bir ziyafet verildi. Heyet, 22 Aralık günü tekrar Moskova'ya döndü.

B-57 Uçağı Gerginliğe Sebep Oluyor

Bu zaman Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir gerginlik oluştu. Aralık 1965 tarihinde İncirlik'teki Amerikan Askerî Hava Üssü'nden kalkarak Sovyet sınırlarını ihlâl eden B-57 uçağı, SSCB hava kuvvetleri tarafından vurula-

---

275 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – TsK KP Azerbaydjana. Sekretno. 15 dekabrya 1965 g.,* ARSSA, f, l. 52, d. 88, vr. 70.

276 *Primernıy plan prebıvaniya turetskoy delegatsii vo glave s zamestitelem premer-ministra Turtsii Odjak Kyamil v Baku (20 – 24 dekabrya 1965 g.),*ARSSA, f. 1, l. 52, d. 88, vr. 67.

277 *Postanovlenie Prezidiuma Tsentralnogo Komiteta Kompartii Azerbaydjana. 17 dekabrya 1965 g.,* ARSSA, f. 1, l. 52, d. 88, vr. 67.

rak Samsun'un 90 km. kuzeyinde Karadeniz'e düşürüldü. Uçağı aramak için Karadeniz'e "Giresun" adlı bir mayın tarama filosu gönderildi. Türk ve Sovyet gemileri Samsun'a 90-100 km. mesafede uçağın düştüğü yere gittiler. Uçağın kalıntılarını arayan gemiler birbirlerine o kadar yaklaşıyordu ki, nerdeyse güverteleri birbirine dokunacaktı. Sovyet ve Türk uçakları da onları izliyordu. Aramaya Sovyet denizaltı gemileri de katıldı. Her iki taraf da vurulan uçağın bazı kısımlarını buldu. Türk askerî gemisi uçağın bir kanadını buldu. Asıl uğraşı ise uçağın gövdesi üzerine yoğunlaşmıştı. Uçakta nükleer silahların bulunduğu konusunda fikirler ileri sürülüyor, ancak gövde bulunamıyordu. Aramalara Amerikan gemileri de katıldı. ABD 6. Filosu'na bağlı L-7 kruvazörü ve 872 numaralı mayın tarama gemisi kaza bölgesine gönderildi. Amerikan gemileri Montreux Anlaşması'na uygun olarak 10 Ocak günü Karadeniz sularına girdi. Bu durum, Türk-Sovyet ilişkilerinde gerilime neden oldu. SSCB hükümeti, ABD'ye bir nota verdi. Notada ABD'nin bu hareketi, Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarında kışkırtıcı bir tavır olarak vurgulanıyordu. Sovyet hükümeti, Amerikan gemilerinin Karadeniz'e girmesi olayını Türkiye ile arasında bir gerilim sebebi olarak kabul etti. Bunu, Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya yönelik bir adım olarak değerlendirdi. Sulara gömülen uçak, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik karşı adımlar atmasına neden oldu.

Karadeniz, bir anda, SSCB-ABD-Türkiye arasında kıyasıya mücadelenin yürütüldüğü bir meydana dönüştü. SSCB Savunma Bakanlığı'nın yayın organı olan *Krasnaya Zvezda* gazetesinde yer alan açıklamada, Amerikan gemilerinin hareketi, fitne karakterli tehlikeli bir davranış olarak değerlendirildi[278]. *Pravda* gazetesi ise, gemilerin bu hareketinden dolayı Türk tarafının rahatsız olduğunu yazıyor, Türkiye'deki Amerikan üslerinin faaliyetine son verilmesini istiyordu.

ABD Dış İşleri Bakanlığı, cevabî notasında Karadeniz'de gerçekten iki Amerikan gemisinin olduğunu onayladı, ancak onların Sovyet sularında değil, uluslar arası sularda normal hareket ettiklerini bildirdi. İş bununla bitmedi. ABD Savunma Bakanlığı bir açıklama yaparak bunu ABD Dış İşleri Bakanlığı'na yolladı. Açıklamada, hiçbir Amerikan gemisinin Karadeniz'de bulunmadığı bildiriliyordu[279]. Bu açıklama, Sovyet tarafında tam bir şok etkisi yaptı. Amerikan

278 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 179, d. 8, l. 63.

279 *Aynı belge*.

gemilerinin faaliyeti konusundaki şüpheleri daha da artırdı. Amerikan yönetiminin diğer yetkili şahısları da Karadeniz'de herhangi bir gemilerinin bulunmadığını bildirdi. Montreux Anlaşması'na göre Boğazlar üzerindeki denetim yetkisi bulunan Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin nota göndermemesi Ankara'da hayretle karşılandı. Ancak bunda hayret edilecek herhangi bir şey yoktu, çünkü Boğazlar uluslar arası deniz yolları idi. İsteyen her devlet, Montreux Anlaşması'nın 11 ve 12. maddelerine göre önceden Türk hükümetine bildirmek kaydıyla gemilerini belirli kurallar dâhilinde Karadeniz'e yollayabilirdi. Bu sebeple, Amerikan gemilerinin Boğazları kullanarak Karadeniz'e girmesinin sorumluluğu Türkiye'ye ait değildi.

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, hükümet adına bir açıklama yayınlayarak Karadeniz'de Amerika'ya ait herhangi bir geminin bulunmadığını bildirdi. Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin de önceden bildirmek kaydıyla gemilerini Karadeniz'e yollama hakları bulunduğunu bildirdi.

Bu açıklama, ortamı daha da gerdi. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında diplomatik kavga meydana geldi. SSCB, Türkiye yönetimine nota verdi. SSCB'nin Ankara Büyükelçisi, notayı Dış İşleri Bakanı Çağlayangil'e sundu. Notada şöyle deniyordu: "*Şayet Türkiye, Sovyetler Birliği ile dost ve iyi komşuluk ilişkisinin gelişmesini istiyorsa, limanlarının ve Amerikan askerî üslerinin kullanımına dikkat etmelidir*".

SSCB, uçak olayına ve bu olayla ilgili olarak gemilerin Karadeniz'e girmesine, güney sınırlarının korunması meselesi yönünden yaklaşım gösteriyordu. Amerikan gemilerinin Karadeniz'e girmesi, Sovyetler Birliği tarafından tehdit olarak değerlendiriliyordu. SSCB, Kore, Küba ve Vietnam'da olduğu gibi Karadeniz bölgesinde de soğuk savaş ortamının yayılmasını istemiyordu. Karadeniz'in iki ideolojik sistem arasında mücadeleye sahne olmasında istekli değildi. Sovyet Büyükelçisi, Dış İşleri Bakanı'na şunları söyledi: "*Beni, söylemekte zorlandığım şeyleri söylemek zorunda bırakmayın*".

Türkiye de Karadeniz'de herhangi bir kavga ortamının oluşmasını istemiyordu. Çağlayangil, Sovyet Büyükelçisi ile görüşmesinde, Amerikan uçaklarının eğitim ve araştırma yapmak gayesiyle SSCB'nin değil, uluslar arası kullanıma açık hava sahasında uçtuğunu belirtti. Gemilerin de, Montreux Anlaşması'na

uygun olarak Karadeniz'e girdiğini söyledi. Bu gemilerin de Karadeniz'de 21 günden fazla kalamayacağını vurguladı[280]. Türk hükümeti, Sovyetlerle dostluk ilişkilerini geliştirmeden yana idi. Çağlayangil, hiçbir gücün iki ülke arasındaki iyi ilişkileri bozamayacağını üzerine basa basa vurguladı.

Amerikan uçağının vurulmasıyla ortaya çıkan durum, TBMM'nin gündemine kendi damgasını vurdu. Bazıları, uçağın Batı Avrupa ülkelerinde bulunan Amerikan askerî üslerinden kalkarak Türk hava sahasına girdiğini ileri sürüyordu. Toplantıda konuşma yapan bir milletvekili şu soruyu sordu: "*Uçakların uçuşu için Türk hükümetinden izin alınmış mı? Amerikan gemilerinin Karadeniz'e hangi amaçla girdiğini Türkiye biliyor mu?*" Uçağın Batı Avrupa'daki Amerikan üslerinden kalkarak Sovyetlerin nüfuz alanındaki Doğu Avrupa ülkelerinin hava sahasını izinsiz olarak geçip Karadeniz semalarına girmesi imkânsızdı. Çünkü söz konusu ülkelerin hava sahası, Amerikan uçaklarının kullanımına kapalıydı. Karadeniz'de Sovyet ve Amerikan gemilerinin karşılaşmasının veya çarpışmasının Türkiye'ye hiçbir getirisi olamazdı. Amerikan gemileri, Türkiye'yi bir tartışmanın içine sürüklüyordu. Türkiye'deki Amerikan üslerinden havalanan her uçak, SSCB'de, Türkiye'ye karşı bir kızgınlık uyandırıyordu. Bu tür hareketler hem Türkiye'ye hem de Sovyetler Birliği'ne zarar veriyordu. Türkiye toprakları bir hiç uğruna hedef tahtasına dönebilirdi. Amerikan gemilerinin sebep olduğu bu problem Türkiye'nin başını ağrıttı. Aslında ABD kendi topraklarından 10 bin kilometre uzaklıktaki Karadeniz'e gemi göndermekle bazı niyetlerini de ortaya koymuş oluyordu. Birincisi, Karadeniz'in "Sovyet Gölü" olmadığını vurgulamak istiyordu. İkincisi, Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus'ta casusluk faaliyeti yürüten Sovyet denizaltı ve balıkçı gemilerinin de aynı cevabı alacağını bildirerek uyarıyordu. Üçüncüsü ise, Amerikalılar istihbarat çalışmalarını genişleterek Sovyet radar sisteminin nasıl çalıştığını öğrenmek istiyordu.

Mecliste konuyla ilgili tartışmalar devam ederken Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, Amerikan Büyükelçisi Parker Hartt'ı bakanlığa davet etti. Büyükelçiyle birlikte generaller ve müsteşar da gelmişti. Çağlayangil Büyükelçi'yi kabul etmeden önce Türkiye'nin Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesi Başkanı Sezai Okur ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Refik Tulga ile ayrı

280 *Aynı belge*.

ayrı görüştü. Tulga ile Çağlayangil arasındaki görüşme devam ederken ABD Büyükelçisi, yardımcıları ve generaller özel kalem müdürünün odasında beklemeye alınmışlardı. Onlar, Bakan'ın kiminle görüştüğünden haberdar olmadılar. Çünkü Tulga, Bakan'ın şahsî kapısından çıkarak orayı terk etti. Bundan sonra Amerikalı elçi ve beraberindekiler bakanın odasına davet edildiler. Çağlayangil onlarla 4 saate yakın sohbet etti. Toplantıda, Türkiye tarafından Dış İşleri Genel Sekreteri Halûk Bayülken, Dış İşleri Bakanlığı NATO Temsilcisi Şükrü Elekdağ, ABD Büyükelçisi Hartt'la birlikte Türkiye Yardım Misyonu Başkanı General Evans, Avrupa'daki Amerikan Hava Kuvvetleri Komutanı Yardımcısı General Smarth, elçiliğin Siyasî Konulardan Sorumlu Danışmanı Frank Kesh yer alıyordu[281].

Görüşmede, Türkiye'deki Amerikan üsleriyle ilgili Sovyetlerin tutumu, Karadeniz'de yaşanan son kriz, Kıbrıs meselesi, ABD Başkanı Johnson'un mektubu, İnönü'nün cevabî mektubu ve Türk-Amerikan askerî ilişkileri tartışıldı. Johnson'un mektubunun açıklanması konusunda fikir ayrılığı oluştu. Büyükelçi buna açık şekilde itiraz etmedi, ancak konunun gizli tutulmasını istedi. Çağlayangil, Amerikan üslerinin, kendilerine tanınan sınırları aşmamasının ve Türk-Sovyet ilişkilerinde anlamsız ve faydasız gerilime sebep olunmamasının gereğini vurguladı. Çağlayangil, Sovyetlerle Türkiye arasında oluşan gergin ortamın sıkıntı verici atmosferini Büyükelçi'nin dikkatine sundu.

Çağlayangil, görüşmeden sonra Başbakan Süleyman Demirel'i arayarak durumla ilgili bilgi verdi.

Johnson ile İnönü'nün mektupları Ocak 1966'da gazetelerde yer aldı. Mektubun içeriği konusunda bilgi edinen Türkiye kamuoyunda ve çeşitli çevrelerde hiddet dalgası uyandı. Artık Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir durum meydana geldi. Johnson'un mektubu, Türkiye'nin dış siyasetinde birçok yetersizliğin bulunduğunu gösteriyordu. Dış siyasetini genelde Batı'ya endeksleyen Türkiye, dengeli siyaset izlemede güçlükler yaşıyor, oluşan bir tehlike karşısında veya kriz ortamında sıkıntı yaşıyordu. Johnson'un mektubu, Türkiye'nin dış siyaset anlayışını yeniden gözden geçirmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekiyordu. *Ulus*

281 *Aynı belge*, vr. 122.

gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer şunları yazıyordu: "*Johnson'un mektubundan sonra Türkiye ABD'ye güvenilmeyeceğini ve herhangi bir tehlikeye maruz kalmaması için yeni yollar aramak zorunda olduğunu anladı*[282]".

Demirel, 4 Ocak günü düzenlediği basın toplantısında şöyle dedi: "İnönü hükümeti, SSCB ile Enosis'i reddeden, bağımsız, Ada'daki her iki kesimin haklarını koruyan, federal bir Kıbrıs Devleti'nin oluşturulması konusunda anlaşmışlardır"[283].

Demirel, Tunus'ta yayınlanan *Jen Africa* dergisine verdiği demecinde; "*Biz, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkileri ve ekonomik işbirliğinin devamından yanayız. Türkiye'nin çıkarlarına uygun olduğu sürece bu ilişkilerimizi devam ettireceğiz*"[284] dedi.

Türkiye kamuoyunu hiddet dalgası bürümüştü. Emekli Subaylar Birliği, 20 Ocak 1966 tarihinde 10 paragraftan oluşan çağrısında şunlara işaret ediyordu: "*Türkiye Batı'nın maşası değildir. Eşit haklara sahip bir müttefiktir. Bunu herkes böyle anlamalıdır. Topraklarımız, Amerikan üslerinden arındırılmalıdır*"[285].

Dışişleri Bakanlığında Toplantı. SSCB Büyükelçisi Faal Hareket Ediyor

Ortaya çıkan durum kesin ve kararlı adımların atılmasını gerektiriyordu. Dış siyasetin aktüel problemlerini tartışmak gayesiyle Türkiye'nin 11 yabancı ülkede görev yapan ve uluslar arası kuruluşlarda çalışan büyükelçileri acil olarak Ankara'ya çağrıldı. 20 Ocak 1966 tarihinde Dış İşleri Bakanlığı'ndaki toplantıya Washington, Londra, Paris, Roma, Moskova, Tokyo, Kahire, Akra, Lefkoşa büyükelçileri, BM ve NATO'daki temsilciler katıldı. Toplantıda, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Bayülken, Müsteşar Hasan Esat Işık, Kıbrıs Plânlama Grubu Başkanı Nurettin Vergin, Genel Sekreter'in Siyasî İşlerden Sorumlu Yardımcısı Ali Binkaya, Hukuk Danışmanı Suat Bilge, Siyasî Plânlama Grubu Baş-

282 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 9, l. 100.
283 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 178, d. 8, l. 70.
284 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 9, l. 25-26.
285 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 178, d. 8, l. 178.

kanı İlter Türkmen, Birinci Departman Başkanı Pertev Subaşı, NATO Dairesi Başkanı Şükrü Elekdağ, Bakanlık Sözcüsü Oktay İşgen, Üçüncü Departman Başkanı Fahir Alaçam, Türk-Yunan İlişkiler Dairesi Başkanı Hikmet Ozan ve Kıbrıs Şubesi temsilcileri yer alıyordu.

Toplantıda Başbakan Demirel bir konuşma yaptı. Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Türk toplumunun yasal haklarını sonuna kadar koruyacaklarını söyledi. Türkiye'nin Batı ile yakınlaşma siyasetini sürdüreceğini, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin de geliştirileceğini vurguladı[286]. Başbakan daha sonra şunları söyledi: "*Türkiye, Kıbrıs sorununda İngiltere'den yardım ummamalıdır. Çünkü SSCB Ada'nın hem birleştirilmesine, hem de bölüştürülmesine karşıdır. Son bir buçuk yılda SSCB'nin Kıbrıs siyasetindeki tutumu değişmemiştir. Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi SSCB ile ilişkilerde hiçbir olumsuz etki uyandırmamıştır. SSCB, BM Güvenlik Konseyi toplantısında Kıbrıs'ın bağımsız devlet olmasına, Ada'nın her iki kesiminin haklarının korunmasına, toprak bütünlüğüne ve dış müdahale olmadan hükümranlık haklarının korunmasına taraftardır*[287]".

Toplantının sonuçları kamuoyunda geniş tartışmalara sebep oldu. *Akis* dergisi Kıbrıs konusunda SSCB'nin arabulucu olabileceğini vurgulayarak şunlara işaret ediyordu: "*Moskova'nın savaş değil, barış istediğinden emin olmak istiyoruz*"[288].

Toplantıdan sonra Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi'nin faaliyetlerinde canlanma başladı. Büyükelçi N. S. Rıjov, 20 Ocak günü Türk Kızılayı'na SSCB'den gönderilen 2500 doz *gamaglobüli*n bağışladı. Yaptığı açıklamasında da SSCB'nin Türkiye'de 8 sanayi tesisi yapacağını söyledi. Başbakan Demirel, Büyükelçi Rıjov'u kabul etti. Bir saat süren görüşmede karşılıklı ilişkiler üzerinde duruldu. Görüşmeden sonra gazetecilerin sorularını cevaplayan Rıjov şunları söyledi: "*Görüşme benim isteğim üzerine gerçekleşti. Genelde ticarî konular üzerinde durduk. Sovyet yönetimi, Türkiye ile ticarî ilişkilerin geliştirilmesini istiyor. Bunun için geniş imkânlara sahibiz. Türkiye'nin gereksinim duyduğu ürünleri araştırıyoruz. Türkiye'den de mal almaya hazırız*". Gazetecilerin sorularını cevaplayan Başba-

286 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 179, d. 9, l. 181.

287 Aynı belge, vr. 94, 156.

288 *Akis* Dergisi, 15 Ocak 1966.

kan Demirel ise Sovyet elçisiyle yaptığı görüşmede, iki ülke arasındaki dostluk ilişkileri ve Türkiye-SSCB arasında imzalanan ticaret protokolü üzerinde durduklarını belirtti[289].

Türkiye Bakanlar Kurulu, 26 Ocak günü iki ülke arasında 1966-1967 tarihlerinde yapılacak ticaretle ilgili görüşmeleri yapmak gayesiyle oluşturulan heyeti onayladı[290]. Türkiye Ticaret Bakanlığı'nda iki ülke arasında yapılacak ticaretle ilgili protokolün imzalanması gayesiyle görüşmeler başladı. 1960-1962 yıllarında SSCB ile Türkiye arasındaki ticaret epey gerilemişti. 1963 yılında ticaret hacmi bir önceki yıla oranla 3,6 kat artarak 17,2 milyon rubleye ulaşmıştı. 1965 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 44 milyon dolar olsa da, bunun ancak %50'si gerçekleştirilmişti. Bunun başlıca nedenlerinden biri, SSCB'de ticaretin devlet tekelinde olması, Türkiye'de ise serbest pazarın geçerli olması sebebiyle özel şirketlerin bazı Sovyet mallarını almaktan kaçınmaları idi.

14 Şubat günü Türkiye Ticaret Odası ve Borsalar Birliği, SSCB başta olmak kaydıyla komünist bloku ülkeleriyle ticarî ilişkilerin genişletilmesi konusunu görüştü. 18 Şubat günü ise SSCB ile Türkiye arasında 1966-1967 yılları arasını kapsayan ticaret protokolü imzalandı. İmza töreninden sonra Sovyet heyeti başkanı A. A. Trusov, Sovyet Ticaret Temsilciliği'nde bir basın toplantısı düzenledi. Protokol gereği, 1 Nisan 1966 ile 31 Mart 1967 tarihleri arasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 69 milyon dolara ulaşacaktı. Protokole göre SSCB Türkiye'ye 146, Türkiye ise SSCB'ye 18 çeşit ürün verecekti[291]. Türkiye SSCB'ye 20 bin ton üzüm, 7 bin ton ceviz, 4 bin ton tütün, 5 bin ton nar, 3 bin ton elma, SSCB ise Türkiye'ye gübre, çimento, gazete kâğıdı, arabalar ve yedek parça verecekti. SSCB, Türkiye'ye bir çimento ve bir de şarap fabrikası kurmayı teklif etti. Açılan Sovyet kredileri, 15 yıl içinde %2 faizle geri ödenecekti[292].

289 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 179, d. 8, l. 188.

290 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname. Sayı: 6-5898*, TC BCA, 0208.01.0292.54.

291 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Karaname. Sayı: 6-6117*, TC BCA, 0308.01.029382.

292 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 9, l. 100-102, 139.

NATO'daki Durumun Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

Sovyetlerin Akdeniz'e İnme Plânları

Beyaz Saray, önceki yıllarda olduğu gibi, yine Kıbrıs yönetimini SSCB ile ortak hareketten uzak tutmaya çalışıyordu. ABD Dış İşleri Bakanı Rusk, 1966 tarihinde BM'deki temsilciğe bir telgraf çekerek; "*Kıbrıs Yönetimi'nin, Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği ile ortak hareket etmesi veya Sovyetlerin sorunun çözümünde doğrudan muhatap kabul edilmesi asla arzu etmediğimiz bir durumdur*" şeklinde uyarıda bulundu. Amerika'ya göre Kıbrıs sorunu her zaman Batı'nın birinci dereceli çıkarları arasında yer alıyordu. Çünkü bu konu, NATO ile Sovyetler Birliği arasında Akdeniz'in doğusundaki ilişkileri yansıtıyordu[293].

Yunan ve Rum tarafı, Sovyet desteği ile Ada'da Enosis'i gerçekleştireceklerini umuyorlardı. SSCB ise Akdeniz bölgesinde kendi çıkarlarının peşindeydi. SSCB Yönetimi, Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirerek karşılıklı ilişkilerin maddî temelini sağlamlaştırarak Kıbrıs probleminden yararlanıp NATO bünyesindeki çatlakları büyütmekle meşguldü.

19 Şubat 1966 tarihinde Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, TBMM'de bir konuşma yaptı. Dış siyaset çizgisi ve sorunları ile ilgili konulara genişçe yer verdi. SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) A. N. Kosıgin'in Türkiye'yi ziyaret edeceğini, ilişkilerin gelişiminin iki tarafa da fayda sağlayacağını vurgulayarak şunları söyledi: "*Türkiye'nin gücü Rusya'yı kapitalist bir ülkeye dönüştürmeye yetmez, Rusya'nın da Türkiye'yi komünist bir ülke yapmaya gücü yetmez. Türkiye ile Rusya komşu devletlerdir. Bazıları çeşitli renklerde elbiseler giyebilir, ancak giysilerimiz farklı diye komşularımızdan yüz çevirecek değiliz. SSCB ile ilişkilerin gelişmesi NATO ile ilişkilerimizin kesileceği anlamına gelmez. NATO, Türkiye için önemlidir. NATO bünyesindeki değişime Türkiye hazırdır. Türkiye, Nisan ayından itibaren daha aktif bir siyaset dönemine başlayacaktır*". Çağlayangil, konuşmasından sonra kendine yöneltilen sorular karşısında milletvekillerine şunları söyledi: "*Bazı siyasî partilerin, bizim devam eden ilişkilerimizde Sovyetler Birliği'nin lehine olacak davranışları sergilemelerini anlayamıyorum*".

---

293 *Ruck. Telegram From the Department of State to the Mission to the United Nations. Washington, January 29, 1966,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 220, p. 466.

CHP Milletvekili Nihat Erim, Çağlayangil'i eleştirerek şunları söyledi: "*1964 yılında SSCB ile ilişkileri geliştirmek istediğimiz zaman bizi eleştiriyordunuz. Şimdi ise Türkiye'ye Moskova'nın yolunu açıyorsunuz. Konuşmanızda, Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri üzerinde çalıştığınızı ve ticarî ilişkileri genişletmek istediğinizi belirttiniz. Biz bundan memnunuz. Ancak Sayın Bakan, Sovyetler Birliği'nin bizimle olan ilişkilerinden dolayı herhangi bir rahatsızlık duymadıklarını söyledi. Biz sorularımızı Sovyetler Birliği lehine sormuyoruz, Türk halkının çıkarları için soruyoruz. Biz, Türkiye'nin iki siyasî kutup ve iki süper güç arasında tarafsız ve dengeli bir siyaset çizgisi izlemesini istiyoruz. Sovyetler Birliği bu kutuplardan birinin lideri durumundadır ve Sovyet Rusya ile yapılan işbirliği Türkiye'nin hayatî çıkarlarına uygundur. Şayet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler adalet ve hakkaniyet doğrultusunda gelişirse, o zaman Türkiye diplomatik ve askerî yönden kendini güvende hisseder ve ekonomik planlarını emniyetli bir şekilde hayata geçirir*".

Milletvekili Rıfat Baykal[294] konuşmada, "*Bütün ülkelerde rejimler değişse de belirli siyaset çizgisi devam ettirilir"* diyerek Rusya'yı örnek gösterdi. Rusya'nın uzun yıllardır Yunanistan kanalıyla Akdeniz'e inmek istediğini, Türkiye'nin ise böylesine daimî bir siyaset anlayışı olmadığını vurguladı.

Adalet Partili milletvekili Ali Settar İlksel[295] yaptığı konuşmada, Türkiye'nin mevcut NATO blokundan ayrılarak Bağlantısızlar Hareketi'ne girmesini teklif edenlerin ideolojik tutumlarının bilindiğini söyledi. İlksel, Türkiye'nin Batı Bloku'nda yer almasının hayatî derecede önemli olduğunu vurgulayarak şunlara işaret etti: "*Rusya'nın, I. Petro'dan beri sürdürdüğü yayılmacı siyaset çizgisi, bizim onlarla yakın ilişki kurmamıza engel olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya girmesinin asıl nedeni Sovyet tehdididir. Biz, Rusya ile yalnızca ekonomik ilişkiler kurabiliriz, çünkü Rusya'nın bugünkü tutumu 1945, 1951 ve hatta Türkiye'nin NATO'ya girdiği dönemdeki ile örtüşmüyor. Küba olayları esnasında Hruşçov, ABD'den,*

294 1923 İzmir doğumlu olan Rıfat Baykal, 1960 darbesinde rol almıştır. Kendisi asker kökenli olup, darbe sırasında yüzbaşı rütbesinde bulunuyordu. Daha sonra siyasete girmiş, birkaç dönem milletvekilliği yapmıştır. Bir ara darbe yapan İhtilalcı Komitenin parçalanması üzerine sürgüne gönderilen 14'ler arasında yer almıştır –akt.

295 Bir ara ABD Türkiye Büyükelçiliği görevinde de bulunan Settar İlksel, Dışişleri Bakanlığı Ticaret ve Ticaret Anlaşmaları Umumi Daire Başkanlığı görevini yürütmekteydi –akt.

Türkiye'deki silah sistemlerini çıkarmasını istedi. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi Batı Bloku'ndan ayırmaya, kendi askerî etkisi altına almaya çalıştı. Türkiye Batı Bloku'ndan ayrılmamalı ve NATO'da kalmalıdır".

Milletvekili Rencan ise yaptığı dokunaklı konuşmasında, komşularla iyi ilişkilerin kurulmasının gereğinin altını çizdi.

Bazı milletvekilleri, ABD'nin kendisinin SSCB ile iyi ilişkiler kurduğunu, ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmasını ve iyi komşuluk ilişkileri kurmasını kıskandığını ileri sürdü.

Mecliste yapılan konuşmalar basında geniş yer aldı. Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurma konusunda herkes aynı fikirde değildi. Bazıları Çağlayangil'in sorular karşısında verdiği cevapları olumlu, bazıları da olumsuz olarak değerlendiriyordu. Gazeteci Cahit Baban *Ulus* gazetesinde Çağlayangil'i eleştirerek hiçbir soruya doğru düzgün cevap veremediğini yazıyordu[296].

Milliyetçi Hareket Partisi Lideri Alparslan Türkeş yaptığı konuşmada, nükleer saldırının hedefinde öncelikle ABD'nin, ardından da Türkiye'nin olduğunu vurguladı. Türkiye'nin millî bir dış siyaset çizgisi yürütmesinin elzem olduğunu, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin tesisinin zarurî olduğunu vurguladı.

Ordunun bu konudaki tutumu da tartışıldı. Gazetelerin birkaçı ABD ve Türkiye'nin savunma bakanlarının Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesine engel olmaya çalıştığını, hükümetin de Kosıgin'in Türkiye ziyaretini ertelediğini ileri sürüyordu.

Bu esnada İstanbul boğazından geçerek Küba'ya 32 bin ton mazot taşıyan Lutsk adlı Sovyet tankeri ile Karadeniz'e girmekte olan 22 bin tonluk "Krasnıy Oktyabr" tankeri çarpıştı ve yangın meydana geldi. Mazot denize akmaya başladı ve oluşan yangının bazılarına göre 30[297], bazılarına göre de 20 milyon liralık zarara sebep olduğu ileri sürüldü. Yangın sonucunda İstanbul'da Asya ile Avrupa arasındaki seferler durdu, trafik aksadı. Boğaz kıyısındaki evlerde oturan insan-

296 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 9, l. 145-147, 151-152, 162.

297 "*Yangın Limanda 30 milyon lira Zarara Yol açtı*", *Milliyet*, 3 Mart 1966.

ların yaşamı tehlikeye girdi. Türkiye'nin Kuzey Deniz Saha Komutanı Tuğamiral Celal Eyicioğlu duruma müdahale ederek, yanmakta olan geminin açık bir alana çekilmesi emrini verdi. Buna rağmen köprü altındaki dükkânlar ve Ziraat Bankası şubesinin rıhtım tarafındaki camlarının tamamı eridi. 30 araba, 20 motorlu kayık ve 180 kişilik çalışma grubunun katılımıyla yangın zor da olsa söndürüldü. Yangının söndürülmesi için 96 bidon köpük kullanıldı. Böylelikle İstanbul büyük bir felâketin eşiğinden döndü. Sovyet vatandaşları olan kaptanlar sorgulandı ve haklarında Türk Ceza Kanununun 383. maddesi gereğince işlem yapıldı. Söz konusu maddeye göre, tedbirsizlik, dikkatsizlik ve deneyimsizlik yüzünden meydana gelen tahribat ve hasar dolayısıyla 30 aya kadar hapis ve para cezasına çarptırılması isteniyordu. Savcı, felâketin sebeplerini, zararın tutarını ve Rus kaptanların durumunu araştırdı. Tamamen yanan Kadıköy vapuru ile Sovyet gemi personelinin ifadeleri alındı, ancak yangının asıl sebebi belirlenemedi. Uzmanlar, yangının bir kibrit çakılması veya gemilerin çarpışmasından sonra oluşabileceğini ileri sürdüler.

Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, Sovyet Büyükelçisi Rıjov'u 3 Mart günü durumla ilgili olarak kabul etti. Yapılan görüşmede İstanbul limanında meydana gelen yangın ve Türk-Sovyet ticaret antlaşması konuları üzerinde duruldu. Büyükelçi, yangının vurduğu zararın %20'sini ödemeye hazır olduklarını bildirerek, iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin geliştirilmesinin önemini vurguladı.

14 Mart tarihinde, Türkiye Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen 6-6117 No'lu kararla 18 Şubat 1966 tarihinde Ankara'da imzalanan ve 1 Nisan itibarıyla yürürlüğe girecek olan 1966/67 yıllarına ait ticaret ve mal mübadelesine ilişkin protokol ve ilave belge onaylandı[298].

Kosıgin 15 Mart günü, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan antlaşmanın 45. yılı dolayısıyla Başbakan Demirel'e bir mektup yolladı. Kosıgin mektubunda, SSCB-Türkiye dostluğunun devam ettirilmesinin zaruriliğine işaret ederek, hükümetinin komşu Türkiye ile ilişkilerin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti dile getiriyordu. Demirel de cevabî mektubunda aynı niyetleri taşıdığını ve onun duygularını paylaştığını ifade etti.

298 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname. Sayı: 6-6117*, TC BCA, 0308.01.029383.

Mektuplar, gazetelerde yayınlandı. Basın olaya özel ilgi gösterdi. Sistemlerdeki farklılıklara rağmen iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin oluşturulmasının faydalı olduğu savunuluyordu. *Zafer* gazetesi konuyla ilgili makalesine şu başlığı atmıştı: "*Bana dokunmayan yılan 1000 yıl yaşasın*". Makalede, Rus ve Türk halklarının iyi komşular gibi yaşamalarına ve başarılı işbirliğine gitmesinin gerekliliğine, antlaşmanın her iki tarafa fayda sağlayacağına işaret ediliyordu. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişim trendine dikkat çekiyordu. Birçokları makalede kullanılan "yılan" kelimesinin Sovyetlere işaret ettiğini söylese de genel yayın yönetmeni aynı fikirde değildi.

SSCB'de ise 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması'nın yıldönümü görkemli bir toplantıyla kutlandı. SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. V. Kuznetsov'un bir makalesi *İzvestiya* gazetesinde yayınlandı. Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi bir ziyafet verdi. SSCB İlimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsünde ilmî bir konferans yapıldı ve Enstitü Başkanı Gafurov bir konuşma gerçekleştirdi.

Benzer toplantılar Türkiye'de de yapıldı. Türkiye'nin eski Dış İşleri Bakanı Erkin, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyeleri ve öğrencilerin katıldığı toplantıda yaptığı konuşmada şunları söyledi: "*Biz, Batı'yla olan ilişkilerimize yüzeysel değil, derinden nüfuz etmeliyiz. Doğu'yla olan ilişkilerimizi iyileştirmeliyiz. Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusunda en yakın dostlarımızın yapmadığı yardımı yaptı. Eğer müttefiklerimiz aynı desteği vermiş olsalardı Kıbrıs konusu bugünkü durumda olmazdı*[299]*. Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve SSCB ile ilişkilerini mutlaka geliştirmelidir, bu bir zarurettir*[300]".

Milletvekili Erim ise Sosyalist Kültür Derneği'nde düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada Türkiye'nin karşısında iki esas gayenin olduğunu vurgulayarak şunları söyledi: "*Birincisi, Türkiye'nin güvenliği için tehdit oluşturan noktaları ortadan kaldırmak, ikincisi ise ülkenin sanayileşmesi için dışarıdan yardım almaktır. Türkiye, NATO'dan ayrılmamalıdır. Türkiye, NATO'da kalarak aynen Fransa ve Federal Almanya örneğinde olduğu gibi kendi milli menfaatlerine karşı yönelen faaliyetleri kararlılıkla def etmelidir. Türkiye, bağımsız siyaset yürütme isteğini ifa-*

299 "*Erkin: "Doğu Ülkeleriyle İlişkilerimizi Artırmalıyız" dedi*", *Milliyet*, 16 Mart 1966.

300 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 10, l. 116.

de ettiği anda Amerikalılar da, Ruslar da Türkiye'yi yakından takibe alacaklar. Hal böyle olunca da ABD ve Rusya, Türkiye'nin belirlediği şartlara göre yardım yapmaya razı olacaklar. Eğer pazarlığı iyi yaparsak bunu başarırız".

1966 yılı Mart ayında Hasan Esat Işık, Vahit Halefoğlu'nun yerine Moskova Büyükelçiliği'ne atandı. Onun SSCB Büyükelçisi olarak atanması diplomatik kulislerde iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi olarak değerlendirildi. Bir müddet sonra SSCB'nin Ankara'da görev yapan büyükelçisi Rıjov da değiştirildi.

TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli, 15 Mart günü Sovyet Büyükleçisi Rıjov'u kabul etti. Yapılan görüşmede Bozbeyli'nin SSCB'ye yapacağı gezi müzakere edildi.

Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, 19 Mart 1966 tarihinde böyle bir atmosferde, SSCB ile 1965 yılı Kasım ayında mutabakata varılan protokole uygun olarak ilişki kurmak ve yapılacak işleri belirlemek gayesiyle Dışişleri Bakanlığı Birinci Ekonomi Dairesi Başkanı Rahmi Gümrükçüoğlu başkanlığındaki bir heyetin SSCB'ye yollanmasını karara bağladı[301].

Gezinin gayesi Türkiye'de yapılacak sanayi tesislerinin benzerlerinin çalışmaları hakkında bilgi sahibi olmaktı. Uzmanlardan oluşan heyet tesislerin çalışmasını beğendikten sonra anlaşmaların imzalanması düşünülüyordu. Ancak Sovyet tarafı, SSCB Komünist Partisi'nin XXIII. Kurultayı'nın yapılması dolayısıyla heyete gereken dikkatin gösterilemeyeceğini, dolayısıyla da gezinin ertelenmesini rica etti[302]. Bu rica kabul edildi.

Demirel, 22 Mart günü Sovyet Büyükleçisi Rıjov'u kabul etti. Görüşme, Büyükelçi'nin Moskova'ya dönmesi arifesinde olduğundan dolayı protokol karakterindeydi. Basın, Rıjov hakkında şunları yazıyordu: "*Birçok krize rağmen Rıjov, taktiksel hareketleriyle görevini başarıyla yürütüyordu. O, Ankara'daki diplomasinin mükemmel duayeni idi*"[303].

---

301 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname. Sayı: 6-6180*, TC BCA, 0308.01.0294.216.

302 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 9, l. 152; d. 10, l. 10.

303 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 12, l. 10-11.

İlişkilerin sıcak bir ortama doğru gitmesine rağmen bazen problemler de meydana geliyordu. Sovyetler Birliği'ni en çok rahatsız eden konu, Türkiye'de bulunan Amerikan üsleri ve bunların SSCB'ye karşı kullanılmasından doğan korku idi. Türkiye'de başta İncirlik olmak üzere Trabzon, Diyarbakır, Sinop, Samsun ve İzmir'de ABD'nin altı radyo istasyonu faaliyet gösteriyordu. İncirlik'te bir de Amerikan televizyonu faaliyette idi. Bunlar Türk-Sovyet sınırlarını kontrol altında tutuyordu. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 18 Mart 1966 tarihinde, daha önce NATO askerî üslerinin kurulmasının yasaklandığı bölgelerde bu yasağın kaldırılması ve üsler için gerekli faaliyetlerin yürütülmesi kararına vardı[304].

Sovyetler Birliği ile ilişkilerin iyileşmeğe doğru gittiği bir zamanda Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO Bloku'nda durum pek iç açıcı değildi. Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün NATO'ya yönelik siyaseti Türk kamuoyuna da ciddî etki ediyordu. Fransa hükümeti, ABD ile şu konuların görüşülmesini öneriyordu: Birinci konu, Fransa'daki Amerikan üslerinin statüsü. Fransa'da toplam 26. 000 Amerikan askerî personeli görev yapıyordu. Bunların sayısı aileleriyle birlikte 60.000'e ulaşıyordu. Söz konusu üslerde çalışan Fransızların sayısı ise 30.000 idi. Üslerin kapatılması bu kadar insanın işsiz kalması anlamına geliyordu. Fransa'daki Amerikan üsleri ve binalarının maddî değeri 1 milyar 750 bin dolar ediyordu. Bu üsler sayesinde Fransa'nın bütçesine her yıl 200 milyon dolarlık bir gelir akıyordu[305]. Cumhurbaşkanı De Gaulle, üslerin denetiminin Fransa'ya bırakılmasında ısrar ediyordu. İkincisi, Paris'in 15 km batısında yer alan Ronkengaur'da bulunan NATO karargâhı ile Fontenblo'daki Avrupa Müttefik Orduları karargâhının ülkesinden çıkarılmasını istiyordu. Üçüncüsü ise De Gaulle, Batı Almanya'daki Fransız ordularını geri çekmek istiyordu.

Elbette bütün bunlar Fransa'nın NATO'dan ayrılması anlamına gelmiyordu. Ancak Türk basınının aynen yazdığı gibi, Charles de Gaulle, bu adımları ile Amerika'yı Fransa'dan kovdu[306]. ABD açısından içinden çıkılması son derece

304 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname. Sayı: 6-6152*, TC BCA, 0308.01.0299.20.8.

305 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 10, l. 78-80, 82-83.

306 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 11, l. 47.

zor bir durum oluşmuştu. Bir taraftan Vietnam'da yürütülen başarısız savaş, öte yandan NATO içinde kendini gösteren zor süreçler Washington'u rahatsız ediyordu. Sovyetler Birliği'ne karşı kurulan NATO içinde meydana gelen kriz ABD'yi Vietnam'ı unutmaya mecbur ediyordu. Beyaz Saray için dünyanın komünistlere ve karşıtlarına bölünmesi "dünyanın siyah-beyaz bir tabloya" dönüşmesiyle eşdeğerdi. Dünya Batı'da ABD, Doğu'da ise SSCB tarafından ele geçirilmişti. Bu iki güç arasında devam eden soğuk savaş tüm dünyayı etkisi altına almıştı. NATO'nun geleceği konusunda birçok sorular ve bilinmezlikler oluşuyordu.

Fransa'nın NATO ile ilişkilerindeki değişme, Türkiye'de de etraflı bir şekilde konuşulmasına sebep oldu. Türkiye'de, NATO'nun krizle karşı karşıya kalmasından dolayı çok yönlü ve bağımsız bir siyasetin izlenmesi ve teşkilatın maddî yükünün üstlenilmemesi konusu dile getiriliyordu. Bu dönemde Türkiye'nin toplam millî üretiminin %5,4'ü NATO'nun ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle harcanıyordu[307]. Yurdakul Fincan, *Ulus* gazetesinde yayınlanan yazısında NATO'da meydana gelen duruma işaret ederek şunları yazıyordu: "*Eğer Rusya Türkiye'nin içişlerine karışır ve bir saldırıda bulunursa, NATO bu haliyle kendi üyesini nasıl savunacak? O zaman Türkiye, kendi elini ve kolunu bağlayan bu kuruma ulusal çıkarlarını koruma konusunu havale etmeli midir? Türkiye, nükleer silahların hedefi olmamalıdır. Türkiye topraklarında konuşlandırılan ve Rusya'ya karşı yönlendirilen füzelere karşı saldırı yapıldığında Türkiye çok zor bir durumda kalacaktır*".

Fransa'nın NATO'dan ayrılacağını ilan etmesi, Türk yetkililerin kafasında birçok sorunun oluşmasına sebep oluyordu. Türk kamuoyu, "NATO Türkiye için yararlı mı, değil mi?"sorusuna cevap arıyordu. Bu dönemde nükleer silahların tehdidi karşısında güvenliği en zayıf ülke Türkiye idi. Türkiye'deki Amerikan üsleri, aslında Sovyetler Birliği'ne karşı kurulduğundan dolayı Türk toprakları SSCB'nin nükleer silahlarının hedefine dönüşmüştü. Türk Silahlı Kuvvetleri, hâlâ NATO standartlarını tam anlamıyla yakalayamamıştı. Ordunun NATO standartları seviyesine ulaştırılabilmesi için 41 milyar liraya, yıllık ise 5,8 milyar liralık harcamaya ihtiyaç duyuluyordu. Diğer taraftan Türkiye'deki NATO üsleri tamamen Amerikalıların denetiminde idi. Amerika,

307 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p80, d. 10, l. 179-187.

diğer ülkelerdeki üsleri için o yönetimlere belirli bir maddî miktar ödese de, Türkiye'de bunu yapmıyorlardı. TBMM, ülkenin millî çıkarlarını savunmak gayesiyle bir savaş ilan etse NATO bu kararı desteklemeyecekti. Kıbrıs olayları bunu göstermişti. ABD, Türkiye'ye yardım adı altında borç senetleri veriyor, ancak Amerikan heyetinin maaşlarını ödetmekle verdiklerini de geri alıyordu. Bazı milletvekilleri bu durumu Türkiye'nin sömürge bir ülke konumuna düşürülmesi olarak görüyordu. Türk savaş sanayiinin geliştirilmesi NATO'ya bağımlı hale gelmişti. NATO, Yunanistan'a daha özenli davranıyordu. Türk çevreleri de bu yüzden, dış yardımların başka kaynaklardan alınmasını zarurî görüyordu. Oluşan bu durumdan faydalanan sol çevreler ise komünist propagandasını hızlandırıyordu. Bazı sol düşünceli gazeteler; "*2000 yılında tüm dünya devletleri sosyalizme geçecek, Türkiye ise bu süreçte geri kalacak*"[308] şeklinde yazıp çiziyordu.

NATO'da oluşan bu durum, SSCB'nin daha aktif hale gelmesine sebep olan faktörlerden birisi konumuna geldi. SSCB, ilk önce Avrupa'da daha aktif hareket etmeye başladı. Çünkü kıtada Almanya konusu gibi son derece karmaşık bir problem ortada idi. Bu problem, Soğuk Savaş döneminin en önemli sorunu idi. SSCB ve Batılı devletlerin Almanya konusuna yaklaşımında derin farklılıklar vardı. Sovyetler Birliği, iki Almanya'nın birleşmesine karşı çıkıyordu. Batı ülkeleri ve Türkiye ise birleşik Almanya idealini sürekli olarak savunuyordu.

SSCB bu aktif siyasetiyle, Güney ve Batı sınırları boyundaki ülkelere karşı güç kazanıyordu. Bu güç boşuna değildi. Çünkü Sovyet-Çin ilişkileri artık düşman olma seviyesine ulaşmıştı. CIA'nın 28 Nisan 1966 tarihinde yayınlanan "Sovyet Siyasetinin Yönelimleri" adlı bildirisinde şunlara yer veriliyordu: "*Sovyetler Birliği, Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan, Japonya ile ilişkilerinde başarı sağlamıştır ve bu başarılarını Çin'e ve Batı'ya karşı birleştirmek arzusundadır*"[309].

---

308 *Aynı belge*, vr. 9, 11, 13.

309 *National İntellegence Estimate. Trends in Soviet General Policies. Washington. Aprel 28, 1966,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 159, p. 391.

Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel uzun bir süredir şeker hastası idi. Asker kökenli bir ailenin çocuğu olan Cemal Gürsel, 1895 yılında Erzurum'da dünyaya gelmişti. MBK (Milli Birlik Komitesi) başkanı olup, 1960 ihtilâlinin mimarı ve "İkinci Cumhuriyet"in kurucusu idi[310]. Podgornıy, Gürsel'e bir mektup yollayarak SSCB'ye davet ederek orada tedavi görmesini teklif etmişti. Podgornıy'a yazdığı cevabî mektupta teşekkürlerini bildiren Gürsel, 21 Ocak 1966 tarihinde tedavisi için SSCB'ye değil, ABD'ye gitti.

Cemal Gürsel'in ABD'ye uğurlanması

Yeni cumhurbaşkanı seçilecekti ve bunun için iki aday vardı. Birincisi İsmet İnönü idi. Başta Süleyman Demirel olmak üzere, Adalet Partisi onun cumhurbaşkanı olmasını istemiyordu. Aslında İnönü'nün kendisi de istemiyordu. İkin-

310 Cemal Gürsel Paşa, 30 Mayıs 1960'ta TBMM Genel Kurulu'nda okunan programda "İkinci Cumhuriyet" ifadesini ilk kez kullanmış ve şunları söylemişti: "İkinci Cumhuriyet'in Anayasa'sı, ilmin ve geçmiş uzun yılların acı tecrübelerinin ışığı altında, memleketin saygın bilim adamlarının geceli gündüzlü çalışmaları ülke aydınlarının bu çalışmalara anketler vasıtasıyla katılmaları suretiyle hazırlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, hukuk prensipleri, millî ruh ve ihtiyaçlardan doğmuş olan eski anayasamız ile millî gelenekler ve yurdumuzun özellikleri yeni anayasamız için ilham alınan başlıca kaynakları teşkil etmektedir".-akt.

ci aday ise Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dı. Sunay, siyasete karışmadığı için bütün taraflar için uygun bir adaydı. Sunay seçilebilmesi için ya milletvekili veya senatör olmalıydı. Fakat Cevdet Sunay her ikisi de değildi[311]. Bu problem kısa zamanda çözüldü. Anayasada yapılan bir düzenleme ile parlamento, Sunay'ı aday gösterdi. 28 Mart 1966 tarihinde yapılan oylamada, parlamento ve senato Sunay'ı cumhurbaşkanı seçti. Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte "ordu siyasete müdahale ediyor" şeklinde itiraz edenler geri adım attı. Bundan sonra orduya olan güven daha da arttı. Sunay'la ilgili genel kanı şöyle idi: "*O, demokrasinin sadık komutanıdır, mantıklıdır, serbest görüş yanlısıdır, tüm konularda kendine ait entelektüel bir düşünceye sahiptir*". Sunay, Cumhurbaşkanı seçilmesinin akabinde üst düzey subayların katılımı ile hava, kara ve deniz kuvvetlerinin karşı karşıya bulunduğu sorunların tartışıldığı genel bir toplantı düzenledi[312]. Oturumda devletin askerî gücünün artırılması ile ilgili konular geniş bir şekilde tartışıldı.

Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı olması dolayısıyla çeşitli ülkelerin yöneticilerinden bir dizi kutlama mesajları geldi. Bunlar arasında Podgornıy da vardı[313].

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Türkiye Komünist Partisi'ne Verdiği Destek Ortalığı Karıştırıyor

Sovyetler Birliği, Türkiye ile işbirliği yapmakla birlikte ülkede faaliyet gösteren sol örgütlere verdiği maddî desteği asla kesmiyordu. Merkezî Komite'nin uluslar arası şubesinin önerisi doğrultusunda Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin (Politbüro) 6 Ocak 1965 tarihli oturumunda, uluslararası sol örgütlere ve komünist partilere, "Romanya Sendikalar Birliği Konseyi" bünyesindeki Sol İşçi Örgütlerine Uluslar Arası Sendikalar Birliği Yardım Fonu'nun 1965 yılı için planlanmış bütçesinin 15 milyon 750 dolar tutarında olmasını onayladı. Bunun 13 milyon 200 bin doları Sovyetler Birliği Komünist Partisi bütçesinden, geri kalanı ise diğer partiler, Çekoslovakya Komünist Partisi, Polonya Birleşik İşçi Partisi, Bulgaristan Komünist Partisi, Romanya İşçi Partisi,

311 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 179, d. 8, l. 234.

312 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 9, l. 105-106, 118.

313 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 11, l. 3.

Macaristan Sosyalist İşçi Partisi, Almanya Birleşik Sosyalist Partisi tarafından karşılanacaktı. SSCB'nin payına düşen meblağ, SSCB Devlet Bankası'ndan, Merkezî Komite Başkanı Ponomoryov'a özel harcamalarda kullanmak gayesiyle ödendi[314]. Kararda yalnızca Türkiye'nin değil hiçbir ülkenin adı anılmamıştı. Bu konu tamamen gizli kalmıştı.

Sovyetler Birliği'nin bu yöndeki faaliyetlerinden haberdar olan Türkiye, gerekli önlemleri alıyordu. Başbakan Demirel, Kosıgin'in Türkiye ziyareti arifesinde sosyalist harekâta karşı oldukça sert beyanat verdi. Bu beyanattan sonra aralarında bazı yazar ve şairlerin de bulunduğu 82 kişi kendilerini mahkeme karşısında buldu.

Attila Tokatlı'nın tercüme edip yayınladığı "*Lenin, Seçilmiş Eserler*" adlı kitap, İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nın kararıyla toplatıldı. Komünist propagandası yapanlar tutuklanarak mahkemeye sevk edildiler[315].

Orhan Kemal, Mustafa Kutlu, Mehmet Şahin ve diğerleri, komünist propagandası yapmakla suçlanarak hapse atıldılar. Sovyet istihbarat birimlerinin raporlarına göre bu yazarlar, kendilerini sosyalist olarak tanımlıyor ve sosyalist harekâtı destekliyorlardı. Bu zaman Türkiye'de üç büyük sosyalist eğilimli grup mevcuttu: 1- Cumhuriyet Halk Partisi'ne sempati besleyen memurlar ve burjuvazi; 2-Adalet Partili büyük tüccarlar ve köy burjuvazisi; 3-Halk: köylüler, küçük burjuvazi ve işçi sınıfı[316].

Millî İstihbarat Teşkilatı Başkanı Hayrettin Nakiboğlu, komünizmle suçlanan kimselerin durumuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada şöyle diyordu: "*Yasalarımız komünizm propagandasını yasaklamıştır. Mevcut rejime ve sisteme karşı gelenler, yasalarımız gereğince cezalandırılacaktır. Sol çevrelerle birlikte aşırı sağcı gruplara karşı da gerekli tedbirler alınmıştır*[317]".

Sovyetler Birliği ise sol örgütlere verdiği yardımları durdurmuyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin 4 Ocak 1966 tarihli kararı

---

314 *Reşenie prezidiuma TsK KPSS ot 6 yanvarya 1965 g. Strogo sekretno*, RGANİ, f. 89, op. 38, d. 31, l. 1.

315 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 10, l. 33.

316 RGANİ, f. 5, op. 59, d. 58, l. 106-107.

317 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 10, l. 65.

ile (Protokol no 228) 1966 yılında bu fonun bütçesi 15 milyon 750 bin dolar olarak belirlendi. Bu rakamın yine 13.200.000 doları Sovyetler Birliği Komünist Partisi bütçesinden, geri kalanı ise Çekoslovakya Komünist Partisi, Polonya Birleşik İşçi Partisi, Bulgaristan Komünist Partisi, Romanya İşçi Partisi, Macaristan Sosyalist İşçi Partisi, Almanya Birleşik Sosyalist Partisi tarafından karşılanacaktı. Söz konusu parayı Bakanlar Kurulu nezdinde faaliyet gösteren KGB teşkilatı gerekli yerlere ulaştıracaktı[318].

Türkiye'de Komünist Partisi'nin faaliyeti yasaklanmıştı. Ancak Sovyetler, Türkiye Komünist Partisi'nin yurtdışı kanadıyla ilişkilerini sürdürerek maddî yardımlarda bulunuyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1966 yılının Mart-Nisan aylarında yapılan XXIII. Kurultayı'nda, tebrik için konuşma yapanlar arasında Türkiye Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin yurtdışı bürosu sorumlusu Yakup Demir[319] de bulunuyordu. 29 Mart günü yapılan oturumunda, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Genel Sekreteri L. İ. Brejnev, kutlama konuşması yapması için Yakup Demir'e söz verdi. Brejnev'in davetinin ardından SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosıgin şunları söyledi: "*Biz, Yoldaş Yakup Demir başta olmak kaydıyla, Türkiye Komünist Partisi Yurtdışı Bürosu'nu selamlıyoruz*".

Konuşmasında Sovyet komünistlerinin yaptığı kurultayı selamlayan ve başarılar dileyen Demir, SSCB'nin ekonomik ve askerî gücünün arttığı bir dönemde kurultay yapılmasının olumlu bir adım olduğunu bildirdi. Sovyetler Birliği'nin uluslar arası nüfuzunun, ekonomik, askerî ve siyasî kudretinin artmasından

318 *Reşenie prezidiuma TsK KPSS ot 4 yanvarya 1966 g. Soverşenno sekretno*, RGANİ, f. 89, op. 38, d. 35, l. 1.

319 Yakup Demir takma adıyla bilinen Zeki Baştımar 1905 yılında Sürmene'de doğmuş, 1973 yılında Doğu Almanya'da ölmüştür. 1956-1973 yılları arasında Türkiye Komünist Parti başkanlığı yapmış, İngilizce, Fransızca ve Rusça'yı ana dili gibi biliyordu. Kendisi, dini duyguları ağır basan bir aileden geliyordu. Moskova'da eğitim almış, Türkiye'ye dönünce Başbakanlık Kütüphanesi'nde tercüman olarak görev yapmıştır. Burada çalıştığı sırada Tolstoy'un "Savaş ve Barış" ve "İnsancıklar", Puşkin'in "Erzurum Yolculuğu" eserlerini tercüme etmiştir. İstanbul'da Yedigün Yayınevi'ni kurmuş, 1951 de Türkiye Komünist Partisi davasında en ağır cezayı alarak 8 sene 4 ay Amasya Cezaevinde tutuklu kalmıştır. Ancak yurtdışına kaçmış ve "Yakup Demir" kod adını almıştır. 1958 yılında Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nde Bizim Radyo'yu kurarak yönetmiştir. 1973 yılında ölen Yakup Demir bir iddiaya göre KGB tarafından infaz edilmiştir. -Akt.

bahsetti. Türk komünistlerinin Türkiye'nin vatansever ve barışseverlerle birlikte SSCB'nin başarılarını hayranlıkla izlediğini bildirdi. Bu gelişmeyi kendileri için de arzu ettiklerini söyledi. Türk halkının, Komünist Partisi'nin yakın hedeflerine varması için yardım ettiğini, emperyalistlerin ve onların ortakları olan Türkiyeli gericilerin halkı soyduğunu, ülkeyi yoksulluğa ve felâkete sürüklediğini, Türk halkının da onların siyasî ve ekonomik ağalığına karşı mücadele ettiğini söyledi. Demir, millî bağımsızlık, demokrasi ve barış için çalıştıklarını vurguladı. Onun düşüncelerine göre Türkiye'deki gerici emperyalist yönetimle siyasî ve askerî işbirliği, Türk halkının başına büyük felâket açmıştı. Yakup Demir, askerî harcamalarla birlikte vergilerin de artmasının yükünün halkın omuzlarına yüklendiğini, ekonomik krizlerin artık kronikleştiğini söyledi. Geniş halk kitlelerinin, millî ekonominin gelişimine engel olan krizi doğuran sebeplerin ortadan kaldırılması için mücadeleye başladığını, Türkiye'deki işçi sınıfının bu mücadelenin önünde yürüyerek toplum için önemli rol oynadığını vurguladı. Son yıllarda Türk işçi sınıfının siyasî bilincinin yükseldiğini, Türkiye burjuvazisinin çeşitli tabakaları arasındaki fikir ayrılığının derinleştiğini, yabancı tekellerle birlikte Türkiye'yi soyup soğana çeviren büyük burjuvazi ve toprak ağaları ile yabancı sermayenin sıkıntıya soktuğu millî burjuvazi arasındaki çelişkinin büyüyerek açık siyasî mücadeleye dönüştüğünü söyledi. Önceleri birbirinden farkı olmayan burjuva partileri arasında dış siyaset ve emekçilerle ilgili konulardaki fikir ayrılığının derinleştiğini, bu düşünce ayrılığının sebep olduğu mücadelenin, millî burjuvazinin sol kanadını demokratik güçlere yaklaştırarak ortak düşmana karşı mücadelede elverişli bir cephe oluşturma zemini yarattığını vurguladı. Türkiyeli komünistlerin lideri olan Demir'e göre bütün bunlar ilerici ve demokratik güçleri emperyalizme ve gericiliğe karşı bir yumruk gibi birleştiriyordu.

Yakup Demir, daha sonra ABD ve NATO'nun Türkiye'deki askerî üsleri konusuna değindi. Demir, bunları Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak değerlendirdi ve bu durumun ülkede anti-emperyalist ve vatansever güçlerin aktifleşmesine sebep olduğunu vurguladı. Türkiye'deki gericilerin, emperyalizmin bozulan nüfuzunun tekrar eski durumunu kazanması için her türlü vasıtayı kullandığını, bu maksatla anti-komünist propagandanın güçlendirildiğini, Türk halkının istekleri yerine getirilmediği ve büyük değişikliklerin hayata geçirilmediği müddetçe mücadelenin durdurulmayacağını, emperyalizmin gayesine ulaşa-

mayacağını söyledi. Konuşmasında ülkesinin dış siyasetine de dokunan Demir, ülkedeki siyasî durumun 1950-1960 yıllardakinden tamamen farklı olduğunu, SSCB ile ilişkilerde yeni hükümetin gerçekçi tavırlar takınacağını, Türk komünistlerinin SSCB-Türkiye dostluğu için çalışacağını vurguladı. Demir, ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü siyaseti ağır bir dille eleştirdi. Yakup Demir, 10 Ekim'de Türkiye'de yapılacak seçimlerde demokratik güçlerin aktif hareket etmesini isteyerek onlara başarılar diledi.

Demir, "demokratik güçler" derken sol ve komünist çevreleri kastediyor, sınıf mücadelesinin derinleşmesi propagandasını yapıyordu. Yakup Demir, kurultayın yapıldığı günlerde, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin etkisi altında olan ve ondan yardım alan yazar Aziz Nesin'le de görüştü. Türkiye'deki komünist harekâtı ve yapılacak seçimle ilgili konuları müzakere ettiler.

Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışan Komünist Partisi'nin hükümran olduğu bir ülkenin başkentinde meydana gelen bu olay, 32 milyon Türk'ün nefretine sebep oldu[320]. Türkler, Moskova'nın, Stalin'in yolunu takip etmesinden, Türk'e düşman olanlarla dostluk kurmasından, komünist metotları ile Demir'den bir araç gibi faydalanmasından dolayı hiddetlenmişti.

Yakup Demir'in bu konuşması büyük sansasyon yarattı. Öncelikle, Komünist Partisi'nin Türkiye kanunlarına göre kurulması ve faaliyeti yasaklanmıştı. Demir'in kurultaya davet edilmesi, iki ülke arasındaki ilişkilere son derece olumsuz etki yaptı. Türkiye'de faaliyetleri yasaklanan TKP, Doğu Almanya'da üslenmişti. Almanya Demokratik Cumhuriyeti ile Türkiye arasında ise hiçbir diplomatik ilişki bulunmuyordu. ABD ve Fransa'da faaliyet gösteren Ermeniler de Türkiye'ye karşı asılsız toprak iddiaları ileri sürüyordu. Türkiye'de faaliyet göstermeyen bir siyasî partinin kurultaya davet edilmesi, Brejnev'in bu partinin başkanına konuşma yapması için söz vermesi neye hizmet ediyordu acaba? Bir siyasî teşkilat, hâkimiyete gelmek için kurulur ve faaliyet gösterir. Hal böyle olunca Sovyetler Birliği'nin yöneldiği bu hareket, Türkiye'deki yönetimi değiştirmeye mi yönelikti? Bu adım, Sovyetler Birliği'nin hatası olmakla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilere de olumsuz etki eden bir olaydı. Sürekli olarak, "*Sovyetler Birliği, dünyada büyük çoğunluğun kabul etmediği bir ideolojiyi mi, yoksa uluslar arası hu-*

320 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 11, l. 103.

kuk kurallarını mı?" esas alıyor sorusu soruluyordu. Sovyetler Birliği, bu hareketi ile imza atarak kabul ettiği uluslar arası hukuk normlarının temel prensiplerini, özellikle de başka devletlerin içişlerine karışmama kurallarını çiğniyordu.

Diğer yönden Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyeti Türkiye açısından son derece rahatsızlık yaratıyordu. Ülke dışında üstlenerek ister sosyalist, ister komünist, isterse de burjuva partisi olsun, Türkiye'de yönetime gelmek isteme konusunda herhangi bir iddiada bulunma hakkına sahip değildi. Yalnızca ülke içinde ve kanun gereği kurulan partiler yönetime gelmek için mücadele edebilme hakkına sahipti.

Oluşan bu durum, Türkiye'nin kendi dâhilî bağımsızlığını korumasını gerekli kılıyordu. Bazıları, "*Türkiye küçük Amerika'ya dönecek. Türkiye dışında faaliyet gösteren, ABD ve Rusya'ya karşı sempati besleyen bir partinin Türk halkına hiçbir faydası olamaz. İster Moskova'nın, isterse de Washington'un hizmetçileri olsunlar, bunların hiçbiri saygıya lâyık değildir*" diyerek kendi fikirlerini açıkça bildiriyordu.

Dışarıda TKP'nin faaliyet göstermesi yeni bir olay değildi. Türk istihbarat birimleri bu konuda güvenilir bilgiler elde etmişlerdi. Yalnızca, Sovyet yöneticilerinin davranışı hayrete sebep oluyordu. Sovyet yöneticileri, bir taraftan Türkiye ile iyi ilişkilerin kurulmasını ve geliştirilmesini istediklerini bildiriyor, diğer taraftan da yasaklanmış bir siyasî partiye destek veriyordu. Eğer bir parti faaliyet gösteriyorsa, üyelerinin belirli gayeleri ve niyetleri var demekti. Bu sebeple Türk toplumu, SSCB'ye asla inanılmaması ve güvenilmemesinin gereğini vurguluyor ve onlara dost gözüyle bakılamayacağına ileri sürüyordu.

Sovyet yöneticileri bu tavırları ile TKP'nin varlığını, faaliyetini ve ona ettikleri yardımı da ilan etmiş oluyordu. Bu durum, ülke içinde hem Demirel yönetimi için zorluk yaratıyor, hem de Türk-Sovyet ilişkilerini geriyordu. Gerçekten de muhalefetin yönetim üzerindeki baskısı bu olaydan sonra daha da arttı. "Dünya" gazetesi, Demirel yönetiminin oyuncak olduğunu ileri sürüyordu[321].

Kosıgin'in, Demir'i tebriki birkaç sözden ibaret olsa da, karşılıklı ilişkilere yaptığı olumsuz etki katbekat fazla idi. SSCB Başbakanı bu sözleriyle aslında,

321 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 10, l. 221.

eğer dışarıda bir büro varsa, içeride de bir büro vardır demek istiyordu. Bir taraftan Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin dostu olduğunu söylüyor, diğer taraftan da yasaklanmış bir teşkilata yardım ediyordu. Sovyet yöneticileri bu tavırlarıyla Türkiye'de kendilerine uygun bir rejimin oluşturulması arzusunu ortaya koyuyordu. Türkiye'de hep illegal şekilde mevcut olmuş Komünist Partisi, ülkenin bağımsızlığı ve demokratik rejimin aleyhine çalışıyordu. Komünistlerin Demir Perde'ye çevirdiği SSCB bir taraftan Türkiye'ye dost diyor, diğer taraftan da aşırı sol güçlerin temsilcilerini, vatan hainlerini Moskova'da bir araya getirerek onlara yardım ediyordu. Türkiye'deki bazı gazeteler bu durumla ilgili olarak şunları yazıyordu: "*SSCB, şimdi sadece Boğazlar'ı ve Gürcü profesörlerinin tavsiyesi ile Türkiye'nin üç vilayetini değil, bu hareketleriyle Türkiye'nin tamamını istiyor. Bu durum, iki kere iki dört eder kadar açıktır. SSCB için çalışan komünistlerin üsleri Türkiye'nin neresindedir? Bunlar Türkiye için mikroptur*".

Zafer gazetesi 1 Nisan 1966 tarihli nüshasında "*Kızıl diktatörlerin gizli ümitleri. Rusya, uluslar arası normları çiğnedi*" başlıklı bir makaleyle tepkisini dile getirerek şunları yazıyordu: "*Sovyet Rusya Devlet Başkanı Brejnev ve Başbakan'ı Kosıgin'in tavırları, Türkiye'de büyük tepki ve iğrençlikle karşılandı*". Bu durum, SSCB'nin Türkiye'nin içişlerine karıştığını göstermektedir. Demir'e kurultayda çıkıp konuşma fırsatı tanımak, Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vermekle birlikte son zamanlarda Türkiye'de komünistlere karşı yapılan mitinglere ve tutuklamalara karşı verilen bir cevaptı. Bu tür hareketler uluslar arası hukuk kurallarının vazettiği prensiplere ve karşılıklı ilişkilerin gelişimi ile taban tabana zıttı. Diplomatik yönden de elle tutulur tarafı yoktu. Sovyet yöneticileri, ilişkilerinde samimi olmadıklarını gösterdiler. Oluşan durum, Türk-Sovyet ilişkilerinin kötüleşmesinin habercisi idi.

Zafer gazetesi, bu davranışlarından dolayı Sovyet yöneticilerine "yılan" sıfatını yakıştırmıştı. Solu destekleyen basın ise, oluşan duruma başka gözle bakıyordu. Sol basın, ABD'de ve Fransa'da komünist partilerinin kurulmasına izin verildiği halde Türkiye'de bunun neden yasaklandığını soruyordu. Basın şöyle diyordu: "*Maceraperest, satılmış Demir, belki de ABD'nin adamıdır. Türkiye, ABD'ye bir şey vermek istediğinde, diğeri hemen başka bir yerden fırlayıp ben de Rus'un adamı, Moskova'nın uşağıyım demektedir. Rus'a satılmakla Amerika'ya satılmanın hiçbir farkı yoktur. Şayet Demir, Moskova ile değil, Washington'la pa-*

zarlığa otursaydı o zaman vatansever olurdu. ABD ile ilişkilerde Türkleri satmak suç değil, Türkiye'nin dışında Sovyetlerle ilişkiye girmek mi suçtur? Her ikisi de suçtur!"

Türkiye Komünist Partisi bir zamanlar Kıbrıs konusunda da İnönü'ye karşı çıkarak Sovyetler Birliği'nin tutumunu desteklemişti. Türkiye Komünist Partisi, 20 Ocak 1964 tarihli kararıyla Makarios'u destekleyen SSCB'nin yanında yer almıştı.

Yakup Demir'in kurultayda yaptığı konuşma ve Sovyetlerin bu hareketi Türkiye'yi kızdırdı. Türkler, ülke dışında faaliyet gösteren TKP bürosunun Moskova'da, "Türkiye'nin Bağımsızlığı İçin" konuşma yapmasına son derece hiddetlenmişti. Gazeteler, Türkiye'ye dışarıdan herhangi bir tehlike gelemeyeceğini, bütün tehlikelerin içeride çöreklendiğini, Moskova'nın hizmetçilerine hiçbir saygı gösterilmemesini istiyordu. Onlara göre SSCB-Çin ilişkilerinin gerildiği bir dönemde Sovyetler Birliği'nin böyle bir teşkilatın kurulmasına ve faaliyetine yardım etmesine ihtiyaç duyuyordu.

Vaktiyle buna benzer bir olay, 1961 yılında düzenlenen Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XXI. Kurultay'ında da TKP parti temsilcisine söz verilmesi üzerine yaşanmıştı. Türk hükümeti bir nota ile tepkisini ortaya koymuştu. SSCB Dış İşleri Bakanlığı ise bu konuşmanın resmî bir nitelik taşımadığını bildirmişti[322].

Demir'in Moskova'da konuşma yapması olayı büyüdü. Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, gazetecilerin sorularını cevaplarken konu hakkında bilgi edineceklerini, Moskova'daki büyükelçiliğe gerekli bilgilerin toplanması konusunda da talimat verildiğini bildirdi.

İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Yakup Demir'in Moskova'da yaptığı konuşma konusunda gerekli araştırma yapıldığını, ancak herhangi bir açıklama yapılmasının millî çıkarlar açısından uygun olmadığını belirtti[323]. Bakan'ın verdiği bilgiye göre Yakup Demir'in gerçek adı Zeki Baştımar idi.

---

322 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 11, l. 131.

323 *Aynı belge*, vr. 55.

Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, meydana gelen bu olayla ilgili olarak 6 Nisan tarihinde *Cumhuriyet* gazetesi muhabirinin kendisine yönelttiği; "*Brejnev, SSCB Komünist Partisi'nin XXIII. Kurultayı'nda TKP'nin varlığından ve Türkiye dışındaki bürosundan, Yakup Demir'den bahsetti. Rusya ile olan ilişkilerle hangi kurum ilgilenmektedir, ilişkiler hangi seviyede olacak*?" şeklindeki sorulara şu cevabı verdi: "*Türkiye'de Komünist Partisi'nin kurulması yasaktır ve buna hiçbir zaman izin verilemez. Rusya bizim komşumuzdur ve komünizm rejimiyle idare ediliyor. Komşu olmamız da dostça yaşamayı gerekli kılıyor. Ancak ilişkilerde rejim konusu asla tartışılamaz. Ben ülkede hem sağ, hem de sola karşıyım. Türkiye'yi, orta yol gelişme menziline götürecektir*".

Türkiye'nin belirli kurumları Yakup Demir'in kimliği konusunda bilgi edindiler. Asıl adı Zeki Baştımar idi ve 45 yaşındaydı. Bazı bilgilerde 61 yaşında olduğu belirtiliyordu. 60. doğum günü dolayısıyla Türkiye Komünist Partisi, Prag'da yayınlanan *Novoe Vremya* dergisinde onu kutlamış, ABD diktatörlüğüne karşı ve Türkiye'nin geleceği için başarılar dilemişti. Demir de cevabî mektubunda, Türk halkının özgürlüğü ve bağımsızlığı uğrunda yürüttüğü mücadelede kendilerine verdiği destekten dolayı Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne teşekkür etmişti[324]. 7 Ekim 1954 yılında, Ankara 2 No'lu Askerî Mahkeme'nin kararıyla 8 arkadaşıyla birlikte TKP'yi kurmak istediğinden dolayı Türk Ceza Kanunu'nun 41. maddesine göre 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Mahkemede, 173 sayfadan ibaret savunma yapmıştı. Ancak 1960 affıyla hapisten çıkmış, o zamanlar Halis Okan kod adıyla bilinen Mihri Belli (raporda "Nihri Belli" geçiyor)[325] ile birlikte bir kitap satış şirketi kurmuştu. Başlattıkları bu faaliyette kendilerine Trabzonlu bir tüccar yardım etmişti. Mağazalarında, yurt dışından getirilen komünist öğretiye ait kitaplar satılıyordu. Yakup Demir

324 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 10, l. 223.

325 Mihri Belli, 1916 Silivri'de doğmuştur. Kendisi gazeteci, yazar ve siyasetçi kimliğiyle tanınmaktadır. Babası Kurtuluş Savaşında Trakya direnişinin başında yer alan Urfalı Mahmut Hayrettin Bey'dir. 1936 yılında Amerika'ya gittikten sonra Marksist düşünceyi benimseyerek burada bir dizi Zenci hareketine katılmıştır. 1940 yılında Türkiye'ye dönerek TKP içinde yer almış ve faaliyet yürütmüştür. -Akt.

ve Mihri Belli, bir süre sonra Türkiye Komünist Partisini kurmak[326] için yurtdışına çıkmışlardı[327] .

TKP, yapay bir şekilde oluşturulmuş bir örgüttü. İstanbul Cumhuriyet Savcılığı, Yakup Demir olayından sonra, Türkiye'de komünist teşkilatların faaliyeti ve komünizm tehlikesi konusunda bir uyarı yayınladı. Basında antisovyet karakterli yazıların sayısı arttı. *Yeni İstanbul* ve *Son Havadis* gazetelerinde, Menderes hükümetinde başbakan yardımcısı olarak görev yapmış, Uzak Doğu, Sibirya ve Orta Asya'da bulunmuş gazeteci Samet Ağaoğlu'nun, Sovyet karşıtı bir dizi yazıları yayınlandı.

Türk basını, Sovyetler Birliği'nin komünizm propagandasına karşı kendinin en etkili ve güçlü yöntemlerinden birine yöneldi. SSCB'de yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların komünizm baskısı ve zulmü altında yaşadığını kaşımaya başladı. *Yeni İstanbul* gazetesi Sovyet Azerbaycanı'nda, Türkistan'da, Kafkasya ve diğer bölgelerde toplam 70 milyon Türkün esaret altında yaşadığını yazıyordu[328]. Dış ülkelere yayınlanan radyo programlarında, SSCB'deki Türklerin baskı altında yaşadığı belirtiliyor, millî ve dinî bilinç güçlendiriliyordu. Kamuoyunda, zulüm altında inleyen Türklerin hürriyetine kavuşması arzusu gittikçe güçleniyordu.

Türkiye'de, komünist propagandasının artmasıyla birlikte hükümetin faaliyetlerini tenkit eden bildirilere de sıkça rastlanmaya başladı. Dağıtılan hükümet karşıtı bildirilerin CIA tarafından dış ülkelerde hazırlatıldığı iddia ediliyordu[329]. Türkiye üzerinde büyük oyunlar oynanıyordu. Ülkede, komünizm tehlikesinin arttığını ileri süren uyarılar hızla artıyor ve Türkiye'de bir komünist toplumun asla oluşturulamayacağı fikri vurgulanıyordu.

Ülkedeki atmosfer gittikçe geriliyordu. Sağ kesimin temsilcileri, Türkiye'nin bağımsız bir dış siyaset izlemesini Moskova'ya yönelmek olarak algılıyor, Türk

---

326 1920 yılında Türkiye'nin ilk komünistlerinden Mustafa Suphi tarafından kurulan Türkiye Komunist Partisi birçok kere çözülmüş, yasaklanmış ve tekrar kurulmuştur. Burada partinin, 1960'larda yeniden kurulması konusuna işaret ediliyor. -Akt.

327 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 11, l. 54.

328 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 10, l. 64.

329 *Aynı belge*, vr. 87.

basınında Beyaz Saray'ın Vietnam siyasetinin tenkit edilmesini de ABD'ye karşı bir faaliyet olarak değerlendiriyordu.

Durumdan faydalanan bazı olumsuz hareketler de fazlalaşmıştı. Türkiye'de millî menfaatleri çarpışan yabancı güçlerin ajanları, Türk halkı içinde karışıklık çıkarmaya, onları birbirine saldırtarak toplumda gerginlik oluşturmaya çalışıyordu.

Bazı kesimler ise sol fikirlerin Türkiye için bir tehlike oluşturamayacağına, insanları hapse tıkmakla komünizme engel olunamayacağına inanıyordu. Türkiye İşçi Partisi, yayınladığı bir bildiriyle, komünizme sınıf mücadelesi yoluyla gitmek isteyenlerin, Türk halkının ve ulusunun toplumsal birliğini bozmaya çalışan güçleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve demokratik rejiminin en tehlikeli düşmanı olarak kabul ettiğini ve onlara karşı mücadele edeceğini söylüyordu. Bildiride ayrıca, diğer komşu ülkelerle yapılan işbirliğinde olduğu gibi, Sovyetler Birliği ile de iyi komşuluk ilişkilerinin yürütülmesinin dünya barışına katkı sağlayacağına olan inanç vurgulanıyordu[330].

Bu esnada SSCB'nin Ankara Büyükelçiliği'nin Basın Ataşesi Vitali Nikiforov'un davranışları yeni bir gerilime neden oldu. Nikiforov, bazı üniversiteli öğrencilerle bağlantılar kurarak komünist propagandası yürütüyordu. Ataşe, Ankara'da Millî Kütüphane'de gençlere açıktan açığa propaganda yapmaya kalkışmış, dostluk kurduğu kimselere hediyeler göndermişti. Hatta kütüphanede çalışanlara votka vermeye bile kalkışmış, ancak ret cevabı almıştı. Gençlik teşkilatlarıyla sıkı ilişki kuran Ataşe, bir okulun önünde açılan Sovyet sergisine gelen Gürbüz Şimşek'le dostluk kurmuştu. Gürbüz, sergide Sovyet memurları ve ataşe ile tanışmış ve Nikifirov ile sık sık bir araya gelmeye başlamıştı. Konudan haberdar olan MİT elemanları, ataşenin hareketlerini izlemeye almış gerekli bilgiler toplanmış ve sonunda Sovyet Büyükelçiliği'nin diğer elemanlarının da halk arasında komünizm propagandası yaptığı ortaya çıkmıştı.

Komünizm yanlısı gazete ve dergiler Federal Almanya'ya giden Türk öğrenciler ve işçiler tarafından alınıyor, sol fikirli siyasî teşkilatlara, hatta öğrencilere bile dağıtılıyordu. Marx, Lenin ve Nazım Hikmet'in eserleri parasız dağıtılıyordu.

330 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p80, d. 12, l. 58-59.

Bilgiler netleştirildikten sonra Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, Sovyet Büyükelçiliği'ni uyardı. Sivil polisler ataşenin faaliyetlerini denetim altına aldı. MİT Müsteşarı Hayrettin Nakiboğlu'nun sunduğu belgelerle Ataşe'nin karanlık ilişkileri ifşa edildi. Gürbüz Şimşek hapse atıldı. Hâkim karşısına çıkarıldığında ise şunları söyledi: "*Rus kültür ataşesinin etkisinde kaldım*". Meydana gelen olay basında geniş yer aldı.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı gizlice yürüttüğü bu harekât ülkeyi ayağa kaldırdı. Millî Türk Talebe Birliği, hükümete çağrıda bulunarak, komünizm propagandası adı altında ülkenin anarşiye sürüklendiğini bildirdi. Türkiye İşçi Partisi Başkanı Mehmet Ali Aybar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde konuşma yaparken milliyetçi gençler ona engel olarak "Moskova'ya, Moskova'ya!" diye slogan atıp protesto ettiler ve taşla saldırdılar. Okulun camları kırıldı. Aybar, Moskova ajanlığıyla suçlandı. Çıkan kavgada 4 kişi yaralandı. Polis olayları güçlükle yatıştırdı. Bundan sonra Hukuk Fakültesi koridorundaki Atatürk büstü önünde toplanıp yemin ettiler ve "*Türkiye topraklarından komünizmi kovacağız*" diye slogan attılar.

Türkiye'nin büyük şehirlerinde komünizm karşıtı gösteriler yapıldı. İstanbul'un Taksim semtinde 100 derneğin katılımıyla düzenlenen protesto gösterisinde bir konuşma yapan Millî Türk Talebe Birliği Başkanı Rasim Cinisli, ülkede komünizm tehlikesinin arttığını, gizli komünist örgütlerinin faaliyet yürüttüğünü bildirdi. "Komünist ajanlar izlensin" diye çağrı yapıldı. Yapılan konuşmalarda, komünistlerin ülkedeki demokratik rejimi devirerek kızıl diktatörlük kurmak istediği, bunların ceplerinin ve midelerinin Kremlin tarafından doldurulduğu, Moskova'dan emir aldıkları dile getirildi. Konuşmacılar, komünistlere hitaben; "*Siz Sovyet Rusya'ya hizmet ediyorsunuz*" diyerek onları suçladılar.

Gösteride, millî elbiseleriyle katılmış Türkistanlı muhacirler de yer alıyordu. Göstericiler; "Türkiye ikinci Türkistan olmayacaktır!", "Komünizm yılanının başı ezilmelidir!", "Komünizmi mahvedecek güç İslam'dır!", "Eşitliğin olmadığı yerde özgürlük de yoktur", "Lenin'in lânetlenmiş köpekleri!", "Solculara lânet!", "Kızıllar Türkiye'de yaşayamaz!" "Türkistanlılar, bize bakıp ibret alın!" gibi ve benzeri sloganlar atıldı.

Böyle bir atmosferde ülkedeki merkezci ve sağ örgütler birbiri ardınca açıklamalar yapmaya başladı. Adalet Partili Milletvekili Zafer Eroğlu, TBMM'deki grup toplantısında söz alarak, Türkiye'de gizli komünist propagandası yürütüldüğünü, komünist tehlikenin arttığını, Komünizme karşı birlikte mücadele edilmesi için tüm partilerin birleşmesi gerektiğini vurguladı.

Ancak kısa bir müddet sonra İzmir'de Komünizm propagandası yapan bildiriler dağıtıldı. Bildirilerde, hükümet, Amerika taraftarı bir siyaset izlediği ileri sürülerek tenkit ediliyordu. İzmir, Malatya ve Antalya'da Atatürk heykellerine saygısızca saldırılar yapıldı. Bunun duyulmasıyla birlikte ülkeyi büyük miting dalgaları bürüdü. Yurttaki atmosfer iyice gerilmişti. Gazetecilerin sorularını cevaplayan Demirel, Türkiye için yalnızca Faşizm'in değil, Komünizm'in de tehdit olduğunu bildirdi. Her iki rejimi de suçladı.

Sovyetler Birliği'nin faaliyetleri karşısında Türkiye Dış İşleri Bakanlığı gereken uğraşıyı vermeye başladı. Bakan Çağlayangil, Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'nden Brejnev ve Kosıgin'in kurultaydaki konuşmalarının tam metnini ve kurultayın protokolünü istedi. Gazetecilerin sorularını cevaplayan Çağlayangil, Doğu Almanya'da oturan bazı Türkler tarafından oluşturulmuş bir siyasî partinin faaliyet yürüttüğünü, bunların Türkiye'deki komünistlerle dirsek temasında bulunduklarını bildiklerini, Sovyet yöneticilerinin Türkiye dışında faaliyet gösteren Komünist Partisi hakkında konuştuklarını söyledi. Büyükelçilikten alınan bilgilerden sonra Sovyetlere karşı gerekli adımlar atılacaktı.

Türkiye Büyükelçiliği, durumu öğrendikten sonra genişçe bir bilgiyi ve Yakup Demir'in konuşmasının tam metnini Ankara'ya yolladı. Bilgileri alan Çağlayangil, 11 Nisan günü Başbakan Demirel'i evinde ziyaret ederek konuyu görüştü[331]. Her ikisi de, Demir konusuyla ilgili olarak Sovyetler Birliği'ne karşı adımlar atmak, ülkedeki komünist düşünceli örgütlerin köklerinin nereye kadar yürüdüğünü araştırmak konusunda mutabık kaldılar. Ankara'daki siyasî birimler, Moskova'nın geri adım atacağını ileri sürüyordu[332].

Çağlayangil, 13 Nisan günü Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne, Demir'le ilgili konuda şu cümlelerle uyarıda bulunulması talimatını verdi: "*Bu*

331 "*Yakup Demir Hakkında Moskova'dan Bilgi Geldi*", *Milliyet*, 12 Nisan 1966.

332 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 11, l. 114.

olay Türkiye'de olumsuz bir reaksiyona neden olmuştur. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yönde etki etmiş, Türk kamuoyunda büyük bir hiddete yol açmıştır. SSCB eğer ikili ilişkileri geliştirmek istiyorsa bu tür hareketlerde dikkatli olmalıdır"[333].

Talimatı alan Moskova Büyükelçiliği, SSCB Dış İşleri Bakanlığına giderek Bakan A. Gromıko'ya, Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'nın meydana gelen olaydan dolayı büyük rahatsızlık duyduğunu bildiren notayı sundu. SSCB Dış İşleri Bakanı Gromıko, olayla ilgili olarak verdiği cevabında, olayın Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin iç işi olduğunu, Sovyet Hükümeti'yle herhangi bir bağlantısının olmadığını, kurultaya dünyanın 85 ülkesinde faaliyet yürüten komünist parti delegasyonlarının davet edildiğini bildirdi[334]. Meydana gelen olayın iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerine olumsuz etki etmeyeceğini, Sovyetler Birliği'nin tutumunu ifade edemeyeceğini söyledi.

Kuşkusuz Gromıko'nun verdiği bu cevap samimiyetten son derece uzak olup, diplomatik bir manevra idi. Çünkü SSCB'de iç ve dış siyasetin yürütülmesinde hâkim rol Komünist Partisi'nin tekelinde idi. Hükümet onun iradesi dışında bir adım bile atamazdı. Bununla birlikte Türkiye'nin resmî notası, SSCB tarafını endişeye düşürerek iç işlerine karışmada son derece ihtiyatlı davranmaya mecbur ediyordu.

Böyle bir ortamda Türk hükümeti, toplumdaki gerilimi azaltmak için sağ ve sol arasındaki mücadelenin dozunun zayıflatılmasının en sağlıklı yol olduğuna karar verdi. Bu yolda adımlar atılmaya başlandı. Orhan Kemal ve diğer siyasî tutuklular serbest bırakıldı.

Demir olayı, SSCB-Türkiye ilişkilerinin çerçevesini aşarak uluslar arası alana yayıldı. 20 Nisan günü Ankara'da yapılan CENTO Konseyi'nin 14. Yıldönümü Toplantısı'nda konuşma yapan kurumun genel sekreteri İran Dış İşleri Bakanı Halitbahrî, yaptığı konuşmada şunları dile getirdi: "*Son yıllarda, bölgede Sovyetler Birliği ile olan kültürel ve ekonomik ilişkiler gelişmiştir. SSCB, barış içinde, yan yana yaşama siyasetini dile getirmiş olsa da, kendi siyasetinin yalnızca taktiğini değiştirmiştir. Komünist Blok'a mensup ülkeler ideolojik mücadele yürütmektedir. Bir*

333 Aynı belge.

334 *Aynı belge*, vr. 155.

müddet önce Sovyet liderleri, Türkiye ve İran Komünist partilerinin dış ülkelerdeki varlığını kabul ederek onayladı. Ülkelerimizde yasaklanan bir partiyi savunan ve ona yardım eden komşu bir devletle dostluk ilişkileri nasıl kurulabilir?".

Toplantıda yer alan İngiltere Dış İşleri Bakanı J. Stewart, konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin dış siyasette bölücülükle meşgul olduğunu ve ideolojik alanda baskı yaptığını vurguladı. Bu baskıların ekonomik ve kültürel alanlarda yayılma karakteri gösterdiğini, bölgede komünizme karşı mücadele etmenin önemine değindi. Stewart şunların altını çizdi: "*Hükümetim adına İngiltere'nin CENTO'yu destekleyeceğini bildiriyorum*".

Toplantıda bir konuşma yapan ABD Dış İşleri Bakanı şunları söyledi: "*Komünistler dünya devrimi hayallerinden vazgeçmedikleri için bir savunma şemsiyesi olarak CENTO gereklidir*".

CENTO'nun olaya bu şekilde müdahil olması, Türk kamuoyuna daha büyük etki ediyordu. Türkler için tehlikenin Kuzeyden geleceği inancını pekiştiriyordu.

Bazı Türk gazeteleri ise Demirel hükümetini tenkit ederek şöyle yazıyordu: "*Türkiye'deki Amerikan üsleri ülkenin bağımsızlığına zarar veriyor*". Demirel, kendisine üslerle ilgili olarak yöneltilen soruyu şöyle cevaplandırıyordu: "*Türkiye'de üsler değil, yerleşimler vardır. Özgürlüğü ve Batı uygarlığını savunmak için oluşturulmuş NATO yerleşimleri Türkiye için hayatî öneme maliktir. Türkiye'nin siyaseti, saygı ve güven esasına dayanmaktadır*".

Ancak Türk kamuoyunda, "*NATO'nun oluşturulmasını gerekli kılan sebepler çağdaş dünyada ortadan kalkmış mı?*", "*Komünist tehlikesi ortadan kalktı mı*?" şeklindeki sorularla ilgili düşünceler ve kuşkular kafaları sürekli meşgul ediyordu. Bu sebeple de NATO'nun mevcut olması Türkiye'nin de ona üye olması gerekli görülüyordu. Halkın büyük çoğunluğu, Komünizm tehdidine karşı Türkiye'nin NATO'nun üyesi olarak kalmasını istiyordu. *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Nadir Nadi bu konuda şunları yazıyordu: "*NATO'nun kurulmasına sebep olan şahıs Stalin'dir. Sovyetler Birliği, onun ölümünden sonra komünizmi dayatmanın imkânsızlığını anlayarak, huzur içinde yan yana yaşama yolunu seçti. Bu da ABD'nin siyasetine etki ediyor ve Washington, örgüt üyelerinin eşitliğini istiyor*[335]".

335 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 11, l. 40, 41, 49.

Türkiye'nin dış siyasetle ilgili konulardaki arayışı dur durak bilmiyordu. Devlet Bakanı Nevzat Cihat Bilgehan, Türkiye'nin dış siyasette SSCB, Arap ve Afrika ülkelerine yaklaşmak niyetinde olduğunu bildirdi. Türkiye, bağımsız bir siyaset yolu takip edeceğini de açıkça bildirmiş oldu. Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı Haluk Bayülken, Türkiye'nin dış siyasetiyle ilgili bilgi verirken genelde şu konulara özel dikkat gösterileceğini söyledi: Millî bağımsızlık, gelişme, ülke nüfuzunun yükseltilmesi, Türk tarihi, ekonomisi, sosyal durumu ve gelişmesinin gayelerine uygun olan şeylerin elde edilmesi. Ancak bu hedeflerin içinde öncelik millî güvenlik ve ulusal gelişme idi[336].

Aşırı sağ kesim, Türkiye'nin yürüttüğü çok yönlü siyasetin mahiyetini anlamada zorlanıyor, SSCB ile işbirliğini komünizm taraftarlığıyla eşdeğer kabul ediyordu. Demirel hükümetinin yürüttüğü siyaset açık bir şekilde tenkit ediliyordu. *Cumhuriyet* gazetesi bu konuda şunları yazıyordu: "*Demirel'in siyaseti tereddütlerle doludur. Bir taraftan Türkiye'de yeni tesislerin yapımı için Rusya ile flört ederken, diğer taraftan da komünizmle mücadele ediyor*[337]". Birkaç ay sonra Mehmet Gönlübol, *Cumhuriyet* Gazetesinde yayınlanan seri makalelerinde, Sovyetler Birliği'nin uyguladığı siyaset ile Türkiye'ye komünist ideolojisinin etkisini aynı kefeye konulmamasının gerekli olduğuna dikkatleri çekiyor, dostluk devrinde Türk yöneticilerin, kuzey komşunun ideolojik kavramına yaklaşımda temkinli olmasını tavsiye ediyordu[338].

Tüm bu tezatlara rağmen Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler gelişiyordu. Rahmi Gümrükçüoğlu başkanlığında teknik elemanlardan oluşan 15 kişilik bir heyet 26 Nisan'da Moskova'yı ziyaret etti. Heyetin SSCB gezisi tam 34 gün devam etti. Amaç ise, Türkiye'de yapılacak olan tesislerin faaliyeti konusunda bilgi sahibi olmaktı. Heyet, 27 Nisan'da Moskova'da Türk-Sovyet görüşmelerini başlattı. Kosıgin'in Türkiye'ye yapacağı ziyaret esnasında imzalanması göz önünde bulundurulan belgeler müzakere edildi. Türk heyeti, imzalanacak belgelerde "Sovyet yardımları" ibaresinin yazılmasına karşı çıkarak "teknik işbirliği" veya "Sovyet teknolojik yardımı" ifadelerinin yazılmasını teklif etti. Türk tarafının isteği kabul edildi.

---

336 *Aynı belge*, vr. 22.

337 *Aynı belge*, vr. 172.

338 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 15, l. 23.

Belgeler, Kosıgin'in Türkiye ziyareti esnasında imzalanacaktı. Yapılacak tesislerin masrafının %40'ını Türkiye, geri kalanını ise SSCB karşılayacaktı. Türkiye bu krediyi 15 yıl süre ile %2,5 faizle geri ödeyecekti[339]. Türk kamuoyu, teknik heyetin Moskova ziyareti esnasında 7 tesisin SSCB yardımı ile yapılacağını memnuniyetle karşıladı. Bir müddet sonra SSCB'den 500 nakliye aracı satın alındı.

Kosıgin'in Türkiye ziyareti öncesinde, SSCB sınırları içinde yaşayan Türk halklarının durumuyla ilgili olarak oluşan rahatsızlık devam ediyordu. Ankara'da faaliyet gösteren Azerbaycan Kültür Derneği, 28 Nisan tarihinde, "*Azerbaycan'ın Komünist Rus emperyalizminin pençesine düşmesinin 46. yılı dolayısıyla*" bir beyanat yayınladı. Beyanatta şunlar dile getiriliyordu: "*Azerbaycan Türkleri, Kırım Türkleri ve Kuzey Kafkasya Türkleri sürgün edildiler. Azerbaycan'ın doğal zenginlikleri ve manevî servetleri 46 yıldır Komünist-Rus sömürgecileri tarafından yağma ediliyor. Hür dünya ise bir halkın yok oluşu karşısında kayıtsız kalmaktadır. Biz tüm halkların, Rus komünizminin pençesinden kurtulup özgür olmasını istiyoruz*[340]".

Nisan ayında milliyetçi gençler de bir açıklama yaparak şunları dile getirdi: "*Türk halkının başlıca düşmanı ve sömürücüsü olan Sovyet Rusya'nın Başbakanı Kosıgin'in Türkiye'ye geleceği söylenmektedir. En iyisi, onun ülkemize hiç uğramamasıdır*".

Milli Türk Talebe Birliği ve İkinci Ordu Derneği'nin İstanbul şubesi, 4 Mayıs günü İstanbul'da "*Türk Milleti ve Zulüm Altındaki Türklerin Günü*" adıyla bir toplantı düzenledi. Toplantıda kürsüye çıkan konuşmacılar, 1944 yılında Azerbaycan, Kırım ve Kafkasya'dan silah zoruyla yapılan sürgünleri dile getirerek Sovyet Rus emperyalizmini lânetlediler[341]. *Son Havadis* gazetesi olayla ilgili olarak şunları yazıyordu: "*SSCB'de yaşayan 70 milyon Türk henüz hürriyetine kavuşmamıştır, Sovyetler Birliği'nin demokrasisi birer aldatmacadan ibarettir*[342]".

Türkiye'nin resmî siyaseti ise Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin iyileştirilmesine yönelmişti. Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 17 Mayıs tarihinde

339 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 13, l. 21.
340 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 11, l. 216.
341 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 12, l. 19.
342 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 13, l. 162.

TBMM'de milletvekillerinin sorularını cevaplandırırken şunları dile getiriyordu: "*Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri, özellikle de ticarî ve ekonomik alanda gelişecektir. Bu siyaset, Türkiye'nin Batılı ülkelerle olan ilişkilerinin gelişmesine engel teşkil etmiyor ve onu mensubu olduğu bloktan ayırmıyor, NATO üyeliğine engel olmuyor*"[343]. Çağlayangil, Sovyet Başbakanı Kosıgin'in ziyaretinin faydalı olması için çalışacaklarını vurguladı.

Yönetime yakın olan basın organlarında SSCB ile olan ilişkilerin iyileştirilmesinin önemi konusunda dizi dizi makaleler yayınlanıyordu. Köşe yazarları, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusundaki tutumunun son derece önemli olduğunu vurguluyordu. *Cumhuriyet* gazetesi 26 Mayıs tarihli sayısında, "*Rusya hiçbir zaman Enosis'in gerçekleşmesini kabul etmeyecektir. Bu da Türkiye'nin elinde büyük kozdur*" diye yazıyordu[344].

Milliyetçi Hareket Partisi Lideri Alparslan Türkeş, yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Doğu ve Batı, Kuzey veya Güney'den herhangi birinin tarafına geçemeyeceğini, kendi yolunda yürüyeceğini, Türkiye'de birçok komünist örgütün faaliyetinin rahatsızlık meydana getirdiğini söyledi. Türkeş, bu örgütlerin Moskova'dan yönlendirildiğini ve komünizm propagandası yürüterek gençleri zehirlediğini ileri sürüp, komünizme karşı daha aktif mücadele yürütülmesini istedi.

Kayseri'de konuşma yapan İsmet İnönü şunları dile getirdi: "*Biz, İstiklâl Harbi yıllarında komünizm rejiminin ülkemize faydalı olamayacağı inancıyla, Sovyet Rusya ile olan önceki düşmanlığı ortadan kaldırdık, işbirliği yaptık, Türkiye Cumhuriyeti, halkının hür iradesiyle kurulmuş bir devlettir. Bu sebeple komünizm yanlılarına kesin olarak karşı çıktık*[345]".

Bütün bunlara paralel olarak Türk-Sovyet işbirliği gelişiyordu. Sovyet Büyükelçiliği'ne atanan A. A. Smirnov 21 Haziran günü Ankara'ya geldi. *Ulus* gazetesi, yeni büyükelçinin büyük boy bir resmini yayınladı. Yeni büyükelçi kendisiyle yapılan röportajda, SSCB ile Türkiye arasındaki dostluğu güçlendirmek ve geliştirmek için çalışacağını, bunun yalnızca Türk-Sovyet halklarına değil dünya genelinde barışa katkısı olacağını söyledi. Büyükelçi Andres Smirnov,

343 *Aynı belge*, vr. 108, 111.

344 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 12, l. 136.

345 *Aynı belge*, vr. 113, 120-121.

28 Haziran günü Çankaya'ya çıktı ve son derece sıcak karşılandı. Büyükelçi, güven belgesini Cumhurbaşkanı Sunay'a takdim etti. Kendisiyle yapılan sohbette, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliği üzerinde duruldu. Görüşmede Dış İşleri Bakanı Çağlayangil de hazır bulundu[346].

Türk basınında ABD aleyhindeki yazılar artmaya başlamıştı. Bağımsız dış siyaset yolu izleme taraftarı olanlar şu fikirleri dile getiriyordu: "*Türkiye ABD'nin eyaleti değildir. Vietnam'da yürütülen savaşa karşı çıkılmalıdır*[347]".

11 Temmuz tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Federal Almanya Dış İşleri Bakanı Schröder'i kabul etti. Sunay bu görüşmede Schröder'e, "*Fransa'nın NATO'dan ayrılmasından sonra Sovyetler Birliği'nin burnunun dibinde yer alan Almanya ile Türkiye'nin kendi askerî güçlerini modernleştirmesine bakmalıdır*" diyerek düşüncesini bildirdi.

Türkiye'nin bağımsız bir siyaset çizgisi takip etmesine engel olmaya çalışan güçler, çeşitli vasıtalara, hatta şantajlara bile başvuruyordu. Temmuz ayının ortalarında Türkiye'de diplomatik bir sansasyon meydana geldi. Amerikalı uzmanlar, Türkiye'nin 18 bakanlığında ve Başbakanlığa ait binaların yalnızca beşinde çalışmıyordu. Bunlar Adelet, Dışişleri, Sanayi, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma bakanlıkları idi. Başbakanlık, Savunma Bakanlığı, Maliye ve Enerji Bakanlığı'nda bile Amerikalı uzmanlar çalışıyordu[348].

Senatör Haydar Tunçkanat, tanınmış 50 siyasetçi, gazeteci ve askerî yetkilinin, Amerikan ajanı olarak gösterildiğini bildiren belgeyi Meclis'e sundu. Belgenin altında, Ankara'daki ABD büyükelçiliğinin askerî ataşesi Albay Dixon'un imzası vardı. Amerikan ajanı olarak gösterilen şahısların içinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık'ın da adı vardı. Bazı kimseler bunu Rusların, bazıları da Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak isteyen Amerikalıların oyunu olduğunu ileri sürdü. Muhalefet milletvekilleri konuyla ilgili geniş bir tartışmanın açılmasını talep etti. Ancak Adalet Partisi bu isteği reddetti. Karışıklık, dedikodu, ülkede almış başını gidiyordu. Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 15 Temmuz tarihinde ABD Büyükelçisi Parker Hartt'ı bakanlığa davet etti. Yapılan

346 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 13, l. 135, 170.

347 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 14, l. 25.

348 *Aynı belge*, vr. 100.

görüşme 3 saat sürdü. Büyükelçi, ABD'nin belge ile herhangi bir ilişkisinin olmadığını bildirdi. Belgede imzası bulunan Albay Dixon imzasının sahte olduğunu ve imzanın kopyasının çıkarılarak belgeye nakledildiğini söyledi.

Aynı gün Demirel de Hartt'ı kabul etti ve görüşme iki saatten fazla sürdü. Görüşmede, Türkiye'nin içişlerine karışma konusunu yansıtan belge üzerinde duruldu. Ancak Büyükelçi ülkesinin söz konusu belgeyle bir bağlantısının olmadığını söyledi. Görüşme bittikten sonra gazetecilerin sorularını cevaplandıran Demirel kısaca, "*Büyükelçi konuyu araştıracaktır*" demekle yetindi.

Konu iki yönden araştırıldı. Belgenin sahte olduğu açıklandı. Söz konusu belge Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan ilişkilerini baltalamak isteyenlerin oyunu idi[349].

Tüm bu olup bitenler, Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrini değiştirecek güçte değildi. Başbakan Demirel, 16 Temmuz günü Sovyet Büyükelçisi Smirnov'u kabul etti. 50 dakika süren görüşme, protokol kurallarını yerine getirme ve nezaket karakterli idi. Görüşmede iki tarafı da ilgilendiren konular tartışıldı. Başbakan ve Büyükelçi, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin gerekli olduğu konusunda ortak kanaate vardı. Büyükelçi, görüşmeden sonra gazetecilerin, "*Sovyet devlet adamlarının Türkiye'ye yapacağı ziyaretler konusu gündeme geldi mi*?" şeklindeki sorusuna şu cevabı verdi: "*Her konuyu dile getirdik. Bundan sonra sık sık görüşeceğiz ve her şeyi tartışacağız*"[350].

Bu görüşmeden birkaç gün sonra 21 Temmuz'da Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu 6-6805 Numaralı kararıyla SSCB ile yapılan ticaret ve ödeme şartlarını ihtiva eden antlaşmanın süresi uzatıldı[351].

Temmuz ayında Ankara'daki *Birlik* adlı şirketin girişimiyle Sovyet Tıp Malzemeleri Sergisi düzenlendi. Şirket'in teknik sorumlusu Özer Doğan, Sovyet tıp teknolojisini tanımaktan memnun olduklarını söyledi.

---

349 *Aynı belge*, vr. 64, 66, 90.

350 *Aynı belge*, vr. 81.

351 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname. Sayı: 6-6805*, TC BCA, 0308.0298.53.

Taşkent'te meydana gelen depremden sonra Türk Kızılayı adına Başkan Mehmet Nomer, Genel Sekreter Yavuz Kadıoğlu ve Muhasip Güner Ağar 24 Temmuz günü Moskova'ya hareket ederek yardım malzemeleri götürdü[352].

Bir süre sonra Türkiye'de benzer bir doğal felâket meydana geldi. SSCB Kızılhaç ve Kızılay Cemiyetleri, Türkiye'ye 100 ton şeker, 30.000 metre bez, 3 ton süttozu, çeşitli ilaçlar ve gıda malzemeleri gönderdi[353].

Ferruh Bozbeyli'nin SSCB Ziyareti.

SSCB Yüksek Sovyeti'nde Konuşma Yapan İlk Türk Devlet Adamı

27 Temmuz 1966 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti'nin daveti üzerine TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli Moskova'ya hareket etti. Tam 14 gün sürecek olan gezi programına Moskova, Leningrad, Suhumi, Kiev dışında Sibirya da eklenmişti. Heyette Muslihittin Yılmaz Mete, Ali Osman Hocakul ve Abdurrahman Bayar gibi senatörler ve birkaç milletvekili yer alıyordu.

Konukları, Türkiye ve SSCB bayraklarıyla süslenmiş Şeremetyevo Havaalanı'nda SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı ve Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı M. E. İskenderov, SSCB Parlamento Grubu Başkan Yardımcısı Y. V. Peyve, SSCB Yüksek Sovyet Milletvekilleri B. G. Gafurov, V. V. Klyuev, M. V. Posohin, M. A. Prokofyev, SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. S. Semyonov, SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Başkanı V. G. Vısotin ve diğer yetkililer karşıladı[354]. Karşılayanlar arasında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık da yer alıyordu. M. İskenderov konuk Meclis Başkanı'nı selamladı. Ferruh Bozbeyli de bu sıcak karşılamadan dolayı ona teşekkür etti. 28 Temmuz günü konuklar SSCB Yüksek Sovyeti'ne giderek M. İskenderov ve Y. Peyve ile görüştü. Dostane ve samimi bir ortamda geçen görüşmede, parlamentolar arasındaki ilişkiler tartışıldı ve heyet, SSCB'deki yasama çalışmaları konusun-

352 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 14, l. 103.

353 ABPRF, f, 132, referatura po Tursii, op. 56, p. 180, d. 15, l. 128.

354 "*Priezd turetskih parlamentariev*", *İzvestiya*, 28 Temmuz 1966, No: 176 (15264); AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 14, l. 122.

da bilgi aldı. Sorulan sorulara karşı etraflı bilgi sunuldu. Konuk heyet bundan sonra Kremlin Sarayı'nın silahlarla ilgili bölümünü, Türk-Rus savaşları tarihi ile ilgili bölümü gezerek Lenin'in Mozolesi'ne çelenk koydu. Bozbeyli, Lenin'in Kremlin'deki çalışma odasında bulunan ve resmî konuklar için ayrılan deftere şunları yazdı: "*Biz, sizin Atatürk'le birlikte temellerini attığınız SSCB-Türkiye arasındaki samimî dostluk ilişkilerini sürdüreceğiz*". Aynı gün konukların onuruna Kremlin'de bir ziyafet verildi. Yemekte M. İskenderov ile F. Bozbeyli birer konuşma yaptılar.

Konuklar, Moskova'dan sonra Sibirya'nın en büyük şehirlerinden biri olan İrkutsk'a, oradan da İl-18 uçağı ile Adler'e gitti. Türk parlamenterler 1 Ağustos'ta Abhazya'yı ziyaret etti. Suhumi'de onları Abhazya Muhtar Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı B. V. Şinkuba kabul ederek, konuklara Muhtar Cumhuriyet'in sosyo-ekonomik ve kültürel alanda elde ettiği kazanımlar konusunda bilgi verdi. Bozbeyli, kendilerine gösterilen konukseverlikten dolayı teşekkür etti.

Bozbeyli'nin SSCB ziyareti, Türk basınında geniş yankı buldu. *Ulus* gazetesinin siyasî işlerden sorumlu müdürü A. İ. Göğüş şunları yazıyordu: "*Türk kamuoyu, SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesinden yanadır*[355]".

Bozbeyli, SSCB Yüksek Sovyeti'nin çağırılan yedinci oturumuna konuk olarak katıldı ve 3 Ağustos günü yapılan oturumda ise bir konuşma yaptı[356]. O, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde, Yüksek Sovyet toplantısına katılan ve konuşma yapan ilk Türk siyasetçisi idi. Konuşmasında, toplantıya başarılar dileyerek Türk halkının Sovyet halkına iyi dileklerini sundu. Ziyaretinin karşılıklı ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacağını bildirerek şimdiki durumu değerlendirmek için tarihî geçmişe bakmanın yararlı olacağını ve her iki tarafın da bundan gerekli sonucu çıkardığını söyledi. Geçmişte yapılan faydalı işleri dile getirmenin güzel duygular yarattığını, düşünce ayrılıklarının ise insanı üzdüğünü vurgulayarak, doğru sonuçlar çıkararak halkların birbirini iyi tanıdığını dile getirip şunları

355 Skosırev V, "*Turetskie parlamentarii – gosti Abhazii*", *İzvestiya*, 2 Ağustos 1966, No: 180 (15268).

356 "*Reç glavı turetskoy parlamentskoy delegatsii*", *İzvestiya*, 4 Ağustos 1966, No: 182 (15270); AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 15, l. 8.

söyledi: "*46 yıl önce her iki ülkenin zor günlerinde Lenin ile Atatürk ikili ilişkilerde sağlam bir temel inşa ettiler. Bu temeller, birbirlerinin içişlerine karışmamak, hükümranlık haklarına, toprak bütünlüğüne saygı duymak ve eşit haklara sahip olduklarını vurgulamak idi. İlişkilerdeki güvensizlik artık geride kaldı ve iyi bir mecraya yöneldi. Türkiye'nin SSCB'ye karşı yürüttüğü siyaset, yeni hükümetin 1965 yılında parlamentoda açıkladığı esas prensiplere dayanmaktadır. Her iki tarafın iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabalarını takdirle karşılıyorum. Türkiye, dünya genelinde barışın oluşmasına çalışmaktadır, ülkemin başlıca görevi ekonomik gelişmedir. Karşılıklı işbirliğimiz son derece önemlidir*".[357]

SSCB Yüksek Sovyeti'nin 3 Ağustos günü yapılan yedinci toplantısının birinci bölümünde konuşan SSCB Bakanlar Konseyi Başkanı A. N. Kosıgin de Sovyet Hükümeti'nin Türkiye ve diğer komşu ülkelerle siyasî ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli işleri yapacağını bildirdi[358].

SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı N. Podgornıy, Kremlin'de 4 Ağustos günü Bozbeyli'yi kabul etti. İki başkan hararetle sohbet etti. Sohbette, Sovyetler Birliği tarafından SSCB Yüksek Sovyeti İttifak Sovyeti Başkanı İ. V. Spiridinov, Milletler Sovyeti Başkanı Y. İ. Palaçkis, Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Sekreteri M. P. Georgadze, SSCB Yüksek Sovyeti Milletvekili M. A. Prokofyev hazır bulunuyordu[359]. Görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi, karşılıklı faydalı işbirliğinden duyulan memnuniyet dile getirildi. Parlamentolar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinin zarureti vurgulandı.

Türk heyeti 8 Ağustos günü Kosıgin tarafından kabul edildi. Görüşmede, ilişkilerin daha da iyileştirilmesi niyetleri ifade edildi. Aynı gün konuklar için Yüksek Sovyet adına bir ziyafet verildi.

9 Ağustos'ta milletvekilleri Moskova'dan Türkiye'ye uçtular. *İzvestiya* gazetesi, APN ve SSCB Radyosu'na röportaj veren Bozbeyli gezinin sonuçlarından

---

357 "*Zayavlenie pravitelstva SSSR ob osnovnıh voprosah vnutrenney i vneşney politiki. Vıstuplenie Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR tovarişa A. N. Kosıgina na pervoy sessii Verhovnogo Soveta SSSR sedmogo soziva 3 avgusta 1966 goda*", *Kommunist*, Erivan, 5 Ağustos 1966, No: 182 (9798).

358 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 15, l. 12.

359 *"Vizit Turestkix Parlamentariev"*, İzvestiya, 1966, 5 Ağustos, no. 183 (15271)

memnun kaldığını bildirerek şunları söyledi: "*Biz insanlarla çalışırken görüştük, çeşitli tabakalara ait insanlarla diyalog kurduk. SSCB büyük bir ülkedir. Ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin temelini Lenin ve Atatürk atmıştır. Ancak onların ölümünden sonra bu ilişkilerde fikir ayrılığı oluştu. O yılları hatırlamak bizim hiçbirimize fayda sağlamaz. Biz, ilişkilerimizin iyi komşuluk temelleri üzerine oturmasına çalışmalıyız. Sovyet liderliğinin bizim bu arzumuzu paylaşması olumludur*".

Bozbeyli, aynı gün Ankara'ya geldi. Onu havaalanında Türk yetkilileri ve Sovyet Büyükelçisi Smirnov karşıladı. Gazetecilerin sorularını cevaplandıran Bozbeyli, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinin her iki tarafa da fayda sağlayacağını, gezisinin yalnızca SSCB-Türkiye ilişkilerinin gelişmesi için değil genelde barışa katkı sağlayacağını bildirdi.

Bozbeyli, Türkiye radyosu için de röportaj verdi[360]. Rusya'da iki faktör dikkatini çekmişti. Birincisi güzel sanatlara devletin gösterdiği ilgi, diğeri de bilimsel araştırmaların yapılması idi. O, iki ülke arasında bilimsel araştırmaların yapılması alanında işbirliğinin sağlanmasını gerekli görüyordu.

Bozbeyli'nin ziyareti devam ederken SSCB ekonomistlerinden oluşan bir heyet Türkiye'ye geldi. Bu ziyaretten kasıt Türkiye'de Sovyetler Birliği'nin teknik yardımları ile yapılacak tesislerle ilgili araştırmalar yapmaktı. Etraflı görüşmeler yapıldı. Bu müzakerelerden sonra Türkiye'nin Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı İbrahim Deriner yaptığı açıklamada şunları söyledi: "*Biz Sovyetler Birliği'nden, bu tesislerin daha kısa zamanda yapılmasını ve fiyatlarını da aşağı çekmelerini rica ettik*[361]".

Geziden kısa bir müddet sonra, 10 Ağustos günü Türkiye Bakanlar Kurulu toplantısında, 25 Nisan 1963 tarihli Arpaçay Barajı'nın yapımına ilişkin protokolün uygulanması için, 11 Nisan 1966 tarihli baraj projesi ve inşaatının yürütülmesi esnasında Türk ve Sovyet elemanlarının bir arada yaşaması konusunda karar alındı[362]. Teknik işbirliği daha da gelişti.

---

360 AVPRF, f. 132, referatura po Tursii, op. 56. p. 180, d. 14, l. 31.

361 AVPRF, f. 132, referatura po Tursii, op. 56. p. 180, d. 15, l. 12.

362 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başbakanlığı, Kararname. Sayı: 6-6833*, TC BCA, 0308.01.0298.54.9.

Potoliçev'in Türkiye Gezisi

SSCB Dış Ticaret Bakanı Potoliçev, Türkiye Dış Ticaret Bakanı M. Zeren'in daveti üzerine 23 Ağustos'ta eşiyle birlikte Ankara'ya resmî bir ziyarette bulundu[363]. Zeren'in gelişi, Kosıgin'in yapacağı ziyaret için bir ön hazırlık mahiyetinde idi. Ancak bu ziyaret Türkiye'de çeşitli fikirlerin yazılıp çizilmesine sebep oldu. *Zafer* Gazetesinde, Çarlık Rusyası'nın ve SSCB'nin Türkiye ile ilgili siyaseti konusunda, tamamen Sovyet karşıtı büyük bir makale yayınlandı.

Potoliçev, altı gün süren ziyaretinde Türkiye'nin ticaret, enerji, dış işleri ve maliye bakanlarıyla görüşmeler yaptı. Görüşmelerde genellikle Türk-Sovyet ticaret anlaşması projesi müzakere edildi. Dış İşleri Bakanı Çağlayangil ile yapılan görüşmelerde Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Dış İşleri Bakanlığı Ekonomi Dairesi Başkan Yardımcısı Kamuran Gürün ve Sovyet Büyükelçisi Smirnov da yer alıyordu. Potoliçev, ticaret anlaşmasının yapılmasına rağmen Türk tüccarların Sovyet mallarına rağbet etmedikleri konusunu gündeme getirdi. Türk yöneticilerin, tüccar ve işadamlarının Sovyet mallarını satın alması için onları teşvik etmesini rica etti. SSCB yönetimi, Türkiye'den daha çok gıda almak isterken, Türk yönetimi de SSCB'nin aldığının %25 oranında ürünü SSCB'den almayı istiyordu. Ancak Türkiye'den alınan bu kadar mal karşılığında, Türkiye, Sovyet sanayi ürünlerini alamıyordu. Ticarî ilişkilerin gelişmesine engel olan en önemli sebep ise ekonomik sistemlerdeki farklılıktı. Türkiye'de liberal ekonomik sistem mevcuttu ve hükümet işadamları ile tüccarların Sovyet mallarını alması için dayatamıyordu. Potoliçev, iki ülke arasındaki ticaret hacminin 1 milyar liraya ulaştırılmasını teklif etti. Ona göre, Batı'da rağbet görmeyen Türk tarım ürünleri, SSCB'de satılabilirdi. Taraflar geniş ticarî ilişkilerin kurulmasından yana olduklarını bildirdi.

Yapılan görüşmelerde 7 tesisin kurulması düşüncesi olumlu karşılandı. Potoliçev, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin oluşturulması ve geliştirilmesi için projelerin sayısının artırılmasını teklif etti. SSCB'nin hidroelektrik santralleri kurma konusundaki tecrübesini dile getirdi. Her biri yılda 300 bin ton üretim kapasitesine sahip 10 çimento fabrikası kurmalarını istiyordu[364].

---

363 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 15, l. 94.

364 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 15, l. 114-116.

Potoliçev *Yeni Gazete*'ye de röportaj verdi. İki ülke arasındaki ticaretin durumunu irdeleyerek ilişkilerin ileri götürülmesini istediklerini vurguladı. İlişkilerin ekonomik yönüyle ilgili soruyu cevaplandıran Potoliçev şunları söyledi: "*İmzalanan ticaret anlaşması 5 yıl içinde hem Türkiye'ye, hem de SSCB'ye büyük fayda sağlayacaktır. Ticaret ve ekonomik işbirliği konusunda iki ülke de uzun müddetli anlaşmalar imzalayabilir. SSCB, Türkiye'den soğutucu, tekstil ürünleri alabilir; Türkiye'ye ise araba ve sanayi ürünleri satabilir*".

Ankara'daki görüşmelerini tamamlayan Potoliçev, 26 Ağustos'ta İzmir Fuarı'na gitti. İzmir Valisi Şentürk ve Belediye Başkanı Osman Kibar tarafından kabul edildi. Sovyet Bakan, fuardaki Sovyet sergiliğini gezdi.

SSCB, Türkiye ile işbirliğinin gelişmesiyle birlikte Sovyet sisteminin propagandasını yapıyor ve bu konudaki çalışmalarını asla durdurmuyordu. SSCB, bu alanda ABD ile açıkça rekabete girişmişti. Fuar, iki ülke arasında propaganda ve psikolojik mücadele alanına dönmüştü. Ankara'da bulunan SSCB Büyükelçiliği'nin basın ataşesi, fuarda kolhozların yapısı ve kolektivizmi savunan 44 sayfalık bir kitabı yayıyordu. Türk yetkilileri, bu tür hareketlerin Türkiye'nin kanunlarına aykırı olduğunu söyleyerek ataşeyi uyardı[365]. Ataşe de bu hareketlerine son verdi.

29 Ağustos tarihinde İzmir'den İstanbul'a giden Potoliçev, şehrin tarihî ve turistik yerlerini gezdi, 30 Ağustos günü de ülkesine dönmeden önce Yeşilköy Havaalanı'nda gazetecilerin sorularını cevaplarken, Türk-Sovyet ilişkilerinin gittikçe geliştiğini, işbirliğinin arttığını söyledi. Ancak ilişkilerin gelişimi engelsiz yürümüyordu.

İlişkiler Geriliyor

Türkiye-SSCB ilişkilerinde yeniden diplomatik gerginlik oluştu. 2 Ağustos 1966 tarihinde ABD yönetimi Montreux Anlaşması'na uygun olarak "William W. Pratt" ile "Koyri" gemilerinin 8 Eylül'de Boğazları geçerek Karadeniz sularına gireceği konusunda Türkiye yönetimine bilgi verdi. Türkiye de, Karadeniz'e kıyı ülkelere durumu bildirdi. SSCB yönetimi, 29 Ağustos'ta Amerikan gemi-

365 *Aynı belge*, vr. 42.

lerinin Karadeniz'e inmesi konusundaki tepkisini bildirdi. Sovyetler Birliği, tepkisini şu olguya dayandırıyordu: "*Gemilerde, Montreux Anlaşması koşullarına uygun olmayan silahlar, füzeler ve savunma teknolojisi bulunmaktadır*". Sovyet Hükümeti, konuyu BM Güvenlik Konseyine taşımak istediğini bildirerek Türk Hükümeti'ne bir çağrıda bulundu[366]. Gemilerde füzelerin bulunması, antlaşma maddelerinin bozulması demekti. Anlaşmaya göre gemilerin tonajı 10 bin ton, silahların çapı ise en fazla 203 mm olabilirdi. Olay bir anda diplomatik krize neden oldu. Gazetecilerin sorularını cevaplayan Başbakan Demirel: *"Anlaşma vardır ve her şey ona uygun olarak çözümlenecektir*" -dedi. Boğazlardan geçişe izin verme yetkisi Türkiye'ye aitti ve bu yetki, Türk yönetiminin bu konudaki müstesna hükümranlık hakkı idi. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı konuyu etraflı bir şekilde araştırdı. Konu, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin toplantısında ele alındı. Türkiye, herhangi bir askerî sorundan uzak durulması konusunda Amerikalıları uyardı. Türk Hükümeti, gemilerden sadece birinin geçmesine müsaade etti. Bunun üzerine ABD Dış İşleri Bakanı, bir açıklama yaparak William W. Pratt adlı geminin Karadeniz'e yollamaktan vazgeçildiğini duyurdu. Diğer gemi Koyri ise 9 Eylül'de Karadeniz'e girdi. Böylece, sorun giderilmiş oldu.

Bu olayda Türk Hükümeti'nin izlediği net ve objektif siyaset SSCB-Türkiye ilişkilerinin daha da gelişmesine olumlu etki ediyordu. Bu adım, aynı zamanda Türk tarafının SSCB'ye karşı yaklaşımını ve işbirliğini geliştirme niyetini gösteren davranışlarından biri idi. Bu olay, Ankara'nın izlediği siyasetin yalnızca millî menfaatlere dayandığını ve bağımsız olduğunu gösteriyordu. Türk hükümetinin uluslar arası anlaşmalara harfiyen riayet ettiğini de onaylıyordu. Türkiye'nin bu tavrı dünya basınının dikkatinden kaçmadı. *Daily News* gazetesi şu yorumda bulunuyordu: "*Bu olayla birlikte Türk-Rus ilişkileri yeni ve daha sıcak bir ortama giriyor*[367]".

366 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 54, p. 180, d. 16, l. 32, 34, 35, 55.

367 *Daily News*, September 9, 1966.

7. Bölüm

SSCB Başbakanının Türkiye'ye İlk Ziyareti Soğuk Savaşın Şiddeti Düşüyor

Kosıgin'in Gezisi Öncesi Durum

Türkiye, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosıgin'i karşılamaya hazırlanırken her şey güllük gülistanlık değildi ve bu seferin gerçekleşmesine engel olan bir dizi sorun vardı. Bu engellerden birisi SSCB'nin müttefiki Çekoslovakya'nın, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a silah satması ile ilgili yayılan haberdi. Dış siyasetini Moskova'nın emirleri doğrultusunda yürüten Çekoslovakya, Sovyetler Birliği'nin izni olmadan böyle bir davranışta bulunamazdı. Makarios'a silahların Sovyetlerin eliyle ulaştırıldığı kesindi ve bu durum Türkiye'de büyük bir hiddet dalgasının oluşmasına sebep oldu. Türk Dış İşleri Bakanlığı konuyu araştırdıktan sonra, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Güneralp, Çekoslovakya Büyükelçisi'ni bakanlığa davet etti ve kendisine bir nota verdi. Notada, Çekoslovakya`nın davranışının BM Güvenlik Konseyinin 4 Mart 1964 tarihli kararına aykırı olduğu belirtiliyordu. Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Güneralp elçiye kesin bir dille, konuyu hükümetlerine intikal ettirmesini ve gereken önlemelerin alınmasını talep etti[368].

Türk hükümeti, bu adımı atarak Çekoslovakya'nın Rumlara ikinci defa silah satmasına ve Ada'daki barış havasının bozulmasına engel olmak istiyordu. Gerçekten de Çekoslovakya Makarios'a ikinci defa silah yollamadı. Silah satışıyla ilgili haberler Türk kamuoyunda Ruslara karşı bir hiddet dalgasının oluşmasına sebep oldu. Osman Bölükbaşı konuya ilişkin açıklamasında şunları dile getiriyordu: "*Sovyet Rusya, Kıbrıs konusunda tavşana kaç, tazıya tut diyor"*[369]. Türk basını ise *"Çekleri değil, Rusları uyarmak gerekiyor*" şeklinde yazıp çiziyordu.

Kosıgin'in ziyareti sırasında Çekler bir kez daha Makarios'a silah gönderdiler. Tekrarlanan bu girişim Türkiye'ye karşı açık bir tavrın göstergesiydi. Uluslar arası politikada büyük tartışmaların başında yer alan Kıbrıs sorununda Çekoslovakya hükümetinin serbest hareket etmesi beklenemezdi. Türk basını, "*Silahlar Kıbrıs'a, Kosıgin ise Türkiye'ye*" şeklinde manşet atıyordu. Ada'da Sovyetlerin güvendiği kesim komünistlerdi. Kıbrıs'a silah yollamak aslında komünistleri silahlandırma gayesine hizmet ediyordu. Kıbrıs Rumlarının büyük çoğunluğu

368 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 37.

369 "*Rusya, Kıprıs Konusunda Tavşana Kaç, Tazıya Tut Siyaseti Güdüyor*", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1966.

komünist ideolojiyi benimsemişti. Diğer taraftan Çekler NATO taraftarlarına silah satamazdı, aslında onların Çek silahlarına ihtiyacı da yoktu. Sovyetler Birliği stratejik yönden büyük öneme sahip Akdeniz bölgesinde nüfuz kazanma yolunda ABD ile müthiş bir mücadele içindeydi. Amerikalılara göre Kıbrıs'ın bağımsızlığı aynen Küba'da olduğu gibi bir durum oluşturmuştu. Sovyetler Birliği Kıbrıs'ın bağımsızlığının Yunanistan'ın aksine Batı'nın aleyhine olduğunu düşünüyordu[370]. SSCB yönetimine göre toplam nüfusu 500 bini geçmeyen bir ülke bağımsız olduğu takdirde otomatik olarak herhangi büyük bir gücün etki alanına düşmekten kendini kurtaramazdı. SSCB, Kıbrıs'ı kendi etki alanına almaya çalışıyordu. Bölgeye adım atmanın en iyi yolu da ortalığın karıştırılmasıyla elde edilebilirdi. Bu karışıklık da, iki NATO üyesi ülkeyi, Türkiye ve Yunanistan'ı savaşın eşiğine kadar sürükleyen Kıbrıs problemiydi.

Sovyetler Birliği kendi stratejik amaçlarına ulaşmak için iki önemli vasıtayı kullanıyordu. Birincisi, Kıbrıslı Türklere baskı yapan ve onlara karşı olan güçleri desteklemek, Akdeniz'de küçük Küba oluşturmak; ikincisi ise Makarios'u Kıbrıslı Türklere karşı kışkırtarak, Türkiye'yi Ada'ya müdahaleye zorlayıp NATO içindeki ilişkileri zedelemek, çekişmelerin meydana çıkmasına sebep olmak ve hür dünya ülkeleri arasında olumsuz havaların esmesine neden olmaktı.

Gezi öncesinde Türkiye'ye karşı diğer bir siyasî sabotaj Demokratik Almanya tarafından hayata geçirildi. Doğu Almanya'dan Türkiye Türkçesiyle yayın yapan *Bizim Radyo*'nun programlarında sık sık Türkiye'nin iç işlerine karışıldı. Radyo, kendi programlarında komünist propagandası yapmakla birlikte Türk gençlerini de Moskova'da okumaya davet ediyordu. Bu durum, Türkiye hükümeti ve toplumsal kurumların hiddetlenmesine neden oldu. Türkiye İnsan Hakları Derneği Başkanı Refik Korkut, konuyla ilgili olarak Kosıgin'e bir mektup yolladı. Mektupta şöyle deniyordu: "*Bizim Radyo'nun yayınları Türk-Sovyet dostluğuna ne kadar hizmet etmektedir? Sovyet sistemini dayatan bu yayınlar sizin ziyaretinizin ne derece samimi olduğunu gösteriyor?*"[371]

---

370 Ball. Telegram From the Department of State to the Embassy in Greece. Washington, September 19, 1966, –Foreign Relations of the USA. 1964-1968. Vol. XVI. Cyprus, Greece, Turkey, doc. No 239, p. 508.

371 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 50

Zafer gazetesi şöyle yazıyordu: "*Bizim Radyo, komünist Rusya'yı Türkiye'ye karşı kışkırtmaktadır. Ankara'yı NATO'dan ayırmaya, Batı'yla ilişkilerini kesmeye çalışıyor. Sovyetler Birliği'nin bu arzusu yeni değildir*[372]*".*

Ziyaret öncesinde iki ülke arasında oluşan gerilimin bir diğer nedeni de Türk gençlerinin illegal yollarla SSCB'ye götürülerek özellikle de Patris Lumumba Halklar Dostluğu Üniversitesi'nde öğrenim görmesiydi. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'nın ülkede sol akımların güçlenmesine dair Adalet Bakanlığı'na yolladığı bilgi notunda *Bizim Radyo*'nun yayınlarında Türk öğrenciler üzerinde Sovyetler Birliği'nin sürdürdüğü propaganda ile ilgili etraflı bilgi veriliyordu. SSCB ile Türkiye arasında yapılan kültürel antlaşma onaylanmasa ve öğrenci mübadelesi göz önünde tutulmasa da, Moskova Radyosu'nun Türk gençlerinin Patris Lumumba Halklar Dostluğu Üniversitesi'nde okumaları için her türlü propagandayı yaptığı bildiriliyordu. Millî İstihbarat Teşkilatı yetkilileri, Moskova Radyosu'nun bu yayınlarının, öğrenciler üzerinde oldukça etkili olduğunu belirtmekteydi. 1966 yılında Türkiye'de liseyi bitirmiş 40 bin kişiden yalnızca 20 bini ülke içindeki üniversitelere girebilmişti. Onlar, üniversiteyi kazanamayan gençleri ülkelerine davet ediyorlardı. Sovyetler Birliği'nde okumaya giden gençlere ayda 90 ruble burs veriliyordu. SSCB'ye gitmek isteyen gençler, önce turist olarak Suriye ve Avusturya'ya, oradan da Moskova'ya gidiyorlardı. 1966 yılında Patris Lumumba Halklar Dostluğu Üniversitesi'nde 20 Türk öğrenci eğitim görüyordu[373]. Sovyetler Birliği, Türkiye'de bomba etkisi yapacak gençler yetiştiriyor ve onlar vasıtasıyla komünist ideolojiyi yayıyordu. Bazı raporlara göre bu tür öğrencilerin sayısı 22 idi. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Dış İşleri Bakanlığı'na bu öğrencilerle ilgili bir rapor göndererek bu şahısların Türk vatandaşlığından çıkarılmasını istedi. Dış İşleri Bakanlığı konuyla ilgili olarak İçişleri Bakanlığı'na bilgi verdi. Konuyla ilgili araştırmalara başlandı ve söz konusu öğrencilerin aileleri ile görüşüldü. Yapılan araştırmalar sonucunda Federal Almanya, Fransa ve Avrupa'nın diğer ülkelerine götürülen bu gençlerin ekseriyetinin ayartılarak buralardan Moskova'ya gönderildikleri ortaya çıktı. Hatta bunların SSCB'de ikamet müddetlerinin bile uzatıldığı anlaşıldı. Bu konuda bilgi veren İçişleri Bakanı Faruk Sükan şöyle diyordu: "*Öğrencilerin casus mu,*

372 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 12, l. 128.

373 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 17, l. 9-10,778, l.68.

komünist propagandisti mi, bilim adamı mı yetiştirildiği, eğitimle mi meşgul oldukları konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz". Yapılan araştırmalar sonucunda söz konusu gençlerin nükleer fizik, Rus filolojisi, hukuk, mühendislik ve müzik bölümlerinde eğitim aldıkları belirlendi. Bunların büyük ekseriyetinin okulu bitirdikten sonra Türkiye'ye dönmek istemedikleri anlaşıldı. Moskova'da eğitim aldıkları süre zarfında öğrenciler kendi ailelerine Türkiye Türkçesiyle basılmış kitaplar yolluyor, ancak bunlara devlet tarafından gümrüklerde el konuyordu.

Bunun üzerine Türkiye hükümeti Sovyetlere bir nota verdi. Nota sonrasında Moskova'ya illegal yollarla giden öğrencilerin bursu kesildi. Moskova'nın bu adımı atması, Kosıgin'in ziyareti arifesinde ilişkilerin iyileştirilmesi arzusundan kaynaklanıyordu. Türkiye Büyükelçisi Hasan Esat Işık, bütün bu olanlara karşı Sovyet yetkililerinden, Türk gençlerinin teknik konularda eğitim veren üniversitelerde okumaları için gerekenlerin yapılmasını teklif etti. Onun bu teklifi memnuniyetle karşılandı. Büyükelçi Işık, 26 Ekim 1966 günü Moskova'ya giderken Ankara Esenboğa Havaalanı'nda gazetecilere de konuyla ilgili bir açıklama yaparak, söz konusu öğrencilere Sovyetler Birliği tarafından verilen bursların kesildiğini bildirdi[374]. Onun düşüncesine göre Türk hükümetinin ve büyükelçiliğin özel bir araştırmaya girmesine ihtiyaç yoktu. Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler faydalıydı ve Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı herhangi gizli bir niyet taşımamaktaydı. Şeffaf ilişkilerin gelişmesi için bütün şartlar mevcuttu ve Türkiye'nin Batı Blokunda olmasının Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin gelişmesine olumsuz etki etmiyordu.

Kosıgin'in ziyareti öncesinde sorun yaşayan tek taraf sadece Türkiye değildi. SSCB'yi de rahatsız eden bazı problemler mevcuttu. Moskova'yı rahatsız eden en önemli faktör Türkiye'nin asker sayısını artırmasıydı. Ankara'daki Sovyet Büyükelçi'si, verdiği yemeklerin birinde ziyafete katılan Türk yetkililerine hitaben şunları dile getiriyordu:"*Federal Almanya'nın nüfusu 60 milyon olduğu hâlde toplam asker sayısı 400 bin iken, Türkiye 32 milyonluk nüfusu ile askerî kışlalarda görev yapan 500 bin askere sahiptir. Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi de bu sebeple istenen seviyeye gelememektedir*". Türk yetkililer ise buna karşılık, 1939 yılından

374 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 17, l. 9-10, 77;18, l. 68.

beri Türk-Sovyet ilişkilerinin durumunu göz önünde bulundurarak, Türkiye'nin NATO'ya karşı yükümlülüklerine sadık kalacağını, Rusya ile dostluğun da bununla paralel yürüyebileceği cevabını verdi[375].

Türkiye'de Kosıgin'in ziyaretine ilişkin farklı görüşler bulunuyordu. Diplomasi ve siyaset çevreleri, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk kez bir SSCB Hükümet Başkanı'nın Türkiye'ye gelişini son derece olumlu ve önemli bir ziyaret olarak değerlendiriyordu. Ziyaret öncesinde Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Enformasyon Birimi yayınladığı açıklamada şunlara işaret ediyordu: "*Son zamanlarda gelişen karşılıklı ilişkilerdeki olumlu değişim memnuniyet vericidir. Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihi 45 yıl önce iki ülke arasında imzalanan dostluk anlaşmasıyla atılmıştır*"[376].

Ziyaretten bir süre önce Türkiye'ye bir hayli yabancı gazeteci akın etti. Türk kamuoyunun belirli bir kesimi Kosıgin'in ziyaretine karşı çıkıyordu. Özellikle muhafazakâr, aşırı milliyetçi ve dindar olan şahıslar, Sovyetler Birliği'nde Türk milletine karşı duyulan nefretin normal kabul edildiğini, bu nefretin asla zayıflamadığını, Sovyetler Birliği'nin boyunduruğu altında yaşayan Türklerin zulüm gördüğünü, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasının, ticaret yapılmasının mümkün olabileceğini, ancak Sovyetler Birliği'ne asla güvenilemeyeceğini, şu anda bile SSCB'nin Türklerin millî davası olan Kıbrıs konusunda karanlık roller oynadığını, Çekoslovakya'nın Makarios'a silah sattığını[377] ileri sürüyordu. Bu çizgide olan şahıslar şunları dile getiriyordu: "*Rusya, Kıbrıs konusunda tarafsız değildir ve Türkiye'nin düşmanıdır. Yalnızca Kıbrıs davasında değil bütün konularda durum böyledir! Hiç kimse Makarios'a silah satmamalıdır. SSCB silah satışını emrine amade olan Çekler vasıtasıyla yürütüyor*". *Jurnal d'Orion*, Çeklere silah satma emrini SSCB'nin verdiğini bildirerek, Moskova Patentli girişimlere engel olunmasına yönelik çağrı yapıyordu.

Makarios'a silah satışı konusu, Türk kamuoyunda Kosıgin'in ziyaretinin önemine gölge düşüren ve Sovyetler Birliği'nin aleyhine olan ciddî bir faktördü.

---

375 Nihat Erim. Günlükler. 1925-1979. II. Cilt, s. 842.

376 Kobış B., Şarifov A., *"Turtsiya jdet gostya"*, İzvestiya, 20 Aralık 1966, No: 299 (15387).

377 Aynı belge.

Türk kamuoyunda Moskova'nın Kıbrıs konusunda samimi olmadığı ve ikili oynadığı düşüncesi hâkim olmuştu.

Sovyet Rus tehlikesinin hâlâ devam ettiği endişesi mevcuttu. Hatta Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu bile açıklamasında, Sovyet tehlikesine dikkat çekerek Batı ile işbirliğinin önemini vurguladı[378].

Kosıgin'in ziyaretine karşı olanların ileri sürdüğü konuların içinde *Moskova Radyosu* ve *Bizim Radyo*'nun Türkiye aleyhinde yürüttüğü propaganda da önemli yer tutuyordu. Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya karşı olan daireler, Sovyet ileri gelenlerinin Türklere iftira ettiğini, Türkiye'ye casuslar yolladığını, Stalin'in hâkimiyeti devrinde Türklerin kitle hâlinde katledildiğini hatırlatıyordu.

Onlar, Stalin'in 4-5 milyon Azerbaycan ve Kırım Türkünü Sibirya'da katlettiğini bildiriyordu. Sovyetlerin emriyle Çeklerden silah alan Makarios'u üç çocuk annesi olan bir Türkü öldürmekle itham ederek şunları dile getiriyordu: *"Aktörler kim? Stalin mi, Hruşçov mu, Kosıgin mi, İnönü mü, Menderes mi?*" Bu yakınlaşmaya karşı olanlar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaklaşarak 100 milyon Türkü yok etmek niyetinde olduğunu vurguluyordu. Tartışmalar TBMM'deki oturumlara da yansımaktaydı. Kayseri milletvekili Ateşoğlu, Kosıgin'in ziyareti esnasında Sovyet bayrağının çekilmemesini, sokaklarda afiş ve sloganların asılmamasını tavsiye ediyordu. Ziyarete karşı olanlar şu hususları öne sürüyordu: "*Rusya ile yakınlaşmak yaşam tarzının değişmesine yol açabilir. Türkiye ise yaşam anlayışını değiştirmek istemiyor. Türkiye Moskova komünistleri için kolay yoldan kazanılacak gelir kaynağı değildir. Moskof'la dost olunmaz. Belki de Kosıgin iyi bir insandır, ancak O'na olağanüstü siyasî güç etki etmektedir. Kosıgin dost olmayı öneriyor, ama Erivan Ermenilerini Türklere karşı kışkırtıyor, Makarios'a Çek silahları satıyor, Türk gençlerini Patris Lumumba Üniversitesi'ne davet edip devrimciler yetiştiriyor*"[379].

Bazı teşkilatlar ise Kosıgin'in Plânlanan İstanbul gezisi sırasında onu protesto etmeyi de düşünüyorlardı. Millî Türk Talebe Birliği Başkanı Niyazi Özdemir, Enver Paşa ile Osman Batur'un posterlerini Kosıgin'e vermeği planlıyordu. Türk milliyetçileri bununla "Rus başbakanına Slavların zulmü altında inleyen

378 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 94-95.

379 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 104

milyonlarca Türkü hatırlatmayı" düşünüyorlardı. Protestocular, SSCB'nin Çin ile savaşa hazırlandığı bir sırada Türkiye ve Batı'yla iyi geçinmeye çalıştığını vurguluyorlardı. Bazıları ise SSCB ile dostluk girişimlerinin başarısız olacağını ve vaktiyle Menderes'le İnönü'nün bu yüzden iktidardan olduklarını üzerine basa basa vurguluyorlardı.

Bu resmî ziyarete karşı çıkanlar, Sovyet mali ve teknik desteğiyle yapılacak fabrika ve barajların onların gizli niyetlerini perdeleyeceğinden, Türkiye'de inşa edecekleri kurumlarda çalışanlardan ve işsizlerden proletarya sınıfı oluşturacaklarından çekiniyorlardı. Türk hükümeti için en önemli şey ülkenin güvenliği idi.

Bazı kurumlar, Türk hükümetini Sovyetler Birliği ile ticarî ilişkiler kurma konusunda uyarıyordu. *Moskova Radyosu*'nda ve *Bizim Radyo*'da Türkiye aleyhtarı propagandaların yapılması ve Türkiye Gizli Komünist Partisi'nin faaliyetleri ileri sürülen savları doğruluyordu. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin iç işlerine açık bir şekilde karıştığını, hatta altın üreten fabrika yapan bu ülkeye itimat etmenin, onunla ticarî ve ekonomik ilişki kurmanın tehlikeli olabileceğini ileri sürenler bile oluyordu. Bunlar özellikle; "*Ruslar bir ülkeye önce ticaretle adım atar, ardınca da kendi siyasetini sokar. Komünistler Türkiye'deki fabrikaları bizi sevdiklerinden veya bizim karakaşımıza kara gözümüze değer verdiği için yapmıyor*" diyorlardı. Halk ise; "*Türkiye'de yapılacak olan 7 fabrika ülkede komünist akımı mı güçlendirecek? Eğer bu gerçekleşirse halk o kurumları kürekle darmadağın eder*[380]" diyordu.

Kosıgin'in ziyaretini destekleyenlerin ileri sürdükleri faktörler daha güçlü ve daha tutarlı idi. Onlar, Kosıgin'in çalıştığı bütün görevlerinde realist davrandığını ileri sürüyordu. Sovyetler Birliği'nin önderleri olan Brejnev, Kosıgin ve Podgornıy'ı, SSCB'yi Yeni Dünya'da temsil eden şahsiyetler olarak kabul ediyorlardı. Artık Demir Perde'nin yıkıldığını, bu perdenin ilk önce, SSCB ile Çin arasında meydana gelen gerginlik sebebiyle ortadan kalktığını vurguluyorlardı. SSCB'nin önderlik ettiği Doğu Bloku ülkeleri ile kendi arasında birtakım anlaşmazlıkların olduğunu ileri sürenler örnek olarak da Yugoslavya, Çin ve Arnavutluk'la ilişkilerdeki krizi gösteriyorlardı.

380 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 16, l. 8-9.

SSCB-Türkiye ilişkilerinin gelişmesini isteyenler, 220 milyonluk nüfusuyla komünist prensiplerine sadık kaldığını göstermiş olsa bile, gelişmiş ve güçlü sanayisiyle Doğu Bloku'nun ekonomik yönden dev ülkesi olan SSCB ile ilişkilerden Türkiye'nin ekonomik gelişme yönünden kârlı çıkacağını da ileri sürüyorlardı. Bu şartlar altında SSCB'nin Türkiye ile ilişkilerde akılcı ve samimi olması gerekiyordu[381]. *Ulus* Gazetesi bir sayısında şöyle diyordu: "*Biz Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk ilişkilerinin gerçekleşmesi olgusunu memnuniyetle karşılıyoruz*".

Adalet gazetesinde yer alan bir köşe yazısında şunlara yer verilmekteydi: "*Ankara, İstanbul ve İzmir ziyareti Sovyet heyetinin gezi programı içindedir. Geziye Türk resmî daireleri büyük önem veriyor*". Gazeteci Çetin Altan ise kaleme aldığı makalesinde SSCB'den korkmanın ve çekinmenin anlamsız olduğunu vurgulayarak şöyle diyordu: "*Türkiye 100 sene boyunca Fransız İhtilâlinin ne olduğunu bilemedi ve onun neleri getirdiğinden haberdar olamadı. Türkiye, SSCB'nin ne olduğunu bilmeli ve onu yakından tanımalı, bu yönde araştırmalar yürüterek Rus ihtilâli ve SSCB'yi derinden analiz etmelidir. Şayet Türkiye bağımsız siyaset yürütmekten yana olmasaydı Kosıgin Ankara'ya gelmezdi. Korkmak ve çekinmek yersizdir*". Çetin Altan Türk kamuoyunun "SSCB korkusunu" yenmesi gerektiğiyle ilgili farklı bir bakış açısı da sunarak şöyle diyordu:"*Ankara'nın dostu ve müttefiki olan Beyaz Saray, Kremlin ile görüşmelerini Ankara'sız sürdürmektedir. Bu oyunda Türkiye piyon olmamalı, dış siyasetini kendi doğruları yönünde yürütmelidir. Sovyetlere nefret sadece Türkiye'ye özgü bir girişim değildir. Dostluğa dönüş de bizim özel eserimiz değildir. Türkiye başını kuma gömmemelidir. Sovyet önderleri Stalin'in yanlış siyasetini anlamışlardır. Türkiye ile Sovyetlerin Lenin-Atatürk dönemine geri dönmesi gerekmektedir. Türkiye ABD'nin kölesi değildir. ABD ile müttefiklik, SSCB ile dış ilişkilerin normal bir temel üzerine oturtulmasına ve sürdürülmesine engel olmamalıdır"*.

Sovyet-Türk işbirliğine taraftar olanlar şunları ileri sürüyordu: "*Biz, Amerika gibi Rusya'yı da yakından tanımalı ve bilmeliyiz. Bunu Türkiye'nin jeopolitik durumu zorunlu kılmaktadır. Türkiye uzun yıllar bunu yapmamıştır, ancak SSCB ile ilişkilerde Türkiye taviz vermemeli, NATO ve ABD ile ilişkilerini kesmemeli,*

381 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 123.

Rusya ve Türkiye birbirine karşı düşmanca tavır takınmamalıdır. Türklerin Sovyetler Birliği'ne karşı kışkırtılması Türkiye'ye fayda sağlamaz"[382].

Ziyareti savunanlar, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğunu, Türk halkının komünizmi benimsemediğini, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesiyle komünizmin birbirinden ayrı tutulmasının gereğini, Türkiye'de komünist düzenin kurulmasının imkânsız olduğunu ileri sürüyorlardı.

Sadece 1966 yılında komünist propagandası yapmakla suçlanarak yakalananların sayısı 134'ü buluyordu.

Yeni İstanbul gazetesi 12 Eylül tarihli sayısında Sovyet Büyükelçisi'ne istinaden şunları yazıyordu: "*SSCB, NATO'dan ayrılması ve topraklarındaki askerî üsleri kapaması karşılığında Türkiye'ye 500 milyon dolar (yaklaşık 5 milyar lira) vermeyi önermiştir*". Güya bunun karşılığında Ruslara, Türkiye ile ticarî ilişkilerde elverişli koşullar oluşturulacaktı. Bu şartlar yerine getirilirse SSCB Kafkasya'daki askerî üslerini kaldıracak ve Türkiye'ye en yakın 300 km'lik bir mesafeye taşıyacaktı[383].

Haber Türkiye gündeminde dedikoduların, tartışmaların yeniden oluşmasına neden oldu. Sonunda Sovyet Büyükelçisi'nin, "*Gelin dost olalım, yakın komşuluk ilişkileri kuralım*" biçiminde açıklamada bulunduğu öğrenildi. Senatörlerden Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay ve Muğan Ataklı, böyle bir teklifin yapıldığını ancak kabul edilmediğini açıkladılar, dedikodular da böylelikle sona erdi.

Doğu-Batı İlişkileri ve İslam Birliği İdeali

Türkiye'de, ABD ile SSCB arasında büyük bir nüfuz kazanma yarışının kıyasıya yürütüldüğü dönemde, dinî eğilimli güçler de İslam birliğinin gerçekleştirilmesi fikrini yayıyorlardı. Bu güçler, NATO'nun krizle karşı karşıya olduğunu, Fransa'nın NATO'dan ayrılacağını, NATO'nun Kıbrıs konusunda Türklerin haklı davasını desteklemediğini, Sovyet Rusya'nın Türkiye'de komünizmi yayma arzusunu ileri sürerek kendilerine taraftar kazanıyordu. Söz konusu çevreler şunları ileri sürüyordu: "*Ne ABD, ne SSCB, tam bağımsız siyaset yürütme-*

382 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 14, l. 99.

383 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 94-95. 80, 83, 84.

nin zamanı artık gelmiştir". Hatta Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nda görevli bazı şahıslar bir "Müslüman Ülkeleri Birliği"nin oluşturulmasının öneminden söz ediyorlardı[384].

Bazı siyasiler de hem Batı, hem de Sovyetler'le mevcut ilişkileri geliştirmeye karşı çıkıyordu. Onlar, "*Ne Doğu, ne Batı, Türkiye'nin kendi yolu olmalıdır*" tezini savunarak İslam dünyası ile olan ilişkilerin geliştirilmesini ve güçlendirilmesini istiyordu.

Bu dönemde Müslüman ülkelerde de birlik ideali ciddi boyutlarda tartışılıyordu. Böylesi bir birliğin oluşturulmasına ABD de olumlu bakıyordu. İslam dini ile komünizm birbirine aykırı olduğundan dolayı Amerikalılar, Müslüman ülkelerin birliğine Sovyet yayılmacılığına karşı gelebilecek bir engel gözüyle bakıyordu. Türkiye ise böylesi bir birliğin oluşmasına temkinli yaklaşıyordu. Suudi Arabistan Kralı Faysal, 30 Ağustos 1966 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Ankara'da gerçekleştirdiği görüşmede "Türk ve İslam dünyasında komünizme karşı ortak mücadelenin zarurî olduğunu ileri sürerek şunları söyledi: "*Kim Allah'a inanıyorsa, kâfirlere ve komünistlere karşı birlikte mücadele etmelidir*"[385]. Ancak Sunay, dinî birliğe dayalı bir ittifakın oluşturulmasının birçok zorlukları da beraberinde getireceğinden çekiniyordu.

12 Eylülde Suudi Arabistan'ın Ankara Büyükelçisi İsmet İnönü ile görüştüğünde İslam Birliği konusunu ileri sürüp yardım istediği zaman İnönü şu cevabı verdi: "*Şayet yarın birkaç Hristiyan devleti birleşip bir pakt oluşturursa sonucu ne olabilir dersiniz? Biz insanlığı 20. yüzyılın ikinci yarısında Haçlı Seferleri dönemine mi götürelim?*"[386]

Türkiye için zor bir durum oluşmuştu. Türk hükümeti, İslam ülkeleri birliği düşüncesine karşı çıkarsa İslam dünyasını parçalamakla suçlanacaktı. Bu işe taraftar olmuş olsa, o zaman da müttefiki olduğu Batı ülkelerinde, diğer taraftan ilişkilerini normale döndürerek işbirliği yapmak istediği SSCB'de kendine aleyhtar bir kitle kazanmış olacaktı. O zaman Türkiye'yi, dünya ülkelerini dinî inançlarına göre bölmekle suçlarlardı. Diğer taraftan Türkiye Müslüman

384 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 16, l. 203.

385 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 15, l. 130.

386 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 16, l, 94.

ülkesi olsa da lâik düşünceyi benimsemişti. Dinî temeller üzerine oturtulmuş bir birliğe katılmak, Atatürk'ün prensiplerinden ayrılmak, devletin temel felsefesini bozmak şeklinde algılanırdı. Tartışmalar alevlenmişti. İslam birliğinin meydana çıkması, Doğu ve Batı blokunun birbiriyle çekişmesinin sonucu olarak değerlendiriliyordu[387]. Bağlantısız Müslüman ülkeleri kendi yollarını aramaya başlamışlardı. İslam birliği ideali büyük bir propaganda ağına malikti, ancak İslam dünyasında bu konuya yaklaşımda tek seslilik hâkim değildi. Mısır bu düşünceye karşı çıkıyordu.

Çok yönlü siyaset arayışı içinde yer alan Türkiye, bir anda Doğu ve Batı blokları ile kurulması istenen İslam Bloku arasında kalmıştı. Her üç blok gözle görülür bir şey vaat etmediği gibi, Türkiye hiçbirinden de vazgeçemezdi. En iyi yolun denge politikası olduğunu kavrayan Türkiye, iki dünya arasında bir köprü konumuna doğru gidiyordu. Siyaseten de Türkiye bunu kendisine daha çok yakıştırıyordu.

Geziye Hazırlık

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 14 Eylül günü saat 6.45'te Gülhane Askerî Hastanesi'nde hayatını kaybetti. Onun ölümü, Menderes'in idamıyla aynı tarihe denk geliyordu. Olaydan bir gün sonra, yani 15 Eylül'de SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı Semyonov ile Dış İşleri Bakanlığı Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Başkanı Prokofyev Türkiye'yi ziyaret etti. Amaç, BM Divan Kurulu'nun gündeminde yer alan bazı konular üzerinde bir uzlaşı sağlamaktı. Heyet, Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Güneralp ve diğer görevliler ile bir dizi görüşmeler yaptı. Görüşmelerin gündeminde Filistin, silahsızlanma, Kore, Kıbrıs, Çin, Güney-Batı Afrika ve BM'in borçları vs. sorunlar yer alıyordu. Filistin konusunun âdil bir şekilde halledilmesinin gerekliliği ile İsrail'in yürüttüğü siyaseti beğenmediklerini bildirip, silahsızlanmanın da dünyanın genel gelişimine hizmet edeceğini dile getirdiler. Kore ve Kıbrıs meselesinin ise barışçıl yollarla halledilmesi konusunda ortak görüş bildirildi. Büyükelçi Semyonov, ülkesinin sömürge rejimine karşı olduğunu belirterek toplumların kendi haklarını kendilerinin belirlemesini savunduğunu, Sovyetler Birliği'nin Çin'le ilgili

387 AVPRF, f. 132, referatura po Tursii, op. 56, p. 180, d. 13, l. 179-180.

siyasetinin değişmediğini dile getirdi. Sovyet temsilciler, ABD'nin Afrika'da yaşanan olaylara müdahale etmemesini ve bu konuda Türkiye'nin ya SSCB safında yer almasını veya tarafsız kalmasını rica ettiler. Türkiye tarafı ise konuyu tartışacaklarını ve ortak bir görüşe gelinebileceğini bildirdi. Üzerinde durulan konulardan biri de Karadeniz meselesiydi. Sovyet tarafı ABD'nin Karadeniz'deki faaliyetlerinin kısıtlanmasını isteyerek bu hareketlerin Türk-Sovyet ilişkilerine yansıdığını ve bölgede gerginlik yarattığını gündeme getirdi. Semyonov, ABD'nin Türkiye'yi SSCB'ye karşı kullanmasını istemediklerini söyledi. Ancak Ankara, Türkiye'nin bağımsız siyaset yürüttüğünü ve askerî üslerin SSCB'ye karşı olmadığını vurguladı.

Semyonov İsmet İnönü'yü evinde ziyaret etti. İkili arasında baş başa 1 saatlik bir görüşme gerçekleşti[388]. Görüşmede Türk-Sovyet ilişkilerinin mevcut durumu ve görüş tarzı müzakere edildi. İnönü, Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmeden yana idi. Ona göre karşılıklı ilişkilerin geniş bir perspektifi vardı.

Görüşmelerini tamamlayan Sovyet heyeti Ankara'dan Kuzey Afrika ülkelerine geçti. Semyonov, Cemal Gürsel'in cenaze törenine katılmadı. Törende sadece 7 yabancı ülkenin temsilcileri yer alıyordu. Cenaze töreninde Sovyetler Birliği büyükelçilik düzeyinde temsil edilirken, ABD Dış İşleri Bakan Yardımcısı'nı gönderdi.

Sovyet Büyükelçisi Smirnov, Türkiyenin Enerji Bakanı İbrahim Deriner'le 19 Eylül günü 30 dakikalık bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede enerji konusunda işbirliği, elektrik enerjisi santrallerinin kurulması ve Kosıgin'in ziyareti ve diğer konular müzakere edildi. Yapılan anlaşmaya göre Türkiye, Sovyetler Birliği'nden aldığı kredileri 15 yıl içinde meyve ve sebze ürünlerini ihraç ederek karşılayacaktı.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, 25 Eylül günü Çankaya Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kabul edildi. Görüşme 1 saat sürdü. Görüşmede Kosıgin'in ziyaretinin üst düzeyde geçmesi ile ilgili konular tartışıldı[389]. Sunay, Kosıgin'in üst seviyede karşılanacağını bildirdi. Bunun üze-

388 AVPRF, f, 132, referatura po Tursii, op. 56. p. 181, d. 16, l. 99, 102, 113-114, 126.

389 AVPRF, f, 132, referatura po Tursii, op. 56. p. 180, d. 17, l. 71.

rine Işık, 26 Eylül günü yeniden Moskova'ya döndü. 22 Kasım günü Kosıgin, Hasan Esat Işık'ı, seferiyle ilgili hazırlıkları tartışmak üzere yanına davet etti[390]. Işık, Kosıgin'in üst düzeyde karşılanacağını belirterek yapılacak anlaşmaların metni hakkında bilgi verdi.

Ziyaretin yüksek düzeyde geçmesi için her alanda ciddi çalışmalar yapılıyordu. Taraflar mümkün mertebe bütün araçlardan yararlanıyordu. Moskova'daki *Progres* yayınevi Atatürk'ün nutuk ve söylevlerinin yer aldığı seçme bir eser yayınladı[391]. Kitapta Atatürk'ün 9 Mayıs 1935 yılında CHP'nin IV. Kurultayı'ndaki konuşmasında SSCB ile ilgili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda söylediği sözler de yer alıyordu. Atatürk, söz konusu konuşmasında şunları söylemişti: "*Bizim Sovyetler Birliği'yle dostluğumuz her zaman olduğu gibi samimi ve sağlamdır. Türk-Sovyet dostluğu dünya barışına her zaman yarar sağlamış, fayda kazandırmıştır. Bu, gelecekte de böyle olacaktır*". Kitapta, Atatürk ilkelerinin komünizmden, Türkiye'deki hareketin Rusya'daki sosyalist hareketten farklı olduğu açıkça belirtiliyordu.

Ziyaretin arifesinde Türk basını, Türkiye'nin almak istediği, 50 kişilik ve ilave yakıt almadan 2.000 km uçabilen Sovyet uçaklarının reklamını yaptı. Kosıgin'in gezisi için hazırlık yapmak gayesiyle bir grup yetkili de önceden İzmir'e geldi. Onlar için Büyük Efes Oteli'nde 50 odalık bir yer ayrıldı[392].

Sovyet-Türk ilişkilerinin gelişimini, yaşamın gerçekleri zorunlu hâle getiriyordu. Türkiye, dünyada yaşanan olaylara göz yummamalı ve II. Dünya Savaşı sonrasında iki ülke arasında oluşan güvensizliğin ortadan kalkmasına çalışmalı, güven ortamı yerinden oluşturulmalıydı.

Gezi öncesinde Fransa-NATO ilişkilerinde görülen gerginlik, Fransa-SSCB yakınlaşmasının yaşanması, Türk-Sovyet ilişkilerine artı yönde yansımaktaydı.

Çin'in güçlenmesi, Vietnam savaşının durdurulmasına, SSCB-ABD, Doğu-Batı yakınlaşmasına da etki etmişti. Tarih boyunca Rusya Türkiye'ye, Türkiye de Rusya'ya etki etmişti.

---

390 AVPRF, f, 132, referatura po Tursii, op. 56. p. 180, d. 18, l. 40.

391 *Nasledie Atatyurka, İzvestiya,* 17 Aralık 1966, No: 296 (15384); Atatyurk K., *İzbrannıe reçi i vstupleniya.* M., 1966.

392 "*Kosıgin İçin Bir Heyet İzmir'i Gezerek İnceledi*", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1966.

Kosıgin Türkiye'de

Kosıgin'in Türkiye'ye yönelik resmî ziyareti 24 Kasım 1966`da başlamalıydı. Ancak Türk yetkililerinin ricası üzerine gezi Aralık ayına ertelendi. Bunun da belirli sebepleri vardı. Türk kamuoyunun Sovyetler Birliği'ni içine sindirmesi için gerekli adımlar atılmalıydı. 29 Kasım günü SSCB Dış İşleri Bakanlığı Kıbrıs'la ilgili bir açıklama yaptı. Verilen beyanatta Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusundaki tavrının değişmediği, Enosis'e karşı olduğu, Ada'daki Türk ve Rum toplumlarının birbiri üzerinde hükümranlık kuramayacağı düşüncesini savunduğu, mevcut problemlerin diyalog yoluyla halledilmesinin gerekliliği, Kıbrıs'ın statüsünün tek taraflı olarak değiştirilemeyeceği belirtiliyordu[393]. Sovyetlerin bu açıklaması Türkiye tarafını memnun etti.

SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin'in Türkiye ziyareti 20-27 Aralık tarihleri arasında gerçekleşti[394]. Gezi esnasında Kosıgin'e, Ukrayna SSC Başbakanı V. V. Şerbitski, Kazakistan SSC Başbakanı M. Beysebayev, SSCB Dış İşleri Bakanı Birinci Yardımcısı V. V. Kuznetsov, SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı İ. V. Arhipov, SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi A. A. Smirnov eşlik ediyordu.

Kosıgin, Esenboğa Havaalanı'nda Sovyetler Birliği devlet başkanı düzeyinde karşılandı. Sovyet heyetini, Türkiye ve SSCB bayraklarıyla süslenmiş havaalanında Başbakan Süleyman Demirel ve diğer resmî görevlilerle Dış İşleri yetkilileri karşıladı. Kosıgin'in karşılanması töreni, yalnızca uluslar arası prensipler ve protokol kurallarının değil, Türk halkının samimi ve dostluk duygularının da yansıması idi. Bu da Atatürk'ün "*Yurtta barış, dünyada barış*" ilkesini yansıtıyordu. Ancak Türk muhalefetinin temsilcileri bu ziyareti protesto ederek havaalanına gitmemişti.

Demirel ve Kosıgin, tören bandosunun çaldığı her iki devletin milli marşını dinledi. Kosıgin daha sonra tören kıtasının önünden geçip selamlama noktasına vararak Türkçe "*merhaba asker*" diyerek Türk askerini selamladı. Bu esnada Türk askerî uçakları da semada seri halinde uçuşlar yapmaktaydı. Demirel, ha-

393 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 18, l. 82-83.

394 *Vneşnyaya politika*, 1966 qod, dok. No: 90, s. 308-312.

vaalanına gelen yabancı ülkelerin büyükelçilerini Kosıgin'e takdim etti. Karşılama törenine ABD Büyükelçisi gelmemişti.

Ellerinde SSCB'deki Türklerin zor durumda bulunduklarını ifade eden sloganlar yazılmış pankartlar olan ve Kosıgin'i protesto etmek amacıyla Esenboğa Havaalanı'na gelen 5 kişilik grup polis tarafından durduruldu ve bölgeden uzaklaştırıldı.

Demirel ve Kosıgin karşılama salonunda bulunan kürsüye yaklaştılar. Yüzden fazla yabancı ve yerli basın mensubunun katıldığı karşılama töreninde Demirel kısa bir konuşma yaptı. Demirel, Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihinin yarım asra yaklaştığını belirterek, bu süre zarfında ilk kez bir SSCB başbakanının Türkiye'yi ziyaret ettiğini bildirerek şunları söyledi: "*Bu açıdan Ankara'ya gelişiniz özel bir önem taşımakta olup, bu ziyaret, ülkelerimiz arasında olumlu yönde gelişen ilişkilerde yeni bir aşama oluşturmaktadır*"[395]. Ardından kürsüye gelen Kosıgin basın açıklaması yaptıktan sonra, Türk gazeteciler kendisine, Kıbrıs'a Çeklerin silah satmasıyla ilgili bir soru yöneltti. Kosıgin, bu olaydan üzüntü duyduğunu belirterek şunları ilave etti: "*Biz Orta Doğu'da barış, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini istiyoruz*[396]".

S. Demirel ve A. Kosıgin

395 "*Sovyet Başbakanı Ankara'da*", *Milliyet*, 21 Aralık 1966.

396 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p81, d. 19, l. 99.

Karşılama töreni sona erdikten sonra Demirel ile Kosıgin aynı arabaya binerek havaalanından ayrıldılar. Konukların geçtiği yol üzerinde on binlerce Türk, Türkiye ve SSCB bayraklarıyla süslenmiş caddenin kenarında dizilip Kosıgin'i selamlamak üzere toplanmıştı. Uzun zamandan beri Ankara'nın sakinleri böylesine bir coşku ile yabancı bir konuğu karşılamamıştı. 1930 yılından beri ilk defa Ankara sokaklarında Sovyet bayrağı dalgalanmaktaydı. İki ülke arasındaki ilişkilerde tarihî bir olay yaşanıyordu. Ancak Kosıgin'i protesto eden kesimler de Ankara sokaklarına çıkmışlardı. Ulus-Kızılay yolundan geçen Kosıgin'in arabasına 1956 Macaristan olaylarının kanla bastırıldığını hatırlatmak gayesiyle Macar bayrakları fırlatıldı.

Gazeteler Kosıgin'in fotoğraflarını ve karşılama törenini birinci sayfalarında vermişlerdi. Gazetelerde karşılama ile ilgili çeşitli yaklaşımlar vardı. Cumhuriyet gazetesi Kosıgin'in karşılanması töreninin nezaket ve protokol karakteri taşıdığını, işin duygusal yönünün bulunmadığını, karşılıklı gülümsemelerin pek içten olmadığını ve yalnızca dudaklarda kaldığını yazıyordu.

Kosıgin, "Yeni Ankara" oteline yerleşti. Bu otel onun gezisi arifesinde düzenlenerek açılmıştı ve Sovyet Ticaret Temsilciliği'nin karşısında idi.

Kısa dinlenmenin ardından Kosıgin ve diğer Sovyet yetkilileri Anıtkabir'i ziyaret ederek mozoleye çelenk koydu. Kosıgin, Anıtkabir Şeref Defteri'ne şu notları düştü: "*Kendi halkının lideri ve öğretmeni, Türkiye'nin saygın ve seçkin siyasî ve askerî önderi olan Atatürk'ün adı Sovyetler Birliği'nde iyi bilinmekte ve içten saygı duyulmaktadır. Atatürk, Sovyet halklarıyla dostluk siyasetini hayata geçirmiş, ülkelerimiz arasındaki siyasî ve ekonomik işbirliğinin temellerini atarak geliştirmiştir. Bizim halklarımız ve devletlerimiz arasındaki en parlak sayfalar Atatürk döneminde açılmıştır*".[397]

Anıtkabirden ayrıldıktan sonra Başbakanlığa gelen Kosıgin, Dış İşleri Bakanı Çağlayangil'in refakatiyle Demirel ile bir görüşme gerçekleştirdi. Demirel, Kosıgin'e meclis ve hükümetiyle ilgili bazı bilgiler verdi. Tam bu sırada Başbakanlık binasının elektrikleri kesildi. Kosıgin başkanlığındaki Sovyet heyeti tam 11 dakika elektriklerin onarılmasını bekledi. Görüşmede Sovyet tarafını, Kosı-

397 "*Peregovorı A. N. Kosıgina s S. Demirelem*", *İzvestiya*, 22 Aralık 1966, No: 300 (15388).

gin dışında V. V. Şerbitski, V. V. Kuznetsov, A. A. Smirnov, L. M. Zamyatin; Türkiye tarafını ise Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Zeki Güneralp ve Hasan Esat Işık temsil ediyordu.

Görüşmelerin konusunu, iki ülke arasındaki ilişkiler ve uluslar arası gündemi ilgilendiren sorunlar oluşturmaktaydı[398]. Kosıgin, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve ilişkileri geliştirmek için büyük bir potansiyele malik olduklarını, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı gizli herhangi bir niyeti olmadığını, daha önceleri yürütülen siyasetten vazgeçildiğini bildirdi. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin çerçevesinin büyütülmesinin ve teknik projelerin hayata geçirilmesinin elzemliğini vurguladı.

Görüşmelerde Türkiye Başbakanı Demirel, Ermenistan'da alevlendirilen Türkiye karşıtı propagandaların ilişkileri kötü etkileyeceğini bildirdi. Kosıgin, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerçek dostluk ve iyi komşuluk temeli üzerinde yükselmesine engel olan toprak iddiaları ile diğer problemleri dile getirerek, ülkesinin Türkiye'ye karşı herhangi bir arazi iddiasının olmadığını söyledi. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi yönünde Türk tarafının verdiği beyanatların Sovyetler Birliği tarafından memnuniyetle karşılandığını bildirdi. Tarafların bununla hiçbir şey kaybetmeyeceğini, aksine kazanacağını vurguladı. İlişkileri daha da ileri götürmek arzusunda olduklarını, bunun barışa ve güvenliğe yardımcı olduğunu söyledi.

Demirel ve Kosıgin arasında, üzerinde durulan konular arasında Sovyet-Fransa ilişkileri ve Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'nin SSCB ziyareti, Vietnam sorunu, ABD ile ilgili problemler, Çin ile SSCB arasındaki siyasal düzeyde devam eden çekişmeler, SSCB'nin Orta Doğu ve Yakın Doğu politikaları, yarı ideolojik bir görünüm çizen petrol siyaseti, Almanya'nın birleştirilmesi, Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki uzlaşmazlıklar, genel siyasal durum yer alıyordu.

Kosıgin, Kıbrıs konusunun herhangi bir dış müdahale olmadan ve her iki toplumun menfaatlerine uygun şekilde çözümünden yana olduklarını, Enosis'e ve Ada'da askerî üs bulundurmaya karşı olduklarını belirtti. Sovyet-Fransa ilişkileri üzerinde durarak Brejnev ile De Gaulle arasında yapılan görüşmeler konusunda bilgi verdi. SSCB ile Fransa arasındaki görüşmelerde üç husus üzerinde

398 Aynı yer.

durulmuştu. Bunlar, Almanya ile Polonya sınırının Oder Nehri olarak kabul edilmesi; Federal Almanya'nın nükleer silaha sahip olmaması ve iki Alman devletinin varlığının Fransa tarafından kabul edilmesi idi. Ancak Kosıgin, De Gaulle'nin Sovyetlerce öne sürülen bu önerilerden ilk ikisini kabul ettiğini, sonuncusuna ise karşı çıktığını belirtti.[399]

Avrupa konuları görüşüldüğünde iki Almanya'nın birleştirilmesi ve Demokratik Almanya'nın tanınması konusunda fikir ayrılıklarının bulunduğu ortaya çıktı. Ankara, Demokratik Almanya'yı tanımıyordu, ancak iki Almanya'nın birleştirilmesinden yana tavır takınmıştı. SSCB ise Demokratik Almanya'nın tanınmasına çalışıyor, Birleşik Almanya düşüncesine karşı çıkıyordu. Kosıgin, II. Dünya Savaşı'ndan sonra belirlenmiş topraklar ve sınırlarda yapılacak değişikliklerin kabul edilmemesini de istiyordu.

Vietnam sorununda Kosıgin, ABD siyasetini sert bir dille eleştirerek, Türk askerinin bu sorunun içinde yer almasından rahatsızlık duyduklarını açıkladı. Ancak Demirel, Vietnam'da Türk asker ve subaylarının yer almadığını belirterek, çatışmaların durdurulmasını ve sorunun barış yoluyla aşılmasını istediklerini vurguladı[400]. Hatta Türk Dış İşleri Bakanlığı bir müddet sonra bu konuda resmî bir açıklama yayınladı. Ancak Türkiye'nin bazı devlet adamları ordu ile ilişkisi bulunmayan subaylardan bazılarının paralı asker olarak Vietnam'da savaşabileceğini de göz ardı etmiyordu. Vietnam'da ABD'nin yürüttüğü siyaset konusunda Moskova ile Ankara arasında görüş ayrılığı vardı. Kosıgin, Vietnam'da yürütülen ABD siyasetinin dünya barışı için tehlike oluşturduğunu üzerine basarak vurguladı. Demirel ise meydana gelen olaylarda karşı tarafın hareketlerinin de ideal ölçüler içinde olmadığı düşüncesinde idi. Batının ve Türkiye'nin düşüncesine göre Sovyetler Birliği, Çin'in yanı başında Moskova yanlısı bir rejimin sağlamlaştırılmasını istiyor ve bunun için çalışıyordu. Aslına bakarsanız bölgede ABD ile SSCB arasında nüfuz mücadelesi yürütülüyordu.

SSCB Başbakanı Çin'in dış siyasette agresif hareket ettiğini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gittikçe gemi azıya aldığını vurguladı.

---

399 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 40.

400 *Aynı belge*, vr. 79.

Kosıgin, SSCB ile ABD arasında başlayan diyalog konusunda bilgi verdi. Türkiye tarafı da Türk hükümetinin Sovyet-Amerikan ilişkilerini dikkatle izlediğini bildirdi.

Demirel ve Kosıgin, Arap-İsrail çekişmesini de müzakere ettiler. Kosıgin, Sovyetler Birliği'nin Yakın ve Orta Doğu'da barışın hâkim olmasını istediğini bildirerek İsrail'in yayılmacı politikasına karşı çıktı. Petrolle ilgili çalışmalarının yalnızca ekonomiyle sınırlı olduğunu ve ideolojik bir amaç gütmediğini vurguladı. Müzakereler, bazı uluslar arası konularda Türk-Sovyet bakışlarının birbirine yakın olduğunu gösteriyordu.

Aynı günün akşamı TBMM resepsiyon salonunda Kosıgin'in onuruna bir yemek verildi. Ziyafette hükümet başkanları birer konuşma yaptı. Demirel, Sovyet Heyeti'nin gelişinden memnuniyet duyduğunu, son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin Lenin ve Atatürk tarafından temeli atılmış içişlerine karışmama, egemenlik hukukuna, toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik prensipleri doğrultusunda olumlu adımlarla geliştiğini vurguladı. Devlet adamlarının ziyaretlerinin karşılıklı ilişkilerde önemli bir faktör olduğunu dile getirerek şunları söyledi: "*Sayın Başbakan, Sovyet ve Türk toplumları kadar birbirini yakından tanıyan ülkeler dünyada çok az bulunur. Bu, aynı coğrafyaya sahip olmamızdan kaynaklanan bazen olumlu, bazen de olumsuzluklarla dolu tarihî serüvenin bir göstergesidir. Her iki taraf da ilişkilerdeki iniş ve çıkışlardan ustaca faydalanmayı bilmişlerdir. Hatta en zor dönemlerde dahi Türk-Sovyet ilişkileri arzu edilmeyen menzile doğru yönelmemiştir. Bunda toplumlarımızın aklıselim tutumu ve tarihî tecrübesi önemli rol oynamıştır*"[401]. Demirel konuşmasında, halledilmeyi bekleyen ve tehlike oluşturan uluslar arası problemlere de dokundu. Böylesi durumların insanları kederlendirdiğini, bunun ortadan kaldırılmasında da halkların önemli rol oynadığını kaydetti. Problemlerin barışçı siyasî vasıtalarla halledilmesini ümit ettiğini, aynı zamanda Türk-Sovyet liderlerinin bu problemlerin halline olumlu baktıklarını ve aynı düşünceyi paylaştıklarını vurguladı. Son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde kaydedilen gelişmenin faydalı olduğunu, Türkiye'nin barışa sadık kaldığını dile getirdi. Örnek olarak da Kıbrıs sorununun barışçı vasıtalarla halline çalıştıklarını vurguladı. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimi ko-

401 Kobış B., Şarifov A., "*Vizit dobroy voli*", *İzvestiya*, 22 Aralık 1966, No: 300 (15388).

nusuna değinen Demirel, Sovyetler Birliği'nin teknik desteği ile kurulan müesseselerin Türkiye'nin ekonomik gelişiminde oynadığı rolü kaydetti. İlişkilerin, karşılıklı anlaşma doğrultusunda gelişmesinin her iki ülkenin ve halkın ilerlemesine ve dünya barışına katkı sağlayacağına inandığını bildirdi. Son olarak da Kosıgin'e esenlik, Sovyet halkına mutluluk dileklerini bildirdi.

Kosıgin de cevabî konuşmasında, dile getirilen güzel sözler için teşekkür etti. Türk-Sovyet ilişkilerinin temellerini Atatürk ile Lenin'in attığına değinerek şunları söyledi: "*En zor günlerde Türk ve Sovyet halkları birbirine yardım elini uzattı. Türkiye Cumhuriyeti'ni resmî olarak ilk tanıyan ülke Sovyetler Birliği oldu. Geçmiş günlerdeki ilişkilerimizde gerginlikler de oldu. Kısaca söylemek gerekirse ilişkilerimizde gökleri hem açık, hem de sisli günlerimiz olmuştur. Ancak en gerilimli anlarda bile barış içinde yaşamış ve birbirimize yardım etme ilkesine uyum göstermişiz. Bu da şunu gösteriyor: Yarım yüzyıl önce atılmış ilişkilerin temeli son derece sağlamdır. Bu durum şu anda Türk-Sovyet ilişkilerinin değerlendirilmesinde ve arzulandığı şekilde gelişmesinde kendini gösteriyor. Aramızda düşünce ayrılığı bulunmamaktadır. Yolumuz üzerindeki bazı olumsuzlukları kaldırmasını bilmişiz*"[402].

Kosıgin, bu sözleriyle İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden ilk yıllarda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik siyasetinden vazgeçtiğine işaret ediyordu. Her iki ülkenin hem Avrupa, hem de Asya'da olması durumunu ön plana çıkararak kıtada güven ortamının oluşturulmasının şart olduğunu vurguluyordu. O, daha sonra Avrupa kıtasındaki durumun ciddiyetine dikkat çekti. Nükleer silahlara sahip olmak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kesinleşen sınırların değiştirilmesi çabalarının uluslar arası gerginliği azaltmada katkısı olmadığını, ancak Avrupa'da yeni rüzgârların estiğini, halkların artık savaş istemediğini, normal yaşam şartlarında ömür sürmeyi arzuladıklarını, Batı Avrupa ülkelerinin hükümetlerinde de bu temayülün oluştuğunu, Sovyet tehlikesi ile ilgili masallara inanan insanları bulmanın artık çok zor olduğunu söyledi. Kosıgin sözlerine devam ederek şunları söyledi: "*Sovyetler Birliği, Orta Doğu'da uluslar arası ortamın oluşmasını istiyor. Türkiye de aynı düşünceyi paylaşıyor. Her iki ülkenin menfaatleri, bölgede barış atmosferinin hâkim olmasının şart olduğunu vurguluyor*"[403]. Kosıgin, daha sonra ABD'nin Vietnam'a saldırmasını şiddetle eleştirerek şunları

402 Aynı yer.

403 Aynı yer.

söyledi: "*Amerika'nın bu tutumu barış ve güvenlik adına korku oluşturuyor. ABD barıştan söz etse de, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ne, özellikle de Hanono'lu sivillerin üzerine bomba yağdırması kendisine başarı sağlamayacaktır. Vietnam ve müttefiklerinin mevcut gücü işgalciye gereken cevabı vermede yeterli olacaktır*"[404].

Kosıgin konuşmasının sonunda Türk halkının refahı ve gelişimi, Cumhurbaşkanı Sunay, Başbakan Demirel, eşi ve iki ülke halkları arasındaki dostluğun şerefine kadeh kaldırdı.

Ertesi gün Kosıgin, TBMM Senato Başkanı İbrahim Şevki Atasagun ve Parlamento Başkanı Ferruh Bozbeyli ile bir araya geldi. Meclis binasını gezen Kosıgin, milletvekillerinden İsmail Hakkı Yılanlıoğlu'nun koltuğuna oturarak burada otomatik oy verme sistemiyle ilgilendi. Ardından parlamento duvarında yer alan "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" yazısının anlamını ve içeriğini sordu. Ona, bu ifadenin Rusça karşılığı aktarıldı.

Sunay-Kosıgin görüşmesi

404 Aynı yer.

21 Aralık günü Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Kosıgin şerefine Ankara Palas'ta kahvaltı verdi. Başbakan Süleyman Demirel ise, Çankaya'ya çıkarak Kosıgin ile yaptığı görüşmeler konusunda cumhurbaşkanını bilgilendirdi.

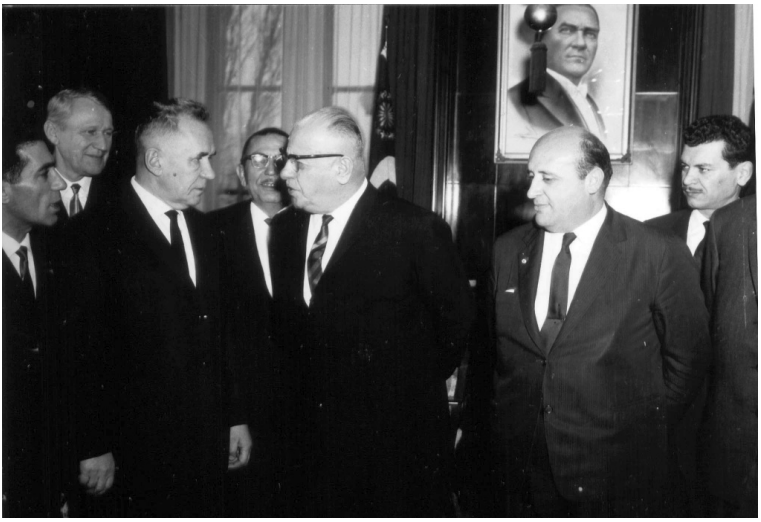

Sunay-Kosıgin-Demirel

Aynı gün Kosıgin, Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Çankaya Köşkünde kabul edildi. Bir saat kadar süren görüşmede ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgesel problemler genel prensipler yönünden tartışıldı, karşılıklı ilişkilerin faydalı bir şekilde geliştirilmesinin zarureti vurgulandı. Kosıgin, SSCB Yüksek Sovyeti ve Sovyet hükümeti adına Cumhurbaşkanı Sunay'ı Moskova'ya davet etti. Cumhurbaşkanı Sunay bu daveti memnuniyetle kabul etti[405]. Cumhurbaşkanı Sunay ve Konuğu çay içerek sohbet ettiler.

Akşam, Sovyet Büyükelçisi A. A. Smirnov, Kosıgin'in onuruna elçilikte yemek verdi. Yemekten sonra Kosıgin havanın sıfırın altında olmasına rağmen kendisi için ayrılan otele kadar yürümeyi tercih etti. Ona, Ankara Merkez Komutanı General Sabri Koçak eşlik etti. Kosıgin'in özel muhafızlığını üstlenen birliğin komutanı Rus albay kendisini kötü hissettiğinden arabayı tercih etti[406].

405 *Vneşnyaya politika*, 1966 qod, dok. No: 90, s. 312.

406 "*Kosıgin, Demirel ve İnönü*", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1966.

22 Aralık günü iki ülke başbakanları Kosıgin ve Demirel tekrar görüştü. Görüşmede Kosıgin ve Demirel'in dışında, Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Başkanı V. V. Şerbitski, Kazakistan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı M. Beysebayev, SSCB Dış İşleri Bakanlığı Birinci Yardımcısı V. V. Kuznetsov, SSCB Dış Ekonomi İlişkilerden Sorumlu Devlet Bakanı Yardımcısı İ. V. Arhipov, Sovyet Büyükelçisi A. A. Smirnov, Dış İşleri Bakanlığının Orta Doğu Sorumlusu S. P. Kiktev ve Dış İşleri Bakanlığı Basın Sözcüsü L. M. Zamyatin; Türkiye adına Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Güneralp, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Dış İşleri Bakanlığı Ekonomik İlişkilerden Sorumlu Yardımcısı diplomat Kamuran Gürün, Dış İşleri Bakanlığı Genel Müdürü, diplomat Pertev Subaşı ile Dış İşleri Bakanlığı Siyasî Planlama Grubu Başkanı İlter Türkmen yer alıyordu.

Sunay-Demirel-Kosıgin

Görüşmelerde Türk-Sovyet ilişkileri ve uluslar arası çeşitli konular geniş şekilde müzakere edildi. Demirel ve Kosıgin, Lenin ve Atatürk tarafından temeli atılan, geleneklere uygun olarak gelişen dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştireceklerini bildirdiler[407]. İlişkileri, eşitlik, birbirinin iç işlerine karışmama, bağımsızlıklarına karşılıklı saygı ve toprak bütünlüğü prensipleri doğrultusun-

407 *Vneşnyaya politika*, 1966 qod, dok. No: 90, s. 310.

da gelecekte de geliştirmeye hazır olduklarını vurguladılar[408]. Son yıllarda iki ülke arasında gelişen karşılıklı ilişkilerden duyulan memnuniyeti dile getirdiler. Bu ilişkileri daha ileriye götürme niyetinde olduklarını açıklayan başbakanlar, karşılıklı ve uluslar arası konularla ilgili olarak fikir alışverişinin yapılmasının ve mevcut ilişkilerin korunmasının elzemliğini vurguladılar. Kosıgin, SSCB ile Türkiye arasında tartışmalı herhangi bir konunun olmadığını, Türkiye ile olan ilişkilerin gelişmesinin diğer devletlerle olan ilişkilerin bozulmasına paralel olarak gelişmediğinin özellikle altını çizdi[409]. Onun düşüncesine göre ilişkilerin daha da ileri götürülmesi için belirli adımların atılması elzemdi. Gazeteler, Kosıgin'in bu önerisini, "*İki ülke arasında saldırmazlık anlaşmasının imzalanmasını vurguluyor*" şeklinde yazarak bunu ciddi bir teklif olarak değerlendiriyordu.

Demirel ve Kosıgin, uluslar arası konuları tartışırken, barıştan yana olan diğer güçlerle birlikte dünya barışının sağlanmasına ve gerginliğin azaltılmasına yardımcı olacaklarını vurguladılar. Barış içinde ve yan yana yaşama prensiplerine sadık kaldıklarını göstererek iki devlet arasındaki mevcut tartışmalı konuları diyalog yoluyla halletme niyetinde olduklarını bildirdiler. Devletler arası ilişkilerde birbirinin iç işlerine karışmamak, hükümranlık hakkına saygı göstermek ve eşitliğe riayet ederek ilişkilerde karşılıklı fayda prensibi benimsediklerini, Orta Doğu'nun, barış ve güvenliğin hâkim olduğu bir bölge olmasını arzuladıklarını bildirdiler.

Kosıgin, Türkiye'deki Amerikan üslerinin Sovyetler Birliği'ni rahatsız ettiğini ve bu durumun dünya barışı için tehlike kaynağı olduğunu söyledi[410]. Buna karşılık Demirel, ABD ile karşılıklı anlaşmalara uygun olarak açılan bu üslerin diğer devletlere karşı gizli bir amaç taşımadığını söyledi. Türkiye'nin NATO'ya katılmasının asıl amacının bir başka ülkenin toprağını işgal değil, kendi toprak bütünlüğünü koruma gayesine hizmet ettiğini, NATO'nun bir savunma paktı olduğunu, Türkiye ile NATO arasındaki ilişkileri bozmanın imkânsız olduğunu vurgulayan Demirel, Sovyetlerin Orta Doğu ülkelerine silah sattığını ve Akdeniz'de de benzer faaliyetlerini sürdürdüğünü vurguladı. Kosıgin ise, bu silahların Türkiye'ye karşı kullanılmak gayesiyle satılmadığını çeşitli delillerle

408 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 119.

409 *Aynı belge*, vr. 106.

410 AVPRF, f. 132, referatura po Tursii, op.56, p. 181, d. 19, l. 119.

kanıtlamaya çalıştı. Çeklerin Kıbrıs'a silah satışıyla ilgili haberi ise henüz duyduğunu ve bundan çok rahatsız olduğunu ifade etti.

Her iki ülkenin yetkilileri kendi fonksiyonlarını gerekli şekilde hayata geçirmek için BM kararlarına kesin uyumun şart olduğunun elzemliğine işaret ettiler. Barışı korumak ve sağlamlaştırmak gayesiyle uluslar arası anlaşmalar ve yükümlülüklerden doğan prensiplere kesin uyumun zarureti dile getirildi. Her iki başbakana göre devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine karışmamaları kendi hükümranlıklarını ve bağımsızlıklarını daha da güçlendirmiş olacaktı.

Güney-Doğu Asya'da beliren durumun tehlikeli olduğu vurgulandı. Demirel ve Kosıgin, Vietnam sorunuyla ilgili düşüncelerini açıklayarak 1954 Cenevre Anlaşmasının problemin halledilmesinde önemli bir dayanak noktası olduğunu kabul ettiklerini bildirdiler. Vietnam halkının kendi geleceğini hür bir şekilde kendinin tayin etmesi hakkına saygı gösterdiklerini vurguladılar. ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü savaştan duyulan rahatsızlık dile getirildi. Kosıgin, ABD'nin müttefiki olan Türkiye'nin Vietnam sorununun çözülmesinde daha etkin bir rol almasını rica etti[411].

Ardından Avrupa'nın güvenliği konusu üzerinde duruldu. Taraflar, Avrupa'nın tamamında yaşanan süreçlerin gelişimine katkıda bulunmanın ve barış için uluslar arası kontrol doğrultusunda silahların azaltılması konusunun hayata geçirilmesinin şart olduğunu vurguladılar. Nükleer silahların azaltılması konusunun ertelenemeyeceği, böyle bir antlaşmanın yapılmasına kadar tarafların ona engel olacak davranışlardan kaçınması konusunda anlaştılar. Her türlü nükleer silahın denenmesinin yasaklanması ile ilgili antlaşmanın yapılmasına taraftar olduklarını bildirdiler.

Her iki başbakan, Kıbrıs konusu üzerinde geniş fikir alışverişinde bulundu. Demirel, Türkiye'nin Kıbrıs konusu ile ilgili düşüncelerini tekrar dile getirdi. Kosıgin de, sorunun çözümüyle ilgili olarak Sovyetlerin daha önce açıkladığı tutumunun değişmediğini üzerine basarak vurguladı. Bu düşünceye göre Kıbrıs problemi barış yoluyla ve Ada'nın her iki halkının menfaatlerini göz önünde bulunduracak şekilde halledilmeli, burası NATO'un bir üssüne çevrilmemeliydi.

411 "*Kosıgin Türkiye'den Vietnam Savaşının Kesilmesi İçin Gayret Göstermesini İstedi*", *Milliyet*, 22 Aralık 1966.

Demirel ile Kosıgin, Kıbrıs sorununun aşılmasında BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli kararına uyulması konusunda ortak görüş bildirdiler.

İki tarafın görüşmesinde SSCB ile Türkiye arasındaki ticarî ve ekonomik konular geniş bir şekilde müzakere edildi. Her iki ülkenin coğrafî yönden birbirine yakın olması, doğal zenginlikleri, taraflara karşılıklı ticarî mübadele yürütmek ve iktisadî ilişkileri geliştirmek için geniş bir ufuk açıyordu. Taraflar ikili ticaret ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinden yana idi. SSCB'nin, Türkiye için cazip bir pazar olduğu ve Sovyet teknolojisinin de Türk sanayisinin gelişimi için gerekli olduğu vurgulandı. Ticarî alandaki mevcut eksiklikler de tartışıldı. Bu eksiklikler de daha çok ekonomik sistemlerin farklı olmasından kaynaklanıyordu. Yapılan ticarî anlaşmada yıllık 40 milyon dolarlık karşılıklı mal mübadelesi göz önünde tutulmuştu. Ancak Türkiye SSCB'ye yılda 20 milyon dolarlık mal ihraç edebilecek güçte değildi. Ticarî faaliyetler ise Sovyetler Birliği'nde devletin tekelinde idi. Alıcı ve satıcının tek olması karşılıklı ticaretin geliştirilmesinde engeller oluşturuyordu. Öte yandan Türkiye'nin SSCB'den aldığı ürünlerin hem kalitesi düşük, hem de pahalı idi[412].

Türkiye'de serbest pazar ekonomisi yürürlükteydi. Hükümet, ticaretle meşgul olanları SSCB ile ilişki kurmaya mecbur edemiyordu. Bu durum da iki ülke arasındaki karşılıklı ticaretin gelişmesine engel teşkil ediyordu.

Görüşmelerde, SSCB'nin Türkiye'de 200 milyon dolar değerinde sanayi müesseseleri inşa etmesi konusunda görüş birliğine varıldı. Ancak Türkiye'nin istekleri göz önünde bulundurularak bu miktar 225 milyon dolara yükseltildi. Sovyetlerden alınacak kredi 15 yıllık ve faiz miktarı % 2,5 idi. Türkiye bu kredi-yi tarım ürünleri ile ödeyecekti. İki ülke arasındaki ilişkilerin, hükümet ve meclisler vasıtasıyla geliştirilmesinin önemine işaret edildi. Kosıgin'in Türkiye'ye yönelik ilk ziyaretinin Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde bir dönüm noktası oluşturduğu vurgulandı. Kosıgin, hükümeti adına Başbakan Demirel'i SSCB'ye davet etti[413]. Demirel, daveti memnuniyetle kabul etti.

Başbakanlık binasından ayrılan Kosıgin, makam arabasına binerken gazetecilerin kendisine yönelttiği sorulara "*Burada hepimiz üşüyoruz*" cevabını vermekle yetindi. Demirel ise görüşmelerden memnun kalmıştı.

412 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 103.

413 *Vneşnyaya politika*, 1966 qod, dok. No: 90, s. 312.

Kosıgin ve heyeti öğleden sonra Türk Standartlar Enstitüsünün düzenlediği sanayi malları sergisine katıldı. Kosıgin burada yaptığı konuşmada; "*Sovyet standartları daha yüksektir ve kalite bakımından Türk mallarından iyi durumdadır*" diyerek kendi mallarını övdü. Sergilenen ürünlerin yüzde kaçının Türk, kaçının dış yapım olduğunu sordu. Ürünlerin %51.5'inin yerli üretim olduğu cevabını aldı. Daha sonra Kosıgin'e yakında Doğu Anadolu'da petrol aramaları için 5 km'ye varan sondaj çalışmalarında Sovyet yapımı kulelerden faydalanılacağı bildirildi. Enstitü'den ayrılan Kosıgin, "*Türkiye'nin sanayileşmekte olduğunu ve millî sanayinin kurulmasının büyük önem taşıdığını*" vurgulayarak başarılar diledi.

Kosıgin başkanlığındaki Sovyet heyeti Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesini de ziyaret etti. Yüzlerce öğrenci Fakülte'nin girişinde alkışlarla Sovyet heyetini karşıladı. Üniversite Rektörü Cumhur Ferman ve Fakülte Dekanı Sebahattin Özbek konukları selamlayarak "*Hoş geldiniz*" dedi. Dekan Özbek, fakültelerinin 1933 yılında Atatürk'ün teşebbüsüyle faaliyete başladığını vurgulayarak Kosıgin'e bu konuda bilgilendirici açıklamalar yaptı. Kosıgin burada, fakülte talebelerine yönelik kısa bir konuşma yapmak istediğini belirtti ve isteği olumlu karşılandı. Kosıgin, toplanan kalabalık öğrenci grubuna Sovyet öğrencileri ve bilim adamlarının selamını aktararak, ziraatın Türk millî ekonomisinin gelişmesinde oynayacağı rolü vurguladı ve öğretim üyeleriyle öğrencilere teşekkür etti[414].

Akşam ise Kosıgin, kendisi için tahsis edilen otelde Başbakan Demirel ve eşi Nazmiye Hanım'ın onuruna bir yemek verdi. Yemek öncesi karşılıklı birer konuşma yapan her iki ülkenin başbakanları, ikili ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde durarak bunun yararından söz ettiler. Kosıgin konuşmasında şunlara dokundu: "*Yapılan görüşmelerin asıl gayesi iki ülke arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve sağlamlaştırmaktır. Türkiye ile olan ilişkilerimizin iyileştirilmesi Sovyetler Birliği'nin dış siyasetinin önemli bir parçasıdır. Sovyetler Birliği, Türkiye ile olan ilişkilerimizi normalleştirmek gayesini güdüyor ve benim ziyaretimin asıl maksadı da budur. İki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için de objektif şartlar mevcuttur. Türkiye tarafının ilişkilerimizle ilgili düşüncesi Sovyetler Birliği'nin yönetimi tarafından son derece olumlu karşılanmıştır. Toplumlarımız iki ülke arasındaki*

414 Kobış B., Şarifov A., "*Pod znakom dobrososedstva*", *İzvestiya*, 24 Aralık 1966, No: 301 (15389).

kara ve deniz sınırının barış ve dostluk sınırı olmasından emin olmalı ve bu durum dış etkenlerin etkisiyle değişmemelidir. Sovyetler Birliği bu yönde her türlü adımı atmaya hazırdır"[415]. Kosıgin, "dış etken" derken Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkilerine işaret ediyordu.

Kosıgin, ülkesinde Kıbrıs probleminin de dâhil olduğu bütün tartışmalı konuların barışçıl yollarla çözümünden yana olduklarını, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını savunduklarını vurgulayarak şunları dile getirdi: "*Sovyet Hükümeti, Ada'daki yabancı askerî birliklerin çıkarılmasını ve askerî üslerin kaldırılmasını istiyor. Mevcut problemin de Kıbrıslılar tarafından çözülmesini, Ada'da yaşayan her iki toplumun kanunî haklarının göz önünde bulundurulmasını arzuluyor. Her iki ülke arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için elverişli ortam mevcuttur. Siyasî ve ekonomik işbirliğinin paralel şekilde gelişerek birbirini tamamlaması elzemdir. Barışçı olan ve gün geçtikçe gelişen Türkiye Cumhuriyeti dünyanın bu coğrafyasında barışın ve güven ortamının güçlendirilmesinde önemli bir faktör olabilir. Hiçbir taraf kendi düşüncelerini diğerine dikte ettirmek istemiyor. Birbirimizi anlamaya ve temas noktaları bulmaya çalıştık, bunu da başardık*"[416].

Süleyman Demirel de cevabî konuşmasında şunlara dokundu: "*Türk toplumu adına sarf ettiğiniz değerli görüş ve açıklamalarınızdan dolayı size teşekkür ederim. Her iki devletin bazı uluslar arası konulardaki görüşleri örtüşüyor. İki ülke arasındaki ilişkiler, içişlerine karışmamak, bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde gelişiyor ve bu da bizi memnun ediyor. Türkiye, komşusu SSCB'ye özel önem veriyor. Sayın Kosıgin'in bu ziyaretini Türkiye-SSCB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendiriyoruz. Yakın bir zamanda çeşitli alanlarda büyük gelişmelerin kaydedileceğini ümit ediyorum*"[417].

Aynı gün Kosıgin ve Sovyet temsilcileri onuruna Ankara Devlet Opera ve Bale Tiyatrosunda özel bir gösteri sergilendi. Gösteriye gelenler Kosıgin ile Demirel'i hararetle karşılayıp alkışladılar. Çaykovski'nin "Kuğu Gölü", "Toska" ve Türk balesi "Kaynak"tan oluşan gösteri sunuldu.

---

415 Aynı yer.

416 Aynı yer.

417 Aynı yer.

23 Aralık günü Kosıgin başkanlığındaki Sovyet Heyeti Türk Silahlı Kuvvetlerine ait C-130 uçağıyla İzmir'e uçtu[418]. İzmir Cumaovası Havaalanı'nda sivil ve askerî yetkililerce karşılanan Kosıgin için resmî tören yapıldı. Kosıgin, tören kıtasını selamladıktan sonra konuk heyet, büyük bir incelikle Sovyetler Birliği bayrağı çekilmiş Büyük Efes oteline yerleşti. Konuk Heyet'e Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Büyükelçi Hasan Esat Işık eşlik ediyordu. Şiddetli yağan yağmura rağmen şehir sakinleri caddeye çıkarak konukları hararetle selamlıyordu. Yağış ve soğuğa rağmen güvenlik gerekçesiyle İzmir sokaklarını ve caddelerini dolduran polislerin %30'u gribe yakalanmıştı. Kosıgin'in dönüşünden sonra onlara 3 gün izin verildi.

Sovyet Heyeti, İzmir Valisi Namık Kemal Şentürk ve Belediye Başkanı Osman Kibar'la birer görüşme gerçekleştirdi. Ardından da günlük 60.000 metre çeşitli türde kumaş üreten Kula Mensucat Tekstil Fabrikasını ziyaret eden konuklar, üretimle ilgili bilgiler aldılar, ustalarla ve işçilerle sohbet ettiler. Fabrika çıkışında Kosıgin'i bekleyen Türk ve yabancı basın mensupları Kosıgin'den izlenimlerini aktarmasını rica ettiler. Kosıgin de, üretimin son derece yüksek kalitede olduğunu, fabrikada üretilenleri almaya hazır olduklarını, Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'ye sanayi malları satmaya hazır olduğunu söyledi. Asıl uzmanlık alanı dokumacılık olan Sovyet Başbakanı; SSCB dokuma sanayisinin büyük gelişme kaydettiğini vurguladı. Bir gazetecinin "*Özel sektörle ilgili yaklaşımınız nedir?*" sorusuna Kosıgin şu cevabı verdi: "*Bir komünist olarak özel sektöre karşıyım*"-dedi.

Akşam Vali ve Belediye Başkanı Büyük Efes Oteli'nde konukların onuruna bir yemek verdi. Kosıgin ve Vali birer kısa konuşma yaptı. Kosıgin konuşmasında, iki ülke arasında herhangi bir uzlaşmazlığın olmadığını ve ilişkilerin geliştirilmesi için gereken her türlü fırsatın mevcut olduğunu söyledi. Türk mutfağını çok beğendiğini belirten Kosıgin, aşçıbaşını yanına davet ederek bizzat teşekkür etti, hatta ona altın para verdi. Büyük Efes Oteli'nden Moskova'ya telefon eden Kosıgin, ameliyat olan eşiyle konuştu. Telefon bağlantısının beklediğinden de çok kısa sürede, iki dakikada gerçekleşmesinden dolayı Kosıgin, Çağlayangil'e teşekkür etti.

Konuklar 24 Aralık günü, Türk arkeologlar tarafından Efes Antik Kentinde sürdürülen kazıları görmek için özel otobüslerle bölgeye gitti.

---

418 "*Kosıgin İzmir'de*", *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1966.

Kosıgin ziyareti her kesimi memnun etmişti denilemezdi. Özellikle de milliyetçi çevreler Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin sömürülmesinden dolayı son derece rahatsızdı. İstanbul Milli Türk Talebe Birliği Başkanı Mehmet Niyazi Özdemir, Sovyetlerin uzattığı elin Türkiye tarafından sıkılmasının imkânsız olduğunu ileri sürüyordu. Onlar Kosıgin İstanbul'a geldiğinde Enver Paşa ve Osman Batur'a ait portreler vermeyi planlıyordu.

İzmir'deki görüşmeleri tamamlayan Kosıgin başkanlığındaki Sovyet Heyeti İstanbul'a geçti. İstanbul polisi sıkı güvenlik önlemleri aldı ve teyakkuza geçirildi. Saatin geç olmasına ve havanın elverişsiz olmasına rağmen halk caddelere akın ederek konukları sevgiyle selamladı. Kosıgin'in geçtiği yollara milliyetçi çevreler, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk toplumlarının sömürülmesinin göstergesi olarak siyah bayraklar ve çeşitli sloganlar yazdığından dolayı geçiş güzergâhı değiştirildi[419].

Kosıgin, havaalanından doğruca İstanbul Valisi Vefa Poyraz ve Belediye Başkanı Haşim İşcan'ın makamına giderek onlarla sırasıyla görüştü. Vali, İstanbul'da sanayinin sürekli olarak geliştiğini ve son yıllarda Sovyetler Birliği'nden gelen turist sayısının her geçen yıl biraz daha arttığını bildirdi. Kosıgin de, Moskova ile İstanbul arasında doğrudan uçak seferlerinin açılmasıyla birlikte bu rakamın daha da artacağını vurguladı. Kosıgin buradan, ikametgâhı için ayrılan Şale'ye geçti. Onun geçişi esnasında aleyhte veya lehte herhangi bir olay olmadı. Kosıgin'e eşlik eden heyet ise Hilton Oteli'ne yerleştirildi.

Kosıgin, 25 Aralık gününe İstanbul'un tarihî mekânlarını ziyaretle başladı. Önce Sultanahmet Camii'ni ziyaret eden Kosıgin, yanındaki rehbere cami konusunda epey sorular sordu. Caminin dört bir tarafını tekrar tekrar dolaşan Sovyet Başbakanı, caminin mimarî üslubuna hayran kaldı. Caminin 15 yılda tamamlandığını öğrenince "Günümüzde 15 yıl içinde böylesi bir sanat eserinin yapılacağına dair bir inancı olmadığını" vurguladı. Cami'den çıkışında ise şunları söyledi: "*İnsanı öylesine büyüleyip etkisi altına alıyor ki, bir türlü ayrılmak istemiyor. Her bölümde ayrı bir incelik ve güzellik var. O dönemlerde bu denli güzel ve muhteşem bir yapının nasıl inşa edildiğine hayret ediyorum*"[420].

---

419 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 116.

420 Aynı belge.

Kosıgin Sultanahmet'te

İstanbul ziyaretinde Kosıgin'e dört tercüman, koruma birliğinin başında bulunan bir general ve bir de subay eşlik ediyordu. Bunun dışında Türkiye tarafından da çok sayıda koruma, polis ve asker, Konuk Başbakan'ın çevresinde adeta etten duvar oluşturmuştu. Sultanahmet'ten ayrılan Kosıgin, sıkı güvenlik önlemleri altında Ayasofya Camii'ne uğradı. Kosıgin, müzeyi gezerken rehbere bir dizi sorular sordu. Ardından: "*Ayasofya insanı eski dönemlere götüren muazzam bir yapı*" diye tanımlayarak minyatür bir Ayasofya'nın Moskova'da yer aldığını belirtti. Müzeden çıkışta toplanan insanların arasında bulunan ve milliyetçi bir gazeteci olan uzun boylu genç bir delikanlı Kosıgin'e küfretmek istediyse de

polisler hemen atılıp ağzını kapadı ve gözaltına aldı. Bu olaydan başka Kosıgin lehinde veya aleyhinde herhangi bir olay vuku bulmadı.

Ayasofya Camii'nden sonra Topkapı Sarayını ziyaret eden Kosıgin, girişte Mehter takımıyla karşılandı. Mehter takımını sessiz bir şekilde dinleyen Kosıgin daha sonra Saray'ın Çini, Hazine ve diğer kısımlarını gezdikten sonra saray bahçesinde bulunan dilek havuzuna madenî bir para atarak dilekte bulundu.

Bu ziyaretlerinin ardından, Belediye Başkanı İşcan tarafından Tarabya Oteli'nde onuruna verilen yemeğe katılan Kosıgin, "*Biz yakın komşuyuz ve komşumuzu yakından tanımak için burada bulunuyoruz*" -dedi[421].

Kosıgin, yemekten sonra Boğazda bir vapur gezintisine çıktı, buradan da Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Saray'daki antika eşyalara hayran kaldığını saklamayan Kosıgin akşam ise Vali Vefa Poyraz'ın Hilton Oteli'nde verdiği yemeğe katıldı. Kosıgin'e İstanbul ziyaretinde İhsan Sabri Çağlayangil, İçişleri Bakanı Faruk Sükan, TBMM Senatosu Dışilişkiler Komitesi Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, Belediye Başkanı Haşim İşcan, Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Birinci Ordu Komutanı General M. Takmak, İstanbul Garnizon Başkanı General S. Pekyun eşlik ediyordu.

Vali Poyraz, yemekte yaptığı konuşmasında, Türk ve Rus halklarının yüzyıllardan beri komşu olduklarını, ilişkilerinde tatlı ve acı anıların bulunduğunu, bunların da birbirlerini tanımalarına yardımcı olduğunu ve şimdilerde karşılıklı saygının önemli bir mesafe kaydetmesinden memnuniyet duyduklarını, Kosıgin'in bu ziyaretinin ilişkilerin ilerlemesinde önemli rol oynadığını belirtti.

Kendine gösterilen samimi yaklaşımdan dolayı teşekkür eden Kosıgin, Türk devlet ve hükümet adamlarıyla yaptığı faydalı görüşmelerin önemini vurgulayarak şunları söyledi: "*Ülkelerimiz arasındaki yol ortaktır ve bu yolda herhangi bir engel bulunmamaktadır. İstanbul ziyaretime gelince, bu şehrin tarihi ve burada bulunan tarihî eserler, geçen yüzyıldan beri ülkemizde gayet iyi bilinmektedir. Beni sevindiren şey ise şehir halkının bu tarihî mirası göz bebeği gibi korumasıdır*"[422]. Konuk Başbakan İstanbul'un yalnızca tarihî yerlerini değil, diğer yerlerini de gezmişti.

---

421 Aynı yer.

422 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 129.

Kosıgin İstanbul'da bulunduğu esnada Başbakan Demirel Çankaya Köşkü'ne çıkarak Cumhurbaşkanı Sunay'la bir saat süren görüşme yaptı. Demirel, Kosıgin'le yapığı görüşmeler ve ziyaretle ilgili geniş bilgi sundu. Çıkışta gazetecilerin "*Cumhurbaşkanı ile neler konuştunuz*?" şeklindeki sorusuna "*Memleket meselelerini konuştuk*" diyerek cevap verdi. Çankaya'dan ayrıldıktan sonra Kosıgin'i uğurlamak için uçakla İstanbul'a gitti. Başbakan Demirel, 27 Aralık akşamı İstanbul Şale Sarayı'nda Kosıgin'in onuruna büyük bir davet verdi. Davete 900 kişi çağırılmıştı. Gazeteler, "*Şale Sarayı şimdiye kadar böylesi büyük bir davet görmedi*" diye yazdı[423].

Davette bir konuşma yapan Demirel, Kosıgin'in Türkiye'ye gelişini tarihî bir olay olarak değerlendirerek şunları söyledi: "*Görüşmelerimizde önemli bir mesafe kat edilmiştir. Bu ziyaret Türk-Sovyet ilişkilerinde iz bırakacak ve her zaman önemli bir aşama olarak değerlendirilecektir. Dünyada ender milletler Türkler ve Ruslar gibi birbirini yakından tanıma fırsatını yakalamıştır. Halklarımız yüzyıllardan beri komşu olarak yaşamaktadır. Biz coğrafî açıdan yakın olsak da, bazen bu coğrafya bizi birbirimizden uzaklaştırmış, birbirimize uzaktan bakmayı kederle seyretmişizdir. Kuşkusuz, bizim asıl maksadımız karşılıklı ilişkiler ve düzenlenecek ziyaretler vasıtasıyla Türk ve Sovyet halklarının birbirini iyi tanıması, son dönemlerde uygulamaya konulan büyük çalışmaları görmeleri ve anlamalarıdır. Sizin ziyaretiniz bu gaye uğrunda atılmış önemli bir adımdır*". Demirel, Türkiye'nin başlıca sorununun ekonomik kalkınma ve toplumun refah düzeyinin yükseltilmesi olduğunu vurguladı, Kosıgin'i önemli devlet adamı olarak vasıflandırdı. Aynı zamanda Türk halkının barışın teminatı olarak iki büyük devletin ellerindeki imkânları ortak amaca uygun bir şekilde değerlendirmek arzusunda olduğunu belirtti. Demirel, Kosıgin'in bu ziyaretinin bu yönden son derece büyük önem taşıdığını vurgulayarak şunlara dokundu: "*Biz uluslar arası sorunları her zaman aynı bakış açısından değerlendiremeyebiliriz; ancak yaptığımız görüşmeler bakış açılarımızı dile getirmeye ve imkânlar çerçevesinde yakınlaştırmaya ortam hazırlamaktadır*". Türkiye açısından hayati bir mesele olan Kıbrıs sorununa değinen Demirel, bu konuda aynı düşünceyi paylaştıklarını ifade etti. Her iki devletin BM'nin güçlendirilmesiyle ilgili görüşleri de aynı idi. Demirel, SSCB ile Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğinin geniş bir perspektife sahip olduğunu vur-

423 *Aynı belge*.

guladı. En sonunda ise SSCB hükümetini ve halkını, Luna-13 uzay gemisinin başarıyla uzaya gönderilmesi dolayısıyla kutlayarak kadehini Kosıgin'in, Sovyet Heyeti'nin ve Sovyet halklarının onuruna kaldırdı.

Kosıgin yaptığı cevabî konuşmada, ziyaretini tarihî bir şehir olan İstanbul'da noktaladığını özellikle vurguladı. İstanbul'un kendinde son derece büyük etki bıraktığını dile getirerek şehrin yöneticilerine ve halkına teşekkür etti. Türkiye'nin her yerinde hararetle karşılandıklarını, Sovyet halkının da aynı duyguları paylaştığını vurguladı. Türkiye'nin ekonomi ve uygarlık yönünden yakaladığı gelişme sürecini yakından gördüklerini, Türk halkının kendine has duygularını hissettiğini, Çaykovski'nin eserlerini dinlediğini, Türk halkının Sovyet halklarının kültürüne saygı duyduğunun şahidi olduklarını dile getirdi. Daha sonra yaptığı görüşmelerde karşılıklı ve uluslar arası problemler konusunda fikir alışverişinde bulunduklarını, bunların önemini vurguladı. Ziyaretinin kendine münhasır tali bir olay olmadığını, SSCB'nin Türkiye ile ilgili siyasetinde genel çizginin hayata geçirilmesi konusunda bir adım olduğuna işaret etti. Bu çizginin de ülkeler arasındaki karşılıklı güveni, iyi komşuluğu sağlamlaştırmayı gaye edindiğini, bu konuda herhangi bir tereddüdün yaşanmadığını ve Türkiye'de yürütülen siyaseti göz önünde bulundurarak hayata geçirilebileceğini vurguladı. Kosıgin, Türkiye tarafının da ilişkilerin geliştirilmesinden yana olduğunu dile getirerek şunları söyledi: "*Bazı uluslar arası konularda aramızda görüş ayrılıkları bulunsa da, bunlar Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimine engel teşkil etmiyor. Mevcut sorunlar ortadan kaldırılabilir, bunu özellikle vurgulamak isterim*". Kosıgin, konuşmasının sonunda Türk yöneticilere ve Türk halkına teşekkür ederek mutluluk dileklerini bildirdi.

Şale Köşkü'nden ayrılan Kosıgin "Harun" vapuruyla Boğaz turuna çıktı. Oradan da Eczacıbaşı Seramik Fabrikası'nı gezdi. Burada kullanılan makinelerin hangi ülke yapımı olduğunu soran Kosıgin yetkililerden "*Almanya*" cevabını alınca tekrar "*Batı Almanya mı*?" diye sorusunu yineleyince "*evet*" cevabını aldı. Daha sonra fabrikadaki işçilerin milliyetini sorunca da, fabrikada çalışanların tamamının Türk olduğu iletildi.

Eczacıbaşı'ndaki gezisini tamamlayan Kosıgin, Çayıroba Şişe ve Cam Fabrikası'na gitti. Fabrikadaki çalışma koşullarıyla ilgilenen Kosıgin, iki işçinin

koluna girerek onlardan üretim süreci ve aldıkları maaş konusunda bir sürü soru sordu. İşçilerin verdikleri cevapları dikkatle dinledi. Fabrika yetkilileri tarafından kendine hediye verildi, sonra da Konuk Başbakan ve heyeti öğlen yemeği için Bayramoğlu Sitesi'ne yöneldi.

Gezinin sonunda Moskova ve Ankara'da aynı zamanda ortak resmî bildiri yayınlandı[424]. Bildiride, tarafların karşılıklı ve uluslar arası meseleler etrafında müzakere sürecini devam ettireceklerinin, Lenin ve Atatürk tarafından temelleri atılan ilişkilerin daha da geliştirilmesinin altı çizilirken, iyi komşuluk ilişkilerini oluşturmanın elzemliğine vurgu yapılıyordu. Birbirlerinin iç işlerine karışmama prensibi temelinde, ilişkileri geliştirme konusundaki istek vurgulanıyordu. Tarafların Yakın ve Orta Doğu'da, barış ve güvenliğin oluşmasına çalışacakları, BM prensipleri doğrultusunda hareket etmelerinin elzemliği ön plana çıkarılıyordu. Güney-Doğu Asya'da oluşan gerginlikten iki tarafın da rahatsızlık duyduğu, Vietnam sorununun barışçı yollarla halledilmesinin gereği, Vietnam halkının kendi kaderini tayin hakkına saygı gösterilmesinin elzemliği, bu konuda 1954 tarihli Cenevre Anlaşması'nın ölçü alınması üzerinde duruluyordu. SSCB ve Türkiye'nin, Avrupa'da işbirliği ve barışa her yönden yardımcı olacakları vurgulanıyordu.

28 Aralık günü Kosıgin başkanlığındaki Sovyet heyeti İstanbul'dan ülkelerine uğurlandı. Yeşilköy Havaalanı her iki ülkenin bayraklarıyla süslenmişti. Havaalanı'nda Sovyet Başbakanı bir basın toplantısı düzenledi. Gezisinin başarıyla tamamlandığını vurgulayan Kosıgin, Kıbrıs'la ilgili bir soruyu cevaplandırırken "*Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ı bağımsız, hür ve barış içinde görmek istiyor*" diyerek sözlerini şöyle devam ettirdi: "*Bizim dostluğumuzdan dünyada yalnızca barış kazançlı çıkacaktır. SSCB ve Türkiye yakın dost olabilir. Bu ziyaretim son derece önemlidir ve Doğu-Batı ilişkilerine önemli etki edecektir. Artık barış için yeni bir ocak tütmeye başladı. Türk-Sovyet ilişkileri sadece Ortadoğu'da değil, tüm dünyada olumlu yönde etki edecektir*".

Heyeti, Başbakan Süleyman Demirel, Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, Maliye Bakanı Bilgehan, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Deriner, Ticaret Bakanı Müftüoğlu, İstanbul Valisi Poyraz, Belediye Başkanı İşcan, Türkiye'nin Mosko-

424 "*Ortak Bildiri*", *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1966.

va Büyükelçisi Işık, Birinci Ordu Komutanı M. Takmak ve diğer resmî şahıslar, ayrıca Türkiye'deki Sovyet Büyükelçisi A. Smirnov yolcu etti. Havaalanı'nda askerî tören yapıldı, her iki ülkenin millî marşları çalındı. Başbakanlar birbirlerinin elini sıktı. İL-18 uçağı havalandı. Kosıgin'i Vnukova Havaalanı'nda G. İ. Voronin, K. T. Mazurov, A. Y. Pelşe, A. N. Şelepin, SSCB Başbakan yardımcıları N. K. Baybakov, V. E. Dımşiç, M. T. Yefremov, V. A. Kirillin, M. A. Leseçko, İ. T. Novikov, L. V. Smirnov, SSCB bakanları V. G. Bakaev, A. A. Gromiko, E. F. Loginov, V. V. Maçkeviç ve KGB Başkanı V. E. Semiçastnıy ile diğer resmî şahıslar karşıladılar. Karşılayanlar arasında Türkiye'nin SSCB'deki temsilcisi İlter Türkmen de yer alıyordu.

Kosıgin'in gelişi, Türk devlet yetkilileri tarafından son derece önemli bir olay olarak değerlendirildi. Muhalefetteki CHP Genel Başkanı İsmet İnönü şu açıklamayı yaptı: "*Sayın başbakanın ülkemize yaptığı ziyaret çok önemlidir. En önemlisi karşılıklı güven ortamının oluşmasıdır. Bu da büyük bir başarıdır*"[425].

Dışişleri Bakanı Çağlayangil, *Bayram Gazetesi*'nin kendisiyle yaptığı röportajda şunları dile getiriyordu: "*Bizim büyük komşumuz Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz, bağımsızlığa saygı ve içişlerine karışmamak prensipleri doğrultusunda gelişmektedir. Karşılıklı ilişkilerimizdeki en önemli adım, SSCB Başbakanı A. N. Kosıgin'in Türkiye'ye yaptığı ziyaret olmuştur*[426]".

Kosıgin'in ziyareti, Türk basınında tek yönlü olarak değerlendirilmiyordu. Gazetelerde çeşitli düşünceleri ileri süren makaleler yayınlanmıştı. Bazı gazeteciler bu ziyareti son derece olumlu olarak değerlendiriyordu. *Akşam* gazetesi, Demirel'in "*Biz görüşmelerin sonucundan memnunuz*" açıklamasını manşetlerine taşıdı.

Tanınmış gazeteci Nadir Nadi, *Cumhuriyet* gazetesindeki köşe yazısında şunlara dokunuyordu: "*Lenin ve Atatürk'ün birlikte yürüttüğü çabalar sonucunda dostluk ve barış içinde yaşama prensipleri temelinde oluşturulan iki ülke arasındaki ilişkiler hem bu ülkeler, hem de dünyada barışa katkı yapmıştır. Türk yetkilileri Sovyet Başbakanı'na özel önem ve ilgi göstermişlerdir*".

---

425 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 119.

426 Şarifov A., "*Vzaimnoe uvajenie*", *İzvestiya*, 24 Mart 1967, No: 70 (15464).

Aynı gazetenin siyaset yorumcusu Burhan Felek ise, geziyi iki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olarak değerlendirmekteydi. Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerin Atatürk ve Lenin devrindeki gibi olması için bütün imkânların mevcut olduğunu ileri sürüyordu. Ziyareti son derece olumlu karşılayan gazete "*Ülkelerimiz dost olabilir. Bu ziyaret Türkiye'de Sovyetler'e karşı itimadın oluşmasına yardımcı oldu*" diye vurgu yapıyordu.

Forum dergisi bu ziyaretin iki ülke arasındaki ilişkilerde güven ortamının oluşmasında önemli rol oynadığını dile getiriyordu. Bazı yorumcular ise müzakerelerin iki ülke arasındaki ilişkilerin çerçevesinden çıktığını ve bazı uluslar arası konularda tarafların düşüncelerinin örtüştüğünü özellikle vurguluyordu.

İstanbul'da yayımlanan *ABDC* gazetesi, ekonomik ilişkilerin Türk ekonomisini canlandıracağını vurgulamaktaydı[427].

Ancak bazı gazeteler Kosıgin'in gelişinin sanıldığı kadar büyük önem taşımadığını öne sürüyordu. Basında şu düşünce oluşmuştu: Kosıgin, ABD ile ilişkilerin sebebini anlamadan Ankara'yı Washington'dan ayırmak için çaba harcadı. Türkiye, diğer devletlerle olan ilişkilerini kendi istekleri doğrultusunda yürütmektedir. Türkiye toprakları, müttefiklerinin aleyhine kullanılacak bir alan değildir[428].

Bazıları ise Türk-Sovyet ilişkilerinin süratini, "kaplumbağa yürüyüşü" olarak tanımlamaktaydı.

Kosıgin'in yaptığı konuşmalar ve söylediği sözler hayalden uzaktı ve gerçek bir mahiyet taşıyordu. İki ayrı sisteme sahip devletlerin barış içinde yan yana yaşayabileceğini gösteriyordu.

Sovyetlerin yapacağı malî yardımla ilgili görüşlerini bildiren basında şunlar dile getiriliyordu: "*SSCB, Türkiye'ye krediyi karakaşına, kara gözüne hayran olduğundan vermiyor. ABD üsleri SSCB'yi tehdit ettiği için Sovyetler daha ince bir politika yolu izlemeye başlamıştır. Yapılacak yardımlar eninde sonunda Türkiye'yi komünist bir ülkeye çevirecektir. Bu yardımlar sayesinde Rus uzmanlar Türkiye'ye*

427 Kobış B., Şarifov A., "*Na beregah Bosfora*", *İzvestiya*, 27 Aralık 1966, No: 303 (15391).

428 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 19, l. 101.

komünist içerikli kitaplar ve broşürler de getirerek gençlerin kafasını zehirleyecektir. Bu saatten sonra da Sovyetleri Türkiye'den kovmak zor olacaktır".

Sovyet karşıtı güçlerin propagandası epeyce etkindi. Sovyet dış politikasının Türkiye konusunda samimî olmadığını, ülke içinde komünist propagandasını artırdığını ve bunun kaynağının da Sovyetler olduğunu belirtiyorlardı. Basında Sovyet karşıtı yazılar da çoğalmaktaydı. Bazı gazeteler; "Rusya, Türkiye'nin dostu olamaz. Atatürk komünizme karşı idi" içerikli yazılar yayınlamaktaydı. Bir gazetede "Mustafa Kemal'in Komünist Partisi" başlıklı makalede şöyle deniyordu: "*SSCB, Bizim Radyo ve casuslarının aracılığıyla Türkiye'de kızıl devrimi hazırlamaktadır. Çar İstanbul'u alamadı, komünistler sosyal patlama ile ele geçirmek istiyor*"[429].

Kosıgin'in ziyareti dünya basınının da gündeminde yer alıyordu. İngiltere'nin *The Guardian* gazetesi seferle ilgili şu yorumda bulundu: "... *Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazandı... Bu gezi, iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesine ve Türkiye'de Ruslara karşı güven duyulmasına ortam sağlıyordu*"[430].

Türkiye, uluslar arası gerginliğin zayıflamasına yardımcı oluyordu. SSCB'nin Türkiye'ye yaklaşma isteği Doğu-Batı arasında oluşan Soğuk Savaş'ın soğumasını istemesinden kaynaklanıyordu. Bazı çevreler, Ankara'nın Beyaz Sarayın onayını alarak Sovyet yardımına yeşil ışık yaktığını iler sürüyordu.

Bazı uluslar arası konularda fikir ayrılığı olmasına rağmen, devlet yetkilileri arasındaki samimi ve yararlı görüşmelerin iyi sonuç verdiği kendini gösterdi. Bu ziyaret, iki ülke ilişkilerinin gelişimi açısından tarihî dönüm noktası idi. Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk defa Sovyet Hükümeti'nin başbakanı Türkiye'yi ziyaret etti. Masa başında Sovyet ve Türk yetkilileri, devletlerini ilgilendiren konuları yüz yüze müzakere ettiler. Karşılıklı ve uluslar arası meselelerle ilgili etraflı fikir alışverişinde bulundular. Her iki taraf da ayrı ayrı toplumsal sistemle yönetilmiş olsalar da, barış ve güven ortamında yan yana yaşama prensiplerine sadık kalmaları, yeni savaş tehlikesine engel olma ve halklar arasında faydalı işbirliğinin oluşması için çaba harcadıkları bu müzakerelerle kendini gösterdi. İç

429 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 18, l. 12, 23.

430 *The Guardian*, December 31, 1966.

işlerine karışmama, nükleer silahların yaygınlaşmaması ve bütün nükleer denemelerin yasaklanması, silahların azaltılması konularında her iki tarafın görüşü de örtüşüyordu.

Bu ziyaret, Avrupa'da ve Akdeniz bölgesinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çizilen siyasî haritaların ne kadar eskimiş ve çürümüş olduğunu gösteriyor ve karşılıklı ilişkilerde yeni bir aşamanın başlangıcını ortaya koyuyor, işbirliğinde yeni ve geniş bir ufuk açıyordu. Bu ziyaret ayrıca Sovyetler Birliği'nin dış siyasetinin genel çizgisinin bir bölümünü oluşturuyordu. Bu çizgi, SSCB'nin Türkiye ile karşılıklı ilişkilerde yürüttüğü iyi komşuluk ve güven ortamının hayata geçirilmesinden başka bir şey değildi.

Kosıgin'in Türkiye ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir aşama olarak Sovyet halkları ve Türk halkı arasında iyi komşuluk ve barışçı işbirliği için yeni ufuklar açıyordu. Siyasî liderlerin geçmişin yükünden kurtulmaları olumlu bir gelişme idi. Türkiye-SSCB sınırlarının dostluk ve barış sınırına çevrilmesi, Türk-Rus dostluğunu istemeyen güçlerin dışındaki herkes tarafından rağbetle karşılandı. Bu ziyaret, Sovyet dış siyasetinin en önemli başarılarından biri oldu.

Gezinin İlk Sonuçları

Kosıgin'in ziyareti her şeyden önce ekonomik işbirliğinin çeşitli alanlarda yankı bulması yolunda önemli bir adım oldu. Bu ziyaretle iki ülke arasında ilişkilerde uzun süreden beri devam eden görüşmeler ve Sovyetlerin yapacağı teknolojik destek nihayet çözüme kavuşturuldu. İlişkiler canlandırıldı.

Diğer alanlarda da gelişmeler kendisini göstermeye başladı. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi, iki ülke arasında çizilen sınırın bazı bölümleriyle ilgili ihtilafın kesin çözümü için gerekli harita ve tespit çalışmasının yöntem ve esaslarını belirlemek için Moskova ve Kars Antlaşmaları, 1926 tarihli sınır protokolü ve eklere uygun olarak, gerekli protokolün imzalanması için Dış İşleri Bakanlığı'na 1 Ocak 1967 tarihli kararıyla yetki verdi[431].

431 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 6-7653*, TC BCA, 0308.01.202.86.

28 Şubat 1967 yılında Ankara'da iki ülke arasındaki sınırların belirlenmesi konusunda ön protokol imzalandı[432]. Protokol daha sonra 1968 yasası ve Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Konseyinin 14 Ağustos 1968 tarihli kararıyla onaylandı[433].

SSCB, Türkiye'ye, 9 Şubat 1967 tarihli ticarî protokole dayanarak 132 çeşit, Türkiye ise SSCB'ye 18 çeşit ürün ihraç etmeliydi[434].

İlişkilerin geliştiği bir ortamda Türk kamuoyu, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nin çalışmalarından memnun değildi. Bazı gazeteler Büyükelçi Hasan Esat Işık'ı eleştiri bombardımanına tabi tutmuştu: "*Türk Büyükelçisi üç yıldır SSCB'de olduğu halde bir defa bile olsun Orta Asya'daki soydaşlarının ziyaretine gitmiş değildir. Büyükelçi, -Türkistanlılarla bizim ne işimiz olabilir? -diyor*" diye yazıyorlardı. Ancak bu tenkitlere rağmen Türkiye, Sovyetler Birliği'ne yaklaşmakla burada yaşayan Türk topluluklarla ilişkilerini de yeniden tanzim etmiş oluyordu. Bu ilişkiler Türk halklarında millî bilincin güçlenmesine, öze dönüşe yardımcı oluyordu.

1967 Mart'ında Türkiye'den SSCB'ye ekonomistlerden oluşan bir heyet gitti. Heyet'in başında Büyükelçi Hasan Esat Işık vardı. Heyet, Dış İşleri Bakanı Gromiko tarafından kabul edildi, diğer görüşmelerden sonra ülke içinde geziye çıktı.

Heyet, gezisine Özbekistan ziyaretiyle başladı. 6-8 Mart tarihleri arasında Bakü'de bulundu[435]. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri Veli Y. Ahundov başkanlığında Merkezi Komite Sekreterliği'nin 6 Mart 1967 tarihli toplantısında ziyaretle ilgili karar kabul edildi ve heyetin programı onaylandı. Türk heyeti 7 kişiden oluşuyordu ve onlara üç kişi eşlik ediyordu.

---

432 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-611*, TC BCA, 0308.02.249.311.

433 *Aynı belge*.

434 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 6-7919*, TC BCA, 0308.01.204.22.2.

435 *Pervıy zamestitel predsedatelya goskomiteta Soveta Ministrov SSSR vneşneekonomiçeskih svyazey Arhipov – ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR tov. Tairovoy T. A.*,ARDA, f. 28, l2, d. 42, vr. 12.

Hasan Işık ve Gromiko görüşmesi

6 Mart akşamı konukları havaalanında R. M. Abdullayev ve G. E. Halilov ve diğerleri karşıladı. Konuklar İnturist Oteli'ne yerleştirildi. Akşam Bakü gezildi ve bir Azerbaycan filmi seyredildi. Heyet, ertesi gün Dış İşleri Bakanı T. Tahirova tarafından kabul edildi. Dış İşleri Bakanı, Bolşevik hâkimiyeti devrinde Azerbaycan'ın elde ettiği başarılar konusunda geniş bilgi verdi. Konuklara daha sonra Bakü'nün güzel yerleri, İçeri Şehir, Kız Kalesi, Hazar kıyısındaki park ve Azerbaycan Tarih Müzesi gezdirildi. Türk heyet daha sonra Hazar Denizi ortasında petrol çıkarılan "Neft Taşları" adlı bölgeye götürüldü. Konuklar daha sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun Başkanı Enver Alihanov tarafından kabul edildi. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin hayata geçirilmesi ve bu konuda Azerbaycan'ın rolü konuları tartışıldı.

Konuklar, akşam M. F. Ahuntzade Opera ve Bale Tiyatrosunda "Kız Kalesi" balesini seyrettiler. Ertesi gün Türk Heyeti Sumgayıt Boru Fabrikası'na götürüldü. Bakü'ye döndükten sonra onlara bir ziyafet verildi, heyet daha sonra Moskova'ya uğurlandı[436].

436 *Reşenie sekretariata TsK KP Azerbaidjana ot 6 Marta 1967 goda o prebıvanii v Azerbaidjanskoy SSR pravitelstvennoy delegatsii Turtsii vo glave s gospodinom İşıkom, ARSSA, f. 1, l. 54, d. 79, vr. 22, 35-36.*

Hasan Işık'ın Bakü'de Azerbaycan Tarih Müzesi'nde

Bu ziyaretin hemen sonrasında Türkiye Bakanlar Konseyi, 30 Mart 1967 tarihli 6-7919 No'lu kararıyla 1 Nisan'da yürürlüğe girecek olan ticaret ve ödeme sözleşmesine ilave olarak 1967-1968 programını ihtiva eden 9 Şubat 1967 tarihinde imzalanan belgeleri onayladı[437].

Kosıgin'in Türkiye ziyaretinden üç ay sonra 25 Mart 1967'de Türkiye'de önemli bazı sanayi tesislerinin kurulması için, SSCB'nin sağladığı teknolojik desteğin verilmesi ve diğer hizmetlerle ilgili hükümetler arası antlaşma imzalandı[438].

Antlaşma gereğince yıllık 1 milyon ton çelik üretim kapasitesine sahip İskenderun Demir Çelik Fabrikası, yıllık üretim hacmi 200 bin ton alüminyum ve 25 bin ton haddeli maden üreten Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Manavgat Hidroelektrik Santrali, yıllık 3 milyon ton petrol üretme kapasitesine sahip Aliağa Petrol Üretim Tesisleri, yıllık üretimi 120 bin ton olan Bandırma Asit

437 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 6-7919*, TC BCA, 0308.01.204.22.2.

438 "*Kratkie soobşeniya*", *İzvestiya*, 26 Mart 1966, No: 72 (15466); *İstoriya vneşney politiki SSSR, tom II: 1945-1985 gg.*, Pod redaktsiey A. A. Gromıko, B. N. Ponomareva, Moskva, Nauka, 1986, s. 374.

Fabrikası, üretim gücü 28 bin ton olan Artvin Ahşap Üretim Fabrikası, 270 bin kilovat saat elektrik üretim gücüne sahip Oymapınar Hidroelektrik Santrali'nin yapımı 1968-1972 yılları içinde tamamlanmalı idi. Söz konusu tesislerin yapımı için SSCB tarafından Türkiye'ye gereken materyaller ve teknik yardım için toplam 180 milyon ruble değerinde kredi verildi. Anlaşma gereği Türkiye bunun karşılığını Sovyetler Birliğine çeşitli kalemlerden oluşan malları ihraç ederek ödeyecekti[439].

Türk heyeti Bakü'de ziyafette

Bakanlar Konseyi, 25 Temmuz 1967 tarihinde bir karar alarak İstanbul ve Ankara'dan Afrika ve Avrupa ülkelerine transit hava uçuşlarının yapılmasıyla ilgili görüşmelerin yapılması ve antlaşma metninin imzalanması konusunda Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'na yetki verdi[440]. Bakanlar Kurulu'nun 19 Eylül 1967 tarihli oturumunda, Dış İşleri Bakanlığı'nın 6 Eylül 1967 tarih-

439 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1969 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1970, s. 291; *O sovetsko-turetskih otnoşeniyah. Spravka. Sekretno. 11.XI969g.,* ARDA, f. 2941, l. 8s, d. 225, vr. 10.

440 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 6-8876*, TC BCA, 0308.01.209.57.7.

li mektubuna dayanarak bu konudaki görüşmeleri yapma yetkisi, Ulaştırma Bakanlığı'na devri konusu karara bağlandı[441].

Hasan Esat Işık Bakü'de sahil gezisinde

Türkiye, ABD İle İlişkilerini Geliştiriyor

Sovyetlerle yakınlaşma, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden ayrılması anlamına gelmiyordu. 1967 yılının Nisan ayı başlarında ABD'ye giden Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Başkan L. Johnson'la bir araya geldi. Güney-Doğu Asya sorununun masaya yatırıldığı görüşmede, Türkiye Cumhurbaşkanı, Amerika'nın Vietnam'da yürüttüğü savaşı desteklemedi. Sunay, savaşın durdurulmasının daha yararlı olacağını açık biçimde ifade etti. Ziyaretin sonunda imzalanan ortak bildiride, Türk-Amerikan ilişkileri ve nükleer silahlanmanın durdurulmasına ilişkin maddeler yer alıyordu.

Cumhurbaşkanı Sunay, NATO'nun güçlendirilmesinin zarurî olduğunu vurguladı. Türkiye, NATO'ya güvenlik kaygısıyla girmişti ve onun güvende olmasını istiyordu. Türkiye'ye gerekli yardım yapılmaz ise kurumun güney-doğu

441 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 6-8876*, TC BCA, 0308.01.211.698.

ayağının çökeceğini biliyordu. NATO'nun çökmesi halinde ise SSCB ile aynı sınırı paylaşan devletler ona mukavemet edemezdi. Doğu Avrupa ülkelerinin kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutarak Batı Bloku ülkelerine yaklaşması olgusunu da aynı sebeple izah etti. Sunay, Türkiye'nin Romanya, Bulgaristan ve SSCB ile ilişkilerini geliştirmesinin de bu düşünceden kaynaklandığını bildirerek şunları söyledi: "*Türkiye yanlış yapmadı. Türkiye kendi müttefiklerine verdiği sözleri harfiyen yerine getirdi*"[442].

Washington Ulusal Basın Merkezinde bir konuşma gerçekleştiren Sunay, SSCB ile ilişkilere değinerek şunları vurguladı: "*Sovyetler Birliği, Türkiye'nin komşusudur. Onunla iyi ilişkiler bizim çıkarlarımızla örtüşmektedir. Biz, SSCB ile ilişkilerimizi geliştirmişiz ve gelecekte de bunu devam ettireceğiz*"[443].

Türkiye gerçekten de Soğuk Savaş yıllarında Batılı müttefikleriyle olan ilişkilerinde hangi sorumluluğu yüklenmişse onları ciddiyetle yerine getirmişti. Bununla birlikte yeni dostları arama işini de askıya almamıştı. Kendi etrafını dost ve güvenli komşular şeridiyle çeviren Türkiye, bu dostluğu Batılı müttefiklerine karşı asla kullanmamıştı. Ancak Türkiye, millî menfaatleriyle ilgili olan tüm konularda bazı müttefiklerinden beklediği samimiyeti görememişti.

SSCB ile ekonomik işbirliğini devam ettiren Türkiye, diğer taraftan da ABD'ye daha fazla yaklaşıyordu. Ankara'da gizlice devam eden Türk-Amerikan görüşmelerinde bir dizi ikili antlaşma maddeleri üzerinde tartışıldı. Türk basınının açıklamasına göre görüşmeler, donma noktasından öteye gidemedi. Görüşmelerde Türkiye tarafı eşit haklar talep ediyordu. *Sabah* gazetesi bu konuda Dış İşleri Bakanlığı mensuplarından birisinin şu sözlerini aktarıyordu: "*Görüşmelerde dış askerî üsler, uçakların uçuşlarının denetimi ve Amerikan askerî yetkililerinin statüsü konusunda görüş ayrılıkları sürmektedir*". Bu konular, ABD ile ilişkilere karşı olan çevreleri aşırı rahatsız ediyordu. Bu çevreler, ülkenin bağımsızlığının zedelendiği konusunda iddialar ileri sürüyordu. ABD hükümeti bu tür şartların diğer ülkelerle olan ilişkilerde de mevcut olduğunu, diğer ülkeler tarafından yeni taleplerin ileri sürüleceğinden endişe duyuyordu. Osman Bölükbaşı, ko-

442 *Memorandum of Conversation. Washington, April 3, 1967,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 266, p. 565.

443 "*Amerikano-turetskie peregovori*", *İzvestiya*, 6 Nisan 1967, No: 81 (15475).

nuyla ilgili olarak kendisiyle yapılan röportajda şunları dile getirdi: "*Biz, NATO Bloku'na bağlıyız, ancak bu bağımlılık eşitlik haklarının çiğnenmesi anlamına gelmemelidir. Türkiye, emir kuluna döndürülmemelidir. Türkiye'deki Amerikan üslerinin statüsü de buna göre yeniden gözden geçirilmelidir. Türkiye'de bulunan askerî üslerdeki konukların sesi Türklerden daha fazla çıkmamalıdır*"[444].

Sovyet-Türkiye İlişkilerinde Sorunlar

Sovyet-Türk ilişkilerine engel olan güçlerin çalışmaları dur durak bilmiyordu. Aslında bunların tamamı aşırı milliyetçi Ermeni çevrelerdi. Bunlar, Türk-Sovyet yakınlaşmasına karşı çıkıyordu. Moskova denetiminde olmalarına bakılmaksızın Ermenistan SSC Komünist Partisi kürsüsünde, tarihte hiçbir zaman vuku bulmamış "*sözde Ermeni soykırımı*" söylemlerini dile getirmekten çekinmiyorlardı. Bu çevreler, konuyu son derece temkinle, duygusallığa kapılmadan ve gayelerine ulaştıracak şekilde gizliden gizliye ve ciddi bir biçimde işliyordu. Ermenistan Komünist Partisi'nin 1966 yılı Mart ayında gerçekleştirdiği XXIV. Kurultayı'nda, Merkezi Komite'nin Birinci Sekreteri A. E. Koçinyan, yaptığı konuşmada şunları dile getiriyordu: "*Bazı gençler bu faciaya karşı doğru yaklaşımda bulunmayarak soykırımı sağlıklı bir düşünce ile değil, duygusal olarak değerlendirmektedir. 24 Nisan 1965 tarihinde gerçekleşen can sıkıcı olayların nedenlerini de burada aramak gerekmektedir. Ancak hiç kimse bu tarihî olayın anılmasının önemini azaltamaz. Bu tarih, Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından, insanda nefret duygusu uyandıran bir soykırım günü olarak mahkûm edilmiştir. Bu tarih, Hay (Ermeni) halkının yükselişi ve halklar arasındaki dostluğu pekiştirecek bir gün olarak kaydedilmiştir. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, Sovyet Hayastanı (Ermenistan) emekçileri, tüm Ermeni halkı, Ermenilerin katledilmesinin 50. yılını anmayı memnunlukla karşılamıştır. Bu olayı anmakla biz, kanlı soykırımın günahsız kurbanlarını hatırladık. Bilindiği gibi Hayastan Hükümeti'nin kararıyla bu kurbanların anısını ebedileştirmek gayesiyle Erivan'da bir anıt yapılmıştır*"[445].

444 Şarifov A., "*Trezvıe golosa*", *İzvestiya*, 28 Nisan 1967, No: 100 (15494).

445 "*XXIV sezd Kommunistiçeskoy Partii Armenii. Doklad pervogo sekretarya TsK Kompartii Armenii tov. A. E. Koçinyana*", *Kommunist*, Erivan, 4 Mart 1966, No: 53 (9669).

Aynı tarihlerde yabancı ülkelerde faaliyet gösteren Ermeni örgütlerini kendi denetimleri altına almak için ABD'nin CIA ve SSCB'nin KGB teşkilatı arasında gizli bir savaş yaşanmaktaydı. KGB ABD'ye, CIA ise SSCB'ye karşı söz konusu örgütlerden yararlanma gayesini güdüyordu. Bazı Ermeni terör örgütleri, KGB yetkilileriyle bağlantı halindeydi. Bunun da bazı gerekçeleri bulunmaktaydı. Her şeyden önce KGB'de bir hayli Ermeni kökenli görevli vardı. Sovyet İstihbarat Teşkilatı mensupları yabancı ülkelerde yaşayan Ermenilerle, özellikle de Ermeni siyasî ve terör örgütleriyle daha 1920-1930'lu yıllarda bağlantılar kurmuş ve bunu güçlendirmişti. Dış ülkelerdeki diğer halkların siyasî muhacirlerinin kurduğu teşkilatların faaliyetleri hakkındaki bilgileri genelde Ermeni örgütlerine mensup olan ve SSCB için çalışan casuslar KGB'ye aktarmaktaydı. Ermeni örgütleri CIA ile KGB arasında yürütülen mücadeleden kendi millî gayeleri için yararlanıyordu. Çoğunlukla da gayelerine ulaşıyorlardı. Ermenistan'a göç eden Ermeniler, kendileriyle birlikte getirdikleri aşırı milliyetçi, Türk düşmanı, Sovyet karşıtı görüşleri yayıyorlardı. Yurt dışındaki Ermeni örgütleriyle Ermenistan arasındaki ilişkiler her gün daha da büyüyüp genişliyordu. Sözde "soykırım"ın tanıtılması için Batı ülkelerinde ciddi bir propaganda kampanyası yürütülüyordu. Bu propagandaların etki alanı her geçen gün daha da genişlemekteydi. Nisan 1967 tarihinde Türkiye'nin müttefiki ABD'nin Kaliforniya eyaletinin Montello şehrinde sözde "Ermeni soykırımı" kurbanlarının anısına bir anıt dikildi.

Böyle bir ortamda Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine engel olan güçlerin saf dışı bırakılması, düşmanlık tohumları ekenlere gereken dersin verilmesi kaçınılmazdı.

8. Bölüm

Düşmanlığın Son Kalıntıları Ortadan Kaldırılıyor Şüphe Bulutları İse Yerli Yerinde Duruyor

Demirel SSCB'de

4 Haziran 1967 tarihinde Sovyetler Birliği Kıbrıs sorunuyla ilişkili bir açıklamada bulundu. Beyanat, Sovyetlerin soruna ilişkin önceki açıklamasının bir tekrarı niteliğinde idi. ABD yönetimi, söz konusu açıklamayı Sovyet çıkarlarının bir ifadesi olarak değerlendirdi. Dış İşleri Bakanı Dean Rusk, NATO üyesi ülkelere gönderdiği 12 Temmuz tarihli mektubunda, SİTA'nın yaptığı açıklamanın Sovyetlerin çıkarlarını daha da ilerlettiğinin göstergesi olduğunu, ülke dâhilinde mevcut durumun daha da ağırlaştırılması gayesi güttüğünü ilan ediyordu[446]. Amerikalılara göre, Sovyetler bununla NATO'yu parçalamak için yeni bir hamle başlatmıştı.

Böyle bir ortamda Moskova, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'i karşılamaya hazırlanıyordu. Ancak Kayseri'de, Kayserispor-Sivasspor futbol takımları arasında yapılan maçtan sonra meydana gelen kavgada iki Kayserili ve 38 Sivaslı'nın ölmesi üzerine yolculuk bir gün sonraya ertelendi.

Ziyaret öncesinde *İzvestiya* gazetesi muhabiri Azad Şerifov, Demirel ile bir röportaj yaptı. Muhabir'in, "*İki ülke arasındaki sıcak dostluk ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için neler yapmak gerekir?*" şeklindeki sorusuna Demirel şu cevabı verdi: "*Son yıllarda SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkiler çok yönlü olarak gelişmektedir. Bu durum, iki ülke hükümetlerinin, ilişkileri karşılıklı saygı, anlayış ve eşitlik prensipleri doğrultusunda kurmak istemelerinin sonucudur. Bu tür ilişkiler her iki toplumun çıkarlarına cevap verdiği gibi, ilişkilerin gelecekteki gelişimi için de güvenilir bir temel hazırlamaktadır*". Muhabirin, "*Türkiye hükümeti, ülkenin ekonomik gelişiminden dolayı bir dizi girişimlerde bulunmaktadır. Bu açıdan Siz, SSCB ile Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğini ve ticareti nasıl değerlendiriyorsunuz?*" sorusuna ise Demirel, "*İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1964 yılında 17 milyon dolar iken, 1965 yılında 35,5 milyon dolara, 1966 yılında ise 44,5 milyon dolara ulaşmıştır*" şeklinde cevapladı[447]. Böylece Demirel, kendi hükümetleri döneminde SSCB ile ticarî ilişkilere paralel olarak ekonomik işbirliğinin de geliş-

446 *Rusk. Circular. Airgram. From the Department of State to the NATO capitals. Washington. July 12, 1967,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 295, p. 623.

447 Şarifov A., "*Prodoljenie dialoga. Premer-ministr Turtsii otveçaet na voprosı korrespondenta "İzvestiya"*", *İzvestiya*, 16 Eylül 1967, No: 219 (15613).

tiğini vurguluyordu. Sovyet gazetecinin Arap-İsrail sorunu ile ilgili sorusunu ise Demirel, "*Türkiye hükümeti, askerî yolla toprak ele geçirilmesine karşıdır*" cevabıyla geçiştirdi[448].

Sovyet hükümetinin resmî daveti üzerine Başbakan Demirel, eşi Nazmiye Hanım ve kendisine eşlik eden heyetle birlikte İL-18 uçağıyla Esenboğa Havaalanı'ndan Moskova'ya hareket ederek SSCB gezisine 19 Eylül tarihi itibarıyla başladı. Heyette üç bakan, bir senatör, sekiz milletvekili, Dış İşleri Bakanlığı'nın dokuz temsilcisi, bir kameraman ve muhabir ve bir de hizmetçi yer alıyordu[449]. Başbakana, Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut, Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin, Senatör Fethi Tevetoğlu, milletvekillerinden Aydın Yalçın, Sabit Osman Avcı, İsmail Hakkı Tekinel, Mehmet Yardımcı, Ali İhsan Balım, Turhan Bilgin, İbrahim Öktem, Turan Şahin, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Pertev Subaşı, İlter Türkmen ve diğer yetkililer eşlik ediyordu[450].

Demirel başkanlığındaki Türk devlet ve hükümet yetkililerini SSCB ve Türk bayraklarıyla süslenmiş Vnukova Havaalanı'nda SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin, Başbakan Yardımcıları N. K. Baybakov, V. N. Novikov, SSCB Bakanları V. G. Bakaev, B. P. Beşev, E. A. Furtseva, SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi Başkanı S. A. Skaçkov, Türkiye'deki Sovyet Büyükelçisi A. A. Smirnov, Moskova Şehir Sovyeti Başkanı V. F. Promıslov ve diğer resmîler karşıladı. Demirel'i karşılayanlar arasında Türkiye'nin SSCB'deki Büyükelçisi Hasan Esat Işık da vardı. Tören kıtasının başbakanları selamlamasından ve iki ülkenin millî marşlarının çalınmasından sonra Demirel ve Kosıgin bir araca binerek Moskova'ya doğru yöneldiler. Şehir sokaklarında Türkçe ve Rusça "Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel'e İçten selamlar!", "Türk Misafirler Hoş Geldiniz!" ve diğer güzel sözlerle dolu sloganlar asılmıştı[451].

---

448 Aynı yer.

449 "*Demirel'i Moskova'da Kosıgin Karşıladı*", *Adalet*, 20 Eylül 1967.

450 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1967 god*, Moskva, Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1968, dok. No: 100, s. 245-250.

451 "*Bıt dobrımi sosedami. Priezd v Moskvu premer-ministra Turtsii S. Demirelya*", *İzvestiya*, 20 Eylül 1967, No: 222 (15616).

Demirel, 20 Eylül günü resmî görüşmelere önce Lenin Mozolesi'ni ziyaret edip çelenk koymakla başladı. Çelengin üzerinde "Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel" sözleri yazılmıştı. Çelenk koyma törenine Türk heyeti ile birlikte Türkiye Büyükelçisi de eşlik ediyordu. Sovyet tarafını ise bu törende Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. M. Vinogradov, Sovyet Büyükelçisi A. A. Smirnov, Dış İşleri Bakanlığı Protokol Şubesi Başkanı F. F. Moloçkov ve Kremlin Komutanı Tuğgeneral S. S. Şornikov temsil ediyordu.

Aynı gün Demirel, Sovyet Başbakanı A. N. Kosıgin tarafından Kremlin'de kabul edildi.

Kremlin'de Kosıgin-Demirel görüşmesi

Sovyet-Türk resmî görüşmeleri başladı. Görüşmelerde, SSCB tarafından Başbakan Yardımcısı N. K. Baybakov, Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi Başkanı S. A. Skaçkov, Dış Ticaret Bakanı Birinci Yardımcısı M. R. Kuzmin, Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. M. Vinogradov, Büyükelçi A. A. Smirnov, Dış İşleri Bakanlığı'nın Orta Doğu İle İlişkiler Başkan Yardımcısı A. V. Anisimov; Türkiye tarafından ise Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin, Büyükelçi Hasan Esat Işık, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreterliği Ekonomik İlişkiler Dairesi

Başkan Yardımcısı Pertev Subaşı, Dış İşleri Bakanlığı Siyasî Meselelerden Sorumlu Başkan Yardımcısı İlter Türkmen ve Dış İşleri Bakanlığı Doğu Meseleleri Dairesi Başkanı Turgut İlhan yer alıyordu[452].

Görüşmelerde iyi komşuluk, ticarî ilişkiler, silahsızlanma, BM'nin başarılı olabilmesi için ortak hareket, Yakın ve Orta Doğu sorunu, Vietnam problemi, Kıbrıs meselesi, Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili konular tartışıldı.

Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin başbakanları iki ülke arasında bağımsızlık, toprak bütünlüğü, eşitlik, birbirinin iç işlerine karışmama prensipleri doğrultusunda iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesinden duydukları memnuniyeti dile getirdi. Her iki hükümetin karşılıklı ilişkilere değer vermesinden dolayı müspet sonuçlar alındığını vurguladılar. Son yıllardaki ticaret hacminin bir hayli arttığını ve bunu daha ileriye götürmenin elzemliği konusunda kanaat oluştuğunu dile getirdiler. Kosıgin'in sulak olmayan bölgelerde hektara 6 ton buğday veren *Bezestaya-1* adlı yeni buğday türü tohumu ve yaklaşık iki kilosundan bir kilo yağ alınan ayçiçeği tohumunun Türkiye'ye ihraç edilmesi önerisini Demirel kabul etti.

Hükümet başkanları, Türkiye'de sanayi kurumlarının yapımı konusunda iki ülke arasındaki işbirliğinin başarıyla yürüdüğünü ve bu müesseselerin planlanan zamanda yapılıp teslim edilmesinin elzemliğini vurguladılar. Her iki başbakana göre bu tür işler daha da ileri götürülmeli ve SSCB-Türkiye ilişkileri sağlamlaştırılmalı idi.

Kosıgin ve Demirel, uluslar arası problemler üzerinde de etraflıca durdular. Kendi ülkelerinin uluslar arası barışın güçlendirilmesi ve gerginliğin azaltılması sürecine yardımcı olacaklarını vurguladılar. Uluslar arası kontrolle sağlanan topyekûn silahsızlanmanın, sağlam bir barış ortamının oluşturulmasının temelini teşkil edeceği dile getirildi. Nükleer silahların sınırlandırılması ile ilgili mukaveleyi imzalayan ülkelerin anlaşmaya uymasının dünya genelindeki silahsızlanmada yardımcı olacağı kaydedildi. Nükleer silahsızlanma ile ilgili antlaşma metninin hazırlanmasının en kısa zamanda sona erdirilerek ilgili devletler tarafından imzalanacağı konusundaki ümitler dile getirildi. Birleşmiş Milletler'in

452 "*V drujestvennoy obstanovke. Sovetsko-turetskie peregovorı*", *İzvesitya*, 21 Eylül 1967, No: 223 (15617).

gaye ve prensiplerine sadakat, uluslar arası barışı sağlamlaştırmak ve işbirliğini korumak için de BM tüzüğüne ve diğer uluslar arası anlaşmalara harfi harfine uymanın şart olduğu vurgulandı.

Her iki başbakanın düşüncesine göre, BM'nin XX. olağan toplantısında kabul edilen; Devletlerin iç işlerine karışmama, bağımsızlığın ve hükümranlık haklarının dokunulmazlığı ile ilgili bildiriye uyulması zorunluluğu, devletler arası uzlaşmazlıkların BM tüzüğüne uygun olarak ve yalnızca barış ve diyalog yoluyla halledilmesi zarurî idi.

Demirel ve Kosıgin, Yakın ve Orta Doğu bölgesinde oluşan durumu müzakere ettiler. İsrail tarafından Arap topraklarının işgali ile mevcut barış atmosferinin gerilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirildi. Bu duruma "oldu-bitti" gözüyle bakılamayacağı, güç kullanarak toprak işgalleri ve siyasî üstünlük elde etme konusuna göz yumulamayacağı bildirildi. Bölgenin barış ve güven ortamına kavuşmasını istedikleri, işgal altındaki Arap topraklarını İsrail ordularının acilen terk etmesinin zorunlu olduğu vurgulandı. Demirel, İsrail'in politikasının bölgedeki atmosferi gerdiğini ve hoş karşılanmadığını bildirdi.

Vietnam konusuyla ilgili endişe de dile getirildi. Bu konunun barış için tehlike kaynağı oluşturduğu, Vietnam halkının kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğu dolayısıyla da kendi geleceğini kendinin belirlemesine izin verilmesi, bunun için de 1954 Cenevre Sözleşmesinin ölçü alınmasının zorunluluğu üzerinde ısrarla duruldu. Kosıgin, Vietnam'daki savaşın durdurulması için Türkiye'nin müttefiki olan ABD'ye Türkiye'nin etki etmesini rica etti. Türkiye, problemin barış yoluyla hallinden yana tavır koyuyordu. Demirel, Vietnam'da Türk askerinin bulunmadığını belirtti.

Kıbrıs konusunda da fikir alışverişi yapıldı. Doğu Akdeniz bölgesinde atmosferin gerilmesinin endişe kaynağı olduğu vurgulandı. Kıbrıs'ın bağımsızlığına engel olunması çabaları tenkit edildi. Kosıgin, bu konuda, ülkesinin önceden beri bilinen tutumunu hatırlattı ve Kıbrıs probleminin, Kıbrıs devletinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, önceliklerinin göz önünde bulundurulması, Ada'da yaşayan toplumların güvenliğinin BM Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli kararları doğrultusunda temini ve karşılıklı itimadın tesisinin elzemliği belirtildi. Her iki tarafın Kıbrıs problemiyle ilgili

düşüncelerinde herhangi bir değişiklik yoktu. Sovyetler Birliği'nin bu konudaki tutumu Türkiye'yi memnun ediyordu.

Avrupa'nın güvenliği konusu da müzakere edildi. Devletler arasında çeşitli alanlarda oluşan işbirliğinin gelişmesi her iki tarafı da memnun ediyordu. Bu durum da kıtada karşılıklı güven ortamının gelişimine ve bazı problemlerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktı.

Kosıgin, Türkiye'nin SSCB sınırı boyunca mayınlı bir alanın oluşturulması konusuna değinerek, bunun ilişkilere olumsuz etki edeceğini bildirdi. Ancak Demirel böyle bir hattın oluşturulması konusunun düşünülmediğini dile getirdi.

İki başbakanın düşüncesine göre, Türkiye-SSCB ilişkilerinin geliştirilmesinde çeşitli seviyedeki devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri kadar kişisel ilişkiler de önemli idi. İki ülke arasında tarihî uzlaşmazlık konusu olan bir konu yoktu. İki başbakan da, mevcut ilişkilerin gelişmesinin SSCB ve Türkiye'nin menfaatine olacak geniş yelpazeli bir işbirliği alanı oluşturduğunu vurguladı.

Yürütülen görüşmelerden memnuniyetlerini dile getiren liderler, Süleyman Demirel'in SSCB'ye, Kosıgin'in Türkiye'ye yönelik ziyaretlerinin iki ülkenin ilişkilerinin gelişimine önemli katkı sağladığını bildirdiler[453].

Başbakan Demirel, 20 Eylül günü N. V. Podgornıy tarafından kabul edildi ve görüşme 1 saat 15 dakika sürdü. Görüşmede önce ekonomik ilişkiler ele alındı, sonra ise uluslar arası problemler konuşuldu. Yakın ve Orta Doğu problemleri genişçe müzakere edildi. Problemlerle ilgili düşüncelerin değişmediği ve İsrail'in tavırlarının beğenilmediği özellikle vurgulandı.

Vietnam konusuna da değinildi ve iki tarafın da aynı düşünceleri paylaştığı teyit edildi. Türkiye'nin tutumunu Demirel'den öğrenen Podgornıy, "*Bu yaklaşım bizi çok sevindiriyor*" diyerek memnuniyetini bildirdi. Türk-Sovyet dostluğunun barışa katkı sağlayacağını dile getiren Demirel; "*Dünyada barışın tesisi ve gerilimin azalmasında Türk-Sovyet ilişkilerinin büyük etkisi olacağı kesindir*" cevabını verdi.

---

453 "S*ovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *İzvestiya*, 30 Eylül 1967, No: 231 (15619).

Görüşmede, Moskova-İstanbul arasında doğrudan demiryolu bağlantısının kurulması konusu tartışıldı. Bu hattın iki ülkenin ticarî ve ekonomik işbirliğinde önemli rol oynayacağı kaydedildi. Diğer taraftan Türk-Sovyet sınırında doğal gaz aranmasının birlikte yürütülmesi konusunda da görüş birliğine varıldı[454].

Görüşmeden sonra gazetecilerin sorularına Demirel; "*Biz önceden herhangi bir konuda kesin hüküm veremeyiz. Eşitlik ilkesine ve içişlerine karışmama prensiplerine taraftarız*" cevabını verdi.

Demirel, 20 Eylül günü, Kosıgin'in onuruna bir yemek verdi. Yemekte A. N. Kosıgin'in yanı sıra K. T. Mazurov, N. K. Baybakov, V. N. Novikov, Rusya Sovyet Federasyonu Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Yönetim Kurulu Başkanı M. A. Yasnov ile SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Heyeti Sekreteri M. P. Georgadze gibi üst düzey yöneticiler de yer alıyordu. Her iki başbakan kısa bir konuşma yaptı.

Burada Demirel'i ilk Sovyet astronotu Yuri Gagarin ve besteci Aram Haçaturyan'la da tanıştırdılar.

Demirel, bu ziyaret kapsamında Moskova Belediye Başkanı Promıslov'la da bir görüşme gerçekleştirdi. İlginç konuşmalara sahne olan görüşmede Demirel, Promıslov'dan Moskova'da ekmeğin fiyatını sordu. Ancak Promıslov bu soruya şaşırıp kaldı ve cevaplayamadı. Etrafındakilerden öğrendikten sonra ekmeğin fiyatının Türk parasıyla 70-80 kuruş olduğunu söyledi.

Akşam, Demirel ile Kosıgin Büyük Tiyatro'da birlikte *Sinderella* balesini izlediler. Salonda yer alan 6 bin seyirci ayağa kalkarak Türk ve Sovyet İstiklâl Marşlarını dinledikten sonra alkışladı.

Aynı gün, bu defa Demirel'in onuruna Sovyet hükümeti adına Kremlin'de bir davet verildi. Konukları selamlayan Kosıgin, Demirel'in bu ziyaretinin iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri yönünden büyük önem taşıdığını vurgulayarak şöyle dedi: "*Son yıllarda iki ülke liderlerinin karşılıklı ziyaretleri kesintisiz devam etmiştir ve bunlar önemli adımlardır. Sayın Demirel'in bu ziyareti ilişkilerimizin süreklilik kazandığının göstergesidir. Son yıllarda iki ülke de geçmişteki yabancılaşmayı bir kenara bırakarak ilişkilerini iyiye doğru yöneltmiş, çeşitli alanlardaki*

454 "*Sovyet-Türk Hududunda Tabii Gaz Aranacak*", *Adalet*, 25 Eylül 1967.

işbirliğini geliştirmiştir. Sınırların yeniden belirlenmesi, Türkiye'de 7 fabrikanın Sovyet teknolojisiyle yapımı ve doğrudan hava hattının açılması söylediklerime örnektir. Karşılıklı ilişkilerimizin gelişmesine engel olabilecek güçler elbette vardır. Yalnızca SSCB ve Türkiye, iki hükümran devlet gibi karşılıklı ilişkileriyle ilgili problemleri kendileri halledebilir"[455].

Kosıgin'e göre ilişkilerin normal seyrine kavuşması yalnızca millî çıkarlara değil, aynı zamanda Yakın ve Orta Doğu bölgesinde, dünya genelinde barış ve güvenliğe hizmet ediyordu. Kosıgin, İsrail'in Arap ülkelerine karşı saldırgan tavırlarına dikkat çekti ve saldırıların durdurulmasının, işgal edilmiş Arap topraklarının geri verilmesinin, Arap halkının haklarının kendilerine iade edilmesinin elzemliğini vurguladı. Türkiye'nin tavırları, Sovyet hükümetini memnun ediyordu. Kıbrıs konusuna da değinen Kosıgin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin içişlerine karışmama, bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesinin gereğini dile getirdi. ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü savaşa da dokunan Kosıgin, sivil halktan ölenlerin olmasının kabul edilemez olduğunu vurguladı. Türkiye, Avrupa ve SSCB'nin güvenlikle ilgili kaygılarının ortak olduğunu, Avrupa'nın güvenliği konusunda işbirliği yapmanın özel önem taşıdığını ön plâna çıkardı. Konuşmasının sonunda da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, Başbakan Demirel'in ve Türk heyetinin sağlığına, Türk halkının refahına kadeh kaldırdı.

Demirel cevabî konuşmasında, Sovyet topraklarında büyük konukseverlikle karşılandığından dolayı teşekkür etti. İlişkilerin yapıcı yönde geliştiğini, Türkiye'nin doğal komşusu olan SSCB ile karşılıklı güvene dayanan ilişkiler kurmak istediğini söyledi. SSCB'nin sanayi alanındaki gelişimini izlediklerini, Lenin ve Atatürk tarafından temeli atılan ilişkileri yeniden dirilterek devam ettirmek istediklerini vurgulayarak şunları söyledi: "*Ekonomi, kültür, ticaret ve sanat alanlarındaki ilişkilerin gelişimi, iki ülke arasında güven ortamının oluşturulması son derece önemlidir. Türkiye, temeli Atatürk tarafından atılan "Yurtta barış, cihanda barış" ilkesine sadıktır. Kıbrıs konusundaki tutumumuz herkes tarafından bilinmektedir ve başkalarına karşı olumsuz düşünceler taşımamaktayız. Kıbrıs'ın bağımsızlığı korunmalı, onun içişlerine karışılmamalıdır. Arap-İsrail konusuna*

455 Şarifov A., "*Leningradskie vstreçi*", *İzvestiya*, 23 Eylül 1967, No: 225 (15619).

gelince, bir devletin bir diğer devletin topraklarını işgal etmesini kabul edilemez olarak görüyoruz. İsrail, işgal ettiği Arap topraklarından çekilmelidir"[456].

Demirel başkanlığındaki Türk heyeti 21 Eylül günü uçakla Moskova'dan Leningrad'a gitti. Demirel ve beraberindeki heyete, SSCB Ulaştırma Bakanı B. P. Beşev, Dış İşleri müsteşarı V. M. Vinogradov, Büyükelçi A. A. Smirnov eşlik ediyordu. Konukları Vnukovo Havaalanı'ndan N. K. Baybakov, Donanma Bakanı V. G. Bakaev, Dış İşleri Müsteşarı V. S. Semyonov ve diğer görevliler uğurladı. Konukları ve onlara eşlik edenleri Leningrad Şehir Sovyeti Yönetim Komitesi Başkanı A. A. Sizov ve şehir halkı karşıladı. Heyet, havaalanından ülkenin en eski sanayi müesseselerinden biri olan metalürji fabrikasına hareket etti. Fabrikada Sovyet uzmanlarınca Soma'da yapılacak hidroelektrik santrali için borular üretilecekti. Konuklar daha sonra Piskaryov Mezarlığını ziyaret ettiler.

Leningrad'dan ayrılan Türk heyeti Smolnı şehrine gitti. II. Rusya Sovyetler Kurultayı'nın düzenlendiği sırada Smolnı'da Lenin'in kaldığı ve çalıştığı evi ziyaret eden heyet buradaki Rus Müzesi'ni de ziyaret etti, akşam da Akademik Küçük Opera ve Bale Tiyatrosu'nda *Mavi Tuna* tiyatrosunu izledi.

Demirel ve beraberindekiler ertesi gün Fin Körfezi'ndeki Primorsk Parkı'na gitti. Burada S. M. Kirov Stadı, Devlet Ermitaj Müzesi'ni gezerek şehrin mimarî ve tarihî yapılarıyla ilgilendi. Demirel daha sonra A. A. Sizov'la görüştü. Bu görüşmede şehircilik alanında yapılanlar konusunda Demirel'e bilgi sunuldu.

Leningrad'dan sonra Demirel ve beraberindekiler özel bir uçakla Kiev'e gitti[457]. Konukları, Kiev'in SSCB, Türkiye ve Ukrayna bayraklarıyla süslenmiş Borispol Havaalanı'nda Ukrayna Bakanlar Kurulu Başkanı V. V. Şerbitski, bakanlar ve milletvekilleri karşıladı. Caddelere Rusça, Türkçe ve Ukraynaca pankartlar asılmıştı. Demirel, Şerbitski tarafından kabul edildi. Demirel görüşmede, Sovyet liderleriyle üzerinde konuşulan konularla ilgili genel bilgiler vererek Türk-Sovyet ilişkilerinde Ukrayna'nın katılımı konusuna değindi. Demirel Ukrayna Ekonomik Başarılar Sergisi'ni gezdi.

456 Aynı yer.

457 Aynı yer.

Demirel, 23 Eylül günü Ebedî Şöhret parkındaki Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koydu. Türk konuklar, Ukrayna Bakanlar Kurulu başkan yardımcısı S. N. Andrionov ve Kiev Şehir Sovyeti Yönetim Komitesi Başkanı M. İ. Burkon'un eşliğinde Don Nehri sahiline giderek buradaki meydanları ve tarihî yerleri ziyaret etti[458].

Demirel'e eşlik eden Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, BM XXII. olağan toplantısına katılmak üzere Finlandiya Havayolları'na ait bir uçakla Moskova'dan New York'a uçtu[459]. Çağlayangil, New York'da ABD Dış İşleri Bakanı ile görüştü. Görüşmede Kıbrıs konusu bir defa bile olsun dile getirilmedi. Ancak, ABD Dış İşleri Bakanı konuyla ilgili şunları söyledi: "*ABD, bu soruna, 1940'lı yıllarda İngiltere'nin Filistin konusundaki tutumunu sergilerse uygun olur*"[460].

23 Eylül akşamı Demirel ve beraberindekiler Taşkent'e gitti. Demirel, 24 Eylül günü Özbekistan SSC Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanı Y. S. Nasreddinova ve Başbakan R. Kurbanov'la görüştü. Görüşmelerde Demirel, Moskova'da yaptığı görüşmeler konusunda bilgi verdi ve Türkistan'ın sosyo-ekonomik durumuyla ilgilendi. Konuklar daha sonra özel uçakla Taşkent'ten Samerkant'a hareket etti. Türk heyeti Semerkant'ın tarihî ve turistik mekânlarını gezdi. Demirel Semerkant'ta iken Emir Timur'un türbesini ziyaret ederek çelenk koydu. Trenle Cizak'a giden heyet burada yapılan fabrikanın yapım aşamasında inceleme yaptıktan sonra arabalarla "Aç Çöl"e giderek toprak uzmanlarının verimsiz toprakları nasıl mümbit hâle getirdiğini gözleriyle gördü. Bu gezi, asıl mesleği mühendis olan ve Türkiye'de Devlet Su İşleri'nin başkanlığını yapmış Demirel için çok ilginçti. Burayı gezen konuklar daha sonra Taşkent'e döndü.

Demirel, 25 Eylül sabahı şehirdeki inşaat alanlarını dolaştı. Şehir Sovyeti Yönetim Kurulu Başkanı S. Asamov inşaatlar hakkında konuklara geniş

---

458 Şarifov A., Kozlov A., "*Gostepriemnıy Kiev*", *İzvestiya*, 24 Eylül 1967, No: 226 (15620).

459 "*Demirel Ukrayna'da*", *Adalet*, 24 Eylül 1967.

460 *Memorandum of Conversation. Secretarys Delegation to the Twenty Second session of the United Nations General Assambly. New York, September 28, 1967,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 305, p. 640.

bilgi sundu. Konuklar, Özbekistan Halk Ürünleri Sergisi'ni de ziyaret ederek Özbekistan'ın Sovyet döneminde kazandığı başarıları gözleriyle gördü.

Özbekistan hükümeti adına konuk heyete ziyafet verildi. Demirel ve Kurbanov kısa birer konuşma yaptı[461].

Demirel'in SSCB gezisi devam ettiği sırada 13 kişilik Sovyet ticaret heyeti Adana'ya gelerek burada yapılacak fabrika için verilecek kredi konusuyla ilgili işleri tamamladı.

Türk heyetinin seyahat programına Taşkent'ten sonra Bakü dâhil edilmişti. Türkiye'nin Başbakanı'nın Azerbaycan'a gidişi karşılıklı ilişkiler yönünden önemli bir olay oldu. SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi Başkan Yardımcısı L. Çernışev, henüz 24 Ağustos 1967 yılında Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanı T. Tahirova'ya 140 sayılı bir mektupla birlikte Türk bayrağı örneğini, yazılacak dövizlerin Rusça ve Türkçe metnini yollamıştı[462].

SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi Başkan Yardımcısı B. Kolokolov, 2 Eylül'de T. Tahirova'ya bir telgraf çekti[463]. Telgrafta, Demirel Bakü havaalanında karşılandığında tören mangası bulunmaması, millî marşların söylenmemesi ve konuşma yapılmaması talimatı veriliyordu. SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi Başkanlığı 13 Eylül tarihli mektubunda Türk heyetinin listesini yolladı[464]. Liste 51 kişiden ibaretti[465].

T. Tahirova, Demirel'in ziyaretiyle ilgili olarak Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar

---

461 Şarifov A., Dimov G., "*Raduşnıy priem*", *İzvestiya*, 26 Eylül 1967, No: 227 (15621).

462 *Pomoşnik zaveduyuşego protokolnım otdelom L. Çernışev-ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR Tairovoy T. A. 24.08967 g.*, ARDA, f. 28, l. 12, d. 42, vr. 14.

463 *Zam. zaveduyuşego protokolnım otdelom MİD SSSR B. Kolokolov – ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR Tairovoy T. A. 2 Eylül 1967 g.*, ARDA, f.28, l. 12, d. 42, vr. 15.

464 *Zam. zaveduyuşego protokolnım otdelom MİD SSSR B. Kolokolov – ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR Tairovoy T. A. 3 Eylül 1967 g.*, ARDA, f.28, l. 12, d.42, vr. 16.

465 *Protokolnıy otdel MİD SSSR. Spisok turetskoy delegatsii,* ARDA, f. 28, l. 12, d. 41, vr. 1.

Kurulu'na bilgi verdi[466]. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri Veli Yadullaoğlu Ahundov başkanlığında Merkezi Komite'de 21 Eylül günü yapılan toplantıda (Protokol No: 54, Paragraf 9-q) Süleyman Demirel'in gezi programıyla ilgili karar alınarak onaylandı. Karar 4 maddeden oluşmaktaydı[467]. Gezi programı Türkiye delegasyonunun isteğine göre değiştirilebilecek ve ilaveler yapılabilecekti. Bakü Şehir Sovyeti İcra Komitesi havaalanından heyetin ikamet edeceği yere kadar caddeleri SSCB, Türkiye ve Azerbaycan bayraklarıyla, pankartlarla süsleyecekti.

Pankartlara yazılacaklar da onaylandı: "Saygıdeğer Türk konuklar hoş geldiniz!", "Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı Süleyman Demirel'i yürekten selamlıyoruz!", "Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki iyi komşuluk ilişkileri gelişsin ve sağlamlaşsın!"

Bakü Şehir Sovyeti, toplum temsilcilerini seçmek, konuk heyeti karşılama ve yolcu etme törenlerini organize etmekle yükümlü idi. Demirel, 25 Eylül günü özel bir uçakla Bakü'ye geldi.

Demirel ve beraberindeki heyeti havaalanında Azerbaycan Başbakanı Enver Alihanov ve eşi ile birlikte, Başbakan Yardımcısı, Dış İşleri Bakanı Tahire Tahirova, başbakan yardımcıları S. A. Vezirov, A. K. Orucov, R. N. Sadıkov, KGB Başkanı Haydar Aliyev, Bakü Şehir Sovyeti İcra Komitesi Başkanı R. M. Abdullayev ve diğer resmi görevliler hararetle karşıladı.

Karşılama töreninde Bakü halkını temsilen 200 kişi ellerinde Türkiye, SSCB ve Azerbaycan bayraklarıyla hazır bulunuyordu. Türk basını bu konuda şunları yazmıştı: "*Azerbaycan Türkleri, Demirel'e büyük sevgi gösterisinde bulundu*"[468]. Havaalanında tören mangası bulundurulmadı, millî marşlar çalın-

---

466 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – TsK KP Azerbaydjana,* ARDA, f. 28, l2, d. 42, vr. 22-25.

467 *Reşenie Byuro TsK KP Azerbaydjana ot 21 sentyabrya 1967 goda. O meropriyatiyah v svyazi s ofitsialnım vizitom v Azerbaydjansjyu SSR premer-ministra Turtsii S. Demirelya,* ARSSA, f. 1, l. 54, d. 61, vr. 37.

468 "*Demirel'e Azerbaycan'daki Türkler Sevgi Gösterisinde Bulundular*", *Adalet*, 27 Eylül 1967.

Demirel Bakü Havaalanı'nda karşılanırken

madı, konuşma yapılmadı. Alihanov ve Demirel birlikte arabaya bindi. Onlara 7 motosikletli koruma eşlik ediyordu[469].

Havaalanı ve şehrin caddeleri ikâmetgaha kadar Türkiye, Azerbaycan ve SSCB bayraklarıyla süslenmiş, Türkçe, Azerbaycan Türkçesi ve Rusça pankartlar asılmıştı. Demirel'in arabasına Türkiye, SSCB ve Azerbaycan Cumhuriyeti bayrakları asılmıştı. Başbakan Demirel, 1 No'lu, beraberindeki yetkililer 2 No'lu konuk evinde ve İnturist Oteli'nde konakladılar.

Demirel'in ikâmetgahında da Türkiye Cumhuriyeti bayrağı dalgalanıyordu. 25 Eylül günü Başbakan Demirel, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanı M. İskenderov, Yüksek Sovyet Başkanı M. A. Topçubaşov ve Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) E. Alihanov'la görüştü. Görüşmelerde V. Y. Ahundov, H. İ. İbrahimov, S. A. Vezirov, T. A. Tahirova, R. N. Sadıkov, A. K. Orucov ve R. M. Abdullayev de yer almıştı.

469 *Programma prebıvaniya v Azerbaydjanskoy SSR premer-ministra Turetskoy Respubliki g-na Suleymana Demirelya s suprugoy (25-27 sentyabya 1967 g.),*ARSSA, f, l.54, d.61, vr. 88-90.

Demirel, Alihanov'la Bakü Havaalanında

Azerbaycan liderleri, Sovyetler Birliği devrinde cumhuriyetin sosyo ekonomik gelişimi konusunda Demirel'e bilgi verdiler. Demirel görüşmelerde Azerbaycan ve Türk halkları arasında iyi komşuluk ilişkilerinin tarihte sayısız örnekleri bulunduğunu, bunun da güzel bir gelenek olduğunu ve bu geleneğin gelecekte de devam ettirileceğini söyledi[470].

Konuşma devam ederken Nazmiye Demirel, A. Karayev Çocuk Hastanesi, 190 Numaralı Okul ve Azerbaycan Tarih Müzesini ziyaret etti. S. İ. Hüseyinova ve Z. Salahova O'na eşlik ediyordu. Türkiye heyeti akşam, Mirza Fetali Ahundov Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nda ünlü besteci Kara Karayev'in *Yıldırımlı Yollar* balesini izledi.

470 Alieva E., Şarifov A., "*Salam dostyum*", *İzvestiya*, 27 Eylül 1967, No: 228 (15622).

Demirel Bakûlülerle

Başbakan Demirel ve beraberindekiler ertesi gün Sumgayıt sanayi tesisleri, Boru üretim fabrikası ve Bakü petrol sanayi tesislerinde bulundu. Neft Taşları adını taşıyan ve Hazar Denizi'nin ortasında bulunan petrol kuyularını, Kum Adası ve petrol gaz çıkarma tesislerini gezdi. Demirel ve beraberindeki heyet daha sonra İçeri Şehir ve sahili dolaştı. Halk, konukları her tarafta büyük sevgiyle karşılıyordu.

Dağüstü Parkı'ndaki Dostluk Restoran'ında konuklara ziyafet verildi. Ziyafette Merkezi Komite üyeleri ve aday üyeler, başbakan yardımcılarıyla eşleri de bulunuyordu. Yemekte Alihanov ve Demirel kısa birer konuşma yaptılar. Her ikisi de Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminden, Azerbaycan'ın da katılımından duydukları memnuniyeti dile getirdi. Azerbaycanlı sanatçılar Azerbaycan musikisinden örnekler sundular, ancak onların Türk musikisinden örnekler vermeleri programda olmadığından dolayı bazı yöneticiler rahatsız oldu. SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi Başkanlığı'nın görevlileri geziyle ilgili raporu hazırlarken, oluşan bu durumu, bir kusur ve protokolün bozulması olarak değerlendirdi. Ziyafet bitince konuklar Bakü'nün gece görüntüsünü seyretti.

27 Eylül günü Demirel ve ona eşlik edenler Moskova'ya uçtu[471].

471 *Programma prebivaniya premer-ministra Turtsii Suleymana Demirelya v Baku,* ARDA, f. 28, l2, d.42, vr. 26-27.

Demirel, Sumgayıt Boru Fabrikası'nda

Bakü sakinleri Demirel'i Moskova'ya yolcu ediyor

28 Eylül'de Kremlin'de Demirel ile Kosıgin arasında görüşmelerin ikinci turu başladı. Görüşmelerde karşılıklı ilişkiler ve uluslar arası konularda hükümetlerin kesin tutumları açıklandı. Görüşmelerde, Sovyetler Birliği adına N. Baybakov, S. A. Skaçkov, Dış Ticaret Bakanı Birinci Yardımcısı M. P. Kuzmin, Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. M. Vinogradov, Sovyet Büyükelçisi A. A. Smirnov, Dış İşleri Bakanlığı Daire Başkan Yardımcıları A. V. Anisimov, B. D. Pyadışev, Türkiye adına Hasan Esat Işık ve İlter Türkmen bulunuyordu[472].

Kosıgin, ülkesinin Türkiye'yi dost görmek istediğini, düşmanlığın son kalıntılarının da ortadan kaldırıldığını belirtti.

472 "*Sovetsko-turetskie peregovori*", *İzvestiya*, 29 Eylül 1967, No: 230 (15624).

Bu sözleriyle O, yıllarca SSCB-Türkiye arasında normal ilişkilere engel olan A. Mikoyan'ın Sovyetler Birliği Yüksek Riyaset Heyeti Başkanlığı görevinden uzaklaştırılmasına gönderme yapıyordu. Demirel ise güvensizliğin geride kaldığını vurguladı. Aynı gün Kremlin Sarayı'nda Türkiye heyeti onuruna bir yemek verildi. Yemekte Kosıgin, G. İ. Voronin, A. Y. Pleşe, D. S. Polyanski, A. N. Şelepin gibi üst düzey Sovyet yetkilileri yer alıyordu.

Gezi sonunda ortak resmî bildiri kabul edildi. Görüşülen konularla ilgili olarak taraflar arasında herhangi bir görüş ayrılığı olmadığı, iki kutuplu dünyanın emperyal ülkelerinden biri olan SSCB ile Yakın ve Orta Doğu'nun kudretli ve büyük devleti olan Türkiye arasındaki ilişkilerin dünyaya yalnızca barış getireceğine işaret edildi. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini beyan ederek Stalin döneminde yürütülen siyaseti de gömmüş oluyordu[473].

29 Eylül günü Demirel ve beraberindeki heyeti Vnukovo Havaalanı'ndan yolcu edildi. Konuk heyetin geçtiği yollar Türkiye ve SSCB bayrakları, her iki dilde yazılan pankartlarla süslenmişti. Tören mangası yerini almış, Kosıgin, Birinci Yardımcısı D. S. Polyanski, yardımcısı N. Baybakov, bakan yardımcıları B. P. Bugaev, V. M. Vinogradov, M. P. Kuzmin, V. S. Semyonov, Büyükelçi A. A. Smirnov, Moskova Şehir Sovyeti Başkanı V. F. Promıslov, SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Şubesi Dairesi Başkan Yardımcısı A. V. Anisimov, Moskova Askerî Sorumlusu İ. S. Kolesnikov ve diğer resmi görevliler konukları büyük bir törenle Türkiye'ye uğurladı, sonra da konukları taşıyan uçak Ankara'ya doğru havalandı[474].

Demirel, SSCB gezisi kapsamında 25 saat uçakla yolculuk yapmış, 16.250 km yol katetmişti. Esenboğa Havaalanı'nda Demirel'i Türk yetkililer ve gazeteciler karşıladı. Burada gazetecilerin sorularını cevaplayan Demirel "*Türkiye'nin dış siyaseti ipotek altında değildir*" dedi[475]. Bazı gazetelerde SSCB ile ilişkilerin aleyhinde yazılan yazılara değinen Başbakan şunları söyledi: "*Türkiye'nin dış siyaseti duygulara ve husumetlere göre değil, ulusal çıkarlara uygun şekilde dü-*

473 "*Ortak Bildiri*", *Adalet*, 1 Ekim 1967.

474 "*Vizit zaverşen*", *İzvestiya*, 30 Eylül 1967, No: 231 (15625).

475 "*Demirel: Dış Politikamız İpotekli Değildir*", *Adalet*, 30 Eylül 1967.

zenlenmeli ve yürütülmelidir. Bu ilişkiler her iki ülkenin de yararına olacaktır. Türkiye'nin gelişmesi için Sovyetler Birliği'nden alınacak teçhizat ve hizmetlerin değeri 200 milyon doları aşacaktır. Bunu da Sovyetlere mal ihraç ederek ödeyeceğiz. İki ülke arasındaki düşmanlığın son kalıntıları da temizlenmiştir ve ilişkilerimizde artık yeni bir dönem başlıyor"[476]. Ancak Demirel, dile getirdiklerine rağmen şüphelerin tamamen ortadan kalktığı konusunu onaylamadı.

Demirel'in SSCB gezisi Türk yetkililer ve basın tarafından son derece olumlu karşılandı. Türkiye'nin eski Dış İşleri bakanlarından Rüştü Aras Sovyet gazetecilerine yaptığı açıklamada ziyareti olumlu karşıladığını dile getirerek şunları söyledi: "*SSCB ile Türkiye arasında yakın komşuluk siyaseti şimdi gelişmekte, bu ilişkiler de yalnızca iki topluma değil, dünya genelinde barışa hizmet etmektedir*". İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osman Ağaoğlu şunları vurguluyordu: "*İki ülke arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için geniş imkânlar vardır. İki ülke arasındaki ilişkilerde dostluk atmosferinin oluşması, bu ilişkileri pekiştirmek için yeni ortam hazırlamıştır*".

SSCB'nin teknik desteği ile Türkiye'de yapılan tesisler büyük önem taşıyordu. Henüz temeli atılan alüminyum fabrikasının yıllık geliri 44 milyon dolar olacak ve ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacaktı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye'de yapılan tesislerde Azerbaycanlılar da çalışmaktaydı. Yalnızca 1968 yılında on tane Azerbaycanlı 1-2 yıllığına Türkiye'deki çeşitli tesislerde tercüman olarak çalışmak için yollanmıştı[477],[478].

Basın, Türk heyetinin Azerbaycan'a gitmesi konusuna özel yer veriyordu. *Bugün* gazetesi şunları yazıyordu: "*Azerbaycan liderleri şimdiye kadar hiçbir konuğu Süleyman Demirel gibi samimiyetle karşılamamıştır*".

---

476 *Milliyet*, 14 Kasım 1967.

477 *Vitse-prezident Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR M. A. Dadaş-zade – Sovetu Ministrov Azerbaydjanskoy SSR. Sekretno. 6.XI968 g.,* ARDA, f.411, l. 34s, d.240, vr. 73; *Pomoşnik prezidenta Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR po nauçno-tehniçeskim svyazam Ş. K. Suleymanov – Sovet Ministrov Azerbaydjanskoy SSR. 25.XI. 1968 g.,* ARDA, f.411, l. 34s, d. 240, vr. 74.

478 *Zamestitel predsedatelya Gosudarstvennogo Komiteta Soveta Ministrov SSSR po vneşneekonomiçeskim svyazam A. Petruşev zamestitelyu predsedatelya Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR tovarişu İbragimovu A. İ.,*ARDA, f. 411, l. 34s, d. 240, vr. 75.

Federal Almanya'da yayınlanan *Christ Und Velt* gazetesi yorumunda, "*Ortadoğu sorununda iki ülkenin yaklaşımının aynı olması ve Türkiye'nin tarafsız siyaset yürütmesi, Sovyetlerin Türklere yardım etmesine destek vere*cektir"[479] diyordu.

Sovyet-Türk müzakerelerinde, iki ülkenin sınırları boyunca mayın hattının oluşturulması konusu Moskova'yı rahatsız ediyordu. Sovyet Dış İşleri Bakanı A. Gromıko, ABD'li meslektaşı Dean Ruck ile 28 Eylül 1968 tarihinde New York'ta görüştüğünde de konuyu tekrar gündeme getirdi. Sovyet bakan, "*Bu olay gerçekleşirse, Sovyet-Amerikan ilişkilerine büyük zarar verecektir*" diyerek uyarıda bulundu. Ruck da bu konuda herhangi bir bilgisi olmadığını söyledi[480].

SSCB-Türkiye ilişkilerinden rahatsız olan çevreler de pek rahat durmuyordu. *Son Havadis* ile *Yeni İstanbul* gazetelerinde ilişkilerin üzerine gölge düşüren yazılar yayınlanmıştı. Hatta Moskova'yı ziyaret eden bazı üst düzey yöneticiler ülkeye döndükten sonra komünizm karşıtı beyanatlar verdiler. Türk hükümeti, SSCB ile işbirliğini kabul ediyordu, ancak komünist ideolojisini ise asla.

SSCB'de ve dışarıda yaşayan, Türk'e düşmanlık besleyen Ermeni kuruluşları Rus-Türk yakınlaşmasını asla kabullenemiyorlardı. 7 Kasım 1967'de Erivan'da, 29 Kasım 1967'de ise Sisenakaven'de sözde soykırım anıtları dikilmişti. Ne Türkiye tarafı ne de Büyükelçi Hasan Esat Işık buna engel olamıyordu.

Aleyhte olanların bütün çabalarına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmekteydi. SSCB ile ilişkiler Türkiye'nin Batı Bloku ile ilişkilerini soğutma veya tamamen durdurma anlamına da gelmiyordu.

Türkiye'de komünist faaliyetler yasaklansa da Türk hükümeti, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne üye 1000 kişilik Sovyet uzmanının ülkelerinde çalışmasına izin vermişti. Bunların tamamı Sovyet istihbarat teşkilatının talimatlarını harfiyen yerine getiriyordu. Bazen Türkiye'nin içişlerine açıkça karışan bu şahısların faaliyetleri Millî İstihbarat Teşkilatı'nın gözünden kaçmıyordu. Bu şahıslar hemen ifşa ediliyordu.

---

479 *Adalet*, 27 Eylül 1967.

480 *Telegram From Secretary of State Rusk to the Department of State. New York, September 28, 1967,* Foreign Relations of the United States, 1964-1968, Vol. XVI, The Soviet Union, doc. No: 247, p. 579.

Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmekle birlikte komünizm propagandasını ve sol gruplara yaptığı yardımları durdurmuyordu. Ancak Türkiye tarafı da buna karşı gerekli önlemlerini alıyordu. Yalnızca 1967 yılında Türkiye'de 119 kişi komünist propagandası yaptığı gerekçesiyle gözaltına alınmıştı.

Sovyetlerin Türk Komünistlerine Desteği Devam Ediyor

Demirel'in ülkeye dönmesinden kısa bir müddet sonra Sovyetler Birliği Türkiye Komünist Partisine yönelik maddî ve manevî desteğini devam ettirdi. TKP Merkez Komitesi 1. Sekreteri Yakup Demir ve TKP Politbüro Üyesi İsmail Bilen'in (Laz İsmail Bilen olarak bilinen şahsın gerçek adı Marat Bostancı idi) Azerbaycan gezisi gerçekleştirildi. Veli Ahundov başkanlığında yapılan, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreterliği 14 Kasım 1967 tarihli toplantısında (protokol No: 26, paragraf 34-q) bir karar alındı. Karar üç maddeden oluşmaktaydı. Davet edileceklerin gezi programı onaylandı. Azerbaycan Komünist Partisi Bakü, Sumgayıt şehir ve Abşeron İlçe Parti komitelerine gezinin düzenlenmesi için gerekli yardımın yapılması konusunda talimatlar verildi. Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi de konukların ağırlanması, her birine 100 ruble değerinde hediye verilmesi ve gezi harcamalarının karşılanması konusunu, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Çalışma Şubesi'ne havale etti[481]. Konuklar 15-18 Kasım'da Azerbaycan'da bulundu. 15 Kasım günü Bakü'ye gelen konukları havaalanında Merkez Komitesi Sekreteri C. Caferov, Daire başkanları T. S. Aliyev, E. F. Cebrayılov karşıladı. Konuklar için "Çayka" markalı özel araba tahsis edildi. Havaalanından alınan konuklar 1 No'lu Konuk Evi'ne yerleştirildi.

Ertesi gün şehri gezen konuklar Kum Adası petrol-doğalgaz üretim yerlerinde bulundular. TKP'li temsilcileri, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitenin Birinci Sekreteri Veli Ahundov kabul etti.

481 *Postanovlenie sekretariata Tsentralnogo Komiteta Kompartii Azerbaydjana ot 14 noyabrya 1967 goda. O prebıvanii v Azerbaydjanskoy SSR delegatsii kompartii Turtsii i kommunistov iz Aljira,* ARSSA, f, l. 54, d00, vr. 234.

Türkiye Komünist Partisi lider kadrosundan Yakup Demir(Zeki Baştımar), İsmail Bilen (Marat Bostancı) Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Birinci Sekreteri Veli Ahundov'la görüşmede (sağdan itibaren, Az. K. P. Merkezî Komitesi Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Başkanı E. Cebrailov, Merkezî Komite Sekreteri Cafer Ceferov, … ,(soldan ikinci) Veli Ahundov,…)

V. Ahundov'la görüşme bir saat sürdü ve konuklara Sovyet döneminde Azerbaycan'ın kaydettiği gelişim süreci konusunda bilgi verildi. Görüşmede Türkiye'de komünist faaliyetler, yaklaşmakta olan seçimlerde sol teşkilatları birleştirme konuları müzakere edildi. Türkiye komünistlerine yardım konusunda Azerbaycan'ın rolünden söz edildi.

Daha sonra konuklar Azerbaycan Tarih Müzesini gezdi. Konuklar Azerbaycan'da oturan Türkiyeli komünist Zekeriya Sertel ile de bir görüşme gerçekleştirdi. Akşam Azerbaycanfilim yapımı olan bir filmi izleyen konuklar 17 Kasım günü Şamahı'ya giderek V. İ. Lenin Kollektif Çiftliğini ve Astrofizik rasathanesini gezdi, 18 Kasım günü de Moskova'ya döndü[482].

482 *Programma prebıvaniya v Azerbaydjanskoy SSR delegatsii kompartii Turtsii (t.t. Yakub Demir i İsmail Bilen),*ARSSA, f, l. 54, d00, vr. 236.

Kıbrıs'taki Durumun Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

1967 Kasımında Kıbrıs'taki durum yeniden kötüleşti. 15 Kasım günü Rum ve Türk kökenli insanların birlikte yaşadığı ilçelerin birinde Yunan subaylarının önderlik ettiği Kıbrıs Ulusal Birliği ile Türkler arasında silahlı çatışma meydana geldi. Çatışmaya, Kıbrıs'ın hükümranlık hakkını çiğneyerek Ada'da yerleştirilen Yunanistan silahlı birlikleri de karıştı. Topçu birlikleri ve diğer ağır silahlar vasıtasıyla yürütülen saldırıda çok sayıda sivil hayatını kaybetti. Kısa bir müddet sonra Rum-Yunan birlikteliği ile hayata geçirilen hücumlar durduruldu, ancak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hükümranlığı ve bağımsızlığı, diğer taraftan Doğu Akdeniz bölgesindeki barış ve güven yönünden gerilim devam ediyordu. Yunan ordusu savaş durumuna getirildi. Atina'da *Enosisçi* subaylar Kıbrıs'ın içişlerine açık şekilde müdahale etmek için bahane arıyordu. Yunanistan, Kıbrıs devletinin bağımsızlığını ve hükümranlık hakkını ortadan kaldırarak uzun müddetten beri hazırladığı *Enosis* planını hayata geçirmeye çalışıyordu. Yunanistan'da ipleri elinde bulunduran güçler ve Kıbrıs'taki casusları, Ada'yı NATO'nun askerî üssüne çevirmeye, demokratik güçleri terörist metotlar kullanarak isteklerini kabul ettirmeye çalışıyordu. Onlar, Yunanistan'da bu metodu uyguladıklarından dolayı bu konuda belirli seviyede deneyim de kazanmışlardı.

Kıbrıs'ta durumun vahim hâle geldiği esnada Türk hükümeti, Ada'da garantörlük hakkı bulunduğunu ileri sürerek bazı güvenlik tedbirlerini hayata geçirdi. Türk Silahlı Kuvvetleri savaş durumu aldı. Kıbrıs'a çıkarma yapmak için özel güçler hazırlandı. Türk savaş gemileri Akdeniz'de bir manevra gerçekleştirdi. Kıbrıs'ta gerilim tırmanınca Sovyetler Birliği tutumunu tekrar dile getirerek bir beyanat verdi[483]. Açıklamada, Kıbrıs'taki gerilimin tırmanmasının NATO'nun belirli planları dâhilinde gerçekleştiği, Kıbrıs Rum halkının çıkarları doğrultusunda askerî blokta belirli uzlaşmazlıkları ortadan kaldırmak isteyenlerin gizli niyetleri olduğu ileri sürülüyordu. Açıklamada şöyle deniyordu: "*ABD yöneticilerinin açıklamalarıyla sükûneti sağlama siyaseti ile Amerikan hükümetinin hayata geçirdiği siyaset arasındaki mevcut farklar, Ada'daki durumu gerginleştiriyor ve Kıbrıs'ın içişlerine karışmaya doğru götürüyor. Yunanlı subayların ABD'nin etkisi ve yardımı olmadan Ada'da faaliyet göstermesine inanacak bir tek insan bile*

483 Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya, Sbornik dokumentov, 1967 god, dok. No. 115, s. 273-275.

bulmak mümkün değildir. Çünkü Yunanistan'ın kendisi Amerikan askerî üslerine tabi durumdadır"[484].

Sovyet Hükümeti, daha önce Kıbrıs'la ilgili olarak beyan ettiği tutumunu yineledi. Kıbrıs devletinin hükümranlığına, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı gösterilmesini, Ada'da Rum ve Türk toplumları arasındaki bütün problemlerin dış etki olmadan ve barışçı yollarla halledilmesini savundu. SSCB, Ada'daki askerî üslere ve Ada'ya yabancı askerî güçlerin çıkarılmasına karşı çıkarak, bunların Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve barışı istemediğini vurguladı.

SSCB, Akdeniz'in doğu kısmında barışın korunması ve sağlamlaştırılması gayesiyle Kıbrıslı Rum ve Türkler arasındaki problemlerin silah gücüyle halline karşı olduğunu bildirdi. Tarafları sabırlı ve ihtiyatlı olmaya çağırdı. Kıbrıs probleminin çözümü için Ada'da yaşayan toplumların hükümranlık haklarına BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı karara saygı gösterilmesinin gereğini vurguladı. Açıklamanın sonunda da Kıbrıs'la ilgili ihtilafın istenmeyen sonuçlar doğurabileceği konusuna vurgu yapıldı.

Cereyan eden kanlı olaylar, savunmasız Türklerin katliama maruz kalması, Türkiye'yi Ada'ya asker çıkarmaya doğru sürüklüyordu. Ancak Beyaz Saray, Türkiye'nin Ada'ya askerî müdahalesine şiddetle karşı çıkıyordu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Parker T. Hart, Kasım 1967 tarihinde Türk yetkililerle görüşmesinde şunları söyledi: "*Türkiye'nin savaşa karar vermesi, ABD-Türkiye ilişkilerine ciddi zarar verecektir*"[485]. Washington'un bu tutumu Türk kamuoyunu hiddetlendirdi. Ankara, İstanbul ve İzmir'deki üniversitelerde ve ilmî kurumlarda görevli 308 bilim adamının imzaladığı ortak bildiride, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğine ve ulusal savunmasına katkı yapmadığı beyan edilmekteydi. Halk, Türkiye'deki Amerikan askerî üslerinin kapatılmasını talep eden gösteriler yaparak sokaklara döküldü. Öğrenciler İstanbul'da "NATO`ya hayır" sloganlarıyla birçok miting yaptı. *Akşam* gazetesi konuyla ilgili olarak şunları yazıyordu: "*NATO üslerinin varlığı, Türkiye'yi Amerika'nın aletine çevirdiğini gös-*

484 Aynı yer.

485 *Hart. Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State. Ankara, November 25, 1967,* Foreign Relations of the USA, 1964-1968, Vol. XVI, Cyprus, Greece, Turkey, doc. No: 322, p. 665.

terdi. Türkiye'nin Atatürk'ün tam bağımsızlık politikasına dönmesi için çok sayıda gerekçesi bulunmaktadır"[486]. Türk kamuoyunda, Amerika'ya karşı SSCB ile işbirliğinin ileri noktalara götürülmesi görüşü gittikçe güç kazanıyordu.

Yüksek Sovyet Başkanı İ. V. Spiridonov'un Türkiye Ziyareti

2 Nisan 1968 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Sovyet parlamento heyetine yapacağı Türkiye ziyareti dolayısıyla elçilikte bir davet verdi. Davette, heyette yer alacak yetkililer dışında SSCB Yüksek Sovyeti grup başkanları İ. V. Spiridonov ve Y. İ. Paleçkis, Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Sekreteri M. P. Georgadze ve diğer yetkililer de yer alıyordu[487].

12 Nisan tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti Birlik Sovyeti Başkanı İ. V. Spiridinov başkanlığındaki Sovyet milletvekili heyeti Türkiye gezisine başladı. Heyette SSCB Yüksek Sovyeti milletvekilleri A. A. Kokorev, A. F. Vatçenko, A. F. Diordiça, V. P. Konoplev ve diğerleri yer alıyordu. Bunlardan başka Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosunun solisti Raşit Behbudov da heyete dâhil edilmişti[488].

Konukları Ankara Esenboğa Havaalanı'nda TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli, senatör ve milletvekilleri karşıladı. Burada basına bir açıklama yapan Sovyet heyeti başkanı şunları söyledi: "*Biz, ülkenize dost ve iyi niyetli duygularla gelmiş bulunuyoruz. İlgi çekici ülkeniz ve emeğe değer veren halkınızla yakından tanışmak bizler için sevindiricidir. Bu ziyaretlerimizin, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini pekiştireceğini ve aramızdaki işbirliğinin gelişimine yardımcı olacağını ümit etmekteyim*"[489].

Sovyet heyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'ün mezarını ziyaret ederek çelenk koydu. Konukları, Senato Başkanı Prof. Dr. İbrahim Şevki Atasagun ve Meclis Başkanı Bozbeyli kabul etti. Görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceği ve parlamento ilişkileri üzerinde duruldu.

---

486 Şarifov A., "*Kaçaetsya krılo NATO*", *İzvestiya*, 11 Nisan 1968, No: 85 (15784).

487 "*V çest delegatsii Verhovnogo Soveta SSSR*", *İzvestiya*, 4 Nisan 1968, No: 79 (15778).

488 "*Otezd delegatsii Verhovnogo Soveta SSSR v Turtsiyu*", *İzvestiya*, 13 Nisan 1968, No: 87 (16786).

489 Aynı yer.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Spiridinov'u kabul etti. Spiridonov, Sunay'a SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Podgornıy'ın özel mektubunu iletti. Mektupta şunlara işaret ediliyordu: *Parlamento heyetlerinin karşılıklı ziyareti, ayrıca Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin yüksek seviyeli görevlilerinin şahsî ilişkileri, iki ülke arasındaki ilişkilerin istenen yönde yürüdüğünü ve iyi komşuluk ilişkilerinin sağlamlaştığını göstermektedir.* Mektupta, Sunay'ın SSCB'ye daha önce yapılmış daveti tekrarlanıyordu. Türkiye Cumhurbaşkanı teşekkür ederek mektuba cevap yazacağını bildirdi.

Türk Devlet Başkanı ile konuk parlamento heyeti arasında samimi bir sohbet oldu. İki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin sağlamlaştırılmasına, ekonomik ilişkilerin önemine vurgu yapan Sunay, 1930'larda SSCB'nin desteği sonucu yapılan iki dokuma fabrikasının hâlâ faaliyet gösterdiğinden söz ederek şunları söyledi: "*Biz, Atatürk zamanında Sovyet Rusyası tarafından Türkiye'ye yapılan yardımları hep hatırlamaktayız. O dönemde ülkemizde birçok dokuma fabrikası yapıldı. Bugün, bize yaptığı yardımlardan dolayı Sovyet hükümetine şükran borçluyuz. Türkiye Cumhuriyeti gerçekten de barıştan yanadır. Biz, Sovyetler Birliği'nin barıştan yana olduğundan da eminiz. Sovyet liderlerinin dünya barışına verdikleri desteği son derece olumlu değerlendiriyoruz*"[490].

Görüşmenin sonunda Sovyet heyeti başkanı, Sovyet bilim adamlarının Ay'a gönderdikleri uzay aracının maketini Cumhurbaşkanı Sunay'a hediye etti[491].

Heyet daha sonra Başbakan Süleyman Demirel tarafından kabul edildi. Spiridinov, Kosıgin adına Başbakan'a sağlık ve Türk halkına da iyi dileklerini sundu. İki ülke arasında iyi dostluk ilişkilerine engel oluşturacak hiçbir nedenin olmadığını belirtti. Demirel de; "*Türk hükümeti, belirli dönemlerde Sovyetler Birliği ile aramızda oluşan soğukluğa rağmen ilişkilerin gelişmesine büyük önem vermektedir. SSCB'nin katkısıyla yapılan müesseseler Türk ekonomisine büyük bir hediyedir*" dedi.

---

490 *Zapis besedı predsedatelya Soveta Soyuza Verhovnogo Soveta SSSR İ. V. Spiridonova s prezdentom Turtsii Djevdetem Sunaem 13 aprelya 1968 g.*,AVPRF, referatura po Turtsii, f. 132, op. 56, p81, d. 17, l. 67.

491 *Aynı belge.*

Başbakanlık binasından ayrılan Sovyet Heyeti, Dış İşleri Bakanı Çağlayangil tarafından kabul edildi. Görüşmede karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi için bütün vasıtalardan faydalanmanın elzemliği üzerinde duruldu. Çağlayangil ve Spiridinov'a göre iki ülke arasındaki ilişkilere engel olan sebeplerin ortadan kaldırılması elzemdi.

Parlamento Başkanı F. Bozbeyli, akşam Sovyet heyeti onuruna bir yemek verdi. Konuklar Ankara valisi ve belediye başkanıyla da görüştü. Ardından TBMM binası, Hitit Kültür Müzesi'ni gezdi, daha sonra da ülke içindeki yolculuğa başladı[492].

Konuk heyet İzmir, Bursa ve İstanbul'u ziyaret etti. Yeşilköy Havaalanı'nda konukları Vali Vefa Poyraz, Belediye Başkan Yardımcısı Kadri İlhan ve Sovyet Başkonsolosluğu yetkilileri karşıladı.

Vefa Poyraz konukları kabul etti. Görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkilerin istenen seviyeye çıkarılması konusundaki istek dile getirildi. Konuklar daha sonra Topkapı Müzesi ve son Osmanlı Sultanı Vahdettin'in ikametgâhı olan Dolmabahçe Sarayı'nı gezdi. Akşam da İstanbul Valisi konukların onuruna Tarabya Oteli'nde bir ziyafet verdi. Gazetecilerin bu ziyaretle ilgili sorularına Spiridinov şu cevabı verdi: "*Bu ziyaretimizin gayesi iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini sağlamlaştırmaktır. Ankara, İzmir ve Bursa'da Türk yetkililerle yaptığımız görüşmelerde onların da ilişkilerimizin ilerlemesine taraftar olduklarına inandık. Gittiğimiz her yerde ilişkilerimizin iyileştirilmesinin zarureti dile getiriliyordu. Bu ziyaretimiz, iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin oluşturulmasına olumlu katkı sağlamakla birlikte, yalnızca Avrupa'da değil dünya genelinde barışa da hizmet etmektedir*"[493].

Konuk heyet 22 Nisan günü İstanbul'dan Moskova'ya döndü.

Çağlayangil'in SSCB Gezisi

SSCB-Türkiye arasındaki diplomatik ve siyasî ilişkilerin gelişimi diğer alanlardaki işbirliğine de olumlu katkı sağlıyordu. 1968 yılında Moskova ile İstanbul

492 Şarifov A., "*Krepnyuşee dobrososedstvo*", *İzvestiya*, 16 Nisan 1968, No: 89 (15788).

493 Aynı yer.

arasında kesintisiz hava ve demiryolu hattı açıldı. Aynı zamanda Türk-Sovyet sınırlarının yeniden düzenlenmesi ile ilgili protokol, veterinerlik alanında işbirliği belgesi imzalandı.

Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilişkilerine özel önem vermekteydi. Sovyet Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko, 27 Haziran 1968 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti toplantısında yaptığı "*Uluslararası Durum ve Sovyetler Birliği'nin Dış Siyaseti*" başlıklı konuşmasında şöyle diyordu: "*Türkiye ile olan ilişkilerimizde yeni ve olumlu bir atmosfer oluşmuştur. Biz bu ilişkilere son derece önemle yaklaşıyoruz*"[494].

8 Temmuz 1968 tarihinde Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil SSCB'ye resmî ziyarette bulundu. 1908 İstanbul doğumlu olan Çağlayangil, 1931 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra memuriyete başlamıştı. Dış İşleri Bakanlığı Güvenlik Dairesi Başkanı ve Siyasî Planlama Dairesi Başkanlığı görevlerini üstlenmişti. Bursa, Antalya, Çanakkale ve Sivas valilikleri görevinde bulunmuş, bazı önemli görevler üstlenmişti. Adalet Partisi'nin etkili simalarından biriydi. 1961 seçimlerinde senatör seçilmiş, Adalet Partisi grubuna başkanlık etmişti. Mayıs-Haziran 1963 tarihinde Türk parlamenterlerin SSCB ziyaretinde yer almış, 1965 yılı Şubat-Ekim ayları arasında Çalışma Bakanı olmuş, 1965 Ekim ayından 1971 yılına kadar Dış İşleri Bakanlığı görevini yürütmüştü. 1967 Eylül ayında Demirel'in SSCB gezisinde de yer almıştı. Çağlayangil, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesine taraftardı. Kendisi, hassas ve çevik bir diplomat olarak değerlendiriliyordu. Siyasî incelikleri, mevcut ihtilafları hemen görebiliyor ve manevra yapabiliyor, düşüncelerini Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda bütün ciddiyetiyle ortaya koyabiliyordu. Çağlayangil, Batı eğilimli, liberal bir siyasetçi idi. Kendi fikirlerini açıkça ifade edebiliyordu ve Türkiye'nin çok yönlü dış siyasetinin mimarlarından biri olarak kabul ediliyordu.

Gromıko, 9 Temmuzda Çağlayangil'i kabul etti. Görüşmede, SSCB Dış İşleri Bakan yardımcısı V. M. Vinogradov, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi A. A. Smirnov, Dış İşleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi Başkanı S. O.

494 Gromıko A. A., "*O mejdunarodnom polojenii i vneşney politiki Sovetskogo Soyuza*", *İzvestiya*, 28 Temmuz 1968, No: 149 (15848); *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1968 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1969, dok. No: 58, s. 149.

Kiktev, Dış İşleri Bakanlığı Basın Dairesi Birinci Başkan Yardımcısı İ. İ. Marçuk, Türkiye tarafından da Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Güneralp, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin Ekonomik Konularla İlgili Yardımcısı Tevfik Saracoğlu, Devlet Planlama Teşkilatı Müşaviri Tarkan Çarıklı, Dış İşleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı Turgut İlhan, Dış İşleri Bakanlığı Siyasî Plânlama Kurulu Başkanı Özdemir Yiğit ve Türkiye'nin SSCB'deki Geçici Maslahatgüzarı M. Bilir de yer alıyordu.

Konuşmalarda karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi konusu müzakere edildi. Ekonomik ve diğer alanlardaki işbirliği için büyük imkânların mevcut olduğu vurgulandı. Çağlayangil, Ermenistan'da alevlendirilen Türkiye düşmanlığından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Gromıko, Ermenistan'da meydana gelen olayların genel Sovyet siyaseti ile hiçbir ilgisinin olmadığını ve yürütülen siyasete de etki edemeyeceğini vurguladı ve gerekli tedbirlerin alınacağını söyledi. Aynı zamanda Türkiye'deki Amerikan üslerine de dikkati çekti. Bu üslerin, iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verdiğini söyledi. Çağlayangil, bu üslerin SSCB'ye karşı olmadığını ve ülkesinin NATO'ya girmesinin bir gereği olduğunu vurguladı. Bakanlar, karşılıklı ilişkilere gölge düşürmek isteyen güçlerin bu çabalarına engel olunmasının elzemliği kanaatini taşıyordu.

Gromıko-Çağlayangil görüşmesi

Yakın ve Orta Doğu'daki durum genişçe müzakere edildi. Çağlayangil, Arap-İsrail ilişkilerinin olumsuz bir atmosferde seyrettiği, askerî operasyonların yapıldığı bir zamanda SSCB hükümetinin Suriye ile olan ilişkilerine özel vurgu yaptı. Sovyetler Birliği'nin, Suriye'de radar istasyonları kurması konusunu ve bunların Türkiye'ye yönlendirilmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirdi. Gromıko da, Suriye'deki Sovyet askerî güçlerinin Türkiye'ye karşı yönelmediğini bildirdi[495]. Dış İşleri bakanları İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından en kısa zamanda çıkmasının gereğini dile getirdi. Gromıko, Kıbrıs problemi müzakere edilirken Enosis'e karşı olduklarını vurguladı. Problemin her iki toplumun eşit hakları temelinde ve diyalog yoluyla halledilmesinin gereğine işaret etti.

Çekoslovakya'da meydana gelen olaylar konusunda fikir teatisi yapıldı. Gromıko, olaylarla ilgili bilgi verdi. Mevcut kuruluşa karşı olan güçlere engel olunacağını, bunların sosyalist ülkeler için tehlike oluşturduğuna kanaat getirilirse Sovyet Hükümeti'nce en sert adımları atmaktan çekinilmeyeceğini bildirdi. Çağlayangil, Avrupa'da herhangi bir kargaşa istemediklerini ve bunun ilişkilere zarar vereceğini söyledi.

Konuklar Lenin Müzesi ve Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koydu. Podgornıy, 9 Eylül günü Çağlayangil'i kabul etti. Görüşmede karşılıklı ilişkiler, parlamentolar arası münasebetler ve iki tarafı da ilgilendiren uluslar arası konular müzakere edildi[496].

Gromıko, Konuk Evi'nde Çağlayangil'in onuruna bir yemek verdi. Davete, Sovyetler Birliği'nden N. K. Baybakov, V. G. Bakaev, B. P. Beşev, E. F. Loginov, V. V. Maskeviç, E. A. Furtseva ile diğer üst düzey yöneticiler katıldı. Her iki bakan birer konuşma yaptı. Türk heyeti, SSCB Elmas Vakfı ve Borodino Savaşı Müzesi'ni de ziyaret etti.

Konukları, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosıgin de kabul etti. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geniş bir yelpazeye sahip olduğu ve birlikte birçok projenin hayata geçirilmesinin önemi üzerinde duruldu.

---

495 AVPRF, referatura po Turtsii, f. 132, op. 56, p81, d. 17, l. 67.

496 "*Priem N.V.Podgornım turetskogo ministra*", *İzvestiya*, 11 Temmuz 1968, No: 160 (15859).

Kosıgin-Çağlayangil görüşmesi

İhsan Sabri Çağlayangil'in Moskova ziyareti 12 Temmuz'da sona erdi. Çağlayangil, kendisiyle yapılan röportajda ziyaretinin önemli olduğunu vurguladı.

Sosyalist Kamptaki Durum SSCB'nin Pragmatik Siyaset Yürütmesini Gerekli Kılıyor

1960'lı yılların sonunda Sosyalist Blok'a mensup ülkelerde ortaya çıkan olumsuzluklar, Moskova'nın gerçekçi siyaset yürütmesi konusunda etkisini gösteriyordu. Polonya'daki ekonomik durum kötüleşmişti. Antisovyet faaliyetler gittikçe artıyordu. Katolik kilisesi bu konuda çok özel çalışmalar yapıyordu. Antisemitizm hareket gittikçe ülkede güç kazanıyordu. 15 000 Yahudi, yönetim kadrosunun baskısı sonucu Polonya'dan çıkarıldı. Batılı ülkeler bunu sert şekilde tenkit etti ve Polonya'nın hür dünya ülkeleriyle olan ilişkileri kötüleşti. Komünist rejimin uyguladığı ağır baskı siyaseti de duruma olumlu etki yapmadı, ancak ülkede nispi sükûnet havası hâkim oldu.

Çekoslovakya'da da durum pek iç açıcı değildi. Sovyet karşıtı hareket gittikçe güçleniyordu ve komünist rejim büyük buhran geçiriyordu. Sovyetler Bir-

liği ile Batı arasında "arındırılmış koridor" görevini icra eden bu ülke Sovyetler Birliği'ni rahatsız ediyor ve Çekoslovakya için tehlike çanları çalıyordu. Ülkede antisovyet isyanı başladı. Sovyet Hükümeti bütün hukuk kurallarını ayaklar altına alarak Çekoslavakya'ya orduyu sevk edip ülkeyi kana boğdu. Ancak sosyalist ülkelerin birçoğu bu müdahale hareketinde yer almadı. Bu kanlı olay tarihe "Prag Baharı" olarak geçti. Aslında Sovyetler Birliği'nin başka bir seçeneği de kalmamıştı. Çekoslovakya'nın kontrolden çıkması SSCB'nin Batı sınırları için tehlike oluşması anlamına geliyordu.

Doğuda ise Sovyet-Çin ilişkileri her an bir silahlı çatışmaya dönüşecek düzeye gelmişti. Sovyet-Çin ilişkilerindeki gerilim Çekoslovakya olaylarının kanla boğulmasına etki eden ciddi etmenlerden biri idi. Çin Başbakanı Çou En Lay, Romanya'nın bağımsızlık günü dolayısıyla yaptığı konuşmada Prag'ın işgalinin Sovyetlerle Amerikalıların anlaşması sonucu gerçekleştiğini ve dünyayı kendi aralarında paylaşan SSCB-ABD Planının bir parçası olduğunu ifade etti[497].

Sovyet-Türk ilişkilerinin iyileşmesine etki eden amillerden biri de özellikle Sovyetler Birliği'nin Çin ile olan ilişkilerinin aşırı derecede kötüleşmesi idi. Pekin yönetimi, SSCB'ye karşı toprak iddialarını daha yüksek sesle dile getirmeye başladı ve iki ülke arasındaki gerginlik de buna paralel olarak tırmanarak silahlı çatışmaya dönüştü. SSCB'nin gerek Batı, gerekse de sosyalist ülkelerle yaşadığı sorunlar Sovyetlere olumlu anlamda hiçbir şey vaat etmiyordu. Bir zamanlar Napolyon'un "uyuyan dev" olarak tanımladığı 1960'lı yılların sonlarından başlayarak radikal komünist ideolojiden uzaklaşarak, git gide gelişmeci bir topluma dönüşme yolunda kıpırdanmalar hissedilen ve uluslar arası tecritten kurtularak nükleer bir güce dönüşen Çin ile ilişkilerin kötüleşmesi, Sovyetler Birliği'ni Batı dünyası ile yakınlaşmaya mecbur ediyordu. Moskova-Pekin ilişkilerinin kötüleşmesi, ülke güvenliğinin ideolojiden daha önemli olduğunu gösteren klasik bir örnekti. Aynı ideolojiye mensubiyet, düşmanlığa ve silahlı çatışmaya engel olamadı. Sovyet tehdidi ve SSCB-Çin ilişkilerinin kötüleşmesi Washington'la Pekin'i birbirine yaklaştırdı. Bu da ilk planda devletlerin kendi menfaatlerini düşünmesinden kaynaklanıyordu. ABD Başkanı Richard Nixon, sonraları kaleme aldığı hatıralarında şöyle diyordu: "*Bizim genel stratejimizin temelini Asya'da*

497 Martin Walker, *The Cold War and the Making of the Modern World*, p. 218.

Sovyet etkisinin önüne geçmek oluşturuyordu. Çin de Sovyetler Birliği gibi komünist idi, ancak Çin bizim için tehdit oluşturmuyordu. Sovyetler Birliği ise bir tehditti"[498].

Sovyet-Çin sınırında yaşanan kanlı çatışma, aynı ideolojik kimliğe sahip olmanın sosyalist devletler arasında savaşa yol açmayacağı konusunda uzun yıllardır oluşan düşünceleri de alt üst etti. Bunun üzerine Çin açık biçimde Yugoslavya ile Romanya'nın Sovyetlerin etkisinden kurtulması çabalarını desteklemeye, Doğu Avrupa ülkelerine yardım etmeye başladı.

Çin, SSCB'nin Türkiye ve diğer ülkelerle olan yakınlaşmasını kendi güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak görüyordu. Çou En Lay, Sovyetlerin bölgedeki geniş perspektifli faaliyetlerini, Asya'da Çin karşıtı askerî bir blok oluşturma çabası olarak değerlendiriyordu[499].

Türk-Sovyet ilişkileri böylesi bir ortamda gelişiyordu. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, 18-25 Ekim 1968 tarihleri arasında Türkiye ve SSCB arasında demiryolu hattının düzenlenmesiyle ilgili olarak Tiflis'te yapılacak görüşmeler için, Ulaştırma Bakanlığı Karayolları İdaresi Başkanı Lütfü Demirkurt başkanlığındaki Türk heyetinin SSCB'ye gönderilmesi konusunu 12 Ekim günü karara bağladı[500]. Yürütülen bu müzakereler, Güney Kafkasya'dan geçecek iki ülke arasındaki demir yolu nakliyatının faaliyetlerini düzenlemede önemli bir rol oynadı. Birkaç gün sonra SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Podgornıy, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 45. yıldönümü dolayısıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay`a bir kutlama mesajı gönderdi. Mesajda şöyle deniyordu: "*Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk ve iyi niyete dayalı komşuluk ilişkilerinin bundan sonra da halklarımız ve dünya barışı için gelişeceğini umuyoruz*". Cevdet Sunay da cevabî mesajında, dünya barışı ve güvenliğinin güçlendirilmesi konusunda her iki ülkeye başarılar diledi.

Sovyetler Birliği, Türkiye ile karşılıklı ilişkileri geliştirmekle birlikte uluslar arası faaliyetlerdeki baskıdan da kesinlikle vazgeçmiyordu. 12 Kasım 1968

---

498 Riçard Nikson, *Na arene. Vospominaniya o pobedah, porajeniyah i vozrojdenii*, Pereved s angliskoqo yazıka, Moskva: İzd. Novosti, 1992, s. 16.

499 "*Çu En Lay'ın İddiası: Sovyetler Asya'da Çin'e Karşı Pakt Kurmak İstiyormuş*", *Adalet*, 15 Temmuz 1969.

500 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname, Sayı: 6,* TC BCA, 0308.01.02.227.83.4.

tarihinde dış siyasette "Brejnev Doktrini" kabul edildi. Bu doktrine göre Batı Bloku ülkeleriyle olan ilişkilerde çatışmaya girmemeye özen gösteriliyordu. İki ayrı dünya sistemini benimsemiş ülkeler arasındaki gerilimin azaltılması hedeflenmişti. Ancak Sovyet çıkarları için herhangi bir tehlike oluşursa, silahlı müdahale seçeneği de hayata geçirilebilecekti.

Bu esnada dış ülkelerde faaliyet gösteren bazı sol örgütler Türkiye'nin içişlerine karışmaya devam ediyordu. Komünist ve Türk karşıtı propaganda malzemeleri kesintisiz şekilde ülkeye sokuluyordu. Türk toplumunda kargaşa yaratmak için çaba gösteriliyordu. Türk hükümeti de bu durumda kayıtsız kalamazdı, zira kötü sonuçlar doğurabilirdi. Dış İşleri Bakanlığı'nın 8 Kasım 1968 tarihli mektubuna istinaden Bakanlar Kurulu 5 Aralık günü bazı kitap ve dergilerin ülkeye sokulmasının yasaklanmasına karar verdi[501]. Yasaklananlar arasında Stockholm'da Türkçe basılan *Bülleten*, Cenevre'de Fransızca yayınlanan *Anselmo*, Brezilya'nın San-Paulo şehrinden getiritilen *Armenia* dergisi ile Beyrut'ta Hamazkay matbaasından yollanan *Türk Ermenisi: Asker ve Askerliği* kitabı ilk sırada yer alıyordu.

Türkiye'de Kurulan Yeni Hükümet'in SSCB'ye Yaklaşımı

Türkiye'de yeni kabine, 1969 yılı başlarında görevi devraldı. Süleyman Demirel, 12 bakandan oluşan yeni kabineyi Cumhurbaşkanı Sunay'a takdim etti. Sunay, yeni kabineyi onayladı. Kabinede ülke tarihinde ilk kez yeni bir bakanlık Gençlik ve Spor Bakanlığı da yer alıyordu. Böyle bir bakanlığın oluşturulması, son dönemlerde gençliğe verilen değerin ifadesiydi. Adalet Partisi'nin radikal sağ kanadını temsilen kimsenin alınmadığı yeni kabine, dış siyasette SSCB ile oluşturulan ilişkileri sürdüreceğini bildirdi. ABD ile yapılan askerî anlaşmaları gözden geçireceğini bildirdi. Hükümet, Amerikan üslerini kontrol etti ve 1969 tarihinde ABD ile yeni askerî antlaşma imzalandı. Buna göre üslerde Amerikan dinleme tesisleri, stratejik askerî hava üsleri, ayrıca buralarda görev ifa etmesi için 6-7 bin askerden oluşan Amerikan askerî gücü Türkiye'de yerleştirildi. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi 26 Şubat 1969 tarihli oturumunda kabul ettiği

501 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname, Sayı: 6-11076*, TC BCA, 0308.03.02.228.88.8.

6-11463 sayılı kararla NATO için yasaklanmış bölgelerde inşaat çalışmalarının yapılmasına izin verdi[502].

Bunlarla birlikte Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler ilerletildi. 23 Mart 1969 yılında imzalanan protokol gereği SSCB, Türkiye'ye 132 çeşit ürün ihraç edecek, Türkiye de SSCB'ye 20 farklı ürün satacaktı[503]. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin 3 Mayıs 1969 tarihli 6-11752 sayılı kararı ile iki ülke arasında 1969-1970 yıllarına ait ticarî ilişkileri düzenleyen protokol ve ek maddeleri onaylandı[504].

Siyasi ilişkiler de gelişmekteydi. 30 Mayıs 1969 yılında Tiflis'te iki ülke arasında sınırların belirlenmesiyle ilgili olarak oluşturulan ortak komisyonun çalışmaları onaylandı. Aynı gün SSCB ile Türkiye arasında sınırların belirlenmesi ve sınır kontrol noktalarının işaretlenmesi konusunda Türk heyetinin başkanı Büyükelçi Şinasi Oyman ile SSCB heyeti başkanı Büyükelçi P. K. Yermoşin ortak çalışma programını paraf ettiler[505].

Bu esnada Kıbrıs'ın Rum ve Türk kesimleri arasında sürdürülen görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyetler Birliği'nin soruna ilişkin tutumu, SSCB'nin BM'deki temsilcisinin 10 Haziran 1969 tarihinde yaptığı konuşmada dile getirildi. Konuşmada şunlar belirtildi: Sovyetler Birliği, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hükümranlık haklarının zarar görmesine yönelen çabaların tamamına, bazı devletlerin Kıbrıs sorununu, Kıbrıs halkını geri plana atarak ve onun çıkarlarını hiçe sayarak NATO üyesi devletlerin emperyalist çıkarlarına uygun biçimde çözümlenmesine kesinlikle karşıdır[506].

Sovyetler Birliği, Ada'ya NATO'nun değil, BM'ye ait askerî birliklerin yerleştirilmesini istiyordu. Ancak bazı uluslar arası çevreler, Yunan yayılmacılığını benimsemiş bazı yöneticilerin desteği ile ortamı gererek *Enosis*'i savunan pro-

502 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname, Sayı: 6-11463*, TC BCA, 03084.02.23160.

503 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname, Sayı: 6-11752*, TC BCA, 0308.01.02.233.309.

504 *Aynı belge*.

505 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname, Sayı: 4-611*, TC BCA, 0308.01.02.249.311.

506 *OON. Sovet Bezopastnosti*, Dok.S.PV 1474 ot 10 İyunya 1969 g.

pagandayı güçlendirdi. Bu güçler, cumhuriyet rejimini devirmek gayesiyle gizli örgütlere yardım ediyorlardı. Sovyetler Birliğinin Enosis'e karşı çıkması, Türk-Sovyet yakınlaşmasına etki eden en önemli faktörlerden biri idi.

24-29 Haziran 1969 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekili ve Petrol İşletmeleri Daimi Komisyonu Başkanı Ali Karcı SSCB gezisi kapsamında Azerbaycan'ın da konuğu oldu. Onu Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Sekreteri Z. Şükürova, Petrol Sanayi Bakanlığının Baş Jeoloğu A. Ahmetov ve diğer yetkililer karşıladı. A. Karcı, Azerbaycan tarih müzesini gezdi, Bakü Şehir Sovyeti yetkilileriyle görüştü ve bir futbol karşılaşmasını izledi. Yüksek Sovyet'te Petrol Sanayii Bakanı B. Memmedov'la görüştü, ardından da A. Karayev Çocuk Hastanesi'ni ziyaret etti ve Sumgayıt şehrini gezdi. Daha sonra Hazar Denizi içinde petrol çıkarılan ve "Neft Taşları" adıyla anılan bölgede bulundu. Şıhali Kurbanov'un "Sensiz" tiyatrosu ve birkaç Azerbaycan filmini izledi. Kuba ilçesine giderek tarımın gelişimiyle ve özellikle de meyvecilikle ilgilendi.

Ali Karcı, Bakü'de bulunduğu sırada kendi siyasî görüşlerini açıkça dile getiriyordu. Sumgayıt şehrinin gelişimi, kültürel ve ekonomik ilerlemeler, Hazar Denizi'nin içinde kurulan petrol arama istasyonları onu hayrete düşürmüştü. Ali Karcı, Sovyetler Birliği'ne duyduğu yakınlığı gizlemiyordu. Bakü'de gerçekleştirilen akşam yemeklerinin birinde masanın üzerindeki Türk bayrağını orak-çekiçli Sovyet bayrağına benzetmişti. Komünist düşünceye sahip olduğunu dile getiriyor, komünist partisinin kurulmasının yasaklanmasına kızıyor, Türk Hükümeti'nin Amerikan yanlısı siyasetinden rahatsız olduğunu ifade ediyordu. İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Başbakan Süleyman Demirel ve diğer yetkililer için pek de hoş olmayan ifadeler kullanıyor, Türk gençlerinin millî uyanışından duyduğu sevinci dile getiriyordu. Konuşmalarında Türkiye nüfusunun %65'inin okuma-yazma bilmediğini, birçok köyde okul olmadığını, ülke nüfusunun %75'inin elektrik enerjisinden haberdar olmadığını ifade ediyordu. Türkiye'de işsizlik sorununun had safhada olduğunu ileri sürüyor, yılda 1 milyon insanın işsizlik nedeniyle yurtdışına gittiğini söylüyordu. Türkiye'de 7 milyonluk sürekli işsizler ordusu vardı. TBMM komisyon başkanı, Türkiye'nin Batı'ya bağımlı olduğunu ileri sürerek hiddetini dile getiriyordu.

Ziyaret sonrasında SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı A. Smirnov, Azerbaycan Dış İşleri Başkanı T. Tahirova'ya gizli bir mektup yazarak Ali Karcı'nın davranışları konusunda bilgi istedi. Tahirova da gönderdiği 4 Temmuz 1969 tarihli gizli mektubunda O'nun Azerbaycan gezisi esnasında yukarıda belirtilen açıklamaları içeren geniş bir bilgi verdi[507]. Verilen bilgide, Ali Karcı'nın komünist fikirler taşıdığı, Azerbaycan'a beslediği özel sempati ve Azerbaycan'ın başarılarından duyduğu hayret dile getirilmişti.

SSCB, 1969 yılı yazında görev süresi dolan A. A. Smirnov'un yerine Vasili Grubyakov'u yeni büyükelçisi olarak atadı. Yeni Büyükelçi, eşi ve birinci kâtiple birlikte 3 Ağustos günü CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'yü Heybeli Ada'daki evinde ziyaret etti. İki saat süren görüşmeden sonra İnönü; "*Sefir hazretleri evimizi şereflendirdiler*"-dedi. V. Grubyakov da Türkçe olarak "*o şeref bize aittir, Paşam*" diye cevapladı. Gazetecilerin görüşmenin içeriği ile ilgili soruları karşısında İnönü; "*Bu bir nezaket ziyaretiydi*" açıklamasını yaptı. Büyükelçi Grubyakov ise; "*Büyük devlet adamlarıyla görüşmek çok önemlidir. Görüşmeden büyük memnuniyet duydum. Paşa'ya, SSCB'deki faaliyetlerim hakkında bilgi sundum*" -dedi. Bir gazetecinin, "*Rusya'nın, uzay araştırmaları konusunda beklentisi nedir?*" sorusu karşısında şunları söyledi: "*Bilim adamlarımız çok çalışıyorlar. Uzayda, insanlığın yararlanacağı ne varsa onları kullanmaya çalışıyoruz*". Türkiye'ye yardım konusuyla ilgili bir soruya ise "*İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler daha da genişleyecektir*"[508] cevabını verdi.

Çankaya köşküne çıkan Grubyakov "itimatname"sini Cumhurbaşkanı Sunay'a sundu. Cumhurbaşkanı, törenden sonra yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin devamlılığını arzuladıklarını bildirdi. Büyükelçi de, bu konuda gerekenleri yapacağını söyledi.

SSCB'deki Türk büyükelçisi de değiştirildi. F. Bayramoğlu Moskova Büyükelçisi olarak atandı. 13 Ağustos 1969 tarihinde SSCB ile Türkiye arasında

---

507 *Pismo zamestitelya ministra inostrannıh del SSSR A. Smirnova ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR Tairovoy T. Sekretno,* ARDA, f.28, l2, d. 52, vr. 77-78; *Pismo ministra inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairovoy – zamestitelyu ministra inostrannıh del SSSR A. Smirnovu ot 4 Temmuz 1969 god. Sekretno,* ARDA, f. 28, l. 12, d. 52, vr. 79-82.

508 "*İnönü Sovyet Elçisiyle Görüştü*", *Milliyet*, 3 Ağustos 1969.

mektup mübadelesi gerçekleşti. Yapılan anlaşmaya göre 310 km uzunluğunda ve 380 kw saat gücündeki Seydişehir-Seyitömer elektrik hattının yapımına Sovyetler Birliği yardım edecekti[509].

Sunay-Grubyakov görüşmesi

Türkiye Bakanlar Konseyinin 21 Ekim 1969 tarihli 6-12583 sayılı kararıyla, Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasında 25 Mart 1967 yılında Moskova'da imzalanan anlaşmaya göre Türkiye'ye verilecek teknolojik malzeme ve yapılacak teknik yardımın ödeme şartnamesi ile ilgili mukavele çerçevesinde yapılması düşünülen İskenderun Demir-Çelik Fabrikası için SSCB'den ithal edilecek malların ilgili belgelerini imzalama konusunda Dış İşleri Bakanlığı Ekonomik İşler Sorumlusu başkan yardımcısı Tevfik Saracoğlu görevlendirildi[510].

Böylece, ciddî ve yoğun çabalar sonucunda iki ülke arasında uzun süreden beri devam eden soğuk savaşın yerini karşılıklı güven, ticarî-ekonomik, kültürel ve siyasî ilişkiler ve teknik yardımlaşma aldı. SSCB'nin Arap ülkelerine yapaca-

509 *O sovetsko-turetskih otnoşeniyah. Spravka. 11 noyabrya 1969 g. Sekretno,* ARDA, f.2941, l. 8, d.225, vr. 10.

510 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı, Kararname, Sayı: 6-12583*, TC BCA, 0508.01.02.241.72.9.

ğı ithalat-ihracat işlemlerinde Türk hava sahasının kullanılması konusu rayına oturtuldu, illmî ve kültürel işbirliği alanında ilişkiler ilerletildi.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, hiç kuşkusuz Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'ye yaptığı gezi çok önemli bir aşama oldu.

9. Bölüm

Türkiye Cumhurbaşkanı'nın SSCB'ye İlk Seferi Yeni Gelişme Sürecinin Başlaması

Cevdet SUNAY SSCB'de

1969 yılı sonlarında Türk basınının gündem konusu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'ye yapacağı gezi idi. Haberle birlikte geziyi savunan ve yeren yazıların sayısında artış gözlendi. Geziye karşı çıkanlar, Sovyetlerle ilişkilerin Türkiye'ye bir yarar sağlayamayacağını savunuyordu. Onlar, SSCB-Türkiye yakınlaşmasının ülkeye komünist ideolojisini ithal edeceğini ve Türk toplumuna nüfuz ederek içten içe sessizce çökerteceğini dile getiriyordu.

Geziyi savunanlar ise SSCB'nin, Stalin'in iddialarından vazgeçtiğini delil gösteriyor, dünyadaki siyasî koşulların da değiştiğini, savaş olasılığının ortadan kalktığını, dolayısıyla da iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin tesisinin ve geliştirilmesinin zorunluluğunu savunuyordu. Gezi öncesinde Türk basınına açıklama yapan Cumhurbaşkanı Sunay, iki toplum arasında iyi komşuluk ilişkilerinin daha da gelişmesini umut ettiğini dile getirdi.

Sovyetlerle ilişkilerin sürdürülmesi, komünizmin kabul edildiği anlamına gelemezdi. Türk hükümeti içteki en küçük komünist kıpırdanışlara karşı dahi çok sert ve acımasız tavır takınmaktaydı. Sovyet yapımcılarının çektiği "*Ankara Türkiye'nin Kalbidir*" adlı filmin Türk televizyonlarında yayınlanması, sözde komünist propagandası yaptığı gerekçesiyle yasaklandı. *And* gazetesi, Türk hükümetini, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerini yeterince ciddiye almadığı gerekçesiyle eleştirdi.

Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanlığı ve SSCB Bakanlar Kurulunun daveti üzerine eşi Atıfet Sunay ve 36 kişilik bir heyetle SSCB'ye resmî ziyaret gerçekleştirdi. Başta Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil olmak kaydıyla bazı resmî yetkililer de ona eşlik ediyordu[511]. Esenboğa Havaalanı'nda Moskova'ya uğurlanmadan önce gazetecilerin sorularını cevaplayan Sunay şunları söyledi:"*Bu ziyaretimin, gelişmekte olan iyi komşuluk ilişkilerimize yararlı olacağını ümit ediyorum*"[512].

---

511 *Vneşnyaya politika, 1969 god*, dok. No: 84, s. 246-249; *Letopis sovetskoy vneşney politiki. 1917-1979*, Moskva: Politizdat, 1979, s. 193.

512 "*Sunay'ı Moskova'da Podgornıy ve Kosıgin Karşıladı*", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1969.

Geziyi anlamlı kılan en önemli olay ise Türk devlet başkanının SSCB'ye ilk resmî gezisi idi. Sunay'ın gezi programına Moskova dışında Leningrad, Kiev, Tiflis ve Bakü de ilave edilmişti.

Sovyetler Birliği'nin ilgili birimleri, Cevdet Sunay'ın hayatı ve çalışmalarıyla ilgili olarak 11 Kasım 1969 tarihinde 31-s No'lu gizli bir dosya hazırladı[513]. Sunay, 1900 yılında Trabzon'da alay müftüsü olan bir babanın evladı olarak doğmuştu. 1917 yılında İstanbul Harp Okulu'nu bitirdikten sonra I. Dünya Savaşı'na katılmış, 1918-1919 yılları arasında İngilizlerin elinde esir bulunmuş, 1919-1923 yılları arasında Anadolu'da yürütülen Kurtuluş Savaşı'na üsteğmen rütbesiyle katılmıştı. 1922 yılında İzmir'in düşman işgalinden kurtarılması harekâtına katıldığından dolayı İstiklâl Madalyası ile onurlandırılmıştı. 1930 yılında Harp Akademisi'ni bitirmiş, bir müddet askerî okullarda öğretmenlik yapmış, sonra da komuta kademesinde görev almıştı. 1949 yılında tuğgeneral olmuş, 1958-1960 yılları arasında Genelkurmay Başkan Yardımcısı ve Kara Kuvvetleri Komutanı görevlerini yürütmüştü. Bayar-Menderes ikilisinin Demokrat Parti hükümetinin sonunu belirleyen 27 Mayıs 1960 darbesi sırasında Genelkurmay Başkan Yardımcısı idi. Sovyet birimlerinin hazırladığı gizli bilgilere göre Sunay, darbe konusunda önceden bilgi almıştı. Darbeyi yapanlarla ilişkisi olmuş, onlara yardım etmiş ve darbeden sonra da Ağustos ayında Genelkurmay Başkanlığı görevine atanmıştı. 1960-1966 yılları arasında bu görevi yürütmüştü. Türk anayasasına göre, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komutanı, genelkurmay başkanı idi. 1966 yılında bu görevinden ayrılıp senatör tayin edilmişti. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hastalığı nedeniyle görevini icra edememesi sonucunda milletvekilleri ve senato tarafından 28 Mart 1966 tarihinde cumhurbaşkanı seçilmişti. O, iktidardaki Adalet Partisi ile ordu arasındaki uzlaşma sonucunda cumhurbaşkanı olmuştu. "Ordu siyasetten uzak olmalıdır" tezi savunulsa da Sunay ordunun yüksek komuta kademesiyle sıkı ilişkiler içinde idi. Sunay, Cumhurbaşkanı sıfatıyla ABD, İngiltere, Fransa, Irak, Pakistan, Tunus, Suudi Arabistan, Lübnan ve Afganistan'ı ziyaret etmişti.

Sunay, NATO ve CENTO üyesi olmasına karşın Türkiye'nin dış siyasette bağımsız politika izlemesinden yana olup, gerek bölgesel, gerekse de uluslar arası gerilimin hafifletilmesi taraftarıydı. Türkiye ile SSCB arasında iyi komşuluk

513 *Djevdet Sunay. Prezident Turetskoy Respubliki. Spravka. Soverşenno sekretno,* ARDA, f.2941, l. 8, d. 225, vr. 13-15.

ilişkileri ile dostluğun gelişmesine taraftar olduğunu söylemişti. 4 Nisan 1967 yılında ABD'de iken Washington Ulusal Kulüp'te yaptığı konuşmada; "*Komşumuz olan Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler içinde bulunmamız çıkarlarımıza uygundur. Komşumuzla olan ilişkilerimizi geliştirmekteyiz ve bundan sonra da geliştirmeye çalışacağız*" demişti.

Sunay'ın üç çocuğu vardı. Büyük oğlu Attila, 1931 doğumlu idi ve Ankara'daki Amerikan Hastanesi'nde doktor olarak çalışmaktaydı. Kızı Aysel, 1935 doğumlu idi. 1941 doğumlu oğlu Argun, Türk Silahlı Kuvvetlerinde görev yapmaktaydı. Sunay mükemmel düzeyde Fransızca ve sadece anlayacak düzeyde de İngilizce biliyordu[514].

Sunay'ın Moskova'daki karşılanması

Ankara'dan havalanan ve Türk heyetini taşıyan Türk Hava Yolları'na ait DC-9 uçağı sınırı geçer geçmez SSCB Askerî Kuvvetlerine ait savaş uçakları eşliğinde Moskova'nın Vnukova Havaalanı'na indi. Türkiye Cumhurbaşkanı Sunay ve beraberindeki heyet, N. V. Podgornıy, A. N. Kosıgin, K. T. Mazurov, D. S. Polyanski, SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkan Yardımcıları M. A. Yasnov, G. S. Dzosenidze, SSCB Yüksek Sovyet Birlik Sovyeti Başkan Yardımcısı A. Şaripov ve diğer Sovyet yetkililer tarafından karşılandı.

514 *Aynı belge.*

Havaalanına Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi F. Bayramoğlu ve elçiliğin diğer yetkilileri de gelmişti. Sovyet yetkililer Türk konuklarını büyük bir sevinçle karşıladı. Çocuklar Türk konuklara çiçekler sundu. Tören manga komutanı Sunay'ı selamlayarak tekmil verdikten sonra iki devletin milli marşları seslendirildi. Türk devlet başkanının onuruna top atışı yapıldı. Cumhurbaşkanı Sunay'a, Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, Senatör ve Adalet Partisi Başkan Yardımcısı M. Gülcigil, Senatör Ferit Melen, CHP Genel Başkan Yardımcısı M. Erten, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri C. Alpan, TSK Kara Kuvvetleri Komutanı H. Savaşcı ve diğer yetkiler eşlik ediyordu. Sunay, Podgornıy ve Kosıgin ile aynı arabaya binerek kendisi için ayrılan ikametgâha gitti. Türk konukların geçtiği caddelere Rusça ve Türkçe "*Yaşasın SSCB ve Türkiye Halkları Arasındaki Dostluk!*", "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Sayın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Hoş Geldiniz!*" ve diğer pankartlar asılmıştı. SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi V. F Grubyakov da Sunay'ın heyetiyle birlikte gelmişti[515].

Podgornıy, Sunay'ı, Leninskie Gorı'da yapılmış güzel manzaralı dört devlet konuk evinden birisine, onun için ayrılmış ikametgâha bırakarak ayrıldı. Sunay, kendisi için ayrılan köşkte kısa süreli dinlenmeden sonra Kremlin'de Podgornıy ile görüştü. Görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin mevcut durumu ve geleceği konuşuldu ve bazı uluslar arası aktüel sorunlar prensip olarak müzakere edildi.

Daha sonra Sunay, Kosıgin ile bir araya geldi. Genelde ekonomik ilişkiler masaya yatırıldı ve bu konuda büyük bir potansiyel olduğu vurgulandı. Görüşmede ayrıca Yakın Doğu konusu da gündeme geldi. İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve Filistin halkının haklarına saygı göstermesinin elzemliği dile getirildi.

Her iki görüşme de samimî bir atmosferde geçti, Sunay daha sonra kendisi için ayrılan ikametgâha döndü. Kısa bir dinlenmeden sonra Sunay ve beraberindeki heyet Kremlin sarayında L. Minkus'un Don Kişot gösterisini izledi. Sunay'la birlikte Podgornıy, Georgadze ve diğer Sovyet yetkilileri aynı locada oturmuştu. Gösteri öncesinde salonda her iki ülkenin milli marşları seslendirildi ve seyirciler konukları hararetle alkışladı.

515 "*V interesah dobrososedstva. Pribıtie v Moskvu prezidenta Turetskoy Respubliki Djevdeta Sunaya*", *İzvestiya*, 13 Kasım 1969, No: 268 (16273).

Kosıgin ve Sunay görüşme esnasında

13 Kasım günü Kremlin'de resmî görüşmeler başladı. Karşılıklı ilişkiler, Kıbrıs sorunu, Avrupa güvenliği, Yakın Doğu, Vietnam ve diğer konular üzerinde duruldu.

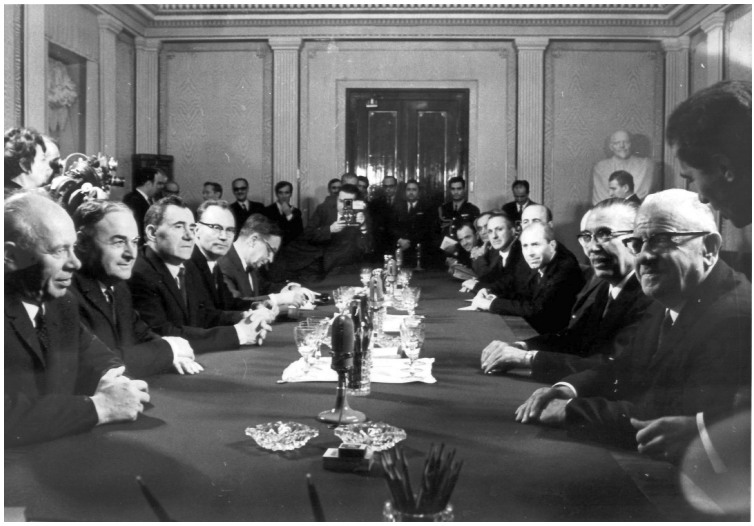

Sunay – Podgornıy görüşmesi

İkili ilişkiler gündeme geldiğinde işbirliği yapmada herhangi bir problemin olmadığı vurgulandı. Teknolojik ve ekonomik işbirliği alanında büyük imkânların mevcutluğu dile getirildi.

Kıbrıs sorununda Sovyetler Birliği'nin bilinen tutumu Sunay tarafından memnuniyetle karşılandı.

Taraflar, Avrupa'da gerilimin azaltılması ve işbirliği süreçleri konusunda kendilerine düşen görevleri yapmayı vaat etti.

Yakın Doğu konusu görüşülürken İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesinin şart olduğu vurgulandı. Filistin halkının beşerî haklarının, kendi devletlerini kurana kadar korunması konusuna yardımcı olunacağı kaydedildi.

İki taraf da Vietnam'daki savaşın durdurulmasına taraftar olduklarını dile getirdi. Sovyet tarafı Sunay'dan, ABD'nin müttefiki sıfatıyla bu konuda gerekli çabayı yapmasını rica etti. Sunay da Vietnam savaşının durdurulması için elinden geleni yapacağı konusunda söz verdi.

Görüşmeler devam ederken Sunay ve Çağlayangil'in eşleri Büyük Tiyatro'daki bale okuluna giderek çalışmaları yerinde izledi[516].

Görüşmelerin ilk ayağı tamamlandıktan sonra konuklar Lenin Mozolesi'ne ve Meçhul Asker Anıtı'na beyaz karanfillerden oluşan çelenkler koydular[517].

Öğle vakti Sunay'ın onuruna ziyafet verildi. Yemekte konuşan Podgornıy konukları içten selamlayarak şunları söyledi: "*SSCB'de bu ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkiler yönünden önemli bir olay olarak değerlendiriliyor. Bu ziyaret, iki ülke arasındaki işbirliğinin seviyesini gösterdiği gibi onların gelişiminde yeni bir adım olacağı ümidini de artırmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkiler, hükümranlık haklarına ve bağımsızlığa saygı, içişlerine karışmama prensipleri üzerinde gelişmektedir. Her iki ülkenin devlet adamları arasındaki ilişkiler ve karşılıklı ziyaretler bu işbirliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Son zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkilerin ibresi iyiye doğru kaymıştır. Ekonomik ve ticarî ilişkilerimiz, Sovyetler Birliği'nin desteği ile yapılan sanayi tesisleri göz önündedir. Bizim mevcut kara*

516 "*Sunay: Türk-Sovyet İlişkileri Zenginleşiyor*", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1969.

517 *Drujestvennıe vstreçi v Moskve. Sovetsko-Tureskie peregovorı v Kremle. "İzvestiya", 18 Kasım 1969, no. 272 (16277)*

Çağlayangil, Sunay, Kosıgin ve Gromıko görüşmeler öncesinde

sınırlarımız bulunmaktadır ve bu sınırlar barış, güvenlik, karşılıklı işbirliği sınırı olmalıdır. SSCB ile Türkiye'nin kıyılarını yalayan Karadeniz bizleri ayırmıyor, aksine birleştiriyor. İki ülkenin coğrafi yönden birbirine yakın olması, ticarî ve turizm ilişkilerini geliştirmede önemli bir faktördür. Karadeniz'de seyreden Sovyet ve Türk bayraklı gemilerin sayısının çok olmasını arzu ediyoruz. Geçen sene iki ülke arasında hava ve demiryolu hatları açıldı, bilimsel-teknolojik ve kültürel işbirliğimiz arttı. Siyasî ilişkilerdeki gelişme ve mevcut durum her iki tarafın tarihî-millî çıkarlarına uymaktadır. Bu ilişkilerin oluşturulmasında Atatürk ve Lenin'in hizmetleri unutulamaz"[518]. Podgornıy daha sonra Sunay'ın, Kurtuluş Savaşı'na katılması konusunu vurguladı. Daha sonra, yapılan görüşmelerin, ilişkilerin gelişimine ve büyümesine yardım edeceğini, uluslar arası konularda işbirliği yapacaklarını söyledikten sonra kadehini Sunay ve eşinin şerefine kaldırdı.

Sunay cevabî konuşmasına, samimi ve dostça karşılanmalarından dolayı teşekkür ederek başladı ve şunları söyledi: "*İki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinden duyduğum memnuniyeti belirtmek isterim. İlişkilerimizin temeli Atatürk ve Lenin tarafından atılmıştır. Büyük komşumuz SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerimizin oluşmasından dolayı gurur duyuyor ve bunun devam etmesini istiyoruz.*

518 Aynı yer.

Ülkelerimiz arasındaki ticaret hacmi önceki yıllara oranla artmıştır. Bu ise olumlu bir gelişmedir. İki ülke arasındaki turizm ve kültürel alanlardaki ilişkiler ilerlemiş, Sovyetler Birliği'nin teknik yardımlarıyla kurulan sanayi tesisleri Türk ekonomisinin gelişmesinde önemli bir yer tutmuştur. Bazı uluslar arası problemler konusunda aynı düşünceleri paylaşıyoruz. Kıbrıs problemi Türkiye için hayatî önem taşımaktadır, tarihî, kültürel ve siyasî bağlarla ilişkilenmiştir. Kıbrıs'ta yaşayan her iki halkın kendi millî kimliği ve anayasa ile belirlenmiş tarihî hakları vardır. Bir toplumun diğerinin haklarını ihlâl etmesi, kendi hükmü altına almak istemesi ve dış müdahale girişimleri kabul edilmezdir"[519].

Sunay, aynı gün Devlet Kabul Evi'nde Moskova'daki büyükelçilerle bir görüşme gerçekleştirdi. Büyükelçileri ve diplomatları Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanlığı Protokol Şubesi Müdürü B. L. Kolokolov takdim etti. Cumhurbaşkanı Sunay, yaptığı görüşmelerle ilgili bilgi verdi. Daha sonra Türkiye Büyükelçiliği'ne giderek akşam yemeği yedi.

Sunay, daha sonra eşi ve beraberindekilerle birlikte özel bir trenle Leningrad'a gitti. Onları Moskova'dan Leningrad'a SSCB Başbakan Birinci Yardımcısı D. S. Polyanski ve diğer yetkililer yolcu etti. Sunay'a bu yolculukta SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı M. A. Yasnov, Dış İşleri Bakan Yardımcısı B. V. Vinogradov, Sovyetlerin Türkiye Büyükelçisi V. F. Grubyakov, Dış İşleri Orta Doğu Dairesi Başkanı A. L. Voronin eşlik ediyordu. Sunay ve diğer konukları Leningrad'daki Moskova garında şehrin valisi ve diğer yetkililer karşıladı. Sunay önce Piskaryov Mezarlığı'na gitti ve burada iki ülkenin millî marşları çalındı. Konuk Cumhurbaşkanı mezarlığa çelenk bıraktıktan sonra özel deftere duygularını yazarak şehrin savunması yolunda can verenlere duyduğu saygısını dile getirdi. Smolnı'yı gezerek, burada Lenin'in çalışma odasını ziyaret etti. Leningrad Metrosu'nu gezip gördükten sonra onuruna verilen yemeğe katıldı. Ziyafette Sunay ile Leningrad Şehir Sovyeti Başkanı A. A. Sizov birer konuşma yaptılar.

16 Kasım tarihinde Sunay ve beraberindekiler Leningrad'dan uçakla Ukrayna SSC'nin başkenti Kiev'e gitti. Borispol Havaalanı; SSCB, Türkiye ve Ukrayna bayraklarıyla süslenmişti. Konuk Cumhurbaşkanı'nı Ukrayna SSC Yük-

519 Aynı yer.

sek Sovyet Riyaset Heyeti başkanı P. Lyaşko, Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Başkanı V. V. Şerbitski, Yüksek Sovyet Başkanı A. E. Korneyçuk ve diğer üst düzey yetkililer karşıladı[520]. Konuk heyetin geçtiği yollara Türkçe, Rusça ve Ukraynaca pankartlar asılmıştı.

Sunay, kısa süreli dinlenmeden sonra, Lyaşko ve Şerbitski ile birer görüşme yaptı. Konuk Cumhurbaşkanı, Kiev'de hararetle karşılandığından dolayı teşekkür etti ve Moskova'da yaptığı görüşmeler konusunda genel bilgiler sundu. Sunay aynı gün, Kiev'deki Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koydu, Faşizm Almanyası'na karşı mücadelede Ukraynalıların gösterdiği kahramanlığı övdü. Daha sonra 10.000 öğrencinin 100 dernekte faaliyet gösterdiği izciler ve öğrenciler sarayına gitti. Saray özel defterine duygularını yazdı, şehrin tarihî ve kültürel anıtlarını dolaştı[521].

Sunay'ın onuruna ziyafet verildi. Lyaşko bir konuşma yaptı. Sunay da cevabî konuşmasında SSCB ile yaptıkları işbirliğinin yararlarını dile getirdi ve Türkiye'nin sürekli olarak geliştiğini vurguladı[522].

Sunay, Kiev'den sonra 16 Kasım akşamı eşiyle birlikte Tiflis'e gitti[523]. Tiflis Havaalanı'nda coşkuyla karşılanan Sunay, Gürcistan SSC Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti başkanı G. S. Dzosenidze, Bakanlar Kurulu (Başbakan) Başkan Yardımcısı ve Dış İşleri Bakanı G. İ. Çikvaidze ile görüştü ve Moskova'da yaptığı görüşmelerle ilgili genel bilgi verdi. Daha sonra Ulusal Güzel Sanatlar Müzesi'ni ve şehri dolaştı ve Tiflis Devlet Üniversitesini ziyaret etti. Tiflis Devlet Üniversitesi'nde öğretim üyeleri ve öğrenciler tarafından coşkuyla karşılanan Sunay, burada bir konuşma yaptı. Tiflis'te öğrencilerin kaldığı yerleşkeye giden Sunay burada öğrenciler tarafından çiçek yağmuruna tutuldu. Gürcü halk dansları gösterisini sunan öğrenciler, Sunay'ın boynuna çiçeklerle süslenmiş bir çelenk taktı[524].

---

520 "*Teplıe vstreçi*", *İzvestiya*, 18 Kasım 1969, No: 272 (16277).

521 "*Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Gürcüstana Seferine İlişkin*", *Kommunist* (Gürcüce), Tiflis, 16 Kasım 1969, No: 267 (14567).

522 "*Kiyev'e Geçen Sunay: "Türkiye Kalkınma İçinde" dedi*", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1969.

523 *Aynı yer*.

524 "*Sunay, Gelişen Türk-Rus İlişkilerini Övdü*", *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1969.

Sunay, Gürcistan Tarım İşletmeleri Enstitüsü'nü ziyaret ederek ülkenin sosyo-ekonomik yönden elde ettiği başarıları yerinde gördü ve şampanya üretilen bölüme giderek burada işçilerin çalışma ve yaşamları konusunda bilgi aldı. Sunay fabrikada üretilen şampanyanın tadına da baktı. Burada Sunay'a 700 yıllık bir şişe şarap hediye edildi.

Akşam Sunay'ın onuruna bir ziyafet verildi. Yemekte bir konuşma yapan Sunay, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminden şevkle söz etti.

Sunay ve beraberindekiler için 18 Kasım sabahı özel İL-18 uçağıyla Bakü'ye gitmek üzere bir tören düzenlendi. Tiflis Havaalanı'nda şehrin yetkilileri ve halk temsilcileri toplanmıştı, ellerinde ise Türkiye, SSCB ve Gürcistan bayrakları vardı. Gürcistan SSC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı G. S. Dzosenidze, Gürcistan Dış İşleri Bakanı G. İ. Çikvaidze, özel motosikletli görevliler eşliğinde havaalanına yolcu edildiler. Havaalanında, Gürcistan SSC Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcıları Z. B. Geldiaşvili, N. G. Gomelauri, A. M. Labahya, Korgeneral A. N. İnauri, Kafkas Ötesi Askerî Daire Komutanı Korgeneral S. K. Kurotkin, SSCB Yüksek Sovyeti milletvekilleri, Tiflis Şehir Sovyeti Başkanı Ş. E. Buhraşvili, Gürcistan SSC bakanları V. İ. Vadaçkoriya, L. A. Sakvarelidze, E. A. Şevardnadze, Gürcistan SSC Yüksek Sovyeti milletvekilleri P. S. Eliguşvili, N. A. Jvaniya, M. A. Megrelişvili, V. İ. Çiaureli ve diğer resmi görevliler hazır bulunuyordu. Sunay, kendini yolcu etmeye gelenleri selamladı. Yaptığı veda konuşmasında Gürcistan Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti başkanı Dzosenidze'ye hitaben şunları söyledi: "*Son derece önemli izlenimlerle ayrılıyorum. Coşkulu bir şekilde karşılandığım için teşekkür ediyorum*". Konuk Cumhurbaşkanı ile birlikte SSCB Yüksek Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı M. A. Yasnov, Dış İşleri Bakan Yardımcısı V. M. Vinogradov ve SSCB Türkiye Büyükelçisi V. T. Grubyakov da onlarla birlikte Tiflis'ten ayrıldı[525].

Sunay ve beraberindekiler aynı gün Bakü'ye gitti[526]. Sunay'ın Bakü'ye gelişinden önce, 30 Ekim tarihinde SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi

525 "*Türkiye Cumhurbaşkanı Tiflis'e Uğurlandı*", *Kommunist* (Gürcüce), 19 Kasım 1969, No: 269 (14569).

526 *Programma vizita prezidenta Turtsii Dj. Sunay v Baku,* ARDA, f.28, l2, d.47, vr. 37-38.

Başkanı B. Kolokolov, Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanı T. Tahirova'ya bu ziyaretle ilgili gerekli bilgileri ulaştırmıştı[527]. Ziyaret esnasında caddelere asılacak pankartların örneklerini yollamıştı. Kolokolov, 3 Kasımda tekrar bir mektup yazdı[528]. T. Tahirova, aynı gün bu ziyaretle ilgili olarak Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne gereken haberi ulaştırdı[529]. Tahirova, 4 Kasım günü Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı E. Alihanov'a bir mektup yazarak gerekli bilgileri aktardı[530]. B. Kolokov, 10 Kasım günü T. Tahirova'ya tekrar bir mektup yazarak Türk heyetinin listesini yolladı[531].

Sunay'ın gezisi için Azerbaycan'da ciddi bir hazırlık yapıldı. SSCB-Türkiye ilişkileri ve Azerbaycan'ın bu konudaki katkısı ile ilgili geniş bir rapor hazırlandı[532]. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Birinci Sekreteri Haydar Aliyev başkanlığında yapılan Merkezî Komite'nin 14 Kasım 1969 tarihli toplantısında Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Bakü'ye yapacağı ziyaret tartışıldı ve 9 maddelik karar kabul edildi[533].

Kararda ziyaretin 18-19 Kasım tarihlerinde ve yüksek seviyede gerçekleşmesi için alınacak tedbirler belirlendi ve program onaylandı. Azerbaycan Komünist Partisi Bakü Şehir Komitesi ve Bakü Şehir İcra Komitesi birlikte konuğun kar-

---

527 *Zaveduyuşiy protokolnım otdelom MİD SSSR B. Kolokolov ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR tov. Tairovoy T. A. Sekretno. 30.X969 g.,* ARDA, f.28, l2, d.52, vr. 117.

528 *Aynı belge*, vr. 119-120.

529 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – TsK KP Azerbaydjana. 3.XI969 g.*, ARDA, f.28, l.2, d. 47, vr. 37-38.

530 *Zaveduyuşiy protokolnım otdelom MİD SSSR B. Kolokolov – ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR Tairovoy T. A. 10 noyabrya 1969 g.,* ARDA, f.28, l2, d. 52, vr. 92.

531 *Zaveduyuşiy protokolnım otdelom MİD SSSR B. Kolokolov – ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR Tairovoy T. A. 10 noyabrya 1969 g.,* ARDA, f.28, l2, d. 52, vr. 92.

532 *O sovetsko-Tureskix otnoşeniyax. Spravka. Sekretno. 11. X1. 1969 g. O prebıvanii v Azerbaidjanskoy SSR prezidenta Turestkoy Respubliki Dj. Sunaya, ARSSA, f. 1. l. 56., d. 63 (64), vr. 13-14.*

533 *Postanovlenie Byuro TsK KP Azerbaydjana ot 14 noyabrya 1969 g. O prebıvanii v Azerbaydjanskoy SSR prezidenta Turetskoy Respubliki Dj. Sunaya,* ARSSA, f, l.56, d.63 (64), vr. 13-14.

şılanması ve uğurlanması esnasında ikametgâha kadar bütün caddeleri Rusça, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış pankartlarla donatacaktı. Pankartlarda "*Yaşasın SSCB ve Türkiye Halkları Arasındaki Dostluk!*", "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Sayın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Hoş Geldiniz!*", "*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İyi Komşuluk İlişkileri Gelişsin Ve Sağlamlaşsın!*"

Programa göre Sunay, Azerbaycan Devlet Üniversitesi'ne gidecek, Bakü'nün güzel yerlerini gezip görecekti. Bakü Havaalanı'nda bulunacak 200 kişilik resmî yetkili, ellerinde SSCB, Türkiye ve Azerbaycan SSC bayrakları ile onu karşılayacaktı. Konuk heyetin kalacakları ikâmetgâha yerleştirilmesi ve onlara sunulacak hizmet ve Sunay'ın korunması Azerbaycan SSC Yüksek Riyaset Heyeti, Cumhuriyet'in Dış İşleri Bakanlığı ve Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Nezdindeki KGB teşkilatına havale edildi.

Gezi programı Rusça, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi'yle bastırıldı. Program, Konuk Devlet Başkanı'nın isteğine göre değiştirilebilecekti. Sunay'ı, programa uygun olarak, Azerbaycan SSC Yüksek Riyaset Heyeti Başkanı M. İskenderov ve eşi, Bakanlar Kurulu Başkanı E. Alihanov, Dış İşleri Bakanı T. Tahirova ve diğer resmî yetkililer karşıladı[534]. Sunay, İskenderov ve Alihanov'la aynı arabaya, eşleri Atıfet Sunay, T. H. Azizbeyova ve E. N. Alihanova diğer arabaya, T. Tahirova ile İ. Çağlayangil ise başka bir arabaya binerek ikametgâha gitti. Konuk heyete motosikletli görevliler de eşlik etti.

Yollar, SSCB, Türkiye ve Azerbaycan bayrakları, Türkiye Türkçesi, Rusça ve Azerbaycan Türkçesi'yle yazılmış pankartlarla süslenmişti[535]. Sunay'ın geçtiği yerlerde halk yüksek sesle "*Kardeşimiz*", "*Aziz kardeşimiz*", diyerek duygularını dile getiriyor, arabanın önüne çiçekler atıyor ve sevgilerini bildiren sloganları dile getiriyorlardı. Birçok Azerbaycanlı yüksek sesle "*Can Kardeş*" diyerek sevinç

534 "*Türkiye prezdenti Cövdet Sunay Bakıda*", *Kommunist*, 1969, 19 Kasım, No: 271 (14267), 20 noyabr, No: 272 (14268); *Protokol zasedaniya Byuro TsK KP Azerbaydjana ot 14 noyabrya 1969 g.,*ARSSA, f, l.56, d.63, paragraf No: 114, konu 1-q, vr. 13-14.

535 *Programma prebıvaniya v Azerbaydjansoy SSR ih prevoshoditelstv g-na Djevdeta Sunaya, prezidenta Turetskoy Respubliki i gospoji Atifat Sunay (18-19.XI969 g.),*ARDA, f.411, l.47, d. 97, vr. 46.

gözyaşları döküyordu[536]. Cumhurbaşkanı Sunay 1 No'lu Devlet Konuk Evi'ne, diğerleri ise İnturist Oteline yerleştirildi.

Sunay Bakü'de Bakanlık Binası önünde (şimdiki Azatlık Meydanı)

Sunay, kısa bir dinlenmeden sonra İskenderov ve Alihanov'la görüşmeye gitti. Görüşmede Z. Z. Şükürova, T. A. Tahirova, R. M. Abdullayev, K. A. Halilov da yer alıyordu. Samimi bir havada geçen görüşmede, Azerbaycan'ın Sovyet dönemindeki sosyo-ekonomik, kültürel, millî-manevî alanda elde ettiği başarılar üzerinde duruldu. Sunay, Moskova'daki görüşmeler konusunda bilgi sundu. İki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir devrin başladığını söyledi.

Türkiyeli konuklar, Bakü'de bulunan Azerbaycan millî kültürü ve tarihi ile ilgili yerlere götürüldü ve buralarla ilgili bilgileri Dış İşleri Bakanlığı Temsilcisi R. M. Abdullayev sundu[537]. Sunay, Azerbaycan Devlet Üniversitesi'ni de ziyaret etti ve öğrenciler tarafından coşkuyla karşılandı. Sunay, burada bir konuşma

536 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A.,Obzor o vzite prezidenta Turetskoy Respubliki Djevdeta Sunaya v Sovetskiy Soyuz (po materialam inostrannoy peçati),*ARDA, f.28, l2, d.52, vr. 103, 104-114.

537 *Programma prebıvaniya v Azerbaydjanskoy SSR prezidenta Turetskoy Respubliki Dj. Sunaya,* ARSSA, f. 1, l.56, d. 63, vr. 13-14.

yaptı, üniversite ile ilgili bilgi edindi ve üniversite kütüphanesini gezip gördü. Üniversitenin jeoloji müzesine de giden Sunay, Azerbaycan haritası önünde uzunca durarak Nahçıvan'la Azerbaycan arasına saplanmış Ermenistan'ı gösterip şu soruyu sordu: "*Burnunu buraya sokan da kim?*" Sunay'a "*Ermenistan'dır*" diye cevap verildi. Elbette Sunay buranın Ermenistan'a verildiğini biliyordu, ancak Azerbaycan'ı coğrafi olarak bölen, Türkiye ile Türk dünyası arasındaki doğal ilişkiyi bozan Ermenistan'ın Türk dünyasının ortasına saplanmış bir hançer olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor, gelecekte oluşacak tehlike konusunda uyarı yapıyordu[538].

Sunay, Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde

Azerbaycan Cumhuriyeti önderliği Dostuk Yemekhanesi'nde verilen ziyafette Azerbaycan SSC Yüksek Riyaset Heyeti Başkanı Memmed İskenderov, Azerbaycan Türkçesiyle kısa bir konuşma yaparak şunları söyledi: "*Son derece mutluyuz, Türkiye'den gelen saygıdeğer konuklar, siz memnun kalın ki, biz de memnun olalım. Azerbaycanlılar da Türkiyeli Türkler gibi konukseverdir ve Türk halkının liderini karşıladığından dolayı mutludur. Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri bizi onurlandırmıştır. Onu Azerbaycan'da görmekten son derece bahtiyarız,*

538 Türkiye Cumhurbaşkanı Sunay'ın Bakü Üniversitesini ziyareti esnasında geçen olayı Prof. Dr. Niftali Kocayev nakletmiştir.

şeref duyuyoruz. Türk halkına Azerbaycanlı kardeşlerinden selam götürmenizi rica ediyoruz"[539].

İskenderov'dan sonra Sunay kısa bir konuşmayla kendilerine gösterilen ilgi için teşekkür etti. SSCB-Türkiye ilişkilerinin iyileşmesi ve gelişen işbirliğinin öneminden bahsetti. Azerbaycan'da coşkuyla karşılanmasından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirdi.

Ziyafete, resmî yetkililerden başka 19 tane de Azerbaycan'ın tanınmış bilim ve kültür adamı davet edilmişti. Kara Karayev, Fikret Emirov, Tahir Salahov, Kamer Almaszade, Rauf Hacıyev, Süleyman Rahimov, Resul Rıza ve Süleyman Rüstem gibi tanınmış kültür ve sanat alanında ün yapmış şahsiyetler de bulunuyordu.

Yemekte Azerbaycan ses sanatçıları konser verdi. Mustafa Kemal Paşa şarkısı büyük alkış aldı ve Türk heyetinden bazı şahıslar bu esnada dans etti. Türkiye'de çok sevilen Dağlar Kızı Reyhan adlı şarkı da ifa edildi. Azerbaycanlı yetkililer şarkının bestecisi Fikret Emirov'u Sunay ve heyet üyeleriyle tanıştırdı. Sunay ziyafetin sonunda "*Azerbaycan folklor grubunu Türkiye'de tekrar alkışlamaktan memnuniyet duyarız*" dedi ve grubu ülkesine davet etti. Ziyafette Azerbaycan mutfağının sevilen yemekleri, yaprak sarma, şiş kebap, kıymalı kebap, pilav vb. sunuldu.

Sunay'ın ziyareti boyunca Bakü Radyosu Türkiye ile ilgili özel programlar yayınladı. Programda Türkiyeli sanatçıların şarkı ve türküleri seslendirildi. Basın ise bu ziyarete özel dikkat gösterdi, Türkiye ve yapılan görüşmeler konusunda geniş bilgi sundu. Ziyaret filme de kaydedildi. Türkiye heyetinin masrafları Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun özel fonundan karşılandı.

Cevdet Sunay'ın Azerbaycan'a yaptığı ziyaret, yabancı konuklara sunulan hizmet konusunda bazı eksikliklerin de göze çarpmasına vesile oldu. Bazı yetkililer, protokol listesine dâhil edilseler de ne konukları karşılamak için havaalanına, ne ziyafete, ne de yolcu etmeye gelmemişlerdi. Elbette bu durumu yaratan sebepler vardı. Yetkililerin bazıları, Sovyetler Birliği istihbarat teşkilatı KGB'nin, bu şahısların Türkiye Türklerine karşı besledikleri duyguları öğren-

539 "*Türk Heyeti Üyeleri Bakü'de "Mustafa Kemal Paşa" İle Dansetti*", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1969.

mesinden ve bir gün gelip bu duygularından dolayı da cezalandırılmalarından kaygı duyuyordu. Moskova, Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarında Azerbaycanlı bazı şahısların belirli konulardaki yaklaşımını öğrenmek gayesiyle Azerbaycan'la Türkiye arasındaki ilişkiler için elverişli durum yaratmış sonra da bu şahısları çeşitli bahanelerle görevden uzaklaştırmış, sürgün etmiş veya katletmişlerdi. Birinci Türkoloji kurultayına katılanların karşılaştıkları baskı, zulüm, sürgün ve idamlar buna örnekti.

Havaalanından ikametgâha kadar olan yollar delik deşikti. Bazı caddeler adeta mikrop yuvasıydı. Konuk Evi ve İnturist Oteli'nde de durum iyi değildi. Konuk evinde odaların belirli bir düzene sokulması için bile gereken hizmetçi kadrosu ayrılmamıştı.

Ticaret bakanlığı konuklara uluslar arası protokol seviyesinde hizmet gösteremiyordu. Ziyafette konuklara gerekli hizmeti sunacak yetişmiş eleman sayısı azdı. Türkiye'den gelen konuklar, dükkânlardan Azerbaycan'a ait otantik hediyeler almak isteseler de bunları bulmada zorlanıyorlardı.

Bütün bu eksikliklerin ortadan kaldırılması için Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı hükümete çeşitli teklifler sundu. Dış İşleri Bakanı Tahirova bu vesile ile Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Birinci Sekreteri Haydar Aliyev'e geniş bir rapor takdim etti[540]. Azerbaycan Lideri Aliyev, mevcut durumu bir toplantıda ele alarak eksikliklerin ortadan kaldırılması için acil tedbirlerin görülmesi için gerekli talimatları verdi.

19 Kasım günü Sunay ve beraberindekiler Bakü'deki görüşmelerini tamamlayarak Moskova'ya döndüler. Türkiye Cumhurbaşkanı aynı gün Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'nde SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı N. V. Podgornıy ve SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin onuruna bir yemek verdi. Dostluk ortamında geçen ziyafette Sunay kısa bir konuşma yaptı.

---

540 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – Pervomu sekretaryu TsK PK Azerbaydjana tov. Alievu G. A., Obzor o vizite prezidenta Turetskoy Respubliki Djevdeta Sunaya v Sovetskiy Soyuz (po materialam inostrannoy peçati),* ARDA, f. 28, l2, d.52, vr. 100-102; *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – TsK KP Azerbaydjana. Spravka o praktike priema gosudarstvennıh i pravitelstvennıh delegatsii zarubejnıh stran v respubliki za 1967-1969 gg.,* ARDA, f.28, l2, d.59, vr. 1-13.

Bakü'lüler Sunay'ı yolcu ediyor

SSCB'de samimi karşılanmaları ve yüksek konukseverlik için teşekkür etti. Bulunduğu her yerde, yetkililerin iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesini arzuladıklarını ve devlet yetkililerinin bu konuda attıkları adımları olumlu olarak değerlendirdi. Sunay, Podgornıy'ın 1965 yılında TBMM'de yaptığı konuşmasına dikkat çekerek dile getirdiği ilişkileri geliştirme arzusunun bugün hayata geçirildiğini ve her iki halkın menfaatine uygun olduğunu vurguladı. Sonra Kıbrıs problemi konusunda, Yakın ve Orta Doğu'da rahatsızlık kaynağı olan konularla ilgili olarak SSCB'nin tutumunu dile getirdi. Kıbrıs'ta yürütülen Enosis'e karşı olduğunu, Ada'nın her iki toplumu arasında diyalog ve iki halkın eşitliği konusunun göz önünde bulundurulmasını savunduklarını bildirdi. İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesinin barışa yardımcı olacağını vurguladı. Barış ortamının oluşmasının elzemliğine ve önemine dikkat çekti. Vietnam konusuna da dokunan Sunay, Türkiye'nin bu problemin barış yoluyla halledilmesi taraftarı olduğunu bildirdi. Podgornıy, cevabî konuşmasında dile getirdiği güzel sözler için Türkiye Cumhurbaşkanı'na teşekkür etti. İlişkilerin gelişmesinin Sovyet halkları tarafından savunulduğunu bildirdi.

Yemek esnasında Podgornıy ile Sunay baş başa uzun uzun sohbet ettiler. Podgornıy, Vietnam sorununa değinerek şunları söyledi: "*ABD, Vietnam'dan*

askerlerini çekmediği sürece savaşın komşu ülkelere de sıçrama ihtimali yüksektir. Vietnam konusunun barış yoluyla halledilmesi için, Vietnam Demokratik Cumhuriyeti ile Güney Vietnam Cumhuriyeti Geçici Devrim Hükümeti ve Vietnam Halk Kurtuluş Cephesi'nin ileri sürdüğü teklifler esas alınarak görüşmeler yapılmalıdır". Podgornıy, Yakın Doğu konusunu da dile getirdi ve problemin halledilmesinin İsrail'in işgalci siyasetine engel olduğunu vurguladı. Sunay, bu problemlerin, özellikle Vietnam'daki savaşın durdurulacağına çalışacağı konusunda söz verdi.

Sunay Moskova gezisinde SSCB Elmas Fonu'nu da ziyaret etti. Türkiye Cumhurbaşkanı ve beraberindeki heyet Topçu Alayı'nı ziyaret etti. Konukları Moskova Askerî Bölge Komutanı Korgeneral L. İ. İvanovski ve alay komutanı Tuğgeneral L. İ. Kuznetsov karşıladı. Sunay, yapılan askerî gösteriyi izledi ve askerlerle birlikte öğlen yemeği yedi. Bu sırada Sunay'ın eşi, SSCB Kadınlar Komitesine giderek Sovyet kadınının toplumdaki konumu ve faaliyetleriyle tanıştı.

Sunay, Podgornıy ve Kosıgin ile tekrar görüştü. Yapılan görüşmede Bakanlar Kurulu Başkanı Birinci Yardımcısı K. T. Mazurov, Dış İşleri Başkanı A. A. Gromıko, Dış Ticaret Bakanı N. S. Potoliçev, SSCB Bakanlar Kurulu Nezdindeki Dış İlişkiler Komitesi Başkanı S. A. Skaçkov, Dış İşleri Bakan yardımcısı V. M. Vinogradov, SSCB Türkiye Büyükelçisi V. F. Grubyakov, Dış İşleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi Başkanı A. L. Voronin, Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Fuad Bayramoğlu, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan, Dış İşleri Bakanı Özel Müşaviri Turgut İlhan, Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürü Sülhi Dişlioğlu, Dış İşleri Bakanlığı Siyasî Araştırmalar ve Plânlama Dairesi Başkanı Turgut Özdemir Yiğit, Dış İşleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanı Turgut Oktay İşçen ve Dış İşleri Bakanlığı Doğu Dairesi Başkanı Erdem Ener yer alıyordu[541]. Türkiye Cumhurbaşkanı Sunay, SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı N. V. Podgornıy'ı ülkesine davet etti. Podgornıy yapılan daveti memnunlukla karşıladığını bildirdi[542].

---

541 *Vneşnyaya politika*, *1969 god*, dok. No: 84, s. 246-249.

542 "*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *İzvestiya*, 22 Kasım 1969, No: 277 (16282).

Cumhurbaşkanı Sunay, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Genel Sekreteri L. İ. Brejnev'le programda olmayan bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşme, Kremlin'de 20 Kasım günü sabah vakti gerçekleşti[543]. Görüşmede, Sovyetler Birliği tarafından SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Podgornıy, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosıgin, Dış İşleri Bakanı Gromıko, Türkiye'deki Büyükelçi Grubyakov; Türkiye tarafından ise Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, Moskova'daki Büyükelçi Bayramoğlu, Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürü Cihat Alpan yer aldılar.

Bu görüşme, SSCB'nin dış siyasette Türkiye'yi ne denli önemsediğinin ve ideolojik faklılığın geri planda kaldığının göstergesiydi.

Sunay ve Brejnev

Görüşmede Brejnev ve Sunay, iki ülke arasındaki mevcut ilişkilerin durumu ve uluslar arası konularla ilgili genişçe fikir alışverişi yaptı. İyi komşuluk ilişki-

543 "*Beseda L. İ. Brejneva s Dj. Sunaem*" *İzvestiya*, 21 Kasım, No: 275 (16280); "*Sunay Brejnev ile Program Dışı Görüştü*", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1969.

lerinin her geçen yıl biraz daha geliştiği vurgulandı. Bağımsızlık, hükümranlık hakları, toprak bütünlüğü, eşitlik ve içişlerine karışmama prensipleri doğrultusunda ilişkileri ilerletme yönündeki niyet ve azim gösterildi. Karşılıklı menfaate dayalı ticarî ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin her iki tarafın da yararına olduğu onaylandı. Ticarî ilişkilerin geliştirilmesi için 1967-1970 yıllarında yapılan karşılıklı ticaret protokolünün uygulanmasının elzemliği dile getirildi. Karşılıklı uzun süreli ticarî antlaşmanın imzalanması ile ilgili durumun belirlenmesi konusunda mutabakat elde edildi. Moskova-Ankara hava, Moskova-İstanbul demiryolu hatlarının açılmasının iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı vurgulandı ve iki ülke arasındaki turizm ilişkilerinin geliştirilmesinin zaruriliğine dikkat çekildi. Karşılıklı ticaretin gelişimine duyulan ihtiyaç göz önünde bulundurularak temsilcilere karayolu taşımacılığı konusunda görüşmelere başlamaları konusunda uyarı yapıldı. Bilim, sanat ve sportif işbirliğinin devam ettirilmesi konusundaki arzu dile getirildi. Halklar arasındaki karşılıklı anlaşmada ifa edecekleri rollere dikkat çekildi. Konsoloslukla ilgili antlaşmanın yapılmasıyla ilgili mutabakat sağlandı. Bu konudaki görüşmelerin yakın zamanda başlatılacağı vurgulandı.

Brejnev ve Sunay, uluslar arası konular üzerinde durarak dünya genelinde adil ve sağlam bir barış için çalışma konusundaki niyetlerini tekraren dile getirdi. Dünyanın çeşitli yerlerinde oluşmuş gerginliklerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmak için çaba sarf edeceklerini vurguladılar. BM tüzüğüne sadık kaldıklarını ve BM'nin yardımı ile barış ve uluslar arası güvenliğin korunmasını canı gönülden istediklerini, meydana gelen bütün uzlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasının gereğinin altını çizdiler. Dünya genelinde silahsızlanma konusunda bir ilerleme sağlanamaması, barış ve güvenliğe engel olan silahlanma yarışının devam etmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirdiler. Devletlerin tamamı tarafından uluslar arası kontrol ile silahsızlanmanın ve nükleer silah yarışının sona erdirilmesinin, insanlığın karşısındaki en önemli konu olduğunun altını çizerken nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının denizlerde ve okyanusların dibine yerleştirilmesinin yasaklanmasına yönelik çabalara hazır olduklarını bildirdiler. Nükleer ve biyolojik silahların yasaklanmasıyla ilgili 1925 yılında imzalanan Cenevre Anlaşmasının önemini vurguladılar. Bu alanda daha sonuç verici işlerin yapılmasının elzemliğini dile getirdiler.

Brejnev ve Sunay, Avrupa'nın karşılaştığı problemlere özel itina gösterdiler. Uluslar arası gerginliğin azaltılmasına ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişimine yardımda kararlı olduklarını, bu tür ilişkilerin kıtada güveni güçlendirdiğini vurguladılar. İlgili tarafların katılımı ile Avrupa'nın güvenliği konularıyla ilgili bir toplantının yapılmasına ilişkin gerekli hazırlığın yapılmasının zarurî olduğunu söylediler. Her iki lider bu konuya özel dikkat göstereceklerini bildirdiler.

Her iki lider, etnik ayrımcılık ve sömürge siyaseti kalıntılarının tamamen ortadan kaldırılmasına taraftar olduklarını dile getirdi. Bununla ilgili olarak BM'nin sömürge ülkelerine ve halklarına bağımsızlık tanınmasıyla ilgili bildirinin tam anlamıyla hayata geçirilmediğini ve kendilerinin bu konuda yardımcı olma kararlılığında olduklarını bildirdi.

Yakın Doğu'da vuku bulan tehlikeli ortam tartışıldı ve meydana gelen olaylardan duyulan ciddi rahatsızlık dile getirildi. Güç kullanılarak başka devletlerin topraklarının işgalinin kabul edilemeyeceği ve bunun "oldu-bitti"ye getirilemeyeceği belirtildi. İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarında çekilmesiyle ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararının yerine getirilmesinin elzemliği, bu konunun bölgedeki adil ve kalıcı barışın temelini oluşturduğu belirtildi. Sunay, İsrail-Arap uzlaşmazlığının ortadan kaldırılması için bir federasyon oluşturulmasını teklif etti. Bu teklif, problemin halli ve bağımsız Filistin devletinin kurulması yolunda belirli bir aşama olarak gerçekçi mahiyet taşıyordu. Ancak Brejnev bu teklifi kabul etmedi[544]. O, bağımsız Filistin devletinin kurulması görüşünü savundu. Aslında bu tür yaklaşım, ortadaki bu problemi kendi gayeleri uğrunda kullanan büyük güçler arasında yürütülen soğuk savaşın belirtisi idi ve idealist bir mahiyet taşıyordu.

Brejnev ile Sunay görüşmede Kıbrıs sorununa da değindi. Sunay, son zamanlarda meydana gelen olaylar konusunda bilgi sundu, konuyla ilgili olarak daha önce verilen beyanatlar onaylandı. Problemin barışçı ve siyasî vasıtalarla halledilmesinin zarurî olduğu dile getirildi. Kıbrıs probleminin, Rum ve Türk toplumları arasındaki görüşmeler sonucunda Ada'nın toprak bütünlüğü ve hü-

544 Nihat Erim, *Günlükler*, c. II, s. 929.

kümranlık hakları doğrultusunda halledileceğini ümit ettikleri bildirildi. Brejnev, Ada'daki yabancı güçlerin tamamının çekilmesini teklif etti.

Vietnam konusunu görüşürken, Paris'te yapılan görüşmelerin başarıyla sonuçlanması arzusu dile getirildi. Sunay da, Brejnev de, problemin 1954 tarihli Cenevre anlaşması doğrultusunda halledilmesini istiyordu. Vietnam ve Asya'nın diğer yerlerindeki uzlaşmazlıkların halledilmesinin, dünyanın bu bölgesinde barış ve düzenin sağlamlaştırılmasına yardımcı olacağı vurgulandı.

Türkiye-SSCB ilişkileri tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı'nın bu ülkeye ilk ziyareti, karşılıklı ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişiminde yeni ve önemli bir aşama olarak değerlendirildi.

Sunay, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dost bir ülke olmasını istedi. Ermenistan'da ortaya çıkan Türk düşmanlığı atmosferinden duyduğu rahatsızlığı Sovyet Lideri'nin dikkatine sundu. Sunay'ın bu olumsuz atmosferin oluşumunu hatırlatması, Kafkasya'da SSCB ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin kurulmasını istemesi yersiz değildi. Birkaç yıl önce Ermenistan'da gelişen Türklük karşıtı gelişmeleri, sözde "Ermeni soykırımı" anıtına çelenk bırakılmasını SSCB liderine hatırlatarak karşılıklı ilişkilerde samimiyetin ve kesin tavrın ortaya konmasının elzemliğine vurgu yapıyordu. Brejnev, düşmanca davranışların artık son kalıntılarının da temizlendiğini dile getirdi. Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye karşı toprak iddiasının söz konusu olmayacağını, geçmişte yürütülen siyasetin terk edildiğini söyledi.

Ziyaret sonunda SSCB-Türkiye ortak bildirisi imzalandı. Bildiri, tarihî yönden büyük önem taşıyordu. Ortak bildiri, artık karşılıklı ilişkilerde bunalım devrinin sona erdiğini, yeni bir gelişim devrinin başlangıç aşamasını gösteriyordu.

20 Kasım günü Türkiye Cumhurbaşkanı onuruna bir davet verildi. SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı N. Podgornıy yemekte yaptığı konuşmada şunları vurguladı: "*Bütün bu yapılanlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da sağlamlaştırılmasına hizmet ediyor. İlişkilerin geliştirilmesi konusunda mutabakat sağlandı ve Sovyet Hükümeti Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini istiyor. SSCB ile Türkiye arasında kara sınırı, barış sınırı olarak kalmalıdır. Karadeniz ise iki ülkeyi*

ve iki halkı birbirinden ayırmak yerine birleştiriyor"[545]. Podgornıy, görüşmelerde tartışılacak birçok konunun dile getirildiğini, uluslar arası uzlaşmazlıklarda genel anlamda fikir birliği olduğunu ve bazı konulardaki düşüncelerinin ise birbirine çok yakın olduğunu, ilişkilerin sağlamlaştırılmasına yönelik çabaları teşvik ederek ileri basamaklara götürülmesi için ciddi adımların atılmasının gerekliliğini ve bunu tarihin bir hükmü olarak gördüklerini vurguladı.

Sunay ise yaptığı cevabî konuşmasında, SSCB'ye yaptığı ziyaret esnasında kendine ve beraberindekilere samimi ve coşkun bir konukseverlik örneği gösterildiğinden dolayı teşekkür ederek şunları dile getirdi: "*Rus şehirlerinin gözdesi olan Leningrad ve Kiev'de, Kafkasya'nın bütün güzelliklerini kendinde toplayan Tiflis'te, Azerbaycan'ın kalbi olan Bakü'de, Sovyetler Birliği'nin muhteşem başkenti Moskova'da bulunmak bizde derin bir iz bıraktı*".

Cumhurbaşkanı Sunay ve Podgornıy, Türkiye heyetinin diğer temsilcileri 21 Kasım günü havaalanına motosikletli korumalar eşliğinde geldi. Podgornıy, ilişkilerin gelişmesi için sağlam bir temel oluşturulmasını ve bu ziyaretin de bu gayeye hizmet ettiğini vurguladı. Türkiye ve SSCB bayraklarıyla donatılmış Vnukovo-2 Havaalanı'nda tören mangası yerini almıştı. Podgornıy ve Sunay tören mangasının önünden geçti. Yapılan "A" tipli törende Türkiye ve SSCB'nin millî marşları çalındı. Sunay'ı; Podgornıy, Kosıgin ve diğer üst düzey yetkililer, gazeteciler ve halk temsilcileri yolcu etti. Onlar arasında Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi F. Bayramoğlu ve elçilik çalışanları da vardı. Çocuklar Türkiye Cumhurbaşkanı'na çiçek demetleri sundular. Vedalaşma töreni oldu ve konuklar özel uçakla Türkiye'ye uğurlandı.

Cevdet Sunay'ı Ankara Esenboğa Havaalanı'nda Başbakan Süleyman Demirel ve eşi, TBMM Başkanı, bakanlar, parti grup başkanları ve diğer yetkililer karşıladı. Havaalanının şeref salonunda gazetecilerin sorularını cevaplayan Sunay şunları söyledi: "*Geziden son derece memnunum ve mutlu bir şekilde geri dön-*

545 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. Obzor o vizite prezidenta Turetskoy Respubliki Djevdeta Sunaya v Sovetskiy Soyuz (po materialam inostrannoy peçati),*ARDA, f. 28, l2, d.52, vr. 103-116.

düm. Sovyetler Birliği her zaman olduğu gibi Kıbrıs sorunuyla yakından ilgilendi ve anlayış gösterdi. Bu da bizi memnun etti[546].

Türkiye'de bazı çevreler bu ziyaretin yalnızca protokol karakterli olacağını tahmin ediyordu. *Milliyet* gazetesi, 11 Kasım 1969 tarihli sayısında, Sunay'ın SSCB gezisi esnasında ticarî ve ekonomik ilişkilerin, siyasî konularla ilgili olarak hiçbir önemli teklifin dile getirilmeyeceğini yazıyordu. Gazete, adının açıklanmasını istemeyen yetkili bir şahsa istinaden şunları iddia ediyordu: "*Bu ziyaret, protokol karakteri taşıyor. Komşu iki ülke de, ilişkilerin karşılıklı olarak ilerlemesini istiyor. Görüşmeler esnasında Türk tarafı, Avrupa'nın güvenliği ve işbirliği konusuyla ilgili olarak Avrupa seviyesinde bir toplantının yapılmasını istediğini yüksek sesle dile getirecektir, bunun için de ciddi bir hazırlık yapılması gerekmektedir*".

Sunay'ın bu ziyaretinden kesin ve netleşmiş bir sonuç beklenemezdi. Çünkü bu, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın SSCB'ye ilk ziyareti idi. Ancak ziyaret esnasında karşılıklı ve çok yönlü ilişkilerle ilgili birçok köklü mesele dile getirildi. Bu gezi, karşılıklı ilişkilere yeni ve samimi bir sıcaklık kazandırıyor, yeni gelişimin başlangıç aşamasını sunuyor, Ankara ile Moskova'yı birbirine daha da yaklaştırıyordu. Sanayi ve ticaret alanındaki anlaşmalar ilişkileri yeni bir seviyeye taşıyordu. Bu ziyaret, karşılıklı ilişkilerde meydana gelmiş bunalımlı devri kesin olarak sona erdiriyordu. Moskova'nın yaptığı sanayi yardımı, karşılıklı güven ve itimadı güçlendiriyor, 1960'lı yıllardan başlayan ve tarafların birbirine yaklaşmak için sarf ettikleri çabanın bir sonucu olarak kendini gösteriyordu. Sunay, şu sözleri dile getirmişti: "*Biz Moskova ile anlaşmayı başardık. Sovyet devleti ile karşılıklı ilişkilerimiz düzeliyor, Türk-Sovyet ticareti gelişecektir*".

Sunay'ın bu ziyareti Türkiye'nin Batı ile olan müttefikliğinden, NATO'dan ayrılması, onlarla olan işbirliğini bozması anlamına gelmiyordu. Türk diplomatları şunu savunuyordu: "*Asıl konu yeni dostların bulunması ve eski dostlarla olan ilişkilerin korunmasıdır*". Yeni dostlar deyince de SSCB ve sosyalist ülkeler, eskiler ise Türkiye'nin Batı ülkelerindeki müttefikleri göz önünde bulunduruluyordu. Sunay Moskova'da iken Washington'da yapılan NATO Nükleer Planlama Grubu'nun toplantısında Avrupa'da Sovyet işgali söz konusu olursa sınırlı nük-

546 "*Amerikalılara Ankara'da Vietnam İçin Gösteri İzni Verilmedi*", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1969.

leer silahların kullanılması konusu karara bağlandı. Bu toplantıda Türkiye'yi Savunma Bakanı Topaloğlu'ndan sonra Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Muharrem Nuri Birgi temsil etti[547].

Cevdet Sunay'ın SSCB ziyaretinden sonra Türkiye Dış İşleri Bakanı Çağlayangil Cumhurbaşkanı'nın SSCB gezisi ile ilgili bir açıklama yaparak şunları söyledi: "*Durum çok ilginçtir. Biz ziyaretin törensel bir özellik taşıyacağını sanıyorduk, ancak Ruslarla yaptığımız görüşmelerde beklediğimizden daha ileriye gittik ve ilişkilerimiz bütün alanlarda son derece ileri düzeyde seyretti. Bu ziyaret bazı yönlerden son derece önemlidir. Son zamanlarda iki ülke arasında gerçekleşen çeşitli ziyaretler şimdi en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu ziyareti, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi gibi değerlendirebiliriz. Gerçekten de eskiden ülkelerimiz arasında cereyan eden istenmeyen durumlar birtakım tedirginliklere neden olmuştur. Türkiye kendi komşularıyla normal ve sağlam ilişkiler kurmaya çalışan bir devlettir. Kuzey komşumuzu da bu çerçevede değerlendiriyoruz. Türkiye kendisine iyi niyetle uzatılan eli geri itecek bir ülke değildir. Şimdi Türkiye'nin çevresinde güvenli bir alan oluşturulmuştur*".

Ziyaret esnasında gündeme gelen konular kendi karakterine ve mahiyetine göre karşılıklılık ilkesine dayanıyordu. Ortaya çıkan durum, dünyada iki blok arasında oluşan gerginliğin zayıflatılması sürecinin bir parçası gibi kendini gösteriyordu. Türk-Sovyet ilişkilerinin normale dönmesi, bölgedeki duruma büyük etki ediyordu. Müzakerelerle ve elde edilen anlaşmalarla her iki devlet bu siyasete kendi katkısını sağlıyordu.

Böylelikle iki kutup arasındaki gerginliğin zayıflatılması sürecine Türkiye ve SSCB büyük katkı sağladı. Çağlayangil bu konuda şunları dile getiriyordu: "*Doğu ile Batı arasında oluşan yumuşama süreci mevcut gerilim duvarını yıkıyor ve yeni bir çağ açıyor. Sorunlara rağmen, Avrupa'da güvenlik ortamı pekişmektedir. Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi Avrupa'da yaşanan bu sürece bir cevap niteliği taşımaktadır*"[548].

---

547 "*Sovyet İşgaline Karşı Silah Kullanılacak*", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1969.

548 *Zayavleniya Çaglayangilya v senate Turtsii,* ARDA, f.28, l2, d.52, vr. 115-116.

Türk basını bu ziyareti son derece olumlu değerlendirdi. Sovyetler Birliği ve Azerbaycan hakkında birçok yazılar yayınlandı[549]. Gazeteler, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Moskova'nın Vnukova Havaalanı'nda Sovyet liderleri tarafından karşılanması, SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı N. V. Podgornıy ve SSCB Bakanlar Konseyi Başkanı A. N. Kosıgin tarafından coşkuyla kabul edilmesiyle ilgili fotoğraflar yayınlamıştı. Müzakerelerin son derece samimi bir havada geçtiği vurgulanıyordu. Türk gazeteleri Sovyet basın organlarında yayınlanan yazıların bazı bölümlerini alıp yayınlamışlardı. *Ulus* gazetesinin köşe yazarlarından Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'in, Türk-Sovyet ilişkilerini konu edinen geniş bir makalesi yayınlanmıştı. Esmer, yazısında, Türk-Sovyet ilişkileri tarihi üzerinde duruyor ve bu ilişkilerin olumlu gelişimine özellikle dikkat çekerek şunları dile getiriyordu: "*Şimdi iki ülke arasındaki ilişkiler en yüksek seviyede seyrediyor. Sunay'ın bu ziyaretinden sonra Podgornıy Türkiye'ye gelecek. Türkiye ve SSCB arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilerin gelişimi ve yapılan anlaşmalara istinaden, SSCB Türkiye'de birçok tesisler kurmuştur. İki ülke arasında elde edilen başarılı işbirliğinin temelleri 1930'lu yıllara dayanmaktadır*".

Yeni İstanbul gazetesi; "*Artık iki ülke arasındaki ilişkilerde dramatik dönemler geride kalmıştır. Yüzyıllarca biriken nefret ve kuşkular ortadan kaldırılıyor*" diye yazıyordu.

Yeni Gazete, ilişkilerin faydalı işbirliği seviyesine yükseldiğini vurgulayarak şöyle yazıyordu: "*İki ülke dost olursa taraflar bundan yarar görür, bundan en fazla kazançlı çıkan da Türkiye olur*".

Tasvir gazetesinin köşe yazarlarından Şahap Gensoy yazısında şunları dile getiriyordu: "*Biz Rusya'nın Türkiye'ye söylediği sözlere inanmak, onlarla iyi komşuluk ilişkilerimizi sürdürmek istiyoruz*"[550].

Hürriyet gazetesi, Cumhurbaşkanı Sunay'a en sıcak ilginin Bakü'de gösterildiğini yazıyordu.

---

549 *Otçet o vizite Djevdeta Sunaya v Baku,* ARDA, f.28, l2, d. 52, vr. 57.

550 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alieva G. A. Obzor o vizite prezidenta Turetskoy Respubliki Djevdeta Sunaya v Sovetskiy Soyuz (po materialam inostrannoy peçati),* ARDA, f. 28, l2, d.52, vr. 103-116.

Bugün gazetesi ise şunları yazıyordu: "*Azerbaycanlı liderler, şimdiye kadar hiç kimseyi Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve 1967 yılında oraya giden Süleyman Demirel gibi karşılamamıştı*"[551].

Yabancı ülkelerin kitle iletişim vasıtaları da Sunay'ın ziyaretine özel hassasiyet gösteriyordu. Associated Press ajansı bu ziyarete özel önem vererek yazarı Nika Ludington'a istinaden şöyle diyordu: "*Sunay, Türkiye'nin Rusya'ya resmî ziyaretle giden ilk devlet başkanıdır. İki ülkenin yakınlaşması uğruna yapılan beş yıllık çabadan sonra bu istek gerçekleşti. Bu ziyaretle yüzyıllar boyu birikmiş problemler ve güven eksikliği ortadan kaldırıldı*"[552].

1970'li yıllarda Kıbrıs'da ortamın gerginleşmesi, Türk-Sovyet ilişkileri açısından yeni bir sınav oldu. Yunanistan askerî yönetimiyle sıkı ilişkileri olan Ulusal Cephe ve cunta Ada'da Enosis siyasetini yürütüyor, millî demokratik Türk gücüne karşı sıkı takip politikası izliyordu. Aynen Yunanistan'da olduğu gibi, Ada'da da askerî terörist diktatörlüğü kurmak istiyorlardı. Kıbrıs'ta silah ambarları oluşturuyor ve ülkenin bağımsızlığına taraftar olan siyasî ve toplumsal şahsiyetlere karşı terör estiriyor, meşru devlet organları üzerinde baskılar kuruyor ve halk üzerinde korku yaratarak sindirme politikası izliyorlardı[553].

Ada'nın bağımsızlığı ve hükümranlık hakları yönünden büyük tehlike arz eden askerî üsler Ada'da gerginlik kaynağı oluşturuyordu. Kıbrıs ordusunda önemli görevler yürüten Yunan subayları gerginliğin had safhaya ulaşmasında başlıca rol oynuyorlardı. Problemi askerî yönden halletmek için çaba sarf ediyorlardı. Ada'daki Türklerin meşru haklarına aykırı olan bu tür davranışlar, Akdeniz'in doğu bölümünde barış ve güvenlik açısından endişe oluşturuyordu.

Oluşan bu durumda Sovyetler Birliği 18 Şubat 1970 tarihinde bir beyanat yayınladı. Beyanatta Ada'da meydana gelen sürecin halkların ve Kıbrıs devletinin menfaatlerine aykırı olduğuna işaret edildi. Beyanatta şu konular dile getiriliyordu: "*Sovyetler Birliği, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, hükümranlığını ve toprak bütünlüğünü savunuyor. Kıbrıs'ta askerî üslerin kaldırılmasını istiyor ve*

551 *Aynı belge*, vr. 102-107.

552 *Aynı belge*, vr. 102-107.

553 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1970 god*, Moskova: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1971, dok. No: 3, s. 9-10.

sorunun dışarıdan müdahale ile çözümüne karşı çıkıyor. Kıbrıs'ta ve Kıbrıs etrafındaki olayların gidişatını da dikkatle izliyor[554].

Sovyetlerin Kıbrıs konusundaki bu tutumu, Türkiye'nin çıkarlarına uygun düşmekteydi.

Geziden Sonra İlişkiler Gelişiyor

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini hızlandırdı. 28 Mart 1970 tarihinde, 1969 yılında Ankara'da yapılan Türk-Sovyet sınırlarının düzenlenmesiyle ilgili çalışmaların sonuçları, sınır haritası, sınır koordinatlarının belirlenmesi ve diğer belgeler, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın 18 Nisan 1970 tarihli mektubu doğrultusunda Bakanlar Konseyinin 13 Mayıs 1970 tarihli oturumunda onaylandı[555].

Türk-Sovyet ticarî ve ekonomik ilişkileri gelişip büyüydü. 1969 yılında SSCB ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 81 milyon dolara ulaştı[556]. 1970 yılındaki ticaret hacmi 1965 yılına oranla 2,6 kat artarak 83,3 milyon rubleye ulaştı. 1960 yılıyla kıyaslandığında, 1970 yılında ticaret hacmi 7 kat artmıştı. Buna rağmen, SSCB'nin Türkiye'nin dış ticaretinde payı çok düşüktü. 1965 yılında bu oran %3,4 idi, 1960'ların sonunda ise %5'e ulaşmıştı. Türkiye'nin SSCB'nin dış ticaretindeki payı % 02, 1970 yılında ise % 0,33 idi. Sovyetler Birliği bu yönden Batılı ülkelerden hayli geride idi. 1960'ların sonunda Türkiye'nin dış ticaretinde Federal Almanya'nın payı %20'ye, ABD'nin ise %15'e ulaşıyordu.

Ticarî ilişkilerde uluslar arası İzmir Fuarı önemli bir yere sahipti. Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesinde önemli rol oynayan Azerbaycan, fuara bağımsız bir sergilik açarak katıldı. 1966 yılında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi ve Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu, SSCB Dış Ticaret Bakanlığına

554 "*Zayavlenie TASS*", *Pravda*, 18 Şubat 1970, No:49 (18827).

555 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-611*, TC BCA, 0308.02.249.311.

556 *Ministr inostrannıx del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova-Pervomu sekretaryu SK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. Obzor o vizite prezidenta Turetskoy Respubliki Djevdeta Sunay v Sovetkiy Soyuz (Po materialam inostrannoy peçati), ARDA f. 28, l. 12, d. 52, vr. 107*

ve Sovyetler Birliği Ticaret Odası'na müracaat ederek, cumhuriyetin fuarda bağımsız sergilik açmasına izin verilmesini istemiş ve olumlu cevap almıştı. Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı E. Alihanov, 31 Mart 1969 tarihinde, SSCB Dış Ticaret Bakanı N. Potoliçev'e gönderdiği 22-10-46 sayılı mektubunda, İzmir Fuarı'nda Azerbaycan'ın bağımsız temsil edilmesine izin verilmesini istedi[557]. E. Alihanov'un mektubuna Potoliçev, 15 Mayıs 1969 tarihli 40132-2589 sayılı mektubuyla olumlu cevap verdi[558].

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Birinci Sekreteri Haydar Aliyev başkanlığında yapılan Merkezî Komite Bürosu'nun düzenlediği 17 Ağustos 1969 tarihli toplantısında, İzmir'de düzenlenecek uluslar arası fuarla ilgili konular tartışıldı. Bu kapsamda Azerbaycan'dan, 22 sanatçıdan oluşan bir ekibin gönderilmesine karar verildi[559]. Alihanov'un görevinden uzaklaştırılmasından sonra Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirilen H. İbrahimov, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne yolladığı 15 Ocak 1970 tarihli mektubunda konuyu tekrar gündeme getirdi[560]. Haydar Aliyev başkanlığında yapılan Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Sekreterliği'nin 30 Ocak 1970 tarihli toplantısında alınan kararla, 20 Ağustos-20 Eylül 1970 tarihleri arasında yapılacak İzmir Fuarı'nda, Sovyet Cumhuriyetleri içinde yalnızca Azerbaycan'ın bağımsız bir bölümle temsil olunması konusunda karar kabul edildi. Azerbaycan, İzmir'de yapılan uluslar arası fuarda bağımsız bir bölümle temsil olundu[561]. İzmir Fuarı'nda Azerbaycan için düşünülen 300-400 m^2'lik alan 926 m^2'ye çıkarıldı[562]. Sovyetler Birliği'ne ayrılan fuar alanı ise 820 m^2 idi. Azerbaycan sergiliğinde tarım alanında ülkenin elde ettiği ilerleme, kültür, gü-

557 *Predsedatel Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR E. Alihanov – ministru vneşney torgovli SSSR tov. Potoliçevu N. S. 31.III969 g.,*ARDA, f.411, l.47, d24, vr. 92.

558 *Zasedanie Byuro TsK KP Azerbaydjana. 17 avgusta 1969 g.,* ARSSA, f, l.57, d.55 (56), vr. 93.

559 *Aynı belge*, paragraf No: 128, konu 15.

560 *Predsedatel Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR A. İbragimov – TsK KP Azerbaydjana. 15.I970 g.,* ARDA, f.411, l.47, d24, vr. 97.

561 *Spravka o sostoyanii poboтı po organizatsii uçastiya Azerbaydjanskoy SSR na yarmarkah i vıstavkah za granitsey,* ARDA, f. 411, l.47, d69, vr. 188.

562 *Predsedatel Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR A. İbragimov – TsK KP Azerbaydjana. 15.I970 g.,*ARDA, f.411, l. 47, d. 124, vr. 97.

zel sanatlar, tahsil, eğitim gibi alanlarda yakalanan başarılar, otomobil ve yedek parça örnekleri, hafif sanayi ürünleri, filmler, belgeseller, reklam filmi ve televizyon filmleri olmak kaydıyla toplamda 500 eseri "Azıh Mağarası", "Tesnif", "Şeki Han Sarayı", "Abşeron Türküleri" vb. kısa metrajlı televizyon filimleri[563], Azerbaycan halkının dili ve kültürüne ait 136 kitap da sergide yer alıyordu[564].

Fuara katılmak için, masrafları Azerbaycan bütçesinden ödenmesi kaydıyla, 30 kişilik bir turist gurubu da yer almıştı. Bunların 24`ü sanatçı, bir grup başkanı, bir tanesi de kameremandı. Turist grubunu, Merkezî Komite'nin kültür müdürlüğü belirledi. Diğer 4 kişi ise fuarda sergilenecek eserlerin teknik hazırlığından sorumluydu. Türk tarafı bu dört kişiyi, Azerbaycan hükümeti heyetine ait olarak kabul etmediğinden, Merkezî Komite'nin sekreteri Cafer Caferov'un teklifi ile bu şahıslar Bakanlar Kurulu ve yüksek ekonomik yetkili olarak onaylandı. İçinde bilim adamlarının da yer aldığı diğer şahıslar da İzmir Fuarı'na gönderildi. Böylece İzmir'e birbirinden bağımsız ve her birinde 25-30 kişi bulunan iki özel turist grupu gönderildi. Fuardaki Azerbaycan sergiliği Türkiye'de büyük coşkuyla ve sevgiyle karşılandı. Türk halkı, Azerbaycan bölümüne özel ilgi gösterdi. Fuar'a gelenlere Türkiye Türkçesiyle bastırılmış 10 bin adet dize, rozet ve simgesel hediyeler dağıtıldı.

Sanatçı Şevket Alekberova, Gülağa Memmedov, Polat Bülbüloğlu ve Kaya adlı müzik grubunun Türkiye'de verdiği konserler büyük yankı uyandırdı. Akasya Parkı'nda Azerbaycanlı sanatçıların verdiği ücretsiz konsere 2500'den fazla katılım olmuştu. Azerbaycanlı sanatçılar, 25 Ağustos tarihinden itibaren konserlerine Ankara'da devam ettiler. Buradaki konserlere ilgi son derece büyüktü.

İzmir Fuarı'na katılım için yapılan harcamalar, Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu'nun 17 Aralık 1971 tarih ve 373 numaralı raporuna göre 78.663 rubleyi buluyordu. Fuarda yapılan bu harcama 1970 yılı bütçesinden, Maliye Bakanlığı tarafından Ticaret Odası hesabından ödendi.

---

563 *Predsedatel Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR E. Alihanov – ministru kulturı SSSR tov. Furtsevoy E. A.,*ARDA, f.411, l.47, d24, vr. 79.

564 *Predsedatel Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR po peçati İ. Nazarov – ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR tov. Tairovoy T. 17.VIII970 g.,* ARDA, f.28, l2, d.57, vr. 70-71.

Türk basını Azerbaycan'ın katılımına özel ilgi gösterdi. *Ekspres*, *Demokratik İzmir* ve diğer gazeteler Azerbaycan konusunda ilgi ve sevgi dolu makaleler yayınladı[565].

İki ülke arasındaki ilmî kültürel ilişkiler de gelişiyordu. 1960 yılı sonlarında Ankara Tiyatrosu'nda yalnızca Rus değil, Sovyet yazarlarının eserleri de sahneleniyordu. Sovyet rejisörleri, şefleri ve bestekârları da Türkiye'de kendi mesleklerini icra ediyorlardı. Azerbaycanlı diplomatlar, konsoloslar, gazeteciler ve tercümanlar, Türkiye'de bulunan çeşitli Sovyet kurumlarında çalışıyordu[566]. Türkiye'deki yaşamı yakından tanıyan bu şahıslar, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi ve iki ülkenin dostluğu uğrunda çaba sarf ediyor ve bazı tavsiyelerde bulunuyordu.

Azerbaycan hükümeti, dışarıda ve Türkiye'de yaşayan Azerbaycan kökenli kimselerin vatanla ilgili gerekli bilgileri ve haberleri alabilmeleri, Sovyet karşıtı düşünceleri zayıflatmak gayesi ile radyo yayınlarının saatini artırmak istiyordu. Dışarıda yaşayan Azerbaycan Türkleri için Moskova'dan ayda iki defa Azerbaycan Türkçesiyle programlar yayınlanıyordu. 1970 yılında ise merkezî hükümet bu radyo yayınlarını durdurdu. Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri Haydar Aliyev bunu duyunca merkeze bir mektup yazarak bu karara karşı çıktı ve konuyu halletti. Bu yayınların merkezi Bakü'ye alındı. Bundan sonra dışarıdaki Azerbaycanlılar için Azerbaycan radyosu kanalıyla ana dilde programlar yayınlanmaya başlandı[567].

Azerbaycan Radyosu yayınları, Doğu Anadolu'ya iyi ulaşsa da Türkiye'nin Batı bölgelerine pek ulaşmıyordu. Türkiyeliler, yolladıkları mektuplarda Azerbaycan radyosunu dinlediklerini bildiriyor ve yayın saatlerinin artırılmasını rica ediyorlardı. Ayrıca Azerbaycan tarihi, kültürü ve sanatına olan ilgilerini dile getiriyorlardı[568].

---

565 *Otçet torgovoy palatı Azerbaydjanskoy SSR o zarubejnıh svyazyah za 1970 god,* ARDA, f. 28, l2, d.62, vr. 40.

566 *Otçet o svyazyah Azerbaydjanskoy SSR s zarubejnımi stranami za 1970 god.,*ARDA, f.2941, l. 8, d.230, vr. 11.

567 *O bolee şirokom ispolzovanii vozmojnostey Azerbaydjanskoy SSR v propagandistskih meropriyatiyah na Turtsiyu,* ARSSA, f, l.64, d63, vr. 180.

568 *Otçet o zarubejnıh svyazyah goskomiteta Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR po televideniyu i radioveşaniyu za 1971 g.,* ARDA, f. 28, l2, d.66, vr. 45.

Radyo yayınlarının Azerbaycan Türkçesinde olmasını, Azerbaycan kültürü ve edebiyatı konusunda bilgiler verilmesini Türkiyeli dinleyiciler rağbetle karşılıyordu. 1960'ların sonlarında Azerbaycan'dan Türkiye'ye yönelik yapılan yayınlar günlük 1 saat 45 dakika idi. Azerbaycan Devlet Radyo ve Televizyon Komitesi, 1970 yılında bu süreyi 2 saate, 1975 yılında ise 2 saat 30 dakikaya çıkardı[569].

Türkiye bunlara rağmen, Sovyetler Birliği ile arasındaki kültürel ilişkileri, öğrenci değişimi ve radyo televizyon yayınlarını sürekli olarak sınırlıyordu. Türkiye için bunlar komünist propagandasını güçlendiren vasıtalardı. 1964 yılında imzalanan kültürel ilişkiler anlaşması henüz onaylanmamıştı. Ancak kültürel ilişkiler yine de ilerliyordu.

Türkiye-SSCB yakınlaşması, bazı bölgesel problemlerle ilgili fikir alışverişi yapıldığı zaman da kendini gösteriyordu. Türkiye ve Sovyet devlet adamları Yakın ve Orta Doğu'da meydana gelen olaylarla ilgili olarak muntazam bir şekilde fikir alışverişi yapıyordu. 7 Mayıs 1970 tarihinde İzmir'de İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevî, Pakistan Cumhurbaşkanı Muhammed Yahya Han, Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ev sahipliğinde Kalkınma İçin Bögesel İşbirliği Örgütü kapsamında bir araya geldi. Bu toplantıda Yakın Doğu konusu ile ilgili olarak Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin'e bir mektup yollama kararına vardılar. Mektupta şunlara işaret ediliyordu: "*Biz, İran, Türkiye ve Pakistan devlet ve hükümet başkanları görüştük. Bizi ilgilendiren konularla birlikte Yakın Doğu'daki mevcut problemi de müzakere ettik. Yakın Doğu'da durumun gittikçe kötüleşmesi bizi rahatsız ediyor. Biz Arap-İsrail ihtilafının karşı konamaz bir karaktere bürünmesinden ciddi endişe duymaktayız. İsrail 1967 tarihinde işgal ettiği Arap topraklarını derhal boşaltmalı ve BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararı yerine getirilmelidir. Sovyet liderleri bu konuda kesin adımlar atmalıdır*"[570].

SSCB Başbakanı 20 Mayıs tarihinde İran Şahı, Türkiye ve Pakistan devlet başkanlarına cevabî mektup yollayarak kendisine gönderilen mektuptan dolayı teşekkür ediyor, SSCB hükümetinin Yakın Doğu'da oluşan durumla ilgili ola-

569 *Zamestitel predsedatelya komiteta po radioveşaniyu i televideniı pri Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR. O radiopropagande na zarubejnıe stranı. 29.V968 g.,*ARDA, f. 28, l. 12, d.44, vr. 103.

570 *Vneşnyaya politika, 1970 god*, No: 36, s. 69-71.

rak bu ülkelerin endişelerini paylaştığını bildiriyordu. Kosıgin, Haziran 1967 tarihinde İsrail orduları tarafından işgal edilen Arap topraklarının BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararı doğrultusunda boşaltılması konusuna destek veriyor, Yakın Doğu'da gerginliğin ortadan kaldırılmasını ve kalıcı barışın oluşmasına engel olan bazı problemlerin olduğunu dile getiriyordu. İsrail hükümetinin Yakın Doğu'da oluşan problemin barışçı yollarla halledilmesi gayesiyle yapılan çabaların önüne engeller çıkardığına işaret ediyordu. Batı'nın belirli güçlerinin teşviki ile İsrail'in, bazı problemleri silah gücüyle halletmeye çalıştığını, Arap devletlerine havadan saldırdığını vurguluyor, İsrail'in BM Güvenlik Konseyi'nin anılan kararına uyacağı konusunda kesin bir beyanat vermediğinden duyulan rahatsızlık dile getiriliyordu. Kosıgin, söz konusu mektupta Sovyet hükümetinin Yakın Doğu'daki problemlerin acil olarak halledilmesi konusunda gerekeni yaptığına işaret ederek, İran, Türkiye ve Pakistan hükümetlerinin bölgedeki durumun normalleşmesi için birlikte hareket edecekleri konusundaki ümitlerini dile getiriyordu[571].

Bütün bunlar iki ülke arasındaki uluslar arası konularda işbirliği yapıldığını ve bu işbirliğinin geliştiğini gösteriyordu.

SSCB-Türkiye ilişkilerinde görülen bu gelişme, her iki tarafı da tatmin ediyordu. SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Sekreteri L. İ. Brejnev, 2 Ekim 1970 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi ve Azerbaycan Sovyet Bakanlar Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada, Türk-Sovyet ilişkilerine de değinmiş ve şunları söylemişti: "*Bakü'de yaptığım bu konuşmada ülkenizin komşuları olan İran ve Türkiye ile ilişkilerimizin gelişmesi konusu üzerinde durmam doğaldır. Gelişmelerin iyi gittiğini söylemek istiyorum. Bildiğiniz gibi önceki zamanlarda belirli hassas anlar oluşmuş, bazı zorluklar meydana gelmişti. Ancak V. İ. Lenin'in vasiyeti doğrultusunda hareket eden Sovyetler Birliği, İran ve Türkiye ile olan ilişkilerdeki mevcut engelleri ortadan kaldırabilmiş, iyi komşuluk ve karşılıklı eşitlik prensipleri doğrultusunda iyi ilişkiler yolunu açmıştır*"[572].

Sovyet lideri, son zamanlarda Türkiye'nin devlet adamlarının, siyasilerinin, parlamento heyetlerinin ve saygın kişilerinin sürekli olarak geliş gidişleri, kar-

571 *Aynı yer*.

572 *L. İ. Brejnev v Azerbaydjane*, Baku, 1980, s. 28.

şılıklı anlaşmanın güç kazanmasına ve iki ülke arasında karşılıklı olarak gittikçe gelişen güven ortamının sağlanmasına yardımcı olduğunu belirtti. Brejnev'e göre ticarî ve ekonomik alandaki ilişkilerin gelişmesi büyük önem arz ediyordu. Bu da her iki tarafta diğer alanlarda da yakınlaşma ve işbirliği için iyi bir ortam oluşturuyordu[573]. Brejnev "*diğer alanlar*" derken, kuşkusuz siyasî ve askerî işbirliğinin gelişeceğini göz önünde bulunduruyordu.

Ancak taraflar birbirine karşı gizli yürüttüğü savaşı bir an bile durdurmuyor, fırsat oluşur oluşmaz hemen bundan faydalanmaya kalkıyordu.

573 Brejnev L. İ, *O vneşney politike KPSS i Sovetskogo gosudarstva. Reçi i stati*, Moskva: Politizdat, 1973, s. 303-304.

10. Bölüm
İlişkilere Engel Olan Faktörler
Gizli Savaş

Bulgaristan Üzerinden Türkiye'ye Karşı Yürütülen Gizli Faaliyet

İki ülke arasındaki işbirliğinin iyi olmasına, ilişkilerin sürmesine rağmen, Sovyetler Birliği ve Türkiye birbirlerine karşı illegal faaliyetlerini durdurmuyorlardı. Sovyetler Birliği, illegal faaliyetlerinde daha ziyade Bulgaristan'ı kullanıyordu. Türkiye'ye karşı da Bulgaristan Türklerinden yararlanıyordu. Bulgaristan'dan Türkiye'ye gezmeye gelen Türklerin bazıları, kendilerine verilen görevi başarıyla yerine getiriyor, elde ettikleri bilgileri Sofya'ya bildiriyorlardı. Varşova Paktı üyesi ve SSCB'nin 16. Cumhuriyeti kabul edilen Bulgaristan Komünist Partisi Yönetimi, bu gibi konularda Sovyetlerle sürekli olarak fikir alışverişi yapıyor ve birlikte çalışıyordu. Türkiye'nin ilgili birimleri ise zaman zaman Bulgaristan casuslarını açığa çıkarıyordu. 18 Haziran 1966 tarihinde Ankara Askerî-Siyasî Mahkemesi'nin kapalı duruşmasında iki ajanın her biri 12 yıl 6 ay hapse mahkûm edildi. Bunlardan birisi olan Osman Çopur SSCB, Reşat Erol adlı diğeri ise Bulgaristan casusu idi. Türk istihbaratı Osman'ı uzun süre izlemişti. Konya'da güvenlik biriminde memur olarak çalışan Osman, gizli belgeleri SSCB'nin Ankara Büyükelçiliği elemanına verdiği anda suçüstü yakalanmıştı. Osman, Sovyet casusları ile Cebeci semtindeki evinde buluşuyordu.

Erol ise ajanlık faaliyetine, yakalanmadan 2 yıl önce başlamıştı. Onu, Almanya Demokratik Cumhuriyeti istihbarat elemanları kandırmıştı. Erol, sıkça Almanya'dan Bulgaristan'a gidiyordu. Tatilini Türkiye'de geçirmek için gelen Erol, burada Bulgar istihbarat elemanlarıyla temasa geçerken yakalanmıştı.

24 Haziran 1966 yılında matbaa işçisi Hamit Şendur isimli şahıs, Demir Perde ülkelerinden birinin Ankara'daki Büyükelçiliği elemanına gizli belgeleri verdiği anda MİT mensuplarınca yakalandı. Sovyetler'e çalışmakla suçlanan Hamit, mahkemede suçunu itiraf etti[574].

Aynı yılın 2 Eylül günü Eskişehir'de 5 kişi tutuklandı. Bunlardan İsmail Suna adlı şahıs Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmişti. Yakalanan şahısların evinde yapılan aramalarda orak ve çekiç tasvirleri çizilmiş kitapçıklar bulundu. Suna, Türkiye İşçi Partisi'nin Eskişehir'den sorumlu sekreteri idi[575].

574 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 180, d. 13, l. 116, 122, 156.

575 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p. 181, d. 16, l. 19.

MİT elemanları, 1969 Kasım ayında Bulgaristan'ın 55 yaşında olan İstanbul başkonsolos yardımcısı İvan Kuzvanov'u, Edirne'de eski Bulgaristan göçmeni fotografçı Macit Etker'den Türkiye'nin önemli sırlarını yansıtan film ve belgeleri alırken yakaladı. Daha önce SSCB, Çekoslavakya ve Macaristan'da çalışan, 1959 yılından itibaren başkonsolosluk görevini yürüten bu şahıs, dokuz yıl boyunca Türkiye aleyhinde casusluk yapmıştı. 1963 yılında Türkiye'den ayrılmış, 1969 yılında tekrar İstanbul Başkonsolos yardımcılığına atanmıştı. Kuzmanov, Macit Etker'le ilişki kurarak onu casusluğa teşvik etti. Bir süre sonra Kuzmanov'a Türkiye'nin askerî sırlarıyla ilgili sahte bilgiler veren fotografçı Etker Bulgaristan'a davet edildi. Üç gün Bulgaristan'da kalan fotografçı Etker, tüm bu bilgileri MİT'e aktardı. Bir aylığına Bulgaristan'a gitmek için yola çıkan başkonsolos yardımcısı, 34 CK 012 plakalı Mersedes arabasını durdurarak Sümer Fotograf Bürosu'na girdi, burada çay içti ve belgeleri alarak çıktığında 5-6 kişi koluna girerek Emniyet'e götürdü. Diplomatın tüm hareketleri filme alındı[576]. Emniyet'te, üzerinden askerî bilgiler ve fotoğraflar çıktı. Başkonsolos yardımcısı, poliste 10 dakika bekletildikten sonra serbest bırakıldı. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Edirne'deki Bulgaristan Konsolosluğu'na geldi. Buradan, arabasında bir kadın ve iki erkek olmak kaydıyla İstanbul'a hareket etti. Dokunulmazlığı olan diplomatın 48 saat içinde Türkiye'yi terk etmesi istendi. Başkonsolos yardımcısı ülkeden kovuldu.

Sovyetlerin, Türkiye'ye karşı istihbarat üslerinden en önemlisi olan Bulgaristan'ı KGB, SSCB Dış İşleri Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi kanalıyla, sürekli olarak teknik araç-gereçlerle donatıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Siyasî Bürosu'nun 3 Ağustos 1970 tarihli "çok gizli" şifreli toplantı kararı ile (Protokol No: 171), SSCB KGB'nin 28 Temmuz 1970 tarihli 2052A numaralı mektubunda öne sürülen teklife istinaden, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'na karşılıksız olarak bazı araçlarla birlikte iki adet Sdviq-69 marka dinleme cihazı gönderildi. Söz konusu kararın 4. maddesinde, 1970-1971 yıllarında, SSCB KGB hesabından Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'ne iki adet BT-53 marka güçlendirici, bir adet KV-15-25 marka

576 "*Bulgar Başkonsolos Müavini Casusluk Yaparken Yakalandı*", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1969.

radyo vericisi ve buna ilave olarak değişken akımı sabit akıma çeviren araç yollanması konusunda emir verildi[577]. Bu emir kısa zamanda yerine getirildi.

Bulgaristan istihbaratı tarafından kafa kola alınmış bazı Türkiye vatandaşları da kendi ülkelerine karşı casusluk yapıyordu. MİT elemanları da, hem onların, hem de Bulgaristan vatandaşlarının casusluk faaliyetlerini ciddi bir biçimde takip edip zamanı gelince enseliyordu. Mahkûmiyetleri sona erdikten sonra da onları kendi ülkelerine kovuyordu[578].

Amerikan Uçakları Problem Yaratıyor

İlişkilerin olumlu yolda gelişmesine engel olan etkenlerden biri, Türkiye'deki Amerikan üslerinden kalkan U-2 keşif uçakları idi. Uçakların sınır ihlâlleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunlara neden oluyordu. Ancak cereyan eden istenmeyen olaylar çoğu zaman fazla abartılmadan hallediliyordu. 21 Ekim 1970'de, ABD hava kuvvetlerine ait bir U-2 uçağı Erzurum'dan Kars'a giderken havanın sisli olması nedeniyle yolunu kaybetti. Ani şehrinin harabelerini seyreden pilot, SSCB hava sahasına girdi. Amerikan uçağı, Sovyet hava kuvvetlerine ait uçaklar tarafından Gümrü (Leninakan) yakınlarındaki havaalanına indirildi. Uçakta 4 kişi bulunuyordu. Bunlar, Türkiye'deki ABD Askerî Yardım Komitesi Başkanı Generâl Schorer, Kara Kuvetler Komutanı McQuarrio, hava kuvetlerinde görev yapan Pilot Binbaşı Russel ile Türk Albay Cevat Deneli. Uçak bir süre havaalanında bekletildi.

Sovyetler Birliği hükümeti bu olaydan dolayı ABD'ye bir nota gönderdi[579]. Notada, Amerikan uçaklarının SSCB sınırlarını ilk defa ihlâl etmediği, üç yıl önce de benzer bir olayın yaşandığı hatırlatılıyor, Amerikan tarafının her defasında bunu tesaadüf olarak nitelendirdiği belirtiliyordu. Ardından da şöyle deniyordu: "*Ancak gerekçeler ileri sürüldüğünde nedense şu soruya cevap verilmiyor: Ame-*

577 *Vıpiska iz protokola No: 171 zasedaniya Politbyuro TsK KPSS ot 3 avgusta 1970 god. Vopros Komiteta Gosudarstvennoy Bezopasnosti pri Soveta Ministrov SSSR. Soverşenno sekretno,* RGANİ, f. 89, op. 51, d. 29, vr. 1-2.

578 Tuncay Özkan, MİT'in Gizli Tarihi, Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul 2005, s. 543-557.

579 *Vneşnyaya politika*, *1970 god*, No: 87, s. 183-185.

rikan uçakları Sovyet sınırına kadar nasıl gelebilmiştir ve bu olay tesadüf müdür?" Notada, ABD'nin uzun süreden beri Sovyetler Birliği'nin sınırlarında istihbarat çalışmaları yaptığı, bu amaçla üçüncü bir ülkeden, özellikle de SSCB ile komşu olan Türkiye'nin askerî hava üslerinden yararlanıldığı vurgulanıyor, Avrupa ve Asya'daki Amerikan üslerinde yüzlerce uçağın bulunduğuna işaret ediliyordu.

Sovyet yönetimi, Amerikan hükümetini bu hususlarda defalarca uyardığını, yapılanların ciddi sorunlara yol açabileceğini, ilişkilerin iyileşmesi konusunda ABD liderlerinin beyanatlarıyla yapılanların birbirini tutmadığı vurgulanıyordu. SSCB'nin güney bölgelerinde ABD hava üssünün ve donanmasının rahatsızlık kaynağı olduğu dile getirilerek şöyle deniyordu: "*ABD yönetimi, bunun doğuracağı tehlikeli sonuçlar konusunda düşünmelidir. Üçüncü ülkelerdeki Amerikan üslerinin varlığı, kuşkuları artırmakta, devletlerarası güven ortamını, uluslar arası güveni sarsmakta, dünyadaki gerginliğin devam etmesine neden olmaktadır. Sovyet yönetimi, sınır ihlâllerinin tesadüf eseri olmadığı kanaatindedir ve bu olayla SSCB sınırlarında ABD'nin çalışmalarını hızlandırdığını düşünmektedir*".

SSCB yönetimi, 27 Ekim tarihinde Türkiye'ye de benzer bir nota verdi[580]. Notada, Sovyet sınırlarının Türkiye üzerinden ihlâlinin tesadüf eseri olmadığı vurgulanıyordu. Sınır ihlâli, SSCB'ye komşu bir ülkede ABD üslerinin bulunmasıyla ilişkilendiriliyordu. Notada, Amerikan askerî çevrelerinin, NATO teşkilatının planlarını hayata geçirip Türkiye topraklarından yararlanarak, özellikle de İncirlik Askerî Üssü kullanılarak, SSCB ve Yakın Doğu ülkelerine yönelik bilgi topladığı ve diğer düşmanca tavırlar sergilediği bildiriliyordu. Ayrıca, Amerikan uçaklarının SSCB sınırlarını ihlâl ederek Sovyet hava sahasına girmesi olayının ilk olmadığının altı çiziliyordu. Amerikan U-2 uçağının hareketleri örnek gösterildi. Notada, Türkiye yetkililerinin; Türkiye ve ABD hükümetleri arasında yapılan anlaşmaya göre Amerikan uçaklarının Türk yetkililerinin izni olmadan Türk hava sahasını terk edemeyeceği, bu konuda tamamen Türk hükümetine tabi oldukları; diğer taraftan müttefiklerinin ve diğer devletlerin uçaklarının, Türkiye topraklarını kullanarak komşu ülkelerin hava sahasını ihlâl etmesine izin vermeyeceklerini bildirdiğine vurgu yapıldı. Ardından, Türk hükümetinin,

580 *Aynı eser*, dok. No: 88, s. 185-186.

Türkiye topraklarından kalkan Amerikan uçaklarının bu tür ihlâllerini durdurması konusunda belirli tedbirler göreceği ümidini taşıdıkları belirtildi[581].

Henüz bu hava sıcaklığını kaybetmeden SSCB'ye ait AN-24 tipi uçak Türkiye'nin Trabzon şehrine kaçırıldı. Kaçırılma esnasında hostesi öldürüldü. Uçağı kaçıran baba oğul Ankara'ya getirildi ve Millî İstihbarat Teşkilatı tarafından gözetim altına alındı. MİT, hükümetten nasıl hareket etmesi konusunu sordu. Diğer taraftan Kars valisi Alaettin Erbuğ Akkaya, sınır kapısındaki Sovyet görevli ile görüşmelerde bulundu. MİT'in Kars bölge temsilciliği gizli bir şifre ile Ankara'ya konuyla ilgili bilgi verdi.

Bu tarihlerde Sovyet ve Türkiye Dış İşleri bakanlıkları arasında yoğun bir nota trafiği yaşanmaktaydı. Sovyet resmî organları, Batum'daki Amerikan Başkonsolosluğu çalışanlarını Amerikalı askerler ve Türk albayı ile görüştürdü. Görüşmeyi yapanlar, gözaltındaki askerlerin sıhhatinin normal olması konusunda Moskova'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne bilgi verdiler. Albay Cevat Deneli ailesine mektup yazıp yolladı. Albay'ın mektubu ve durumla ilgili Amerikalı diplomatın iki sayfalık raporu Türkçeye acele olarak tercüme edilip Çankaya Köşkü'nde yapılan Millî Güvenlik Konseyi toplantısına katılan Dış İşleri Bakanı Çağlayangil'e ulaştırıldı. Çağlayangil de toplantıya katılanlara konuyla ilgili bilgi verdi. Albay Deneli, uçaklarının, Ermenistan'ın Gümrü (Leninakan) şehrine indirildiğinden beri kendisine kötü davranış sergilenmediğini, ancak sık sık sorulara muhatap olduğunu yazıyordu. Ailesinin de rahatsızlık duymamasını istiyordu.

Amerika'nın Batum Başkonsolosluğu, Sovyetlerin elindeki askerlerin iadesini istedi, ancak Sovyet tarafı olayla ilgili araştırmasını henüz bitirmemişti.

SSCB yönetimi, Albay Deneli'ye karşılık, Sovyetler adına casusuluk yapan Nahit İmre'yi ve uçaklarını kaçıran baba ile oğlunu istedi. Moskova'nın, Deneli'nin geri verilmesi karşılığında Nahit İmre'yi talep etmesi MİT'te şok etkisi yaptı. MİT yönetimi, uçağı kaçıran Sovyet vatandaşları konusunun hükümetin yetkisinde olduğunu, ancak casus Nihat İmre'nin onlara verilmesinin kesinlikle mümkün olamayacağını bildirerek tavrını ortaya koydu. Sonuç olarak, Albay Deneli'ye karşılık Nahit İmren'in değiştirilmesi önerisi reddedildi.

581 *Aynı eser*, s. 186.

Türk tarafı konuyu ciddi olarak araştırdı. U-2 keşif uçağının SSCB sınırını ihlâl etmediğini, ancak sınır üzerinde seyrederken bozulan hava koşulları sonucu oluşan durum sebebiyle Sovyet uçakları tarafından Gümrü'ye indirildiği anlaşıldı[582]. Türk Hükümeti Albay Deneli ile görüşmek gayesiyle Gümrü'ye bir Türk heyeti yollamak için Sovyet Hükümeti'ne müracaat etti, ancak bu istek cevapsız kaldı.

Sovyet hava sahasının bilerek veya tesadüf eseri olarak ihlâl edilmesi, bu uçuşların bilgi toplama gayesine hizmet ettiği gerçeğini değiştirmiyordu. Öte yandan bu uçuşlar, Sovyetler Birliği'nin kendi sınır güvenliğini ne derece sağladığını, hava kontrol sistemlerinin kesin durumunu ortaya koymada ölçü oluyordu.

Türk ve Amerikalı askerlerin geri verilmesi konusunda Sovyet yönetimi ile ordusu arasında ciddi fikir ayrılığı oluştu ve aralarında bir iç çekişmenin başlamasına neden oldu. Yöneticiler notalar verseler de, Amerikalı ve Türk askerlerin geri verilmesine taraftardı. Kızılordu tarafı ise sınırı ihlâl edenlerin kesinlikle geri verilmesine taraftar değildi. Onlar, son üç yılda Sovyet sınırlarının Türkiye üzerinden on defa ihlâl edilmesinin izahını istiyordu. Onlar, oluşan bu durumdan faydalanarak Türkiye'deki Amerikan üsleri konusunu tartışma zeminine çekmek istiyordu. Sovyet askerleri ayrıca Türkiye'deki Amerikan üslerine cevap olarak Küba'da bir üs kurmayı teklif ediyordu. Askerler açık bir biçimde şunu diyordu: "*Türkiye'nin Küba'dan bir farkı mı var? Niçin ABD Türkiye'de üsler kurabiliyor da SSCB Küba'da kuramıyor?"* Bazı Sovyet yetkilileri ise Türkiye'de Sovyet askerî üslerinin kurulmasını gündeme getirmek istiyordu. Kesin olarak da boğazları istiyorlardı. Kızılordu tarafı bu teklifleri ileri sürerek Stalin dönemine dönme çabası içindeydi. Bu istekleri geri teperse, Türkiye'deki Amerikan üslerinin kaldırılması konusunu gündeme getirmeyi teklif ediyorlardı.

Böylelikle U-2 uçağı konusu bir taraftan SSCB-ABD ilişkilerinde soğuk rüzgârlar estirirken, içeride de askerlerle siviller arasında iç çekişmelere neden oldu. Sovyet sınırlarının defalarca ihlâl edilmesi, Sovyet hükümetinin sert ted-

582 "*Sovyetlerin İndirdiği Amerikan Uçağı Büyük Pazarlık Konusu Oldu*", *Hürriyet*, 27 Ekim 1970.

birler almasını gündeme getiriyordu. Artık Sovyetler Birliği sert bir dille konuşmaya başlamıştı.

Sovyet ve Türk birimleri bu problemin halli ile meşgul olduğu zaman Ekim ayının 27'sinde Kırım'ın Simferopol (Akmescit) şehrinden kalkan F-11 tipi bir uçak kaçırılarak Sinop havaalanına indirildi. Uçağı kaçıranlar 4 kişi idi. İkisi üniversite öğrencisi, bir pilot, diğeri ise inşaat ustası. Pilotun kafasına torba geçiren öğrenciler Karadeniz üzerinde torbayı çıkararak uçağı Türkiye'de bir yere indirmesini istemişlerdi. Karadeniz üzerinde Türkiye'nin askerî radarlarınca sınırı geçtiği tespit edilen uçak, Türk uçaklarının kontrolünde Sinop'ta bulunan Türk-Amerikan ortak havaalanına indirilmişti. Uçak yere iner inmez etrafını Türk asker ve polisleri sardı kapılar açıldığında önce iki üniversiteli öğrenci çıktı. Öğrenciler, askerlere sevinçle el sallayıp onları selamladı. Uçaktakiler İngilizce, Fransızca ve Türkçe, Sinop Valisi İsmail Dokuzoğlu da Rusça bilmediğinden anlaşamadılar. Yalnızca harita üzerinde hangi şehirden nereye uçtuklarını izah edebildiler[583]. Uçağı kaçıran öğrenciler, emniyet amirliğinde sığınma talep ederek ABD'ye gitmek istediklerini bildirdiler[584]. Türk yetkilileri onları Ankara'ya gönderdi.

İkinci uçağın kaçırılması olayı SSCB'de şok etkisi yaptı. Hatta SSCB Dış İşleri Bakanlığı'nın uçağın Sinop'a kaçırılması olayından haberi bile yoktu. Moskova Radyosu olaydan 48 saat geçtikten sonra haberi duyurdu. *Pravda* gazetesi ise ilk kaçırılan AN-24 uçağının hostesinin öldürülmesi olayına geniş yer ayırdı.

İkinci uçağın kaçırılmasını duyan Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi, "*Böyle şey olamaz, yapmayın*" diyerek şaşkınlığını dile getirdi. Elçilik müşaviri, apar topar Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'na gelerek kaçırılan Sovyet vatandaşlarıyla görüşmek gayesiyle Sinop'a gitmek için izin istedi, ancak Türk diplomatlarına Gümrü'ye gitmeye izin verilmediğinden dolayı Türk Dış İşleri Bakanlığı da aynı taktiği uyguladı. Türk yetkililer, Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçiği mensuplarına Albay Deneli ile görüşme ortamı sağlanması şartıyla, siyasi sığınma

583 "*Kaçırılan Rus Uçağı Sinop'ta*", *Hürriyet*, 28 Ekim 1970.

584 "*Rus Uçağını Kaçıran İki Üniversiteli Amerika'ya Gitmek İstedi*", *Hürriyet*, 29 Ekim 1970.

talep eden öğrenciler dışında kalan iki Sovyet vatandaşı ile onları görüştürmeye hazır olduklarını söylediler.

Meydana gelen bu olay, dünya basın yayın organlarında geniş bir şekilde yansıtıldı. *New York Times* gazetesi şunları yazmıştı: "*Türkler, uçak kaçıranları ya Sovyetler Birliği'ne verecek veya onları mahkemenin karşısına çıkaracak, buna mecburdur. Eğer bu iki yoldan birini seçmezlerse başlarına yeni dertler açabilirler*".

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, Amerikan uçağının Gümrü'ye indirilmesi ile Sinop'a kaçırılan uçak arasında herhangi bir benzerlik bulunmadığını bildirdi. Bununla birlikte meydana gelen olayda psikolojik bir benzerliğin olduğu şüphesizdi.

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'nın bu tutumundan sonra, SSCB Dış İşleri Bakanlığı 29 Ekim'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği mensuplarından herhangi birinin Gümrü'de gözetim altında tutulan Albay Deneli ile görüşmesine izin verdi. SSCB Dış İşleri Bakanlığı ayrıca Ankara'daki büyükelçilik mensuplarına Sinop'taki yurttaşları ile görüşme izni verilmesini rica etti. Moskova'da bulunan Türk Büyükelçiliği bu konudaki bilgiyi Ankara'ya aktardı. Türk büyükelçiliği nezdindeki konsolosluğun ikinci kâtibi Sami Onoran'a, Albay Deneli ile görüşme konusunda yetki verildi. SSCB Dış İşleri Bakanlığına bu konuda bilgi sunuldu ve Sami Onoran'ın bir tercümanla birlikde Gümrü'ye (Leninakan) gitmesine yardımcı olunması rica edildi. Görüşmeye izin verilmesine etki eden en önemli faktör, Sovyet uçağının kaçırılıp Sinop'a indirilmeseydi. Türk Dış İşleri Bakanlığı mensuplarından birisi bu konudaki düşüncesini şöyle açıklamıştı: "*Eger Sovyet uçağı Sinop'a indirilmeseydi Ruslar Deneli ile görüşmeye izin vermeyecekti*". Dış İşleri Bakanlığı yetkilisi, Sovyet uçağını kaçırarak Trabzon'a indiren baba ve oğulun Türk kanunları ile yargılanacağını bildirdi.

Dış basın bu konuya son derece geniş yer ayırdı. *The International Herald Tribune* gazetesi Türklerin Ruslara karşı sertleştiğini yazıyordu.

Uçaklar konusunda meydana gelen olaylar, SSCB ile Türkiye arasındaki temasları birdenbire sıklaştırdı. SSCB Yüksek Sovyet Heyeti Başkanı N. Podgornıy Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir mektup yolladı. Podgornıy mektubunda, uçak olayının iki ülke arasındaki sıcak dostluk ilişkilerini bozamayacağını vurguluyordu. Uçak kaçıranların verilmesi konusunda bir ricaları-

nın olup olmaması konusunda bir şeyler söylemesi basından saklandı. Onun mektubu Türkiye Başbakanı ve bazı bakanların katılımı ile Çankaya'da görüşüldü[585]. Sunay, Podgornıy'a yolladığı cevabî mektubunda, uçak olayının iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerine zarar vermesini istemediğini vurguluyordu. Dış İşleri Bakanlığı'nın Birinci Sekreteri Orhan Eralp, mektubu Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Grubyakov'a takdim etti. Mektupla birlikte Türkiye tarafı, Sovyet yetkililerin Sinop'ta tutuklanan vatandaşlarıyla görüşmesine izin verdi. Elçilik müşaviri Fyodoroviç başkanlığında üç kişilik Sovyet heyeti arabayla Ankara'dan Sinop'a gitti. İçişleri Bakanlığı Sinop Valiliğine her türlü yardım yapılması konusunda talimat verdi.

Türk ve Amerikalı diplomatlara, Gümrü'de nezaret altında bulundurulanlarla ikinci defa görüşme izni verildi. Türkiye konsolosluğunun ikinci kâtibi, Albay Deneli ile görüştü. Deneli, sağlığının iyi olduğunu ve kendisine karşı iyi davranıldığını bildirdi. Sovyet tarafı ona suçlu gibi davranmamış, şahit olarak sorgulamıştı. Türk Dış İşleri Bakanlığı, Sovyetlerin bu hareketinden memnun oldu. Albay, eşine mektup yazarak sıhhatinin iyi olduğunu bildirdi.

Türkiye'ye karşı böylesine iyiniyetle yaklaşan Sovyet tarafı, Amerikan uçaklarının SSCB sınırlarını ihlâl etmesine kızarak Amerikan karşıtı propagandasını şiddetlendirdi. Sovyet yönetimi ABD`ye sert bir nota vererek U-2 olayının araştırıldığını ve 24 saat içinde kesin cevabın verileceğini bildirdi. Aynı zamanda Amerika'nın Türkiye'de bir ajan şebekesi oluşturduğunu ve Türkiye topraklarındaki üslerin Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirmekten başka bir işe yaramadığını vurguladı[586].

Bu esnada, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Grubyakov, Başbakan Demirel ile bir görüşme yaparak Gümrü'de alıkonan askerlerin teslim edileceklerini söyledi. Ardından da Kars'ın Kızılçakçak üçgenine 1600 metre uzaklıkta tellerle örülmüş Muhammedabad sınır kapısında akşam saat 22.00'de başlayıp 8 saat 40 dakika devam eden görüşmeden sonra sabah saat 06.40'ta Albay Deneli ve Amerikalı subaylarla ilgili protokoller imzalandı ve kendileri teslim edildi. Teslim süreci son derece güvenlik önlemleri altında gerçekleşti. Hatta

585 "*Ruslara Sinop'a Gitme İzini Verildi. Sunay, Podgornıy'a mesaj Yolladı*", *Hürriyet*, 31 Ekim 1970.

586 "*İttiham Etti*", *Hürriyet*, 1 Kasım 1970.

haber ajansı ve radyo muhabirlerinin fotoğraf ve video araçları Kars'ta bulunan 29. Tümen Komutanı General Sami Aytın tarafından alındı. Kendileri de bölge dışına çıkarıldı. Çekilen bütün filmler yakıldı. Teslim işi, Sovyet tarafının U-2 uçağı ile pilotunu vermek istemediklerinden uzadı. Sovyet temsilcileri uçağın götürülmesi için bir pilot ve bir meteoroloji uzmanının Gümrü'ye gelmesini istedi. Böylelikle meydana gelen olaydan 20 gün sonra, Kasım ayının 10'unda Amerikalı subaylar ve Türkiyeli Albay Sovyet organları tarafından Türkiye'ye teslim edildi[587].

11 Kasım'da SİTA haber ajansının yaydığı bilgide SSCB yetkililerinin sınır ihlâlleri konusunu ciddi şekilde araştırdığı, uçakta biri Türkiyeli olmak üzere üç Amerikalı askerin bulunduğu kaydediliyordu. Konuyla ilgili geniş araştırma yapıldı, Amerika ve Türk hükümetlerinin olaydan dolayı üzüntü duyduklarını göz önünde bulunduran SSCB yönetimi, tutuklanan şahısların suçlu bulunarak mahkemeye sevkine gerek görmedi. Yalnızca onları kendi topraklarından çıkarmakla yetindi [588].

Az bir müddet sonra Türkiye'den bir pilot, bir pilot yardımcısı ve bir meteoroloji uzmanı Gümrü'ye gitti. U-2 uçağı, protokol imzalandıktan sonra Kars Havaalanı'na götürüldü. Türk albay ve Amerikalı generaller Kars'tan askerî bir uçakla Ankara'ya götürüldü. Deneli'nin sağlığı yerinde idi, hatta SSCB hakkında olumlu birkaç kelime de sarfetti.

Amerikalı General Mc Quaerrie ise Gümrü'de iyi vakit geçirdiklerini, Ruslarla tavla oynayarak eğlendiklerini bildirdi. General, "*Olayda kim kazandı?*" sorusunu cevapsız bıraktı. "*Ne kaybettiniz?*" sorusuna "*Özgürlüğümü*" diyerek cevap verdi.

Deneli, ülkeye geldikten sonra olayı bütün yönleriyle nakletti. Uçağın Erzurum'dan kalkmasından sonra bulutlar içinde kaybolduklarını, bir süre sonra ise "*Burası Kars*, *burası Kars*" sinyali aldıklarını, hatta şehre giden demiryolunu da Erzurum-Kars hattı sandıklarını bildirdi. İndikten 3-4 dakika sonra bile Kars'a indiklerini düşündüklerini, biraz sonra jipe benzer bir arabanın geldiğini

587 "*Albay Deneli ve İki Amerikalı General Nihayet İade Edildi*", *Hürriyet*, 11 Kasım 1970.

588 *Vneşnyaya politika*, *1970 god*, s. 243.

gördükleri zaman durumu anladıklarını, arabadan inen bir Sovyet subayının Sovyet sınırını ihlâl ederek Gümrü'ye indiklerini söylediğinde durumu fark ettiklerini aktardı. Deneli, batıdan esen şiddetli rüzgârın uçağı sınırın ötesine ittiğini ileri sürdü.

Bu olaydan sonra Türk basını, Rusların Kars sınırında uçan kuşu bile gözden kaçırmadığını yazıyordu[589].

Diğer taraftan hostesi öldürüp iki pilotu yaralayarak Sovyet uçağını Trabzon'a kaçıran baba ile oğul Türk yasaları gereğince yargılanarak hapis cezasına çarptırıldılar[590].

Çin ve Kıbrıs Faktörü

1960'lı yılların sonlarından itibaren ABD Başkanı Richard Nixon ve Dış İşleri Bakanı H. Kissinger, Çin'i dünyada yeni barış sürecinin bir parçası olarak görmeye başladılar. Çin ile sıcak ilişkiler kurulmasının, Kuzey Vietnam ve Güneydoğu Asya ülkelerindeki komünist gruplarının cesaretini kırabileceğini tahmin ediyorlardı. Bu da SSCB ile mücadelede ABD'ye üstün bir konum kazandıracaktı. Ancak ABD-Çin ilişkilerinin iyileştirilmesi konusunda ilk teklif Pekin'den geldi[591]. Mao, Pakistan ve Romanya aracılığıyla Beyaz Saray'a haber göndererek, Vietnam savaşı ve Kamboçya'nın işgali esnasında kesilen ilişkileri onarmak istedi. Çin'in ABD ve Batı ülkelerine karşı tavrı değişti. Çin lideri Mao, kültürel devrim esnasında ilişkilerini kestiği ülkelere büyükelçiler gönderdi. ABD de Çin ile ilişkilerinde bazı düzenlemeler yaptı, çünkü Sovyet-Çin bloku artık mevcut değildi. ABD artık Çin'i Sovyetler Birliği'nin gizli komünizm planının bir parçası olarak görmüyordu. Çin ve ABD, kendilerini stratejik açıdan birleştirecek ortak çıkarları buldular. Sovyetler Birliği'nin yürüttüğü siyaset çizgisi Çin ile Amerika'yı birbirine yaklaştırdı. Sovyetler Birliği, Çin'le olan sınır boyundaki askerî gücünü sürekli olarak takviye etti. SSCB, 1969 yılında Çin sınırı boyunca 21 tümen yerleştirdi. 1971 yılında tümenlerin sayısı 33'e, 1973 yılında ise 45'e

589 "*Ruslar Kars Hududunda Kuş Uçurtmuyor*", *Hürriyet*, 17 Kasım 1970.

590 "*İki Uçak Korsanı Türkiye'de Kalacak*", *Hürriyet*, 22 Kasım 1971.

591 Jerald A. Combs., Arthur G. Combs, *The History of American Foreign Policy*, II, p. 425.

ulaştı. Çin Başbakanı Çou En Lay, olası Sovyet saldırısı karşısında Amerika'dan destek istedi. Lay, Japonya'dan başlayarak Çin, Pakistan, İran ve Türkiye'yi içine alarak Batı Avrupa'ya kadar uzanan topraklarda Sovyet karşıtı koalisyon oluşturmayı önerdi. Komünist ülkeleri arasında en devrimci kabul edilen Çin, Sovyet tehdidine engel olmak için kapitalistlerle, hatta gericilerle bile işbirliği yapmaya hazırdı. Böyle bir zamanda Amerika ve Türk devlet yetkilileri hem Çin, hem de SSCB ile iyi ilişkiler kurulması ve komünist bloku içindeki anlaşmazlıkların daha da derinleştirilmesi taraftarıydı. Çin ile SSCB arasındaki mevcut anlaşmazlıklar, komünist bloku hızla zayıflatıyordu. Türkiye'nin, Çin ile ilişkilere özel önem vermesi Sovyetleri rahatsız ediyordu. Sovyet yetkilileri, Çin tehlikesine engel olmak için bütün imkânlardan yararlanıyordu. SSCB, Çin tehdidi karşısında Türkiye ve ABD ile ilişkilerini normale dönüştürmekte kararlıydı.

Nihat Erim Hükümeti'nin Türk-Sovyet İlişkilerine Bakışı

Bu sırada Türkiye'de işler pek yolunda gitmiyordu. Ülke anarşiye doğru sürükleniyordu. Hükümet ise duruma müdahelede zayıf kalıyordu. İşçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın verdiği bilgiye göre 1965-1969 yıllarında komünizm propagandası yürüttüğünden dolayı 494, lâiklik karşıtı faaliyetleri yüzünden de 1243 kişi mahkemeye sevk edilmişti[592].

Böyle bir ortamda hükümet ile ordu arasında da anlaşmazlık meydana geldi. 12 Mart 1971 yılında TSK'nın verdiği muhtıradan sonra Demirel hükümeti istifa etti. Hükümetin devrilmesinin başlıca nedeni orduyla hükümet arasında mevcut ihtilaflar, hükümetin ülkede cereyan eden olayları denetleyememesi, ordunun sol ve Amerikan karşıtı olayları durdurma isteği idi. Bu olay, Türkiye'nin iç siyasetinde karmaşaya, dış siyasetinde ise durgunluğa sebep oluyordu.

Cevdet Sunay, yeni hükümeti kurma görevini Nihat Erim'e verdi. Erim hükümeti, Mart 1971-17 Nisan 1972 tarihleri arasında görev yaptı. Erim hükümeti, dengeli siyaset çizgisi izliyordu.

Böyle bir ortamda Türk-Sovyet ilişkilerine etki eden olaylardan biri yine Kıbrıs sorunu idi. Yunanistan'da yönetimde bulunan "Siyah Albaylar", Kıbrıs'ta ulusal birliklerde görev yapan Yunan subaylarının desteği ile Makarios hüküme-

592 "*Komünizm Sanıkları Artıyor*", *Milliyet*, 7 Ağustos 1969.

tini devirerek Enosis hedefine doğru yürümeye başlamışlardı. Enosis taraftarı Yunan subayların Cumhurbaşkanı Makarios başta olarak hükümete yönelik gerçekleştirdikleri isyan, durumu nazik bir hâle getirdi.

Akdenizde iki süper güç arasında yürütülen soğuk savaş daha da hızlandı. Kıbrıs üzerinde nüfuz kazanmak için taraflar arasında kıyasıya bir mücadele cereyan ediyordu. Sovyet Hükümeti, Kıbrıslı komünistlere yönelik desteğini artırdı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Sekreterliğinin 19 Temmuz 1971 tarihli ST-10-53 QS sayılı kararı gereği SSCB Bakanlar Kurulu Nezdindeki Devlet Güvenlik Komitesi (KGB)'ne, "Kıbrıslı dostlara gizlice silah ve cephane" vermesi emredildi. KGB bu görevi her vakit başarıyla yerine getirmeye hazırdı. Ancak Kıbrıs Komünist Partisi AKEL'in genel sekreteri Ezecias Papaioannu'nun ricası üzerine operasyon ertelendi. Ertesi yıl Podgornıy'ın Türkiye'ye yapacağı ziyaret, silah ve cephane yardımının bir süre daha ertelenmesine neden oldu.

Türk hükümeti her şeye rağmen SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettiriyordu. 19 Eylül 1971 yılında Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin 7-3010 sayılı kararıyla Türkiye-SSCB ticaret anlaşmasının süresi bir yıl daha uzatıldı[593].

Bu sırada Sovyetler Birliği, Batı'yla ilişkilerini iyileştirmek için Çin faktörünü yeniden kullanmaya başladı. SSCB Genel Sekreteri Leonid Brejnev, 1971 yılında Fransa Cumhurbaşkanı George Pompideu ile görüşmesinde Çin'i kastederek şunları söyledi: "*İşgale yönelik akınlar tarih boyu Rusya toprakları üzerinden olmuştur*". Bunun üzerine Pompideu da ona şu cevabı verdi: "*Sizi yanıltmak istemiyorum. SSCB 15-20 yıl Batı'dan rahatsızlık duymayacaktır*". Pompideu bu sözleriyle, Sovyetlerin belirtilen sürede Batı ülkelerince herhangi bir hücuma maruz kalmayacağını anlatmak istemişti. Brejnev'in, "*ABD'nin Avrupa'daki mevcudiyetini fazla görmüyor musunuz*?" sorusuna Pompideu şu cevabı verdi: "*Bu size bağlıdır, sizin elinizdedir*" dedi. Bununla Fransa Cumhurbaşkanı Sovyetlerin yürüttüğü genişleme politkasına işaret ediyordu.

Türkiye Başbakanı Nihat Erim, 20 Ocak 1972 tarihinde Pompideu ile yaptığı görüşmede Moskova'nın boğazlara saldırmak düşüncesinde olduğunun

593 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-3010*, TC BCA. 0308.01.02.270.61.20.

altını çizmişti. Ancak Pompideu buna inanmasa da, Türkiye'nin uyumaması gerektiğini ve karşı önlemlerini almasını istedi. Pompideu şunlara işaret etmişti: "*Ruslar nerede boşluk bulursa anında orayı doldurmak ister. Savunma önlemlerinizi artırın, boş ve zayıf görünmeyin. Fransa, Türkiye'ye önem vermektedir. Bize bağımsız, güçlü ve güvenilir bir Türkiye gerekmektedir. Şayet Sovyetler Türkiye'ye yönelik bir davranışta bulunurlarsa, Fransa Türkiye'den yana olacaktır. Avrupa'nın savunması ABD'siz düşünülemez. Savaş çıkması durumunda Fransa kendi gücüyle ABD'nin yanında yer alacaktır*"[594]. Fransa Cumhurbaşkanı, Türkiye'yi Akdenizin güvenliği için en önemli faktörlerden biri kabul ederek Sovyetler Birliği'nin bu bölgede güç kazanmasına müsaade edilmemesi için çaba gösterme konusunda söz verdi.

Sovyetlerin Türkiye'deki Gizli Faaliyyetleri

Sovyet-Türkiye ilişkilerinin konumuna bakılmaksızın, Türkiye toprakları iki süper güç olan ABD ile SSCB arasında yürütülen soğuk savaş meydanına dönmüştü. Türkiye, ateş altında kalan ülke konumuna düşmüştü. Sovyetler Birliği, hissettirmeden Türkiye'ye yaklaşarak ABD'nin konumunu zayıflatmak, Türk-Amerikan ilişkilerini soğutmak, sonunda ABD'yi devre dışı bırakmak istiyordu. Sovyet sistemini ve komünist ideolojiyi yaymak için de tüm illegal faaliyetlerden yararlanıyordu.

Türkiye'de kendi casus ağını oluşturan SSCB'nin istihbarat çalışmaları, sadece Türkiye'nin kendisi için değil, Batı ülkeleri ve başta da ABD'ye karşı başarıyla yürütülüyordu. Sovyet istihbarat birimleri, genelde Sovyet Büyükelçiliği ve konsolosluklarında görevli diplomatlar, Türk-Sovyet ortaklığı ile yapılan tesislerde çalışan Sovyet vatandaşları, gazeteciler, tercümanlar, radyo-televizyon muhabirleri idi. KGB, Türkiye üzerindeki Sovyet çıkarlarını gerçekleştirmek için büyük paralar harcıyordu.

Türkiye ve Sovyet istihbarat teşkilatları birbirine karşı kıyasıya mücadele ediyordu. Sovyet istihbarat elemanları ustalıkla ve son derece gizli çalışıyordu. KGB, Türkiye'deki radikal sol örgütlerle işbirliği kurmuş, onlara silah ve cep-

594 Nihat Erim, *Günlükler*, II, s. 994.

hane desteği sağlayarak baskı oluşturuyor, kargaşa ortamı yaratıyor, terörü körüklüyor, transit uyuşturucu ve silah ticaretini kontrol ediyordu. Buna karşılık MİT, Sovyet casuslarının bütün faaliyetlerini kontrol altında tutuyor ve onları deşifre ediyordu.

KGB ajanları arasında en deneyimli olanları SİTA muhabirleri kabul ediliyordu. Bu şahıslar gerek bilgi birikimi, gerekse de ilişki kurmada hayli becerikli idiler. Resmî Türk kurumlarıyla iş konusunda ilişkiler kurup basın için gerekli olan bilgi edinme hakkına sığınarak oldukça uyanık hareket ediyor ve başarılı işler çıkarıyorlardı. Onlar Amerikalılara göre de profesyoneldi[595]. Türk araştırmacı Tuncay Özkan bu konuda şunları yazıyor: "*Sovyetler ve Doğu bloku ülkelerinin Türkiye'de yürüttüğü özel faaliyetler en az ABD kadar etkili olmuştur. Türkiye'deki Sovyet diplomatlarının tamamı ve gazeteciler KGB için çalışmışlardır*"[596]. KGB'nin çalışmış gazeteci B. İ. Çehonin bu konuda şunları yazmıştır: "*Sovyet kültür elçileri, diplomatlar, bilim adamları, hatta yabancı ülkeleri ziyaret eden rejim karşıtlarının birçoğu KGB'nin ya kadrolu elemanı veya istisnai akitli elemanları idi. KGB'in ikinci dairesinin izni olmadan hiç kimse bırakın devlet idaresinde, hatta Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nde bile çalışamazdı*"[597].

İstihbarat biriminde görev almak isteyenler KGB'nin Karşı İstihbarat Yüksek Okulunun İkinci Uluslar Arası İlişkiler Fakültesinde eğitim alıyorlardı. Eğitim süresi dört yıldı. Türkiye'ye yönelik istihbaratçılar ağırlıklı olarak Dağıstan, Azerbaycan ve Kazakistan'dan seçiliyorlardı. "Türk grubuna" alınan bu kimseler Türkiye konusunda mükemmel casuslar olarak eğitiliyorlardı. İlk aylarda bu şahıslara Moskova çevresindeki askerî kamplarda sahra eğitimi yaptırılıyordu. Burada silahlı hareket, ateş etme, bilmedikleri bölgelerde kaybolmamak için harita ve yer bilgisi eğitimi alıyorlardı. Ardından KGB'nin yararlanacağı şahısların casus yapılması sanatı, yabancı ülkelerdeki bazı kurumların yerlerinin öğrenilmesi metotları, gizli faaliyet veya şifre ile çalışma, özel teknolojilerden yararlanma, gözlem yeteneği alanlarında eğitiliyorlardı. Bunlara, Sovyet istihbarat oganlarının tarihi, Türkiye, ABD, İngiltere, Federal Almanya, İsrail ve Çin istihbarat

595 Tuncay Özkan, Age, s. 238.

596 Tuncay Özkan, Age, s. 221.

597 Çehonin B. İ., *Jurnalistika i razvedka*, s. 5.

birimlerinin kurulması, faaliyet tarihi ve yapısı ile ilgili bilgiler derinlemesine öğretiliyordu. Dersler bazen günde 10-12 saati buluyordu. Bunlar ayrıca uluslar arası ilişkiler tarihi, komünist partisi tarihi, siyasî-ekonomi, Türkiye tarihi, coğrafyası, kültürü, edebiyatı ve bilimi konusunda da bilgi sahibi oluyorlardı. Türkiye konusunda ders veren öğretmenler çeşitli milletlerden seçiliyordu. Türkiye sempatizanı olan bu öğretmenler onlara, Türk halkının yaşamı ve gelenekleri hakkında geniş bilgi veriyorlardı. Bu öğretmenlerin büyük bir kısmı daha önce Türkiye'de görev yapmış, ama MİT tarafından açığa çıkarılarak sınır dışı edilmiş kimselerdi. KGB'nin teknik donanımı üst düzeydeydi. Bu yüzden öğretim heyetinin düzeyi de yüksekti. Bunlar SSCB'de kendi dallarında en başarılı ve ünlü eğitimciler olarak kabul ediliyorlardı.

Burada eğitim görenler, MİT'in faaliyeti, yapılanması, çalışma biçimi ile birlikte Türkiye Türkçesi ve Fransızca'yı mükemmel öğreniyorlardı. Hatta bu şahıslara Çince ve Japonca da öğretiliyordu.

İstihbarat okulunda eğitim gören gençler yüksek entelektüel kapasiteye malikti. Eğitim görenlerin fiziksel yönlerinin gelişimine de özel önem veriliyordu. Yüzme havuzu, atış poligonu, voleybol ve basketbol salonları onların hizmetinde idi. Antrenörleri ise ünlü, ancak nerede çalıştıkları belli olmayan dünya ve Avrupa şampiyonları idi.

Öğrencilere aktörlük eğitimi bile verilmekteydi. Her gece en güzel Sovyet ve yabancı filmler izletiliyordu. Türk grubuna katılanlar daha ziyade Türk filmlerini izliyor, böylece Türkiye'deki yaşam, toplum hayatı konusunda bilgi sahibi oluyor ve dillerini geliştirmede de pratik yapmış oluyorlardı.

Öğrencilere görgü kuralları da öğretiliyordu. Medenî davranış konusundaki yüksek düzeyli dersleri, SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi'nde çalışanlar veriyordu. Türklerin nelerden hoşlandıkları, nelerden hoşlanmadıkları onlara aktarılıyordu.

Derslerde Türk toplumunun gelenek ve görenekleri etraflıca öğretiliyordu. Onlardan istihbarat amacıyla yararlanma yöntemleri konusunda da bilgi veriliyordu. Öğrencilerin eğitim aldıkları yerin gizli kalması şartıyla, Türkiye'den gelen bilgin, yazar, şair ve gazetecilerle görüşmeleri ayarlanıyordu. Onlar birkaç

kez SSCB Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsünde Türkiyeli şair Nazım Hikmet ve başkaları ile sıradan öğrenciler gibi görüşmüş ve onlarla diyalog kurarak Türkçelerini geliştirmişlerdi.

Bunlar dördüncü sınıfı tamamladıktan sonra farklı isimlerle, bazıları normal üniversite öğrencileri, diğerleri de çeşitli kurum ve kuruluşların çalışanları olarak Türkiye'de genelde çevirmen olarak pratik yapıyorlardı. Türkiye'deki muhaceret temsilcileriyle bağlantılar kurup ülkenin kültürel yaşamı, muhacir örgütlerin maliyesi, yapısı ve ideolojik imkânları hakkında bilgiler ediniyorlardı. Bu çalışmalarında onlara Türkiye'de çeşitli alanlarda görevli Sovyet uzmanlar, turne ile Türkiye'ye gelen ve Türkler tarafından büyük ilgi gören sanatçılar yardımcı oluyorlardı. Bu şahıslarla birlikte dolaşan gazeteciler, muhaceret temsilcilerini yakından tanıma fırsatı buluyor, onlarla ilişki kuruyor ve aldıkları bilgileri gerekli yerlere aktarıyorlardı. Onların aktardığı raporlarda, Türkiye'deki Azerbaycan muhaceretinin SSCB'ye karşı yıkıcı olabilecek maddi güçten ve teşkilatlanma gücünden yoksun olduğu bildiriliyordu. Bu bilgilerde, muhaceretle sıkı ilişkiler kurulması, Sovyet karşıtı düşüncelerin törpülenmesi tavsiye ediliyordu. Ancak muhaceret temsilcileri Sovyet uzmanlardan uzak durmayı yeğliyorlardı. Türk istihbarat birimleri onları sürekli olarak uyarıyor ve Sovyet adamlarından uzak durmalarını öğütlüyorlardı[598].

Merkez, daha çok, askerî ve siyasî karakterli bilgilerin alınmasını ve kendilerine bildirilmesini istiyordu. Sovyet casuslarının çalışma alanlarından biri de İzmir Fuarı idi. Onlar burada tercüman olarak çalışıyorlardı. İlk önceleri onlara Türkçe pratik yapmayı, Türklerin yaşam tarzı konusunda bilgi edinmeyi ve muhacerettekilerle ilişki kurmayı öğütlüyorlardı. Fuara gelen Türklerle ilişki kuran Sovyet adamları en küçük bilgi kırıntılarını bile es geçmiyordu.

Deneyim sürecini başarıyla tamamlayanlar Türkiye konusunda casusluk çalışmalarında sürekli kullanılmak üzere işe alınıyordu. Türkiye'de casusluk yapmada gayri legâl olarak işe alınanlar KGB tarafından son derece zorlu bir sınava tabi tutuluyorlardı. Sınavda Türk tarihi, edebiyatı, kültürü, Türk toplum psikolojisi, gelenek ve görenekleri ve uluslar arası konulardan imtihan ediliyorlardı. Bunlar, daha sonra KGB tarafından iki ve üç yıllık kurslara tabi tutulu-

598 Guseyinbeyli A., *Emigrantı (poçti nevıdumannaya istoriya)*, Baku, 1994, s. 89.

yorlar, ardından da KGB görevlisi oluyorlardı. Bunlar, özel eğitime tabi tutuluyor ve özel hazırlanıyorlardı. Her bir grupta 4-5 kişi oluyordu. Bunlara dil ve coğrafya konusu öğretiliyordu. Salonlarda çeşitli dillerde filmler gösteriliyordu. Yüzme becerileri geliştiriliyor, spor salonlarında çalışıyorlar, üzerine "çok gizli" not düşülmüş nadir kitapları okuyorlardı. Bu şahıslar genelde iki kişilik odalarda kalıyor, kendilerine güzel yemekler, hatta alkollü içkiler de veriliyordu. Dergilerde onlarla ilgili yazı ve fotoğraflarda asıl değil takma soyadları yayınlanıyordu. Bu soyadlar genelde asıl adın ilk harfine uygun olanlardan seçiliyordu. Bunlar ayrıca okudukları şehirde deneyim kazanmak için belirli işleri yapıyor, istenen yerleri harita üzerinde bulabiliyorlardı. Şehirde bazı işleri yapmaları da isteniyordu. Onlara, bir ajanla görüşme yerini seçme konusu uygulamalı olarak öğretiliyordu.

Eğitim kurslarını bitiren bu ajanlar, belirli bir zaman diliminde çeşitli kurumların elemanı olarak Türkiye'ye çalışmaya yollanıyordu. Bunların bir kısmı gazeteci, bazıları askerî eleman bazıları da sendika üyesi gibi belgelerle çalışıyorlardı. Bunların KGB'de çalıştıkları böylece saklanmış oluyordu.

SİTA muhabirleri rahatlıkla Milliyet, Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman gibi büyük gazetelerin bürolarına girip çıkıyor, oradakilerle ilişki kuruyor, çalışma yöntemlerini öğreniyor ve bilgi topluyorlardı. Bunlar, KGB elemanı olan SSCB'nin Türkiye'deki konsolosu ile sıkı ilişki içinde çalışıyorlardı. Bunlar, Türkiyeli gazetecilerin düğünlerine, verilen ziyafetlere davet ediliyor, yeni yeni simalarla tanışıyorlar, Kurban ve Ramazan bayramı kutlamalarına katılıyor, din adamları ile de yakın ilişki kuruyorlardı. Ateizmin hâkim olduğu SSCB'nin Müslüman vatandaşlarının dinî inançlara olan bağlılığı, onların bu bayramlara katılmaları Türkiye'de rağbetle karşılanıyordu.

Türkiye'de SİTA'nın üç elemanı görev yapıyordu. Bunlardan bir tanesi İstanbul'da, ikisi ise Ankara'da idi. Bunlar rahatlıkla Türkiye'nin çeşitli üst düzey yetkilileri ile bağlantılar kurarak röportajlar yapıyorlardı. Örnek olarak Enformasyon ve Turizm Bakanı Bülent Ecevit, Dış İşleri Bakanı Turan Güneş, bir ara SSCB'de elçilik yapmış ve Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı, Savunma Bakanı olmuş Hasan Esat Işık ve Başbakan Süleyman Demirel ile görüşerek röportajlar yapmışlardı. Bu şahıslar, ülkenin sosyo ekonomik durumu, TBMM'deki güç

dengesi konusunda topladıkları bilgileri merkeze, Moskova'ya rapor ediyorlardı[599]. Örnek olarak Azerbaycanlı İhsan Mustafayev ve Asildar Hüseyinov, Bülent Ecevit'in basın toplantılarından birine katılıyorlar, Ecevit'in söylediklerini doğru anlayıp anlamadıklarını sonradan kontrol etmek gayesiyle birisi not tutarken diğeri de teybe kaydetmeye başlıyor. Edebiyatı iyi bilen ve kendisi de şiir yazan Ecevit konuşmalarında atasözleri ve deyimlerden fazlaca yararlanıyordu. Bu görüşmede de Ecevit bir atasözünü kullandığında, İhsan Mustafayev başbakanın sözünü keserek, atasözünü yanlış aktardığını söyleyerek doğrusunu ifade ediyor. Sovyet gazetecisinin bu hareketi başbakanı da diğerlerini de hayrete düşürüyor. Şair Ecevit, Başbakan Ecevit'e galip geliyor ve "*Siz haklısınız İhsan Bey*" diyor sonra da atasözünü İhsan Mustafayev'in aktardığı gibi söylüyor. Ecevit, Daha sonra yaptığı basın toplantılarında herhangi bir atasözü veya deyim kullandığında hep İhsan Mustafayev'e bakarak; "*Doğru mu söyledim İhsan Bey*?" -diye soruyor, o da "*Sayın Başbakan doğru söylediniz*" diye cevap veriyordu[600].

İhsan Mustafayev, büyükelçilik, dış işleri bakanlığı ve millî savunma bakanlığı görevlerini yürütmüş Hasan Esat Işık'la dosttu. Bu dostluktan yararlanan İhsan Mustafayev, defalarca Türkiye'de bulunmuş ve çeşitli şahıslarla görüşerek röportajlar yapmıştı.

Sovyet gazetecileri, Türkiye'nin sanatçıları ile de görüşüyor, röportajlar yapıyor, onların çeşitli konulardaki düşüncelerini öğreniyorlardı. Bu tür görüşmelerin alanı hayli genişti. Bunlar; Türkan Şoray, Adnan Saygun, Hikmet Şimşek, Mete Uğur ve diğer tanınmış kimselerle görüşerek röportajlar yapmış, ilişkiler kurmuş ve düşüncelerini öğrenmiştir. Sovyet gazetecileri Ankara'da akredite olmuş dış ülkelerin diplomatik temsilcilerinin elemanları ile de ilişkiler kurmuşlardı.

Sovyet casusluk ağı, büyükelçilik mensuplarından ve gazetecilerden başka Türkiye'de ticaret temsilciliğinin, ekonomik ilişkilerle ilgili devlet komitesinin, Aeroflot'un temsilciliği kanalıyla da faaliyet yürütüyordu.

Sovyet casusluk ağı Türkiye'de elde ettiği bilgileri diplomatik kanallardan başka Batum, Soçi, Gümrü (Leninakan) ve Sivastopol'daki KGB karargâhlarına radyo şifreleriyle aktarıyordu. Bu konuda Bulgaristan çok özel bir rol oynuyordu.

---

599 *Aynı yer.*

600 *Aynı yer*, s. 190.

23 Kasım 1966 tarihinde Sakarya vilayetinin Karasu bölgesinde balıkçılar Sakarya ırmağının Karadeniz'e döküldüğü yerde Sovyet yapımı bir portatif radyo vericisi bularak Gelincik'deki deniz kuvvetlerine teslim ettiler[601].

MİT, KGB'nin faaliyetlerini dikkatle takip ediyor ve en gizli planlarını büyük bir maharetle ifşa ediyordu. MİT tarafından deşifre edilenlerden biri 1969 yılında Türkiye'de hapsedilen Vladimir Jirinovski (sonra Rusya Liberal Demokrat Partisi Başkanı, Rusya Devlet Duması milletvekili) idi. Jirinovski, Aliağa kasabasında yapılan petrol terminalinde tercüman olarak çalışıyordu. Türk istihbarat birimleri onun casusluk yaptığını ifşa edince SSCB'de büyük gürültü koptu. Bizzat Sovyet yetkilileri Ankara'ya gelerek Türkiye'nin resmî kurumlarıyla konuyu görüştüler. Sonunda bir anlaşmaya varıldı ve Jirinovski "*persona-non-grata*" ilan edilerek Türkiye'den kovuldu. Bu olay karşısında sıkıntıya düşen KGB, Aliağa'daki casus ağını tümden yenilemek zorunda kaldı.

Türk yetkilileri sık sık halkı Sovyet casuslarının çalışmaları konusunda uyarıyordu. Hatta Türk devlet adamları üzerinde ciddi kontrol mekanizması geliştiren MİT de onları izliyordu.

Sovyetlerin Sol Örgütlere Gizli Desteği

Karşılıklı ilişkilerin olumlu çizgide sürdüğü dönemlerde dahi SSCB, Türkiye dâhil tüm dünyadaki sol örgütlere yaptığı yardımı durdurmuyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Siyasî Bürosu, 8 Ocak 1969 tarihli gizli oturumda aldığı kararla (Protokol No: 111) aynı yıl dünyadaki sol düşünceli işçi teşkilatlarına yardım eden Uluslar Arası Yardım Fonu'nun bütçesini, 16 milyon 550 bin dolar olarak belirledi. Bu paranın 14 milyon doları Sovyetler Birliği Komünist Partisi bütçesinden karşılandı. Karar gereği SSCB Devlet Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Poskonov bu parayı Merkezî Komite Sekreteri Ponomaryov'a özel amaçlarda kullanması için verdi. Paranın geri kalan kısmını Çekoslovakya Komünist Partisi, Polonya Birleşik İşçi Partisi, Bulgaristan Komünist Partisi, Romanya İşçi Partisi, Macaristan Sosyalist İşçi Partisi ve Almanya Sosyalist Birlik Partisi karşıladı[602].

---

601 AVPRF, f. 132, referatura po Turtsii, op. 56, p81, d. 18, l. 46.

602 *Reşenie Sekretariata TsK KPSS ot 8 yanvarya 1968 g.,* RGANİ, f. 89, op. 51, d. 28, l. 1-2.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Siyasî Bürosu 25 Aralık 1970 tarihli son derece gizli oturumda aldığı kararla (Protokol No: 186), 1971 yılı bütçesini de yine aynı rakam olarak belirledi. Bu paranın 14 milyon doları Sovyetler Birliği Komünist Partisi bütçesinden ödendi. SSCB Devlet Bankası Yönetim Kurulu Başkanı bu parayı Merkezî Komite Sekreteri Ponomaryov'a özel gayeler uğruna harcanması için verdi. Ayrılan fonun kalan bölümü Çekoslovakya Komünist Partisi, Polonya Birleşik İşçi Partisi, Bulgaristan Komünist Partisi, Macaristan Sosyalist İşçi Partisi, Almanya Birleşik Sosyalist Partisi tarafından karşılandı. Ayrılan paraları KGB belirlenen yerlere ulaştırdı[603].

Bu yardımların da etkisiyle Türkiye'de komünist propagandası yürütülüyordu. Sovyetlerin mali desteği ile yayınlanan çeşitli yayınlar Türkiye'ye sokularak propaganda gayesiyle dağıtılıyordu. Oluşan durum Türkiye yönetimini rahatsız ediyordu. Bu sebeple Türkiye hükümeti komünist ve sol gruplara karşı yürütülen mücadeleyi artırdı. Erim hükümeti, 21 Temmuz 1971 tarihinde Türkiye İşçi Partisi'nin faaliyetlerini yasakladı. Komünist propagandası yapan bütün yayınların satışı yasaklandı.

Sol teşkilatlar, maddî ve manevî yardımı Sovyetler Birliği'nden, sağdakiler ise belirli bir miktarda Batı'dan alıyordu. 1970'li yıllarda Türkiye'de sağcılarla solcular arasında akıl almaz çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu çatışma ortamı dış siyasete de etki ediyordu. Türkiye böyle bir ortamda Podgornıy'ı karşılamaya hazırlanıyordu.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde Gizli Faaliyeti

Yaşanan bu gizli savaştan Türkiye de geri kalmıyordu. Türkiye'nin SSCB'deki tüm resmî yetkilileri MİT için çalışıyordu. Sovyetler Birliği'ne giden Türk sanatçıları ve turistlerinin bir kısmı da benzer görevleri üstleniyordu. MİT mensubu Enver Altaylı'nın gizli biyografisinin yer aldığı kitapta Türk istihbaratı için çalışan bir kadın sanatçıdan söz edilmektedir. Bu ünlü sanatçı Nesrin Sipahi idi. 1960-70'li yıllarda O'nun İzmir'de düzenlenen fuardaki konserlerinin birin-

603 *Reşenie Sekretariata TsK KPSS ot 25 dekabrya 1970 g.* , RGANİ, f. 89, op. 38, d. 32, l. 1.

de Azerbaycanlı hekim İbrahim Topçubaşov da yer alıyor. Nesrin Sipahi, bestesi Topçubaşov'a ait bir Azerbaycan şarkısı söylüyor. Bundan etkilenen Topçubaşov onu konser vermesi için Azerbaycan'a davet ediyor. Topçubaşov'un büyük çabaları sonucunda SSCB'nin Ankara'daki Büyükelçiliği Sipahi'ye davet mektubu gönderiyor. Bundan sonra 1962-1964 ve 1966-1971 yıllarında MİT müsteşarı olan Mehmet Fuat Doğu ve bir albay onunla temasa geçiyor. MİT mensubu albay önce Sipahi'nin eşiyle bağlantı kuruyor, ardından bütün işleri Dış İşleri Bakanlığı yürütüyor. Bütün çalışmalar, MİT'in herhangi bir parmağı yokmuş gibi yürütülüyor. İlk konser Özbekistan'da veriliyor. Ardından Kazakistan'a, daha sonra Azerbaycan'a giden Sipahi'nin grubunda kendisinin dışında ikinci bir şarkıcı yer almıyor. Kendisi de milliyetçi düşünceler taşıyan Sipahi konserlerinde, Türk bayrağını andıran giysilerle sahneye çıkıyor, parmağına ise üzerinde ay ve yıldız olan bir yüzük takıyor. Onun konserleri tam 37 gün sürüyor. Geri dönüldükten sonra Sipahi ve eşi MİT için bir rapor hazırlıyor, Fuat Doğu ile defalarca görüşüyorlar. Raporda, SSCB'de nasıl karşılandıkları, Sovyet vatandaşlarının Türkiye ile ilgili bilgileri, burada yaşayan Türklerin sayısı, Türkiye ile ilgili düşüncelerini içine alan bilgiler yer alıyor[604].

604 Tutkun Akbaş, "*Eşimle MİT İçin Rapor Hazırladık*", *Sabah*, 17 Ocak 2008.

11. Bölüm

Sovyetlerin Arzuladıkları Türkiye SSCB Sıcak Denizlere Çıkmak İçin Can Atıyor

Podgornıy Türkiye'de

Podgornıy'ın ziyareti öncesinde, Türkiye'nin basın yayın organlarında, yaşamı ve faaliyetleri ile ilgili bilgilere geniş yer verildi[605]. Türk gazetecileri Podgornıy'ı, "*Sovyet-Türk dostluğunun önünü açan şahıs*" olarak değerlendiriyordu. Ancak bu ziyarete karşı çıkanlar da faaliyetlerini durdurmuyordu. Gazeteler, "*Türkiye dağlarında yabancı diplomatlar öldürülürken, Kızıldere'de silahlar ve bombalar patlarken, çocuklar kaçırılırken Sovyetlerin bundan haberi olmasa dahi, onun ideolojisi olan Marksizm ve Leninizm adına yapıldığı için Sovyetler Birliği manevî sorumluluk taşımaktadır*" gibi ağır yorumlara da yer veriyordu[606].

Bütün olumsuzluklara rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler gelişiyordu. 1972 Nisan'ında Türkiye Ticaret ve Sanayi Birlikleri ve Ticaret Odaları Birliği Başkanı Ahmet Batur Moskova'ya gitti. Batur ve beraberindeki heyet, Leningrad, Tiflis ve Bakü'yü de ziyaret etti. O ve ekibinde bulunan Adana Ticaret Odası Başkanı ve yardımcısı Sadık Sabait, Türkiye Odalar Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Alyat Mehmet, İş Bankası müdür yardımcısı Zekeriya Akçal, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Necat Basmarcı, Osmanlı Bankası Ankara Şubesi Müdürü Bahattin Buryal, Mağazalar Birliği Başkanı Yusuf Diplan, İstanbul Sanayi Odası Başkan Yardımcısı Lemi Ömer İmmen, Türkiye Odalar Birliği Konseyi Başkan Yardımcısı Mustafa Önger 10 Nisan 1972 tarihinde Bakü'ye gitti[607].

Konukları Azerbaycan Ticaret Odası Başkanı İ. Esedov, SSCB Devlet Bankası Azerbaycan Bölgesi Sorumlusu K. Ahmedov, SSCB Doğu-Ticareti Başkan Yardımcısı Ş. Sultanov, Azerbaycan Ticaret Odası Başkan Yardımcısı G. Ahmedov, Azerbaycan Ticaret Odası Şube Müdürü R. Memmedov karşıladı. Konuklar Azerbaycan (İnturist) Oteli'ne yerleştirildiler. Onları Azerbaycan SSC Başbakan Yardımcısı kabul etti. Konuklar, Azerbaycan Tarih Müzesi'ni, Bilimler Akademisi'ni, üniversiteleri ve yeni yapılan yerleşim alanlarını ziyaret ettiler. Ardından Sumgayıt Şehir Sovyeti Başkanı K. Ahundov konukları kabul etti. Ticaret Odası, konuklar onuruna bir ziyafet verdi ve Azerbaycan'la ilgili bir film

605 "*Podgornıy Bugün Ankara'ya Geliyor*", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1972.

606 "*Podgornıy Türkiye'de*", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1972.

607 *Spisok predstaviteley delovıh krugov Turtsii prebıvayuşih v gor Baku,* ARDA, f.411, l.47, d.97, vr. 25.

izletildi. Türk heyetinin Bakü ziyareti sadece bir gün sürdü[608]. Cumhuriyetin ekonomik ve sosyal gelişimi konusunda bilgi verilen konuklar, şehrin güzel yerlerini gezerek akşam Moskova'ya döndü. Gezinin masrafları SSCB Ticaret Odası tarafından karşılandı[609].

Cevdet Sunay'ın daveti üzerine SSCB Yüksek Sovyeti Yönetim Riyaset Heyeti Başkanı N. V. Podgornıy 11-17 Nisan 1972 tarihinde Türkiye'ye bir resmî ziyarette bulundu[610]. Konukları, Vnukova Havaalanı'nda D. S. Polyanski, Y. V. Andropov ve diğer Sovyet resmî yetkililer uğurladı. Podgornıy'la birlikte Ankara'ya gelenler arasında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Adnan Kural da bulunuyordu. Heyette, SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Kurban Halilov, SSCB Bakanlar Kurulu Bünyesinde Dış Ekonomi İlişkiler Devlet Komisyonu Başkanı S. A. Skaçkov, Dış İşleri Bakanlığı Birinci Yardımcısı (Müsteşar) V. V. Kuznetsov, Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı, SSCB Genel Kurmay Başkanı Org. V. G. Kulikov, Dış Ticaret Bakanı Birinci Yardımcısı İ. F. Semiçastnıy yer alıyordu[611]. Podgornıy ile birlikte kızı Natalya da Türkiye'ye gelenler arasında idi.

Konukları getiren uçak Türkiye hava sahasına girdiği andan itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları Esenboğa Havaalanı'na kadar ona eşlik etti.

Porgornı çok sıcak konukseverlikle karşılandı[612]. Havaalanına, Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, kızı Aysel Önel, TBMM komisyon başkanları Tekin Arıburun, Sabit Osman Avcı, Başbakan Nihat Erim ve Türk hükümeti yetkilileri, Dış İşleri Bakanlığı yetkilileri gelmişti. Bunlar arasında Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi V. F. Grubyakov da bulunuyordu. Cumhurbaşkanı Sunay,

---

608 *Poçasovaya programma prebıvaniya turetskoy delegatsii v gor Baku,*ARDA, f. 411, l.47, d. 97, vr. 24.

609 *Predsedatel Prezidiuma Torgovoy Palatı Azerbaydjanskoy SSR İ. Asadov – Predsedatelyu Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR tovarişu Alihanovu E. N. 07.IV967 g.,*ARDA, f.411, l. 47, d.97, vr. 23.

610 *Letopis sovetskoy vneşney politiki. 1919-1979*, s. 220-221.

611 "*Prebıvanie N. V. Podgornogo v Turtsii*", *İzvestiya*, 12 Nisan 1972, No: 86 (17014).

612 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1972 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1973, dok. No:32, s. 69-73.

Podgornıy'ı "*hoş geldiniz*" diyerek karşıladı. Kızı Aysel ise, Natalya'ya kırmızı güllerle hazırlanan bir buket sundu. Daha sonra iki devletin millî marşları çalındı. Podgornıy ve Sunay tören kıtasını selamlarken Podgornıy askerlere Türkçe hitap etti. Pogornıy'ın yazılı açıklaması şeref salonundaki gazetecilere dağıtıldı. Podgornıy açıklamasında şunlara yer vermişti: "*Türkiye'yi, büyük bir ilgi ve içten gelen samimi dostluk hisleriyle ikinci kez ziyaret ediyorum. Sovyetler Birliği ile Türkiye yakın komşudur. Komşu ülkelerin en doğal isteği, aralarındaki yakın dostluk ilişkilerini devam ettirmektir. Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi sadece iki toplumun çıkarına değil, dünya barışına da büyük katkı sağlayacaktır*"[613].

Sunay ile Podgornıy, aynı arabaya binerek konuklar için ayrılan ikâmetgaha gittiler. Ankaralılar, Sovyet ve Türkiye bayrakları ve afişlerle süslenmiş Ankara caddelerinde konukları sevgi gösterileri ile selamladı.

Kısa bir dinlenmenin ardından Podgornıy Anıtkabir'i ziyaret etti. Ardından şeref defterine şunları yazdı: "*Biz, yeni Türkiye'nin kurucusu Kemal Atatürk'ün hatırasına saygı duymaktayız. Sovyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin değerli devlet ve askerî önderini ülkemizin dostu olarak anıyor*".

Dışişleri Bakanlığı binasında, Ankara'da önceden belirlenmiş diplomatik temsilciliklerin başkanları Podgornıy'la tanıştırıldı. Konuk Başkan onlara gezisi ile ilgili bilgi verdi.

Sunay ve Podgornıy

613 "*Podgornıy'ın Yazılı Demeci*", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1972.

12 Nisan günü Çankaya'da Podgornıy ile Sunay arasında ilk resmî görüşme gerçekleştirildi. Sunay'ın kısa konuşmasının ardından görüşmeler başladı. Podgornıy söz alarak, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın güvenliği hususundaki hassasiyeti üzerinde durdu. Avrupa'nın güvenliği konusunda ellerinden gelen bütün çabaları göstereceklerini ve Türkiye'nin de buna destek olacağını umduklarını söyledi. Bu amaçla bir barış konferansının toplanmasını teklif etti. Podgornıy'a göre sorumluluğun gerçek sahipleri kıta devletleri idi.

Sunay, Avrupa'nın güvenliği için her türlü yardıma hazır olduklarını bildirdi. Ancak, Avrupa'nın güvenliği konusunda iyi hazırlanmamış bir konferansın etkili sonuçlara ulaşmasının çok zor olacağını vurguladı. Sunay, ABD ve Kanada'nın bu konferansa davet edilmesiyle birlikte Kafkasya'da bulunan Sovyet güçlerinin fazlalığına dikkati çekti. Sunay, silahsızlanmanın şart olduğu üzerinde durdu.

Sunay ve Podgornıy, Kıbrıs meselesini görüştü. Zürih ve Londra anlaşmalarının şartlarının yerine getirilmesinin elzem olduğunu vurguladılar. Sunay, Kıbrıs'ın bağımsız olmasını arzuladıklarını bildirdi. Ada'daki Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs'ın bağımsızlığına karşı olmadığını ve Türklere karşı oluşabilecek hareketlere engel olmak ve onları koruma gayesiyle orada bulunduğunu bildirdi. Podgornıy, Sovyetlerin Ada'daki iki toplumun eşit haklara sahip olmasının sağlanması yabancı askerî güçlerin çıkarılması ve Kıbrıs'ın bağımsızlığından yana olduğunu tekrarladı. Enosis'e karşı çıkan Yüksek Sovyet Başkanı, Akadeniz'in NATO'nun etki alanına girmesinden rahatsızlık duyduğunu da dile getirdi.

Yakın Doğu ve Orta Doğu konusu görüşüldüğü zaman taraflar arasında benzer fikirleri taşıdıkları ortaya çıktı. Sunay ve Podgornıy İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini istediler.

Podgornıy, 1925 yılında Türkiye-SSCB arasında imzalanan, Stalin'in emri ile 1945'te tek yanlı olarak iptal edilen dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının yenilenmesini teklif etti. Sunay ise, sol anarşinin ülkede devam ettiği gerekçesiyle bu teklifi geri çevirdi[614]. Sunay, kamuoyunda sol örgütlere Sovyetler Birliği'nin yardımcı olduğu düşüncesinin yaygın olduğunu vurguladı. Podgornıy kendi

614 "*Rusya Feshettiği 1925 Antlaşmasının Yenileşmesini İstedi*", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1972.

adına bu tür yardımların söz konusu olmadığını belirterek inkâr etti. Sunay ve Podgornıy, söz konusu antlaşmanın yenilenmesi ile ilgili görüşmeleri devam ettirmek konusunda anlaştılar.

Ziyaret esnasında Natalya için özel bir program hazırlanmıştı. Podgornıy'ın Sunay ile görüştüğü saatlerde, doktor olan Natalya, Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'nde yapılan bir göz ameliyatını izledi. Daha sonra Tabiat Tarihi Müzesi'ni gezdi. Sovyet Büyükelçisi Grubyakov'un, Dış İşleri Bakanı Bayülken'in ve Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi Başkanı Veysel Versan ve eşlerinin refakatinde Olgunlaşma Enstitüsü'ne uğradı. Konuğu burada enstitü müdiresi Şerife Uludağlı ve diğer yetkililer karşıladı. Ona moda olan elbiseler gösterildi. Natalya özellikle şapkalarla ilgilenince kendisine bir tane hediye edildi. Natalya da, 14 Sovyet Cumhuriyeti'ne ait yöresel çocuk elbiselerini enstitüye hediye etti. Köken itibarıyla Ukraynalı olduğu için Ukrayna ulusal giysisini eline alarak gazetecilere poz vermeyi de ihmal etmedi.

Sunay ile görüşmesini tamamlayan Podgornıy, Ankara Belediye Başkanı Ekrem Barlas'la görüşmeye gitti. Belediye Başkanı Podgornıy'ı yabancı konuklar köşkünde ağırlayarak Ankara şehrinin simgesi olan altın anahtarla şehrin fahri vatandaşlık belgesini sundu. Podgornıy da Barlas'a, üzerinde Kremlin'in resmi olan bir vazo hediye etti. Hediyelerin takdimi tamamlanınca kadeh kaldıran konuk başkan, "*Ankara şehrinin anahtarlarına sahip olduğuma göre bundan böyle Türkiye'ye gelişimde vize sorunu yaşamam. Artık kendi anahtarlarımla gelip kapıyı açacağım*"[615] dedi. Podgornıy, kendisine sunulan fahri vatandaşlık belgesi ve Ankara'nın altın anahtarını almaktan son derece memnun olmuştu.

Belediye Başkanı Barlas, "*Biz haklara ve özgürlüğe açık insanlarız. Bu düşünceler bizde insanlara ve insan haklarına saygıyı bir inanç haline getirmiştir*" şeklinde anlamlı bir karşılık verdi. Podgornıy da, "*Sizin söylediklerinizi bütün milletler için istiyoruz*" şeklinde cevaplandırdı. Gazeteciler ısrarla, şehrin altın anahtarı ve fahri vatandaşlık belgesinin fotoğrafını çekmek istedi. Podgornıy onların isteğini yerine getirmek isterken anahtarlar elinden düştü ve bizzat kendisi eğilip onları alarak kutusuna yerleştirdi.

615 Cumhuriyet, 13 Nisan 1972.

Podgornıy buradan Başbakanlık binasına gitti. Başbakan Nihat Erim onu başbakanlığın bahçesinde karşıladı. Yapılan görüşmelerde, SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı G. Halilov, SSCB Bakanlar Kurulu Nezdinde Dış Ekonomik İlişkilerle İlgili Devlet Komitesi Başkanı S. A. Skaçkov, Dış İşleri Bakanı Yardımcısı B. B. Kuznetsov, Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı ve Genelkurmay Başkanı V. G. Kulikov, Dış Ticaret Bakanı Birinci Yardımcısı İ. V. Semiçastnıy, Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi V. F. Grubyakov ve Dış İşleri Bakanlığı yetkilileri; Türkiye tarafından Başbakan Nihat Erim, Genelkurmay Başkanı Yardımcısı ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Dış İşleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Orhan Eralp, SSCB Türkiye Büyükelçisi Adnan Kural, Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Kültür Dairesi Başkanı Semih Günver, Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı Tevfik Saraçoğlu hazır bulunuyordu.

Başbakan Erim, temelleri Atatürk tarafından atılan siyasetin akılcı bir yol olduğuna değinerek şunları söyledi: "*Türkiye'nin çıkarları Sovyetlerle iyi geçinmeyi gerektirmektedir. Ama sol anarşinin güçlenmesinden, durumun kötüleşmesinden halk SSCB'yi sorumlu tutuyor, halk buna inanıyor. Stockholm'dan Filistin'e, Türkiye'ye ve onun önderlerine yönelik propaganda yürüten Bizim Radyo ve Budapeşte Radyosu'nun faaliyetleri bunun açık kanıtı niteliğindedir. Şayet Türkiye ile iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri kurulması isteniyorsa, bu, Türkiye'ye yönelik yıkıcı eylemlerden vaz geçmekle mümkündür. Eğer teşvik edici bir pozisyonunuz yoksa ve olup bitenler sizin dışınızda cereyan ediyorsa, o zaman sizden geldiği sanılan etkileri silmek gerekmektedir. Artık Türkiye'nin bundan böyle anarşist eylemlere soluk aldırmayacağı anlaşılmalıdır. Bu tür olaylara kesinlikle izin vermeyeceğiz. Sovyetler, sağlıklı, bağımsız ve Sovyetlerle dost bir Türkiye ile Vietnam veya İspanya gibi iç savaşların yaşandığı bir Türkiye arasında kendi seçimini yapmalıdır. Çünkü böyle bir Türkiye, Sovyetler Birliği'ni rahatsız edemez. Biz NATO üyesiyiz. Fakat Sovyetler bize karşı bir saldırıda bulunmaz ise bizden de kendilerine bir zarar gelmez. Saldırılara karşı dışardan gelen yönlendirmelerin önüne geçebilirsiniz*"[616].

Başbakan Erim'in uzun ve uyarıcı açıklamaları karşısında, Podgornıy şunları söyledi: "*Biz, Türkiye'ye yönelik herhangi bir girişim içinde değiliz. Türkiye'nin*

616 Aynı yer.

onuruna ve saygınlığına karşı son derece dikkatliyiz. Bizim Radyo ile herhangi bir ilişkimiz yok. Onun adını bile şimdi duydum. Sovyetlere yönelik de yurtdışından bir sürü bölücü yayınlar yapılmaktadır, ama biz bunları önemsemiyoruz. Türkiye'deki bazı teşkilatlar da Sovyet karşıtı çalışmalar yürütmektedir. Onların toplantılarında Türk devlet ve hükümet adamları katılarak konuşmalar yapıyorlar"[617].

Podgornıy'ın cevabı samimiyetten son derece uzaktı. Eğer O, Erim'in söylediklerini kabul etmiş olsaydı Sovyetler Birliği'nin uluslar arası hukuk kurallarını kaba bir şekilde çiğneyerek başka bir devletin içişlerine karıştığını itiraf etmek mecburiyetinde kalacaktı. Tabii ki, bunun sonucu da iyi olmaz, dostluk ilişkileri darbe alırdı. Bu sebeple Podgornıy'ın yegâne çıkış yolu vardı, o da, Erim'in söyledikleri karşısında gerçekleri inkâr etmekti. Bu durum aynı zamanda şunu gösteriyordu: Sovyetler Birliği, dış ülkelerdeki komünist ve sol örgütleri önceleri himaye etse de, menfaatleri icabı onları pazarlık unsuru yaparak aynen satranç tahtasındaki piyonlar gibi kurban edebiliyor. Sovyetler, komünist ve sol örgütleri kendi menfaati için kullanıyordu. Resmî konuşmalarda yaptıkları yardımları inkâr etseler de gizlice yaptıkları bu işi asla durdurmuyorlardı. Sovyet Hükümeti, SSCB'nin millî menfaatlerini ideolojiden üstün tutuyordu.

Başbakan Erim, Akdeniz'deki Sovyet donanma gücünün artırılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Podgornıy da cevabında şunları söyledi: "*Donanmanın güçlendirilmesi Türkiye'ye yönelik değildir. Amerika'nın verdiği silahlar, Türkiye'nin değil, ABD'nin çıkarlarına uygundur. Sovyetler Birliği, iç sorunlar yaşamayan bir Türkiye istemektedir. Ekonomik ilişkilerimiz her geçen gün biraz daha gelişiyor. Moskova, her ülkenin Türkiye ile dost olmasından yanadır*".

Başbakanlıkta yapılacak görüşme önceden 40 dakika olarak belirlenmişti, ancak bu görüşme 2 saat 5 dakika sürdü. Doğal olarak programda da bazı değişiklikler yapıldı. Hitit Müzesi gezisi iptal edildi. Başbakan Erim görüşmelerden sonra Porgornıy'a arabasına kadar eşlik etti. Gazetecilerin sorularına cevaben görüşmeden duyduğu memnuniyeti dile getirdi.

13 Nisan günü Podgornıy ile Sunay arasındaki görüşmeler devam ettirildi. Görüşmelerde Türkiye ile SSCB arasında siyasî, ticarî, ekonomik, teknolojik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konuları tartışıldı. Podgornıy ve Sunay, Lenin

617 Aynı yer.

ile Atatürk tarafından temelleri atılmış ikili dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin, bağımsızlık, toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik, içişlerine karışmama prensipleri doğrultusunda geliştirilmesi konusunda mutabık kalmışlardı. Her ikisi de Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin daha da ileri götürülmesi niyetinde idi. İyi komşuluk ilişkilerinin prensipleri ile ilgili bildirinin yayınlanması konusunda anlaştılar. Karşılıklı ticarî ve ekonomik işbirliğinin gelişmesinden duydukları memnuniyeti dile getirdiler. 25 Mart 1967 tarihinde imzalanan hükümetler arası antlaşma kapsamında petrol, iyot ve ağaç işleme fabrikalarının 1972 yılında kullanıma açılacağı konusundaki ümitlerini dile getirdiler. Alüminyum fabrikasının açılışı ise 1973 yılında gerçekleştirilecekti. Bu tesislerin yapılmasının, Türkiye'nin sosyo ekonomik gelişiminde ve iki ülke arasındaki ilişkilerde oynadığı önemli role vurgu yapıldı. Her iki lider de ilmî ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi için her türlü imkânın sağlanması taraftarı idi. Yetkili organlara bu konuda fizibilite çalışmaları yapmaları ve hükmetlere uygun teklifleri sunmaları konusunda direktif verildi.

İkili ilişkilerin gelişmesi memnuniyet doğuruyordu. İki ülke arasındaki sınırların yeniden belirlenmesi çalışmalarının yürütülmesi, iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesinin göstergesiydi. 1972-1973 yılları arasında karşılıklı kültürel ilişkiler programının hazırlanması elzem kabul edildi. Konsolosluk anlaşmasının yakın zamanlarda imzalanması arzusu bildirildi.

Sunay ile Podgornıy uluslar arası problemleri müzakere ettiler. İki ülke arasında birçok konuda görüş birliği mevcuttu. İki lider, uluslar arası gerginliğin ortadan kaldırılmasına, barış ve güvenliğin sağlamlaştırılmasına çaba sarf edileceği konusunda mutabakata vardı. Avrupa'da oluşan durum genişçe tartışıldı, güvenlik ve işbirliği konularına dikkat çekildi. Kıta'da güven ortamının sağlanması yönünde gösterilen çabalardan memnuniyet duyulduğu ve bu konunun başarıyla sona erdirileceği yönündeki ümitler dile getirildi. SSCB-Federal Almanya, Polonya-Federal Almanya, ayrıca 3 Eylül 1971'de Batı Berlin'le ilgili imzalanan dörtlü anlaşma, Avrupa'da gerginliğin azaltılması için ortam sağlıyordu. İmzalanan anlaşmaların yürürlüğe konmasıyla birlikte Avrupa'daki ve dünyadaki mevcut ortamın iyileşmesine katkıda bulunacağı konusundaki inanç dile getirildi. Avrupa görüşmeleri ile ilgili hazırlıklar konusunda, Finlandiya yönetiminin Helsinki'de çok yönlü görüşmelerin yapılmasına dair teklifi, iki

lider tarafından da olumlu karşılandı. Bu görüşmeler; müzakerelerin gündemine alınacak konuların, prosedür kurallarının, toplantının yapılacağı yerin ve davet kurallarının belirlenmesi için yapılacaktı. Hazırlık sürecinin, toplantının gerçekleşmesi ile sonuçlanacağı konusunda ümit taşıdıkları belirtildi.

Birleşmiş Milletler'in tüzüğünde yer alan prensiplere bağlılık, bu teşkilatın daha verimli çalışmasının zarureti olarak vurgulandı. Uluslar arası barışın temininin, ancak BM tüzüğüne göre hareket edilmesiyle mümkün olacağı ifade edildi. Karşılıklı ve uluslar arası anlaşmalardan doğan sorumluluklara uyulmasının zorunluluğuna işaret edildi. Podgornıy ve Sunay, sağlam bir barış ortamının oluşmasının bütün devletlerin ortak sorumluluğu olduğunu kabul ediyordu. Her ikisi de çeşitli bölgelerde oluşan çatışmaların ve anlaşmazlıkların azaltılması ve bitirilmesi için çaba gösterecekti.

Silahsızlanma konusu da tartışıldı. Uluslar arası gözetim altında, nükleer silahsızlanma da dâhil olmak kaydıyla, silahsızlanma olgusunun icrası dünya genelinde barış ve güven ortamının oluşmasının teminatı olacağı dile getirildi. Silahsızlanma, dünyanın en büyük problemi olarak kaydedildi. Bunun için bir konferans toplanması önemli katkı sağlayacaktı. Avrupa devletlerinin menfaatine zarar vermeden silahlı güçlerin ve silahların azaltılması, kıtadaki gerginliğin zayıflamasına yardımcı olacağı inancı dile getirildi. Deniz ve okyanuslarda nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının denemelerinin yapılmasının yasaklanmasının silahsızlanma yolunda önemli bir adım olacağı vurgulandı.

Irk ayrımının ve sömürgeciliğin kalıntılarının tamamen ortadan kaldırılması, müstemleke ülkelerine ve halklarına bağımsızlık tanınması konusunda BM bildirisinin acilen ve semereli bir şekilde uygulanması ve bu yolda atılacak olumlu adımlara yardımcı olunmasının gereği bildirildi.

Podgornıy ile Sunay, Yakındoğu'daki mevcut sorunları da tartıştılar. İhtilafların bölge ve dünya barışı için tehlikeli olduğundan dolayı bunlardan rahatsızlık duyduklarını dile getirdiler. BM Genel Sekreterinin Özel Temsilcisi ve İsveç'in örgütteki daimî temsilcisi Büyükelçi Gunnar Yarringin'in yürüttüğü çalışmaları desteklediklerini belirttiler. Güce dayalı toprak işgallerine ve bunun oldubittiye getirilmesinin kabul edilemeyeceği, İsrail'in BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli 242 No'lu kararı gereğince işgal ettiği Arap

topraklarından çekilmesinin, bölgede barış ve güvenliğin sağlanmasının elzemliği vurgulandı. Verilen kararın, Arap ülkelerinin kanunî haklarını ve menfaatlerini koruması gerekiyordu.

Görüşmelerde ele alınan konular arasında Güney Asya'da yaşanan gelişmeler de yer alıyordu. Özellikle de Vietnam'daki durumun ciddi şekilde endişe oluşturduğu, sorunun, tarafların menfaatlerine uygun şekilde anlaşmalarla çözülmesinin önemi vurgulandı. 1954 tarihli Cenevre Anlaşması'na göre bölgede yapılan düzenlemenin buradaki barış ve güven ortamının oluşmasına katkı sağlayacağına duyulan inanç dile getirildi.

Kıbrıs konusu genişçe müzakere edildi. Sunay, Ada'daki son zamanlarda oluşan olaylar hakkında bilgi verdi. Konuyla ilgili tutumlar açıklandı ve olayların gidişatından duyulan rahatsızlık dile getirildi. Problemin barışçı yollarla hallinin önemine dokunuldu. Sunay ve Podgornıy, Enosis'e karşı olduklarını vurgulayarak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, hükümranlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesinin, Türk ve Rum toplumlarının kanunî haklarının ve menfaatlerinin göz önünde bulundurulmasının, oluşan diyalog ortamının devam ettirilmesinin elzemliğini dile getirdiler. İki lider ayrıca diyaloğun başarılı olacağına inandıklarını bildirdiler.

Podgornıy ve Sunay, iki ülke liderlerinin şahsî ilişkilerinin devamından yana olduklarını, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesinin önemini vurguladılar. Yapılan görüşmelerin de karşılıklı ilişkilere olumlu etki ettiğini bildirdiler.

Podgornıy, Türkiye'de kendisine ve heyetine gösterilen yakın ilgi ve konukseverlikten dolayı Cumhurbaşkanı Sunay'a teşekkür ederek, onu SSCB'ye davet etti. Başbakan Nihat Erim'e yapılan SSCB davetini de tekrarladı[618].

Görüşmelerden sonra Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü, görüşmelerle ilgili olarak,"*dün ve bugün yapılan görüşmelerde uluslar arası sorunlar ve ikili ilişkiler üzerinde duruldu, görüşmeler bugün de sıcak bir ortamda seyretti*" dedi.

Dışişleri Bakanlığı binasında, Bakan Bayülken ile Dış İşleri Bakan Yardımcısı Kuznetsov, ortak bildiri metni üzerinde çalışıyorlardı. Sovyet tarafı, bildiriye

618 *Vneşnyaya politika, 1972 god*, dok. No: 31, s. 72-73.

bir ülkenin toprakları üzerinden diğerine saldırılmaması konusunun eklenmesini teklif ediyordu. Türkiye tarafı ise birbirlerinin iç işlerine karışılmamasını, rejimlerine karşı yıkıcı ve bozguncu davranışlara başvurulmamasını, başkalarının yaptığı bu tür faaliyetlerin kınanmasını, bu tür faaliyetlerin radyo, televizyon ve diğer yayın organlarıyla yapıldığında kınanmasını, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak daha önceden verilen beyanatlardan ileri gidilerek daha farklı bir ifadenin de metne ilave edilmesini istiyordu.

Podgornıy, Sovyet Büyükelçiliği'nde Cumhurbaşkanı Sunay onuruna bir ziyafet verdi. Dış İşleri bakanları da çalışmalarını durdurup geceye katıldı. Ziyafette Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakanı, TBMM'nin her iki kanadının başkanları, hükümet üyeleri, bilim ve sanat adamları, Ankara'daki diplomatik yetkililer de yerlerini almışlardı. Muhalefette olan Süleyman Demirel ziyafete katılmamıştı. Ziyfatten en erken CHP Başkanı İsmet İnönü ayrıldı.

Podgornıy, ziyafette yaptığı konuşmada Sunay'ı, eşini, TBBM başkanını, başbakanı, hükümet üyelerini selamladı. Türk toprağında büyük konukseverlikle karşılandığını ve kendilerine gösterilen sıcak davranışlardan dolayı teşekkürlerini iletti. Aynı duyguları Sovyet yetkililerinin de beslediğini, ilişkilerin gelişiminde her iki tarafın da istekli olduğunu ve bundan kimsenin zarar görmeyeceğini vurguladı. Devletlerin çeşitli sistemlere mensup olmalarına rağmen karşılıklı işbirliği için geniş imkânlar olduğunu kaydetti. SSCB ve Türkiye'nin kötülüğünü isteyenlerin iki ülke arasında ihtilaf oluşmasından yana olduklarını, ancak ilişkilerin belirli sahalarda geliştiğinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Sovyetler'in teknik yardımı ile yapılan tesislerin karşılıklı ilişkiler için ne kadar önemli olduğunu vurguladı. İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu seyrinin dünyadaki siyasî iklime iyi yönde yansıdığını söyledi.

Sunay da cevabî nitelikteki konuşmasında, Podgornıy'ın söylediği güzel sözlerden dolayı teşekkür ederek şunları ekledi: "*Türkiye, Sovyetler Birliğine sıcak duygular besliyor ve ilişkilerin en iyi şekilde gelişmesini istiyor. Yaptığınız bu ziyaret, iki ülke arasında gelişme gösteren ilişkiler için bir armağan niteliğindedir. Bunlar da farklı sistemlere ait ülkelerin kendi aralarında iyi ilişkiler geliştirmesine örnek oluşturmaktadır. Türkiye, ekonomik olarak gelişmeye can atıyor*".

Konuşmalar bittiği sırada Kuznetsov'un Podgornıy'ın kulağına birşeyler söylemesi üzerine Podgornıy, Erim'e yan odaya geçmeyi teklif etti. Birlikte yan odaya geçerek 20 dakika baş başa bir görüşme yaptılar. Görüşmede, Dış İşleri Bakanı Bayülken ile meslektaşı Kuznetsov dışında iki tercüman da yer alıyordu. Kuznetsov, imzalanması gereken belgede mutabık kalınmayan maddeleri gündeme getirdi. Bayülken bunları gece ileri sürmüştü. Söz konusu öneriler daha önce dile getirilmediğinden Podgornıy Kuznetsov'a: "*Metne önceden kararlaştırılmış konuları alırız, üzerinde anlaşma sağlanmayan konulardaki görüşmelerimizi sürdürürüz*" diyerek talimatını bildirdi. Ardından Başbakan Erim'e: "*İstekleriniz yenidir. Bir dizi zorluklar mevcut, ancak önümüzde üç günümüz daha var. Moskova ile görüşüp, düşünürüz. Sonunda da tarafların tereddütsüz "evet" dedikleri kaydını düşeriz*". Erim, Podgornıy'ın bu teklifini kabul ettiğini bildirerek şunları söyledi: "*Sayın Bayülken'in yazdıkları, dünkü konuşmam doğrultusunda hazırlanmıştır. Türk kamuoyunda, Sovyetler Birliği ile dost olduğumuz konusunda bir dönüşüm yapmak istiyoruz. Türk kamoyunun düşüncesine göre sol örgütler yıkıcıdır. Toplum, Sovyetlerle uluslar arası komünizmi birbirinden ayırmıyor. Halk, onların kınanmasını istiyor. Şu an belki buna hazırlıklı değilsinizdir. Siz bir dünya devletisiniz. Sadece bizimle ilişki içinde değilsinizdir. Dünyanın her köşesiyle ilgileniyorsunuz. Her şeyi göz önünde bulundurmalısınız*". Bunun üzerine Podgornıy Kuznetsov'a dönerek şunları söyledi: "*Moskova ile görüşün, uygun konuları yazarsınız, üzerinde mutabakata varılmayan hususlar üzerinde de görüşmeleri sürdürürüz*" talimatını verdi.

Podgornıy, Erim'in istifa edip etmeyeceğini sordu. Erim de bunun bir iç siyaset konusu olduğunu bildirdi. 27 Mart günü istifa eden Başbakan, Podgornıy ile görüşmek ve iki ülke arasındaki ilişkilere açıklık getirmek gayesiyle resmî açıklamasını yapmamıştı. Konuyla ilgili resmî duyuru 17 Nisan'da yapılacaktı. Podgornıy O'nu Moskova'ya davet etti.

Ziyafet sona erdikten sonra bakanlar seviyesinde başlayan görüşmeler sabahlara kadar devam ettirildi.

Sunay ile Podgornıy arasındaki görüşmeler 15 Nisan günü Çankaya Köşkü'nde yeniden başladı. Konuşmaya önce Podgornıy başladı, Sunay da cevapladı. Podgornıy iki ülkenin askerî gemilerinin birbirlerinin limanlarından

yararlanması önerisini ileri sürdü. Sunay, yıllardır bu düşünce üzerinde durulduğunu söyledi. Bunun, NATO ile ilişkiler yönünden de önemli olduğunu vurguladı. Sunay, uçak kaçıran baba ile oğlu olayına temkinli ifadelerle başlayarak şunları söyledi: "*Biz uçak kaçırma olaylarına karşıyız. Bu konuda bir yasa kabul etmek istiyoruz. Sizden uçak kaçıranlar şu anda mahkeme karşısındalar. Mahkemelerin işine karışma yetkimiz yok. Mahkeme sonuçlanınca hükümet kendi kararını verecektir*".

Podgornıy, Sovyet petrollerinin Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılması için bir petrol boru hattının çekilmesinin faydalı olacağını düşünüyordu. Bu proje, Sovyetlerin ekonomik çıkarlarından öte, hem Akdeniz`e inerek deniz ticaret yollarına sahiplenmek, hem de Türkiye'deki Amerikan etkisinin zayıflatılmasına yönelik siyasetin bir parçasını oluşturması açısından önemliydi. SSCB bununla bölgedeki nüfuzunu güçlendirme gayreti içinde idi.

Sunay, önerinin müzakereye ihtiyacı olduğu düşüncesinde idi. Sunay, "*Bizim Radyo*" ile ilgili rahatsızlığı dile getirdi. Podgornıy, radyonun Türkiye Komünist Partisi'ne ait olduğunu duyduğunu söyledi[619].

Sunay ve Podgornıy, "Türkiye ile SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin prensiplerini ihtiva eden "ortak bildiri"yi imzaladılar[620]. Taraflar, iki ülke arasında Atatürk ve Lenin tarafından temelleri atılan barış, dostluk ve iyi komşuluk geleneklerine, BM tüzüğündeki prensiplere ve amaçlarına uygun olarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin dünya barışına hizmet edeceğine inandıklarından karşılıklı ve uluslar arası ilişkilerde aşağıdaki prensiplere uyacaklardı:

- Atatürk ve Lenin tarafından temelleri atılan barış, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi;
- Devletlerin hükümranlık haklarına ve eşitliğine, toprak bütünlüğüne ve sınırların dokunulmazlığına saygı gösterilmesi;
- Birbirinin iç işlerine müdahale edilmemesi;

---

619 Nihat Erim, *Günlükler*, II, s. 1025.

620 "*Deklaratsiya o printsipah dobrososedskih otnoşeniy mejdu Soyuzom Sovetskih Sotsalistiçeskih Respublik i Turetskoy Respublikoy*", *Pravda*, 18 Nisan 1972, No: 109 (19617).

- Her ülkenin kendi siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemini kendinin belirleme hakkına saygı gösterilmesi;
- Güç kullanmama ve güce başvurarak tehdit etmeme;
- Kendi topraklarının, başka bir devlete karşı saldırı zemini oluşturmasına izin vermeme;
- Anlaşmalardan ve uluslar arası hukukun diğer kaynaklarından doğan yükümlülüklere saygı gösterilmesi;
- Uluslararası ilişkilerin barışçı yollarla halledilmesi[621].

İmza töreninden sonra Cumhurbaşkanı Sunay, Çankaya Köşkü'nde Podgornıy'ın onuruna bir ziyafet verdi. Resepsiyonda her iki lider de birer kısa konuşma yaptı. Sunay, konuşmasında Podgornıy'ı selamlayarak şunları söyledi: "*Biz, SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanı'nın ülkemize yaptığı bu ilk ziyaretten dolayı büyük onur duymaktayız. Bize Moskova'da büyük konukseverlik gösterildi. İki ülke arasındaki ilişkilerin temel prensiplerine uyulması gerekir ve bunlar son derece önemlidir. Geçmişte iki ülke arasında meydana gelen üzücü anların olmasına rağmen ilişkiler arzulanan seviyede gelişiyor. Türkiye'de hayatın her safhasında ilerleme kaydetmek için gerekli işleri yapmaktayız ve bu konuda SSCB ile olan işbirliğimizin de kendine ait payı vardır. Bölgesel ve uluslar arası anlaşmazlıklarda BM tüzüğüne göre hareket edilmesi ve güç kullanarak toprak işgallerinin kabul edilemeyeceği prensibine uyulması elzemdir. Kıbrıs konusuna gelince, bu sorun Türkiye için ulusal ve hayatî bir dava niteliği taşımaktadır. Kıbrıs'la olan ilişkilerimiz duygusal kaynaklı değildir. Tarihî, coğrafî, maddî, manevî ve uluslar arası anlaşmalardan doğan haklar Kıbrıs'la bizi birbirimize bağlıyor. Kıbrıs topraklarının beşte birine sahip, Kıbrıs devletinin oluşumunda yer alan ve bağımsızlığın korunmasında canlarını feda eden Türklerin güven ve refah içinde yaşaması Türkiye'nin en büyük arzusudur. Yakın Doğu'da işgal edilen Arap topraklarının boşaltılması taraftarıyız*".

Podgornıy da cevabî konuşmasında, Türk toprağında samimiyetle karşılandıklarını, kendilerine gösterilen yüksek konukseverlik ve söylenen güzel sözler için teşekkür etti. Sovyetler Birliği'nde Türk halkına karşı büyük saygı duyuldu-

621 *Vneşnyaya politika, 1972 god*, dok. No: 31, s. 68; "*Türk-Sovyet Resmî Görüşmeleri Sona Erdi*", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1972.

ğunu, 1965 yılında Türkiye gezisini ve yaptığı görüşmeleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin durumuna dikkati çekerek, karşılıklı ilişkilerde kısa sürede büyük bir gelişme kaydedildiğini hatırlattı. Yakın Doğu, Vietnam, Laos ve Kamboçya'da yürütülen savaşlara dokunarak ABD'nin görüşmelerden kaçtığını vurguladı.

Ankara'daki resmî görüşmeler tamamlandıktan sonra Podgornıy ve Sovyet heyeti, Türkiye'nin yük nakliyesine göre ikinci limanı, büyüklüğüne göre de üçüncü şehri olan İzmir'e hareket etti. Konuk heyeti, Esenboğa Havaalanı'ndan İzmir'e Türk Hava Yolları'na ait bir uçakla bizzat Sunay ve diğer resmî yetkililer uğurladı. Her iki ülkenin millî marşları çalındı, Sunay ve Podgornıy tören kıtasını birlikte selamladıktan sonra Sunay, Podgornıy'a şunları söyledi: "*Bu gezinizin ölümsüz hatıralarını hep anacağım. İzmir ve İstanbul ziyaretlerinizin rahat geçmesini diliyorum*"[622]. Podgornıy da cevaben; "*Bizlere gösterdiğiniz konukseverlikten dolayı sizlere kendim ve arkadaşlarım adına teşekkür ederim*" dedi.

Podgornıy'a İzmir gezisinde Dış İşleri Bakanı Halûk Bayülken eşlik ediyordu. İzmir'in Çiğli Havaalanı'nda konukları Vali Namık Kemal Şentürk, Güney Deniz Saha Kumandanı Koramiral Cemal Süer ve diğer resmî yetkililer karşıladı. Podgornıy burada kısa bir konuşma yaptı ve Bayülken ile aynı arabaya binerek sıkı güvenlik önlemleri altında kalacakları otele doğru hareket ettiler. Kafileye havadan helikopterler eşlik ediyordu. Konuğun geçtiği güzergâh boyunca trafik tamamen durduruldu[623].

Podgornıy Büyük Efes Oteli'nde kral dairesine yerleşti. Kısa bir dinlenmeden sonra İzmir Valisi O'nun şerefine otelde bir yemek verdi. Karşılıklı kısa konuşmalar yapıldı. Vali, SSCB'nin İzmir Fuarına katılımının oldukça önemli olduğunu, bunun iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin gelişiminde büyük rol oynadığını söyledi.

Podgornıy cevabî konuşmasında, İzmir'in, Türkiye'nin yalnızca önemli bir ticaret merkezi değil, aynı zamanda büyük bir sanayî merkezi olduğunu söyledi. Yapılan konuşmaların Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimine, dünya barışının sağlamlaştırılmasına yardımcı olduğunu belirtti. Ardından da emekçi Türk halkının şerefine kadeh kaldırdı.

---

622 "Türk-Sovyet Resmî Görüşmeleri Sona Erdi". Cumhuriyet, 14 Nisan1972

623 "*Podgornıy İzmir'de*", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1972.

Ertesi sabah Podgornıy ve Sovyet heyeti beş yıl önce imzalanmış Türk-Sovyet anlaşması gereğince Aliağa'da Sovyet teknolojik desteği ile yapılan Türk Petrol üretim ve arıtma tesislerine gittiler. Gezide Dış İşleri Bakanı Bayülken'in yanı sıra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nezih Devres ve basın ordusu bulunuyordu. Podgornıy basın mensuplarına, "*Gazetecileri hepten selamlamak isterim, çünkü en güzel haberleri basından ediniyorum*" dedi.

Türkiye'nin kendi petrol kaynakları olsa da ülkede sadece 3 petrol üretim tesisi faaliyet göstermekteydi. Aliağa rafinerisinin faaliyete geçmesinden sonra ülkedeki petrol üretimi % 45 oranında artacaktı. Podgornıy, Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde bu tesisin yapımını, iki ülke arasındaki işbirliğini gösteren en önemli örnek olarak gösteriyordu. İnşaat yetkilileri Sovyet uzmanlarının çalışmalarından övgüyle söz ettiler. Podgornıy, tesisin özel konuklar için açtığı deftere şu sözleri not düştü: "*Aliağa'da büyük petrol üretim tesisinin yapımını yakinen görmüş olmam memnuniyet vericidir. Tesisin yapımında Sovyet uzmanlarının yer alması, Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında gelişen ekonomik işbirliği ve iyi komşuluk ilişkisinin bir göstergesidir. Sovyet yetkilileri, ülkelerinin ekonomik kalkınması yolunda çalışan emekçi Türk toplumunun çabasını ilgiyle karşılıyor. Türk toplumuna bu yolda başarılar diliyoruz*".

Podgornıy, tesisin yapımında çalışan Sovyet uzmanlarla da görüştü. Tesisin inşaatında görev alan Sovyet uzmanlarının sayısı 90'ı buluyordu. SSCB'de 93 oktan, Türkiye'de "Süper", SSCB'de 76 oktan, Türkiye'de ise "normal" olarak değerlendirilen benzin burada 1972 yılında üretildi. Kısa zamanda yılda 3 milyon ton petrol üretilecek proje faaliyete geçti. Bir sonraki yılda elde edilen üretim 4 milyon tona yükseltildi[624]. Aliağa petrol tesislerinin üretime geçişi 1984 yılına planlanmıştı. Bununla birlikte 1972 yılında yine Sovyet desteği ile Bandırma'da kükürt, Seyidişehir'de alüminyum üreten fabrikalar da yapılacaktı.

Türkiyeli bakan, Podgornıy'a, tesislerle ilgili geniş bilgi sundu. Konukların ziyareti esnasında, her gittikleri yerde havadan Türk Silahlı Kuvvetlerine ait bir helikopter de sürekli izlemekteydi. Podgornıy, Aliağa tesislerindeki depolardan birinin 6 Mayıs'da kullanıma açılacağını duyunca "*Anlaşılan ziyaretim biraz erken oldu*" cevabını verdi. Türk yetkililer de, "*Arzu ederseniz 6 Mayıs'a*

624 Kadımbekov Z., *Zdes Aziya vstreçaetsya s Evropoy*, Baku, 1982, s. 91.

kadar misafirimiz olabilirsiniz" karşılığını verdiler. İltifatlar için teşekkür eden Podgornıy Türk ve Sovyet işçileriyle de görüştü. Konukların şerefine bir yemek verildi.

Podgornıy tesislerle ilgilenirken kızı Natalya, Efes ve Kuşadası'na giderek turistik mekânları ve tarihî eserleri izledi, Meryem Ana abidesini ziyaret etti. Çok ısrar edilse de kutsal sudan içmedi. Kendisine "*Eğer bu sudan içerseniz tüm istekleriniz kabul olacak*" dense de inadından vazgeçmedi[625]. Efes "Antik Kent"i ziyaret ederek burada sergilenen tarihî kalıntılarla ilgili bilgileri aldı.

Konuklar, İzmir'den sonra İstanbul'a geldiler. Havaalanında onları İstanbul Valisi Vefa Poyraz, I. Ordu Komutanı Orgeneral Faik Türün, Belediye Başkanı Fahri Atabey ve diğer yetkililer karşıladı. SSCB İstanbul Başkonsolosu ve konsolos çalışanları da onları karşılayanlar arasında idi. Poyraz, Podgornıy'ın kızına bir demet çiçek sundu. Bando eşliğinde Garnizon komutanı Fikret Göknar ile birlikte tören kıtasını selamlayan Podgornıy, İstanbul'daki diğer yabancı ülkelerin başkonsolos ve konsolosları ile tanıştı. Konukların geçtiği güzergâh Türkçe ve Rusça pankartlarla süslenmişti. Şehir sakinleri de Sovyet heyetini selamladı. Heyet İstanbul ile tanıştı.

Podgornıy ve beraberindekiler Türkiye'nin büyük devlet müesseselerinden biri olan Maltepe Tütün Fabrikası'nı ziyaret ettiler. Gümrük ve Tekel Bakanı H. Özalp ve fabrika müdürü M. Başarol Podgornıy'a çalışma koşulları ile ilgili bilgi verdi. Özalp, Podgornıy'a bu ziyaretinden dolayı teşekkürlerini iletti. Podgornıy da gösterdikleri konukseverlikten dolayı fabrika yetkilileri ile Türk hükümet temsilcilerine şükranlarını bildirdi.

Aynı gün konuklar, 1970 yılında yapımına başlanan Avrupa ile Asya'yı birleştirecek köprünün çalışmalarını izlemek için vapurla Üsküdar'a geçtiler. Bayülken, Podgornıy'a köprünün inşaatıyla ilgili bilgi verdi, ardından da Büyük Anadolu Kulübü'nde öğlen yemeği yediler. Yemekten sonra Atlas ve Pimaş fabrikaları ziyaret edildi.

Natalya ise İstanbul'un gözde mekânı Kapalı Çarşı'yı gezmeye gitti. Esnaf O'nu "mavi hanım" olarak karşıladı. Natalya daha çok yorgan kılıfı ile ilgilen-

625 "*Natalya Ünlü "Adak suyu"ndan İçmek İstemedi*", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1972.

di, kuyumcuları gezdi, ancak para harcamadı[626]. O'nu Çarşı'nın tarihî Doğu Kahvehane`sine götürdüler ve Türk kahvesi ikram ettiler. Natalya, Çarşı'nın onur defterine duygularını aktardı. Daha sonra Sultan Ahmet Camii, Ayasofya Müzesi ve Toprakı Sarayı'nı ziyaret etti. Ayasofya'daki dilek deliğine parmağını geçirerek "*Bakalım isteklerim gerçekleşecek mi?*" diyerek dilek tuttu[627]. Ayasofya'da silahların sergilendiği kısmı birkaç saniyede geçti ve İsa Peygamber'in mozaiklerle yapılmış resmini bir hayli seyretti.

Natalya, Topkapı Sarayı'nda mehteran takımıyla karşılandı. Hazine dairesini gezdi ve bahçeden boğazı seyrettiğinde; "*Gözlerimi alamıyorum, insan baktıkça doyamıyor*" dedi. Gezinti esnasında birkaç kez dinlendi. Müze müdürüne bir kitap, üzerinde Lenin Mozolesi'nin resmî bulunan bir kutu ve kristal vazo hediye etti.

Podgornıy, Şale Köşkü'nde dinlendikten sonra kızı ile birlikte Dolmabahçe Sarayı'nı gezmeye gitti. Sarayın hemen hemen tüm odalarını dolaştı, tablolarla ilgilendi, Sultan Abdülaziz'in yatak odasının büyüklüğünden dolayı hayretini gizleyemedi. Saray müdürü onun bu şaşkınlığını görüp; "*Sultan Abdülaziz, güçlü, kuvvetli bir adamdı ve pehlivandı*" -dedi. Atatürk'ün yatak odasını ziyaret ederken, O'nun biyografisini çok iyi bildiğini belirtti. Sarayın konuk defterine şu notu düştü: "*Değerli sanat eserlerinin bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nı büyük ilgiyle gezdim*".

Ziyaretten sonra Tarabya Oteli'nde Bayülken, Podgornıy'ın şerefine bir yemek verdi. Liderler kısa birer konuşma yaptı.

Başbakan Nihat Erim, Podgornıy onuruna bir yemek verdi. Yemek yine karşılıklı kısa konuşmalarla başladı.

Podgornıy başkanlığındaki Sovyet heyeti İstanbul'dan törenle uğurlandı. Podgornıy'ı havaalanında Başbakan Erim, Bayülken, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Adnan Kural, İstanbul Valisi Vefa Poyraz, SSCB Büyükelçisi V. Grubyakov uğurladı. Podgornıy, havaalanında bir basın açıklaması yaptı. Açıklama-

626 "*Natalya Çarşıyı Gezdi, Ama Para Harcamadı*", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1972.

627 "*Natalya Podgornıy Ayasofya Müzesinde Dilekte Bulundu*", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1972.

da, ülkesine büyük bir memnuniyetle döndüğünü, yapılan görüşmelerin son derece verimli geçtiğini, iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerini pekiştirmeye yönelik ortak bildirinin imzalandığına işaret etti. SSCB'nin, Türkiye ile siyasî, ekonomik, ilmî teknoloji ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi taraftarı olduğunu bildirerek, Türk toplumuna saadet ve refah arzuladığını söyledi. Türkiye'de gördüğü konukseverliği asla unutmayacağını da belirterek Moskova'ya hareket etti[628].

Ziyaret sonucunda ortak bildiri ve 1972-1973 yıllarında karşılıklı kültürel değişimle ilgili program kabul edildi[629].

Türkiye basını Podgornıy'ın seferine özel önem veriyordu. Gazetelerin ilk sayfalarında Podgornıy'ın fotoğrafları, Türk yetkilileriyle yapılan görüşmeler, Esenboğa Havaalanı'nda gerçekleştirdiği basın toplantısı yer almıştı. Basında, Sovyet halkına duyulan saygıyı yansıtan yazılar yer alıyordu. *Milliyet* gazetesinde yer alan geniş bir yazıda, İstiklâl Savaşı'na Sovyet Rusya'nın yaptığı maddî, askerî ve diplomatik destek vurgulanıyor, Atatürk ve Lenin tarafından temelleri atılan birbirlerinin içişlerine karışmama, bağımsızlık ilkelerine saygı prensipleri yer alıyordu.

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazıda şöyle deniyordu: "*Sovyetler Birliği devlet başkanını burada selamlamaktan memnuniyet duyuyoruz. Türkiye, gerçekten de Sovyetler Birliği ile dostluk ve işbirliği yapmak niyetindedir*".

İki ülke arasında ekonomik ilişkiler büyük öneme sahipti. SSCB-Türkiye ilişkilerinin iyileşmesi olumlu bir gelişme idi ve etkisi sadece karşılıklı değildi. Akdeniz, Yakın ve Orta Doğu'daki duruma da etki ediyordu. Ziyaret esnasında SSCB yönetimi Kıbrıs'ta *Enosis'e* karşı olduğunu bildirdi[630]. Bu tutum Türkiye için son derece önem taşıyordu. Bu, Türk kamuoyunda Türk-Sovyet işbirliğine olumlu etki ediyordu.

İkili ilişkilerin geliştirilmesini, Sovyet devlet ve askerî yetkilileri de olumlu karşıladı. SSCB'nin kuruluşunun 50. yılı dolayısıyla düzenlenen son derece

---

628 "*N. V. Podgornıy vozvratilsya v Moskvu*", *Pravda*, 18 Nisan 1972, No: 109 (19617).

629 "*Sovmestnaya Sovetsko-Turetskaya Kommunike", Pravda,* 18 Nisan 1978, No: 109 (19617)

630 "*Rusya Enosis'e Karşı Olduğunu İlan Etti*", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1972.

görkemli toplantıda Sovyetler Birliği Komünist Partisi Yönetim Kurulu Genel Sekreteri L. İ. Brejnev gerçekleştirdiği konuşmada iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi[631].

Podgornıy'ın ziyaretinden hemen sonra, Nisan ayının 17'sinde Erim istifa etti. Gazeteler konuyla ilgili haber için şu başlığı atmıştı: "*Erim uçağa başbakan olarak bindi, istifa etmiş olarak indi*".

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, yeni kabinenin kurulması görevini 15 Mayıs'ta Millî Savunma Bakanı Ferit Melen'e verdi. Melen hükümeti, ülkedeki komünist ve sol örgütlere karşı yürütülen mücadeleyi güçlendirdi. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'nın tavsiyesine uygun olarak ülkeye sokulan yayınlar üzerindeki kontroller daha sıkı yürütülmeye başlandı. Bakanlar Kurulu, Türkiye İçişleri Bakanlığı'nın 12 Aralık 1972 tarihli A-1-91115-2-210345 No'lu mektubuna dayanarak 12 Aralık 1972'de Doğu Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nde yayınlanan "Yurtsever" adlı gazetenin ülkeye sokulmasını yasakladı[632].

Yönetimin el değiştirmesi Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesini etkilemedi. Hükümet programında SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine özel bölüm ayrılmıştı. 30 Haziran'da Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 7-4603 No'lu kararıyla iki ülke arasında ticaret anlaşmasının süresi bir yıl daha uzatıldı[633]. 24 Aralık tarihinde "İskenderun Demirçelik Tesisinin Büyütülmesi İle İlgili İşbirliği" anlaşması imzalandı. Aynı yıl, Sovyetler Birliği Metalürji Bakanlığı kanalı ile Türkiye'de çalıştırılmak gayesiyle Azerbaycan'dan 7 kişilik çevirmen gönderildi[634].

SSCB ile Türkiye arasındaki görüşmelerin gündemini Vietnam, Arap-İsrail savaşları, Sovyet-Amerikan ilişkileri oluşturdu. 1972 yılında Kremlin'de Brej-

631 Brejnev L. İ, *O pyatidesyatiletii Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik*, Moskva: Politizdat, 1972, s. 34.

632 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-5622*, TC BCA, 0308.01.02.292.99.22.

633 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-4603*, TC BCA, 0300.01.02.284.49.3.

634 *Upravlyayuşiy delami Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR S. Tatlıev–Ministerstvu vısşego i srednogo spetsialnogo obrazovaniya Azerbaydjanskoy SSR. 16.03973 g.,*ARDA, f.411, l.47, d. 148, vr. 4.

nev-Nixon görüşmesi gerçekleşti. Görüşme esnasında Brejnev ona karşısındaki sandalyeye oturmasını önerdi, ardından da Vietnam savaşı dolayısıyla ABD'yi suçlamaya başladı. Kendini toparlayan Nixon, ikili ilişkilerin geliştirilmesinden bahsetti ve sorunun bürokratların eline düşmesinin olumsuz sonuçlar doğuracağını söyledi. Bu sözleri gülümseyerek karşılayan Brejnev, "*Evet, çok haklısınız; bu adamlarla bir şey çözülemez, bir anda kâğıtların içinde kaybolur kalırız*" -dedi. Brejnev, Nixon'dan Sovyet radyo ve televizyonunda bir konuşma yapmasını rica etti. ABD başkanı bu teklifi kabul etti. Nixon konuşmasında, "*II. Dünya Savaşı yıllarında Leningrad'da Tanya adlı bir çocuğun tüm aile fertleri ölmüştü, artık hiçbir çocuğun benzer acıları yaşamaması için çalışmalıyız*" ifadelerini dile getirdi. Nixon'un bu konuşmasını izleyen Brejnev gözyaşlarına engel olamadı.

Sonraları San-Clemente'de Nixon'un evinde yemek yerken ABD başkanı Brejnev'e peynirle ekmek uzatır. Brejnev bu sahne karşısında gözlerinden yaş akarak ayağa kalkar ve Nixon'un elini dostça sıkarak şunları söyler: "*Ben duygusal biriyim. II. Dünya Savaşı esnasında ölen insanları unutamıyorum. Torunlarım için barış istiyorum*". Brejnev'e göre Sovyetler Birliği, dünyanın neresinde olursa olsun patlak veren en ufak bir olaya bile müdahil oluyordu ve bunda haklı idi. Nixon ise, Brejnev'in heyecanlı ve kararsız davranışları karşısında şaşırıyordu. Duygusallığı ise ona etki edebiliyordu.

Görüşmelerin birinde Brejnev, Kosıgin ve Podgornıy, KGB ajanları gibi Çin ile ABD'nin yakınlaşması konusunda Nixon'u adeta 3 saat boyunca sorgular. Nixon'a göre Brejnev, eski Rus çarlarının başaramadığını yapmak istiyordu. Nixon daha sonra hatıralarında şunları yazacaktı: "*Şayet Çarlık döneminde yaşasaydı "Büyük Leonid" olarak anılırdı*"[635].

Gerçekten de Brejnev döneminde Sovyetler Birliği, dış siyasetini temel gayelerinden vazgeçmeden yeni ortama uygun olarak başarılı bir şekilde gerçekleştiriyordu. Uluslar arası gerilimin azaltılması süreci, dış siyasetin yalnızca bazı metotlarında ve biçiminde bazı değişiklikler yapmıştı.

Bu dönemde Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlık süresi doldu. 6 Nisan 1973 tarihli TBMM'de yapılan oylamanın 15. turunda 69 yaşındaki asker kökenli devlet ve siyaset adamı, eski diplomatlardan ve Türkiye'nin SSCB'de Büyükel-

635 "*Nixon Brejnev'i Anlatıyor. Brejnev Önümde Ağladı*", *Hürriyet*, 13 Kasım 1982.

çiliği görevini başarıyla üstlenmiş Fahri Korutürk cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu. Korutürk, görüntü olarak uzun boylu, zayıf, geniş alınlı, sıcakkanlı, ancak ciddi birisiydi. Amaçsız ve konuyla alâkasız tek laf ettiği görülmemişti. 1920 yılında donanmada hizmete başlamış, 1932 yılında Askerî Deniz Akademisi'ni bitirmiş, donanmada üst düzey görevlerde bulunmuş, İtalya ve Almanya'da askerî deniz ataşeliği yapmış, 1957 yılında ise Deniz Kuvvetleri komutanı olmuştu. 1960-1964 yılları arasında Türkiye'nin SSCB Büyükelçiliği görevini yürütmüştü. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gelişmesine özel önem veriyor, özellikle de SSCB'nin Kafkasya'da Türkiye'nin dostu olmasını istiyordu. Fahri Korutürk, cumhurbaşkanı seçildikten sonra Melen Hükümeti istifa etti. Yeni hükümeti kurma görevi Sanayî ve Ticaret Bakanı Naim Talû'ya verildi. Nisan-Ekim ayları arasında görev yapan Naim Talû kabinesi, geçiş hükümeti olmasına rağmen Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin devamından yana idi.

17 Nisan 1973 yılında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki Karadeniz'de Türk-Sovyet sınırlarının belirlenmesi ile ilgili dört maddelik protokolu Türkiye Hükümeti adına Mustafa Kenanoğlu, Sovyetler Birliği adına P. K. Yermoşin imzaladı. Bu antlaşma 9 Eylül 1974 yılında Türkiye Bakanlar Kurulunun 7-8884 No'lu kararıyla onaylanarak yürürlüğe kondu[636].

Türkiye'ye Karşı Ermeni Terörü

Tüm bu olup bitenlere rağmen Türk-Sovyet ilişkileri pek yolunda gitmiyordu. Ermenistan'daki belirli çevreler ve aydınlar Türkiye'ye karşı düşmanca duygular besliyor, Türk-Sovyet işbirliğinin durdurulması için özel çaba sarfediyorlardı. Ülkedeki Komünist Partisi'nin yegâne egemen güç olmasına rağmen söz konusu bu Ermeni çevrelerinin iddiaları devlet siyasetinde hükümran olmasa da, etkisiz olduğu söylenemezdi. Ermenistan'da "Türk düşmanlığı" duyguları dur durak bilmiyordu. SSCB-Türkiye arasındaki ilişkilere engel olan faktörlerden biri de belirli Ermeni odaklarının yürüttüğü Türk karşıtı siyaset idi. 1970'li yılların başında Sovyet yönetimi yabancı ülkelerde yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a göç ettirilmesi politikasını sürdürmekteydi. Bu kapsamda İran'dan gelen 140 Erme-

636 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-8884*, TC BCA, 0308.01.02.320.608.

ni, Gümrü (Leninakan), Büyük Karakilise (Kirovakan), Aşağı Ahta (Razdan), Üçkilise (Eçmiadzin) ve Serdarabad (Oktemberyan) şehirlerine yerleştirildi. Onların karşılanması dolayısıyla Erivan garında büyük bir miting düzenlendi. Ermenistan SSC Bakanlar Kurulu Nezdinde Yurtdışından Gelen Ermenilerin Kabulü ve Yerleştirilmesi Komitesi Başkanı D. Oganesyan mitingde bir konuşma yaptı. Yalnızca 1970 yılında İran, Lübnan, Fransa, Irak, Bulgaristan, Romanya ve diğer ülkelerden Ermenistan'a 1200 kişi göç ettirilmişti. Yılın sonuna kadar 4000 Ermeninin daha ülkeye gelmesi bekleniyordu[637]. Gelenler anti-Türk olmanın dışında, Sovyet karşıtı Taşnaklardan ve diğer Ermeni ulusal çevrelerinden oluşuyorlardı. Bunlar, halk arasında Türkiye ve Türklük aleyhinde propagandalar yürütüyor, ırkçı duyguları kabartıyor, halklar arası ilişkileri zedeliyorlardı.

Bu tarihlerde Türkiye'nin Batı blokundaki bazı müttefikleri de Ermeni taleplerini yerine getiriyordu. Nisan 1971 da Fransa'nın Marcelle şehrinde sözde soykırım anıtı dikildi. O sırada Türkiye'nin Fransa Büyükelçisi Hasan Esat Işık, tepki olarak Paris'i terk etti[638]. Ancak bu diplomatik tepkinin pek etkisi olmadı.

Dış ülkelerde faaliyet gösteren Ermeni örgütleri, terörü acımasızca hayata geçirmeye başladılar. Terör saldırıları Türk diplomatlarını, bankalarını, havaalanlarını, garlarını, acentalarını, turizm acentalarını hedef alıyordu. Terör saldırılarının kronolojisi geniş, sonuçları ise korkunçtu. SSCB-Türkiye ilişkilerinin rayına girdiği bir sırada saldırılar Ankara'nın müttefiki ve dünyanın süper gücü Amerika'da cereyan ediyordu. Sultan Abdülhamid Sarayı'ndan çalınmış bir tablonun Türkiye'ye gönderilmesi toplantısına davet edilen Türkiye'nin Los-Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir 27 Ocak 1973 tarihinde Californiya eyaletinin Santa Barbara şehrindeki Baltimor Oteli'nin özel yemek salonunda Erzurum doğumlu 77 yaşındaki Gurgen Yanukyan tarafından silahlı saldırıya uğradı. Mehmet Baydar hastaneye götürülürken yaşamını itirdi. Henüz 30 yaşında olan Bahadır Demir ise St. Francis Hastanesinde hayatını kaybetti. Demir'in kafasından beş kurşun çıkarıldı.

---

637 "*Novıe grajdane sovetskoy Armenii*", *Kommunist*, Erivan, 25 Nisan 1970, No: 97 (10932).

638 Şimşir N. Bilal, *Ermeni Meselesi*, s. 338.

Yanukyan üç ay önce Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosluğu'na yolladığı mektubunda şunları yazmıştı: "*Bende, Sultan Abdülhamidin Sarayı'ndan çalınmış bir tablo var. Onu Türkiye'ye, sizlere hediye etmek istiyor ve sizleri bu amaçla Santa Barbara şehrine davet ediyorum. Burada beraber yemek yer, aynı zamanda yapacağımız bu küçük ve samimî toplantıda hediyeyi sizlere sunarım*"[639]. Daveti kabul eden başkonsolos ve yardımcısı Santa Barbara'ya gittiler. Sıcak bir şekilde karşılanan Türkleri, otelin özel yemek salonuna götürdüler. Oturduktan kısa süre sonra konuklarla Yanukyan arasında şiddetli bir tartışma çıktı, ardından da kurşunlar patladı. Garsonlar içeri girdiklerinde konsolosların kurşun yağmuruna tutulduğunu gördüler. Otel müdürü olay yerine geldi. Yanukyan otel müdürüne; "*Ailemden 26 kişiyi Türkler ve Ruslar öldürmüş, ben de intikamımı aldım dedi*". Ardından da polise telefon ederek; "*Bir tartışma sonucu iki kişiyi öldürdüm, gelip beni alın*" diyerek durumu anlattı.

Yanukyan, cinayeti planlamadan önce Santa Barbara'da yayınlanan *News Press* gazetesine bir mektup yollayarak, cinayeti açık bir şekilde işleyeceğini, polise teslim olacağını ve bunun dünya genelinde yeni ve farklı bir savaşın başlangıcı olacağını yazmıştı[640]. Mektupla birlikte gazeteye Ermenice yazılmış 119 sayfalık bir kitap da postalamıştı. Ancak mektubun katil tarafından cinayet işlendiği gün mü, yoksa daha önce mi posta kutusuna atıldığı veya başkası tarafından mı yollandığı belirlenemedi.

Yanukyan Ekim 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Suzan adlı bir Rus doktorla evlenmiş, bir süre Avrupa ülkelerinde yaşamış, daha sonra Amerika'ya taşınmış, hattatlık sanatı sayesinde kısa sürede zengin olmuş, kendisini de piyes, roman yazarı ve düşünür olarak tanıtmıştı. Olaydan önce Türkiye Başkonsolosluğuna: "*Yakında büyük bir şiddet olayı gerçekleşecek hazırlıklı olun*[641]" şeklinde, kimliği belirsiz bir mektup yollanmıştı.

Bu cinayet olayı mahkemeye intikal etti. Mahkeme, katilin idamına karar verdi, ancak sağlık gerekçeleri ve yaşının ilerlemesi dolayısıyla serbest bırakıl-

639 *"İki Konsolosumuz Tuzağa Düşürüldü", Milliyet,* 29 Ocak 1973.

640 "*FBI Ermeninin Suç Ortağını Arıyor*", *Milliyet*, 31 Ocak 1973.

641 "*Olaydan Önce Türkler Tehdit Edilmişti*" *Milliyet*, 30 Ocak 1973.

dı[642]. 31 Aralık 1984 yılında ise af yasasından yararlanarak tümden serbest kaldı ve kısa bir süre sonra öldü[643].

Olay, Beyaz Saray'da rahatsızlığa neden oldu. Başkan Nixon, yabancı temsilcilere karşı yapılan cinayetlerin bundan böyle Federal Soruşturma Bürosu tarafından yürütüleceğini söyledi[644]. O zamana kadar bu türden olayların soruşturmasını mahalli polis yürütüyordu. Meydana gelen bu olay bir "delilik" vakıası değil, California eyaletinde örgütlenmekte olan bir Ermeni terör örgütünün eylemlerinin parçası ve doğurduğu sonuç idi. Eyalette yaşayan Türkler haklı olarak hayatî tehlike ile karşı karşıya kaldıklarından endişeleniyorlardı. Ermeniler olaydan sonra Yanukyan'ı "ulusal kahraman" olarak ilan etti ve bunun propagandasını yapmaya başladı.

Türkiye Ermenileri patrikliği ve başpiskopos Sinork Kalustyan ise cinayeti "nefretle ve büyük hiddetle" itham etti[645]. Los Angeles'taki Ermeni Kulübü de olaydan dolayı utanç duyduğunu bildirdi[646].

Yaşanan olaya Los Angeles polisi gereken ilgiyi göstermedi. CIA'ya gelince olayı örtbas etme yolunu seçti. FBI şube başkanı Robert Ryan şu ifadeleri kullandı: "*Yakalanan ve ölenler için birşey söyleyemeyiz*". Basın ve medya kurumları da mahkemenin kararlarını etkilememek adına susmayı tercih etti.

Türkiye Dış İşleri Bakanı Bayülken, olayla ilgili bir açıklamada bulunarak yaşananlardan dolayı üzüntülerini dile getirdi. Ardından da ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi William Handley, Türk hükümetine baş sağlığı mesajlarını iletti ve olayı talihsizlik olarak nitelendirdi. Dış İşleri Bakanı Bayülken, 28 Ocak günü ABD'nin Ankara'daki Büyükelçisi Hendley'i Bakanlığa çağırdı. Bakan, görüşmede ABD'deki Türklerin mal ve can güvenliğinin sağlanmasını istedi. Aynı tarihte ABD'deki Türkiye Büyükelçisi Melih Esenbel, Amerika Dış İşleri

642 Armenian allegations: Myth and Reality. A Hadbook of Facts and Documents987; http://mksduduks.com/asala/index1.html; "*Bir Ermeni Amerika'da 2 Konsolomuzu Öldürdü*", *Milliyet*, 29 Ocak 1973.

643 "*ASALA ve Cinayetleri*", *Milliyet*, 28 Nisan 1988.

644 "*İki Konsolosumuz Tuzağa Düşürüldü*", *Milliyet*, 29 Ocak 1973.

645 "*Ermeni Partiği Cinayeti Şiddetle Takbih Etti*", *Milliyet*, 30 Ocak 1973.

646 "*FBI Ermeninin Suç Ortağını Arıyor*", *Milliyet*, 31 Ocak 1973.

Bakanı yardımcısı Ciscoy ile bir araya gelerek olayla ilgili hükümetinin tepkisini aktardı[647]. Ciscoy meslektaşına baş sağlığı mesajlarını ileterek gereken önlemlerin alınacağı konusunda söz verdi. Türkiye'nin BM'deki daimî temsilcisi, eski Dış İşleri Bakanı, öldürülen konsolos Mehmet Baydar'ın akrabası Osman Olcay, New York'da Amerikalı temsilcilerle görüşerek şunları söyledi: "*Türkiye'de İsrail Başkonsolosu'nun öldürülmesinden 10 dakika sonra İsrail Başkonsolosluğu'na gidilerek baş sağlığında bulunuldu, ancak Amerikalılardan böyle bir iyi niyet davranışı göremedik*"[648].

Bu tepkinin üzerine ABD Dış İşleri Bakanı William Rogers, Mehmet Baydar'ın eşine uzun ve saygılı bir mektup gönderdi. Bakan Roger, Bayülken'e de bir mektup yollayarak başsağlığı verdi. CİA'daki çalışmalar sonuçlanır sonuçlanmaz Türk yetkililere bilgi verileceği taahhüt ediliyordu. Türkiye'nin Konsolosluğu'nu ziyaret edenlerin fazlaca kalabalık olması nedeniyle hazırlanan taziye defteri Büyükelçi Melih Esenbel'in onayı ile sokakta bir masaya konarak ziyaretçilerin duygularını aktarması sağlandı. Çevredeki güvenlik tedbirleri artırıldı.

Olay TBMM'de de tartışıldı. Bayülken, Meclis'te yaptığı konuşmada Washington'daki büyükelçiye konuyu sürekli olarak gündemde tutmaları için talimat verdiğini belirtti.

Ermeni terör saldırıları Avrupa ülkelerinde de cereyan etti. 4 Nisan 1973 yılında Paris'teki Ermeni terör örgütleri aynı tarihte Türkiye Başkonsolosluğu ve hava yolları binaları karşısında bombalı saldırılar gerçekleştirdiler[649]. Her iki terör grubu saldırı eylemini polislerin gözü önünde hayata geçirerek kaçıp kurtuldu. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Temsilcisi Akbil, teröristlerin polisin gözleri önünde kaçmasından üzüntü duyduklarını açıkladı.

Ermeni teröristlerin başlıca amacı Türkleri sürekli korku altında tutmaktı. 26 Ekim 1973 tarihinde New York'ta bulunan Türk Haber Ajansı'na bir kutu postalandı. Kutudan Santa Barbara'da Türk diplomatlarını öldüren Gurgen Yanukyan terör grubunun mektubu ile bir bomba çıktı. Bomba, güvenlik birimlerince etkisiz hale getirildi.

---

647 "*Amerikan Elçisi*", *Milliyet*, 29 Ocak 1973.

648 "*FBI Ermeninin Suç Ortağını Arıyor*", *Milliyet*, 31 Ocak 1973.

649 "*Paris Konsolosluğu ve THY Saldırıya Uğradı*", *Milliyet*, 5 Nisan 1973.

Terörün başlaması ve şiddetlenmesi Türkiye için yeni sorunlar ortaya çıkardı. Ankara'yı en çok rahatsız eden konu ise, yeni dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin kurulduğu SSCB'nin cumhuriyetlerinden biri olan ve Sovyet liderlerinden izinsiz hareket etmeye herhangi bir yetkisi olmayan Ermenistan'ın meydana gelen olaylara gösterdiği yaklaşım, Ermeni halkının ve aydınlarının düşünceleri ve Güney Kafkasya'daki durum idi. SSCB'nin Kafkasya'da Türkiye için iyi bir komşu olma süreci, Ermeni yetkililerin asılsız iddiaları sebebiyle çok ağır yürüyordu. Türkiye, Kafkasya'daki durumu büyük bir titizlikle takip ediyordu.

Sovyet-Türkiye yakınlaşmasına engel olanlar yalnızca Ermeniler değildi. Bu yakınlaşma Batılı bazı devletleri ve blokları da rahatsız ediyordu. Onlardan birisi de CENTO idi. Bu teşkilat, Türkiye'deki tanınmış gazetelerin sahiplerine ve gazetecilere para vererek SSCB aleyhinde yazılar yazdırıyordu. Tuncay Özkan bu konuda şunları yazıyordu: "*CENTO içinde yürütülen araştırmalar esnasında istihbarat biriminin 1961-1974 yılları arasında SSCB aleyhinde yazı yazanlara ödediği paralar yüksek meblağlara ulaşmıştı. Türkiyeli birçok gazeteci, özellikle de sağ düşünceli gazetelerin sahipleri de dâhil bütün yazarlar istihbarat teşkilatının verdiği bu paraları alarak yazmışlardı*"[650].

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine engel olan faktörlere rağmen Türkiye, SSCB'yi iyi komşu, Kafkasya'daki dost ülke olarak görmek istiyordu. Güney Kafkasya'ya giden Türk heyetleri de bu gayeye hizmet ediyordu.

Moskova'daki Türkiye Büyükelçisinin Güney Kafkasya Gezisi

7-11 Ekim 1973 tarihinde Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi İlter Türkmen ve ataşe Metin Yapıncılar tanışma gayesiyle Güney Kafkasya'ya bir gezi düzenlemek için karar verdiler ve temaslara da Bakü'den başladılar. Gezi öncesinde Dış İşleri Bakanı T. Tahirova, Azerbaycan Komünisit Partisi Merkezî Komitesi Sekreteri Haydar Aliyev'e bir mektup yazarak bilgi verdi[651]. Konukların karşılanması ve ziyaretin olumlu geçmesi için gereken tüm önlemler alındı. Bu kapsamda

650 Tuncay Özkan, *Age,* s. 206.

651 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – TsK KP Azerbaydjana. 4.X973 g.,* ARDA, f.28, l2, d.75, vr. 63.

bir program hazırlandı[652]. Konukları Bakü Havaalanı'nda Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanlığı Protokol-Konsolosluk Şube Başkanı R. Abdullayev, Şube Birinci Sekreteri T. Nağıyev karşıladı ve İnturist oteline yerleştirildiler. Konuklar, akşam M. F. Ahundov Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyartosu'nda, ünlü opera yazarı ve bestecisi Üzeyir Hacıbeyli'nin "Leyli ve Mecnun" operasını izledi[653], 8 Ekim sabahı Bakü'nün tarihî ve önemli yerlerini ziyaret ettiler. Şirvanşahlar Sarayı, Azerbaycan Halı ve Halk Eğitim Müzesi, Kız Kalesi'ni gezdi, ardından da T. Tahirova tarafından kabul edildiler. İlter Türkmen, Azerbaycan gezisinden ve cumhuriyetin elde ettiği başarıları görmekten büyük memnuniyet duyduğunu belirtti[654]. Daha sonra Azerbaycan Tarih Müzesi ve Bakü Metrosunu ziyaret eden konuklar, akşam saatlerinde de M. Azizbeyov Devlet Dram Tiyatrosunda İlyas Efendiyev'in "Unutabilmirem" adlı piyesini izlediler. 9 Ekim günü Kültür Bakanı Z. Bağırov konukları kabul etti. Türk-Sovyet kültürel ilişkilerinde Azerbaycan'ın katılımı konusu tartışıldı. Konuklar daha sonra Sumgayıt şehrine gitti ve Şehir Sovyeti Başkanı F. Mustafayev tarafından şehirdeki sosyo ekonomik ve kültürel alanlarda kazanılan başarılar konusunda bilgi sunuldu. Boru üretim fabrikasını gezen konuklar, öğleden sonra Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Ş. Rasizade tarafından kabul edildi. Görüşmede T. Tahirova da bulundu. Yapılan sohbette Azerbaycan'ın Sovyet yönetimindeki tarihî süreci ve kazanılan başarılar (!) dile getirildi. Ardından da R. Mustafayev Azerbaycan Devlet Güzel Sanatlar Müzesi'nin gezisi gerçekleştirildi. Türkmen, müze özel defterine duygu ve düşüncelerini aktardı. Azerbaycan'ın el sanatına duyduğu hayranlığı gizleyemedi. Aynı günün akşamı ise konuklara Azerbaycan'la ilgili bir film izletildi. 10 Ekim'de Hazar Denizi ortasında açılan ve Neft Taşları adı verilen petrol üretim bölgesine götürüldüler. Tahirova, konukların onuruna bir yemek verdi. Ziyafette konuşan Büyükelçi Türkmen şunları dile getirdi: "*Azerbaycan ile tanışmak kısa süreli olsa da son derece ilginç ve etkili ol*du". Büyükelçi,

652 *Programma prebıvaniya posla Turtsii v SSSR İ. Turkmena v Azerbaydjanskoy SSR (7-11 oktyabr 1973 g.),*ARDA, f.28, l2, d.73, vr. 1-2; d. 75, vr. 5-6.

653 *Programma prebıvaniya posla Turtsii v SSSR İ. Turkmena v Azerbaydjanskoy SSR (7-11 oktyabrya),* ARDA, f.28, l2, d.73, vr. 1-2; d. 75, vr. 59-60.

654 *Spravka o prebıvanii Çrezvıçaynogo i Polnomoçnogo posla Turtsii v SSSR İltera Turkmena v Azerbaydjanskoy SSR (s 7 po 11 oktyabrya 1973 goda),* ARDA, f.28, l2, d.73, vr. 2-4.

Azerbaycan gezisinin verimli olduğunu bildirdi[655]. T. Tahirova, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Uluslar Arası İlişkiler Dairesine ve SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı P. Kozırev`e, Büyükelçi Türkmen'in Azerbaycan ziyareti konusunda geniş bir rapor sundu[656].

Konuklar 11 Ekim günü Tiflis'e uçtu, Tiflis, Batum ve Poti şehirlerinde bulundu[657], 12 Ekim günü Gürcistan SSC Bakanlar Kurulu Birinci Yardımcısı ve Dış İşleri Bakanı Ş. D. Kiknadze ile bir araya geldi. Taraflar arasındaki görüşmeler dostluk havasında geçti. İlter Türkmen aynı gün Tiflis Şehir Sovyeti Başkan Yardımcısı B. T. Lobjadze ile bir görüşme gerçekleştirdi. Şehir Sovyeti Başkan Yardımcısı Türk elçisine Tiflis'in gelişimiyle ilgili bilgiler verdi. Türkmen, ülkenin sosyal ve ekonomik durumunu yakından tanıma fırsatını yakaladı, ardından Gürcistan Devlet Müzesi, Pionerler (İzciler) Sarayı'nı ziyaret etti, Gürcistan Bilimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsü elemanlarıyla da bir araya geldi[658]. Yapılan görüşmelerde Türk-Sovyet ilişkilerinin mevcut durumu ve imkânları konusunda fikir teatisinde bulunuldu. Büyükelçilik heyeti, Azerbaycan'da ve Gürcistan'da kendilerine gösterilen yakın ilgiden memnun kaldı.

Türkiye'de 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi 450 sandalyenin 185'ini alarak birinci parti oldu. Bülent Ecevit, Ocak ayında bir koalisyon hükümeti kurdu. Ecevit'in hükümet programında SSCB ile ilişkilerin geliştirileceği bildirildi.

Ekim ayında Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun 50. yılı dolayısıyla Sovyet yetkilileri Türk devlet, hükümet ve parlamento yetkililerine kutlama mesajları gönderdi. Ankara'da düzenlenen kutlamalarda SSCB Adliye Bakanı V. İ. Terebilov başkanlığında bir Sovyet heyeti bulundu. Terebilov'un yaptığı görüşmeler Türk-Sovyet ilişkilerinin yükselen gelişim seyrini gösteriyordu.

---

655 *Otçet o rabote Ministerstva İnostrannıh Del Azerbaydjanskoy SSR za 1973 god,* ARSSA, f. 1, l. 61, d56, vr. 99.

656 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR, T. Tairova – zaveduyuşemu otdelom zarubejnıh svyazey TsK KP Azerbaydjana tov. Djebrailovu E. F, zamestitelyu ministra inostrannıh del SSSR tov. Kozırevu P. S. 17.X973 g.,*ARDA, f.28, l2, d.73, vr. 1.

657 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR, T. Tairova – TsK KP Azerbaydjana. 4 oktyabrya 1978 g,* ARDA, f.28, l2, d.75, vr. 63.

658 "*Türkiye Sefiri Tiflis'te*", *Kommunist* (Gürcüce), 13 Ekim 1973, No: 240 (15757).

İki ülke arasında demiryolu ulaşım seferlerinin başlatılması için Ankara'da toplanacak karayolları karma komisyonu, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 20 Aralık 1973 tarihinde onaylandı[659]. 29 Aralık 1973 tarihinde ise SSCB ile Türkiye sınırlarının yeni şeklini belirleyen antlaşma imzalandı.

Sovyetler Birliği ile işbirliği, Türkiye'nin Batı Bloku'ndan kopması anlamına gelmiyordu. Türkiye'nin askerî gücünün artırılması için dış yardımlar devam ediyordu. ABD, Ankara'ya 1973 yılında 69 milyon dolar, Federal Almanya Cumhuriyeti ise 67 milyon mark yardım ayırdı[660]. Türkiye ile SSCB arasında 8 Ekim 1937 yılında imzalanan ticaret anlaşmasına ilave edilen 22 Şubat 1974 tarihli 15. Ek Protokol'e uygun olarak, SSCB Türkiye'ye, 1 Nisan 1974-31 Mart 1975 tarihine kadar 119 çeşit ürün ihraç edecek, karşılığında Türkiye'den 26 tür ürün alacaktı[661].

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın 20 Şubat 1974 tarihli önerisi gereğince Bakanlar Kurulu 6 Mart 1974 tarihli kararıyla, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği bünyesinde Basın-Yayın ve Turizm Müşavirliği'nin oluşturulması kararını verdi[662]. Bu olay, SSCB'de Türkiye'nin daha iyi tanıtılması ve turizm ilişkilerinin gelişmesini gaye edinen adımlardan biri idi.

Bakanlar Kurulu, 1 Nisan 1974 tarihli ve 7-7988 No'lu kararıyla iki ülke arasındaki ticaret anlaşmasının süresini bir yıl daha uzattı[663].

SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi V. F. Grubyakov ile Türkiye Dış İşleri Bakanlığı, Kültür Dairesi Başkanı Semih Güven arasında imzalanan 1974-1975 yıllarına ait kültürel ilişkiler programını Mayıs 1974`te onayladı. Protokol, iki ülke arasında bilim, turizm ve spor heyetlerinin karşılıklı temaslarını, sinema, tiyatro ve müzik elçilerinin ziyaretlerini, sinema festivallerinin düzenlenmesini içeriyordu.

---

659 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-7622*, TC BCA, 0308.01.02.30900.7.

660 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c. 4, Ankara, T.B.M.M. matbaası, 1974, s. 529.

661 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-7988*, TC BCA, 0300.01.02.3126.5.

662 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-7862*, TC BCA, 0308.02.31112.

663 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı. Kararname, Sayı: 7-7988*, TC BCA, 0308.0102.3126.5.

KGB'nin Kıbrıslı Rumlara Gizli Silah Satışı

SSCB'nin Akdeniz-Basra Körfezi-Hint Okyanusuna Çıkış Denemesi

Ecevit'in iktidara gelmesinin hemen ardından dünyada petrol krizi ortaya çıktı. Türkiye ekonomisi büyük bir buhranla karşılaştı. SSCB'deki durum da kötüleşti, ekonomik kriz yaşandı.

1974 Nisan-Mayıs ayları arasında Ege Denizi'nin kuzeyindeki adalardan birinde yapılan aramalarda petrol bulunması, Türk-Yunan ilişkilerini daha da kötüleştirdi. Ada'nın kime ait olduğu durumu Yunan Hükümeti tarafından sorgulanmaya başlandı. Türkler petrol arama faaliyetlerine başladı, bu da gerilimi iyice tırmandırdı. Ordular teyakkuz duruma geçirildi. Böyle bir ortamda, Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir anlaşmadan söz etmek imkânsızdı. İki ülke arasındaki mevcut Kıbrıs problemine yeni bir gerilim konusu daha ilave oldu.

Böyle bir ortamda Sovyetler Birliği, Kıbrıs'taki komünistlerle sıkı işbirliği içindeydi. Haziran 1974'te Ada'daki durum daha da kötüleşti. Kıbrıs Komünist Partisi AKEL'in Genel Başkanı Ezekias Papaioannu, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nden, AKEL yönetimini, kendi özel korumalarını, diğer devlet ve siyasî yetkililerini, ırkçı EOKA-2 örgütünün teröründen korumak için kendilerine acilen silah yardımı yapılması için ricada bulundu.

Çağrı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nde tartışıldı ve silah sevki için karar alındı, KGB'ye gereken talimatlar verildi. 13 Haziran 1974 tarihinde KGB "Walter" marka 100 tabanca ile 2500 mermiyi gizli yollarla Kıbrıs'a ulaştırıp 4 Temmuz'da AKEL'e teslim etti[664]. Parti emrinin yerine getirilmesi için KGB Başkanı Y. V. Andropov 8 Temmuz 1974 tarihli 1853-A No'lu çok gizli bir mektupla SSCB Merkezî Komitesi'ne bilgi aktardı[665]. Andropov mektubunda, KGB'nin, Parti'nin tüm emirlerini hayata geçirecek güce ve imkânlara sahip olduğunu bildirdi.

---

664 *Predsedatel Komiteta Gosudarstvennoy Bezopasnosti SSSR Yu. V. Andropov-TsK KPSS. 8 iyulya 1974 g. Soverşenno sekretno,* RGANİ, f. 89, op. 51, d. 30, l. 1.

665 Aynı belge.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin AKEL'e yaptığı silah yardımı yalnızca ideolojik bağlardan ve parti kardeşliğinden kaynaklanmıyordu. Bu hareket kendi içinde Sovyetler Birliği'nin kendi özel hesaplarını barındırıyordu. SSCB, bir yandan Kıbrıs'ın içişlerine kaba bir şekilde müdahale ederken, diğer yandan da BM kararını göz ardı ederek bölgeye silah sevkiyatı yapıyordu. Kıbrıs'a Sovyet yapımı yerine Doğu Almanya Demokratik Cumhuriyeti yapımı "Walter" marka silahların yollanması boşuna değildi. Sovyet Hükümeti, bu işlerin ortaya çıkması durumunda kendine yöneltilecek tenkitlerden yakasını kurtarmak gayesiyle Berlin'i diplomatik siyasî hedef tahtasına çeviriyordu. SSCB ile ABD arasındaki gerginliğin zayıfladığı, nükleer silahlar konusunda mutabakat sağlandığı bir zamanda NATO'nun eksik ve zayıf tarafları kendini gösterdi. Washington'la Moskova arasındaki gergin olan ilişkilerin zayıflatılması konusunda, enerji ve petrol buhranında NATO içinde anlaşmazlıkların meydana gelmesi, durumu kötüleştirdi. NATO içinde oluşan anlaşmazlıklar, teşkilatın varlığı ve temel prensipleri olan kolektif güven, karşılıklı güven, demokrasi ve uzlaşma ile ilgili değildi. Oluşan bu durumda başta SSCB olmak kaydıyla Varşova Paktı ülkeleri, ekonomik buhrana rağmen askerî güçlerini her geçen gün biraz daha artırıyordu. Askerî etkilerin yoğunlaştığı bölgelerden biri de Akdeniz bölgesi idi. SSCB, Akdeniz'de bırakınız nüfuzlarının zayıflamasını hatta onu sürekli artırmaya çalışıyor ve bunun için de her yola başvuruyordu. Bu vasıtalardan birisi de Kıbrıs problemi idi. SSCB, Kıbrıs problemini alevlendirmekle Türk-Yunan gerginliğini savaş noktasına taşıyarak kendi arzularına ulaşmak istiyordu. Akdeniz'deki donanma gücünü de artırarak Avrupa'nın güneyinde, Afrika'nın kuzeyinde, Yakın ve Orta Doğu bölgesinde nüfuz kazanmaya ve sıcak denizlere giden yolları kontrolleri altına almaya çalışıyordu. Akdeniz bölgesi iki sistem arasında soğuk savaşın yapıldığı meydan hâline gelmişti. Gerginliğin zayıflatılması süreci devam ederken SSCB, Akdeniz-Basra Körfezi-Hint Okyanusu yolunu ele geçirmek için genişleme siyasetini artırdı. Hindistan'la yaptıkları anlaşmalardan az sonra Bangladeş'te meydana gelen olaylar, Pakistan'ın parçalanması, Mısır, Irak ve Suriye ile geliştirilen iyi ilişkiler, bu ülkelere Sovyet silahlarının satışı bu gayenin elde edilmesine yönelmişti.

Böylelikle NATO'nun güney kanadını oluşturan Türkiye'nin bulunduğu Orta Doğu bölgesi ise patlamaya hazır barut fıçısına dönmüştü[666]. Bu fıçı her an patlayabilirdi. SSCB Kıbrıs probleminden faydalanarak bölgedeki stratejik arzularını gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Suriye ve Irak'ta nüfuzunu güçlendiren Sovyetler Birliği, NATO'nun güney kanadını tehdit ediyordu. SSCB, Türkiye'ye komşu olan ülkelere silah satarak onu adeta demir perde gibi çembere alıyor, NATO için tehlike oluşturuyordu. SSCB ve müttefiklerinin askerî gücünü artırmaları ile birlikte Sovyetlerin Arap ülkelerine silah satması, durumu daha da ciddileştiriyordu.

Yunanistan'ın Ege'deki faaliyetleri, hızla silahlanarak güç dengesini Türkiye'nin aleyhine bozma ve Kıbrıs'taki Türk varlığını yok etme çabalarına girişmesi de asıl tehlike kaynaklarının başında geliyordu. Türkiye'ye karşı tehditler gitgide artıyordu. Komünist emperyalizm, Türkiye'yi parçalamak için tüm gayretiyle çaba sarf ediyordu. Totaliter sol örgütlerin Türkiye'ye yönelik yürüttüğü bölücü faaliyetler, iki kutup arasında yürütülen yıkıcı ideolojik mücadele Türk hükümetlerinin daha faal bir dış siyaset izlemesini ve savunma sistemini güçlendirmesini zarurî kılıyordu.

Türkiye, dünyanın iki zıt kutuplu sistemine malik devletler arasında çeşitli ekonomik ve ideolojik menfaatlerin çarpıştığı bir bölgede olduğundan, burada yürütülen mücadele de bu nispette korkunçtu. Türkiye, yalnızca bölgede değil, Japonya'ya kadar uzanan bir alanda demokrasi ile idare edilen bir ülke olduğundan Doğu ve Batı blokları arasında yürütülen savaş alanına dönmüştü. 1970'li yılların başında Yakın ve Orta Doğu'da petrol savaşları ve hızla silahlanma daha da tırmandı. Bölgedeki petrol dünya siyasetinde son derece önemli rol oynuyordu.

Böyle bir dönemde Türkiye savunma ve dış siyasetle ilgili problemlerini hassas jeostratejik durumunu göz önünde bulundurarak hallediyor ve kendine yönelmiş tehditlere engel olmaya çalışıyordu. Atatürk'ün "Yurtta barış, dünyada barış" sloganı, olayları oturup beklemek anlamına gelmiyordu. Türkiye, komşuları ile ilişkilerini devam ettirmekle birlikte güvenliği için oluşan tehditleri de bertaraf ediyordu. Bu zamanlarda Türkiye'nin savunma güvenliğini tehdit eden en büyük problem Kıbrıs'a yapılan Yunan müdahalesi, Enosis iddiaları, kanlı

666 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c. 4, s. 535.

terör olayları ve Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma politikasından kaynaklanıyordu.

Kıbrıs Hükümeti, 2 Temmuz 1974 tarihinde 650 kişilik suikastçı Yunan subaylarından oluşan bir timin 20 Temmuz tarihine kadar Ada'dan çıkarılmasını emretti. Ancak cunta bu talebi geri çevirdi ve ardından da açıkça savaş naraları atmaya başladı. Temelleri 1950'lerde atılan ve cuntanın emriyle hareket eden gizli EOKA terör örgütü, 15 Temmuz'da Kıbrıs yönetimini devirme ve Makarios'u öldürme planını devreye soktu. Darbeciler, Lefkoşa ve diğer şehirlerde yönetimi ellerine geçirdiler, Nikos Sampson'u Kıbrıs'ın cumhurbaşkanı ilan ettiler, ancak Makarios'a yönelik suikast girişimleri başarısız oldu. Ada'da yaşayan Türklere yönelik toplu katliamlar hayata geçirildi. Türkler kadın erkek, çoluk çocuk demeden acımasızca katledildi. Kıbrıs Türklerinin fizikî varlığı ve Ada'nın geleceği için tehlike oluştu. Böyle bir ortamda Ada'daki Yunanistan, İngiltere ve Türkiye üslerinde gerginlik baş gösterdi. Yunanistan'ın saldırgan tavırları Türkiye'nin harekete geçmesine sebep oldu. Türk hükümeti yoğun diplomatik adımlar attı. 9 Temmuz günü Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Turan Güneş Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Vasili Grubyakov'u bakanlığa davet etti. Bir saat kadar süren görüşmede Kıbrıs problemi müzakere edildi[667]. Bakan, Ada'nın Yunan askerlerinin denetimine bırakılmayacağını kesin bir dille Sovyet tarafına duyurdu. Grubyakov, görüşmeden çıktıktan sonra gazetecilere, Kıbrıs konusunda karşılıklı fikir teatisinde bulunduklarını, çok samimi ve yararlı bir görüşme olduğunu aktardı. Büyükelçi, "*Görüşme konusunda bir açıklama yapamam, detaylar hakkında herhangi bir şey söyleyemem*." dedi.

Türkiye, bu tür görüşmeleri Batılı müttefikleriyle de yapıyordu. Türkiye, 16 Temmuz günü Kıbrıs'ın statüsünün değiştirilmesine asla izin vermeyeceğini ve Yunanistan'ın askerî müdahalesine gerekli cevabı vereceğini bildirdi. Türk kamuoyunda herkes "*Yavru Vatan tehlike ile karşı karşıyadır*" diyerek ayağa kalktı. Ülke genelinde yapılan gösterilerde Kıbrıslı Türklerin katliamının önlenmesi ve onların korunması için gereken acil tedbirlerin alınması isteniyordu. Halk tarafından "Karaoğlan" olarak adlandırılan Bülent Ecevit'in Avrupa ülkelerine yaptığı başvurular ve seyahatleri problemin barışçı yollardan çözülmesi konusundaki ümitleri kırdı. Böyle olunca da Türkiye kesin adımlar attı. TBMM, 18

667 "*Güneş Sovyet Büyükelçisi Grubyakov ile Görüştü*", *Barış,* 10 Eylül 1974.

Temmuz günü yaptığı toplantıda gerekirse konunun, askerî seçenek de dâhil, halledilmesi konusunda hükümete yetki verdi. Bu kararın alınmasında Türk halkının ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iradesi müstesna rol oynadı.

Yunanistan, bu durum karşısında seferberlik ilan etti. Ordusunu Türkiye sınırına yığdı. Diğer devletler de harekete geçti. ABD ve İngiltere, Akdeniz'in doğu bölgesinde deniz kuvvetlerini topladı. ABD, Kıbrıs'taki Yunan darbesini kesin bir dille kınadı.

Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'deki donanması teyakkuza geçti. SSCB darbe öncesinde cuntayı tenkit ederek Kıbrıs'ın içişlerine karışmakla suçladı ve Kıbrıs'daki meşru hükümeti savundu. SSCB'nin tavrı, SİTA'nın 16 Temmuz tarihli haberinde yayınlandı. Beyanatta, Yunan subaylarının isyanının devam ettiği, BM üyesi ve bağımsız bir devletin içişlerine dışarıdan müdahale olduğu, BM tüzüğüne aykırı hareket edildiği vurgulanıyordu. Beyanatta ayrıca, Yunanistan hükümetinin Ada'daki olaylara güya karışmadığı ve bunu saklamaya çalıştığı da vurgulanıyor, darbenin NATO tarafından planlandığı ve dış müdahalenin durumu daha da kötüleştirdiği kaydediliyordu. Sovyetler Birliği, beyanatında Kıbrıs halkının kendi kararını ortaya koyacağına olan inancını da dile getiriyordu[668].

Makarios'un ricası ve isteği üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi Ada'nın durumunu görüştü. Konseye üye ülkelerin ekseriyeti cuntanın hareketini kınayarak yasal hükümetin tekrar işbaşına geçmesini istedi. Ancak bu talepler Ada'daki duruma pek etki etmedi ve Türklere karşı yürütülen katliamları durduramadı. Kıbrıs'ın garantör ülkeleri, yaşanan olaylar karşısında seyirci kalmışlardı. Türk kamuoyunda ise sinirler iyice gerilmişti. Türkiye'nin resmî çevreleri, İstiklal Savaşı'ndan sonra yaşanan ve dönemin en zor kararını vermek için yol ayrımına gelmişlerdi. Ada'ya müdahale edilsin mi, edilmesin mi? Ada'ya ordu sevk edilirse, Türkiye'ye karşı birçok diplomatik, siyasî ve ekonomik problemlerle birlikte uluslar arası baskılar da artacaktı. Böylesi bir durum müttefikleri ile ilişkilerini de bozabilirdi. Ada'ya asker çıkarılması daha kötü sonuçların oluşmasına sebep olabilirdi.

---

668 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1974 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1975, dok. No: 45, s. 120-121.

Oluşan süreç Türkiye'nin Ada'yı kaybetmesine doğru gidiyordu. Bu da Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin konumunun sarsılması ve millî güvenliğinin tehdit altına girmesi anlamına geliyordu. Kıbrıs, Türkiye için stratejik ve güvenlik konusu idi. Türkiye Ada'yı asla kaybedemezdi. Problemin barış yoluyla halledilmesi ise adeta imkânsız hâle gelmişti. Yunan subaylarının darbesi sonucunda Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve hükümranlığı tehlike altına girmişti. Türklere karşı yürütülen soykırım şiddetleniyordu. Ada'daki Türkler yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardı. Türkiye ise Türklerin bu durumuna asla kayıtsız kalamazdı. Sokaklara dökülen Türk kamuoyu; "*Yavru Vatan dardadır!*", "*Hükümet yapmazsa, halk yapar!*" sloganlarını haykırıyordu. Ecevit'in koalisyon hükümeti sonunda kesin kararını verdi.

12. Bölüm
Kıbrıs Barış Harekâtının Sovyet-Türkiye İlişkilerine Etkisi

Kıbrıs Çıkarması. Sovyetlerin Kıbrıs Sorununa İlişkin Uluslar Arası Barış Konferansı Önerisi

Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'la 1959'da imzaladığı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ile ilgili garantörlük hakkını kullanarak, 20 Temmuz 1974 tarihinde Ada'ya çıkarma yaptı. Başbakan Bülent Ecevit "*Ayşe'yi tatile gönderin*" (Ayşe, Dış İşleri Bakanı Turan Güneş'in kızı idi–M.K.) parolası ile Türk ordusunun Ada'ya çıkarma harekâtına başlamasına onay verdi. Genelkurmay Başkanı Semih Sancar, hükümetin kararı gereğince ordunun Ada'ya çıkarma yapması emrini verdi. 20 Temmuz günü Yunanlıların hiç beklemediği sarp kayalıklardan Türk birlikleri Ada'ya çıkmaya başladı. Çıkarma, hava ve deniz kuvvetleri tarafından yürütülüyordu.

Aynı gün Ecevit ile Sancar radyoda birer konuşma yaptılar. Ecevit konuşmasında; "*Sadece Türklere değil, Rumlara da barış götürmek için gidiyoruz*" mesajını verdi. Ecevit'e göre Türk Millî İstihbaratı, Kıbrıs olaylarıyla ilgili önemli bilgiler vermemişti. Kıbrıs Barış Harekâtı, Başbakanın kendisinin, Dış İşleri Bakanlığı'nın elde ettiği istihbarî bilgiler, diplomatik temaslar ve basına yansıyan bilgilere dayanarak uygulamaya konulmuştu[669].

Ada'da Yunan silahlı güçleriyle Türk birlikleri arasındaki çatışmalar şiddetlendi. Türkiye'nin Ada'ya çıkarma yapmasının askerî-stratejik gerekçeleri ile birlikte hukukî-siyasî ve manevî gerekçeleri de bulunuyordu. Barış harekâtı öncelikli olarak hukukî-siyasî esaslara dayanıyordu. Türkiye, Kıbrıs'ta garantör devletlerden biriydi. Yaşanan kanlı olaylara engel olunmasında sorumluluk taşıyordu. İkincisi, Kıbrıs'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasıyla ilgili Birleşmiş Milletlerin ilgili kararları mevcuttu. Bu kararların hayata geçirilmesinde garantör devletlerin de yükümlülükleri vardı.

Barış harekâtının manevî yönleri de vardı. Ana Vatan Türkiye, Yavru Vatan'da yaşayan Türklerin güvenliğinden sorumluydu. Kıbrıslı Türkler, Türkiye'ye kurtarıcı gözüyle bakıyordu. Çıkarmanın gecikmesi Kıbrıslı Türklerin yok olmasına yol açabilirdi. Gerçekte ise Türkiye için başka bir çıkış yolu da kalmamıştı. Yüzyıllar boyu üç kıtaya adaletle hükmeden, yönettiği top-

669 Tuncay Özkan. *Age,* s. 274.

raklar üzerinde eşi görülmemiş bir dünya uygarlığı kuran ve tarihe yön veren Türk ulusunun bir kısmı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya idi. Türkiye'nin bu konuda taviz vermesi veya seyirci kalması her açıdan felâketle sonuçlanabilirdi.

Barış Harekâtı'nın gerçekleştirilmesinin uluslar arası gerekçeleri de vardı. Harekâta, mevcut uluslar arası siyasî ortam da etki etti. Kıbrıs'ta garantörlük haklarına sahip devletlerin ve diğer büyük güçlerin Ada'da yaşanan olaylara yaklaşımı sinir bozucu idi. Onlar katliamlara neden olan olaylara engel olamadılar. NATO ülkeleri ve ABD ise Yunanistan'ı cezalandırarak haddini bildirmeye çalıştı. SSCB, NATO'ya dâhil ülkeler arasında patlak veren ihtilafları derinleştirme taraftarı olsa da Batı dünyasının tepkisiyle karşılaştı.

Barış harekâtı ciddi sonuçlar doğurdu. Kıbrıs çıkarması, Ada'daki Türklerin soykırımına engel oldu. Türk ordusu Rumları da faciadan kurtardı. Barış harekâtı Kıbrıslı Türklerin adeta yeniden doğum günü oldu. Bu harekât yapılmasaydı Ada'daki Türkler yok olup gidecekti. Çıkarma, Yunanistan'ın Ada'yı kendisine bağlama niyetini gerçekleştirmeye müsaade etmedi. Ada'da yeni bir durum oluştu ve başkent iki kısma ayrıldı. ABD'nin karşı çıkmasına ve defalarca uyarmasına rağmen Yunan subaylarının Enosis'i hayata geçirmek amacıyla yürüttükleri politika, macera girişimi iflas etti. Askerî yönden Yunanistan'dan daha güçlü olan Türkiye, Ada'nın bir kısmını kendi kontrolü altına aldı. Türk askerî birlikleri güvenliği sağlamak amacıyla Ada'daki iki kesimi birbirinden ayırdı. Irkçı Yunan albaylarının cunta rejimi devrildi.

Barış harekâtından sonra Ecevit *Kıbrıs Fatihi* ilan edildi. O, İsmet İnönü ve Süleyman Demirel'in yapamadıklarını büyük bir cesaretle gerçekleştirdi. Türkiye'nin Batı karşısında eğilmediğini kanıtladı ve Türk milletinin başının aşağı olmasına müsaade etmedi. Ecevit'in bu girişimi Türkiye'de toplumun kendine güvenini ve inancını güçlendirdi. Türkiye'nin Kıbrıs'tan çekilerek zayıflık göstermesi, kendi bölgesinden açık denizlere çıkışını kaybetmesi anlamına gelecekti. Ülke, askerî ve stratejik açıdan büyük bir felâketle karşılaşmış olacaktı. Akdeniz'in doğusunda büsbütün yeni bir jeosiyasî durum oluşacaktı. Türk hükümetinin, ordusunun ve milletinin kararlı ve yekvücut hareket etmesi tüm bu oyunları boşa çıkardı. Harekât, Türkiye açısından tarihî bir adım, olay ulusal bir zaferdi.

Kıbrıs çıkarmasının ülke içinde ve dışındaki yankıları büyük oldu. Alparslan Türkeş, Milliyetçi Hareket Partisi'nin kurultayında olayı şöyle değerlendiriyordu: "*Bugünden itibaren hiç kimse Türklüğün yükselişine ve ikinci Ergenekon'un oluşmasına engel olamaz. Türk bayrağı bugün Kıbrıs'ta dalgalanıyor, yarın nerede dalgalanacağını kimse bilemez*". Türkeş'in aksine diğer siyasiler harekâtın Türkiye üzerinde yeni baskıların oluşturacağı endişesini taşıyordu.

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, BM Güvenlik Konseyi'nin konuyu görüşmek üzere 2 Temmuz 1974 tarihli mektubuyla toplanmasını istemişti. Güvenlik Konseyi, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs'la ilgili 353 numaralı kararını kabul etti. Konsey, tüm devletleri Kıbrıs'ın bağımsızlığına, hükümranlık haklarına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye ve çatışan tarafları da ilk adımda ateşkesi ilana ve durumu zora sokacak girişimlerden kaçınmaya davet ediyordu. Kıbrıs Cumhuriyetine karşı dış askerî müdahaleyi derhal durdurmayı, Ada'daki yabancı askerî güçlerin uluslar arası anlaşmalar uyarınca çıkarılmasını talep ediyordu. Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'yi vakit kaybetmeden bölgede barışın yeniden oluşması için Kıbrıs'taki yasal hükümetin yeniden duruma hâkim olması gayesiyle görüşmelere başlamasını, tüm tarafları Ada'daki durumun yeniden kendi normal düzenine kavuşturulması için BM barış gücüyle işbirliğine davet ediyordu.

Bu sırada Ajans Frans Pres, SSCB silahlı kuvvetlerinin ortaya çıkan durumla ilgili olarak alarma geçirildiği haberini yaydı. Haberin yayılması üzerine Avrupa'daki NATO güçleri de teyakkuz durumuna getirildi. 21 Temmuz günü SİTA haber ajansı Ajans Frans Press'in haberinin asılsız olduğunu bildirdi[670]. Yapılan açıklamada, geçen süre içinde durumun daha da kötüleştiği, daha tehlikeli bir boyuta ulaştığı, Yunan ordusunun bağımsız Kıbrıs devletine karşı saldırgan hareketlerini devam ettirdiği kaydediliyordu. NATO'ya üye bazı devletlerin darbecileri savundukları, buna karşılık Ada'nın yasal cumhurbaşkanı Makarios'u destekler nitelikte hiçbir açıklama yapmadıkları da vurgulanmaktaydı. Açıklamada, Türkiye'nin Ada'ya asker çıkarmasına dikkat çekilerek şöyle deniyordu: Türkiye, Ada'ya asker çıkardıktan sonra isyancılarla Türk birlikleri arasında çatışmalar sürmektedir. Türk hükümetinin, bu adımı, Ada'da yaşayan Türk

670 "*Zayavlenie TASS. K sobıtiyam na Kipre*", *Pravda*, 21 Temmuz 1974, No: 202 (20441).

toplumunu korumak zarureti dolayısıyla attığı, diyalog için bütün kapıların kapanmasından dolayı buna mecbur kalındığı vurgulanıyor, Türk Hükümetinin Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumak niyetinde olduğu dile getiriliyordu. Beyanatta, Yunan çevrelerinin yardımı ile Kıbrıs'ı ele geçirmeye çalışan güçlerin iflas ettiği vurgulanıyor ve acilen gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu[671].

22 Temmuz'da çatışmalar durduruldu. Yunanistan'da askerî cunta, ülke içinde kargaşaya, uluslar arası alanda da tecride maruz kaldığından istifa etti. Yönetime Konstantin Karamanlis başkanlığındaki siviller geldi. Aynı gün Kıbrıs'ın işgalci cumhurbaşkanı Sampson görevinden uzaklaştırıldı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığı yetkileri geçici olarak parlamento başkanı Glafkos Klerides'e verildi.

BM Güvenlik Konseyi'nin 353 numaralı kararının uygulanması durduruldu. 25 Temmuz'da Cenevre'de Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dış İşleri bakanları görüştü. Ancak görüşmelerden hiçbir sonuç çıkmadı. Ateşkesle ilgili antlaşma bozuldu, yabancı güçler Ada'dan çıkarılamadı.

Sovyetler Birliği, böyle bir ortamda, BM Güvenlik Konseyi'nin acilen toplanmasını önerdi. Konsey 28-29 Temmuz tarihlerinde toplandı. Sovyetler Birliği Konsey'e kendi önerilerini sundu[672]. Sovyet önerisinde, Yunan subaylarının ve onlara destek olanların yardımıyla BM üyesi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve hükümranlığı yönünden tehlike oluşturulduğu kaydediliyordu. NATO'nun belirli çevrelerinin Akdeniz'in doğusunda askerî-stratejik konumunu sağlama almak istediklerinin altı çizilmekteydi. Ada'da bulunan yabancı üslerin durumu daha da gerdiği, terör ve zorbalığın toplumu felâkete götürecek sonuçlara sebep olacağı ileri sürülerek şunlara dikkat çekiliyordu: "*Sampson, yönetimden uzaklaştırılsa da, Ada'daki denetim gerçekte darbecilerin elindedir. Makarios başkanlığındaki yasal hükümetin kendi fonksiyonlarını hayata geçirmesi için hiçbir ortam mevcut değildir. Kıbrıs sorununda saldırgan yaklaşımlar sürmektedir. Kıbrıslı Türkler ve Rumlara kendi geleceklerini belirleme hakkını güvenceye alacak ortam sağlanmalıdır. Kıbrıs hükümeti Cenevre görüşmelerinde yer almalı, BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz tarihli kararı yürürlüğe girmeli, durumu yerinde incelemek için de Ada'ya bir heyet gönderilmelidir*".

671 *Vneşnyaya politika, 1974 god*, dok. 47, s. 122-123.

672 *Aynı eser*, No: 49, s. 127-128.

30 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere Dış İşleri bakanları Türk ve Yunan ordularının tarafsız bölgeyi ve BM güçlerinin bulunduğu sınırı geçmemeleri, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde silahlı güçlerin, silahların ve askerî yığınakların azaltılması konusunda ortak açıklama yaptı. Bu durum Kıbrıs'ın bölünmesine neden oldu. 8 Ağustos'ta başlayacak üçlü görüşmelere Türk ve Rum kesiminin temsilcilerinin de davet edilmesi tavsiye edildi.

6 Ağustos'ta Kıbrıs'ta Türk ordusu ile ulusal birlikler arasında ortak sınır belirlendi. İki gün sonra Cenevre'de her iki kesimin de katılımıyla görüşmeler tekrar başladı. Görüşmelerde Türkiye ve Türk kesimi Kıbrıs'ta iki farklı kantonun oluşturulmasını, Kıbrıs'ın, Türk ve Rum kantonlarından oluşan bir federasyona gitmesini önerdiler. Yunanistan ve Rum kesimi ise 1960 anlaşmasıyla belirlenmiş devlet yapısının korunmasını ve Türk kesiminin haklarının genişletilmesini ileri sürdü. Görüşmeler 14 Ağustos'ta kesildi. Türkiye, Ada'da yaşayan Türkleri Yunan saldırısından korumak amacıyla askerî faaliyetlerine yeniden başladı. Birkaç gün içinde Türk birlikleri Ada'nın kuzey ve kuzey-doğu bölgelerine, Magosa, Larnaka ve Lefke hattına kadar ilerledi. Ada'nın % 40'ı Türk ordusunun denetimine geçti. Ardından da Ada'nın kuzeyindeki Rumlar güneye, güneydeki Türkler de kuzeye göçmeye başladı. Mülteci problemi de böylelikle ortaya çıkmış oldu.

Yunanistan, Türkiye sınırındaki askerî birliklerinin sayısını artırmaya başladı. Yunan yönetimi, NATO'nun iki üyesi arasında patlak veren sorunu çözmeye muktedir olmadığını ileri sürerek örgütten ayrıldığını açıkladı.

BM, Güvenlik Konseyi 10 Ağustos'ta acilen toplanma kararı alarak Kıbrıs'ta barış ve anayasal kurumların yeniden kendi faaliyetlerine başlaması ile ilgili yeni bir karar kabul etti. BM'de bulunan Sovyet temsilcisi ortaya çıkan durumun sorumluluğunu NATO'ya yükleyerek Ada'daki tüm yabancı askerî birliklerin geri çekilmesini talep etti.

16 Ağustos'ta BM'in katkılarıyla ateşkes anlaşması Ada'da yürürlüğe girdi. NATO ülkeleri, öncelikle de ABD, Yunanistan'ı Cenevre görüşmelerine dönmeye zorladı, ancak Yunanistan, görüşmeleri geçilmiş bir aşama olarak görüp öneriyi kabul etmedi. Yunanistan ve Kıbrıs'ın Rum kesiminde Amerikan karşıtı gösteriler başladı.

22 Ağustos'ta Sovyet yönetimi duruma ilişkin bir açıklama yayınladı. Açıklamada şunlara yer veriliyordu: "*Kıbrıs'ta oluşan gergin ortam devam etmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırma, onu NATO'nun Doğu Akdeniz`deki bir üssüne çevirme çabaları sürmektedir*[673]". Sovyetler Birliği, darbeyi kınıyor, halktan habersiz yürütülmekte olan diplomatik çabaların onların çıkarlarına ters düştüğünü belirtiyordu. Ada'da cereyan eden kanlı çatışmalardan, on binlerce Kıbrıslı'nın mülteci konumuna düşmesinden duyulan rahatsızlık dile getiriliyor, tüm bunların kötüleşmiş durumu daha da çıkmaza sürüklediği vurgulanıyordu. Açıklamada, dış askerî müdahalenin hemen durdurulması ve yabancı güçlerin Ada'dan çıkarılması ve anayasal kurumların tekrar oluşturulmasının elzemliği dile getiriliyordu. Konuya ilişkin açıklamaların hayata geçirilen işlerle sağlamlaştırılmadığı ileri sürülüyordu. NATO'nun dar bir çerçevede ve BM Güvenlik Konseyi'nde Kıbrıs sorununun çözümü ile ilgili çabaların başarısızlıkla sonuçlandığı belirtiliyordu. Sovyet Hükümeti bunu Zürih-Londra anlaşmalarının iflası olarak görüyor, verilen sözlerin önemsiz olduğunu vurguluyor, Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs'ın bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve hükümranlık haklarına saygı gösterdiğine işaret ediliyordu. Kıbrıs'ın içişlerine yapılan dış müdahaleyi, sorunu zor kullanarak çözme girişimlerini kabul edilemez olarak tanımlıyor, Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan ve BM Güvenlik Konseyi üyesi devletlerin katılımıyla uluslar arası bir konferansın çağırılmasını öneriyordu. Konferansta diğer devletler, özellikle de Bağlantısızlar Hareketi'nde yer almayan ülkeler de davet edilebilirdi. Sovyetlerin tutumuna göre Kıbrıs'ın bağımsızlığı, hükümranlığı ve toprak bütünlüğünü koruyacak, Kıbrıslı Türkler ve Rumların çıkarlarına uygun kararlar kabul edilmeliydi.

Böylelikle Sovyetler Birliği, sorunun iki kesim arasında görüşmeler yoluyla çözümüne karşı çıkarak uluslar arası bir konferans toplanmasını ileri sürdü. Böyle bir önerinin altında başka gerekçeler yatmaktaydı. Sovyetler, böyle bir konferansın çağrılmasıyla sorunun çözümünde belirleyici güçlerden biri olmayı hedefliyordu. Öneri, SSCB'nin NATO'yu zayıflatma, Akdeniz'e inme gibi genel stratejik hedeflerinin bir parçasını oluşturmaktaydı. Ancak öneri olumlu karşılanmadı. BM kapsamında konferans yapılması önerisine Kıbrıs ve Yunanistan hükümetleri destek verirken, Türkiye, ABD ve İngiltere karşı çıktılar. Çin de karşı çıkanlar arasındaydı. Sonuçta Sovyetlerin önerisi kabul edilmedi.

673 *Aynı eser*, No: 53, s. 134-136.

1974 Eylülünde yapılan anlaşma gereği Kıbrıs'ta iki kesim arasında hastalar, yaralılar, esirler değiştirildi. Kıbrıs Barış Harekâtı, Türk-Sovyet ilişkilerine yeni bir yön verdi. Sovyetler Birliği, Kıbrıs olaylarına kadar NATO üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki uzlaşmazlıkları daha da derinleştirmek gayesini güdüyor idiyse, Barış Harekâtı'ndan sonra ise bu maksadını daha ileriye götürerek hem aradaki ihtilafları daha da çoğaltmak, hem de Türkiye'yi bağlantısız bir ülkeye çevirerek onu Sosyalist Blok'a yaklaştırmayı hedef olarak belirlemişti.

1974 yılı Eylül ayı ortalarında Ankara'da SSCB Dış İşleri Bakan yardımcısı L. F. İliçev, Başbakan Ecevit ve Dış İşleri Bakanı Turan Güneş'le Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak kendi ülkelerinin konumunu ve geleceğini tartıştı[674]. İliçev, Kıbrıs'ın bağımsızlığına, hükümranlığına, toprak bütünlüğüne saygı ve Kıbrıs'ın bloksuzlaştırılması temelinde uluslar arası bir konferansla problemin çözülmesinin zorunluluğunu dile getirdi. Ada'daki yabancı askerî güçlerin ve üslerin çıkarılmasını ileri sürdü.

Ecevit, Türk ordusunun Ada'dan çıkarılmasını kimsenin aklına bile getiremeyeceğini vurguladı.

BM'nin Eylül ayındaki toplantısının gündemine Kıbrıs konusu dâhil edildi. SSCB Dış İşleri Bakanı A. Gromıko ve Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Turan Güneş New York'da bu konuyu müzakere etmek gayesiyle görüştüler. Gromıko, BM çerçevesinde Kıbrıs'la ilgili bir uluslar arası konferans düzenlenmesinin elzemliğini öne sürdü. Güneş ise böyle bir teklifin problemin çözümünde yardımcı olamayacağına inandığını bildirdi. Toplantıda bir konuşma yapan Gromıko, Kıbrıs'ta ortaya çıkan facianın lokal karakter taşımadığını vurguladı ve problemin ortaya çıkardığı sonuçlara dikkat çekti.

BM parlamentosu Kıbrıs'la ilgili karar kabul etti. Kararda bütün devletler, Kıbrıs'ın hükümranlığına, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve bloklara girmeme siyasetine saygı gösterilmeye davet edildi. Ada'daki bütün yabancı orduların ve askerlerin acilen çıkarılması, mültecilerin kendi evlerine dönmeleri talep edildi.

---

674 *"Vizit L. F. İliçeva v Turtsiyu"*, *Pravda*, 14 Eylül 1974, No: 257 (20131).

Oluşan durumun zorluğuna rağmen iki ülke arasındaki işbirliği devam ediyordu. Ekim ayının 9-19 tarihleri arasında TBMM Başkanı Kemal Güven başta olmak kaydıyla bir heyet SSCB'ye gitti. Heyeti Podgornıy kabul etti. Heyet, Sovyetler Birliği Meclisi'nde de görüşmeler yaptı. Heyetin yaptığı görüşmelerde Türkiye için en önemli konunun Kıbrıs problemi olduğu vurgulandı. İki tarafın da problemle ilgili düşünceleri aynen devam ediyordu.

N. V. Podgornıy-Kemal Güven görüşmesi

Ekim ayında Kıbrıs hükümetinin önerisiyle sorun BM Meclisinin XXIX. Genel Kurulu'nda tartışmaya açıldı. Kıbrıs temsilcisi, Ada'nın bağımsızlığına, hükümranlığına, toprak bütünlüğüne ve bloksuzlaşma siyasetine tüm devletlerin saygı duymasını isteyen bir belge sundu. Belgede, Kıbrıs sorununun dış baskı olmadan çözülmesi, tüm yabancı güçlerin Ada'dan çıkarılması, sorunun toplumlar arasında görüşmeler yoluyla halledilmesi öngörülüyordu.

Cumhurbaşkanı Makarios, 7 Aralık 1974 tarihinde Kıbrıs'a döndü.

15 Ocak 1975 tarihinde Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin görüşmeler toplumlar arasında başladı. 10 Şubat'ta Türkiye, Kıbrıs'ın kanton sistemine dayanarak şekillenmesini esas alan önerisini tekrarladı. Ancak bu öneri reddedildi. 13 Şubat 1975 tarihinde Ada'daki Türk kesimi kendi devletini ilan ettiğini duyurdu. Kıbrıs Hükümeti BM Güvenlik Konseyi'nden oluşan durumun görüşülmesini rica etti. 17 Şubat günü Sovyet Hükümeti duruma ilişkin bir açıklama

yaptı[675]. Açıklamada, Sovyetler Birliği'nin soruna ilişkin uluslar arası konferans önerileri tekrarlanıyordu. Ancak, Sovyetlerin önerisi diğer büyük devletlerce kabul edilmedi. Yunanistan'la Türkiye arasındaki ilişkiler iyice gerildi.

Kıbrıs'ta zor bir durumla ve dış baskılarla karşılaşan Türkiye aynı zamanda Ermeni terörü ile de karşı karşıya kalmıştı. Türk-Sovyet ilişkilerine engel olan bu güçler kendi faaliyetlerini asla aksatmıyordu. Dış ülkelerdeki Ermeni teşkilatları Türkiye'ye karşı terör estiriyordu. Beyrut'ta 7 Şubat 1975 tarihinde Anadolu Ajansı ve turizm bürosuna konan bombayı etkisiz hâle getirmeye çalışan Lübnanlı uzman ağır yaralandı. Olayı, Yanukyan adlı grup üstelendi[676]. Bundan birkaça gün sonra Beyrut'ta bulunan Türk Hava Yolları binası önünde aynı grubun üstlendiği bombalı terör olayı gerçekleştirildi[677].

Böylelikle Türkiye, Ermeni ve Kıbrıs problemiyle karşı karşıya kaldı.

Yeni Sovyet Büyükelçisi A. A. Rodionov

1975 yılı başlarında Moskova, Türkiye'deki Büyükelçisini değiştirdi. Yeni elçi Müslüman-Doğu dünyasını yakından tanıyan uzman diplomat A. A. Rodionov idi. Rodionov, önceleri Hindistan'da vekil büyükelçi, Burma ve Pakistan'da ise büyükelçi görevlerinde bulunmuştu. Ankara'ya tayinine kadar Rusya Sovyet Demokratik Sosyalist Federasyonu'nun Dış İşleri Bakanı görevini icra ediyordu. Rodionov'un atanması Sovyetlerin Türkiye'ye büyük önem verdiğinin göstergesiydi. Yeni Büyükelçi Ankara'ya uğurlanmadan önce 24 Ocakta Dış İşleri Sovyeti Başkanı Gromıko onu kabul etti[678]. Gromıko yeni büyükelçiye Türkiye konusunda şu talimatları verdi: "*Biz, Türklerle olan ilişkileri olumlu, karşılıklı çıkar esası temelinde kurmak, prensiplerimizden ödün vermemek ve ilişkilerimizin bozulmamasını istiyoruz. Türkiye, bizim için özel öneme sahiptir. Şu anda Türkiye'de bir iç siyasî kriz oluşuyor. Biz sadece olayları izliyor, hiçbir yorum yapmıyoruz.*

675 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1975 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1976, dok. No: 4, s. 9.

676 http:\\www.inaf.gen.tr.\turkısh\ermenid\shidip.html

677 http:\\www.inaf.gen.tr.\turkısh\ermenid\shidip.html

678 Rodionov A. A., *Turtsiya – perekrestok sudeb. Vospominaniya posla*, s. 28.

Yasalara, ülkenin geleneklerine uygun davranın. Dikkat çeken hususlar konusunda rapor verin. Moskova ilginç raporları okumayı sever".

Gromıko ardınca Türkiye'nin ulusal sorunu olan Kıbrıs meselesi üzerinde durdu ve Büyükelçi'ye şunları söyledi: "*Bu konuda görüşmelerde bulun, tartışmalar yap, Sovyetlerin konumunu açıkla. SSCB Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü, yasal hükümetin yeniden işbaşına gelmesini, Ada'daki yabancı güçlerin çıkarılmasını istiyor. Ancak Türkiye tutumunu sertleştirmektedir. Türkiye önceleri Kıbrıs'ta federasyondan yana idi, şimdi ise farklı görüşler dile getirmektedir. Kıbrıs'ın ikiye ayrılması demek birçok bilinmezliği de gündeme getirmesi demektir. Federal perde siyasî rüzgârlara dayanamaz. Bu gerçekleşirse her şey geriye gider. Türkiye ve SSCB, aynı zamanda Kıbrıslı Türklerle Rumlar için ciddi tehlikeler oluşur. Türkiye'nin söz konusu tehlikeli durumun oluşmasından yana tavır takınmasına inanmak güçtür. Önceleri Kıbrıs'ın kantonlara bölünmesi esasında şekillenmesi önerilmişti. Eğer bu, Türklerin ve Rumların isteğine uygunsa, oluşursa ve sağlam olursa Türkiye'nin zararına olmaz. Türkiye'nin, Ada'da NATO ve üçüncü bir ülkeyi istememesini biz de istiyoruz. Bu sağlıklı ve akıllı bir düşüncedir. Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununun burada oturan halkların lehine ve barış yoluyla çözülmesinden taraftır*".

Rodionov Ankara'ya hareket etmeden önce SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosıgin'le görüştü. Kosıgin, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemine değindi. "*Aramızda tartışmalar olabilir, ancak bu tartışmalar bizi birbirimizden ayırmamalıdır. Kıbrıs sorunu konusunda tartışıyoruz, ancak bu durum ilişkilerimize zarar vermiyor. Öyle yapmalıyız ki, Kıbrıs problemi Türkiye ve Yunanistan'la olan ilişkilerimize zarar vermesin. Biz komşuyuz, aramızda sınır sorunu da yok. İlişkilerimiz gelişmeli ve güçlenmelidir. Bu açıdan ekonomik ilişkilerin sürdürülmesinin önemi büyüktür*" dedi.

Kosıgin, Sovyetlerin Türkiye topraklarından geçerek Akdeniz'e petrol taşıyacak boru hattı projesine dikkat çekerek şunları söyledi: "*Biz, Türklerle dostluk kurmak için can attığımızı göstermeliyiz. Türk yetkililerine başbakan tarafından kabul edildiğinizi ve Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da geliştirilmesi konusunda talimat aldığınızı belirtiniz*".

Rodionov 11 Şubat 1975`te güven mektubunu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sundu. Törende Dış İşleri Bakanı Melih Esenbel, Türkiye'de büyük nüfuz sahibi olan emekli general ve Senato Başkanı Tekin Arıburun da bulunuyordu.

Fahri Korutürk Sovyet Büyükelçisi A. A. Rodionov'u kabul ediyor

Törende tarafların konuşması planlanmamıştı. Rodionov, Sovyet Büyükelçiliği mensupları geçici işler vekili V. A. Nikifirov'u, müşavir D. A. Lisovolik'i, birinci sekreter N. S. Kudryavtsev'i, askerî ataşe Tuğgeneral Çernıh'ı Türkiye Cumhurbaşkanı ile tanıştırdı. Birlikte fotoğraf çektirdiler. Cumhurbaşkanı Sovyet Büyükelçisi'ni Türkiye Dış İşleri Bakanı'yla görüşmesi için özel odaya davet etti. Görüşme gayet olumlu bir havada geçti. Büyükelçi, Sovyetlerin Türkiye'ye, Korutürk'e saygı duyduklarını, Moskova'da büyükelçi olduğu dönemlerde çok iyi intiba bıraktığını ve güzel anılarla hatırlandığını söyledi. Sovyet toplumunun Türkiye ve Türk ulusuna karşı ilgi duyduğunu belirtti. İki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi için elinden geleni yapacağını söyledi.

Korutürk, SSCB ile Türkiye arasında herhangi bir sorunun olmadığını, iki ülkenin barış ve dostluk içinde yaşamaları için gereken ortamın mevcut olduğunu belirterek, "*kara ve deniz sınırları barış çizgisi olmalıdır*" dedi. Kendisinin Sovyet Büyükelçisi'ne büyük sorumluluk taşıyan misyonu hayata geçirmekte her

türlü desteği sağlayacağını vurguladı. Büyükelçiyi arzu ettiği zaman kabul etmekten onur duyacağını da söyledi.

Sohbet bittikten sonra Sovyet Büyükelçisi şampanya içmeye davet edildi. Görüşme sona erdi. Sovyet Büyükelçisi, Türkiye millî marşının ezgileri altında tören mangasının önünden geçerek Çankaya Köşkü'nü Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Protokol Başkanı ile birlikte terk ederek kendi ikametgâhına gitti. Büyükelçi, Türk diplomata ikametgâhında şampanya sundu ve böylelikle resmî görevine başladı.

ABD'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu

Kıbrıs sorunu sebebiyle oluşan atmosferde Türkiye ile Yunanistan Beyaz Saray'ı açık biçimde eleştiri yağmuruna tuttular. Yunanistan, ABD'yi Yunan subaylarının niyetine engel olmakla ve Türkiye'nin Ada'ya asker sevk etmesine göz yummakla suçluyordu.

ABD Kongresi Şubat 1975 tarihinde, Türkiye'ye silah ambargosu uygulanması kararını aldı. Buna da gerekçe olarak, söz konusu Amerikan silahlarının NATO üyesi Yunanistan'a karşı kullanılabileceği gösteriliyordu. Ambargo kararı, Beyaz Saray'ı Türklerin de eleştiri hedefine çevirdi. Türkiye, kongrenin bu kararını geri almasını istedi. Ancak ABD, ambargonun kaldırılması için şu şartları öne sürdü: "*Türkiye, Yunanistan lehine geri adım atsın, Kıbrıs sorunu çözülsün*".

Türk hükümeti de, Kıbrıs'ta istenen bir ilerlemenin elde edilmesi için Amerika'nın ambargo kararından geri adım atmasını istiyordu.

Kongre'nin ambargo kararı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ağır bir darbe indirdi. Türk yetkilileri cevap niteliğinde bir dizi girişimlerde bulundular. Türkiye'deki Amerikan askerî üslerinden Sovyet topraklarının izlenmesi yasaklandı. Ardından da Amerika'daki Türk subayları geri çağırıldı. Dış İşleri Bakanı Esenbel ise ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissinger'le önceden belirlenmiş görüşmesini iptal ettirdi. Böylece, Türk-Amerikan ilişkilerinde soğuk rüzgârlar esmeye başladı.

Böylelikle NATO için kapalı bir atmosfer oluştu. Ankara'daki Sovyet temsilcilerinin aktardıkları gizli raporlarda, durumun ABD'nin bölgedeki konumu-

nu sarstığı kaydediliyordu. Ambargonun gelecekte de sürmesi Türkiye'yi Amerikan üslerini kapatmaya ve onun NATO'daki çalışmalarını sınırlandırmaya zorlayabilirdi[679].

Kıbrıs'ın Sovyet etki alanına girmesi, Avrupa'nın güneyinde güçler dengesini SSCB lehine değiştirebilirdi. Akdeniz-Basra Körfezi-Hint okyanusu üçgeninde Sovyetlerin niyetinin gerçekleşmesine imkân sağlardı.

Tüm bu gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerine önemli etki ediyordu. Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği Barış Harekâtı'na kesin olarak karşı çıkmıyor, yalnızca Ada'daki tüm yabancı güçlerin çıkarılmasını ve uluslar arası bir konferans toplanmasını talep ediyordu. Bununla da konferansa katılmak ve büyük bir devlet olarak söz sahibi olmak, Akdeniz bölgesinde kendi emellerini hayata geçirmek istiyordu. Uluslar arası konferans teklifi Türkiye tarafından tekrar tekrar soğuk karşılandı. ABD ambargosunun devam ettiği bir sırada Sovyetler Birliği'nin bu teklifi açıkça Türkiye'ye yönelik baskı anlamı taşıyordu. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yönelik silah ambargosunun devamını istiyordu, çünkü bu durum, Türkiye-ABD ilişkilerinde soğuk rüzgârlar estiriyordu. Türkiye ise aslında çift yönlü baskıyla karşı karşıya kalmıştı. Türk Hükümeti buna rağmen hem ABD hem de SSCB ile ilişkilerin kötüleşmesini istemiyordu.

Sovyet-Türk ilişkileri gelişiyordu. Türkiye Bakanlar Kurulu'nun 19 Şubat tarih ve 7-9510 sayılı kararıyla, 1975-1976 yıllarında iki ülke arasında ticarî işbirliğine ilişkin Moskova'da yapılacak komisyon toplantısına katılmak ve XVI. Ticaret Protokolü'nü imzalamak için yedi kişiden oluşan Türk heyetinin gönderilmesi kararı onaylandı[680]. Türk heyeti 11 Mart'ta iki ülke arasında ticaret ve mübadele ile ilgili olarak 1 Nisan'da yürürlüğe girecek ek XVI. protokolü imzaladı. Bakanlar Kurulu bu protokolü 22 Nisan 1975 tarihli 7-9820 sayılı kararıyla onayladı[681]. Ticarî ilişkiler genişletildi. 1 Nisan 1975'ten 31 Mart 1976

679 *Ehsan Mustafayev – Kandidatu v çlenı Politbyuro TsK KPSS, Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. 26.VII977,* ARSSA, f, l. 64, d. 163, vr. 172.

680 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başbakanğı. Kararname, Sayı: 7-9510*, TC BCA, 0300.01.02.3273.20.

681 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başbakanğı. Kararname, Sayı: 7-9820*, TC BCA, 0308.01.02.330.290.

yılına dek SSCB Türkiye'ye 123 çeşit, Türkiye ise SSCB'ye 26 çeşit ürün ihraç edecekti[682].

Demirel'in Sovyetler Birliği'ne Yaklaşımı

Türkiye'nin Bakü'de Konsolosluk Açma Önerisi

Kıbrıs sorununun etkisiyle Türkiye'de siyasî ve toplumsal kriz patlak verdi. Sol eğilimler güçlendi, hükümet krizi ortaya çıktı. Ecevit başkanlığındaki koalisyon hükümeti çözüldü. Başbakan istifa etmek zorunda kaldı. Meclisteki sağ partiler koalisyon hükümeti kurdu. *Milliyetçi Cephe*'yi oluşturan Adalet Partisi, Millî Selâmet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi ortak bildiri yayınlayarak Türk milletinin birliğini korumak için Türkiye'de komünizme ve sol örgütlere karşı millî cephe oluşturduklarını açıkladılar. 19 Mart 1975 tarihinde Süleyman Demirel başkanlığında yeni hükümet işbaşı yaptı. Yeni hükümette Dış İşleri Bakanlığı görevi İhsan Sabri Çağlayangil'e verildi.

Hükümet, Nisan ayında ilan ettiği programında ABD'nin Kıbrıs konusunda takındığı tavrı ve uyguladığı silah ambargosunu ciddi biçimde eleştirdi. Hükümet, buna karşılık Sovyetler'le olan ilişkilerin sürdürüleceğini açıkladı.

Türkiye'nin SSCB'deki Büyükelçisi İlter Türkmen, Nisan 1975 tarihinde Gürcistan'a bir gezi düzenledi, burada Gürcü yetkililerle bir dizi görüşmeler yaptı. Gürcü yetkilileri, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminden duydukları memnuniyeti dile getirdi. Tiflis'teki görüşmelerini tamamlayan Türkmen, 14-17 Nisan tarihlerinde 6549 sefer sayılı uçakla Bakü'ye gitti[683]. Sovyet istihbarat raporlarına göre Türkmen, Dış İşleri Bakanı İ. S. Çağlayangil ile Başbakan Süleyman Demirel'in yakın dostu idi. Gezi sırasında ona elçiliğin birinci sekreteri Baki İlkin eşlik ediyordu. Ziyaretin ilk günü Türkiye Büyükelçisi'ni Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanı T. Tahirova kabul etti. Elçi'nin Azerbaycan'ı tekrar ziyaretindeki başlıca amacı ülkeyi yakından tanımaktı. Bakan, Büyükelçi'ye gezi programı

682 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başbakanğı. Kararname, Sayı: 7-9820*, TC BCA, 0308.01.02.330.290.

683 *İnformatsiya o prebıvanii Çrezvıçaynogo i Polnomoçnogo posla Turtsii v SSSR İltera Tyurkmena v Azerbaydjanskoy SSR (14-17 aprelya 1975 g.),* ARDA, f. 28, l2, d. 82, vr4.

konusunda bilgi sundu. Görüşmenin ardından Bakü Şehir Sovyeti Başkanı A. Memmedov konukları kabul etti, şehrin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili bilgiler verdi. Büyükelçi ve Birinci Sekreter şehir gezisine başladı. Konuklar, şehrin turistik yerlerini gördükten sonra *Azerbaycanfilim* yapımı *Nesimi* filmi ve ülkenin uluslar arası ilişkilerini konu alan belgeseli seyretti[684] ve Guba şehrine gitti. Onları Şehir Sovyeti Başkanı Karayev kabul etti. Konuklara şehrin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimi tanıtıldı, halı dokuma ve meyve üretim tesisleri gezdirildi. Büyükelçi, sovhoz işçileri arasında mükâfatların paylaştırılması konusunu sordu, kendisine bu konuda bilgi verildi. Konuklar aynı gün Bakü'ye döndü. Dış İşleri Bakanı T. Tahirova konukların onuruna bir davet verdi. Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı E. İbrahimov, 16 Nisan günü konukları kabul etti. Onlara Sovyet döneminde Azerbaycan'ın elde ettiği başarılar konusunda bilgiler verdi. Büyükelçi ve Birinci Sekreter, Cumhuriyet Üroloji Hastanesi'ni, Cumhuriyet Kütüphanesi'ni, Nizami Edebiyat Müzesi'ni ziyaret ettikten sonra M. F. Ahundov Devlet Opera ve Bale Tiyatrosunda Kara Karayev'in *Yedi Güzel* balesini izledi.

17 Nisan günü İlter Türkmen, Azerbaycan Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Cemiyeti Başkanı Nebi Hazri ile görüştü. Başkan, derneğin faaliyetleri ile ilgili bilgiler verdi. Türkmen, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. İlişkilerin daha da geliştirilmesinde Azerbaycan'ın rolüne ve konumuna değindi. Büyükelçi, Azerbaycan'ın, iki ülke ilişkilerinde köprü rolü oynayabileceğine inandığını ve Azerbaycan kültürünün geniş imkânlarına değindi. Türk-Sovyet kültürel ilişkilerinin geliştirilmesinde Azerbaycan'ın katılımının önemine dokundu. Büyükelçi ayrıca şunları söyledi: "*Kültürel ilişkilere dair SSCB-Türkiye anlaşması Türkiye parlamentosu tarafından onaylanmasa da, iki ülke arasında kültürel işbirliğini düzenleyen protokoller bulunmaktadır*".

Baki İlkin, Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanlığı temsilcileriyle yaptığı özel görüşmelerinde Bakü'deki İran ve Irak konsolosluklarının ne zamandan beri faaliyet gösterdikleri, ikametgâhları ile ilgili problemin nasıl halledildiği konusunda sorular sordu. Ardından da "*Bakü'de Türkiye başkonsolosluğunun açılmasına izin verirler mi?*" diyerek konuyu öğrenmek istedi. Kendisine konuyla ilgili

684 *Aynı belge*, vr. 42-45.

gerekli bilgiler verildi ve konunun merkezî yönetim tarafından çözülebileceği aktarıldı. Baki İlkin bunun üzerine; "*Bakü'de Türkiye Başkonsolosluğu açılırsa memnuniyetle burada çalışırım*" diyerek arzusunu bildirdi.

İlkin, Azerbaycan Tarih Müzesi'ne Türkiye peyzajının işlendiği iki tabloyu hediye etmek istediğini ve Moskova'ya dönünce onları Azerbaycan temsilciliğine sunacağını söyledi.

Türkiyeli konuklar Azerbaycan'daki temaslarını tamamlayarak Moskova'ya döndüler. Baki İlkin Moskova'da söz konusu iki tabloyu Azerbaycan temsilciliğine götürerek teslim etti.

Türkiye Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, Mayıs ayında Rodionov'u eşiyle birlikte yemeğe davet etti. Misafirlerini oldukça samimi bir şekilde karşıladı. Yemekte eşi, kızı ve damadı da kendisine eşlik ediyordu. Çağlayangil, konuklarına karşı son derece özenli davrandı. Yemekten önce ve sonra konuklarına evini gösterdi. Sohbet esnasında 1960'lı yıllarda Adalet Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açıldığını söyledi. Şimdi de Adalet Partisi'nin iktidarda olduğunu ve ilişkileri geliştirmek istediğini belirtti. İki ülke arasındaki ilişkilerin maddî temellerini sağlamlaştırmak için ekonomik işbirliğinin önemini vurguladı. Kıbrıs konusu üzerinde durdu. Ülkesinin uyguladığı siyasetin içeriği konusunda bilgi verdi. SSCB'ye, sorunun en başından beri takındığı tavır için teşekkür etti. Sorunun çözümü için Ada'daki iki toplum arasında yürütülecek diyaloğun zorunluluğuna işaret etti.

Rodionov ise Kıbrıs konusunda daha önce sundukları uluslar arası konferans önerisini tekrarladı. Çağlayangil, Kıbrıs dışında Yunanistan ile Türkiye arasındaki Ege denizi ile ilgili problemlerden de söz etti. Ege'deki sorun, denizdeki sınırlar, hava sahası ve Türkiye sınırına çok yakın olan Ege Adaları üzerinde yaşanmaktaydı. Büyükelçi, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs ve diğer sorunların birlikte tartışılmasını önerdi. Çağlayangil buna cevap olarak, Kıbrıs'ı mevcut diğer sorunlara karıştırmak istemediklerini belirtti. Yemekli toplantı olumlu mesajlarla sonuçlandı. Her ikisi de mevcut işbirliğinin daha da ileri götürülmesi konusundaki ortak düşüncelerini bildirdiler.

Kısa bir süre sonra da A. Rodionov ile Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Kültürel İlişkiler Sorumlusu B. Aşıroğlu 1976-1978 yılları kültürel işbirliğine ilişkin protokolü imzaladı.

Bu sırada Türkiye'de siyasî ortam yeniden karıştı. Ülke genelinde miting ve gösteri dalgaları birbirini izledi. Demirel'in koalisyon hükümeti istifa etti. 5 Haziran'da parlamento seçimleri gerçekleştirildi. Seçimler Cumhuriyet Halk Partisi'nin zaferiyle sonuçlandı. 21 Haziran günü Ecevit tek başına hükümeti kurdu, ancak parlamentonun ilk toplantısında hükümet güvenoyu alamadı. Böylece, Ecevit tek başına iktidar olamadı. Aynı gün mecliste yapılan oylamada Demirel 4 oy fazla alarak ikinci koalisyon hükümetini oluşturdu. Onun yardımcıları henüz öğrencilik yıllarında Demirel'den pek hoşlanmayan Millî Selâmet Partisi Başkanı Necmeddin Erbakan, 27 Mayıs 1960 darbesine adı karışmış Milliyetçi Hareket Partisi Başkanı Alparslan Türkeş, Cumhuriyetçi Güven Partisi Başkanı, antikomünist ideolojileriyle ve Demirel karşıtı görüşleriyle tanınan Turhan Feyzioğlu idi. Bunlardan Milliyetçi Hareket Partisi, siyasî söylemlerinde *sömürüye* ve *uluslar arası* şirketlere karşı olduğunu belirtmekteydi. Parti, tüm Türk halklarının sömürüsüne son verilmesini ve Türk birliğini savunuyordu. Millî selâmet ise Atatürk'ün getirdiği laikliğe karşı çıkarak İslamî esaslar temelinde bir devletin kurulması için çalışıyordu. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesine de karşı çıkıyordu. Tüm Müslüman devletlerin ve toplumların birliğini savunuyordu. Batı ülkeleri ve ABD bu partinin hükümette yer almasına karşı çıkıyordu[685].

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Demirel, siyasî zekâsı, kıvrak politikası ve yeteneği ile becerikli bir devlet adamı olduğunu ispatladı ve bunlarla koalisyon oluşturmayı başardı. Demirel, atak bir iç ve dış siyaset izledi. Ancak Demirel hükümeti de ülkenin karşı karşıya olduğu köklü problemleri halletmede zorluk çekiyordu.

Yeni hükümet dış siyasetle ilgili programını açıkladı. Ülkenin dış siyasetinde pek ciddi bir değişiklik olmadı. Türkiye, ABD ile imzaladığı ortak askerî anlaşmaların, özellikle de Türkiye'de bulunan ABD üslerinin konumunu da belirleyen 58 adet karşılıklı anlaşmaların geçerliliğini 1975 Temmuz ayından itibaren dondurduğunu açıkladı. Onları kendi kontrolüne aldı. Ancak İncirlik'teki NATO üssü buna dâhil değildi. Türkiye kamuoyunda ABD aleyhtarlığı hızla tırmanıyordu.

685 *E.Mustafaev – Kandidatu v çlenı Politbyuro TsK KPSS, Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydajna tov. Alievu G. A. 26.VII977 g.,* ARSSA, f, l. 64, d63, vr. 173.

Demirel hükümetinin SSCB ile ilişkileri geliştirme düşüncesi aynen devam ediyordu. Dış siyaset programında SSCB ile ilişkiler konusunda şöyle denilmekteydi: "*Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk siyasetinde karşılıklı saygı ve anlayış prensipleri doğrultusunda olumlu gelişmeler sağlanmıştır. Biz bu doğrultuda söz konusu işbirliğini sürdürmeye çalışacağız*".

9 Temmuz'da Ankara'da SSCB ile Türkiye arasındaki ekonomik ve teknolojik işbirliğinin daha da geliştirilmesi ile ilgili antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle, SSCB uzun yıllar demir-çelik işletmeciliği alanında Türkiye'nin en büyük partneri oldu. SSCB, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın geliştirilmesi işini, Seydişehir Alüminyum tesislerindeki üretimin yaklaşık iki kat artırılmasını, Bursa'nın Orhaneli ve Çanakkale'nin Çan ilçelerinde gücü 400 bin kilovat saat olan iki elektrik santralinin yapımını yüklendi[686]. Bu anlaşmalar Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 13 Ağustos tarihli 7-10477 sayılı kararıyla onaylandı[687]. Türkiye-SSCB ekonomik işbirliği çok yönlü ilişkilere de etki ediyordu. Bu iki devletin çabaları sonucunda 1 Ağustos 1975 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği konulu toplantının sonuç bildirgesi imzalandı. Belgenin imzalanması töreninde Türk heyeti adına Başbakan Süleyman Demirel şunlara dikkat çekti: "*Bizim isteğimiz, bu belgede yazılan konular kâğıt üzerinde kalmasın, hayata geçirilsin ve siyasî alanda atılan bu önemli adımın ardınca askerî alanda da gerekli adımlar atılsın*"[688]. Bununla da kıtada yeni bir çevre oluşmaya başladı, ilişkiler ilerledi.

Demirel hükümetinin Kıbrıs siyaseti de değişmedi. Cumhurbaşkanı Korutürk'le görüşmesinden sonra Türkiye'nin Kıbrıs'ın herhangi bir bölgesinden çekilmesinin söz konusu olmayacağını söyledi. Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili siyasetinin temelini, "*Kıbrıs Türk'ün olmuştur ve öyle de kalacaktır*" düşüncesi oluşturuyordu. Ancak Ada'nın bölünmesi ve onun bir kısmının kontrol altına alınması Türklerin bu tarihî arzusundan vazgeçmesi anlamına geliyordu.

---

686 *SSSR i Turtsiya919-1979*, Moskova: Nauka, 1981, s. 269.

687 *T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başbakanğı. Kararname, Sayı: 7-10477*, TC BCA, 0308.01.02.338.62.7.

688 Deyniçenko G. "*Tradisii Dobrososedstva", İzvestiya*, 27 Aralık 1975, No: 302 (18145).

Türklere Karşı Ermeni Terörü Sürüyor

Sovyet-Türk ilişkilerinin gelişmesine rağmen Türkiye'yi hedef alan Ermeni terörü durmak bilmiyordu. 22 Ekim 1975 tarihinde üç Ermeni terörist Türkiye'nin Viyana'daki elçilik binasına saldırarak Büyükelçi Deniz Tunalı'yı şehit etti. Olayın sorumluluğunu Muzaffer Ermeni Ordusu ve ASALA birlikte üstlendi. 28 Ekim'de Beyrut'taki Türkiye Büyükelçilik binasına roketli saldırı düzenlendi. Bina ağır hasar gördü.

Bu terör olayları, SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı N. Kosıgin'in Türkiye ziyareti öncesinde cereyan ediyordu.

13. Bölüm

Sovyetler Birliği, Türkiye İle Sıkı Siyasi İlişkiler Kurmak İçin Yeni Arayışlar Peşinde

Kosıgin'in Türkiye Ziyareti

Türkiye'deki toplumsal ve siyasî kargaşa ortamı devam ediyordu. İktidarla muhalefet arasındaki mücadele parlamento duvarlarını aşarak şehirlere, kasabalara ve köylere kadar yayılmıştı. Halk, kitleler hâlinde siyasileşmişti. Bazı bölgelerde kanlı olaylar oluyordu. Sağ ve sol guruplar arasındaki çatışma şiddetleniyordu. Ülkeyi komünist tehlikesi sarmıştı. Bu durum, devlet kurumlarını rahatsız ediyordu. Cumhurbaşkanı Korutürk, siyasî mücadelede güç kullanımına başvurulmasının kabul edilemez olduğunu defalarca dile getirmiş olsa da ortalık durulmuyor, aksine daha kötüye gidiyordu.

Ülkede oluşan krize rağmen SSCB-Türkiye ilişkileri gelişmekteydi. Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in davetiyle SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin'in 26-29 Aralık 1975 tarihinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, ilişkilere yeni bir boyut kazandırdı[689]. 42 kişiden oluşan Sovyet heyetine, Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Başkanı A. P. Lyaşko, SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı S. P. Kozırev ve diğerleri de eşlik ediyordu[690]. Kosıgin, kendisiyle birlikte üniversitede okuyan torununu da getirmişti[691].

Sovyet heyetini Esenboğa Havaalanı'nda Başbakan S. Demirel, Başbakan Yardımcıları Necmeddin Erbakan, Turhan Feyzioğlu, Alparslan Türkeş, Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve diğer yetkililer karşıladı. Havaalanının konuk salonunda Kosıgin'e üzüm suyu ikram edildi. O, burada basın mensuplarına kısa bir açıklamada bulunarak, Türkiye'de olmaktan memnuniyet duyduğunu, ziyaretinin, mevcut ilişkileri daha ilerilere götürmek gayesini güttüğünü söyledi. Kosıgin için Çankaya'daki Başbakanlık İkametgâhı tahsis edildi.

Kosıgin'in torununa Rodionov'un karısı eşlik ediyordu. Birlikte müzeleri, tarihî-turistik yerleri geziyor, mağazaları dolaşıyorlardı. Türk devlet adamlarının eşleriyle görüşüp Türkiye hakkında bilgi ediniyor, halkla görüşüp Türk gelenek ve görenekleri konusunda malumat alıyorlardı.

---

689 *Vneşnyaya politika, 1975 god*, No: 76, s. 170-173; *Letopis sovetskoy vneşney politiki. 1917-1979*, s. 293.

690 "*Otezd pravitelstvennoy delegatsii v Turtsiyu*", *İzvestiya*, 27 Aralık 1975, No: 302 (18145).

691 "*Kosıgin İskenderun Demir Çelik İçin Geldi*", *Hürriyet*, 27 Aralık 1975.

Sovyet Başbakanı Anıtkabiri ziyaret ederek çelenk koydu, Atatürk Müzesi'ni gezdi. Kosıgin buradaki hatıra defterine şu sözleri yazdı: "*Sovyet yetkilileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, devlet adamı, adı SSCB ile Türkiye arasında barış, dostluk ve iyi komşuluk ilişkileriyle sıkı şekilde ilişkili olan Kemal Atatürk'ün hatırasını saygıyla anıyor*[692]".

Aynı gün Kosıgin ile Demirel arasında görüşmeler başladı. Demirel gezinin iki komşu ülke arasındaki ilişkilerde yeni ufuklar açtığını, Türk-Sovyet sınırlarının dostluk hattına dönüştüğünü söyledi. Ardından da sözü Kosıgin'e verdi. Sakin, tane tane ve ciddi bir mantıkla hitap eden Kosıgin'in konuşması 2 saat sürdü. Sovyet Başbakanı, liderler arasındaki görüşmelerin muntazam şekilde yürütülmesinin gereğini vurguladı. Oluşan sorunların ancak diyalog ve görüşmeler yoluyla aşılmasının daha yararlı olduğunu vurgulayarak şu önerileri dile getirdi: *Konsolosluk açma anlaşması, uçak kaçıranların teslimi anlaşması, Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde metro inşası ve traktör fabrikasının yapımı anlaşmalarını imzalayalım*. Sovyet Başbakanı'nın konuşmasından sonra ara verildi. Görüşmeler aradan sonra tekrar devam ettirildi. Demirel, *Sovyet önerileriyle ilgileneceklerini ve işbirliği konusunda da hiçbir sorun olmadığını vurguladı. Metro yapımı ve traktör fabrikasının inşası konularının Türk-Sovyet karma komisyonuna bırakılmasını tavsiye etti*.

Kosıgin Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ile de görüştü. Görüşmelerde, son dönemlerde iki ülke arasında oluşan güven ortamından duyulan memnuniyet dile getirildi. Dostluk, karşılıklı anlaşma ve işbirliği ortamında ilerleyen görüşmelerde Türk-Sovyet ilişkilerine dair bazı konular ve uluslar arası sorunlar müzakere edildi. Lenin ve Atatürk tarafından temeli atılan faydalı işbirliğinin gelişmesi memnuniyet yaratıyordu. Korutürk ve Kosıgin, 1972 yılında iki ülke arasında imzalanan iyi komşuluk ilişkilerinin prensipleri ile ilgili bildirinin her iki ülke arasında güven ve iyi ilişkilerin geliştirilmesine hizmet ettiğini ifade ettiler. Bildirinin asıl gayesi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Sonuç Bildirgesiyle örtüşüyordu. Türkiye ile SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin uluslar arası gerilimin azalmasında önemli bir adım olduğunun altı çiziliyordu.

692 "*Vizit pravitelstvennoy delegatsii v Turtsiyu*", *İzvestiya*, 28 Aralık 1975, No: 303 (18146).

Son yıllarda Türk-Sovyet ikili ilişkilerinin hızla geliştiği vurgulandı. İki ülke liderlerinin sık sık görüşmelerde bulunmasının önemli olduğuna işaret edildi. İkili ve uluslar arası sorunlara ilişkin fikir alışverişinin genişletilmesinin zorunluluğu özellikle vurgulandı. Ekonomik, ticarî ve teknolojik işbirliğinin başarılı bir şekilde ilerleyişinden, nakliyatın geliştirilmesinden, Türk-Sovyet sınırlarının yeniden düzenlenmesinin sona ermesinden duyulan memnuniyet dile getirildi. Türkiye ile SSCB arasındaki ticaret hacminin artması olumlu bir hava yaratıyordu. Bunun açık örneği olarak da, SSCB'nin ekonomik ve teknolojik katkısıyla inşa edilen İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın birinci aşamasının sona ermesi gösterildi. İskenderun'da çalışan Sovyet ve Türk uzmanları arasında kurulan sıcak diyaloğun sevindirici bir gelişme olduğunun da altı çizildi. Parlamentolar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin de önemine dikkat çekildi.

27 Aralık günü Demirel ile Kosıgin arasında görüşmeler yeniden başladı. Kosıgin, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Bildirisi sonuçlarına uygun olarak iki ülke arasında enerji, ulaşım ve çevre alanlarında işbirliği için geniş olanakların bulunduğunu kaydetti. Türkiye'nin nakliyede SSCB'den transit geçişi konusunu gündeme getirdi. İran'ın bu konuda SSCB ile daha aktif ve cesur hareket ettiğini bildirdi. Beliren yeni konularda birlikte çalışmanın zorunlu olduğunu söyledi. Ülkesinin ekonomik işbirliğini genişletmek ve sabit ticarî ilişkilerin artırılması konusunda niyetleri olduklarını ifade etti. İki ülke arasında siyasî antlaşmanın yapılması gerekliliğini gündeme getirdi.

Demirel, Kosıgin'in anlamlı konuşmasını dikkatle ve memnuniyetle dinleyerek Türkiye'nin başlıca kaygısının barışı korumak olduğunu belirterek şunları söyledi: "*Sorunların görüşmeler yoluyla masa başında çözümü, huzur içinde yaşama ortamının sağlanmasına zemin yaratmıştır*". Helsinki Sonuç Bildirgesi'nin önemine değinen Türkiye Başbakanı, bu konuda uzun bir açıklamada bulunarak şunları söyledi: "*Bu, barış uğrundaki mücadelede son aşama değildir. Bu, muhteşem bir olaydır*". Demirel, SSCB'nin Avrupa Birliği'nin oluşturulması sürecindeki rolüne özel önem atfetti. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi'nin imzalanmasının önemini tekrar vurguladı.

Her iki başbakan da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi'nin hayata geçirilmesinin, oluşan gergin tansiyonu düşüreceğini, si-

lahsızlanma ve barışın güçlendirilmesine yardımcı olacağını kaydetti. Sonuç Bildirisi doğrultusunda iki ülke arasında enerji, çevre ve ulaştırma alanlarındaki işbirliğinin geliştirilmesiyle ilgili konuları müzakere etme kararına vardılar.

Merkezî Avrupa'da silahlı güçlerin azaltılması ve silahsızlanma, Avrupa için son derece büyük önem taşıyordu. Bundan dolayı nükleer silahlar da dâhil tüm dünyada silahsızlanma konusu, barışın ve güvenliğin teminatı olarak değerlendirildi. İki farklı sistemle idare edilen devletler arasındaki gerilimin azaltılması sürecinin tüm dünyaya yayılmasının zorunluluğu kaydedildi. Demirel konuşmasında şu uyarıda bulundu: "*Hızlı silahlanma, bir gün insanlığın kendisini yok etmesine sebep olabilir*".

Türkiye Başbakanı, ülkesinin SSCB ile ekonomik işbirliğini sürdürmek istediğini belirtti. Ticarî ve ekonomik işbirliğinin SSCB ile Türkiye arasında dostluğun güçlenmesine ve gelişmesine yol açacağını söyleyen Demirel şunları vurguladı: "Sayın Başbakan, sizin ziyaretiniz Türkiye'ye ne denli önem verdiğinizin göstergesidir. Türkiye'nin, hiçbir zaman SSCB için tehdit ve istenmeyen gelişmelerin kaynağı olmayacağına inanmanızı isterim". Ülkesinin, Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri geliştirmede kararlı olduğunu vurguladı ve Türk-Sovyet sınırlarının barış bölgesine dönmesini bunun tabii bir sonucu olduğunu söyledi.

Demirel ve Kosıgin, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve sağlamlaştırılması için ellerinden gelen gayreti göstereceklerini bildirerek yakın bir zamanda iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliği ile ilgili antlaşmanın başkanlık seviyesinde imzalanması konusunda mutabakata vardılar. Onlara göre bu siyasî belge ilişkileri yeni bir aşamaya taşıyacaktı.

Başbakanlar Yakın Doğu'da sürmekte olan krizi de müzakere etti. Her iki başbakan da, bölge barışının korunması açısından İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği Arap topraklarını terketmesi ve Filistin halkının kendi devletini kurması da dâhil bütün kanunî haklarının tanınmasının elzem olduğunu vurguladı. Bundan başka, Yakın Doğu sorununa ilişkin Cenevre Barış Konferansı'na Filistin Kurtuluş Örgütü'nün katılmasına da taraftar oldular.

Kıbrıs konusu da gündeme getirildi. Kosıgin ve Demirel, bu konuda kendi hükûmetlerinin düşüncelerini açıkladılar. Sorunun, Kıbrıs'ın toprak bütünlüğü, hükümranlığı, bağımsızlığı ve herhangi bir bloka girmeme prensipleri doğrul-

tusunda, Kıbrıs Türkleri ve Rumların haklarına eşit düzeyde saygı gösterilmesi, huzur içinde yaşamaları için gerekli ortamın sağlanması temelinde çözümünden yana olduklarını belirttiler.

Başbakanlar BM kararlarına uyulmasının önemine işaret ederek bu örgütün güçlenmesine yardımcı olacaklarını kaydettiler. Gelişmekte olan ülkelerin hükümranlık haklarını ve ekonomik özgürlüklerini güçlendirmelerine, sömürgeciliğe ve ırkçı ayrımcılığa karşı yürütecekleri mücadelede yardımcı olacaklarını vurguladılar.

İki başbakan, Deniz Hukukuyla ilgili BM'nin Üçüncü Konferansının düzenlenmesine taraftar olduklarını, bu Konferansın gerçekleşmesi için gereken desteği vereceklerini bildirdiler. Konferansta elde edilecek kararların, tüm dünya halklarının yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve uluslar arası işbirliğine zemin hazırlaması konusundaki inançlarını ifade ettiler.

Demirel, Kosıgin'in ziyaretini, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine ve bölgedeki ortama olumlu biçimde yansıyacak bir olay olarak değerlendirdi. Sovyet Başbakanı da, Türkiye'de kendisine ve heyetine gösterilen sıcak ilgiden dolayı teşekkür etti. Kosıgin hem Cumhurbaşkanı F. Korutürk'ü, hem de Başbakan Demirel'i resmen SSCB'ye davet etti. Davet memnuniyetle kabul edildi[693].

Kosıgin, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'le de görüşmek istiyordu. Onun bu isteği yerine getirildi ve Ecevit'in TBMM'deki odasında 50 dakikalık bir görüşme gerçekleşti. Görüşmede Hasan Esat Işık, Turan Güneş, Deniz Baykal ve Cahit Karakaş da hazır bulundu. Kosıgin, Ecevit'e ziyaretiyle ilgili bilgi sunarak şunları söyledi: "*Siz de, biz de, ülkelerimizde büyük sanayi tesislerinin kurulması için karşılaştığımız problemleri aşmak zorunda kalıyoruz*". Ecevit ona cevap olarak; "*Sovyetlerle yürütülen işbirliğini destekliyoruz. Bunu da yalnızca ülkemiz için değil, aynı zamanda bölge ve dünya için önemsemekteyiz*"[694]-diye karşılık verdi.

Ziyaret sonucunda SSCB ile Türkiye arasında 1 Mart 1976-1 Mart 1978 tarihlerinde yapılacak ortak kültürel ve bilimsel mübadele ile ilgili program imzalandı. SSCB-Türkiye ortak bildirisi kabul edildi. Bildiride, ikili ilişkilerin son

693 *Vneşnyaya politika*, *1975 god*, No: 76, s. 172.

694 "*Rusya ile Dostane İlişki İçin Siyasi Belge İmzalanacak*", *Hürriyet*, 30 Aralık 1975.

yıllarda geliştiğine dikkat çekiliyordu. Tarafların, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine destek verecekleri vurgulanıyordu. Yakın gelecekte dostluk ve işbirliği ile ilgili siyasî bir belgenin hazırlanması konusunda mutabakat sağlandığı belirtiliyordu[695]. SSCB ve Türkiye arasındaki ekonomik işbirliği ve sabit ticaretin gelişmesine çaba sarf edilecekti.

Kosıgin'in ziyareti esnasında toplam maliyeti 9 milyar 361 milyon lira olan İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılışı yapıldı. Sovyet heyeti, Kosıgin de başta olmak kaydıyla, Başbakan Demirel ile birlikte 29 Aralık günü Ankara'dan İskenderun'a hareket etti. Adana havaalanında ciddi güvenlik önlemleri alındı. Açılış esnasında yağan yağmura rağmen şemsiye altında konuşma yapan Kosıgin "yağmurun uğur getirdiğini" söyleyerek fabrikanın yapımında emeği geçen Türk işçilerine, mühendislerine ve Sovyet uzmanlarına teşekkür etti. Onların harcadıkları emek, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine yardımcı olmuştu. Kosıgin, Sovyet teknolojik yardımı ile Türkiye'de yapılan tesislerin Türk ekonomisinde oynadığı rolü özellikle vurgulayarak şunları söyledi: "*İki ülke arasındaki işbirliği büyük bir potansiyele maliktir ve yeni olumlu hedeflere doğru büyük açılımlar vaat etmektedir*". Kosıgin, fabrikanın açılışının SSCB ile Türkiye'ye başarılar getirmesini diledi.

Ondan sonra Demirel konuşmasını yaptı. Yağmura rağmen şemsiye almadan konuşan Demirel şunları söyledi: "*Keşke hergün böyle fabrikalar açsak, ben ıslanmaya razıyım. Türkiye'nin millî sanayisinin gelişiminde gösterdiği yardımlardan dolayı SSBC hükümetine teşekkür ediyorum. Bugün açılışını yaptığımız bu fabrika, karşılıklı menfaat doğrultusunda gelişen Türk-Sovyet dostluğunun sembolüdür. Bu fabrika, Türkiye'nin ağır sanayisinin temel taşlarından biridir*". Fabrikada metal işletmeciliği 1987 yılında 12 milyon tona, 1995 yılında ise 20 milyon tona ulaştırılacaktı[696].

Fabrika müdürü Ruşen Ünal, Türkiye'nin Sanayi Bakanı Abdülkerim Doğru ve diğer yetkililer bu tesisin Türk ekonomisinde oynayacağı role değindiler. Davet edilmelerine rağmen hükumetin iki ortağı Necmeddin Erbakan ile Alparslan Türkeş açılışa katılmamışlardı.

---

695 "*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *Pravda*, 30 Aralık 1975, No: 364 (20968).

696 "*İskenderun'da Bayram Var*", *Hürriyet*, 29 Aralık 1975.

Cumhurbaşkanı Korutürk ise açılış dolayısıyla tebrik mesajı yollamıştı. Cumhurbaşkanı'nın mesajında "fabrikanın, Türk-Sovyet dostluğunun sembolü" olarak değerlendiriliyordu.

Açılış töreni sona erdi. Demirel ile Kosıgin fabrikanın faaliyete geçtiğini bildiren sirenin düğmesine bastılar. Ardından da SSCB ve Türk yetkilileri fabrikayı gezdi. Tesis için 1977 yılında gelmesi planlanan 100 Sovyet uzmanından yalnızca 14'ünün geldiği Kosıgin'e bidirildi. Kosıgin, bu sorunun kısa zamanda çözüleceği sözünü verdi. Ardında da Sovyet ve Türk uzmanlarıyla görüştü. Açılışa gelen yetkililer yemeklerini fabrikada yedikten sonra Demirel ve Kosıgin Adana havaalanından Ankara'ya uçtu.

Kosıgin, ziyaret esnasında Türk mutfağını çok beğenmişti. Özellikle de sofrada meyve ve sebze bolluğundan pek hoşlanmıştı.

Kosıgin, ziyaretin son günü Sovyet elçiliği mensuplarıyla görüştü. Onların durumu, günlük yaşamı, çocuklarının eğitimiyle ilgilendi. Elçilik çalışanlarının maaşlarının az olduğunu öğrenince bu sorunu Moskova'ya varır varmaz çözeceğini söyledi. Gerçekten de geri dönüşünün ilk ayında elçilik çalışanlarının maaşları yükseltildi.

Kosıgin, 29 Aralık günü Esenboğa Havaalanı'ndan uğurlandı. Uğurlamada Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcıları Necmettin Erbakan ve Turhan Feyzioğlu, Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi A. Rodionov ve Türkiye'de akredite olmuş bazı diplomatik temsilciliklerin yöneticileri de hazır bulundu. Kosıgin ve Demirel tören birliğini birlikte selamladı, her iki ülkenin millî marşları çalındı.

Kosıgin, ülkeye dönüşü esnasında henüz uçakta iken Demirel'e bir telgraf yolladı. Mesajında, Türkiye'de Sovyet heyetine gösterilen konukserverlikten dolayı teşekkür etti. Cumhurbaşkanı ve başbakanla yapılan görüşmelerin iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu tesir edeceği inancında olduğunu bildirdi[697].

Kosıgin'in ziyareti büyük tarihî öneme malikti. Bu ziyaret, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturuyor, geniş işbirliği imkânları sunuyordu. Liderler, iki tarafı da ilgilendiren konuları tartışarak kendi görüşle-

697 "*S borta samoleta*", *İzvestiya*, 30 Aralık 1975, No: 304 (18147).

rini ortaya koydu. Birçok konuda görüş birliği vardı. Özellikle de Yakın ve Orta Doğu'da barış ve huzurun sağlanması Türkiye'nin çıkarlarına uygun düşmekteydi. Sovyetler Birliği de benzer tavır sergilemekteydi.

Türkiye basını ziyarete geniş yer verdi. *Cumhuriyet* gazetesi, "*Bu ilişkiler her iki ülkeyi gerek ekonomik, gerekse de siyasî anlamda birbirine yaklaştıracaktır*" diye yazıyordu.

Günaydın gazetesinde Mehmet Barlas; *Kosıgin'in seferi Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır*-şeklinde düşüncelerini açıklıyordu.

Hürriyet gazetesi "*Bu sefer, gerilimin düşürülmesi güç tazelendiği sırada gerçekleşti. Türkiye'nin de imzasının bulunduğu Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın başarıyla sonuçlanması yalnızca Avrupa'da siyasî ortama değil, aynı zamanda bir dizi devletlerin ikili ilişkilerine de olumlu yansımaktadır*" diye yazıyordu.

Bugün gazetesi, devlet yetkililerinin her ziyaretinden sonra ülkelerarası ilişkilerin bir adım daha ileriye gittiğine işaret ediyordu.

Ulus gazetesi; "Yürütülen görüşmeler barışa ve güvenliğe katkıdır" başlığını kullanmıştı.

Kosıgin'in Türkiye ziyareti, dünya basınının da ilgi odağıydı. Polonya'nın *Glos Proçı* gazetesi Türk-Sovyet görüşmelerini, farklı sisteme sahip devletlerin barış ortamında yaşayabileceğinin en güzel örneği olarak değerlendirmişti.

Bulgaristan'ın *Robotniçesko delo* gazetesi, "*Kosıgin'in Türkiye gezisi iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde yeni adımdır*" şeklinde görüş bildiriyordu.

ABD'nin AP ajansı şunlara işaret ediyordu: Türkiye, Batı'yla sarsılmaz ilişkilerini yeniden gözden geçirdiği bir sırada, Rusya ile Türkiye daha sıkı ilişkiler kurmak için yeni imkânlar aramaktadır. Türkiye, dengeli siyaset yürütmeye, NATO ve ABD'ye daha az bağımlı olmaya çalışmaktadır.

Fransız *Figaro* gazetesi; "*Sovyet-Türkiye ortak bildirisi iki ülkenin yakınlaştığını, bu seferle gerçek işbirliğine başladıklarını sergilemekteler*" şeklinde yazıyordu.

Kıbrıs basını da geziyi olumlu değerlendirmekteydi. *Filelefteros* gazetesi; "*Kıbrıs konusunda Sovyet devletinin tutumu bizim için müspettir*[698]" şeklinde görüş bildiriyordu.

Ziyaret, iki ülke arasında askerî-siyasî ilişkilerde de yeni olanaklar yaratıyordu. Ziyaretten sonra askerî konularda işbirliği gelişmeye başladı. 1976 yılı ocak ayında Güney Kafkasya'da Sovyet ordularının askerî talimlerine Türkiye'den temsilcilerin davet edilmesiyle askerî alanda ilişkilerin de temelleri atılmış oldu. Ancak Türkiye'nin NATO'daki müttefikleri bundan rahatsızlık duyarak Türk yönetimini SSCB ile askerî işbirliğinden kaçındırmaya çalışıyorlardı. Türkiye buna rağmen çok yönlü ve bağımsız dış siyasetini sürdürmekte kararlıydı. Bir süre sonra Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkan Yardımcısı Orgeneral Kenan Evren SSCB'yi ziyaret etti. Gezi sırasında karşılıklı askerî işbirliğinin genişletilmesi üzerinde duruldu.

Böyle bir durumda Türklere yönelik terör girişimleri de durmak bilmiyordu. 16 Şubat 1976 da Beyrut'ta Türkiye Büyükelçiliğinin Birinci Sekreteri Oktar Cirit, şehrin Hamra sokağında Ermeni teröristlerce şehit edildi. Eylemi ASALA üstlendi. 28 Mayıs'ta İsviçre'nin Zürih şehrinde Türkiye Garanti Bankası şubesi ve Türk Büyükelçiliğinin sosyal konularla ilgili ataşelik binası atılan iki bomba ile büyük hasar gördü. Bu eylemi ise CSAK adlı Ermeni terör örgütü üstlendi.

Sovyet yetkilileri ise SSCB-Türkiye ilişkilerine verdikleri önemi en yüksek makamlarda dahi dile getiriyordu. 1976 yılında düzenlenen Sovyetler Birliği Komünist Partisi XXV. Kurultayında Merkezî Komite'nin faaliyet raporu sunulduğunda, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Genel Sekreteri L. İ. Brejnev, iki ülke arasında işbirliğinden söz ettiğinde, SSCB'nin Türkiye ile ekonomik alanda başlayan ilişkilerinin aşamalı olarak siyasî alana da kaydığını belirtiyordu[699].

Sovyet-Türk yakınlaşması ve ortak siyasî antlaşmanın hazırlanması konusunda mutabakata varılması haberleri Washington'u rahatsız etti. 1976 yılı baharından itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde yumuşama kendini göstermeye başladı. Mart ayında Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Washington'da bir dizi gö-

698 "*Na polzu sotrudniçestva*", *İzvestiya*, 31 Aralık 1975, No: 305 (18148).

699 *Materialı XXV sezda KPSS*, Moskva: Politizdat, 1976, s. 15.

rüşmelerde bulundu. Sonuçta Türkiye ile ABD arasında askerî alanda işbirliğine ilişkin dört yıllık antlaşma imzalandı. Anlaşma, Amerikan üslerinin faaliyetinin yeniden başlamasını ve Türkiye'ye 1.386.000 dolarlık Amerikan askerî yardımının yapılmasını göz önünde bulunduruyordu. Böylelikle Türkiye-ABD ilişkilerindeki soğukluk ortadan kalkmaya başladı.

SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı İ. S. Gruşetski başkanlığındaki bir Sovyet parlamento heyeti Nisan ayının 14-21 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet parlamento heyetinin Türkiye'ye yaptığı üçüncü sefer idi. Heyet, Başbakan Süleyman Demirel tarafından kabul edildi. TBMM'de görüşmeler yapıldı. Görüşmelerde karşılıklı ilişkilerin gelişimi, meclisler arasındaki işbirliğinin zarureti vurgulandı. Gruşetski, Türk parlamentosundan bir heyeti Sovyetler Birliği'ne davet etti.

Ecevit: "SSCB Türkiye İçin Tehdit Unsuru Değildir. Azerbaycan, Türk-Sovyet İlişkilerinin Gelişiminde Temel Taşıdır"

Muhalefette olan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, eşi Rahşan Ecevit SSCB parlamento grubunun daveti üzerine 11 Haziran 1976 tarihinde Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti[700]. Heyet 13 kişiden oluşuyordu[701]. Gezi programı hazırlandı[702]. Sefer öncesinde Azerbaycan'da, Türkiye Cumhuriyeti, Bülent Ecevit, Azerbaycanlı kültür ve sanat adamlarının Türkiye gezileri konusunda oldukça etraflı gizli raporlar hazırlandı[703]. Ecevit, 28 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul'da

700 *Spisok lits, soprovojdayuşih Generalnogo predsedatelya Narodno-Respublikanskoy Partii Turtsii Byulenta Edjevita v Sovetskiy Soyuz. 11-18 iyunya 1976 goda,* ARDA, f. 2941, l.7, d. 2446, vr. 64.

701 *Materialı po delegatsii Narodno-Respublikanskoy Partii Turtsii (1976). Programma prebıvaniya v Azerbaydjanskoy SSR Generalnogo Predsedatelya Narodno-Respublikanskoy Partii Turtsii g-na Byulenta Edjevita,* ARDA, f.2941, l.7, d.2446, vr. 55-56.

702 *Turetskaya Respublika. Spravka MİD Azerbaydjanskoy SSR,* ARDA, f.2941, l.7, d.2446, vr. 79-92.

703 *Spravka o vızezdah deyateley kulturı i iskusstva Azerbaydjanskoy Respubliki Turtsiyu v 1970-1976 gg.,* ARDA, f.2941, l.7, d. 2446, vr. 77-78.

bir doktor ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti[704]. 1944-1946 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi'nde filoloji alanında tahsil almıştı. Sonra Ankara, Londra ve Harvard'da üniversitelerde okumuştu. 1944 yılında basın merkezinde tercüman olarak çalışmaya başlamıştı. 1946-1950 tarihlerinde Türkiye'nin İngiltere'deki büyükelçiliğinde basın ataşesi olarak çalışmıştı. 1950 tarihinden itibaren Ankara'da yayınlanan ve muhalefette olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin görüşlerini yansıtan "Ulus" gazetesinde çalışmıştı. 1950'li yılların ortalarında siyasete atılmış, 1957-1960 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi saflarından milletvekili seçilip mecliste faaliyet göstermişti. 27 Mayıs 1960 tarihinde Menderes-Bayar hâkimiyetinin darbe ile sona erdirilmesinden sonra Ecevit birkaç koalisyonlu hükümete de girmişti. 1961-1965 yılları arasında Çalışma Bakanlığı görevini yürütmüştü. Ecevit, sol merkeziyetçi görüşü savunuyordu. 1972 yılında, uzun müddet parti liderliğini yürüten İsmet İnönü başkan seçildikten sonra Ecevit de partinin genel sekreteri seçilmişti. 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan seçimlerden sonra devam eden hükümet krizine son vererek üç aydan biraz fazla devam eden millî Kurtuluş Hükümetini kurmuştu. Ecevit, Türkiye'nin siyasî hayatında "Sol Merkez", "Sistem Değişmelidir", "Atatürk ve Devrim" adlı eserlerin de yazarı idi.

Ecevit, 12 Haziran günü Moskova'da Meçhul Asker anıtını ziyaret edip çelenk koydu, Sovyet parlamentosunu ziyaret etti. Yaptığı görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkilerin genişletilmesinin önemine değindi.

14 Haziran günü Leningrad'a gitti. Türk konuklara şehir gezdirildi. Onlar daha sonra Pişkaryov Mezarlığı'nı ziyaret ederek çelenk koydular. Şehir Sovyeti onun onuruna bir davet verdi[705].

Ecevit, gezi programı çerçevesinde Azerbaycan'a gitmek istediğini bildirmişti. SSCB Yüksek Sovyeti Birlik Sovyeti Başkanı A. P. Şitikov'un talimatıyla Riyaset Heyeti'nin Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Baş Raportörü D. M. Maruşenko, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkanı G. Halilov'a

704 Tursiyu v 1970-1976 gg., ARDA, f. 2941, l. 7, d. 2446, v. 77-78. *Byulent Edjevit. Generalınıy predsedatel Narodno-Respublikanskoy Partii (NRP). Spravka. Sekretno,* ARDA, f. 2941, l. 7, d. 2446, vr. 74-75.

705 "*V gostyah u leningradtsev*", *İzvestiya* , 15 Haziran 1976, No: 141 (18289).

telefon ederek Ecevit'in ziyaretiyle ilgili bilgi verdi[706]. G. Halilov 9 Haziran tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne bir mektup yolladı[707]. Merkezî Komite'nin Uluslar Arası İlişkiler Diresi Başkanı E. Cebrayılov, durumu Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Birinci Sekreteri Haydar Aliyev'e bildirdi[708]. Haydar Aliyev başkanlığında 11 Haziran günü yapılan Merkezî Komite toplantısında Ecevit'in gezisiyle ilgili karar kabul edildi[709]. Karar üç maddeden oluşuyordu. Ayrıca Ecevit'in gezi programı da onaylandı. G. Halilov'a gerekli işleri yürütmesi emredildi. Konukların ağırlanması ve gerekli hizmetin sunulması işi Riyaset Heyeti kurumuna havale edildi. Konuklarla gezi boyunca ilgilenme görevi Kültür Bakanı Z. N. Bağırov'a verildi.

Bülent Ecevit İçeri Şehir'de

706 *"VTs"-gramma,*ARDA, f.2941, l.7, d.2446, vr. 72.

707 *Predsedatel Prezidiuma Verhovnogo Soveta Azerbaydjanskoy SSR K. Halilov-TsK KP Azerbaydjana. 9 iyunya 1976 g.,*ARSSA, f. 1, l. 63, d. 124, vr. 85.

708 *E. Djebrailov – Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. 10 iyunya 1976 g.* – ARSSA, f, l.63, d24, vr. 86.

709 *Postanovlenie sekretariata Tsentralnogo Komiteta Kompartii Azerbaydjana ot 11 iyunya 1976.O prebıvanii v Azerbaydjanskoy SSR Generalnogo Predsedatelya Narodno-Respublikanskoy Partii Turtsii Byulenta Edjevita i soprovojdayuşih ego lits,*ARSSA, f, l. 63, d24, vr. 82.

Ecevit, Leningrad'dan Bakü'ye gitti. Kendisine eşi Rahşan Hanım, yardımcısı Hasan Esat Işık, uluslar arası ilişkiler sekreteri Orhan Koloğlu, D. Kayra, *Hürriyet*, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Politika* ve *Vatan* gazetelerinin muhabirleri Cüneyt Arcayürek, Ali Sirmen, Orhan Tokatlı, Hasan Yılmazer, Can Pulak, Aziz Nesin, Anka Ajansı temsilcisi Altan Öymen, Akdeniz Ajansı'ndan Sermet İpekçioğlu eşlik ediyordu.

Konuklara SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Baş Raportörü D. M. Maruşenko, SSCB Dış İşleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi Başkanı M. İ. Kovrıgin, Dış Ülkelerle Kültürel İlişkiler Derneği Birinci Sekreteri B. A. Kulik, SSCB Devlet Televizyon-Radyo Komitesi Elemanı, Tercüman V. P. Lebedova ve SSCB Devlet Televizyon-Radyo Komitesi Spikeri, Türkiye'de görev yapmış İhsan Mustafayev eşlik ediyordu.

Bülent Ecevit ve ona eşlik edenler Kız Kalesi karşısında

Konukları Bakü Havaalanı'nda Güllü Ebilova, Enver Cebrayılov, Azad Şerifov, İmran Kasımov, Mikayıl Abdullayev, Zakir Bağırov, Nebi Hazri, Anar Rızayev, basın, televizyon ve radyo çalışanları karşıladı. Konuklar *Azerbaycan* Oteli'ne yerleştirildi.

Yemekten sonra konukları Azerbaycan SCC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı G. Halilov kabul etti. Görüşmede G. Ebilova, E. Cebrayılova, A. Şerifov, Z. Bağırov, N. Babayev, A. Rızayev de yer alıyordu. Konuklara Sovyet

hâkimiyeti yıllarında Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel alanda kazandığı başarılar konusunda bilgi verildi. Görüşmede Ecevit, iki ülke arasında sınırda şahit olduğu bir olayı hatırlayarak şunları söyledi: Türk-Sovyet sınırında iki komşu köy var. Birinde Ruslar, diğerinde Türkler yaşıyor. Sınır çizgisi yok, yalnız bir manga asker var. Her iki ulusun çocukları birlikte oyun oynuyor. Köylüler bu dostluğun oluşmasını başarmış. Biz neden başarmayalım? -dedi. Ecevit iki ülke arasındaki sınır kapılarının daha çok açılmasını istediklerini vurgulayarak şunları söyledi: "*Ben bunun için hiçbir engel görmüyorum. Azerbaycan, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminin temel taşıdır*[710]". G. Halilov ona cevap olarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzenli gelişiminden memnuniyet duyduklarını ve bunların gelişimi için Ecevit'ten yardımcı olmasını rica etti.

Azerbaycan'daki gezi esnasında konuklara Kültür Bakanı Z. Bağırov eşlik ediyordu[711]. Konuklar ülkenin elde ettiği başarılar konusunda bilgi sahibi oldu. Bakü'nün önemli yerlerini ziyaret etti, şehrin tarihî dokusunun korunduğu İçerişehir'i gezdi. Azerbaycan Tarih Müzesi, Azerbaycan Devlet Halı ve Uygulamalı Güzel Sanatlar Müzesi'ni ziyaret ettikten sonra Azerbaycan'ın tanınmış, görkemli bestekârı Üzeyir Hacıbeyov'un Ev Müzesi'ne gitti[712]. Daha sonra kaldıkları Azerbaycan Oteli'nin sinema salonunda Azerbaycan'la ilgili tanıtım filmini seyretti. Konuklar 15 Haziran'da Serebrovski Petrol-Gaz Üretim ve Klima Fabrikası'nı gezdi.

Türkiye'nin SSCB'deki Büyükelçisi Namık Yolga, Yazar Aziz Nesin ve diğerleri gezi sırasında yaptıkları görüşmelerde Azerbaycan'ın dış ilişkilerinin neden sınırlı olduğu, ülkenin ulusal sorunları, cumhuriyette yaşayan diğer toplulukların sayısı, millî dilin ve ulusal kültürün durumuyla ilgilendi. Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanlığı mensupları onlara gerekli bilgileri verdi.

---

710 Orhan Tokatlı, "*Ecevit, SSCB Parlamento Grup Başkanı ile Görüştü*", *Milliyet*, 17 Haziran 1976.

711 *Spravka o vizite B. Edjevita v Baku,* ARDA, f.2941, l.7, d.2446, vr. 55-92.

712 *Programma prebıvaniya v Azerbaydjanskoy SSR Generalnogo Predsedatelya Narodno-Respublikanskoy Partii Turtsii Byulenta Edjevita i soprovojdayuşih ego lits,* ARSSA, f, l. 63, d24, vr. 84; "*Znakomstvo s Azerbaydjanom*", *İzvestiya*, 17 Haziran 1976, No: 143 (18291).

Bülent Ecevit Nizamî Müzesi karşısında

Konukların onuruna bir davet verildi ve onlar 16 Haziran tarihinde ise Moskova'ya döndü[713].

Moskova Havaalanı'nda karşılaşma sırasında SSCB Yüksek Sovyeti Birlik Sovyeti Başkanı A. Şitikov, Bakanlar Kurulu Başkanı Kosıgin'in Ecevit'le görüşmek istediğini bildirdi. Bu yüzden de programda değişiklik yapıldı[714]. Kosıgin, 17 Haziran'da Ecevit'i Kremlin'de kabul etti. Görüşmede SSCB Yüksek Sovyeti, Birlik Sovyeti Başkanı A. P. Şitikov, Ecevit'e eşlik eden CHP Yönetim Kurulu Üyesi Milletvekili D. Kayra ve partinin uluslar arası konulardan sorumlu sekreteri Orhan Koloğlu yer alıyordu[715]. İki saat on dakika süren görüşmede ikili ilişkiler ve Kıbrıs sorunu da tartışıldı. Ecevit, Türk-Sovyet ilişkilerine değinerek Lenin ve Atatürk döneminde temeli atılan Türk-Sovyet dostluğunun Türk dış siyasetinin temel prensiplerinden biri olduğunu, 1960'lı yıllardan itibaren ilişkilerin iyileştirilmesinden memnuniyet duyduğunu, Türkiye'nin SSCB için bir tehdit unsuru olmadığını, Türk halkının iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine taraftar olduğunu belirterek şunları söyledi: "Türkiye, üyesi bulundu-

713 *O vizite B. Edjevita v Baku,* ARDA, f. 28, l. 12, d.91, vr. 41.

714 "*Kosıgin Ecevit'le Konuşmak İstedi*", *Milliyet*, 13 Haziran 1976.

715 "*Beseda v Kremle*", *İzvestiya*, 18 Haziran 1976, No: 144 (18292).

ğu NATO'dan ayrılmasa bile daha geniş perspektife malik ilişkilere taraftardır. Çok yönlü tutum izlerken de, ulusal savunma siyasetimizin bütünlüğü çerçevesinde onun yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliğine inanıyoruz".

Görüşmede Ege sorunu üzerinde duruldu. Ecevit'e göre Ege Denizi'nin üstü, altı ve seması ile ilgili problemde, Yunanistan'la Türkiye arasında adil bir çözüme ulaşılmadıkça barış zora girecekti. Türkiye ile Yunanistan yalnız bırakılırlarsa, kendi başlarına dostluk ve işbirliği oluşturup sorunlarını çözebilirler, ancak dış müdahaleler ortalığı karıştırmaktadır[716].

Ecevit, Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesinde yaşayan Türklerin zor koşullar altında bulunduklarını, Türkiye'nin bundan rahatsızlık duyduğunu Kosıgin'in dikkatine sundu. İki ülke arasında ilişkiler bozulunca Batı Trakya Türkleri'nin durumunun zorlaştığını belirtti. Ege adalarının silahlandırılmasının yalnızca Türkiye için değil, tüm bölge için endişe verici olduğunu vurguladı.

Ecevit, Kıbrıs sorununun çözümüne NATO ve Avrupa Ortak Pazarı'nın karışmasının Türkiye aleyhine olduğu kanısındaydı. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle dost olmak istediğini, ancak Yunanistan'la oluşan sorunun üzücü olduğunu, Türkiye'nin bu ülke ile dostluk ve işbirliği oluşturmaya hazır olduğunu belirtti. Ecevit, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde, SSCB'nin, Kıbrıs probleminde yer tutacağı safın büyük rol oynayacağını söyledi.

Kosıgin, Türkiye'nin bağımsızlığı güçlü ekonomik temellere dayandığı için SSCB'nin bundan yararlandığını belirtti[717]. Ecevit, iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinin önemine değindi. Kosıgin, Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan faciaları tekrar hem kendisinin, hem de başkalarının yaşamasını istemediğini söyledi. Bu bakımdan Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlanmaya karşı olduğunu, Türkiye ile güven içinde yaşamak istediklerini belirtti. Sovyet Başbakanı, II. Dünya Savaşı yıllarında SSCB'nin Türkiye'ye yönelik siyasetinde bazı yanlışlıklar yaşandığını ve bunların Sovyet liderlerince bir daha tekrarlanmayacağını, kendilerinin maceracı olmadıklarını, SSCB'nin Türkiye ile sağlam bir dostluk kurmak istediğini vurguladı.

---

716 "*Ecevit, Sovyet Başbakanı ile Görüştü*", *Milliyet*, 18 Nisan 1976.

717 "*Ecevit: "Sovyetler Bizimle Güven İçinde Yaşamak İstiyor"*, *Milliyet*, 19 Haziran 1976.

Kosıgin ve Ecevit

Ecevit, SSCB'de Türk kültürünün varlığından söz etti. Türk halklarının ulusal ve kültürel gelişimi konusunu gündeme getirdi. Azerbaycan'da karşılaştıklarından, cumhuriyetin gelişiminden söz etti. Sovyetler Birliği'nin bu konuyla ilgili yaklaşımının Türk toplumu tarafından ilgiyle izlendiğini ve bu mevzuda hassas olduğunu belirtti. Kosıgin, ülkedeki tüm halkların kültürel gelişimine engel olunmadığını belirterek sanata ve kültüre büyük önem verilmesinin Sovyet siyasetinin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtti.

Konukların onuruna davet verildi. Ardından Ecevit Moskova'dan büyük sevgi gösterisiyle uğurlandı.

Ecevit'in gezisi Türkiye'de farklı yorumlara neden oldu. Başbakan Süleyman Demirel, Ecevit'in büyük sıkıntı yaşadığına dikkat çekerek "Bundan kurtulmak için kendini yurtdışı gezilerine verdi" diyerek ardından da kahkahalarla güldü[718]. Ecevit ise Demirel'in, partisiyle koalisyon kurmadığını, Türkiye'ye hizmetten kaçındığını ileri sürdü[719].

718 "*Demirel: "Ecevit Sıkıntısından Kendisini Dış Gezilere Attı"*, *Milliyet*, 17 Nisan 1976.
719 "*Demirel Ülkeye Hizmetten Kaçtı*", *Devrim*, 9 Temmuz 1976.

Bu sırada Kıbrıs problemiyle atmosfer yeniden gergin bir hâl aldı. Türkiye'ye yönelik baskılar arttı. Sovyetler Birliği 22 Haziran 1976 tarihinde Kıbrıs'a ilişkin bir açıklamada bulundu[720], önceki tutumunu tekrarladı.

Ancak Türk-Sovyet ilişkilerini engelleyen etkenler vardı. Türkiye'deki bazı sivil toplum örgütlerinin, SSCB'deki Türklerin zor durumda olduğunu ileri sürmesi, onların özgürlük taleplerini gündeme getirmeleri Sovyetleri rahatsız ediyordu. 1976 yılı Temmuz ayında Ankara'da Dış Türklerle ilgili kültür dernekleri ve Türkçü kurumlar tarafından *Esir Türk İlleri Haftası* düzenlendi. Hafta kapsamında çeşitli konferanslar, sempozyumlar, basın toplantıları yapıldı. Kızıl Rusya ve kara emperyalistlerin işgali altındaki esir Türk illerinin çeşitli sorunları tartışıldı[721]. Konuşmacılar, SSCB'de ve Balkanlar'da Türk topluluklarının zor durumda yaşadıklarından söz açtılar. *Kızıl* ve *Kara* emperyalizmin Türk topluluklarına yönelik siyasetine son vermelerini istediler. Kızıl emperyalizm denince, sosyalist ülkeleri; Kara emperyalizm denince de bazı kapitalist ülkeleri kastedilmekteydi. Türk uluslarının her geçen gün kendi millî kimliklerini kaybettikleri, asimilasyona uğradıkları ağır bir dille belirtilmekteydi. Esaretteki Türk halklarının özgür kılınmasına yönelik çabaların sürdürülmesi öne sürüldü. Bilim adamları, Türk uluslarının tarihi, bugünü ve geleceği ile ilgili sorunları tartıştı. *Esir Türkler Haftası*'nda Türk dünyası ile ilgili kitap ve sanat eserleri sergilendi. Katılımcılar Atatürk'ün mezarını ziyaret ettiler. Zulüm altında inleyen Türk halklarının sorunlarının çözümüyle ilgili mektupları ve telgrafları BM Genel Sekreterliği'ne, İslam ülkelerinin devlet başkanlarına, hür dünyanın devlet başkanlarına, Türkiye Cumhurbaşkanı Korutürk'e gönderdiler. Söz konusu dernekler, Türkiye'nin diğer illerinde de benzer toplantılar düzenlediler.

Toplantılar ve yapılan organizasyonlar Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği tarafından tepkiyle karşılandı. Elçilik, söz konusu bu girişimlerin iki ülke arasındaki ilişkilerin önünü tıkadığını belirtti. Türk yönetimi ise söz konusu toplantıların resmî Türk siyasetiyle hiçbir bağlantısının olmadığını söyledi.

İnişli-çıkışlı bir yol izlemesine karşılık Türk-Sovyet yakınlaşmasında Türkiye'nin devlet, siyaset ve toplum liderlerinin SSCB'ye yaptıkları geziler

720 *Vneşnyaya politika, 1975 god*, dok. No: 76, s. 71.

721 "*Esir Türk Elleri Haftası Başladı*", *Devrim*, 13 Temmuz 1976.

önemli rol oynamaktaydı. Eylül 1976 yılında Birlik Partisi Başkanı Mustafa Timisi SSCB'yi ziyaret etti. Geri dönüşünde de televizyonda ve basında bir dizi açıklamalarda bulundu. Timisi açıklamasında, Sovyet yaşam tarzı konusunda edindiği izlenimleri anlattı. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin önemine değindi.

SSCB'deki Yabancı Ülke Elçilerinin Azerbaycan Gezisi

22-25 Eylül 1976 tarihleri arasında Türkiye Büyükelçisi Namık Yolga'nın da aralarında bulunduğu 34 ülkenin diplomatik temsilcileri Azerbaycan'ı ziyaret etti. Aile fertleriyle birlikte sefere katılanların sayısı 66 kişiyi buluyordu. Sefer, SSCB Dış İşleri Bakanlığı tarafından düzenlenmiş, bilgilendirme ve propaganda çalışmaları planına uygun olarak yürütülmekteydi[722]. Konuklara SSCB Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesi Başkanı D. S. Nikiforov eşiyle, Daire Başkan Yardımcısı P. İ. Krılov ve diğer şahıslar eşlik ediyordu. Cumhuriyet'in lideri, bu sefere özel önem vererek her şeyin üst düzeyde yapılması için gerekli talimatları vermişti. Yabancı ülke diplomatlarının gezi programı, Moskova'nın önerileri doğrultusunda Azerbaycan SSC Dışişler Bakanlığı tarafından hazırlanmıştı. Konukları Bine Havaalanı'nda Dışişler Bakanı T. Tahirova, Merkezî Komite Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Başkanı E. Cebrayılov, Bakü Şehir Yönetim Komitesi Başkan Yardımcısı S. Kasımova, Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültür İlişkileri Derneği Başkanı Nebi Hazri vb. yetkililer karşıladı. Millî giysili kızlar konuklara çiçekler ve şerbet ikram etti. Konuklar *Azerbaycan Oteli*'ne yerleştirildi. Masrafları konukların kendisi üstlenmişti. Onlar bildikleri dile uygun olarak İngiliz, Fransız ve İspanyolca gruplarına ayrıldılar. Konuklar aynı gün Azerbaycan Tarih Müzesi, Şirvanşahlar Sarayı, Kız Kalesi, Halı Müzesi, Güzel Sanatlar Müzesini ziyaret etti. Akşam Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nda ünlü besteci Kara Karayev'in *Yedi Güzel* balesini izledi. Gösterinin bitiminde konuklar adına oyunculara çiçekler verildi. Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu Başkanı İbrahimov, 23 Eylül günü konukları kabul etti, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın kazandığı başarılar konusunda bilgiler verdi. Konukların

722 *İnformatsiya o prebıvaniya v Azerbaydjanskoy SSR glav diplomatiçeskih predstavitelstv, akkreditirovannıh v SSSR (22-25 sentyabrya 1976 g)*,ARDA, f.411, l. 47, d. 235, vr. 69.

sorularına da kısa cevaplar verdi. Konuklar daha sonra petrol çıkarılan bölgeleri dolaştı, kısa bir deniz turuna çıktı. 24 Eylül'de Şamahı şehrine giderek bölgenin sosyo-ekonomik gelişimini yakından gördü. Şehir sovyeti başkanı konuklara bir ziyafet verdi. Akşam ise Cumhuriyet Hükümeti, Bakü'de onların onuruna bir ziyafet düzenledi. Azerbaycan'ın tanınmış ses sanatçılarından oluşan bir grup konser verdi. Konuklara millî hediyeler sunuldu. Kendileri de şehirdeki mağazaları dolaşarak hediyelik eşyalar aldı, aynı gün de Moskova'ya uçtu.

Gezi, Türkiye Büyükelçiliği'nde büyük ilgiye neden olmuştu. N. Yolga gezi konusunda şunları söyledi: "Biz, Kafkasya'nın renklerini gördük. Azerbaycan musikisinin ritmini, cumhuriyetin eski tarihini ve uygarlığının gelişim düzeyini, son elli yılda ekonomik alanda kazanılan başarıları yakından izledik"[723].

SSCB ile karşılıklı ilişkilerin gelişmesi, Türkiye'nin müttefikleriyle işbirliğine engel olmuyordu. Kendi millî çıkarlarını ön planda tutan Türkiye yönetimi çok yönlü dış siyaset çizgisi takip ediyordu. Ekim 1976'da Erzurum'da NATO tatbikatı yapıldı. *Daily News* gazetesinin aktardığına göre tatbikat, "Kızıl Ordu'nun Doğu Anadolu saldırısını önleme amacını güdüyordu".

1970'li yılların ikinci yarısında Türk-Sovyet ilişkileri daha da gelişti. 1977 yılında Türkiye'de herbisid ve asit fabrikalarının inşası, SSCB ile ekonomik ve teknolojik destek konusunda bazı anlaşmalar imzalandı. İki ülke arasında elektrik enerjisi mübadelesine ilişkin aynı yılın Şubat ayında imzalanmış anlaşmaya uygun olarak Türkiye 1979 yılında SSCB'den 1 milyar kilovat saat elektrik enerjisi alacaktı[724].

İki ülke arasında ticaret hacmi de artıyordu. 1970 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 83,3 milyon ruble iken, 1972 yılında bu rakam 144.7 milyon rubleye ulaştı, ancak sonraki yıllarda bu rakam geriledi. 1975 yılında Türk-Sovyet ticaret hacmi 95 milyon ruble, 1977 yılında 139 milyon, 1978 yılında 157,7 milyon ruble oldu[725]. Türk-Sovyet ticaret hacmi genişlese de Türkiye

723 *İnformatsiya o poezdke glav dippredstavitelstv, akkreditirovannıh v SSSR, v Azerbaydjanskuyu SSR s 22-25 sentyabrya 1976 g.,* ARDA, f.411, l.47, d. 235, vr. 89.

724 *SSSR i Turtsiya, 1917-1979*, s. 270.

725 *Aynı eser*, s. 271.

ticaretinde SSCB'nin payı sadece % 3-4 civarındaydı. 1970'li yıllarda SSCB, Türkiye'nin ticaret yaptığı ilk on ülke arasında yer alıyordu. Türkiye, SSCB'nin Orta Doğu ülkeleriyle ticaretinde Irak, İran, Mısır, Afganistan ve Suriye'den sonra altıncı yeri tutuyordu. SSCB, Türkiye'den genelde tarım ürünleri ithal ediyordu. 1978 yılında yapılan ticaret protokolüne göre ticaret hacmi, 1 Nisan 1978'den 31 Mart 1979'a kadar bir önceki yıla göre % 40 ornanında artmalıydı.

Aralık 1976 tarihinde ekonomik işbirliği ile ilgili Türk-Sovyet hükümetler arası karma komisyon oluşturuldu. Komisyonun ilk toplantısı 8-17 Aralık'ta Moskova'da, ikincisi 21-27 Aralık'ta Ankara'da, üçüncüsü 12-19 Ekim 1978'de Moskova'da ve dördüncü toplantı ise Haziran 1979'da Ankara'da yapıldı.

İki ülke arasındaki kültürel işbirliği de ilerledi. Şubat 1977 tarihinde Ankara'da ilk Sovyet kitap mağazası açıldı. Sinema alanında ilk ilişkiler de 70'li yılların ortalarında oluşturuldu. SSCB-Türkiye ilişkilerinde Azerbaycan önemli rol oynuyordu. Azerbaycan'ın Türkiye'deki siyasî muhacereti de ilişkilere belirli oranda etki ediyordu.

14. Bölüm
SSCB-Türkiye İlişkileri ve Azerbaycan Siyasi Muhacereti

Muhaceretin Türkiye'deki Çalışmaları SSCB'yi Rahatsız Ediyor

Azerbaycan'ın 27 Nisan 1920 tarihinde Sovyet orduları tarafından işgali esnasında ve sonrasında, işgalden dolayı yurtdışında kalabalık bir Azerbaycanlı Türk muhaceret ordusu oluşmuştu. Buna II. Dünya Savaşı sırasında yeni katılımlar da eklenmişti. Yurt dışındaki Azerbaycan muhaceretinin başlıca görevi, Azerbaycan'daki Sovyet yönetiminin aslında bir işgalci olduğunu dünya kamuoyuna duyurmak ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını gerçekleştirmekti. II. Dünya Savaşı sonrasında Azerbaycan muhaceretinin önemli bir kesimi Türkiye'de yerleşmişti. Türk-Sovyet ilişkileri olumlu bir safhaya yöneldiği sırada onların çalışmaları Moskova'yı rahatsız ediyordu.

Sovyet dış siyasetini yönlendiren politikacılara göre Ankara'daki *Azerbaycan Kültür Derneği*'nin faaliyeti iki ülke arasında ilişkilere engel oluyordu. Dernek üyeleri ve ülkedeki belli bazı güçler SSCB'nin Türk Cumhuriyetlerinden gelen temsilcilerinde millî duyguların uyanmasına sebep oluyordu. Onlar ülkelerine geri döndüklerinde milliyetçilik duygularının etkisi daha fazla hissediliyordu.

Sovyetler, Türkiye'deki muhaceretin SSCB'ye yönelik düşmanca düşünceler beslemesini istemiyordu. Onlardaki Sovyet karşıtı görüşleri zayıflatmak için daha ziyade kültürel ilişkilerin gücünden yararlanmak amacındaydı. Bu yönde Azerbaycan kültürü önemli bir role sahipti. Ünlü ses sanatçısı Zeynep Hanlarova'nın konserleri Türkiye'de büyük ilgi uyandırıyordu. Konserlerin birinde ilginç bir olay gerçekleşmişti. O günlerde Türkiye'de faaliyet gösteren Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya halklarının muhaceret teşkilatları tarafından *Sömürülen Türklerin Özgürlük Haftası* düzenleniyordu. Haftayı, Türkiye'deki milliyetçiler açık bir şekilde destekliyordu. Sovyet istihbarat kaynaklarına göre bu teşkilatları "Milli İstihbarat Teşkilatı ve yerel yönetim birimleri maddî yönden desteklediğinden "hafta" geniş karakter taşıyordu[726]". Konser sırasında söz konusu teşkilatın temsilcilerinden biri sahneye fırlayarak elindeki dergiyi Zeynep Hanlarova'ya verdi. Dergi sömürülen Türklerin ağır durumu ve onların özgürleştirilmesi yolunda yürütülen çalışmalardan söz etmekteydi. Dergideki yazılar SSCB'nin Türk halklarını, Rus sömürgesinden kurtulmak için

726 *E. Mustafayev – Kandidatu v çlenu Politbyuro TsK KPSS, Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. 26.VII1977,* ARSSA, f. 1, l. 64, d. 163, vr. 170.

mücadeleye sesliyordu. Zeynep Hanlarova dergiyi alarak konser katılımcılarına: "*Ben size Sovyet halkının selamını ve dostluğunu getirdim. Ben bu tür kirli kâğıtları görmek istemezdim*"[727] dedi (Bu olay, 1977 tarihinde Haziran ayında İstanbul'da Açık Hava Tiyatrosu'nda verilen ve şahsımın da izlediği konserde şöyle gerçekleşti: Bir genç elinde esir Türklerin durumunu inceleyen yazılarla dolu dergiyi Z. Hanlarova'ya verdi. Zeynep Hanım onu alıp öperek başının üzerine koydu. Biraz sonra onu sahne arkasına seslediler, gitti. Zeynep Hanım biraz sonra kulisten çıkıp sahnenin önüne kadar geldi ve elindeki dergiyi yere bırakarak "Ezizim, bizde azadık, biz esir deyilik, bu cür şeyleri mene vermeyin"-dedi. S. Altaylı) . Salon onun bu sözlerini alkışladı. Birkaç gencin Sovyet karşıtı sloganına seyiriciler pek olumlu reaksiyon göstermedi.

Bu olaylar karşısında SSCB içinde Türkçülük karşıtı kampanyalar yürütülmekte, Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmasına, millî duyguların etkisinde fazlaca kalarak bu duygu seline kapılanların Türkiye'yi ziyaret etmelerinin önüne geçilmesine çalışılıyordu. Örnek olarak, Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin V. Kurultayı'nda tanınmış şair Süleyman Rüstem yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "*Ben, ta gençlik yıllarımdan beri devrim törenlerinde ilginç mektuplar alıyorum. Aldığım son mektubu yazan isimsiz bir kişi beni parti meddahlığıyla suçlamaktadır. Halklar dostluğunu övmek onun hoşuna gitmiyor. Mektup sahibi bana soruyor: "Bazı halklara kardeş diye şiir yazıyorsun, peki neden Bakü'ye gelen Türkler konusunda şiir yazmıyorsun?" Çok ilginçtir. Ben Bakü'yü ziyaret etmiş Cevdet Sunay'a mı, Türkiye hükümetinin eski başbakanı Süleyman Demirel'e mi veya onunla birlikte gelen ve geri döndükten sonra benim vatanıma, toplumuma iftiralar yakıştıran, bu konuda kitaplar yayınlayan Tevetoğlu'na mı şiir yazmalıyım?*

Benim, çileler çeken Türk halkına sevgim sonsuzdur. Onun şair evladı Nazım'la dostluğumuzu hepiniz iyi biliyorsunuz...

Biz bundan üç yıl önce Gürcü yazarlarla birlikte Türkiye'yi ziyaret etmiştik. Bu gezi esnasında Türk halkının acıklı durumuna tanık oldum. Milyonlarca Türk yurt dışında işçi olarak çalışıyor. Açlık sınırının altında yaşayan bir milyona yakın Türk, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kapısı önünde yurtdışına gitmek için sıra bekliyor. Ülkede gerilik ve durgunluk diz boyudur.

727 *Aynı belge.*

Türkiye'deki durum bugün işte böyledir. Bahtsız ve mutsuz Türk halkının hayatı budur. Türkiye'ye Amerikan yardımının sonucu budur!

Şimdi yönetim generallerin elindedir.

Günümüzde Türkiye'de akıl almaz tutuklamalar yapılmaktadır. Şairler, bilim adamları, öğretmenler, öğrenciler hapislere tıkılmakta, kitaplar yakılmaktadır. Gazeteler, dergiler kapatılmaktadır. Ben buna kayıtsız kalamam.

Türkiye ve diğer dış ülkeleri ziyaret eden kalem dostlarımız bu ülkelerdeki durumu ve yaşamı uyanık bir gözle – Sovyet insanının gözüyle görmeye çalışmalıdır. Lütfen dikkat edin. Geçen sene değerli sanatçımız Zeynep Hanlarova Türkiye'de konser verirken Son Havadis gazetesinde bu gerekçeyle vatanımız, toplumumuzu karalamak için söylenenlere, iftiralara ne demeli?

Yoldaşlar! Hepimiz daima uyanık olmalıyız, uyanık! Bence uyanıklığı, dünyaya bakışı körleşmiş kimselerin yurtdışına gitmesine gerek yoktur. Bizim Türkiye'deki durumla ilgili olan yazarlarımız sessiz ve kayıtsız kalmamalı..."[728]

Azerbaycan SSC Devlet Güvenlik Komitesi (Azerbaycan KGB'si. A. A.) Başkanı Tuğgeneral Krasilnikov'un 31 Ocak 1972 tarihli raporunda Ankara'daki *Azerbaycan Kültür Derneği*'nin faaliyeti bozgunculuk olarak değerlendiriliyordu. Rapora göre bu örgüte yön veren, Türkiye'nin devlet çizgisini belirleyen Ferit Melen'di. O, bütün konuşmalarında herkesi komünizme karşı mücadeleye çağırıyordu. Derneğin, Anadolu Ajansı aracılığıyla yaydığı beyanatında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne, Sovyet halklarının millî problemleriyle ilgili olarak ağır suçlamalar ileri sürüyordu[729]. SSCB'de yaşayan Türk halklarının esaret altında oldukları vurgulanıyor ve onların hür olacağı günlerin geleceğine duyulan sonsuz inanç dile getiriliyordu.

14 Mart 1972 tarihinde, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Propaganda Dairesi Başkan Yardımcısı B. Medvedev, Dış Kadrolarla Çalışma Dairesi Başkan Yardımcısı A. Ledovskiy, Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Başkan Yardımcısı V. Şapoşnikov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi

728 *Azerbaycan Yazıçılar İttifagı V gurultayında Süleyman Rüstemin nitgi,* ARDESA, f. 340, l. 1, bağlama 55, d. 1441, vr. 57-60.

729 *Otçet Komiteta Gosudarstvennoy Bezopasnosti Azerbaydjanskoy SSR za 1972 god,* AR MTN Arhivi, PF-330, vr. 417-437.

Merkezî Komitesi'ne *Müttefik Cumhuriyetler Vasıtasıyla Muhaceretle Çalışma* konusunda bir çağrı hazırladı. Merkezî Komite bu yönde bir karar kabul etti. Karara uygun olarak yabancı dillerde propaganda yayınlarının sayısı artırıldı. Muhaceret arasında yaymak için özel gazeteler hazırlandı. Bu dönemde APN'nin (Agentstvo Politiçeskih Novostiy-Siyasî Yenilikler Ajansı), yabancı dillerde 53 dergi, 9 gazete, 129 bülten yayınlaması kararlaştırıldı[730].

Türkiye'deki siyasî muhaceret Sovyet karşıtı faaliyetlerini aralıksız sürdürüyordu. 15 Eylül 1972 tarihinde Ankara'da *Türk Ordu Günü* düzenlendi. Toplantı 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından alınmasının 54. yıldönümü dolayısıyla gerçekleştirildi. Toplantıda TSK Genelkurmay Başkanı Orgeneral Güler'in tebrik mesajı okundu[731]. Konuşmacılar Azerbaycan'ın Komünist zulmünden kurtarılmasının önemine değindi.

Derneğin yayınladığı *Azerbaycan* dergisinde, SSCB'nin Türk toplumlarını kendi esareti altında tuttuğu geniş şekilde yansıtılıyor, Rus zulmünden kısa zamanda kurtulması arzu ediliyordu.

KGB, Türk halklarının millî duygularının uyanmasına yönelik propogandayı sabotaj olarak değerlendiriyordu. KGB'nin verdiği bilgilerde Türkiye'nin istihbarat elemanları ve ülkede faaliyet gösteren çeşitli propaganda merkezleri ve Azerbaycan muhaceret örgütleri tarafından ideolojik sabotajın güçlendirildiği belirtiliyordu[732]. Türkiye istihbaratı, özellikle de İlimler Akademisi Fizik Enstitüsü'yle ilgileniyordu. Genellikle bu enstitünün 204 kadar çalışanı yabancı ülkelerle yazışıyor, kitap ve dergi mübadelesi yapıyordu.

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde yaşayan Azerbaycan muhacirlerinin *Hürriyet Radyosu* aracılığıyla yürüttükleri Sovyet karşıtı propaganda güçlendirildi. Türkiye'den uluslar arası posta aracılığıyla Azerbaycanlı bilim adamlarına çok sayıda Sovyet karşıtı ve milliyetçi yayınlar gönderilmeye başlanıyordu. Azerbaycan'ın ünlü bilim adamları ve sanatçıları Türkiye ve Federal Almanya'da

730 RGANİ, f. 5, op. 64, d. 71, l. 82.

731 *Otçet Komiteta Gosudarstvennoy Bezopasnosti Azerbaydjanskoy SSR za 1972 god,* AR MTN Arhivi, PF-330, vr. 417-437.

732 *Otçet Komiteta Gosudarstvennoy Bezopasnosti Azerbaydjanskoy SSR za 1973 god,* AR MTN Arhivi, PF-351, vr. 12-24.

düzenlenen çeşitli konferans ve sempozyumlara davet ediliyordu. Tüm bunların sonucunda bilim ve araştırma alanında faaliyet gösteren aydınlar ve gençler arasında P*antürkizm*, *Azerbaycan* ve *Türkiye* halklarının aynı kökten oldukları, aynı dil ve kültüre sahip oldukları vurgulanıyordu[733].

Doğal olarak, bu süreç tek taraflı değildi. Azerbaycan'dan da Türkiye'ye Azerbaycan tarihî ve kültürüne ilişkin kitaplar gönderiliyordu. Bu yayınlar daha ziyade propaganda karekterinde idi.

SSCB Dış İşleri Bakanlığı'nın 9 Şubat 1973 tarihli toplantısında "Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanlığı'nın çalışma deneyimi" konusu tartışıldı. Bu yönde gizli bir karar kabul edildi[734]. Kararın üçüncü bendinde: "*SSCB Dış İşleri Bakanlığı kurum ve şubelerine Sovyet elçilerine propaganda malzemeleri göndermesi ve yurtdışındaki milliyetçi muhacir örgütlerinin faaliyetlerini izlemek için Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanlığı'ndan daha fazla yararlanması önerilmektedir*" deniyordu. Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanlığı'nın faaliyet alanı bu olaydan sonra daha da güçlendirildi.

Azerbaycan'dan Türkiye'ye gönderilen yayınlar çoğunlukla aşırı komünist propagandasıyla yüklü olduğundan Türkiye'nin ilgili birimleri tarafından geri postalanıyordu. Bu durum doğal olarak Türkiye'deki Sovyet Büyükelçiliği'ni rahatsız ediyordu. Büyükelçi V. Grubyakov 30 Kasım 1973 tarihinde, Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanı T. Tahirova'ya gönderdiği mektubunda Türkiye'de 500.000 Azerbaycanlı'nın yaşadığını, bunların Sovyet karşıtı görüşler taşıdığını, *Azerbaycan Kültür Derneği*'nin aşırı anti-sovyet propagandası yürüttüğünü, *Azerbaycan* adlı bir dergi yayınladığını vurguluyordu. Muhaceret genelde Azerbaycan Türkçesinde eserler ve millî şarkıların yer aldığı plakları istiyordu. Büyükelçi; "*Türkiye'de ciddi sansür olduğundan Fransızca ve İngilizce propaganda içerikli yayınlara fazla yer verilmemeli ve Türk birimlerinin eline koz verilmemelidir*[735]" şeklinde tavsiyesini bildiriyordu. Bu dilleri bilen kimselerin az olmasından dolayı yapılan propaganda amacına ulaşamıyordu.

---

733 *Aynı yer*.

734 *O rabote Ministerstva İnostrannıh Del Azerbaydjanskoy SSR. Reşenie Kollegii MİD SSSR. 9.II973 g.,*ARDA, f. 28, l. 12, d. 75, vr. 19-20.

735 *Posol SSSR v Turtsii V. Grubyakov – ministru inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR tov. Tairovoy T. A. 30.XI973 g.,* ARDA, f. 28, l. 12, d. 74, vr. 80-81.

28 Mayıs 1974 yılında *Azerbaycan Kültür Derneği*'nin Azerbaycan'ın istiklali yıldönümünü anma toplantısında, Türkiye Sanayi ve Teknoloji Bakanı Abdülkerim Doğru bir konuşma gerçekleştirdi. Doğru konuşmasında, Azerbaycan'ın yeniden istiklaline kavuşacağına olan inancını dile getirdi ve herkesi Azerbaycan'a yardıma sesledi. Bakan'ın sovyet karşıtı bu konuşması duyulur duyulmaz SSCB Dış İşleri Bakan Yardımcısı S. P. Kozırev Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçisi İlter Türkmen'i Bakanlığa davet edip ona itiraz notası verdi. Notada, Derneğin Sovyet karşıtı faaliyetlerinden çeşitli şahısların SSCB aleyhine yaptıkları konuşmalardan duyulan rahatsızlık dile getiriliyor, bu türden açıklamaların iki ülke arasındaki ilişikleri gölgelediği belirtilerek gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu.

Ancak notanın pek yararı olmadı. Benzer olay bir sonraki yıl da cereyan etti. 28 Mayıs 1975 tarihinde Azerbaycan'ın kuruluş günü dolayısıyla düzenlenen toplantıda Süleyman Demirel hükümetinin Kültür Bakanı Rıfkı Danışman bir konuşma yaptı, Azerbaycan istiklalinin ilan edildiği günün tarihî bir olay olduğunu, kaybını ise hazin bir sonuç olarak kaydetti. Azerbaycan Türklerinin er veya geç kendi bağımsızlığını kazanacağına inandığını bildiren Danışman, Azerbaycan'a edilecek yardımların da en önemli bir iş olduğunu vurguladı.

Danışman'ın bu konuşması Türk basınında geniş tartışmalara yol açtı. Bazı gazeteler açıklamayı Türk-Sovyet ilişkileri için tehlike oluşturduğunu belirtiyordu. *Adalet* gazetesinin 2 Haziran tarihli sayısında Danışman'ın konuşması yorumlandı. *Yeni Ulus*'un 4 Haziran sayısında gazeteci Aydın Egemen Türk-Sovyet *İlişkileri Tehlikededir* başlıklı yazısında; "*Hükümet doğru yaklaşımlarda bulunmalıdır. Danışman konuşmalarına dikkat etmelidir, çünkü Türk-Sovyet ilişkileri bozulmamalıdır*" diyordu.

Azerbaycan SSC Dış İşleri Bakanı T. Tahirova Moskova'dan ve Azerbaycan Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Enformasyon Merkezi'nden konuya ilişkin bilgi aldı. Konuyla ilgili olarak, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Başkanı E. Cebrayılov'a bir mektup gönderdi. Azerbaycan'da yayınlanan gazetelerin birinde yayınlanmak ve Azerbaycan radyosu vasıtasıyla kamuoyuna açıklanmak üzere bir makale hazırlamak istediğini belirtti[736]. Ardından Azerbaycan İlimler Akademisi Sosyal Bilimler Enformas-

736 *Ministr inostrannıh del Azerbaydjanskoy SSR T. Tairova – zaveduyuşemu otrelom zarubejnıh svyazey TsK KP Azerbaydjana tov. Djebrailovu E. 16 iyulya 1975 god,* ARDA, f. 28, l. 12, d. 87, vr. 1-2.

yon Merkezi yöneticisi, ekonomist Dr. E. Zergerov dernekle ilgili kapsamlı bir rapor hazırladı[737]. T. Tahirova, SSCB Dış İşleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi başkanı V. İ. Minin'e 29 Temmuz tarihinde yolladığı mektubunda konuyla ilgili olarak bir yazı hazırlayıp yayınlamak istediklerini belirtti[738]. Alınan onay doğrultusunda yazılan bilgi notu yayınlandı ve radyoda okundu.

1 Ağustos'ta, 33 Avrupa devleti ile ABD ve Kanada'nın katılımıyla imzalanan Avrupa'nın Güvenliği ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi'nin imzalanmasıyla Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki kültürel ve sosyal ilişkilerin niteliğinde yeni bir dönem başladı. Sonuç bildirgesinin imzalanması aynı zamanda Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişminin de bir sonucu idi. Bu ülkeler, Avrupa genelinde gelişen sürece de etki etmiş oldular. Bildirgenin imzalanması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine de etki etti.

Helsinki'de bildirgenin imzalanmasından sonra artık savaş tehlikesini ikinci plana iten ve ilişkilerde, barış içinde yan yana yaşama ile ilgili on prensibi kabul eden iki farklı sisteme mensup ülkeler birbirlerine karşı daha çok kültürel ilişkilerle etki etmeye çalışıyordu. Bunlar genelde birbirlerini içeriden ve ince hesaplanmış metotlarla zayıflatmaya ve kendilerine karşı daha yumuşak davranmaya çalışıyorlardı. Bu durum SSCB-Türkiye ilişkilerinde de kendini gösterdi. Farklı sisteme sahip ülkeler arasında askerî güç kullanma yerine ideolojik savaş yerleşmiş oldu.

İlişkilerin düzeyinin niteliğine bakılmaksızın SSCB Komünist Partisi Merkezî Komitesi ve Sovyet Hükümeti Türkiye'deki sol örgütlere maddî ve ideolojik destek veriyor, komünizmi her fırsatta yaymaya çalışıyordu. Ülkedeki mevcut yönetimi içeriden yaptığı hamlelerle değiştirmek için gizli çabalar içindeydi. Sovyet sisteminin propagandasını yapan yayınlar devamlı olarak ülkeye sokulmaktaydı. Radyo üzerinden yapılan propagandalar sürekli olarak yürütülüyordu. İnsanların beyinlerini ve düşüncelerini ele geçirmek için müthiş bir psikolojik ve ideolojik savaş sürdürülüyordu. Elbette bunlar etkisiz olmuyordu.

---

737 *Direktor TsNİON d.e.n. A. A. Zargarov – zaveduyuşemu otdelom zarubejnıh svyazey TsK KP Azerbaydjana tov. Djebrailovu E. F.,*ARDA, f. 28, l. 12, d. 87, vr. 9.

738 *Ministr inostrannıh del Azerbaidjanskoy SSR T. Tairova-zaveduyuşemu otdelom Srednego Vostoka MİD SSSR tov. Mininu V.İ.29 iyulya 1975 g.,* ARDA, f.28,l2,d. 87,vr0

Sonuçta Türkiye'nin toplumsal ve siyasî yaşamında sol güçlerin ve eğilimlerin arttığı görülmekteydi.

Psikolojik savaşta Türkiye de geride kalmak istemiyordu. NATO üyesi olan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin doğusundaki cumhuriyetlerde fırsatını bulduğu anda Türk ve Müslüman toplumlarının baskı altında yaşadıklarını yayıyor, bunların millî duygularının uyandırılması ve bağımsızlığa kavuşmaları için her türlü imkândan faydalanarak millî psikolojiyi körüklemeye çalışıyordu. Türkiye'nin elinde yeteri kadar etkili vasıtalar vardı. Bunların en güçlüsü de Türkiye'ye sığınmış Türk ve Müslüman halkların siyasî muhacereti idi. Azerbaycan muhacereti ise bunlar arasında önemli bir konuma sahipti. Türkiye'deki Azerbaycan muhacereti tarihî yönden üç gruba ayrılıyordu: Birinci kesim, 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ın, Bolşevik Kızılordu birlikleri tarafından işgalinden sonra yurtdışına çıkmak mecburiyetinde kalanlardı. Bunlar Avrupa ülkelerine sığınmadılar; çünkü millî ve dinî inançlarını yaşayacakları gerekli ortam Avrupa'da bulunmuyordu. Bu yüzden daha ziyade Türkiye'yi tercih ettiler. Bunlara *Eski Muhaceret* deniyordu. İkinci kesim 1930'lu yıllarda Sovyet Azerbaycanı'ndan kovulan Güney Azerbaycan Türkleri idi. Bunların da büyük bir kısmı İranı değil, Türkiye'yi tercih ettiler. Üçüncü kesim, II. Dünya Savaşı'nda esir düşüp Sovyetler Birliği'ne dönmek istemeyen ve Stalin'in zulüm sisteminden kaçarak vatana dönmeyenlerdi[739]. Bunlara da *Yeni Muhaceret* deniyordu. Türkiye'de, Kuzey Kafkasya, Dağıstan ve Orta Asya'dan gelen kalabalık bir muhaceret gücü toplanmıştı.

Bu tarihte SSCB dışında birkaç milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktaydı[740]. Azerbaycan SSC KGB'nin kayıtlarına göre yurtdışındaki Azerbaycanlı sayısı 6 milyondu. Bunun 5 milyondan fazlası Güney Azerbaycan'da ve İran genelinde, kalanı ise Türkiye, ABD ve Avrupa ülkelerinde yaşamaktaydı. Muhaceretin önemli bir kısmı Türkiye'de idi. Burada 500 binden fazla Azerbaycan Türkü yaşıyordu[741]. Bunlardan 4-5 bini II. Dünya Savaşı'ndan sonra vatana dönmeyenler

739 *E. Djebrailov – TsK KP Azerbaydjana po povodu zapiski predsedatelya KGB Azerbaydjanskoy SSR tov. Krasilnikova B. S. ob uçrejdenii v g. Baku respublikanskoy obşestvennoy organizatsii po svyazyam s sooteçestvennikami za rubejom. 21.VI976,* ARSSA, f. 1, l. 63, d. 139, vr. 82.

740 *Sekretar TsK KP Azerbaydjana G. Aliev – TsK KPSS. Sekretno. 15 iyulya 1976,* ARSSA, f. 1, l. 63, d. 139, vr. 84.

741 *Predsedatel Komiteta Gosudarstvennoy Bezopasnosti pri Sovete Ministrov Azerbaydjana. Sekretno. 19 aprelya 1974 g.,* ARSSA, f. 1, l. 63, d. 139, vr. 78.

ve onların çocukları idi. Bunlar Ankara, İstanbul ve İzmir'de önemli konumlar elde etmişlerdi. Aralarında doktor, tüccar, gazeteci, memur, bilim adamı ve pedagoglar gibi toplum içinde gözde mesleklere sahip kimseler vardı. Azerbaycan Türkleri arasından milletvekili, senatör seçilmiş olanlar bile vardı. Ülkede Azerbaycan Türklerinin iki muhaceret teşkilatı faaliyet gösteriyordu. Birisi *Azerbaycan Kültür Derneği*, diğeri ise *Azerbaycanlılar Yardım Cemiyeti* idi. Her iki teşkilat da sağ partilerin ve hükümetin himayesi altında Sovyet karşıtı propaganda ve vakıf çalışmaları yapıyordu.

Irak'ta yaşayan 500 bin kadar Türkmen de Türkiye'nin etkisi altında idi. Uzun yıllar geçmesine, çeşitli rejimler altında yaşamalarına rağmen Irak Türkmenleri kendi gelenek ve göreneklerini ve inançlarını muhafaza etmişlerdi. Onlar Türkiye'ye turist gibi gelip gidiyordu. KGB kayıtlarında "gerici çevreler" olarak kaydedilen milliyetçi güçler, Türkiye'deki muhaceret örgütleri ve etnik azınlıklar arasında Sovyetler Birliği ve komünizme karşı propaganda yürütmede ve millî duyguları uyandırma faaliyetlerinde yararlanıyorlardı. SSCB'deki Türk halkları arasında millî ve dinî duyguların uyandırılmasına büyük çaba gösteriliyordu. Bu tür çalışmalar özellikle gençler arasında yürütülüyordu. Abdülvahap Yurtsever, Ahmet Karaca, Mirza Bala, Fevzi Aküzüm, Hızır Bek Gayretullah basın organlarında yayınladıkları makale ve yorumlarda millî duygulara hitap ediyorlardı. KGB kayıtlarına göre, Türkiye'de yaşayan Azerbaycanlılar ve diğer Türk halklarına mensup kimselerin başlıca amacı, ülke içinde ideolojik propagandalar yürütmek, siyasî ve ideolojik açıdan bilgisiz ve Sovyetler Birliği'ne düşman kimseleri birleştirmek, muhalefet cephesi oluşturmak ve onları gizli örgütler kurmaya yöneltmek idi[742]. Muhaceret diğer taraftan, Türkiye'de Sovyet karşıtı örgüt ve dernekler oluşturmaya da çaba sarf ediyordu. KGB kayıtlarına şunlar düşülmüştü:"*Azerbaycan Kültür Derneği, SSCB sınırları içinde yaşayan tüm Türk halklarını, özellikle de Azerbaycanlıları, açık bir şekilde Ruslara karşı silahlı mücadeleye teşvik etmektedir*[743]". Derneğin yayın organı *Azerbaycan* dergisinde Sovyet karşıtı makaleler yayınlanıyor, Cumhuriyet'te Sovyet sistemine yönelik mukave-

742 *Zampredsedatelya KGB Azerbaydjanskoy SSR Yusifzade – sekretaryu TsK KP Azerbaydjana rov. Bagirovu K. M. Spravka o podrıvnoy deyatelnosti protiv Azerbaydjanskoy SSR so storonı otdelnıh vrajdebnıh antisovetskih i religioznıh tsentrov. Sekretno,* ARSSA, f. 1, l. 66, d. 168, vr. 15.

743 *Aynı belge*, vr. 13.

met olduğu kaydediliyor ve Rus emperyalizminin sonunun yaklaştığı belirtiliyordu. SSCB'nin Türk ve Müslüman halkları, Pantürkizm ve Turancılık idealleri çevresinde birleşmeye çağrılıyordu. Bu yolda da her türlü vasıtadan maharetle istifade ediliyordu. Ülkenin çeşitli kurum ve kuruluşlarına, kütüphanelerine ve bilim adamlarına Sovyet karşıtı, milliyetçi, Turancı ve İslamcı yayınlar gönderiliyordu. Türkiye'nin istihbarat elemanları ve muhaceret temsilcileri, Türkiye'de düzenlenen uluslar arası kongrelere katılan bilim adamları ve turnelere çıkan sanatçıları, Sovyet karşıtı propaganda ve milliyetçi duygularla doldurup ülkeye dönmelerine çalışıyordu.

Sovyet yetkilileri, Derneğin faaliyetleri, yapılan toplantılarda Türk devlet yetkililerinin katılımı ve yaptıkları konuşmalar dolayısıyla duyduğu rahatsızlığı notalar vasıtasıyla bildiriyordu. Moskova, derneğe yönelik istihbarat çalışmalarını güçlendiriyordu. Onlarla ilgili geniş bilgiler toplanıyordu. Sovyet istihbarat kayıtlarında, derneğin SSCB'deki siyasî rejimi değiştirmek için gerekli maddî, malî, teknolojik ve teşkilat yönünden gerekli güçten yoksun olduğu belirtilmekteydi.

Türk radyoları Azerbaycan'da rahatlıkla dinlenebiliyordu. Bu radyo programlarında, millî ve dinî duyguları uyandıracak bir dil kullanılıyordu. Tüm bunlara rağmen Azerbaycan'la sınır olan Türkiye topraklarında, Azerbaycan Türkçesiyle Sovyet karşıtı yayınlar yapan radyo istasyonları bulunmuyordu[744].

Erzurum ve Kars'ta, televizyon yayınlarını yansıtıcı istasyonlar kurulduktan sonra SSCB sınır bölgelerindeki halk hep Türkçe yayınlanan programları seyretmeye başladı. Muhaceretin aşırı Sovyet karşıtı faaliyeti Sovyetlerin kabul ettiği bir durum değildi.

Türkiye'deki Azerbaycan Siyasî Muhacereti ve Türk-Sovyet İlişkilerine Haydar Aliyev'in Yaklaşımı

1970'li yıllarda Yakın ve Orta Doğu'da kriz ortamı geliştiğinde Sovyetler Birliği, İran ve Türkiye'deki Azerbaycan Türkleriyle yakından ilgilenmeye başladı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi, KGB'nin Beşinci

744 *Sekretar TsK KP Azerbaydjana K. Bagirov – TsK KPSS. 22 fevral 1979 g. Sekretno,*ARSSA, f. 1, l. 66, d. 168, vr. 19.

Dairesi'ne, İran'da yaşayan 15 milyon Azerbaycan Türkü ve Türkiye'deki Azerbaycanlıların ağır yaşam koşulları hakkında basına bilgi vermesi için talimat verdi[745]. Bu dönemden itibaren yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılar, Sovyet devletinin bölgede yürüttüğü dış siyaset faaliyetlerinde yeniden etkili bir faktöre dönüştü.

Haydar Aliyev'in önderliğindeki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin Yakın ve Orta Doğu siyasetinde, bölgedeki ülkeler ve topluluklarla ilişkilerde önemli rol oynuyordu.

Azerbaycan SSC KGB'nin Başkanı Krasilnikov, 19 Nisan 1974 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne müracaat ederek *Dış Ülkelerde Yaşayan Azerbaycanlılar'la İlgili Vatan Cemiyeti'*nin kurulmasını önermişti[746]. Bunda esas amaç olarak yurt dışındaki muhaceret örgütlerini araştırmak, onlardaki aşırı Sovyet karşıtı tutumu zayıflatmak, SSCB'ye karşı psikolojik savaşta safdışı bırakmaktı. Önerinin perde arkasında da Sovyetler Birliği'nin başka niyetleri vardı. Merkezî Komite'nin Uluslararası İlişkiler Dairesi Başkanı E. Cebrayılov, konuyla ilgili olarak hazırladığı iki sayfalık raporu, 21 Haziran 1976 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne sundu[747]. Cemiyeti kurmak için Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nden gerekli izni almak ve gerekli malî yardımın Azerbaycan bütçesinden karşılanması için de gerekenlerin yapılması icap ediyordu. Merkezî Komite'nin Uluslar Arası İlişkiler Dairesi, derneğin kurulması için ilgili karar taslağını hazırladı. Taslağa göre derneğin yönetim kurulu 11 kişiden oluşacaktı[748].

Bu yıllarda Ukrayna, Litvanya, Letonya, Estonya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Ermenistan, Gürcistan, hatta Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde dahi bu tür dernekler faaliyet gösteriyordu. 1970'li yıllarda

---

745 Çehonin B. İ, *Jurnalistika i razvedka*, s. 231.

746 *Predsedatel Komiteta Gosudarstvennoy Bezopasnosti pri Soveta Ministrov Azerbaydjanskoy SSR Krasilnikov – TsK KP Azerbaydjana. Sekretno. 19 aprelya 1974 g.,*ARSSA, f. 1, l. 63, d. 139, vr. 76-78.

747 *E. Djebrailov – TsK KP Azerbaydjana. Po povodu zapiski tov. Krasilnikova V. S. Ob uçrejdenii v g. Baku respublikanskoy obşestvennoy organizatsii po svyazyam s sooteçestvennikami za rubejom. 22.VI976 g.,* ARSSA, f. 1, l. 63, d. 139, vr. 81-82.

748 *Aynı belge*, vr. 80.

başka ülkelerde yaşayan Sovyet muhaceretinin sayısı yaklaşık şu kadardı: 2.5 milyon Ukraynalı, 1.5 milyon Rus, 1.5 milyon Ermeni, 850 bin Litvanyalı, 700 bin Beyaz Rus, 500 bin Çerkez, 400 bin Özbek, 120 bin Letonyalı, 100 bin Eston, 10 bin Gürcü. Sovyet muhaceretinin en fazla bulunduğu ülkeler ABD (3 milyon), Kanada (1 milyon), Fransa (200 bin), Avustralya (200 bin) idi. Merkezî Komite'nin Uluslar Arası İlişkiler Dairesi'nin hazırladığı raporda yurt dışındaki Azerbaycanlı muhacirinin sayısı 100 bin olarak gösteriliyordu.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Siyasî Bürosu (Politbüro) Üyeliği'ne aday olan, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Birinci Sekreteri Haydar Aliyev konuyla ilgili olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne sunduğu 15 Temmuz 1976 tarih ve 315 sayı numaralı gizli mektubunda şöyle diyordu: "*Şu anda SSCB sınırları dışında birkaç milyon Azerbaycanlı, 100 binden fazla muhacir ve onların çocukları yaşamaktadır*"[749]. Yurt dışındaki Azerbaycan örgütleri hakkında bilgi verilen mektupta, son yıllarda Azerbaycanlılar yazışmalar, turistik ve bireysel teşebbüslerle vatanla ilişkiye giriyorlar. Yurt dışındaki Azerbaycan muhaceret örgütlerine *Vatanın Sesi* gazetesi, çeşitli bilgileri içeren propaganda malzemeleri, yazılı yayın, sinema filimleri ve plaklar gönderiyor. *Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği* vasıtasıyla Türkiye ve başka ülkelerde yaşayan Azerbaycanlıların kurdukları derneklere çeşitli yayınlar, plaklar, filmler, millî sanatımızı yansıtan sanat eserleri, folklor derneklerine millî giyimler vs. gönderiliyor. Aliyev açık bir şekilde şunları vurguluyordu: "*Ancak bu çalışmalar, muhaceretle ilgili olarak yürütülen çabaların tüm yönlerini kapsayamaz, çünkü gelinen nokta, bunları tüm alanlarda ve çağın gereklerine uygun bir şekilde uygulamaya koymayı gerekli kılmaktadır. Yabancı ülkelerdeki Azerbaycanlılar arasında dış siyasetimizle ilgili propagandayı ve vatanseverlik duygularını canlandırmak için gelişmiş muhaceret örgütlerinin ve muhacirlerin şahsî imkânlarından yararlanarak Sovyet Azerbaycan'ı hakkındaki gerçek bilgileri yaymak gayesiyle Bakü'de Vatan Cemiyetinin kurulması uygun olur. Cemiyetin asıl görevi yurt dışındaki vatandaşlarla, Sovyet halklarıyla dostluk ve işbirliğine taraftar olan teşkilatlarla bağlantı kurmak, yurt dışındaki vatandaşlara Sovyet sisteminin*

749 *Sekretar TsK KP Azerbaydjana G. Aliev – TsK KPSS. 15 iyulya 1976 g.,* ARSSA, f. 1, l. 63, d. 139, vr. 83-84.

kazandığı başarıları ulaştırmak olacaktır"[750]. Cemiyetin oluşturulmasında yapılacak tüm harcamalar, Azerbaycan SSC bütçesinden karşılanacaktı. H. Aliyev, *Vatan Cemiyetin*'nin kurulması konusuna eğilmesini Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'den rica etti.

Ancak cemiyet oluşturulması önerisi bazı tartışmalara neden oldu. SSCB Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko İran yönetiminin bu türden bir derneğin kurulmasını Güney Azerbaycan'ı göz önünde bulunduran toprak iddiası biçiminde algılayacağını belirterek karşı çıkıyordu. Ona göre bu derneğin kurulması SSCB ile İran ilişkilerine zarar verir ve ABD bundan faydalanarak komşu ülkedeki yerini sağlamlaştırabilirdi.

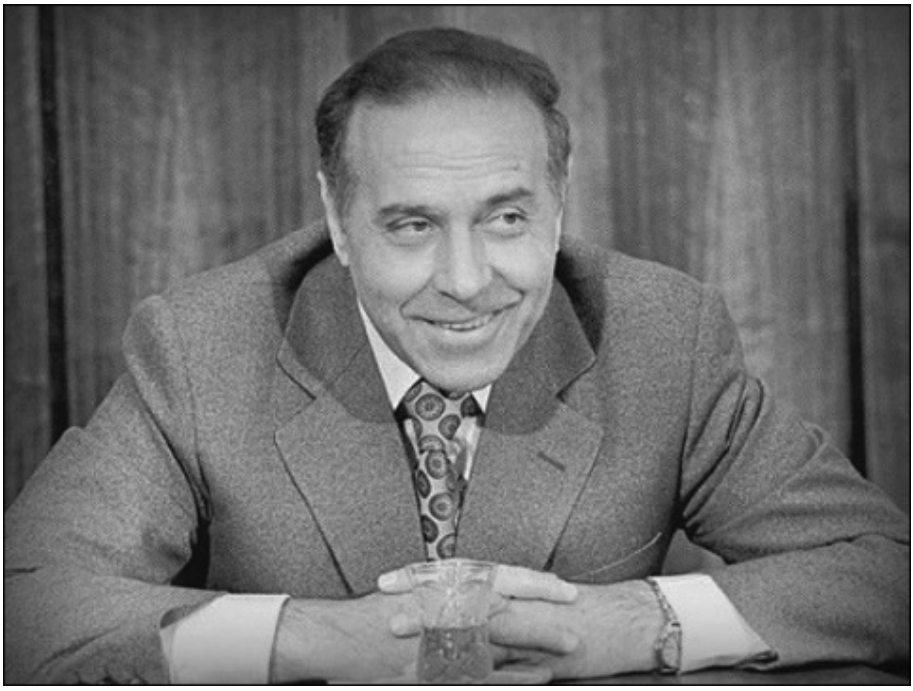

Haydar Aliyev

KGB ise bu konuda farklı düşünüyor ve böyle bir derneğin kurulmasını destekliyordu. KGB başkanı Yuri Andropov'a göre derneğin göstereceği çalışmalarla

750 Aynı belge.

siyasî muhaceret vatana davet edilecekti. Ülkede, millî ve kültürel alanda kazanılan başarıları görmeleri sağlanacak, bu da onlardaki Sovyet karşıtı düşüncelerin zayıflamasına sebep olacaktı. Böylelikle, onların yaşadıkları ülkelerde Sovyet ve komünizm karşıtı propaganda yürütenlere olan katılımın sayısı azalmış olacaktı. Konu Dış İşleri ile KGB arasında uzun tartışmalara neden oldu, sonunda Dış İşleri'nin bakışı baskın çıktı ve derneği kurma işi başarısız oldu.

Buna karşılık H. Aliyev, *Dış Ülkelerde Yaşayanlarla Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği* kanalı ile muhaceret arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda izin aldı. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Bürosu'nun, Aliyev'in başkanlığında 5 Ekim 1976 tarihinde yapılan toplantısında, Derneğin çalışmalarını geliştirme konusunda karar alındı[751]. Kararda, dış ülkelerde yaşayan Azerbaycanlılarla ilişkiler şu şekilde belirlendi: Yurt dışındaki Azerbaycanlıların vatana davet edilmesi, onlara çeşitli kitap, gazete, dergi, kaset vb. malzemelerin gönderilmesi, kendi ana dillerini unutmamaları için Azerbaycan'dan yapılan radyo programları yayınlarının artırılması vs.

Kararın 5. bendinde şöyle deniyordu: *Cemiyet,* dış ülkelerdeki soydaşlarla yürütülen çalışmaları hızlandırmalı, Türkiye'de bilim ve kültür alanında tanınmış soydaşlarımız SSCB'ye davet edilmeli ve onlara Sovyet döneminde Azerbaycan'da elde edilen başarılar anlatılmalı; Azerbaycan muhaceret örgütleri ve liderlerinin faaliyetlerinin güçlenmesine engel olunmalı; Azerbaycan Türklerinin toplu olarak yaşadıkları ülkelerdeki Sovyet elçiliklerine ve kültür derneklerine, 1976-1980 tarihleri arasında yollanmak üzere Dış Ülkelerdeki Azerbaycanlılarla Kültürel İlişkiler Derneği'nin hazırlayacağı; a-Gerekli uyarlama yapılmış eserler ve Azerbaycan masalları okunmuş plaklar, kasetler; b-Ana dillerini öğrenmek için Azerbaycan Türkçesiyle basılmış ders kitapları, sözlükler, imlâ kılavuzları ve diğer malzemeler yollansın. Bu malzemelerin hazırlanması konusu Dış Ülkelerdeki Azerbaycanlılarla Kültürel İlişkiler Derneği, Eğitim Bakanlığı ve İlimler Akademisi'ne, yayınlanması işi ise Azerbaycan SSC Devlet Neşriyatı'na havale edildi[752].

---

751 *Reşenie byuro TsK KP Azerbaydjana. 5 oktyabrya 1976 g.,* ARSSA, f. 1, l. 63, d. 86, pr. No: 20, Konu 5, vr. 13-18.

752 Aynı belge.

Söz konusu karar, dışarıda yaşayan soydaşlarla olan ilişkilerin sistemli bir şekilde yürütülmesi gayesiyle atılan önemli bir adımdı. Kararın hayata geçirilmesine başlandı. Dışarıdaki Azerbaycan derneklerine gerekli materyaller, plâklar, sinema filmlerinin vb. yollanması arttı. Soydaşlardan daha fazla davetler yapıldı. İdeolojik fark gözetilmeden gelenlere her türlü dikkat gösteriliyordu. Bu da onlarda Azerbaycan'a olan bağlılığı ve sevgiyi güçlendiriyor, Sovyet karşıtı duyguların törpülenmesine sebep oluyordu.

Merkezî Komite'nin bu kararından sonra yalnızca 1979 yılında Türkiye'den Azerbaycan'a 16 soydaş gelmişti[753]. Bunlar kendi akrabaları ile görüşüyor, aileler tarafından konuk ediliyor, şehrin önemli tarihî ve turistik yerlerini geziyor, çeşitli görüşmelerde bulunuyorlardı[754].

Öte yandan Türkiye'deki Azerbaycanlılarla ilgili düzenli olarak bilgiler toplanmakta ve vatana davet edilmeleriyle ilgili konu gündemde tutulmakta idi. KGB Başkan Yardımcısı G. Yusifzade'nin Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne gönderdiği "*Çeşitli Düşman, Sovyet Karşıtı ve Dinî Merkezlerin Azerbaycan SSC'ye Karşı Yürüttüğü Yıkıcı Faaliyetler*" başlıklı ve son derece gizli şifreli raporunda şöyle deniyordu: "*Şu anda Türkiye'de yaşayan Azerbaycanlılar, Azerbaycan'la yakından ilgileniyor ve ülkedeki başarılardan dolayı seviniyorlar[755]. Azerbaycanlılar, Cumhuriyet'te millî kültürün, millî-manevî değerlerin gelişmesinden, halkın zengin tarihî mirasının korunarak gelecek nesillere aktarılmasına gösterilen hassasiyetten son derece memnuniyet duyuyor ve Haydar Aliyev'in kişisel çabalarıyla SSCB'de kendi adından söz ettirmesinden dolayı sevinç duyuyorlar[756]*".

H. Aliyev, SSCB-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesine her türlü vasıta ile gayret ediyor, karşılıklı ilişkilerde baskı unsuruna el atılmasına karşı çıkıyor, bu

753 *Otçet o zarubejnıh svyazyah Azerbaydjanskoy SSR za 1979 god,* ARSSA, f. 1, l. 67, d. 185, vr. 52.

754 *Otçet o zarubejnıh svyazyah Azerbaydjanskoy SSR za 1980 god,* ARSSA, f. 1, l. 68, d. 369, vr. 19.

755 *Spravka KGB Azerbaydjanskoy SSR. O podrıvnoy deyatelnosti protiv Azerbaydjanskoy SSR so stornı otdelnıh vrajdebnıh antisovetskih i religioznıh tsentrov,* ARSSA, f. 1, l. 66, d. 168, vr. 9-15.

756 *E. Mustafaev – Kandidatu v çlenı Politbyuro TsK KPSS, Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. 5.X979 g.*, ARSSA, f. 1, l. 66, d. 208, vr. 169.

amaçla da Sovyet yetkililerine daha dikkatli olmalarını tavsiye ediyordu. Aliyev, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesiyle ilgili önerilerini Merkez'e bildirmişti. Onun bu yoldaki çalışmalarının gayesi, SSCB ile Türkiye arasında normal ilişkilerin ve dostluğun oluşturulması ve devam etmesi idi. Aliyev'in bu konuyla ilgili verdiği talimata uygun olarak, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Uluslar Arası İlişkiler Dairesi Başkanı E. Cebrayılov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Uluslar Arası İlişkiler Dairesi ile ilişki kurdu. Burada, V. V. Zagladın ile N. B. Slepov'la görüşmeler yaptı. Her ikisi de bu tekliflerin hayata geçirilebileceğini söyledi. Ancak konuyla ilgili olan bakanlıklar, teşkilatlar ve kurumlar konunun icrası için izin vermeliydi. Bundan sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi ve Azerbaycan'ın Türkiye'de tanıtılması konusuyla ilgili projesi sunuldu. 20 Eylül 1977 tarihinde H. Aliyev projeye şu notu ekledi: "*Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'ne gerekli mektubu hazırlayın. Ayrıca Türkiye'de tanıtım çalışmalarını hızlandırmak için tüm imkânlardan yararlanmak gerekiyor*[757]".

Aliyev'in talimatı doğrultusunda hazırlanan mektup Kremlin'e gönderildi. Belgede, Türkiye ile siyasî, ekonomik, bilimsel, teknolojik, kültürel, spor ve turizm alanındaki ilişkileri geliştirme, Türk-Sovyet dostluğunu ilerletme, önceleri ülkeyi terketmiş soydaşların ve çocuklarının vatana davet edilmesi konuları yer tutuyordu. Mektupta şunlara dikkat çekiliyordu: *Türkler ve Türkiye'de yaşayan Azerbaycanlılar arasında Azerbaycan'a duyulan ilgi hayli artmıştır. Azerbaycanlıların Kars, Erzurum, Bursa, Konya ve diğer şehirlerde yaptıkları etkinliklere vatandaşların ilgisi son derece artıyor. Bu etkinlikler esnasında Azerbaycanlılardan bazıları vatanla gerekli ilişkilerin kurulması ve geziler düzenlenmesinin elzemliği ile ilgili teklifler sunuyor. Azerbaycan'a turist olarak gelmek isteyen Azerbaycanlıların sayısı artıyor. Ancak bütün bunlara rağmen bazı şahıslar Azerbaycan hakkında yanlış bilgilere sahiptir.*[758]

---

757 *Zav. otdelom zarubejnıh svyazey TsK KP Azerbaydjana E. Djebrailov – Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A.O bolee şirokom ispolzovanii vozmojnostey Azerbaydjanskoy SSR v propagandistskih meropriyatiyah na Turtsiyu,* ARSSA, f. 1, l. 64, d. 163, vr. 180-182.

758 Aynı belge.

Mektupta ayrıca, SSCB'den Türkiye'ye, Türkiye Türkçesinde gerekli materyallerin yollanmadığına dikkat çekiliyordu. Yollanan yayınların büyük kısmı da İngilizce ve Fransızca idi. Bu yayınları anlamada Türk vatandaşları sıkıntı çekiyordu.

Türkiye ile ilişkilerin ilerletilmesi için bazı teklifler ileri sürülerek şu noktalara işaret ediliyordu: *Türkiye Türkçesindeki eserlerin aktarılması için Azerbaycan'da yeterince uzman vardır. Bunun için Bakü'de Progres yayınlarının bir şubesi oluşturulabilir ve bu yayınevinde Azerbaycan'ın klasik şahsiyetlerinin eserleri, folklorla ilgili eserler Türkiye Türkçesine aktarılarak Türkiye'ye yollanabilir. Türkiye'de Azerbaycan radyo ve televizyonlarının yayınlanması elzemdir.* [759]

İleri sürülen tekliflerin en ilginç olanlarından biri de, Sovyetler Birliği Doğu Ticareti Azerbaycan Dairesi'ne Türkiye ile doğrudan ticaret ilişkileri kurmasına izin verilmesi idi. Haydar Aliyev bu teklifi ileri sürdüğünde şuna istinat ediyordu: 1920'li yıllarda Bakü'de iki yılda bir uluslar arası ticaret fuarları yapılmıştı. Bu konu yeniden canlandırılıp Türkiye şirketlerinin de fuara katılımı sağlanmalıdır. SSCB Dış Ticarî İlişkiler Komitesi kanalıyla Türkiye'de yürütülmekte olan çeşitli ikili programlarda Azerbaycan enstitülerinin yakından katılımını sağlamak yararlı olacaktır, zira Türkiye'deki bu kurum ve kuruluşlarda çok sayıda Azerbaycanlı çalışmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan'ın Nahçıvan aracılığıyla sınır ticaretinin oluşturulması da öneriler arasındaydı. Aliyev'in bu önerileri, Sovyetlerin dış siyaseti ile birlikte adı anılmasa da, Türk dünyasıyla ilişki kurulması açısından derin siyasî, ekonomik, ideolojik ve kültürel amaçlar taşıyordu. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği'ni oluşturan Türk ve Müslüman cumhuriyetlerden biri olan Azerbaycan SSC arasında gerekli ilişkiler kurulur, dış ticaret alanında deneyim kazanılır, ilgili metotlar şekillenir, birbirinden ayrı düşmüş iki kardeş topluluk arasında dil ve kültürel yöndeki ilişkiler güçlenir, Azerbaycan'ın da bölgede ve iki ülke arasındaki ilişkilerde rolü artar, siyasî muhaceret içinde Sovyet sistemine duyulan nefret zayıflardı. Haydar Aliyev, düşüncelerine dayanak olarak İran'la yürütülen mevcut ilişkilerin varlığını gösteriyor ve Türkiye ile de karşılıklı menfaatin sağlanacağını ileri sürüyordu.

759 Aynı belge.

Türkiye ile Türk dünyası arasında *Altın köprü* veya "*başla bedeni birleştiren boğaz*" konumunda olan Azerbaycan ile sınır ticaretinin oluşturulmasına Moskova izin vermedi. Sovyet yetkilileri, sınır ticaretinin, SSCB'deki Türk ve Müslüman topluluklar arasında *Türkçülük*, *Turancılık* ve *milliyetçilik* düşüncelerinin yayılmasına sebep olacağından ve millî güvenliğe zarar verebileceğinden endişelenmişti.

Sınır ticareti önerisine Türkiye tarafı da sıcak bakmıyordu. Türkiye'nin de bu öneriyi geri çevirmesinde benzer haklı nedenleri vardı. Türkiye'nin bazı kurumları, Sovyetler Birliği'nin bu ilişkilerden faydalanarak Anadolu'da illegal çalışmalarını çoğaltabileceğinden ve komünizm propagandasının güçleneceğinden endişe duyuyordu. Sonuçta Nahçıvan kanalı ile Türk-Sovyet sınır ticareti oluşturulması işi yattı.

Haydar Aliyev, Türkiye ile kültürel ilişkilerde Azerbaycan'ın daha geniş katılımını sağlamak için merkeze net öneriler teklif etti. Teklifinde de şunları ileri sürdü: *Her yıl Eylül ayında Bakü'de Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden ses sanatçıları ve bestekârların katılımıyla Doğu Müzik Festivali düzenlensin*[760]. Böyle bir festivalin düzenlenmesi sadece Azerbaycan müziğinin değil, aynı zamanda Doğu müziğinin zengin kültürüne sahip bölge halkları arasında, Orta Asya halkları musikisinin de yayılmasına yardım edecekti. Haydar Aliyev, Azerbaycan tiyatro ve müzik gruplarının, tanınmış sanatçıların Türkiye'ye yönelik gezilerinin artırılmasını, ünlü Azerbaycanlı yönetmenlerin, şeflerin Türkiye'de anlaşmalı olarak çalışmasına ortam hazırlanmasını da teklif ederek şöyle diyordu: "*Deneyimlerimiz, Azerbaycan müzisyenlerinin Türkiye seferlerinin başarılı geçtiğini ve Türk kamuoyunda büyük ilgiyle karşılandığını göstermektedir. Buna örnek olarak da Niyazi'nin, Azerbaycan Devlet Halk Oyunları ekibinin ve diğerlerinin ziyaretleri gösterilebilir*"[761].

Haydar Aliyev, ressamlar arasında da gerekli ilişkilerin kurulmasına özel önem veriyordu. Türkiye'de Azerbaycanlı ressamların sergisinin yapılmasını, aynı zamanda en iyi Azerbaycan filimlerinin çeşitli toplantılarda gösterilmesini tavsiye ediyordu. Azerbaycan Türkçesi, Türk seyirciler tarafından anlaşıldığı

760 Aynı belge.

761 Aynı belge.

için *Azerbaycanfilm* tarafından çekilen filmlerin Türkiye'de satışını sağlamanın iyi olacağını düşünüyordu.

Tekliflerde, uluslar arası spor ilişkilerinin de önemli rol oynayabileceği savunuluyordu. Haydar Aliyev, Bakü'de Türkiyeli sporcuların da katılımının sağlanacağı uluslar arası bir spor yarışmasının yapılmasını, Azerbaycan'la Türkiye arasında sportif ilişkilere de yönelinmesini tavsiye ediyordu.

Aliyev Moskova'ya, Bakü ile İzmir'in kardeş şehir ilan edilmesi konusuna eğilmesini rica ediyordu. İzmir'de bir hayli Azerbaycanlının yaşadığını, zaman zaman Ankara ve İzmir belediye başkanlarının, Bakü ile kardeş şehir olma çerçevesinde gerekli işbirliğini oluşturma yönündeki isteklerini de öne sürüyordu.

Türkiye'yi ziyaret eden çeşitli seviyedeki Sovyet heyetlerine Azerbaycanlı temsilcilerin de alınmasını, Azerbaycanlıların toplu yaşadıkları yerlerde sosyal ve siyasî hayatta önemli rol oynadığından dolayı Türkiye'deki Sovyet temsilciliklerinde ve çeşitli tesislerin yapımında Azerbaycanlı uzmanların da yer almasını, Türkiye'den SSCB'ye giden turistlerin programına Azerbaycan'ın da dâhil edilmesini istiyordu.

Aliyev, dış ülkelerde yaşayan Azerbaycanlılardan daha fazlasının, *Vatan Cemiyeti* ve *Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği*'nin ortak çalışması ile Azerbaycan'a davet edilmesi teklifini de sunuyordu.

Türkiye'den Azerbaycan'a giden Türk vatandaşları ve Azerbaycanlı muhacirler, Cumhuriyet'in, Sovyet hâkimiyeti devrinde kazandığı başarıları görerek seviniyor, millî kültür, tarih ve ana diline gösterilen hassasiyetten dolayı gurur duyuyorlardı. Sovyet sistemine iyi duygular beslememelerine rağmen, Azerbaycan'ın ülke genelindeki nüfuzunun artmasından, 1918-1920 döneminden sonra geçen bütün zamanlar göz önüne alındığında, Azerbaycan Türkleri'nin kendilerini Bakü'de daha emin hissetmesi ve söz sahibi olmalarından dolayı memnun oluyorlardı. Sonuçta da Türk basınında Azerbaycan aleyhindeki yazıların sayısı azalıyordu.

Haydar Aliyev, SSCB ile Türkiye ilişkilerine daha geniş açıdan yaklaşmaktaydı ve ülkesini Türkiye ile dost yapmaya çalışıyordu. Sovyet yetkilileri arasında Müslüman-Doğu ülkelerinin sorunlarını en iyi bilen biri olarak kabul edilen

Aliyev, bu alanda diğer Türk ve Müslüman cumhuriyetleri önderlerini hayli gerilerde bırakmıştı.

SSCB siyasî yetkilileri, Müslüman-Doğu ülkeleriyle ilgili sorunların tartışıldığı ve en hassas kararlar alındığı zamanlarda onun görüş ve tavsiyelerine değer vererek uyuyordu. SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri L. Brejnev, Haydar Aliyev'e inanıp güveniyor ve Müslüman dünyası ile ilgili problemlerde tavsiyelerini göz önünde bulunduruyordu.

Aliyev, SSCB'nin Türk ve Müslüman cumhuriyetlerinin, doğunun Müslüman halkları için örnek teşkil etmesi konusunda kendi görüşlerini ortaya koyarak Sovyet yetkililerini ikna etmişti. Bundan yararlanarak Azerbaycan'a ve diğer Müslüman-Türk cumhuriyetlerine Sovyet Devleti'nin ilgisini çekmeyi başarmıştı. Müslüman ülkelerde Sovyet etkisini yaymak için de, Merkezi Asya cumhuriyetleri halklarının gelenek ve göreneklerinin serbestçe gelişmesinin ve bilgilenmesinin zorunluluğunu devlet yetkililerine ulaştırmıştı. Haydar Aliyev'e göre gelişmiş bir Türkistan, Müslüman Doğu için örnek oluşturabilirdi. Yakın ve Orta Doğu'daki Müslüman ülkelerin halklarının bir eline Karl Marks'ın *Kapital*'ini, diğerine de *Kur'an*'ı *Kerim*'i vererek sosyo-ekonomik değişiklik oluşturulabilirdi.

Haydar Aliyev'e göre geri kalmış bir Türkistan, Müslüman komşularına pek fazla etki edemezdi[762]. Bundan dolayı Türkistan'ın sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel açıdan geliştirilmesi, daha fazla yüksek eğitimli kadrolar yetiştirilmesi için özel önem verilmesini tavsiye ediyordu. Bu tür çalışmalar aynı zamanda söz konusu halklar arasında millî bilinçlenme düzeyinin de yükselmesine katkı sağlayacaktı.

Aliyev'in, SSCB-Türkiye ilişkilerine gösterdiği hassasiyete siyasiler, gazeteciler ve diplomatlar da büyük önem veriyordu. Ankara'da çalışan Azerbaycanlı gazeteci İhsan Mustafayev 26 Temmuz 1977 tarihinde Haydar Aliyev'e yolladığı mektubunda, Azerbaycanlı sahne sanatçılarının Türkiye'deki başarılı gösteri programları ve konuya ilişkin Türk basınında çıkan yazılar, *Azerbaycan Kültür Derneği* ve ülkedeki siyasî güçler arasındaki dengeler konusunda geniş bilgi

762 D'Agustino A, *Gorbachev's Revolition*, New York, New York University Press, 1998, p. 103.

veriyor, basında SSCB hakkındaki önceki olumsuz görüşlerin artık değiştiğini belirtiyordu. Türkiye'ye, Azerbaycan kültür ve sanatıyla ilgili grupların sık sık gönderilmesinin önemini özellikle belirterek mektubunu şöyle tamamlıyordu: "*Saygıdeğer Haydar Alirızaoğlu, ben kısa bir mektup yazmak istedim, ancak yapamadım. Sizin, Türkiye'ye ne kadar büyük önem verdiğinizi bildiğim için daha geniş yazmak zorunda kaldım*[763]".

Böylelikle yumuşama yıllarında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türk-Sovyet ilişkilerinin sağlamlaştırılmasında ve işbirliğinde müstesna rol oynuyordu. Sovyet liderliği Azerbaycan'dan faydalanarak Türkiye ile daha fazla yakınlaşmak için her vasıtaya el atıyordu.

763 *E. Mustafaev – Kandidatu v çlenı Politbyuro TsK KPSS, Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. 26.VII977 g.,* ARSSA, f. 1, l. 64, d. 163, vr. 198-203.

15. Bölüm

SSCB'nin Türkiye'yi Bağlantısız Bir Ülkeye Çevirme ve Müttefik Yapma Çabaları

Çağlayangil'in Gezisi

13-18 Mart 1977 tarihinde Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sovyet yönetiminin daveti üzerine SSCB'ye resmî bir ziyaret düzenledi[764]. Ona eşi, kızı ve torunu da eşlik ediyordu. Başlıca amaç, Türkiye başbakanının Sovyetler Birliği'ne yapacağı ziyaretin programını hazırlamaktı.

Sefer öncesinde SİTA muhabirinin sorularını cevaplayan Çağlayangil açıklamasında şunları söyledi: "*Türk-Sovyet ilişkileri sağlam temeller üzerinde gelişmektedir. Bizi ayıran çizgiler şimdi dostluk ve işbirliği sınırlarına dönüşmüştür. Ekonomik ilişkilerimiz ise, çeşitli sistemlere sahip devletler için iyi bir örnek oluşturabilir. Türk-Sovyet karma ekonomi komisyonu çalışmaları son derece önemlidir. Türkiye, SSCB ile ilişkileri geliştirmek istiyor*[765].

Ziyaretten önce SSCB Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko, Türkiye'deki Büyükelçi Rodionov'u kabul etti. Yapılacak Türk-Sovyet görüşmelerinde müzakere edilecek konularla ilgilendi. Artık uzun vadeli ekonomik işbirliği ve ilmî-teknolojik işbirliği ile ilgili antlaşmanın imzalanacağı açıktı.

Gromıko'yu rahatsız eden konulardan biri iki ülke arasında sivil uçakların kaçırılmasına engel olacak bir antlaşmanın imzalanması idi. Büyükelçi konuyla ilgili bir belgenin hazırlanacağını ümit ettiğini dile getirdi. Siyasî belge ile taslağın görüşülmesinin arzu edildiğini söyledi. Gromıko, bu belgenin antlaşma olarak tanımlanabileceğini, Çağlayangil'in de içtenlikle karşılanacağını belirtti.

Türkiye Dış İşleri bakanı Çağlayangil'i Vnukovo Havaalanı'nda A. A. Gromıko ve diğer Sovyet yetkilileri karşıladı.

A. A. Gromıko ile Çağlayangil arasındaki görüşmeler 14 Mart'ta başladı. Türk-Sovyet ilişkilerinin durumu ve gidişatı, iki tarafı da ilgilendiren uluslar arası problemler genişçe tartışıldı. Gromıko yaptığı konuşmada şunları söyledi: "SSCB ile Türkiye yaşıttır. Bu yıl, SSCB'nin kuruluşunun 60. yılı kutlanacak. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 60. yılına da az kaldı. 16 Mart 1921 tarihinde Lenin ve Atatürk'ün hizmetiyle başlayan Türk-Sovyet dostluk anlaş-

764 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1977 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1978, dok. No: 7, s. 14-17.

765 "*Plodotvornaya osnova*", *İzvestiya*, 13 Mart 1977, No: 60 (18515).

masını hatırlatmak isterim. Sovyet yönetimi adına tüm içtenliğimle şunu söylemek yetkisine sahip olduğumu belirtmek isterim. Bizim komşumuz Türkiye ile ilişkilerimizin gelişim çizgisi siyasî konjonktüre göre değildir. Bu, sarsılmaz ve belirli bir prensibi ifade eden çizgidir. Biz, gelecekte de buna sadık kalmak niyetindeyiz[766]. Ekonomik yönden birbirimize yaklaşmamız, uluslar arası siyasî konularla ilgili yaklaşımlarımızın da birbirine yaklaşmasında yardımcı oldu. Tarafların siyasî yaklaşımının nasıl olması gerektiği de bizim için önemlidir. Bizi, Türkiye'nin siyasî çizgisi, aktüel silahsızlanma konularına, özellikle de askerî çatışma ve gerilim atmosferinin zayıflatılmasına bakışı, Türk-Sovyet ilişkilerinin görünümü düşündürmektedir".

Gromıko, Türkiye'nin siyasî çizgisi konusunu gündeme getirerek aslında Ankara'nın Batı ülkeleri ile ilişkilerini tartışma konusu yapmaya ve Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimini bununla ilintilendirmeye çalışıyordu.

Çağlayangil, davetten ve samimî şekilde karşılanmasından dolayı teşekkürlerini sundu. Daha çocukken SSCB'ye duyduğu hayranlığı belirtti. Moskova'ya ilk kez gelmediğini ve her gelişinde de değişiklikler gözlemlediğine değindi. Şimdi Sovyet insanının zevkle giyindiğini vurgulayarak sözlerine şöyle devam etti: "*Ben kendimi dost bir ülkede ve gerçek dostlar arasında hissediyorum. Son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler büyük aşama kaydetti. İki farklı sosyo-ekonomik sisteme sahip olmamıza rağmen SSCB ile Türkiye ilişkileri diğer ülkelere örnek teşkil etmektedir. Örnek olarak da ekonomik alandakı işbirliği gösterilebilir. Türkiye'nin dış siyaseti barış ve güvenlik temelleri üzerinde kurulmuştur. Türkiye yalnızca komşularıyla değil, tüm dünya ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmak niyetindedir. SSCB ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi Türkiye'nin dış siyasetinin ana çizgisidir*".

Gromıko, Türk-Sovyet ilişkilerinin yürüdüğü çizgiye gereken değeri verdiğinden dolayı Çağlayangil'e teşekkür etti. Elbette büyük bir mesafe kat edildiğini, ancak ilişkilerin aksamamasını istedi. *"İki ülke arasındaki konumu en iyi değerlendiren halklarımızdır. Böyle bir ortamda bir siyasî antlaşmanın hazırlanarak imzalanmasının gereğine inanıyoruz. Bize göre bu antlaşma son derece önem taşıyacaktır. Geride kalan zamanlarda da bu konuya birkaç defa dokunmuştum. Size karşı bu konuda baskı yaptığımızı zannetmeyin. Böyle bir antlaşmanın imza-*

766 "*V drujestvennoy obstanovke*", *İzvestiya*, 15 Mart 1977, No: 61 (18516).

lanması ilişkilerimizdeki boşluğu doldurabilir ve diğer çalışmalarımızda yardımcı olabilir."

Gromıko'nun Türkiye ile siyasî bir antlaşmanın imzalanması teklifi boşuna değildi. Sovyetler Birliği, Türkiye'de Batı'nın etkisini zayıflatmak ve Türkiye'yi bağlantısız bir ülkeye çevirmek ya da müttefikleri yapmak gayesini güdüyordu. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki ilişkileri tamamen yeni bir aşamaya taşımalı ve dostluk ilişkilerini tam anlamıyla sağlamalı idi.

Çağlayangil, Türk-Sovyet ilişkilerinin iki ayrı sisteme malik devletler arasındaki ilişkilerde örnek oluşturduğunu söyleyerek şunları vurguladı: "*Biz Türkler, diğerlerine oranla sizinle daha yakın ilişkiler içindeyiz. Ancak ilişkilerimizde ne birinci olmak, ne de sonuncu olmak istiyoruz. Eğer ilişkilerimizde herhangi bir iş tamamlanamıyorsa, o işi bitirmek istemiyoruz demektir. Bunu anlamanızı rica ediyoruz. Biz komşuyuz. Komşular da seçilmiyor. Onlar bir arada yaşamaya mahkûmdur*".

Çağlayangil bu sözleriyle Türkiye'nin Batı blokundan ayrılmasının ve bağlantısız bir ülkeye dönmesinin veya SSCB ile müttefik olmasının imkânsız olduğuna işaret ediyordu. Ülkesinin SSCB ile iyi komşuluk ilişkileri oluşturmak istediğini vurguluyordu.

Çağlayangil, Atatürk ve Lenin'in iki ülke arasındaki ilişkilere zemin hazırladığını, ilmî-teknolojik ilişkiler ve yolcu uçaklarının kaçırılmasına engel olacak anlaşmaları imzalayacaklarını bildirdi. Türkiye bu son anlaşmayı imzalarken büyük bir taviz vermişti.

Gromıko ve Çağlayangil, Türk-Sovyet ilişkilerinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Helsinki Sonuç Bildirisi'nin prensiplerine ve savunduğu değerlere uygun olarak karşılıklı fayda çerçevesinde gelişmesinden SSCB ve Türk hükümetlerinin çabalarından duydukları memnuniyeti dile getirdiler. Her ikisi de Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinin bölgede ve dünya genelinde barış, güvenlik ve uluslar arası gerginliğin zayıflatılmasının önemli amili olduğunu vurguladı. İki dış işleri bakanı, SSCB ile Türkiye arasında 1972 tarihinde imzalanan bildirgeyi, iyi komşuluk, karşılıklı anlaşma ve işbirliğini sağlayan önemli bir belge olarak değerlendirdiler. Bununla ilişkili olarak bildirgenin, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi'ne uygun olduğunu, yakın bir ta-

rihte SSCB ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkileri ve işbirliği ile ilgili siyasî bir antlaşmanın da liderler seviyesinde imzalanacağını kaydettiler. İki ülke arasında yüksek seviyeli ilişkilerin gelişmesi, karşılıklı yakınlaşmaya yardımcı olduğu, bu tür ilişkilerin gelecekte de devam ettirilmesinin önemi vurgulandı.

Bakanlar, iki ülke arasındaki ilişkileri çeşitli alanlarda geliştirmek niyetinde idi. Her ikisi de ekonomik işbirliğinin artmasından ve karşılıklı ticaretin gelişmesinden duydukları memnuniyeti dile getirdiler. Ekonomik ilişkilerin Türk-Sovyet siyasî ilişkilerine de olumlu etki ettiğini, Türkiye'de Sovyetler Birliği'nin teknik yardımları ile yapılan tesislerin Türk ekonomisinin gelişimine yardımcı olduğunu vurguladılar. Türk-Sovyet karma ekonomik komisyonunun birinci toplantısının protokolünde belirtilen yeni projelerle ilgili olarak iki ülkenin ilgili birimleri arasındaki görüşmelerin olumlu bir şekilde sona erdirilmesine yardım edeceklerini vurgulayıp, önceden yapılan bazı tesislerin de büyütülmesiyle ilgili anlaşmaların hayata geçirilmesinin önemine değindiler. İki ülke arasındaki karşılıklı ticaret hacminin daha ileri düzeye çıkarılması ve yeni ticaret anlaşmasında sınıflandırılmanın çerçevesinin genişletilmesinin karşılıklı olarak fayda sağlayacağını kaydettiler. Uzun müddetli ticarî ilişkileri kurma imkânlarının araştırılması konusunda tavsiye kararı alındı. Kültürel ve ilmî mübadele ile iki yıllık ilişki programının başarıyla yürütülmesi memnuniyet doğuruyordu. Türk-Sovyet sınırlarının belirlenmesinde elde edilen başarı olumlu olarak değerlendirildi.

Güncel uluslar arası konularla ilgili olarak karşılıklı fikir teatisi yapıldı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirisi'nin imzalanmasının kıtada işbirliği ve karşılıklı anlayışa hizmet ettiği vurgulandı. Sonuç Bildirisi'nde vurgulanan fikirlerin hayata geçirilmesinin, Belgrad'da yapılacak görüşmede faydalı fikir alışverişinde bulunulmasının gereği vurgulandı. Sonuç Bildirisi'ne uygun olarak çevre, ulaşım ve enerji alanlarında işbirliğinin genişletilmesi elzemdi. Tarafların menfaatlerine zarar vermeden, Avrupa'da askerî alanda güven ortamının oluşturulmasının, Viyana'da silahlı güçlerin ve silahların kısıtlanması ile ilgili tartışmalarda başarı kazanılmasının önemine işaret edildi. Gerginliğin zayıflatılmasının dünya geneline yayılması taraftarı oldukları dile getirilerek barış ve güvenliğin sağlamlaştırılmasına ve işbirliğinin geliştirilmesine yönelik çabalara yardımcı olacakları bildirildi. Dünya genelinde güven ortamının sağlanması

doğrultusunda uluslar arası kontrol altında nükleer silahlar da dâhil olmak kaydıyla topyekün silahsızlanmanın hayata geçirilmesi ve genelde silahlanmanın önlenmesinin elzem olduğu dile getirildi. Kitle imha silahlarının yenilerinin yapılmasının yasaklanmasının zaruretine işaret edildi. Dış İşleri Bakanları, Birleşmiş Milletler toplantısında alınan ve çevreyi kirleten askerî ve diğer zararlı şeylerin yasaklanmasıyla ilgili karar tasarısına taraftar olduklarını bildirdiler. Nükleer silahların yayılmasına karşı çıkan antlaşmanın savlarına uyulması, tasarının arzulanan sonuca ulaşması için önem taşıyordu. Uluslar arası ilişkilerde güç tatbik edilmemesi ile ilgili olarak uluslar arası alanda bir anlaşma yapılması, silahsızlanma problemini tartışmak için Birleşmiş Milletler Meclisi'nin toplantıya davet edilmesi gündeme getirildi.

Görüşmelerde, Yakın ve Orta Doğu bölgesinde sağlam ve adil bir barışın, İsrail'in 1967 tarihinde işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve Filistin halkının bağımsız devletini kurmak da dâhil olmak kaydıyla meşru haklarının verilmesiyle sağlanabileceği kaydedildi. Dış İşleri Bakanları, Yakın Doğu ile ilgili olarak Cenevre görüşmelerinin en kısa zamanda başlaması ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün de katılımının sağlanması olgusunu desteklediler.

Bakanlar, Kıbrıs konusu üzerinde de durdu. Çağlayangil, Kıbrıs konusunda yapılan son müzakerelerle ilgili bilgi sundu. Gromıko, iki toplumun da menfaatinin göz önünde bulundurularak barış görüşmeleri yoluyla konunun halledilmesinin gereğini, Kıbrıs'ın bağımsızlığı, hükümranlık hakları ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilerek çözülmesini istediklerini bildirdi.

Gromıko ve Çağlayangil, ırk ayrımının ve sömürgecilik kalıntılarının ortadan kaldırılmasına taraftar olduklarını bildirdiler. Bakanlar, Birleşmiş Milletler deniz yasasıyla ilgili olarak Aralık 1970 tarihinde düzenlenen III. Konferans'ta beliren durumla ilgili görüşme yaptılar. Deniz yasasıyla ilgili yeni bir antlaşmanın kabulü için yardımcı olacakları konusunda mutabık kaldılar. Bu konudaki ilk iki konferans 1958 ve 1960 yıllarında yapılmıştı. 1977 yılında ise III. Konferans'ın 6 oturumu gerçekleştirilmişti. Birinci oturumda 149, altıncı oturumda ise 156 ülke yer almıştı.

Gromıko Sovyetler Birliği adına Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve Başbakan Süleyman Demirel'i SSCB'ye davet etti.

SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin de Çağlayangil'i kabul etti. Çağlayangil, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in özel selamını Kosıgin'e ulaştırdı. Kosıgin, Demirel'i bir Sovyet dostu olarak tanıdıklarını ve Türk siyasilerinin dürüstlüğünü belirterek şunları söyledi: "Siz ne söylediyseniz, onu da yapıyorsunuz".

Aleksi Kosıgin ile İhsan Sabri Çağlayangil görüşmesi

Çağlayangil, Türk hükümetinin Türk-Sovyet ilişkilerine son derece büyük önem verdiğini bildirerek şunları söyledi: "*Biz herşeyden önce gerçekçiyiz. Ne söylüyorsak onu da gerçekleştiriyoruz. SSCB ile iyi ilişkilerin sürmesi en doğru yoldur. Benim gezimin başlıca amacı gelecekte daha üst düzeyde bir görüşme için gereken ortamı hazırlamaktır*". Türk hükümeti, Avrupa'nın güvenliği konularının gerçek adımlarla sağlanmasından yana idi. Çağlayangil, Belgrad görüşmeleri için yapılan hazırlıkları hatırlattı. Ekonomik işbirliğine özel önem verdikleri halde arzulanan şeylerin gerçekleştirilememesinden yakındı. Alüminyum fabrikasının üretim gücünün 120 bin tona çıkarılmasını ve üretimin daha ucuza mal edilmesinin elzemliğini dile getirdi. İskenderun Demirçelik Fabrikası'nın üretim gücünün 65 bin tona çıkarılmasını, Aliağa Petrol Üretim Tesislerinin büyütülmesini, Karadeniz kıyılarında benzer bir tesisin kurulmasını rica etti.

Kosıgin, Türkiye'ye petrol satılması konusuna değindi. Çağlayangil, Türkiye'de yılda 2,5-3 milyon ton petrol üretildiğini belirtti. Kosıgin de şunları söyledi: "*Çevrenizde her tarafta petrol çıkarılıyor, sizde ise yok. Aramak gerek. Ekonomik ilişkiler karşılıklı menfaat temeli üzerinde gelişiyor. Demirel'in ziyaretine kadar Arpaçay Barajı'yla ilgili belgelerin imza aşamasına gelmesi gerekmektedir.*

Sovyetler Birliği siyasî ilişkilerin geliştirilmesinden taraftır. Bizim siyasetimiz daimidir. Biz, bazen bizimle olan ilişkileri ABD ile ilişkilere bakarak yürüttüğünüzü görüyoruz. Dostluk toptan ve parakende şekilde satılmıyor. Bütün bu konuların duruma göre bir karakter taşıdığını düşünüyorum. Geçmişe dönmeyecek ve olanları hatırlamayacağız. Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için gerekli ortam mevcuttur. Sınırlarımızda sükûnet hâkimdir. Biz, Sovyetler Birliği-Türkiye sınırlarını dostluk sınırlarına çevirmeliyiz. Buna kimse engel olmuyor. Biz her şeyi yapıyoruz ve Başbakan Demirel'in ziyaretini sabırsızlıkla bekliyoruz".

Çağlayangil, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği ile ilgili konuları dile getirerek bunların devam ettirilmesinin gereğini vurguladı. Ticaretteki dengesizliği ortadan kaldırmayı başaracaklarını dile getirerek şunları söyledi: "*Biz hiçbir zaman SSCB ile Türkiye arasında ihtilaf oluşmasına müsaade etmeyeceğiz. Amerikan üslerine gelince, onlar Adalet Partisi iktidara gelmezden önce açılmıştır. Söz konusu üsler de SSCB'ye karşı değildir. İlişkilerde tarih boyu hassas anlar olmuştur. Son iki yıl zarfındaki ilişkilerin gelişiminden memnunum*".

Çağlayangil, Türkiye'nin NATO'ya girmesine ve Türkiye topraklarında üslerin açılmasına SSCB'nin siyasetinin sebep olduğunu vurgulamak istemişti.

Kosıgin ve Çağlayangil, iki ülkeyi de ilgilendiren uluslar arası konularda fikir alışverişinde bulundu. Görüşmelerde SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi A. Rodionov ile Türkiye Dış İşleri Bakan Yardımcısı N. Cuhruk ve Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi N. Yolga da yer almıştı[767].

767 "*Beseda v Kremle*", *İzvestiya*, 15 Mart 1977, No: 61 (18516).

Gromıko ile Çağlayangil aynı gün iki ülke arasındaki ekonomik, bilimsel-teknolojik işbirliğine dair uzun süreli anlaşmaları[768], ayrıca sivil uçakların kaçırılmasının engellemesi ile ilgili belgeyi imzaladılar.

İhsan Sabri Çağlayangil, Gromıko'yu resmî olarak Türkiye'ye davet etti[769]. Gromıko, Çağlayangil'in onuruna bir ziyafet verdi. Bakanlar orada karşılıklı olarak kısa birer konuşma yaptılar.

A. A. Gromıko ile İ. S. Çağlayangil'in imza töreni

Yemeğe SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı V. A. Kirillin, bakanlar, devlet komitelerinin başkanları ve diğer yetkililer katıldı. Gezisi kapsamında Çağlayangil Lenin Mozolesi'ne ve Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koydu.

Görüşmeler tamamlandıktan sonra konuklar Moskova'dan Leningrad'a geçtiler. Onları havaalanında Gromıko ve diğer yetkililer uğurladı. Çağlayangil, Leningrad'da Türkiye'nin siparişlerini karşılayan demirçelik fabrikasını ziyaret etti. Ermitaj Müzesi, Rus Müzesi, İsakov Mabedi ve inşaatı devam eden bölgeleri gezdi, daha sonra da Türkiye'ye uçtu.

768 *Sbornik deystvuyuşih dogovorov, soglaşeniy i konventsiy, zaklyuçennıh SSSR s inostrannımi gosudarstvami*, Vıp. XXXIV, Moskva 1980, s. 192-195; "*Zaverşenie peregovorov*", *İzvestiya*, 16 Mart 1977, No: 62 (18517).

769 *Vneşnyaya politika, 1977 god*, dok. No: 7, s. 17.

Ziyaret ve yapılan görüşmeler, ülkeler arasında ve bölgede barışa ve işbirliğine yardımcı oluyordu.

Gromıko, ziyaret bittikten sonra Türkiye'deki büyükelçileri Rodionov'u kabul etti. Gromıko görüşmelerden memnun kaldığını ve Çağlayangil'in gerçekçi bir kişiliğe sahip olduğunu belirtti.

Türkiye'ye memnun bir şekilde dönen Çağlayangil ziyaretiyle ilgili açıklama yaparak şunları söyledi: "*Türk-Sovyet görüşmeleri bütünüyle olumlu ve karşılıklı anlayış çerçevesinde gerçekleşti, Türk-Sovyet işbirliğinin gelişimi yönünden hayli faydalı oldu*[770]*. Uluslar arası konuların görüşülmesi esnasında silahsızlanma ve mevcut gerginliğin azaltılması konularında aynı fikirleri taşıdığımızı müşahede ettim. İki taraf arasındaki ilişkileri geliştirmek arzusundayız ve henüz kullanamadığımız bir sürü imkânlar mevcuttur.*"

Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT), Çağlayangil'in Sovyetlerle olan ilişkisinden şüphe duyuyordu. Tuncay Özkan bu konuda şunları yazıyor: "*Sırf Sovyetlerle yakın olması dolayısıyla Türk siyasî hayatının önemli şahsiyetlerinden biri olan İhsan Sabri Çağlayangil hakkında MİT'in lider konumundaki bazı şahıslarının değerlendirmeleri hayret vericidir. Onlara göre Çağlayangil, Sovyetlere yakınlığı ve onlara duyduğu samimi duygular dolayısıyla şüphe duyulan ve sürekli olarak gözden uzak tutulmayacak bir şahıstı. MİT'e göre Türkiye'nin en renkli siyasî şahsiyeti olan Çağlayangil güvenilmezdi*[771]*.*"

Çağlayangil'in gezisi iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine olumlu etki etti. Seferin hemen ardından TBMM'nin milletvekili ve senatörlerinin bulunduğu SSCB ile parlamentolararası işbirliği grubu oluşturuldu. Grubun oluşturulmasının gayesi de iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine parlamento vasıtasıyla yardımcı olmaktı.

Mayıs 1977 tarihinde SSCB Kültür Bakanlığı'na bağlı bir heyet Türkiye'ye geldi. Ziyaretin başlıca amacı 1978-1980 yılları arasındaki kültürel mübadele programı üzerinde çalışıp hazırlamaktı.

---

770 "*Zayavlenie İ. S. Çaglayangilya*", *İzvestiya*, 20 Mart 1977, No: 66 (18552).

771 Tuncay Özkan, Age, s. 61.

Türkiye ile SSCB arasındaki yakınlaşma ve ilişkilerin gidişatı büyük güçler arasında çeşitli şekilde yorumlanıyordu. New York'taki *Rend Corporation* Örgütü'nün Mayıs 1977'de ABD Devlet Departmanı, Savunma Bakanlığı ve Millî Güvenlik Konseyi için son derece gizli bir rapor hazırlamıştı. Raporda şöyle deniyordu: "*Yakın dönemde Türk-Sovyet ilişkileri gelişecektir. SSCB, 1974 yılından beri Türkiye ile ilişkilerini hızlandırmak ve ittifak oluşturmak için yoğun bir çaba sarf etmektedir. Ruslar birkaç yıldan beri Türkiye'yi bağlantısız bir ülkeye çevirmeye, sonuçta da sosyalist ülkelere yakınlaştırmaya çalışıyor. ABD'nin Türkiye'ye yönelik silah ambargosu uygulamasından sonra bu çabalar daha da güçlenmiştir. Türkiye'yi ABD ve Batılı müttefiklerinden ayırmak çabaları artmıştır. Bu konuda Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği önemli rol oynamaktadır. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi, siyasî konularda fikir teatisi yapma konusunun zarureti ile ilgili bir anlaşmayı imzalamaya ikna etmeye çalışıyor. Sovyetler Birliği, askerî güç kullanımı ortaya çıktığında, Türkiye ile siyasî görüş alışverişinin yapılmasını kendileri açısından önemli addediyor. Sovyetler Birliği bu teklifle, kendileri açısından mutlak bir gaye edinmiştir. Sovyetler, Varşova Paktı ülkelerine karşı NATO'nun planlarını önceden öğrenmeye çalışmaktadır. 1976 tarihinde Türkiye'nin en çok ekonomik yardımı Sovyetler Birliği'nden alması boşuna değildi*[772]*."* Sovyet hükümeti Türkiye'ye yardım ederek kendi etkisini artırmaya ve siyasî emelleri için faydalanmaya çalışıyordu. Türkiye üzerinde nüfuz kurmak için bütün vasıtalardan faydalanıyor, ekonomik yönden yardım ediyor, teknik işbirliğine gidiyordu.

SSCB ile ABD arasında Türkiye üzerinde nüfuz savaşının yürütüldüğü bir zamanda Ermeni terörü ülkeyi yeniden sarstı.

Ermeni Terörü Tüm Hızıyla Devam Ediyor

Hükümetin çözmesi gereken problemlerden biri de, dış ülkelerdeki Türk vatandaşlarının ve Türkiye'deki bazı kurumların Ermeni terörünün hedefi hâline gelmesini önlemekti. Türkiye'deki bazı çevreler terör olaylarının teşvikinde Sovyetlerin parmağı olduğu kanısında idi.

772 Rodionov A. A, *Turtsiya-perekrestok sudeb. Vospominaniya posla*, s. 76.

2 Ocak 1977 tarihinde Brüksel'deki Türkiye İş Bankası şubesine bomba kondu. Ertesi gün Londra'daki Türkiye'ye ait bir banka hedef alındı ve büyük tahribat yaratıldı. Her iki eylemin sorumluluğunu ASALA'nın bir alt grubu "Yeni Ermeni Direnişi" örgütü üstlendi. 2 Mayıs tarihinde Beyrut'taki Türk Büyükelçiliği Askerî Ataşesi Nahit Karakaya ve Ataşe İlhan Özbakan ASALA teröristleri tarafından kurşun yağmuruna tutuldu. 14 Mayıs'ta ise Paris'teki Türkiye Turizm Bürosu'na konan bombanın patlaması sonucunda bir kişi yaralandı. Olayın sorumluluğunu Yeni Ermeni Direnişi ile Gençler İtiraz Grubu üstlendi. 29 Mayıs'ta İstanbul Yeşilköy Havaalanı'nda gerçekleştirilen bombalı eylemde 5 kişi yaşamını yitirdi, 42 kişi yaralandı. Aynı gün Sirkeci Garı'na konan bomba ile 1 kişi öldü, 10 kişi yaralandı. Bu saldırıyı ise "20 Mayıs Ermeni Örgütü" üstlendi.

Ermeni terör teşkilatları, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarına ait mağazalara da saldırılar düzenliyorlardı. 6 Haziran'da İsviçre'nin Zürih kentinde Türk vatandaşı Hüseyin Bülbül'e ait dükkâna bomba konarak yerle bir edildi.

Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Kerim, evinin karşısında iki Ermeni terörist tarafından kurşunlandı. Eylemi, CSAK adlı bir Ermeni terör örgütü üstlendi[773].

Türkiye ardı arkası kesilmeyen terör olaylarıyla karşı karşıya kalmıştı. Terörün gerçekleştirilmesi işaretinin nereden ve hangi ülkeden geldiği çözümsüz olarak kalıyordu. Onu hangi ülkenin desteklediğini ispatlayacak hiçbir belge ortada yoktu.

Ecevit-Demirel Çekişmesi. Deniz Baykal SSCB'de

Böyle bir ortamda Türkiye'deki partiler arasındaki çekişmeler gemi azıya almıştı. 1977 yılı Haziran ayı başlarında Türkiye'de erken seçime gidildi. Ecevit başkanlığındaki CHP 450 sandalyenin 213'ünü kazandı. Ancak Ecevit'in bağımsız milletvekillerinin desteğini alarak koalisyon hükümeti kurma çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durumda hükümeti kurma yetkisi Adalet Partisi Başkanı Süleyman Demirel'e verildi. Demirel bir koalisyon hükümeti oluşturdu. Hükümet, SSCB ile geleneksel siyasî çizgisini sürdüreceğini duyurdu.

773 http://www.inaf.gen.tr./turkish/ermeni/sehidip.html .

Aralık 1977 tarihinde, SSCB Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İşbirliği Cemiyeti'nin daveti ile ana muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal başkanlığında bir heyet, SSCB'yi ziyaret etti. Heyette Doğan Araslı ve Erol Çerikçi de yer alıyordu. SSCB Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İşbirliği Cemiyeti yetkilileri tarafından karşılanan konuklar bazı yetkili şahıslarla görüşmeler yaptı. Konuklar, SSCB'nin sosyo ekonomik ve kültürel hayatını tanıma fırsatı yakaladı. 19 Aralık günü heyet iki günlük Bakü ziyaretine başladı. Cemiyet, Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ne bir mektup yollayarak konukları kabul etmelerini, onlara sanayi ve tarım alanları, sosyal yaşamla ilgili kurumları gezdirmesini rica etti. Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Sekreteri R. Memmedzade durumu Merkezî Komite'nin Birinci Sekreteri Haydar Aliyev'e bildirdi. Aliyev de ziyaretin en üst düzeyde gerçekleştirilmesi konusunda her türlü işin yapılmasını emretti. Ancak bu ziyaretle ilgili olarak özel bir karar alınmadı[774]. Konukları, Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Cemiyeti Başkanı Nebi Hazri karşıladı. Konuklar Azerbaycan Oteli'ne yerleştirildi, daha sonra da Cemiyet merkezinde Nebi Hazri ile görüştü. Konuklar görüşmeden sonra Azerbaycan Tarih Müzesi, Petrol-Gaz Üretim Dairesi'ni ziyaret etti, bir temsil izledi. Konukları, Azerbaycan Yüksek Sovyet Başkanı G. Halilov kabul etti. Görüşme esnasında Azerbaycan'ın Sovyet hâkimiyeti döneminde elde ettiği başarılar konusunda bilgi verildi. Deniz Baykal başkanlığındaki heyet Bakü'den Sumgayıt şehrine gitti, burada kimya tesislerini gezdikten sonra tekrar Moskova'ya uçtu. TBMM'de partiler arasındaki durum gerildiğinden dolayı Demirel Hükümeti zor durumda kalmıştı. Heyet bu sebeple Ankara'ya çağrıldı.

Adalet Partisi'nin bazı milletvekillerinin istifası ile Demirel güvenoyu alamadı ve hükümeti düşürüldü. Korutürk, yeni hükümeti kurma görevini Ecevit'e verdi. 5 Ocak 1978 tarihinde Ecevit yeni koalisyon hükümetini kurdu. Cumhurbaşkanı Korutürk yeni hükümeti onayladı. Yeni hükümetin Dış İşleri Bakanlığına Gündüz Ökçün getirildi.

Ecevit, dış siyasette tüm komşu ülkelerle, özellikle de SSCB ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesinden yana idi. O, hükümet programını ilan ederken Türkiye'nin dış siyasetinin aşağıdaki prensiplere bağlı kalacağını bildirdi: "*Tür-*

774 *R. Mamedzade – Pervomu sekretaryu TsK KP Azerbaydjana tov. Alievu G. A. 17.XII977 g.,*ARSSA, f, l.64, d63, vr. 172.

kiye, dünya siyaseti ve uluslar arası stratejik menfaatler açısından kavşak noktasındadır. Komşularıyla iyi ilişkiler kurmaktadır. Gerilimin zayıflatılmasında anahtar rolünü oynayacak güçler ise tehlike oluşturabildiği için Türkiye onlardan uzak durmaktadır. Ülkemiz, NATO üyeliğine ve diğer uluslar arası sorumluluklara zarar verecek ilişkilerden kaçınmaktadır. Türkiye'nin NATO üyesi olması onu komşularından uzaklaştıramaz, çünkü millî güvenlik herşeyin üstündedir. Kore, Bağdat Paktı, Süveyş krizi ve Lübnan olaylarının yaşandığı anlarda olduğu gibi Türkiye, Batı'nın sözcüsü ve kılıcının sivri ucu olamaz".

Ecevit'in bu denli açık ve kesin tutumu Sovyetler tarafından son derece ilgiyle karşılandı. Türk-Sovyet yakınlaşması uluslar arası gerginliğin zayıflatılması sürecine yardımcı olmasına rağmen, ABD bu durumdan hiç de memnun değildi. Türk-Amerikan ilişkileri pek yolunda gitmiyordu. Türkiye'ye uygulanan ambargonun devam etmesi Türkleri hiddetlendiriyordu. Başka problemler de çıkıyordu. 20 Ocak 1978 tarihinde Marmara Bölgesi'nden havalanan Amerikan U-21 uçağı Sinop yakınlarında düştü. Olayla ilgili hiçbir resmî açıklama yapılmadı. Olay, TBMM'de ciddi tartışmalara sebep oldu. İstanbul Milletvekili İlhan Özbay 27 Ocak'ta Savunma Bakanı'ndan aşağıdaki sorulara açıklık getirmesini istedi: "*1-ABD yıllardan beri ülkemize karşı ambargo uyguluyor. ABD'ye ait U-21 uçağı kapatılan bir üsten mi havalandı? Uçağın Sinop yakınlarında ne işi vardı? 2-Amerikan ambargosu bir gerçek olarak ortada dururken U-21 uçağının ülkemizin topraklarında uçuşunun anlamı nedir?*"

Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, milletvekilinin sorularına şu cevabı verdi: "1-İstanbul Milletvekili Sayın İlhan Özbay'ın Sinop civarında 20 Ocak 1978 tarihinde düşen Amerikan U-21 uçağına ilişkin sorularına verilen cevap aşağıdaki gibidir: a).Sinop'daki ortak savunma üssünün faaliyeti 25 Temmuz 1975 tarihinde diğer üsler gibi durdulumuştur; b). Bu üste bulunan ABD heyeti bakım, Türkiye heyeti ile birlikte savunma görevi yürütmektedir; c). Buradaki ABD görevlilerinin ve aile fertlerinin üsse geliş gidişi, şahsî eşyalarının taşınması için bulunan Amerika Hava Kuvvetleri'ne ait iki adet U-21 uçağı, Sinop'taki üsse aittir ve hâlâ Türk yetkililerin kontrolündeki havaalanındadır. Bunlar da hafif nakliye uçaklarıdır. 2-1975 yılında ABD uçaklarının Türkiye üzerinden geçişi ve Türkiye üzerinde uçması yasaklanmamış, ancak sınırlandırılmışdır. Bu sınırlandırmaya göre ABD uçaklarının uçuşu, her defasında merkezî karargâhtan

alınacak izne tabidir. Bu uçak da, yukarıda belirtildiği üzere izinle kalkış yapmış ve kazaya uğramıştır[775]".

Bütün bu olaylara rağmen Türk-Sovyet ilişkileri gelişiyordu. 28 Ocak 1975 tarihinde Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün, Sovyet Büyükelçisi Rodionov'u kabul ettti. Bakan, kabul esnasında Sovyet yardımlarını gündeme getirdi. Büyükelçi ise, 1920'li yıllarda Türkiye ve Rusya'nın İtilaf Devletleri'nin 14 ülkesine karşı birlikte savaştıklarını vurgulayarak şunu söyledi: "*Siz şu anda NATO ve CENTO'ya üyesiniz. Her iki teşkilat da SSCB'ye karşıdır. Bu durum, Türk-Sovyet ilişkilerine olumsuz etki ediyor*". Büyükelçi bu sözleriyle aslında Türkiye'nin Batı'dan ayrılmasını öneriyordu. Ardından da turizm ilişkilerinin geliştirilmesi konusuna temas etti. Büyükelçi'nin bu teklifinin arka planında kültürel alışveriş ve döviz gelirleri ile birlikte turistlerin Türkiye'de Sovyet sistemini propaganda etmesi gayesi saklanıyordu.

Bakan Ökçün, Kıbrıs'ın Türk kesimine turistik ziyaretlerin yapılmasını ve Moskova-Girne hava hattının açılmasını önerdi, Kıbrıs'ta turistler için oluşturulan güzel ortamdan ve hizmetlerden söz etti. Bu teklif dolaylı olarak Kuzey Kıbrıs Türk Devleti'nin bağımsızlığının tanınmasını gaye ediniyor, diğer taraftan SSCB-Yunanistan, SSCB-Kıbrıs ilişkilerini irdeleyen bir dizi çabaları ise perde arkasında saklıyordu.

Büyükelçi, bu tekliflere itiraz ederek, Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olduğunu ve kimseye kendisi adına konuşma yetkisi vermediğini bildirdi.

Taraflar arasındaki görüş farklılıklarına rağmen Ökçün ile Rodionov işbirliğinin geliştirilmesinin zaruretini vurguladılar.

Sovyet Büyükelçisi'nin söyledikleri SSCB'nin Türkiye ile siyasî ve askerî alanda işbirliğine gitmeye daha fazla hassasiyet gösterdiğini ortaya koyuyordu.

Mareşal N. V. Ogarkov'un Türkiye Ziyareti

25-29 Nisan 1978 tarihlerinde SSCB Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı ve SSCB Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı Mareşal N. V. Ogarkov, Türk

775 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, c. 5, Toplantı 1, Ankara 1978, s. 80.

Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in resmî davetlisi olarak Türkiye'ye geldi. SSCB heyetinde Hava Kuvvetleri Komutanı Birinci Yardımcısı, Havacı Mareşal A. N. Yefimov ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı Amiral N. N. Amelko ile diğer yetkililer yer tutuyordu[776].

Türk yetkilileri bu ziyarete büyük siyasî önemle yaklaşıyordu. Onlar bu ziyareti, yalnızca silahlı kuvvetler açısından değil, Türk milleti açısından son derece önemli bir olay olarak kabul ediyordu. Türk yetkilileri SSCB ile ilişkileri daha aktif hâle getirmek niyetinde idi. Başbakan'ın yapacağı gezisi bu sebeple büyük ümitlere gebe idi. Ogarkov'u Cumhurbaşkanı Korutürk, Başbakan Ecevit, Parlamento Başkanı Sırrı Atalay ve Savunma Bakanı Hasan Esat Işık kabul etti. Görüşmelerde, ayrı yönetim sistemleriyle idare edilmelerine rağmen SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin engel olunamayacak bir sürece girdiği kaydedildi. Cumhurbaşkanı Korutürk, SSCB ile ticarî-ekonomik ve siyasî ilişkilerin geliştirilmesine taraftardı. Korutürk ayrıca, aşamalı olarak askerî alanda işbirliğine gidilmesinde herhangi bir sakınca görmüyordu. SSCB'nin barışçı dış siyasette samimi olduğuna inanıyor, Türkiye'nin kuzeyinin güvenliği konusunda herhangi bir endişe duymuyordu. Korutürk, uluslar arası konular görüşüldüğü zaman barışı, güvenliği ve işbirliğini istediklerini tekraren dile getirdi. Savunma Bakanı Hasan Esat Işık askerî alandaki işbirliğinin, ticarî, ekonomik ve siyasî ilişkilerin gerisinde kaldığını vurguladı. Farklı askerî-siyasî bloklarda bulunmalarının, askerî alanda işbirliğine engel olduğunu, aşamalı olarak askerî alanda da işbirliğine gidilmesinin zarurî olduğunu vurguladı. Savunma Bakanı Işık, görüşmelerden sonra Mareşal Ogarkov'un onuruna bir ziyafet verdi. Yemekte yaptığı konuşmada Mareşal'in ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek şunu vurguladı: "*Şimdi önümüze bakmak gerek. Dün ve bugün iyi olanlar yarın yeterli olmayabilir*".

Ecevit, 26 Nisan günü Ogarkov'u kabul etti. Ecevit görüşme esnasında 1976 yılında ana muhalefet partisi lideri olarak SSCB'de bulunduğunu, şimdi ise başbakan olarak ziyarete hazırlandığını vurguladı. İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu seyrettiğini ve Türkiyeli liderlerin süreci daha da ileriye götürmek istediklerini bildirdi.

776 Rodionov A. A, *Turtsiya-perekrestok sudeb. Vospominaniya posla*, s. 144.

Ecevit – Ogarkov görüşmesi

Ogarkov'un ziyareti önemli bir siyasî olaydı. Bu ziyaret, Türkiye'nin hem içinde hem de dışında önemli yankılanmalara sebep oldu. Türk-Sovyet ilişkileri, çehresini değiştirmenin arifesinde idi. İki ülke de askerî işbirliğinin eşiğine gelmişti. Eğer Sovyetler Birliği 1960'lı yıllarda Türkiye'yi NATO'dan ayırmadan onunla ilişkiler kurmak ve Türkiye üzerinden NATO içinde problem çıkarmak istiyor idiyse, 1970'li yıllarda artık Türkiye'yi NATO'dan tümden ayırmak ve kendi tarafına çekme siyasetini çeşitli metotlarla devam ettiriyordu. Ancak Türkiye'nin NATO'dan ayrılmak gibi bir niyeti yoktu. Kuzey komşusu ile ilişkileri ülkenin çok yönlü dış siyasetinin bir parçası hâline gelmişti. Ankara'da, Batı blokundan ayrılmak gibi bir düşünce yoktu.

Sırrı Atalay'ın SSCB Seferi

1978 yılı Mayıs ayında TBMM Senato Başkanı Sırrı Atalay başkanlığında bir heyet SSCB'yi ziyaret etti. Moskova'da çeşitli görüşmeler gerçekleştirildi ve ülkenin çeşitli yerlerine geziler yapıldı. Atalay başkanlığındaki heyet 15 Mayıs günü Novosibirsk'ten Taşkent'e geçti. Konuklar Özbekistan SSC Yüksek Sovyeti

yetkilileri tarafından kabul edildi. Yapılan görüşmelerden sonra Özbekistan'ın üretim sergisi gezildi. Konukları aynı gün Özbekistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Birinci Sekreteri Şeref Reşidov kabul etti[777]. Heyet Buhara ve Semerkant'a da gitti. Buhara'nın Astragan Kürk Fabrikası ve bazı sovhozlarını ziyaret etti.

Konuklar Moskova'ya döndü ve 16 Mayıs'ta SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Başkan Yardımcısı V. V. Kuznetsova tarafından kabul edildi. Dostluk ortamında geçen görüşmelerde SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı, SSCB Parlamento Grubu Başkanı A. P. Şitikov, SSCB Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Sekreteri M. P. Georgadze, SSCB Yüksek Sovyeti Milletvekili N. A. Ponomaryov, Türkiye'nin SSCB'de Geçici Maslahatgüzarı A. Kamal yer alıyordu. Görüşmede Türk-Sovyet ilişkileri ve bazı uluslar arası konular görüşüldü. Kuznetsova şunları dile getirdi: Türk-Sovyet ilişkilerinin daha ileri düzeye çıkarılması iki komşu ülke halkları için faydalı olduğu gibi Avrupa'daki gergin ortamın zayıflamasına da yardımcı olur. Parlamentolar kanalı ile ilişkilerimizin daha ileriye götürülmesi zaruridir. Atalay da, iki ülke arasındaki ilişkilerin başarılı şekilde gelişmesinden memnuniyet duyduklarını vurguladı.

Şitikov, 16 Mayıs günü Atalay'ı kabul etti. Atalay'a, Yüksek Sovyet'in yapısı ve çalışmaları konusunda bilgi sunuldu. Türk heyeti ertesi gün Türkiye'ye döndü. Onları havaalanından A. Şitikov, N. A. Ponomaryov ve Büyükelçi A. Kamal uğurladı.

Türkiye Senato Başkanı Atalay, ilişkilerin geliştirilmesine taraftardı. SİTA muhabirinin sorularını cevaplayan Atalay şunları söyledi: "*İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminden memnunuz. Biz birbirimizi gayet iyi anlıyoruz ve gelecekte de bu ilişkilerin olumlu yönde yol almasını ümit ediyoruz. SSCB-Türkiye ilişkileri dostluk zeminine oturmaktadır ve bu konuda parlamentolar büyük rol oynuyor*[778]".

Sırrı Atalay'ın gezisi Türk-Sovyet ilişkilerinin dinamikliğini gösteriyordu. Ancak ilişkilerin gittikçe askerî-siyasî alana kayması Ankara'nın Batı blokundaki müttefiklerini rahatsız ediyordu.

---

777 "*Mejparlamentskie svyazi*", *İzvestiya*, 16 Mayıs 1978, No: 114 (18874).

778 "*Poezdka zaverşena*", *İzvestiya*, 18 Mayıs 1978, No: 166 (18876).

Atalay ve Türk heyetinin Moskova'dan uğurlanması

NATO: Türk-Sovyet Siyasî Yakınlaşmasını Arzu Edilmez Olarak Görüyor

Başbakan Ecevit 1978 Mayıs ayında NATO ülkeleri toplantısına katılmak için ABD'ye gitti. Yolu üzerindeki Viyana havaalanında gazetecilerin sorularını cevaplayan Ecevit şunları söyledi: "*ABD Kongresi'nin, Suudi Arabistan'a silah satışını onaylarken Türkiye'ye ambargo uygulaması gariptir. NATO'ya güvencemiz ciddi biçimde sarsılmıştır. Türkiye bu koşullar altında NATO ortak bildirisini imzalayamaz*[779]".

ABD Başkanı Jimmy Carter 30-31 Mayıs tarihinde yapılan toplantıdaki konuşmasında, Sovyet tehlikesinin artmasından dolayı NATO'nun güçlenmesinin elzem olduğunu vurguladı.

Toplantıda konuşma yapan Ecevit, yabancılaşma yerine, dünyada mevcut iki farklı sistemin karşılıklı olarak anlaşması için bağlantısız ülkelerle sürekli diyaloğa gidilmesini, ortak güvenlik sisteminin oluşturulmasını, ileri görüşlü bir siyaset çizgisi takip edilmesini, rekabetin durdurulmasını, güçlü olanların

779 Kosta Daponte, "*Ecevit: "NATO'ya katkımız Azalmıştır"*, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1978.

kendi değerlerini zorla kabul ettirmek düşüncesinden vazgeçmesini, bazı ülkelerin kendi rejimlerini zora başvurarak değiştirme düşüncesini kabul edilmez olarak gördüklerini söyledi. Ecevit konuşmasında, Amerika'nın, Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosunu gündeme getirerek, Türkiye'nin NATO'da kalıp kalmayacağının bu meseleye bağlı olduğunu bildirdi. Ecevit, ambargo kararının, NATO'nun temel prensiplerinden biri olan ortak güvenliğe zarar verdiğini ve Türkiye'nin Nato'dan ayrılmak niyetinde olmadığını vurguladı. Türkiye'nin NATO'nun programlarına katılımının ambargonun kaldırılmasıyla doğru orantılı olduğunu söyledi. Türk Hükümeti'nin bu isteklerinin sonuç bildirisine alınmasında ısrar ettiklerini, aksi hâlde programa katılmayacaklarını ve diğer sonuç bildirilerini de imzalamayacaklarını bildirdi. Ona göre ambargonun kaldırılması, Kıbrıs konusunun halledilmesine yardımcı olacaktı. Ecevit, bu cesur konuşmasıyla ABD'ye doğrudan baskı uyguladı.

Türkiye Başbakanı Ecevit'in bu yaklaşımı Batılı müttefikleri arasında rahatsızlığa neden oldu. Batılılar, Kıbrıs konusu yüzünden gerilen Türk-Yunan ilişkilerini endişe ile takip ediyordu. Çünkü bu durum NATO'yu zayıflatıyor ve Türkiye'yi SSCB'ye her geçen gün daha da yaklaştırıyordu.

Buna rağmen Carter yönetimi Türkiye'ye sempati besliyordu. Bu da boşuna değildi. Her şeyden önce Soğuk Savaş döneminde sürekli tehdit altında olmasına rağmen Hür Dünya'yı komünist tehlikesinden korumuştu. Türkiye, SSCB ile 370 mil uzunluğunda sınıra malikti. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının denetimi Türkiye'nin elinde idi. SSCB gemileri buralardan geçerek Akdeniz'e ulaşıyordu. Uygulanan silah ambargosu Türk ordusunu zayıf düşürüyordu. Türk Hava Kuvvetleri'nin gücü yarı yarıya azalmıştı. Amerikalılar da bu durumdan rahatsızlık duyuyor, Türkiye'nin NATO'da kalmasıyla faaliyetlerinin de canlanacağını dile getiriyordu. ABD Dış İşleri Bakanı Cyrus Robert Vance, Türkiye'nin diğer üyelerden daha fazla asker barındırdığını vurguluyordu. Amerikalı bir başka yetkili ise Türkiye'yi göz önünde bulundurarak şu soruyu soruyordu: "*Biz neden kendi ayaklarımıza kurşun sıkıyoruz?*". Türkiye, NATO'yu ve ABD'yi Yakın ve Orta Doğu'da ayakta tutuyordu. Türkiye'nin NATO'dan ayrılması teşkilatın bu bölgede sonunu hazırlayabilirdi. Amerikan kongresinde durumun nazikliğini idrak edenlerin sayısı her geçen gün biraz daha artıyordu.

Ecevit'in ABD ziyaretinin zirvesi, Carter ile yapılan görüşme oldu. Ecevit, Türkiye'ye karşı uygulanan silah ambargo konusunu gündeme getirdi. Carter, silah ambargosunun yakın günlerde Kongre tarafından kaldırılmasına çalışacağını söyledi. Türkiye'ye uluslar arası teşkilatlar vasıtasıyla ekonomik yardım yapacakları sözünü verdi ve Türkiye-Amerika askerî işbirliğinin canlandırılmasını teklif etti. Ecevit de, ancak ambargonun kalkması durumunda Amerikan askerî üslerinin statüsünün belirlenmesiyle ilgili karşılıklı yeni anlaşmaların mümkün olabileceğini söyledi. İlişkilerin gelişmesinin ambargonun kalkmasıyla orantılı olduğunu vurgulamış oldu.

Carter, Türkiye ile SSCB arasındaki askerî-siyasî alandaki yakınlaşmadan rahatsızlık duyuyordu. Bu sebeple Ecevit'i SSCB ile siyasî işbirliğinin ilerletilmesi düşüncesinden vazgeçirmeye çalıştı. Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrinin, NATO ve diğer Batılı ülkelerle ilişkilerin üzerine çıkmaması ve yalnızca gerginliğin zayıflatılmasına yardımcı olacak kadar ilerlemesini istedi.

Oluşan ortamı çok iyi değerlendiren Ecevit, Carter'la çok açık konuşuyordu. SSCB'nin Türkiye için bir tehdit oluşturmadığını, yakın zamanlarda Sovyetler Birliği'ne gideceğini ve siyasî bir belge imzalayacağını söyledi. SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesinin dünyadaki mevcut gerginliğin zayıflatılması siyasetine uygun olduğunu ve Türkiye'nin denge politikası yürüttüğünü, Sovyetlerin de Türkiye için bir tehdit unsuru olmadığını vurguladı.

Yapılan görüşmelerden ve elde edilen genel anlaşmalardan sonra Ecevit kendi taleplerinden vazgeçerek sonuç bildirisini imzaladı.

Ecevit'in yaptığı konuşma ve ziyareti Türkiye'de büyük yankı buldu. Uyguladığı mahir diplomatik manevra ile silah ambargosu konusundaki tutumu, ABD karşısında büyük başarı olarak görülüyordu. Carter'ın Türkiye'ye karşı uygulanan silah ambargosunun kaldırılması konusunda verdiği söz hep gündemi meşgul ediyordu.

Ecevit'in fikirleri, ABD'ye yakın olan Türkiyeli çevrelerin tenkidine maruz kaldı. Bunlar, Ecevit'in, silah ambargosunun kaldırılması konusundaki sözlerinin son derece aşırı olduğunu ileri sürüyordu. Avrupalı devletlerin ve ABD'nin, SSCB'ye ılımlı yaklaşımlar gösterdiği bir devirde sert yaklaşımın doğru olmadığı tezini savunuyordu. Ecevit, Yunanistan ve Kıbrıs konusunda ABD'nin hassas

davranmasını istiyordu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurma isteği, Batı'dan ayrılmak anlamına gelmiyordu. Ecevit, Batı'yı eleştirerek yaptıkları hataları kendilerine göstermek, bunları ortadan kaldırıp Batılılarla yakınlaşmak niyetinde olduğuna işaret ederek SSCB'ye yapacağı ziyaretin programını biraz sınırlamıştı[780].

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı yetkililerinden bazıları, Ecevit'in Sovyetler Birliği ile ilgili söylediği sözler ve ziyaretini geciktirmesinin, ABD Kongresi'nde oluşan problemlerle ilişkilendiriyordu. Onlara göre Ecevit, ABD ziyareti esnasında hiçbir kırgınlık oluşturmayacak kadar açıkça konuşmuş ve istediğini elde etmişti, ancak SSCB'nin Türkiye'ye neler vereceği pek belli değildi. Bu esnada SSCB ve Türkiye ilişkileri, yeni bir dönemin eşiğine gelmişti.

780 "*Başbakanın Sovyetler Gezisi*", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1978.

16. Bölüm
İki Ülke Arasında Siyasi Belge İmzalanıyor

Ecevit'in SSCB Ziyareti

Bazı Batılı ülkelerin karşı çıkmasına ve rahatsız olmasına rağmen Türk-Sovyet ilişkileri her yönüyle gelişiyordu. Türkiye Kültür Bakanı Ertuğrul Çırağan, Haziran 1978 tarihinde SSCB'yi ziyaret etti. Bu ziyaretin asıl gayesi Bülent Ecevit'in ziyareti öncesinde kültürel ilişkilerle ilgili konuları müzakere etmekti. Ziyaret müddetinde kültürel ilişkilerle ilgili konular üzerinde mutabakata varıldı.

6 Haziran 1978 tarihinde Sovyet basınında Ecevit'in Haziran ayının ikinci yarısında SSCB'yi ziyaret edeceği konusu yer aldı[781]. Ecevit 7 Haziran günü, konuyla ilgili resmî bir açıklama yaparak, ziyareti esnasında iki ülke arasında imzalanacak siyasî belgenin, dostluk ilişkilerinin ve çok yönlü işbirliğinin gelişmesine yardımcı olacağını, bunun da her iki tarafta daha ileri düzeyde bir güven ortamını sağlayacağını vurguladı.

Ecevit'in Moskova ziyareti haberi yayılır yayılmaz Türk kamuoyunda ciddi tartışmalar başladı. "Ecevit, ABD ziyaretinin ardından alelacele SSCB'ye neden gidiyor?", "Sovyetlerle saldırmazlık anlaşması imzalayarak NATO'ya sırtını mı dönecek, yoksa SSCB'den silah alarak müttefikimiz ABD'ye şantaj mı yapacak?", "Carter'ın inişli çıkışlı siyasetinin Sovyetleri rahatsız ettiği bir zamanda bu ziyaret Doğu-Batı ilişkilerine ne kazandıracak?" Bu soruların cevabının Ecevit'in gezisinde verilmesi gerekiyordu. Ziyaret başlar başlamaz Türkiye'nin siyasî-diplomatik çevreleri, gezinin başka bir gaye taşımadığını, Lenin ve Atatürk zamanında başlayan ilişkileri güçlendirmeye hizmet ettiğini bildirdi. Ecevit'in böyle bir tutum izlemesine etki eden faktörlerden biri de, Sovyet liderlerinin, SSCB'nin Türkiye için hiçbir tehdit oluşturmadığını dile getirmesi idi.

Gezi öncesinde Senato Başkanı Sırrı Atalay, TBMM binasında Sovyet diplomatlarının onuruna bir ziyafet verdi. Bu davet, Türk yetkililerinin Türk-Sovyet ilişkilerinin daha ileri düzeye taşınmasını istediklerinin göstergesi idi. Yemekte kısa bir konuşma yapan Atalay, ilişkilerin her iki tarafın çıkarlarıyla örtüştüğünü ve büyük bir potansiyele malik olduğunu bildirdi. Bu ilişkilerin, geniş halk kitleleri açısından büyük servet değeri taşıdığına işaret ederek, kim-

781 "*O vizite v SSSR premer-ministra Turetskoy Respubliki Byulenta Edjavita*", *İzvestiya*, 6 Haziran 1978, No: 132 (18892).

senin bu sürece engel olamayacağını vurguladı. Atalay iç siyasî süreçlere rağmen ilişkilerin gelişme kaydedeceğini söyledi. Ziyafette bir de konser verildi.

Moskova'da Ecevit'in gezisiyle ilgili bir dizi önlemler ve hazırlıklar yapıldı. Konuk başbakanın gelişi dolayısıyla Kosıgin başkanlığında Kremlin'de bir toplantı düzenlendi. Toplantıda, gündeme getirilecek konular ve Türk tarafının ricaları tartışıldı. Ecevit, iki ülke arasında ticarî-ekonomik işbirliğinin devam etmesini rica etmişti. Bu sebeple Türk-Sovyet ticarî ilişkileri genişçe ele alındı. Dış Ticaret Bakanı N. S. Potoliçev konuyla ilgili bilgi sundu. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 1,7 defa artırılması konusunda karar alındığını söyledi. Kosıgin, bu miktarın daha da artırılmasının elzem olduğunu ve konunun asla gözden uzak tutulmayacağını bildirdi. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden petrol alma konusunda istekte bulunmuştu. Kosıgin, bu talebi, Türkiye'den tahıl almak kaydıyla karşılayabileceklerini söyledi. Türkiye, birinci sınıf tiftik üretiyordu. Sovyetler Birliği, paketlenmiş yünü dolarla alıyordu. Kosıgin'e göre petrol karşılığında tiftik alınabilirdi. Kosıgin, Sovyet doğalgazının Türkiye'ye aktarılması ile ilgili hükümetler arası antlaşmanın hazırlanmasının süratlendirilmesi emrini verdi. Doğalgaz karşılığında Türkiye'den ilaç alınması konusunda tavsiye kararı alındı. Kosıgin, Türkiye'nin ürettiği ilaçların uluslar arası standartta olduğunu söyledi. Ecevit, Odessa-Varna-Batum yolunun açılmasına izin verilmesini istemişti. Kosıgin, bu isteğin de karşılanabileceğini söyledi. Ecevit, Ankara ve İstanbul'da metro yapımında da Sovyetler Birliği'nden yardım istemişti. Kosıgin, bu isteğin yeni olmadığını bildirerek şunları söyledi: "*Şayet Ankara'da metro yapılacaksa, bu Asya'daki ilk metro olacak ve Ecevit de ülkesine net bir sonuçla dönecek*".

Sefer arifesinde Türk-Sovyet diplomatları ve yetkilileri, imzalanacak siyasî antlaşmanın metnini hazırladı.

Bülent Ecevit, 21-25 Haziran 1978 tarihlerinde SSCB'ye resmî ziyarette bulundu. Kendisiyle birlikte eşi Rahşan Ecevit de heyette yer alıyordu. Türkiye yetkililerini havaalanında SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosıgin ve kızı, Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko ve eşi, Rusya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı M. S. Solomentsev ve eşi ile birlikte diğer yetkililer karşıladı. Karşılayanlar arasında Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Namık Yolga,

büyükelçilik mensupları ve işçiler de yer alıyordu. Kosıgin ile Ecevit birlikte tören birliğini selamladı[782].

A. N. Kosıgin ve B. Ecevit tören kıtasını selamlarken

Ecevit'e bu gezide 30'a yakın Türk gazeteci de eşlik ediyordu. Resmî heyeti taşıyan ve onlara eşlik eden konvoy 12 arabadan ibaretti.

Kosıgin, Ecevit'i kendi arabasına davet etti ve birlikte onun için ayrılan Leninskie Gorı'daki ikâmetgaha götürdü. Buradan başkentin tamamını görmek mümkündü. Ecevit, kısa bir dinlenmenin ardından Kremlin'e gitti. Burada ilk görüşmesini Kosıgin ile Büyük Kremlin Sarayı'nın Katerina Salonu'nda gerçekleştirdi. Bu görüşme, 1960 yılından beri SSCB ile Türkiye arasında düzenlenen 25. üst düzey görüşme idi. Ecevit, ikinci defa SSCB'yi ziyaret ediyordu[783]. Görüşmelerde Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün, Devlet Bakanı Hikmet Çetin ve SSCB Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko da bulunuyordu. Kosıgin Ecevit'i selamladıktan sonra şöyle hitap etti: "*Başbakan sıfatıyla yaptığınız bu ziyaret, bizim için*

782 *Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1978 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1979, dok. No: 40, s. 107-111.

783 "*Ecevit'in Sovyetler Gezisi Bugün Başlıyor*", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1978.

çok önemlidir. İki tarafın da ilgi gösterdiği konuları bu gelişinizle halledebileceğimiz konusunda büyük ümit taşıyoruz. Sizi en samimi duygularımızla karşılıyoruz. Halklarımız birbirine saygı gösteriyor ve seviyor. Tekraren vurgulamak istiyorum, sizin ülkemize yaptığınız bu geziye büyük ümit besliyoruz. Ziyaretinizin gerek bizim, gerekse de sizin açınızdan arzulanan sonuçları doğurması için üzerimize düşen her şeyi yapmaya hazırız". Ecevit de yaptığı cevabî konuşmasında şunları söyledi: "*Ziyaretimizin iki ülke arasındaki ilişkiler için önemli bir gelişme olmasından dolayı mutluluk duyuyorum*". Kosıgin bunun üzerine; "*İkimiz de aynı şeyi söylüyoruz. Bir farkla siz onu Türkçe ifade ettiniz, ben ise Rusça*"-dedi.

Görüşmede Türk-Sovyet ilişkileri ve uluslar arası konular müzakere edildi. Kosıgin ve Ecevit, siyasî, ekonomik, ticarî ve kültürel konulardaki mevcut işbirliğini devam ettirmek niyetinde olduklarını bildirdiler. İki ülke arasında imzalanacak siyasî anlaşmayı beğendiler. Sovyet tarafı anlaşmaya "karşılıklı saldırmazlık" maddesinin de eklenmesini teklif etti. Ancak Ecevit'in buna soğuk yaklaşımı sonucunda madde kabul edilmedi[784]. Kosıgin Ecevit'e; "*Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ile ilişkilerinde izlediği barış ve iyi komşuluk ve işbirliği herhangi bir üçüncü ülkeye zarar vermez*" -dedi.

Ecevit'le Kosıgin, Kıbrıs meselesini de müzakere ettiler. Kosıgin, Sovyetler Birliği'nin bu problemle ilgili olarak Ankara'nın izlediği siyaseti idrak ettiğini bildirdi. Ülkesinin, Akdeniz'in doğusuyla ilgili niyetini saklayarak, "*Çorbada bizim de tuzumuzun olmasını istiyoruz*" -dedi. Ecevit usta bir manevrayla konuyu hemen ekonomiye çekti. Bununla da Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusunun halledilmesine karışmalarını istemediklerini ima etti.

Kosıgin de aynı incelikle Türkiye'deki Amerikan üslerini veya ortak savunma tesisleri konusunu gündeme getirdi[785]. Bunların Türk-Sovyet ilişkilerine engel olduğunu vurguladı. Ecevit ise kendine has bir tarzda, konunun Türkiye'nin bir iç meselesi olduğunu vurguladı. Üslerin Sovyetler Birliği'ne yönelik olmadığını ve bunların yapılmasının da bir vakitler Sovyetlerin izlediği siyasetin etki-

784 "*Siyasal Belgede Ecevit'in Dediği Oldu. Sıra Ekonomik Konularda*", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1978.

785 "*Olan, Olması Beklenenden Bir Adım Daha İleridedir*", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1978.

siyle gerçekleştiğini hatırlattı. Bu üslerin de Türkiye'nin malı olacağını ve Türk Hükümeti'nin yönetimine geçeceğini vurguladı.

Türkiye'nin, Karadeniz'de posta ve haber hizmeti verecek uçuşların yapılması önerisi de olumlu karşılandı. Kısa bir süre sonra da bu konudaki görüşmelere başlandı. Karadeniz'de hukukî olmasa da böyle bir iletişim hattı mevcuttu. Bu çizgi Türk sularının çok yakınından geçmekteydi. Ancak bu konuda uzmanlar arasında yapılan müzakereler sonuçsuz kaldığından dolayı, başbakan ve bakanlar seviyesinde tartışılması tavsiye edilmişti.

Türk heyeti, Karadeniz'de bir nakliye yolunun açılmasını istiyordu. Bu hat, Türk karasularına yakın olan Odessa ve Varna'dan geçiyordu. Türk tarafı bu hattın Trabzon'a kadar ulaşmasını teklif etti. Kosıgin bunun en kısa zamanda açılabileceğini bildirdi. Bu yaklaşım, karşılıklı ilişkilerde Sovyetler Birliği'nin attığı ileriye doğru bir adımdı. Türkiye bu teklifi 1968 yılında öne sürse de Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmemişti. Kosıgin ve Ecevit, bununla ilgili olarak Moskova'da bir komisyonun toplanması konusunda mutabık kaldılar.

Uluslar arası konuların tartışılması sırasında her iki başbakan Yakın Doğu'da oluşmuş duruma değinerek duydukları rahatsızlığı dile getirdiler. Bölgeye barış gelmesi için İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği topraklardan çekilmesinin, Filistin halkına kendi devletini kurma hakkının tanınması da dâhil olmak kaydıyla bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin korunmasının gerekli olduğunu vurguladılar.

Afrika'da yaşanan olayları da gündeme getirerek ırk ayrımına son verilmesinin gereğini dile getirdiler. Ecevit, Kosıgin'i istediği bir zamanda Türkiye'ye gelmesi için davet etti.

Görüşmelerden sonra Kosıgin, Ecevit'in onuruna Kremlin'de Granovitaya Salonu'nda bir ziyafet verdi. Yemek esnasında iki başbakan da konuşma yaptı. Ecevit, Türk-Sovyet ilişkileri, uluslar arası gerilimin zayıflatılması, silahsızlanma, stratejik silahların sınırlandırılması, Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs problemi, Yakın Doğu ve Afrika'daki meseleler üzerinde durdu. İki ülkenin de farklı sistemlerle idare edilmelerine rağmen işbirliği yapmalarının ikisinin de faydasına olduğunu vurguladı.

Kosıgin ise konuşmasında Türk-Sovyet ilişkilerinin geçmişinden, mevcut durumundan ve sahip olduğu potansiyelinden, gündeme getirilen uluslar arası konulardan bahsetti.

Gromıko, ziyafette Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün'ü kenara çekti, sohbete başladılar. İkilinin konuşmasına kulak misafiri olan Türk gazeteciler Gromıko'nun mümemmel İngilizce'sine hayran kalmışlardı. Diğer bir köşede de iki başbakan tatlı tatlı sohbet ediyordu. Kosıgin, onlara yaklaşan Hikmet Çetin'e "Rusça biliyor musunuz?" -diye sordu. Çetin, bir kaç kelime bildiğini söyledi. Kosıgin, "*Yazık, siz planlamacısınız. Planlamacıları bilirim, ben de onların içinden geldim. Bir vakitler maliye bakanı oldum*" -dedi. Ecevit, tebessümle Kosıgin'e: "*Maliye bakanı iken de hep güler miydiniz?*" deyince Kosıgin, "*Hem de çok*" -diye cevapladı. Ecevit, "*Evet, maliye bakanları genelde güleç oluyor. Herkes onlardan çok şeyler ister, ancak onlardan bir şeyler koparmak çok zordur*" -dedi. Kosıgin, "*Ben de öyleydim, beş istediklerinde bir tane verirdim, bunu yaparken de hep gülümserdim, daha doğrusu gülerek verirdim*"-dedi[786].

Görevliler, gezi esnasında siyasî ve ekonomik konuları ayrı ayrı görüştü. Siyasî grup, iki ülke arasında siyasî belgenin imzalanma töreni ile meşguldü. Temsilciler arasındaki görüşmeler üç saat sürdü. Sovyet tarafı, hazırlanmış metnin daha Ankara'da yapılan görüşmelerde "anlaşma" veya "sözleşme" olmasını istese de, Türk tarafından gereken cevabı alamamıştı. Ayrıca, Sovyetler Birliği ile 1921 ve 1925 yıllarında imzalanmış dostluk ve saldırmazlık anlaşmalarının siyasî belgede yer tutmasını teklif etse de, Ankara buna müspet cevap vermedi. Bu sebeple Sovyetler Birliği'nin isteklerinden vazgeçildi. Temsilciler bu sebeple daha çok terim ve ifadeler üzerinde durdu. Helsinki Sonuç Bildirisi'ne uygun olarak belgeye "*Türkiye ve SSCB arasındaki sınırların dostluk, işbirliği ve barış sınırı olması*" ifadeleri kondu.

Hikmet Çetin, SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Baybakov'la ekonomik konuları müzakere etti. Ekonomik ilişkilerin arzulanan seviyeye getirilmesi konusunda çaba sarf edildi. Heyetler ekonomik işbirliği ile ilgili ayrı bir belgenin imzalanmasını uygun buldular. Karma ekonomi komisyonunun en kısa zamanda toplanmasının zorunluluğuna değindiler. Gece geç saatlere kadar

786 Aynı yer.

süren görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye petrol ihraç etmesi meselesi başlıca tartışma konusu oldu. Sovyet tarafı bu konuda kesin bir cevap vermedi, çünkü petrol ihracatının siyasî yönü bulunuyordu. Sovyetler, Karşılıklı Ekonomik Destek Komisyonu'na üye ülkelerden başka yalnızca Finlandiya'ya petrol sattığından bu konuda bir sonuca varılamadı. Ancak görüşmelerden sonra bir yetkili, Sovyetler Birliği'nin yıllık petrol üretiminin 130 milyon tonu bulduğunu ve Türkiye'ye 1-2 milyon ton petrol satılmasının mümkün olabileceğini söyledi.

Görüşmelerde Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu başlıca ürünlerin alınması üzerinde duruldu. 1977 yılı verilerine göre Türkiye'nin SSCB'ye yıllık ihracatı 90 milyon doları buluyordu. Türkiye tarafı bunun 200 milyon dolara yükseltilmesini önerdi. Demir, gübre ve kok kömürü gibi hammadde alımı konusundaki isteklerini Sovyet tarafına bildirdi. Dış İşleri Bakanlığı yetkilileri, SSCB'den demir dışında alınacak metaller arasında alüminyumun da yer almasını istiyordu. Hikmet Çetin, bir önceki hükümet döneminde müzakere edilen ham petrol ihracatı için Batum'da petrol depolama tesislerinin yapılması konusunu gündeme getirdi. Söz konusu depolama tesislerinin hacminin 54 milyon ton olması isteniyordu. Çetin, SSCB'den elektrik enerjisi ithalini de gündeme getirdi. Bu konu da daha önceleri müzakere edilmiş, ancak söz konusu proje henüz hayata geçirilememişti. Karadeniz kıyısında yapılması düşünülen elektrik enerjisi nakil hattı ile elektrik enerjisi aktarımı için santral inşaası konuları masaya yatırıldı. Sovyetlerin teknolojik desteği ile Kavşak, Catalan ve Kirizli'de hidroelektrik barajlarının yapımı da müzakere edildi. Türk tarafı, elektromekanik sanayisinin gelişmesine, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde metro inşaasına Sovyetlerin destek verip veremeğeceğini sordu. Proje gereği metro için döşenecek raylar hem yer altında, hem de yer üstünde olacaktı. Türk tarafı önceleri teknolojik işbirliği kapsamında yapılmış fabrika ve tesislerin genişletilmesi ve kapasitenin artırılması konusunu da gündeme taşıdı. Bu öneri, Sovyet tarafının memnuniyetine sebep oldu.

22 Haziran günü Ecevit önce Lenin Mozolesini ziyaret etti, ardında da Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koydu. Moskova'da Puşkin Tatbikî Güzel Sanatlar Müzesi'nde yapılan "Türkiye'de Çağdaş Renkler" sergisinin açılışına katıldı. Açılışa Sovyetler Birliği Kültür Bakanı P. Demiçev'de katıldı. Türk heyeti Puşkin Müzesi'ndeki sergiyi gezerken ekonomik işbirliği ile ilgili olarak

Sovyetler Birliği'nin hazırladığı proje Hikmet Çetin'e sunuldu. Çetin, buradan ayrılır ayrılmaz Baybakov'la bir araya geldi. Baybakov, Türkiye'den alınacak ürünlerin karşılığında Sovyetler Birliği'nin petrol verebileceğini, ancak satılacak petrolün miktarı konusunun henüz belirlenmediğini söyledi. Sovyet tarafı, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na 50 milyon dolarlık araç gereç satmayı kabul etti. İki ülke arasındaki karşılıklı ticaret hacminin de 350 milyon dolara çıkarılması konusunda anlaşma sağlandı. SSCB, Türkiye'ye bundan başka demir, gübre ve diğer hammaddeleri ihraç edecekti. Enerji konusunda da anlaşma sağlandı.

SSCB Dış İşleri Bakanı A. A. Gromıko ile Başbakan Ecevit, Dış İşleri Bakanı Ökçün ve Devlet Bakanı Çetin arasında görüşmeler yapıldı. Görüşmelerde SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı İ. V. Arhipov, Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı ve Devlet Planlama Komitesi Başkanı N. K. Baybakov, Dış Ticaret Bakanı N. S. Potoliçev, Bakanlar Kurulu Nezdindeki Dış Ekonomik İlişkilerle İlgili Devlet Komitesi Başkanı S. A. Skaçkov, Türkiye'deki Sovyet Büyükelçisi A. A. Rodionov, Türkiye tarafından SSCB'deki Büyükelçi Namık Yolga, Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı Şükrü Elekdağ, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Müşaviri Ferit Tüzün, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Atilla Candır, Ticaret Bakanlığı Dış Dicaret Müsteşarlığı Genel Sekreteri Turgut Çarıklı, Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Siyasî İlişkiler Dairesi Başkanı S. Korkut, Sümerbank Genel Müdürü O. Akyüz, Dış İşleri Bakanlığı Doğu Masası Başkanı S. Asena ve diğer yetkililer yer alıyordu[787]. Görüşmelerde ekonomik konular masaya yatırıldı.

Gromıko, 23 Haziran'da Gündüz Ökçün'le görüştü. Görüşmede, her iki ülkeyi de ilgilendiren uluslar arası konular ve imzalanacak belgelerin son hali müzakere edildi[788].

İmza töreni, aslında 22 Haziran olarak planlanmıştı, ancak Türkiye Büyükelçisi Namık Yolga aracılığıyla Sovyet tarafına bilgi verilerek tören bir gün sonraya ertelendi. Kosıgin ve Ecevit 23 Haziran günü SSCB ile Türkiye arasında iyi

787 "*Sovetsko-turetskie peregovori*", *İzvestiya*, 25 Haziran 1978, No: 146 (18906).

788 "*Vstreça ministrov*", *İzvestiya*, 25 Haziran 1978, No: 146 (18906).

komşuluk ve dostluğa dayanan işbirliği prensiplerini içeren toplam üç bölümden oluşan siyasî belgeyi imzaladı[789].

Kosıgin ve Ecevit imza töreninde

Belgede, iki ülke arasındaki ilişkilerin, Lenin ve Atatürk tarafından temelleri atılmış prensiplere, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Sonuç Bildirisi'nin prensipleri ve amaçlarına uygun olarak geliştirilmesinin zaruriliği vurgulanıyordu. İlişkilerin çeşitli alanlarda geliştirilmesinin, yalnızca iki ülkeye münhasır olmadığı, Avrupa ve dünya genelinde uluslar arası ortama olumlu etki yaptığı kaydediliyordu. Gelişen ilişkilerin iki ülkenin çıkarlarına, dünyadaki mevcut siyasî gerilimin zayıflatılmasına, gerçek barışa yardımcı olacağı vurgulanıyordu.

Ekonomik işbirliğinin daha da geliştirilmesiyle ilgili fikir alışverişi de belgede yer alıyordu. SSCB'nin ekonomik ve teknik desteğiyle Türkiye'de yapılan fabrika ve tesislerin Türk ekonomisine katkısı ile sanayî ve enerji tesislerinin yapımının devam ettirileceğiyle ilgili genel düşüncelere de yer verilmişti. Bu konular, Eylül ayında Moskova'da düzenlenecek Türk-Sovyet ortak komisyonunun

789 *Vneşnyaya politika, 1978 god*, dok. No: 38, s. 100-102; *Sbornik deystvuyuşih dogovorov*, s. 31-33.

üçüncü toplantısında müzakere edilecekti. Yetkili organlara uzun süreli ekonomik ve ticarî ilişkilerle ilgili antlaşmanın kısa zamanda hazırlanması konusunda direktif verildi. Taraflar, iki ülke arasında üç yıllık ticarî antlaşma yapma konusunda mutabık kaldı. Ticaret hacmi üç yıl zarfında yıllık 2-2,5 kat artırılacaktı.

Türkiye'nin isteğini yerine getiren SSCB, 1979 yılından itibaren üç yıllık program dâhilinde ürün karşılığı olarak petrol ihraç edecekti. Verilecek petrol 3 milyon tonun altında olmayacaktı. Bu miktardaki petrolün değeri 300 milyon doları buluyordu. Sovyetler Birliği, 1978 yılı için belirli miktarda petrol satmayı kabullendi.

Taraflar, gerginliğin azaltılmasına ve bu sürecin dünya geneline yayılmasına çaba gösterecekti. Avrupa'daki durumla ilgili konular tartışılmıştı. Türkiye ve SSCB Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirisi'nde belirtilen konuların hayata geçirilmesine çalışacaklardı. Belgrad'da yapılan toplantının sonucunun, katılımcı ülkelerin bu süreci devam ettirme konusundaki iradelerinin yansıması olduğuna işaret edildi. 1980 yılında düzenlenecek Madrit Toplantısı'nın önemi vurgulandı.

Türkiye ve SSCB hükümet başkanları, belgede, dünyada gerçek barışın sağlanmasının, uluslar arası güçlerin denetimiyle nükleer silahsızlanma da dâhil olmak kaydıyla topyekün silahsızlanmaya gidilmesine bağlı olduğuna duydukları inancı dile getirdiler. Bu amaçla Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın silahsızlanma ile ilgili olarak özel bir toplantıya çağrılmasına taraftar olduklarını bildirdiler. Nükleer silahlanmanın yayılmasına engel olan antlaşmanın şartlarına uyulmasının gereği vurgulanıyordu. Gerginliğin zayıflatılmasının, belirlenen konuların askerî alanda hayata geçirilmesiyle ancak garanti edilebileceği kaydediliyordu. Viyana'da yapılacak toplantıda silahlı güçlerin ve silahların sınırlandırılması ile ilgili müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasına yardımcı olunacağı belirtiliyordu. Avrupa süreçleri çerçevesinde iki ülke arasında çevre, enerji ve nakliye alanlarında işbirliği yapılmasına duyulan arzu dile getiriliyordu.

Taraflar kültür, spor ve bilim alanlarındaki ikili ilişkilerin gelişiminden memnun olduklarını ve bunların daha da geliştirilmesinden yana adımlar atılmasında kararlı olduklarını bildirdiler. Bu konulardaki işbirliğinin gelişmesinin halklar arasında karşılıklı anlayışa hizmet ettiği kaydediliyordu. Turizm alanında da işbirliğine gitme konusunda mutabakata varıldı. Sovyet tarafı, her

yıl Türkiye'ye gidecek turistlerin sayısını ve gidecekleri yerleri belirleyerek Türk tarafına bilgi verecek, Türk tarafı da konuyla ilgili gerekli işleri yapacaktı. Sovyet tarafı, Karadeniz kıyısında turizm tesisleri yapmak istiyordu.

Belgede, Kıbrıs meselesinin etraflıca tartışıldığı da vurgulanıyordu. Problemin, Ada'da yaşayan her iki toplum arasında yapılacak karşılıklı görüşmelerle, Kıbrıs'ın bağımsızlığı, hükümranlık hakları ve toprak bütünlüğü ile birlikte herhangi bir bloka girmemesi siyasetine saygı gösterilmesi, Rum ve Türk toplumunun güvenliğinin sağlanması doğrultusunda çözülebileceği konusunda fikir birliğine varıldığı belirtiliyordu[790].

Yakın Doğu sorununun çözülememesinden duyulan rahatsızlık dile getiriliyordu. Problemin çözümünün, İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesinin ön şart olarak kabul edilmesi ve Filistin halkının kendi bağımsız devletini kurması, bölge ülkelerinin güvenliği ve bağımsızlığının korunmasıyla sağlanabileceği kaydediliyordu.

Afrika'da meydana gelen olaylardan duyulan rahatsızlık da kendi yansımasını belgede buluyordu. Irk ayrımının ve sömürgeciliğin kalıntılarının ortadan kaldırılmasının elzemliği vurgulanıyordu. Kıtadaki çatışmaların dış müdahale olmadan, Afrika Devletleri Konseyi'nin çabaları ile görüşmeler yoluyla halledilmesinin önemi dile getiriliyordu.

Belgede Türkiye'nin teklifi ile Karadeniz'in kıta sahanlığı sınırlarının belirlenmesi ile ilgili görüşmelerin de yapıldığı kaydediliyordu. Bu görüşmelerde taraflar, Karadeniz'in kıta sahanlığı ile ilgili konunun eşitlik, uluslar arası hukuk çerçevesinde adil bir şekilde çözümü konusunda mutabık kaldılar. BM Konferansında deniz hukukuyla ilgili toplantıda "*denizlerde faydalı ve adil işbirliği için karşılıklı anlaşmanın sağlanmasına çalışma*" prensibine uygun olarak Karadeniz'de de bu doğrultuda çalışma konusundaki niyetlerini belirttiler. Karadeniz'de, Mersin morinası balığının ortak çabalarla korunması konusunda da anlaşma sağladılar.

Taraflar uluslar arası güvenliğin ve barışın korunmasında BM'nin rolünün öneminin büyüklüğünü vurguladılar. Söz konusu ziyaretin, iki ülke arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynadığını belirttiler.

790 Letopis sovetskoy vneşney politiki. 1917-1979, s. 365-366.

Belgede, iki ülkenin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve hükümranlık haklarına saygı, sınırların dostluk ve iyi komşuluk sınırı olarak korunması, karşılıklı ilişkilerde güç kullanmaktan ve güç kullanma ile tehditten kaçınılması, kendi topraklarını başka devletlerin işgalci ordularının kullanımına izin vermemesi, uluslar arası teşkilatlar ve konferanslar çerçevesinde işbirliği, resmî ve diğer kurumlar arasındaki ilişkilerin devam ettirilmesi, silahsızlanma ve gerginliğin azaltılmasına yardımcı olma, karşılıklı menfaate dayalı ticarî ve ekonomik, ilmî-kültürel işbirliği konusundaki niyetler ifadede yansımasını bulmuştu.

SSCB ve Türk hükümetleri, Karadeniz'de iki ülke arasındaki kıta sahanlığının belirlenmesiyle ilgili anlaşmayı SSCB Dış İşleri Bakanı sıfatıyla A. Gromıko, Türkiye Dış İşleri Bakanı sıfatıyla da Gündüz Ökçün imzaladı. Taraflar, adalet, eşitlik ve uluslar arası hukuk prensipleri doğrultusunda bu konuyu halletti. Ecevit: "*Hakka ve hukuka dayanan adil bir çözüm sağlandı*" -dedi[791].

Karadeniz'in kirlenmesinin önüne geçilmesi için kıyı bölgelerinde denetim alanının oluşturulmasıyla ilgili anlaşmaya varılıp varılamayacağı konusunda bilgi edinilmesinin yararlı olacağı dile getirildi. Gromiko ve Ökçün 1 Haziran 1978 ile 30 Haziran 1980 tarihleri arasında iki ülke arasında yürütülecek kültürel ve ilmî işbirliği ile ilgili programı imzaladı. Anlaşmaların imza töreninde P. Demiçev, M. Solomontsev ve diğer yetkililer de yer almışlardı[792]. Ecevit; "*Bu belge, iki ülke arasındaki güven ortamını artıracak bir adımdır. Söz konusu anlaşmalar Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirmiştir*[793]"-dedi.

Türk yetkililer, imzalanan belgeye büyük önem veriyordu[794]. Belgenin imzalanması, iki ülke arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinde yeni bir aşamaydı. Belgede vurgulananlar, Helsinki Sonuç Bildirisi'nin prensipleri ve gayeleriyle örtüşüyordu. Taraflar, birbirlerinin topraklarından saldırı amaçlı yararlanmama ve buna müsaade etmeme konusunda anlaşıyordu. Belgeye, kendi topraklarını üçüncü tarafın saldırgan amaçlarına açmayacağına ilişkin madde-

791 "*Sovyetlerden Mal Karşılığı Petrol Alıyoruz*", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1978.

792 "*Podpisanie sovetsko-turetskih dokumentov*",*İzvestiya*, 24 Temmuz 1978, No: 147 (18907).

793 Nadir Nadi, "*İyi Niyet Belgeleri*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

794 "*Ekonomik Belge Sovyetlerin Türkiye'ye Mal Karşılığı Petrol Vermesini Öngörüyor*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

nin konması, Sovyetler Birliği'nin ileride, Türkiye'deki Amerikan üslerini kaldırtarak Türkiye'yi NATO'dan ayırıp tarafsız bir ülke hâline getirme niyeti olarak düşünülüyordu. Siyasî belgenin imzalanması, iki ülke arasındaki güven ve itimat duygusunu artırdığını gösteriyordu.

Başbakan Ecevit, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Brejnev tarafından 23 Haziran günü kabul edildi. Görüşmede Sovyetler Birliği'ni A. Gromıko, Türkiye'deki Büyükelçileri A. Rodionov, Genel Sekreter Başdanışmanı E. M. Samoteykin; Türkiye'yi ise Gündüz Ökçün, Büyükelçi Namık Yolga, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ş. Elekdağ temsil ediyordu[795]. Dostluk ve karşılıklı anlayış havasında geçen görüşmede Türk-Sovyet ilişkilerinin çeşitli yönleri tartışıldı. İki ülke liderlerinin yüksek seviyeli görüşmelerde bulunmasının önem taşıdığı, SSCB-Türkiye ilişkilerini zenginleştirdiği, ilişkilere faydalı hizmette bulundukları kaydedildi. Leonid Brejnev ve Ecevit, her iki ülkenin iyi komşuluk ilişkilerini daha da ileriye götürmek istediklerini ifade ettiler. İmzalanan siyasî belgenin önemi özellikle vurgulandı. İkili ilişkilerde yeni imkânların oluştuğu belirtildi.

Leonid Brejnev ve Bülent Ecevit görüşmesi

795 "*Priem L. İ. Brejnevım B. Edjavita*", *İzvestiya*, 24 Haziran 1978, No: 147 (18907).

Uluslar arası gerginliğin zayıflatılması, silahlanmanın durdurulması ve silahsızlanma ile ilgili konular tartışıldı. Ecevit ve Brejnev, uluslar arası gerginliğin azaltılması için çaba gösterecekti.

L. İ. Brejnev, Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü SSCB'ye davet etti[796].

Başbakan Ecevit Moskova'dan ayrılmadan önce Türk, Sovyet ve yabancı gazetecilere yönelik bir basın toplantısı düzenledi. Açıklamasında imzalanan siyasî anlaşma, Karadeniz'in kıta sahanlığının paylaşımı anlaşması ve kültürel işbirliği protokolü konusunda bilgi sundu. Ecevit, Karadeniz'le ilgili olarak şunları söyledi: "*Bu deniz iki ülkeyi birleştirmektedir. Dostluk ve iyi komşuluk havasında geçen görüşmeler sonucunda Karadeniz'deki kıta sahanlığı konusunu adil, eşitlik ve uluslar arası hukuk kuralları çerçevesinde hallettik. Karadeniz'de zaman zaman yaşanan gerilime son verildi*".

Ecevit basın toplantısında

Ecevit, Kıbrıs meselesinin Ada'da yaşayan iki halkın menfaatleri göz önünde bulundurularak barış yoluyla halledilmesi konusunda fikir birliğine varılmasından dolayı memnun olduğunu söyledi. Bir gazetecinin; "*Bu durum, Sovyetler*

796 *Vneşnyaya politika, 1978 god*, dok. No: 40, s. 110-111.

Birliği'nin tutumunda bir değişiklik anlamına mı geliyor?" şeklindeki sorusu karşısında Ecevit şu cevabı verdi: "*Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusunda Ankara'nın tutumuna anlayışla yaklaşım gösteriyor*". Ecevit, imzalanan siyasî belgenin Türkiye'yi önceki anlaşmalardan uzaklaştırmadığını, Sovyetlerin ve Türkiye'nin farklı bloklar içinde yerlerini koruduğunu da söyledi.

Ecevit ve ekibi 23 Haziran günü Kiev'e gitti. Onları A. N. Kosıgin, A. A. Gromıko ve diğer yetkililer uğurladı. Her iki ülkenin millî marşları çalındı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Rodionov da Ecevit'le birlikte Kiev'e uçtu. Kiev'in Borispol Havaalanı'nda onları Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Başkanı A. P. Lyaşko ve diğer yetkililer karşıladı. Ecevit için özel bir ikâmetgâh ayrıldı. Heyet üyeleri Kiev Oteli'ne yerleştirildi. Ecevit, Kiev'de "Meçhul Asker Anıtı"na çelenk koydu[797], şehri ve sanayî tesislerini gezdi. Dinyeper ırmağı sahilindeki meşhur Mariin Sarayı'nda onuruna verilen ziyafette imzalanan belgelerin önemini vurguladı.

Bazı konular üzerindeki çalışmalar bitmediğinden Türk ve Sovyet diplomatları 24 Haziran sabah saat 4.00'e kadar imzalanacak metinler üzerinde çalıştı. 25 Haziran günü sabahı Devlet Bakanı Hikmet Çetin, iki ülke arasında imzalanacak dördüncü belge olan ekonomik işbirliği ile ilgili protokolü imzaladı. Protokol, ilk uzun süreli ticarî antlaşma belgesiydi. SSCB, üç yıl boyunca geçerli olacak ekonomik işbirliği belgesi gereğince Türkiye'den trikotaj, buğday, otobüs, giyim ürünleri alacak, karşılığında ise petrol, motor yağları, mazot, demir, gübre çeşitleri, kok kömürü ihraç edecek, petrol aramalarında yararlanılacak teknolojik destek verecek, nükleer ve hidroelektrik santraller yapacaktı. Bu belgeye göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2-2,5 kat artırılacaktı[798]. Sovyetler Birliği ayrıca, Türkiye'de petrol ve doğalgaz arama çalışmalarında yardımcı olacak, turistik tesisler yapacaktı. Protokole göre, iki ülke arasındaki yıllık ticaret hacmi 1 milyar dolara ulaştırılacaktı.

Ecevit, 25 Haziran günü Kiev'den uğurlandı. Havaalanında onu SSCB Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı İ. V. Arhipov, Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu Başkanı A. P. Lyaşko ve diğer yetkililer uğurladı.

---

797 *"Pribıvanie premer-ministra Tursii"*, İzvestiya, 25 Haziran 1978, No: 148 (18908)

798 "*Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Protokolü de Dün İmzalandı*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

Esenboğa Havaalanı'nda karşılanan Ecevit, bir basın toplantısı düzenledi. *Ziyaretinin önemli sonuçlar doğurduğu için memnun kaldığını, Türk-Sovyet karma komisyonunun önümüzdeki aylarda Moskova'da toplanarak yeni projeleri müzakere edeceğini, bundan sonra iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişeceğini söyledi. Ecevit, imzalanan siyasî belgenin öneminin altını çizerek, ekonomik işbirliği ile ilgili antlaşmanın iki ülke arasında uzun süreli bir antlaşma olduğundan dolayı büyük önem taşıdığını vurguladı. Kültürel işbirliği protokolünden bahsederek, bunun iki ülke toplumları arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayacağını kaydetti. Sovyet yetkililerinden son derece sıcak yaklaşım gördüğünü, iki ülke arasındaki en önemli bağın güven ve itimat olduğunu vurguladı*[799].

Partisinin grup toplantısında ziyaretiyle ilgili bilgi sunan Başbakan Ecevit şunları söyledi: "*SSCB ile yaptığımız görüşmeler ve vardığımız sonuçlar sadece iki ülke arasında dostluk ilişkileri ve karşılıklı güven ortamının güçlenmesi, çeşitli alanlardaki işbirliğinin sağlanmasıyla sınırlı kalmayacak, aynı zamanda uluslar arası ilişkilerdeki gerginliğin zayıflatılmasına ve dünya barışına önemli katkı sağlayacaktır. Diğer yandan Kıbrıs problemiyle ilgili olarak da, bizim tutumumuzu öncekine oranla daha etkili biçimde değerlendirdiklerine tanık oldum. Sovyetler Birliği yetkililerinin, milletimize ve hükümetimize gösterdiği güven kadar, Türkiye'ye karşı besledikleri iyi niyete karşılık, bizim de onlara karşı artan güven duygularımızla vatana döndüm. Büyük bir gerçeklik içinde ve bizi diğer ilişkilerimizde gereksiz yere zor duruma düşürmemeye, gerginliğin zayıflatılması sürecinin devamını bozmamaya dikkat ederek, etkili bir karşılama örneği sergilediler*".

Ecevit'in gezisine yetkililer de, SSCB de, Türkiye ve dünya basını da yakın ilgi gösteriyordu. Bu ziyaret, SSCB'de önemli bir adım olarak değerlendiriliyordu. SİTA, iki ülke arasında kültürel ilişkilerin önemini vurgulayarak, işbirliğinin diğer alanları da kapsayacağını belirtiyordu. Haziran 1978 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi Genel Sekreteri L. İ. Brejnev, Minsk şehrine Lenin ödülü verilmesiyle ilgili toplantıda yaptığı konuşmada Ecevit'in SSCB'ye yaptığı ziyaretin önemini vurgulayarak şunları söyledi: "*Avrupa sürecinin katılımcısı olan ülkeler arasındaki barışçı işbirliğinin gelişimine gerçek katkıyı, Türkiye Başbakanı Sayın Ecevit'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezi*

799 "*Ecevit Döndü, Türk-Sovyet Bildirisi Açıklandı*", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1978.

sağlamıştır. Onunla yapılan görüşmeler, SSCB ve Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluk işbirliği ile ilgili olarak imzalanan siyasî belge, Lenin ve Atatürk zamanında belirlenen çizgideki ilişkilerimizin gelişiminde önemli bir aşamadır[800]".

SSCB Dış İşleri Bakanlığı'nın 28 Ağustos 1978 tarihinde düzenlenen toplantısında, Ecevit'in, Sovyetler Birliğine resmi ziyaretinin doğurduğu sonuçların sağlamlaştırılması yönünde Türk-Sovyet ilişkilerinin durumu ve daha ileriye götürülmesi konuları müzakere edildi[801]. Üst düzeydeki Türk-Sovyet görüşmelerinin olumlu sonuçlar verdiği, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi için yeni imkânların oluştuğu kaydedildi. Görüşmelerin uluslar arası konularda da SSCB ile Türkiye'nin tutumlarını birbirine yaklaştırdığı vurgulandı. İmzalanan belgelerin de büyük önem taşıdığı kaydedildi.

Türk yetkilileri de ziyarete büyük önem atfediyordu. Geziden sonra Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler, Sovyet diplomatlarının onuruna bir ziyafet verdi. Yemek, Sovyetler Birliği petrolünün Türkiye'ye ihracatının başlaması dolayısıyla düzenlendi. Senato Başkanı Sırrı Atalay, Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin, Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün, diğer bakanlar ve iş adamları bu ziyafeti Türk-Sovyet dostluğunun bir yansıması olarak değerlendirdi.

Türkiye kamuoyunda, geziyle ilgili yaklaşımlar ise farklı idi. *Cumhuriyet* gazetesi, SSCB ile işbirliği sonucunda Türkiye ekonomisinin verimliliğinin arttığına dikkat çekiyordu. Gazetenin köşe yazarlarından Mehmet Kemal, "Sovyetler Birliği, Türk Birliği" başlıklı yazısında, Sovyetler Birliği ile işbirliğine karşı çıkanları tenkit ediyor ve şöyle bir olayı örnek olarak veriyordu: İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya Sovyetlere saldırdığı sırada Yalova'da yaz tatilinde bulunan Cumhurbaşkanı İsmet Paşa, tatilini yarıda kesip Ankara'ya döner. Tren garında Mareşal Fevzi Çakmak'tan durumu sorar. Çakmak, "*Almanlar bu işi bir haftaya bitirir*"-der. İnönü'nün bir sonraki sorusuna karşılık şunları söyler: "*Almanlar bu işi erken bitiremeseler ayıp olur.*" Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmak gayesiyle İsmet Paşa ile Adana'da görüşür. Churchill'i dikkatle dinleyen İsmet Paşa, şöyle der: "*Londra'da bir Churchill var. Siz kendinizi iyi tanıyorsunuz. O*

800 "*Reç tovarişa Brejneva*", *Pravda*, 26 iyunya 1978, No: 177 (21877); "*Brejnev: "Avrupa Barışına En Gerçekçi Katkıyı Ecevit'in Moskova Ziyareti Oluşturdu"*", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1978.

801 Rodionov A. A, *Turtsiya-perekrestok sudeb. Vospominaniya posla*, s. 159.

bir gün demişti ki, "Bolşevizm tehlikesi ile Faşizm tehdidi karşı karşıya kalınca ben Faşizmi seçerdim". Churchill; "*Evet bu sözleri avam kamarasındaki konuşmamda söylemiştim. Ancak bu sözleri söylediğimde milletvekilleri, "Sen seçebilirsin, ancak toplum da senin kelleni uçurur*[802]"-dedi. Yazar, İnönü'nün bu düşüncesini hatırlatırken şuna işaret ediyordu: Bir zamanlar Bolşevizm'in kendi yuvasında boğulmasını savunan düşüncelerin ideologlarından biri olan Churchill, daha sonra Faşizm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında Sovyetler Birliği ile işbirliği yaptı. Hitler'e karşı şeytanla da işbirliği yapmaya hazır oldu. Faşizm milliyetçilik, Sosyalizm ise milliyetçi olmayanlardı. Yazar bu olayla, Sovyetler Birliği ile işbirliği edilmesinde hiçbir tehlike görmediği kanaatine varıyordu.

Hürriyet gazetesi de iki ülke arasındaki işbirliğinden yanaydı. Türkiye İşçi Partisi, Ecevit'in imzaladığı siyasî belgeyi geleceğe yönelik bir adım olarak değerlendiriyordu. Partinin yayınladığı bildiride şöyle deniyordu: "*Sovyetlerle dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri millî siyasetin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu gerçeği bildiğinden dolayı Atatürk iki ülke rejimleri arasındaki farkı gözetmeksizin Sovyetlerle ilişkileri dış siyasetin temel unsuru olarak gördü*[803]". Parti Genel Başkanı Behice Boran, kendisiyle yapılan röportajda, imzalanan siyasî belgeyi gerilimin zayıflatılması sürecinde önemli bir adım olarak gördüğünü söyledi. 1945 yılından beri iki ülke arasında mevcut olan buzların, imzalanan siyasî belgeyle eridiğini ve bunların kâğıt üzerinde kalmayacağını ümit ettiğini ifade etti[804].

SSCB ile işbirliğine karşı çıkan milliyetçiler ve antikomünistler, belgeyi eleştiri yağmuruna tuttular. Demirel'in başkanlığını yürüttüğü Adalet Partisi ise gezinin önemini her fırsatta küçültmeye çalışıyordu. Demirel düzenlediği basın toplantısında şunları söyledi: "*Sovyet tehdidinin olmadığına ilişkin ifade Ecevit tarafından biraz yumşatılarak "Sovyet tehdidi o kadar da büyük değil" biçimine sokulmuştur. Ecevit şayet bu ifadesini önceki durumda söylemiş olsa idi, o zaman NATO bildirisinin altına imzasını atamazdı. Hiç bir hükümet Türkiye'nin haklarından taviz veremez. Çok yönlü siyaset olur, ancak dış siyasetin temeli güven-*

802 Mehmet Kemal, "*Sovyetler Birliği Türk Birliği*", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1978.

803 "*TEP: Siyasal Belge Dış Politikada İleri Bir Adımdır*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

804 Boran, "*Siyasal Belge Detant İçin Olumlu*", *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1978.

dir. Güven ise ahde vefa ile oluşur. "Evet" dediysen, "evet" olur, "hayır" dediysen "hayır" olur. Türkiye, bir şahsın simasında güvenilir veya güvenilmez olamaz[805]".

Doğu Perinçek de Ecevit'in imzaladığı siyasî belgeyi şiddetle eleştirerek onu, "teslimci anlaşma" olarak değerlendiriyordu. Perinçek, Türkiye'nin güvenliğinin kâğıt parçasıyla değil, millî bilinçlenme ile gerçekleştirilebileceğini ifade etti. O, Türkiye'yi iki süper güce, özellikle de SSCB'ye karşı mücadeleye çağırdı[806].

Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin imzalanan belgeye yaklaşımı nasıldı? ABD, Ecevit'in SSCB ziyaretine resmî olarak fikir bildirmedi, ancak ziyarete kayıtsız kalınmamıştı. Beyaz Saray'a yakın çevreler, imzalanan siyasî belgeden dolayı rahatsızlık duymadıklarını ve yapılan görüşmeleri izlediklerini bildirmişlerdi. Resmî kurumlar ise gezinin tamamlanmasından sonra bir açıklama yapacaklarını bildirdiler[807]. Associated Press Ajansı, Ecevit'in teklifiyle siyasî belgede ABD'yi sinirlendirmemek için belirsiz ifadeler kullanıldığını yazıyordu. Ajansın Moskova muhabiri, Amerika'yı rahatsız edecek ifadelerden kaçınıldığını bildirerek şunları yazıyordu: "*Washington'un şimşeklerini üzerine çekmemek için siyasî belgenin barış ve güvenliğin sağlanmasından öte bir anlam ifade etmediği ve herhangi bir ülkeye karşı olmadığı ifade edilmiştir. Siyasî belge, Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin diğer anlaşmalarla üzerlerine aldıkları yükümlülükleri ortadan kaldırmayacaktır*".

Amerikan basınında geziye ilişkin ilk yorum, 24 Haziran'da *Washington Post* gazetesinde, "*Türkler, Sovyetlerle Dostluk Anlaşması İmzalıyor*" başlıklı makalede yer aldı. Makalede şöyle deniyordu: "*1972 yılında imzalanan Türk-Sovyet ortak bildirisi, dün imzalanan antlaşma ile kıyaslanırsa, SSCB'nin Mozambik ile imzaladığı dostluk ve işbirliği anlaşmasından daha basit bir anlam ifade etmektedir. Türk-Sovyet siyasî belgesi birkaç sene önce NATO üyesi olan Fransa ve Norveç'in Sovyetlerle imzaladıkları belgelerle aynı anlamı taşımaktadır*". Yazar, Ecevit'in Moskova'da düzenlenen basın toplantısında dile getirdiği, "*Her iki ülke herhangi*

---

805 "*Demirel Siyasal Belgeyle İlgili Olarak: Hiçbir Hükûmet Türkiye'nin Haklarından Bir Şey Veremez*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

806 *TKİP:* "*Siyasal Belge Bir Teslimiyet Anlaşmasıdır*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978..

807 "*Türk-Sovyet Siyasal Belgesinin ABD'de Tedirginlik Yaratmadığı Bildiriliyor*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

bir saldırı gayesini taşımamaktadır ve Türkiye ile SSCB iki ayrı ittifakın üyesidirler." şeklindeki sözlerini örnek olarak sunuyordu[808].

ABD Devlet Departmanı Basın Sözcüsü Hodding Carter, 27 Haziran günü düzenlediği basın toplantısında, Türk-Sovyet siyasî belgesi ve Türkiye'ye karşı uygulanan silah ambargosu ile ilgili sorulara verdiği cevapta, "*Moskova'daki görüşmelerde askerî yardım konusu dile getirilmemiştir*[809]"-dedi. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan siyasî belge ile ilgili neler söyleyebilirsiniz? Şeklindeki soruya şu cevabı verdi: "*Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 23 Haziran günü imzalanan siyasî belgedeki temel prensipler, Helsinki Sonuç Bildirisi'ndeki prensiplerin tekraren onaylanması şeklindedir. Bunun, daha önce NATO üyesi olan Fransa ve Norveç'le imzalanan belgelerle aynı olduğuna inanıyoruz*". Carter, "*İmzalanan belge, Türkiye'nin NATO'daki sorumluluklarını zayıflatacak mı*?" şeklindeki soruyu şu şekilde cevaplandırdı: "*Ortada rahatsızlık oluşturacak bir durum görmüyorum*". Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu ile ilgili soruya ise, "*Konu, Temmuz ayının sonuna kadar sürecek tatilin bitiminden sonra müzakere edilecektir*" karşılığını verdi.

Ecevit'in SSCB ziyareti ve imzalanan belgeler, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde yeni bir aşamanın başlangıcını oluşturuyordu. Ankara'nın, siyasî belgede ileri sürdüğü teklifler Sovyetler tarafından kabul edildi. Taraflar, ekonomik işbirliği ile ilgili konularda ise kapıları açık tuttu. Buna, ABD Kongresi'nde Türkiye'ye karşı uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasıyla ilgili olarak yapılacak oylamanın etki edeceği şüphesizdi. Bu tutum iyi bir manevra gibi gözüküyordu. Taraflar, bu konuları müzakere etmek için karma komisyonun kendi işini devam ettirmesi konusunda mutabık kaldı. Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusunda Ankara'nın yürüttüğü siyaseti daha anlayışlı kabul etmeye başladı. SSCB konunun önceki yıllarda olduğu gibi uluslar arası konferanslarda müzakere edilmesi ve çözümü yerine toplumlar arası görüşmelerin başlatılması prensi-

808 "*Washington Post: Siyasal Belge Sovyetler'in Fransa ve Norveç ile İmzaladığı Belgelerle Eş Değerde*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

809 "*ABD Dış İşleri Bakanlığı Ecevit'in Sovyetleri Ziyaretinden Kaygı Duyulmadığını Yineledi*", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1978.

bini kabul etti[810]. Bu tutum, Türkiye açısından olumlu idi. Sovyetler Birliği'nin tutumu, Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra Beyaz Saray'ın Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun kaldırılmasında manevra yapma imkânı sunuyordu. ABD hükümeti, Türkiye'nin konuyla ilgili olarak yaptığı başvuruya kayıtsız kalamadı. Ambargonun gündeme getirilmesi ve kaldırılması süreci aktüellik kazandı. ABD Kongresi'nde konuyla ilgili oylamanın 10 Temmuz 1978 tarihinden sonra yapılması kararı verildi[811]. Ecevit'in Moskova ziyareti, dedikodulara neden olduğundan dolayı, Amerikalı ve Türk diplomatlar oylama için uygun ortamın oluşturulmadığını düşünüyorlardı. Oylamada gerekli sonucun alınamayacağına inanan Carter yönetimi, konunun birkaç hafta ertelenmesini tavsiye etti.

Ecevit, Moskova gezisi biter bitmez Başkan Carter'a, bir müddet önce ABD ziyaretinde kendisine gösterdiği ilgi için bir teşekkür mektubu gönderdi. Amerikan yönetimine silah ambargosunun kaldırılması yönünde gösterdiği çabalardan dolayı minnettarlığını bildirdi. Türk basını, mektubun Ankara'dan mı yoksa Moskova'dan mı gönderildiği konusunun bilinmediğini yazıyordu[812]. Bu esnada Carter'ın, Kıbrıs konusu ile ilgili olarak Kongre'ye yolladığı mektup, Türkiye tarafından tarafsız olarak değerlendirildi ve memnuniyetle karşılandı. Yunanistan ve Kıbrıs Rumları ise, bunu Beyaz Saray'ın Türkiye'nin safında yer alması şeklinde değerlendirerek memnuniyetsizliğini bildirdi. Böyle bir ortamda ABD, Türkiye ve diğer Batı ülkeleri, aynı sosyo-siyasî, ekonomik ve ideolojik sisteme sahip olmasına rağmen Sovyetler'in rakibi olan Çin'le işbirliğini devam ettiriyordu. Ecevit, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretten kısa bir müddet sonra Pekin'e gitti. Ziyaret esnasında ekonomik işbirliği ile ilgili mukavele imzalandı. Çin, açık bir şekilde Sovyet tehdidi altında bulunduğunu beyan etti. Çin Dış İşleri Bakan Yardımcısı Yu Çan, hem Batı'nın hem de Çin'in tehdit altında olduğu düşüncesini ileri sürdü. SSCB emperyalizmine karşı mücadele etmek için Çin'e çağdaş silahların verilmesini teklif etti. Teklif Beyaz Saray'da tartışıldı. Aynı günlerde basına kapalı yapılan bir toplantıda konuşan ABD Başkanı Carter, "*Batı ülkele-*

---

810 "*Ecevit: Türkiye ile Sovyetler Arasında En Önemli Bağ, Karşılıklı Güvendir*", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1978.

811 "*Kongredeki Ambargo Oylamasının Temmuz Ortasına Ertelenmesi Kesinleşti*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

812 "*Ecevit Carter'e Bir "Teşekkür" Mesajı Gönderdi*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

rinin Çin'e silah satmasına artık ABD'nin engel olmayacağını"[813] bildirdi. Batı ve Çin arasındaki ilişkilere damgasını vuran nefret Zgibiniev Brezinski'nin Çin'e yaptığı ziyaretten sonra birdenbire "aşka" dönüştü. Buna da İran ve Afganistan'da meydana gelen olaylar ciddî olarak etki etti. 1 Ocak 1979 tarihinde ABD ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler onarıldı. Carter, ülkesinin Tayvan'la mevcut ilişkilerini keseceğini, Tayvan'ı savunma anlaşmasından çıkaracağını ve Ada'daki tüm Amerikan askerlerini geri çekeceğini beyan etti. Kısa bir süre sonra Carter, Tayvan'la olan ilişkilerini özel ticarî bürolar düzeyine kadar düşürdü. Buna karşılık Çin de, Tayvan'ı zorla ilhak etmeyeceği konusunu garanti etti. Carter, Çin'e askerî destek ve daha elverişli ticaret yapılması statüsünü verdi.

ABD'nin bu tutumu müttefik olduğu diğer devletlere de etki etti. Fransa Cumhurbaşkanı Walery Jiscar Desteng, Çin'e çağdaş silahların satılmasına izin verdi. Hatta Tokyo'da bulunan Pekin Büyükelçisi, uzun yıllar zarfında birbirine karşı düşmanca çekişen Çin ile Japonya arasında barış ve dostluk anlaşmasının imzalanacağını duyurdu.

ABD ve müttefiklerinin Çin'e silah satması konusundaki kararı, uluslar arası alanda ciddi sonuçlar doğuran bir olay oldu. Çünkü NATO, Yugoslavya dışında diğer sosyalist bloku ülkelerine silah satışını yasaklayan bir karar almıştı. Bu karar, NATO Konseyi tarafından Çin'le olan ilişkilerde de ortadan kaldırıldı. NATO ülkeleri Çin'e silah satmaya başladı. Karar, Sovyetler Birliği tarafından hiddetle karşılandı. SİTA, Sovyet hükümetinin ABD'yi sert bir dille suçlayan beyanatını yayınladı. Bu esnada Afrika ve Orta Doğu ülkelerine beklenmedik bir ziyarette bulunan Çin Dış İşleri Bakanı Huan Hua, Zaire ve İran'da yürüttüğü görüşmelerde, Sovyet tehdidini önleyecek yardımlaşma konularını müzakere etti[814]. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevî, Basra Körfezi'nde gittikçe artan Sovyet tehdidine karşı Çin'den yardım istedi. Pekin, İran'a yardım etme sözü verdi. İran Dış İşleri Bakanı yaptığı açıklamada şunları söyledi: "*Çin, Basra Körfezi'nde varlığını güçlendirmek zorundadır. Tahran'la Pekin arasında yürütülen karşılıklı görüş alışverişi değişmekte olan güçler dengesi yönünden hayatî bir önem taşımaktadır*".

---

813 "*7 Gün Geçti*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

814 "*Sovyetlere Karşı Her Alanda ABD-Çin İşbirliğine Doğru*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

İlişkiler Gelişip Büyüyor

Böyle bir ortamda SSCB-Türkiye ilişkileri gelişme kaydediyordu. 1978 yılı ikinci yarısında Türkiye'nin 6 bakanı SSCB'yi ziyaret etti. Bu da, Türk-Sovyet ilişkilerinin durmadan yükseldiğini gösteriyordu. Aynı yılın Ekim ayında Kültür Bakanı Ahmet Taner Kışlalı, SSCB Kültür Bakanı P. N. Demiçev'in davetiyle SSCB'ye gitti. Bakan Kışlalı'yı, A. N. Kosıgin ve A. A. Gromıko kabul etti. Kışlalı, meslektaşı Demiçev ile görüşmeler yaptı, Sovyetler Birliği'nin çeşitli şehirlerini ziyaret etti. Leningrad, Bakü ve Taşkent'te bulundu. Kışlalı Sovyet yetkililerinden, Azerbaycanlı ünlü besteci Arif Melikov'un "Muhabbet Efsanesi" balesinin Bolşoy Tiyatrosu Şefi Yuri Grigoreviç tarafından Türkiye'de sahnelenmesine izin verilmesini rica etti[815]. Bale'nin librettosu Nazım Hikmet tarafından yapılmıştı. Bakan'ın isteği yerine getirildi.

Kasım 1978 tarihinde senatör Ekrem Kabay SSCB'ye bir gezi düzenledi. Ziyaret kapsamında Azerbaycan'a da gitti.

Ekrem Kabay Gurban Halilov'la (ortada, ünlü şef Niyazi Tağızade)

815 "*Ministr kutlturı Turtsii v Baku*", *Bakinskiy raboçiy,* 15 Ekim 1978, No: 237 (18372).

Onu 22 Kasım günü Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı Kurban Halilov kabul etti. Görüşmede Sovyet döneminde Azerbaycan'ın elde ettiği kazanımlar konusunda kendisine bilgi verildi. Türk-Sovyet işbirliğinin gelişmesinden duyulan memnuniyet dile getirildi. Görüşmede Türk-Sovyet kültürel ilişkilerinde büyük hizmetleri olan, Azerbaycan'ın dünya genelinde tanınmış ünlü şefi Niyazi de yer almıştı.

Konuklar, Azerbaycan'ın Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Cemiyeti'ne gitti ve Başkan Nebi Hazri ile görüştü. Görüşmenin konusu Azerbaycan-Türkiye ilişkileri idi. Konuklar, Azerbaycan tarihi, kültürü ve konuştuğu Türkçe ile ilgilendi. Konuklar, Azerbaycan'ın millî gelenek ve görenekleri, Azerbaycan tarihi ile ilgili birçok sorular sordu. Konuklar, Azerbaycan'ın geçen zaman zarfında elde ettiği gelişmeler karşısında hayretlerini saklamadı.

Ekrem Kabay Azerbaycan Yabancı Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Cemiyetinde

Aynı yıl Kasım ayının 28'inde, ekonomik ve teknolojik işbirliği ile ilgili yeni Türk-Sovyet hükümetlerarası antlaşma imzalandı. SSCB yönetimi, Fırat nehri üzerinde Karababa (şimdiki Atatürk Barajı) Hidroelektrik Santrali ve Karadeniz bölgesindeki şehirlerin birinde nükleer elektrik santrali yapımında yardımcı

olmayı kabullendi. Bu ve diğer anlaşmaların uygulamaya konulması sonucunda Türkiye'de Sovyetlerin teknolojik desteği ile 20 civarında tesis yapıldı. Kısa süre sonra bunların 6 tanesi çalışmaya başladı. Taraflar, ekonomik ve tenolojik alanlardaki işbirliğini sabit ve uzun süreli olarak ilerletme niyetinde olduklarını dile getirdi. 30 Kasım günü, Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk kez üç yıllık (1979-1981 yıllarını kapsayan) ticarî antlaşma imzalandı.

Türkiye'deki Amerikan Üsleri Sovyetleri Rahatsız Ediyor

Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini devam ettirmekle birlikte, ABD ile mevcut müttefikliğini de yürütüyordu. Amerika silah ambargosunu kaldırmıştı. Amerika'nın bu gelişmeden sonra Türkiye'deki üslerinin faaliyetini aşamalı olarak canlandırması Sovyetler Birliği'ni rahatsız ediyordu. Sovyet Büyükelçisi Rodionov, Dış İşleri Bakanı Ökçün ile görüşerek Amerikan üslerinin faaliyete geçmesinden rahatsız olduklarını ve bunun sonucunun nereye varacağının kendilerine bildirilmesini istedi. Büyükelçi Rodionov, Bakan Ökçün'e şunları söyledi: "*Sovyet-Türk ilişkileri, Amerikan üslerinin mevcut olmasına rağmen gelişmektedir. Siz, Türkiye hiçbir zaman SSCB için tehdit ve tehlike kaynağı olmayacak, oluşturmayacaktır demiştiniz*". Büyükelçi bu sözleriyle, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesini, Türkiye'deki Amerikan üsleriyle ilişkilendirerek, Türk-Amerikan ilişkilerini bozma gayreti içine girdi. Bakan Ökçün, Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulamasıyla birlikte Türk hükümeti de Amerikan üslerinden Sovyet topraklarını özel araçlarla kontrolü yasakladığını bildirdi. Bu üslerin, askerî üs olarak değerlendirilmemesini, bunların Türkiye'ye ait askerî tesisler olduğunu ve her iki tarafın da bunlardan faydalandığını söyledi. Ayrıca, beş askerî tesisten ikisinin Sinop ve Diyarbakır'daki Pirinçlik tesislerinin NATO'nun vaatleri doğrultusunda sınırlandırılacağını ve Türk hükümetinin belirleyeceği gayelerin dışında kullanılamayacağını vurguladı. Karamürsel'deki tesisin Türkiye'ye bırakılması işinin süratlendirileceğini söyledi. Bu tesislerin tamamen Türk hükümetinin kontrolüne geçeceğini, Kargaburnu'ndaki seyrüsefer tesisi ve Ankara yakınlarındaki Balbaş sismik tesisinin de kısa zamanda Türk hükümetinin kontrolünde tamamen sivil gayeler için kullanılması yolunda gerekli girişimlerin yapılacağını bildirdi. Böy-

lece, Büyükelçi'nin sözünü ettiği Amerikan üsleri tamamen Türkiye'nin kontrolüne geçecek ve askerî üs statüsündan uzaklaşacaktı. Bakan Ökçün, üslerin aktif değil pasif konumda çalıştıklarını bildirerek, Sovyetler Birliği'nin bu tesislerin tamamen savunmaya yönelik olduğu konusunda asla şüphe etmemesini vurguladı. Askerî üs konumundaki ise yalnızca İncirlik'te bulunan tesisti. Amerikan uçaklarının uçuşu tamamen Türk hükümetinin iznine tabi idi. Bakan Ökçün, tesislerin faaliyete geçmesine izin vererek, SSCB'de herhangi bir heyecanın oluşumuna izin vermemek için gerekli her şeyin yapıldığını söyleyerek sözlerine şunları ekledi: "*Biz çalışmalarımızda işbirliğimizin devamlılığına zarar verecek hiçbir adımı atmadık ve atmayız. Moskova'da siyasî belgeyi imzalayarak gerçekçi olduğumuzu gösterdik. Biz verdiğimiz sözü tutacağız. Bunların tamamı Türk tesisi olacaktır ve Türk hükümetinin kontrolüne geçecektir.*"

Amerikan üslerinin yeniden kullanıma girmesi rahatsızlık oluşturduğundan dolayı, Sovyetler Birliği, Kıbrıs problemini yeniden kaşıyarak Türk-Yunan gerginliğini daha da ileri safhalara taşımak için çaba göstermeye başladı.

Türk-Yunan Sorununun Tırmanmasında Sovyet Parmağı

SSCB Büyükelçisi Rodionov, Türkiye Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Şükrü Elekdağ'la yeniden görüştü. Bu sefer Kıbrıs konusunu gündeme getirerek şunları iletti: "*Birleşmiş Milletler üyesi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın katılımcısı olan Kıbrıs dört yıldır ikiye bölünmüş durumdadır ve bu durumdan kurtulmak için de kendine yol bulamıyor. Buna da, Kıbrıs'ın içişlerine karışılması, yabancı askerî üslerin varlığı ve dünyadaki mevcut blokların Ada'daki Türk-Rum tarafına kendi stratejik gayelerini kabul ettirmek için gösterdiği çabalar sebep olmaktadır. Türkiye, Ada'daki mevcut durumun oluşarak sürmesiyle ne kazandı? Ada'daki üçüncü bir devletin askerî üsleri vardır. Soruna müdahil olan diğer tarafların çıkarlarına yarıyor, aynı zamanda Akdeniz'de barış ve güvenliğin çok zor sağlanacağını gösteriyor. İki toplum arasında güven ortamı oluşturulması gerekmektedir. Bunu sağlayacak adımlardan biri de Ada'daki bütün yabancı askerlerin çekilmesidir. Kıbrıs ve Ege denizi ile ilgili sorunlar paket hâlinde ele alınarak halledilmelidir, çünkü bu iki konu da birbiriyle ilişkilidir*". Rodionov bu sözleriy-

le, Türkiye ve Yunanistan arasındaki mevcut gerginliği daha da tırmandırmak çabası içindeydi.

Büyükelçiyi dikkatle ve büyük bir sabırla dinleyen Şükrü Elekdağ, Kıbrıs'ın önemli bir problem olduğunu, Türkiye ile Yunanistan arasında diyaloğun sağlanmasının şart olduğunu vurgulayarak şunları söyledi: "*Türkiye ve Yunanistan'ın iki kesim arasındaki görüşmelerde yer almaları, gözlemci veya taraf olmaları pek önemli değildir. Önemli olan ise, tarafların sorunun çözümüne nasıl ve hangi sorumlulukla yaklaşım göstermesidir. Biz önce Kıbrıs, sonra da Ege sorunu çözülsün diye bir sıralama taraftarı değiliz. Bu iki problem birbiriyle ilişkili değil, birbirinden tamamen farklı konulardır. Dolayısıyla da onları bir paket halinde ele alamazsınız. Sizin görüşlerinizi bakana ulaştıracağım*".

Böylelikle Sovyetler Birliği, Ada'daki iki toplum arasında eşitlik prensibiyle görüşmeler başlatılsın düşüncesi yerine uluslar arası bir konferans oluşturma teklifini yeniden ısıtıp ortaya getirdi. Bu tutum da, Sovyetler Birliği'nin, Kıbrıs konusundan yeniden kendi menfaatleri doğrultusunda faydalanma isteğini gündeme taşıyordu. Diğer taraftan da Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği daha da derinleştirerek NATO içinde soğukluk oluşturmak ve teşkilatı zayıflatmak, sonuçta da Akdeniz'in doğusunda kendi nüfuzunu artırarak, burada elverişli stratejik bir konuma sahip olmak, deniz yollarını kontrolüne geçirme gayretinden kaynaklanıyordu.

Sovyet-Türk Askerî İşbirliği

Çok yönlü bir dış siyaset izleyen Türkiye, Sovyetler Birliği ile askerî alanda da işbirliği oluşturmuştu. 1970'li yılların ortalarında bu ilişkilerde ilerleme kaydedildi. 1938 yılından beri ilk kez Kasım 1978 tarihinde Sovyet askerî gemileri Türkiye'ye bir sefer düzenledi. Sovyet kruvazörü Dzerjinski ve Reşitelnıy, 16-20 Kasım tarihlerinde İstanbul Limanı'na geldi. Gemilerin gelişine karşı olan güçlerin gösterilerine rağmen İstanbullular onları samimi bir şekilde karşıladı. Aynı yılın Aralık ayında ise iki Türk askerî gemisi Odessa'ya benzeri bir sefer düzenledi. Sovyetler Birliği, askerî alandaki işbirliğini geliştirerek Türkiye'ye karşı herhangi bir kötü niyetlerinin olmadığını gösterdi. Ama asıl gayeleri ise Türkiye'yi NATO'dan ayırarak bağlantısız bir ülkeye çevirmek ve sonunda onu

müttefikleri yapmaktı. Ancak bunların hiçbiri Türkiye-ABD ve Türkiye-NATO ilişkilerini bozacak güçte değildi. Türkiye, Sovyet etkisinin yayılmasına karşı yürütülen mücadelede ABD ve NATO'nun en güvenilir müttefiki idi.

AWACS'lar Sorunu

Aralık 1978 tarihinde ABD Savunma Bakanlığı Koordinatörü Garber başkanlığında bir heyet, Türk savunmasının geliştirilmesine yardım gayesiyle Ankara'ya bir sefer düzenledi[816].

Brüksel'de düzenlenen NATO'nun savunma planlamasıyla ilgili komite toplantısında Türk hükümeti, erken uyarı sistemleri taşıyan AWACS uçaklarının ülkede konuşlandırılmasına izin verdi. Haber Sovyet cephesinde bomba etkisi yaptı. Sovyet Büyükelçisi Rodionov, 9 Ocak 1979 tarihinde Şükrü Elkdağ'la bir görüşme gerçekleştirdi. Büyükelçi, AWACS'ların Türkiye'de yerleştirilmesi konusunu gündeme getirdi. Rodionov, bu uçakların konuşlandırılmasını Türkiye'de dış askerî gücün daha aktif duruma gelmesi şeklinde değerlendirdi. Bu durumun da Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine engel olacağını vurguladı. Büyükelçi, olaya Türkiye'nin açıklık getirmesini istedi ve konuyla ilgili olarak hükümeti tarafından görevlendirildiğini belirtti.

Elekdağ Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile mevcut işbirliğinin devamına büyük önem verdiğini ve bu işbirliğinin geliştirilmesinin Türkiye'nin millî siyaseti olduğunu dile getirdi. Moskova'da imzalanan siyasî belgenin de bu amaca hizmet ettiğini vurgulayarak şunları söyledi: "*SSCB'nin Türkiye'ye yönelik bir tehdit ve tehlike unsuru oluşturmadığı konusunda herhangi bir kuşkumuz bulunmamaktadır. Türkiye, Sovyetler Birliği ile dostluk ve iyi komşuluk siyasetinden geri adım atmak niyetinde değildir. AWACS'lara gelince, Türkiye, bu uçakların tamamen bizim kontrolümüzde olması kaydıyla izin vermiştir. Sovyetler Birliği, kesin olarak şunu bilmelidir ki, bu olay, yabancı güçlerin ülkemizdeki varlığına işaret etmemektedir ve SSCB'ye karşı değildir. AWACS'ların tüm teknik araçları, yer değiştirmeleri, uçakların iniş ve kalkışları tamamen Türk hükümetinin izni ile gerçekleşecektir ve bizim kontrolümüz altında olacaktır*".

816 "*Türk-ABD Savunma Sanayi İşbirliği İçin 10 Kişilik Bir Heyet Geldi*", *Milliyet*, 30 Mayıs 1979.

Büyükelçi, ABD'nin İran'daki gizli teknolojik araç ve gereçlerinin buradan alınarak Türkiye'ye yerleştirilmesi konusunda Türk basınında yer alan haberler için de bilgi rica etti. Elekdağ, bu tür haberlerin tamamen söylenti olduğunu, ABD'nin kendilerine böyle bir öneri sunmadığını vurguladı.

Elekdağ, bu görüşmeden bir kaç gün sonra, 15 Ocak tarihinde hükümetinin resmî görüşünü belirtmek gayesiyle Sovyet Büyükelçisini makamına davet ederek şunları söyledi: "*Bana resmî olarak şunları aktarmam söylendi; İran'da bulunan askerî araçların Türkiye'ye yerleştirilmesi konusuyla ilgili olarak basında yer tutan haberler tamamen uydurmadır, hiçbir dayanağı da yoktur. Böyle bir şey söz konusu bile olamaz*".

Aynı gün Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün parlamentoda bir konuşma yaparak konuyla ilgili olarak basında çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığını belirtti. Dedikodular bu açıklamadan sonra biraz kesildi. Ama buna rağmen Yakın ve Orta Doğu'daki durum hiç iyi değildi. Bölgedeki gerginlik gitgide artıyordu.

Türkiye'de Kriz Büyüyor

Türkiye'de terör ve sol akım başını almış yürümüştü. Ülke içindeki durum kötüleştiğinden olağanüstü hâl ilan edildi, ancak bu hiç de iyi karşılanmadı. Süleyman Demirel, 21 Ocak 1979 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek Ecevit hükümetini ağır bir dille eleştirdi. Demirel, basın toplantısında şunları söyledi: "*Ecevit'in yürüttüğü siyaset sonucunda Türkiye, dünya nezdindeki tüm siyasî nüfuzunu kaybetmiştir. Bu, hükümet değil, uçurumdur. 1978, Cumhuriyet tarihinin en ağır yılıdır ve 1979 yılı bundan da kötü olacaktır. 5 Ocak 1978 tarihinden 16 Ocak 1979 yılına kadar ülkede 5980 anarşist eylem gerçekleşmiştir. Hükümet, dizgini elinden kaçırdığından dolayı olağanüstü hal ilan etmiştir. ABD-Türkiye ilişkilerine gelince, evet, ambargo kaldırılmıştır, ama yardım gelmiyor. Türkiye'yi Türkler değil, vekiller yönetiyor*".

Olağanüstü hal ilanı da durumun sakinleşmesi için yeterli olmadı. Ülkeyi saran terör dalgası acımasız bir tablo ortaya çıkarmıştı. Siyasî partiler ve örgütler birbirlerine karşı silah kullanıyordu. İnsanlar, sokakların ortasında kurşunlanı-

yor, ülkenin çeşitli şehirlerindeki karmaşa devam ediyordu. Siyasî sistem kriz yaşıyordu. Cumhurbaşkanı Korutürk yaptığı çağrıda, herkesi tüm anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak ortak çıkarlar için birleşmeye davet etti. Ancak Ecevit hükümeti kargaşaya engel olmada yetersiz kalıyordu. Sovyetler Birliği'nin desteklediği sol örgütler ülkede at oynatıyordu. Ülkenin yönetilmesi içinden çıkılmaz hal almıştı.

Ecevit Sovyet Büyükelçiliği'nde

Ecevit, 24 Ocak 1979 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Ankara'da bulunan büyükelçiliğine davet edildi. Ecevit, eşi Rahşan Hanım, Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin ve Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Şükrü Elekdağ'la birlikte büyükelçiliğe gitti. Konuklara "Türkiye Başbakanı Ecevit'in Sovyetler Birliği Gezisi" adlı belgesel gösterildi. Beğeniyle seyredilen belgeselin bir kopyası Ecevit'e takdim edildi ve kendisi onuruna bir ziyafet verildi. Ecevit, yemekte içki kullanmadı. Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde duruldu. İki ülke arasındaki ilişkilerin üst düzeyde olduğunu vurgulayan Ecevit, hükümetinin bu doğrultuda gösterdiği çabaları vurgulayarak İran'da yaşanan olaylar üzerinde durdu ve "anlaşılan Şah rejiminin sonu gelmiştir" diyerek kendi görüşünü bildirerek sözlerini şöyle devam ettirdi: "*Türkiye, aynen Sovyetler Birliği gibi İran toplumunun kendi kaderini kendinin belirlemesini savunuyor. İran'dan çıkarılacak Amerikan askerî araç gereçlerinin Türkiye'de konuşlandırılması konusunda yayılan haberler uydurmadır. Şimdiye kadar böyle bir teklif almış değiliz*". Daha sonra ülkenin içinde bulunduğu duruma değinen Ecevit, işsizliğin en büyük problem olduğunu, tarımla ilgili konuların halledilememesinin ziraî alandaki gelişime engel olduğunu vurguladı. Ardından Rus mutfağını beğendiğini ifade ederek, aşçı başını çağırarak kendisine teşekkür etti.

SALT-2 ve Türkiye

Mayıs 1979 tarihinde Washington'da Balistik Füzelerin Sınırlandırılması'yla ilgili ikinci antlaşmanın görüşülmesi esnasında Sovyet heyeti, U-2 uçaklarının Türk üslerini kullanmasına karşı çıkmadı.

Carter yönetimi, Türkiye'ye görüşmelerin gidişatı ve sonuçlarıyla ilgili bilgi verdi. Amerikalılar, Türk hükümetinin vereceği cevabı merakla bekliyordu. Çünkü ABD yönetimi, SALT-2 anlaşmasıyla ilgili olarak son iki yılda SSCB ile yürütülen görüşmeler, antlaşmanın içeriği ve amaçları konusundaki bilgileri etraflı olarak NATO'daki müttefiklerine aktarmıştı. Ancak metnin son şekli üzerinde çalışmaların henüz bitirilememesinden dolayı müttefik ülkelere herhangi bir bilgi aktarılmamıştı. Ankara, Beyaz Saray'dan konuya ilgili olarak yazılı bir belgenin kendilerine yollanmasını istedi.

ABD ile SSCB arasında varılan SALT-2 anlaşması ile Türkiye zorunlu olmadığı SALT-2'nin denetiminde yükümlülük aldı[817]. Anlaşmanın uygulanıp uygulanmadığını belirlemek için düşünülen yollar nelerdi, özellikle U-2 uçaklarının rolü neden ibaret olacaktı? Türkiye'nin bu konuda alacağı sorumluluklar nelerdi? Türk hükümetinin başlıca isteği ne idi?

Amerikalı yetkililer Türk hükümetine müracaat ederek U-2 uçaklarının Türk hava sahasında uçuşuna izin verilmesini rica etti. Bundan kasıt da, gelecek ay imzalanacak SALT-2 anlaşmasına SSCB'nin uyup uymadığını anlamaktı. Ancak Ankara, ABD'nin SSCB ile herhangi bir anlaşmaya varmadan böyle bir talebe uymayacağını belirtti. Türkiye'nin U-2'lerle ilgili tutumu ABD'de rahatsızlığa neden oldu. U-2 uçaklarıyla ilgili olarak imzalanacak SALT-2 anlaşması, uluslararası hukuk açısından Türkiye için üçüncü bir devletin yaptığı antlaşma niteliğinde idi ve Türkiye'yi asla doğrudan ilgilendirmiyordu. Bu açıdan ne ABD'nin, ne de SSCB'nin SALT-2'ye dayanarak Türkiye'den herhangi bir istekte bulunmaya hakkı yoktu.

30 Mayıs günü Cumhurbaşkanı Fahri Kortürk başkanlığında düzenlenen Millî Güvenlik Konseyi toplantısında, ülkenin iç ve dış siyaseti masaya yatırıldı, SALT-2 ile ilgili konular tartışıldı[818]. Toplantıda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gücünün artırılması tavsiye edildi ve U-2'lerle ilgili bilgi aktarıldı.

Toplantıdan sonra gazetecilerin sorusunu cevaplayan Başbakan Ecevit, Sovyetlerle ABD arasında, U-2 uçakları konusunda herhangi bir anlaşmanın sağ-

817 "*U-2'lerin Türkiye Üzerinde Uçuşlara Başladığı Yalanlandı*", *Milliyet*, 1 Haziran 1979.

818 "*MGK, SALT-2 Anlaşmasına İlişkin Gelişmeleri Görüştü*", *Milliyet*, 31 Mayıs 1979.

landığı yönündeki bir bilginin kendilerine ulaşmadığını bildirdi. U-2 ile ilgili konunun Millî Güvenlik Konseyi toplantısında tartışılıp tartışılmadığı ile ilgili soruya da sadece "evet" cevabını verdi. Konuyla ilgili bilgilerin MGK açıklamasında yer alacağını vurguladı. Milli Güvenlik Kurulu da gerekli bilgileri açıklayarak Ecevit'in sözlerini onayladı. Bildiride Türkiye'nin, dünya barışının sağlanması için yeni bir adım olan SALT-2 Antlaşması'na yalnızca yardımcı olmak istediği belirtildi. Konunun, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'ni ilgilendirdiğinden dolayı Türkiye'nin bu konudaki tartışmalara girmek eğiliminde olmadığı bildirildi. Türkiye, antlaşmanın gerektiği gibi bütün dünyaya izah edilmesine ve olumlu yönde sonuçlanmasına yardımcı olmak istiyordu. Türkiye, U-2'lerin araştırma ve gözlem amacıyla kullanılmasında fayda mülahaza edildiğini ABD tarafına bildirdi. Uçuşlar için de Sovyetler Birliği'nden izin alınması söz konusu olmadı. Çünkü araştırma gayesiyle yapılacak bu tür uçuşlara izin verme yetkisi yalnızca Türk hükümetine ve Türkiye'nin hükümranlık haklarına aitti. SSCB'nin, bu uçakların Türk hava sahasını kullanmasına karışma hakkı yoktu. Sovyetler Birliği, kendi sınırlarını ihlâl etmeyen U-2'lerin, Türkiye sınırları içindeki uçuşunun yasaklanmasını teklif etmesi, SALT-2 Antlaşması'nın daha imzalanmadan ölü doğması anlamını taşıyordu.

Bu sırada, U-2 uçaklarının Türk hava sahasında uçtuğuna ilişkin haberler yayınlandı. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Metin Kutsaloğlu U-2'lerin Türkiye semalarında uçuşuyla ilgili bilgileri, "*Bir gazetede U-2 uçaklarının hava sahamızda uçması konusunda yayınlanan haber uydurmadır*" -diyerek yalanladı.

30 Mayıs'ta NATO ülkeleri dış işleri bakanlarının Hollanda'nın başkenti Amsterdam'da düzenlenen toplantısı, Türkiye yönünden, U-2 uçaklarının Türk hava sahasını kullanması ve ekonomik yardımın gölgesinde başladı[819]. NATO'nun kuruluşunun 30. yılının kutlandığı bu toplantıda en fazla merak edilen nokta, ABD Dış İşleri Bakanı Syrus Wens ile Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün görüşmesi idi. İki bakanın görüşmesi toplantının başladığı gün gerçekleşti. Görüşme konusunda etraflı bilgi verilmedi. Basına açıklama yapan ABD Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü, Syrus Wens şunları söyledi: "*Bazı ülkelerin Dış İşleri Bakanlarıyla görüştüm. Bunlar arasında Türkiye'nin Dış*

819 "*Toplantı, U-2 ve Ekonomik Yardım Gölgesinde Başladı*", *Milliyet*, 1 Haziran 1979.

İşleri Bakanı da vardı". Bir gazetecinin "*Sayın Wens bu görüşmede U-2 sorununa dokundunuz mu?*" sorusunu Sözcü, "*Hayır, kesinlikle hayır*" şeklinde cevapladı. Aynı gazetecinin, "*Amerika ile Sovyetler Birliği arasında bu konuda bir antlaşma sağlandığına dair haberler yayınlandı bunları doğruluyor musunuz?*" şeklindeki sorusunu ise Sözcü, "*Ne evet, ne de hayır diyemeyeceğim*" şeklinde cevapladı.

Türk yetkilileri, Ökçün-Wens görüşmesi hakkında herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınarak, sadece "*Evet, açılış toplantısında ve yemek sırasında görüştüler*" demekle yetindi. Türkiye'nin Dış İşleri Bakanlığı'ndan yetkili biri, U-2'lerle ilgili ciddi bir görüşmenin söz konusu olmadığını bildirdi.

Toplantıda bir konuşma yapan NATO Genel Sekreteri, Hollanda Başbakanı ve İngiltere Dış İşleri Bakanı, Sovyetler Birliği'nin gittikçe artan askerî gücünden rahatsızlık duyduklarını belirttiler. Toplantının kapalı oturumunda Wens, SALT-2 ve planlanan Carter-Brejnev zirvesi konusunda bilgi vererek, Avrupa'da nükler silahların modernleştirilmesi üzerinde durdu. ABD'nin Avrupa'daki müttefiklerinin konuyla ilgili olarak bu yıl içinde bir karar vermeleri gerekiyordu. Modernleştirme konusunu Federal Almanya Dış İşleri Bakanı Hans Dietrich Gernscher de destekledi. Türkiye de, konuyla ilgili tavrını bildirmesi gereken ülkelerden biri idi. Türkiye, bu toplantıya kadar modernleştirmeyi kabul etmiş, ancak silahların sınırlandırılması konusuna soğuk bakmıştı. Çünkü Güney Kafkasya, dünyanın askerî açıdan en fazla silah ve ordu biriktirilmiş alanı olarak kabul ediliyordu. 1970'li yıllarda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde SSCB'nin Kafkasya bölgesinde dost bir ülkeye çevrilmesi, en çok tartışılan konulardan biri idi. Burada, Sovyetler Birliği'nin bir askerî karargâhı adı altında birleştirilmiş üç askerî karargâhı ve bir sınır kuvveti adı altında birleştirilmiş üç sınır gücü toplanmıştı. Bunlardan başka bir de doğrudan doğruya Moskova'ya bağlı olan diğer askerî birlikler vardı. Bu durumdan rahatsız olan Türkiye, silahsızlanma ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde sürekli olarak Kafkasya'daki Sovyet silahlı güçlerinin azaltılması konusunu gündeme getiriyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu konuda attığı adımlar Türkiye'nin rahatsızlığını giderecek boyutta değildi. Türkiye bu sebeple tek taraflı olarak silahların sınırlandırılması önerisine karşı çıkıyordu.

ABD'nin yeni önerisi kabul edilirse, 2400 km menzile sahip nükleer başlıklı roketler Avrupa kıtasında konuşlandırılacaktı. Almanya, bu konuda diğer devletlerin de tutumlarını belirleyerek kendilerini desteklemesini teklif etmişti. Türkiye Dış İşleri Bakanı Gündüz Ökçün toplantıda yaptığı konuşmada, NATO'nun, 40. yaşına ayak bastığı bir dönemde müttefiklerinin ekonomik durumuna da göz atması konusunu dile getirdi. Ökçün, Avrupa'da silahların azaltılması konusunda, bölge ülkelerinin güvenliğinin de dikkate alınmasının elzem olduğunu vurguladı[820].

Toplantı sonunda kabul edilen NATO ortak bildirisindeki ilgili maddede, İslam Konferansı Teşkilatı'nın toplantısından sonra Türkiye ile Arap ülkeleri arasında yapılan görüşmelerle, Filistin problemi üzerinde önemle durulmasını içeren bir değişiklik yapıldı. NATO konseyi Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımlar üzerinde de durdu. Aynı tarihlerde Türk basınında, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle mevcut ilişkilerinin gelişmesinden Batılı ülkelerin rahatsızlık duyuğu ve ekonomik yardımların bundan dolayı geciktirildiği türünden haberler yer almıştı. Oysa Almanya Dış İşleri Bakanı Gencher, Gündüz Ökçün'le yaptığı yarım saatlık görüşmede, Türkiye'nin Arap ülkeleri ve diğer Üçüncü Dünya Ülkeleri'yle geliştirdiği ilişkilerden memnun olduklarını açıkladı. Öte yandan ABD Dış İşleri Bakanı Wens, Amsterdam'a gitmeden önce Londra'da İngiliz gazetecilere yaptığı açıklamada şunları söylemişti: "*Türkiye bizim için, Arap-İsrail anlaşmazlığına etki edecek önemli bir ülkedir*".

Mayıs ayının sonlarında ABD-Türkiye savunma ve işbirliği çerçevesinde Pentagon Yürütme Kurulu Başkanı Sillivan başkanlığında 10 kişilik bir heyet Türk Savunma Sanayisi'nin gelişmesi konularını görüşmek gayesiyle Ankara'ya geldi[821]. Gelişin gayesi, geçen yılın sonlarında Ankara'ya gelen Garber'in hayata geçirdiklerini daha da geliştirmekti. Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'nda Türk-Amerikan heyetleri arasında görüşmeler başladı. Türk heyetine, Dış İşleri Temsilcisi Rahmi Gümrükçüoğlu başkanlık yapıyordu. Görüşmelerde şu konular tartışıldı: Tankların yenilenmesi ve modernleştirilmesi; roket ve gerekli teçhiza-

820 M. Ali Birant, "*Ökçün, ABD ve Alman Dış İşleri Bakanlarıyla İkili Görüşme Yaptı*", *Milliyet*, 31 Mayıs 1979.

821 *"Türk-ABD savunma işbirliği için 10 kişilik bir heyet geldi"*, Milliyet, 30 Mayıs 1979.

tın temini; savunma sanayisi için gerekli olan önemli ürünlerin alınması; elektron sanayisinin geliştirilmesi.

S. A. Skaçkov'un Türkiye Ziyareti

Amerika-Türkiye görüşmelerinin yapıldığı bu günlerde, 30 Mayıs tarihinde SSCB Bakanlar Kurulu Nezdindeki Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı S. A. Skaçkov başkanlığındaki bir Sovyet heyeti Ankara'ya geldi. Konukları havaalanında Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin ve diğer yetkililer karşıladı. 31 Mayıs tarihinde Türk-Sovyet ekonomik işbirliği komisyonunun dördüncü toplantısı Başbakanlık binasında başladı. Sovyet heyetine Skaçkov, Türk heyetine de Hikmet Çetin başkanlık ediyordu[822]. Gündemde ise 18 madde vardı. İskenderun Demirçelik Tesisleri'nin üretim gücünün 6 milyon tona ulaştırılması; Arpaçay Barajı; Orhaneli Isıtma Tesisleri için kredi temini; Seydişehir Alüminyum Tesisleri; Ağır Elektromekanik Sanayi projesi; Petrol Arama protokolünün hayata geçirilmesi; iki ülke arasındaki ticarî antlaşmanın gerçekleştirilmesi[823].

Görüşmelerde Türk tarafının Sovyetlerden talebi nelerdi? Türkler, SSCB'nin iklim koşullarının uygun olduğu bölgelerde narenciye bitkileri yetiştirmeyi ve petrol üretimini 3 milyon tona çıkarmayı teklif ediyordu. Skaçkov, SSCB'nin Türkiye'ye petrol satmaya devam edeceğini belirterek şunları söyledi: "*Türkiye, petrol ve doğalgaz yönünden kendi kendine yeterse SSCB ona teknolojik ve kredi yönünden de yardım edebilir. Karadeniz bölgesinde yapılacak nükleer santral için yakıt yollayabiliriz*". Hikmet Çetin ise; üzerinde çalışılan projelerin toplam maliyetinin 200 milyar Türk lirasını geçtiğini söyleyerek, petrol satışı konusundaki yaklaşımından dolayı Skaçkov'a teşekkür etti[824].

İki ülkenin enerji bakanları, nisan ayı sonlarında, imzaladıkları protokol ve ekonomik işbirliği anlaşması ile ilgili konuları masaya yatırdı. Sovyet tarafı 1 milyon ton petrolün döviz, geri kalan kısmının da özel buğday türü karşılığın-

822 "*Türk-Sovyet İşbirliği Toplantısı Bugün Başlıyor*", *Milliyet*, 30 Mayıs 1979.

823 "*Skaçkov: Türkiye'ye Petrol Göndermeyi Sürdüreceyiz*", *Milliyet*, 1 Haziran 1979.

824 *Aynı yer.*

da ödenmesini onayladı. Ancak bu buğday türünün az olması nedeniyle verilen ham petrolün miktarı da azaltıldı.

Ortak komisyonun görüştüğü konuların dışında, siyasî düzeyde dile getirilen konular arasında Karababa Barajı'nın mali yönden desteklenmesi meselesi de gündeme geldi. Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da olumlu düzeyde ilişkiler kurduğu Irak ve Suriye yönetimleri SSCB'nin kışkırtmasıyla söz konusu barajın yapımına karşı çıkıyordu. 1970'li yılların başından başlayarak Irak'ın Sovyet etki alanına girmesi bölgedeki ABD nüfuzuna ciddî bir darbe indirmişti. SSCB, Irak üzerinden Türkiye'deki Amerikan varlığını tehdit ediyordu. Irak Sovyetler Birliği'nin bölgedeki en önemli dayanaklarından biri olmuştu. Irak ve Suriye yönetimleri, ülkelerinin su kaynakları bakımından sıkıntıya gireceklerini belirterek barajın yapımına karşı çıkıyorlardı. Sovyet tarafı da bundan dolayı, projenin gerçekleşmesi için Türkiye'den yazılı güvence istedi. Ancak Ecevit Hükümeti, buna karşı çıkarak olayın Türkiye'nin iç işi olduğunu bildirdi. Bu konunun çözümü Türkiye ile Irak ve Suriye hükümetlerine aitti. Üçüncü bir ülkenin bu konuya müdahil olması düşünülemezdi. Bu açıdan Ecevit, Sovyetler Birliği'ne yazılı teminat vermeye ihtiyaç duymadı.

SSCB'nin, Türkiye'nin Irak ve Suriye ilişkilerine müdahale etmesinin gayeleri nelerdi? Bu herşeyden önce, Sovyetlerin, bölgedeki varlığını güçlendirme ve genişletme yönünde yürüttüğü siyasetin bir parçası idi. Sovyetler Birliği bu teklifi ileri sürmekle, zaten Irak ve Suriye ile kötü olan ilişkilerin daha da kötüleşmesini sağlamak ve Türkiye'nin etrafını barut fıçısına döndürerek kendine yaklaştırıp SSCB'ye bağımlı kılmak, sonuçta da NATO blokundan ayırıp sosyalist ülkelerin müttefiki yapmak veya bağlantısız bir ülkeye çevirmek gayesini güdüyordu. Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve teknolojik işbirliği planları son derece ciddi siyasî ve stratejik hedefler taşıyordu. Karababa Barajı konusunda çeşitli düşünceler oluştuğundan dolayı konunun daha üst düzeyde müzakere edilmesi kararına varıldı. Problem, kısa bir zaman sonra halledildi ve baraj yapıldı.

Bu esnada komşu İran'da kendini gösteren olaylar ve oluşan kargaşa ortamı, Türkiye ve SSCB'nin dikkatini buraya yöneltti. İran'daki olaylar, bölgede uzun zamandan beri oluşmuş ilişkiler sistemini tehdit ediyordu.

17. Bölüm
İran Devrimi ve Sovyet-Türkiye İlişkilerine Etkisi
Yeni Soğuk Savaşın Eşiğinde

İran'da Sovyet-ABD Mücadelesi ve Türkiye

Bilindiği gibi, Arap-İsrail savaşından sonra İran hayli güçlenmiş ve askerî gücünü geliştirmişti. İran, Batılı devletlerden silah alan ülkeler arasında ilk sırada yer alıyordu. 1971-1976 yılları arasında, yalnızca ABD'nin İran'a sattığı silah 12 milyar dolar kadardı. Kıbrıs olaylarından sonra Türkiye'ye silah ambargosu uygulanınca İran, ABD'nin Yakın ve Orta Doğu'da yürüttüğü siyasette önemli rol oynamaya başladı. İran üzerinde son teknoloji ile donatılmış yeni üsler kurulmaya başlandı. Ülkedeki Amerikan üslerinde görev yapanların sayısı 24 000 kişi idi. Batı'da, Pentagon için Türkiye'nin konumunun zayıfladığı, İran'ın ise öneminin arttığı düşüncesi hâkim olmuştu.

1979 yılı başlarında İran'da ortalık karıştı. Bu da doğal olarak Türkiye'ye etki ediyordu. Cereyan eden olaylar ülke sınırlarını aşarak uluslar arası önem kazanmaya başladı. Çünkü bölgenin büyük devleti olan İran, CENTO blokunun temel ayaklarından biri olarak kabul ediliyordu. Ülke üzerinden SSCB'ye karşı büyük bir casusluk faaliyeti yürütülüyordu. Tebriz civarında bulunan Amerikan üslerindeki teknik araçlar vasıtasıyla Moskova ve Leningrad'daki taksicilerin telsizleri bile rahatlıkla dinlenebiliyordu. İran, doğal servetler yönünden zengin kaynaklara sahipti. Amerikalılar, İran üzerinden SSCB'nin her tarafını açık bir şekilde izleyebiliyorlardı. İran, coğrafî olarak stratejik bir konuma sahipti. Batı'nın birçok ülkesi petrolü İran'dan ithal ediyordu. İran ekonomisinde de Amerikan sermayesinin büyük ağırlığı vardı. Ülkede yaklaşık 100.000 civarında yabancı uyruklu insan çalışıyordu.

Şah'ın Çağdaşlaşma Programı veya Ak Devrim'i, İran'daki muhalif güçleri ayaklandırdı. Özellikle komünistlerin kurduğu Tudeh Partisi daha aktif hâle geldi. Şah, bu partinin gücünü önemsemiyordu, ancak yanılıyordu. Sovyet etkisi altında olan, aslında Azerbaycan'da faaliyet gösteren ve Bakü'den tavsiyeler alan Tudeh, kısa süre sonra Şah Rejimi'nin devrilmesinde önemli rol oynadı.

Ülkedeki İslamcılar güçleniyordu. Şah, bunları da tehlike olarak görmüyordu. Ak Devrim'e göre sorunlar, Şah'ın uygulamaya koyduğu ekonomik ve sosyal reformlar aracılığıyla çözüme kavuşturulmalıydı. Ancak beklenen olmadı. Fakirlerle zenginler arasındaki mesafe gettikçe açıldı. Köylüler aldıkları toprakları işleyemediklerinden dolayı şehirlere akın ediyordu. Sanayi, ticaret ve

inşaat alanlarında çalışan bu insanlar din adamlarının taraftarına dönüşüyordu. Orta sınıf ise, eski tanıdıklarının zenginleştiğini görüp hiddetleniyordu. Onlar da din adamlarının destekçilerine dönmüştü. Şah, başlıca propaganda mekanizması olan televizyon ve radyodaki kontrolünü kaybetmişti. Kitle iletişim araçlarında Şah'ın aleyhinde yürütülen propaganda dur durak bilmiyordu. Halkın ekonomik durumu kötüleşmiş, hayat pahalılığı başlamıştı. Şah, orta tabakadan uzaklaşmış, rüşvet başını alıp yürümüştü. İşadamları, din adamlarını maddî yönden destekliyordu. Sosyal dayanakları yiten Şah, halkın gözünde İslam dinine meydan okuyan dinsiz ve ahlâksız birine dönüşmüştü. Halkın sabrı tükenmiş, siyasî rejim tam bir krize girmişti. Yönetim, sorunları reformlarla çözemedi. Ülke, idare edilmesi imkânsız bir seviyeye ulaştı.

Muhaliflerin lideri Ayetullah Ruhullah Humeynî, karizmatik bir liderdi. O, Şah rejimini "Şeytan Amerika"nın kuklası olarak görüyordu. Humeynî, monarşiye son verip teokratik bir rejim oluşturmak için devrimde ısrarlı idi. Ülkedeki durum son derece kötüleşmişti.

ABD Başkanı J. Carter, İran şahı Muhammed Rıza Pehlevî ile yakın dost idi. O, İran'ı bölgenin güçlü bir devleti olarak görüyordu. İran'ın petrol üretiminin % 40'ı Amerikan şirketlerinin elinde idi. Şahlık rejiminin en büyük destekçisi olan İran İstihbarat Teşkilatı SAVAK'ın uyguladığı gaddarlığa varan baskıları, Carter yönetimi tarafından insan haklarının çiğnenmesi olarak değerlendirilse de, söz konusu gaddarlıkların durdurulması için hiçbir ciddi baskı yapılmıyordu. Şah, Kasım 1977 tarihinde Washington'da bulunduğu zaman, Carter şahsî sohbetleri esnasında ona İran'da insan hakları konusunda ihlâller olduğunu söylemişti. Şah ise kayıtsız bir şekilde, "*Ben bu konuda hiçbir şey yapamam. Ben İran yasalarını uygulamalıyım, onlar da komünizm ile mücadeleyi gerektirmektedir*" şeklinde cevaplandırmıştı. Bununla da, İran'da insan hakları konusunun üzerine kalem çekilmişti[825]. Carter, bu görüşmeden birkaç ay sonra Tahran'ı ziyaret etmişti. Kendisi için verilen ziyafette Şah'ın onuruna kadeh kaldıran Carter, İran'ı; "*Dünyanın huzursuz bölgelerinden birinde, huzur adası*" olarak adlandırmıştı.

825 *Carter J. Keeping Faith*, New York 1982, p. 436-437.

Ancak ortaya çıkan bu ağır ortamda Şah'ın başvurduğu tüm baskılar devrime engel olamadı. Rejimin iflası kaçınılmazdı. Carter yönetimi, duruma göre manevra yaparak Şah'a, ülkeyi terk etmesini tavsiye etti. Beyaz Saray, bu durumdan çıkış yolu bulmak için ılımlı bir hükümetin kurulmasına çalışıyordu. Ancak ılımlılar yüzbinlerce insanın sevinç gösterileriyle Fransa'dan İran'a dönen Humeynî'nin isteklerine ayak uyduramayıp ülkeyi bırakıp kaçtı. Rejim tepetakla oldu. Şah rejiminin temelinin kum yığınlarından oluştuğu anlaşıldı.

Carter bu durumdan faydalanmak için Humeynî ile işbirliği yapmak istediklerini bildirdi, ancak Humeyni buna yanaşmadı. Ayetullah Humeyni, ılımlıları, dinî ve etnik karşıtları hapse tıktırdı. O, kendine karşı olan herkesi Amerikan casusu olarak görüyordu. Amerikan askerî üsleri ve SSCB'nin güneyini kontrol eden elektronik araçların tamamı İran'dan çıkarıldı. ABD, çok kötü bir duruma düştü.

Tudeh Partisi, Sovyetler Birliği'nden aldığı talimata uygun olarak 14 Şubat 1979 tarihinde Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ne saldırıp elçilik elemanlarını rehin aldı. Humeynî, bu olayı gerçekleştirenleri tenkit etti. Saldırganlar rehinleri hemen serbest bıraktı. Ancak, Amerikan yönetimi ülkeyi terkeden Şah'ın doktor kontrolünden geçmesine izin vermesinden sonra ABD büyükelçilik binası yeniden işgal edildi. Humeyni, bu defaki saldırı karşısında herhangi bir açıklama yapmadı. Amerikalı 53 diplomat bir yıl boyunca rehine olarak tutuldu. ABD'nin esirleri kutrarmak için yöneldiği tüm askerî girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. Rehineler konusu, ABD'nin Fars Körfezi'ndeki güçsüzlüğünün simgesi oldu. Bu olaydan sonra petrol fiyatları dünya genelinde arttı, Batı ülkelerinde ekonomik kriz kendini gösterdi.

ABD, Basra (Kenger) Körfezi'ne donanmasını gönderdi. ABD, İran'daki olaylardan dolayı SSCB'yi suçladı. Ülkede yaşanan olaylarda, Şah'ın devrilmesinde, Amerikalıların kovulmasında kuşkusuz Sovyetler Birliği'nin parmağı vardı. Ancak devrimin sonuçları SSCB'nin de beklediği gibi olmadı. Humeynî, komünizme ve Sovyetler Birliği'ne düşman kesildi. İran devrimi hem CIA, hem de KGB'nin bu ülkede yenilgisi anlamına geliyordu. Devrim liderlerinin ABD ve İsrail ile birlikte SSCB'yi dünyanın "Üç Şeytanı" ilan etmesinden sonra durum daha da kötüleşti. Devrim, İran kültüründe ve toplumunda Amerikan etkisine karşı bir başkaldırı oldu.

Humeynî, İran'daki Sovyet etkisini şiddetli bir baskıyla diz çöktürdü. Tudeh Partisi'nin yandaşları teker teker ortadan kaldırıldı. Sovyetlere sempati besleyenler sıkı baskı ve takibe uğradı. Bu gelişmeler ABD'yi biraz sakinleştirdi. Ancak Beyaz Saray yine de yanılmıştı. Tüm bunlar Amerika için değil, İran'ın kendi jeostratejik çıkarları için yapılıyordu.

Batıda, İran devirimine karşı tek taraflı yaklaşılmıyordu. Dünyanın ikinci ekonomik gücü olan Avrupa Birliği ülkeleri, İran'da, ABD'nin düştüğü durumdan dolayı pek rahatsız olmadı. İngilizler hızlı hareket ederek yeni hükümetle temasa geçti. İngiltere ile yakın ilişki kurmayı Humeynî'nin kendisi de istiyordu. O, bununla hem Anglo-Sakson birliğini bozmaya, hem de Batı blokundan gelecek baskıyı zayıflatmaya çalışıyordu. Humeynî, tarih boyu süregelen İngiltere-İran ilişkilerini de unutmuş değildi. Fransa da İran'ın içişlerine karışmadan çekindi ve İran'la işbirliği yapmayı yeğledi. Federal Almanya ise temkinli bir siyaset çizgisi izleyerek geleneksel mevcut ilişkileri korudu. İran'da patlak veren olaylar CENTO'da müttefiki olan Pakistan'da ciddi rahatsızlığa sebep oldu. İran olaylarının Pakistan'a da sirayet edeceği korkusu arttı. Benzer korku, diğer Müslüman ülkelerinde de kendini göstermeye başladı.

Devrim, ABD'nin bölgedeki ve genel anlamda İslam dünyasındaki nüfuzunu büsbütün sarstı, Amerikan karşıtlığı iyice güçlendi. ABD, İran'daki konumunu kaybettikten sonra Türkiye'ye ihtiyaç duydu. Amerikan yetkilileri Türkiye ile ekonomik askerî ve siyasî işbirliğine özel önem vermeye başladı. ABD Savunma Bakanı K. Waynberger, Türkiye'yi ziyaret etti. Türk yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde Türkiye'de bir Amerikan çevik gücünün yerleştirilmesini önerdi. Kıbrıs Barış Harekâtı'yla birlikte Türkiye'ye silah ambargosu uygulayan ABD, İran devriminden hemen sonra ambargoyu tamamen kaldırdı. Türkiye üzerindeki Amerikan üsleri konusu taraflar arasında açıktan açığa alışveriş ögesine dönüştü. Türkiye'ye krediler verildi, İran'dan çıkarılan gizli teknolojik araçların bir kısmı Türkiye'de konuşlandırıldı. ABD'nin bölgede darbe alan itibarının geri kazanılmasına ancak Türkiye ile sıkı işbirliği yardım edebilirdi. İran devriminden sonra Sovyet diplomatik temsilcilerinin verdikleri raporlara göre, ABD'nin Yakın ve Orta Doğu'da oynadığı jandarma rolüne şimdi Türkiye yardımcı olmalıydı. ABD-Türkiye ilişkileri geliştirildi. Karşılıklı gidiş gelişler arttı. İzmir fuarının yapıldığı günlerde NATO Genel Sekreteri Jozeph Luns, Ege kıyılarına

geldi. Fuarın 50 yıllık tarihinde NATO ilk defa kendine ait bir bölüm açıyordu. Genel Sekreter, İzmir'in tarihî ve turistik yerlerini ziyaret etti. Luns, NATO'nun Güney-Doğu Asya Birleşik Orduları Komutanı, Ege Orduları Komutanı, Türk sanayicileri ve işadamlarıyla görüştü. Sovyet tehlikesi karşısında Türkiye'nin NATO ile daha sıkı işbirliği yapmasının önemini vurgulayan Genel Sekreter konuşmalarının birinde şunları vurguladı: "*Sovyetler Birliği kendi askerî harcamalarını artırmaktadır. Ellerindeki füzeleri Avrupa'yı yeryüzünden silmeye hazır beklemektedir*".

Türkiye'de, İran devriminden sonra genelde Yakın ve Orta Doğu'da ABD ile SSCB arasında nüfuz kazanma uğrunda yürütülen diplomasi savaşı daha da kızıştı. ABD'nin bölgeye verdiği özel önem, birçok sebebe dayanıyordu: 1-Bölge ekonomik-siyasî ve stratejik egemenlik alanı idi. 2-İki sistem arasında soğuk savaş alanına dönmüştü. 3-ABD'nin potansiyel rakiplerinin toprakları ve nüfuz alanı olmaya müsaitti. 4-Üç kıtayı Avrupa, Asya ve Afrika'yı birbirine bağlıyordu. 5-Geniş ve elverişli pazar durumunda idi. 6-Zengin petrol kaynaklarına, dünya petrolünün 2/3'üne malikti. 7-Üç semavî dinin ortaya çıktığı bölge idi.

ABD, böylesi zor şartlarda bölgede yürüttüğü siyasette dört temel gaye güdüyordu: Bölgede Sovyetler Birliği ile açıktan açığa karşı karşıya gelmekten kaçınmak; SSCB'nin Akdeniz'de güçlenmesine engel olmak; bölgedeki doğal kaynakları, özellikle de petrolü Batı'ya ulaştıracak yolları kendi kontrolüne almak; İsrail devletinin varlığını güçlendirmek.

Bu amacı Türkiye ile işbirliği yapmadan elde etmek imkânsızdı. Bu sebeple Türkiye'ye özel önem vermeye başladı.

Sovyet-Türkiye İlişkileri ve İran'ın Toprak Bütünlüğü Konusu

İran Devrimi'nden sonra "Güney Azerbaycan" konusu yeniden gündeme geldi. Bu, bir taraftan ABD ve SSCB'nin yeni İran yönetimine baskı aracı olsa da, İran'daki Türklerin hakları sürekli olarak çiğneniyordu. Güney Azerbaycan sorunu, uluslar arası ilişkilerden halledilmeyi bekleyen problemlerden biri olarak ortada durmaktaydı.

Farslar sayı olarak, çok uluslu İran'da nüfusun yarısından da azdı. Nüfusun büyük bir çoğunluğu gayri-Fars unsurlardan oluşmaktaydı. Ülkedeki etnik yapıyı oluşturan Kürtler, Lorlar, Bahtiyariler, Beluciler, Gilekler, Mazaniler, Sistaniler, Lekler, Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Kaşkaylar, Araplar, Asurîler, Yahudîler ve diğerleri idi. Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliği'nin Birinci Sekreteri V. Baranov'un hazırladığı çok gizli raporda şunlara işaret ediliyordu: Azerbaycan Türkleri, İran nüfusunun 1/5'ten fazlasını oluşturuyor[826] ve etnik yapı olarak Farslardan sonra ikinci yeri işgal ediyordu. 1976 sayımına göre İran'ın toplam nüfusu 33,6 milyon idi. Bunun yaklaşık 7 milyonu Azerbaycan Türkü idi. Doğu Azerbaycan Ostanı'nda (eyalet) 3,2 milyon, Batı Azerbaycan Ostanı'nda ise 1,4 milyon, Zencan'da 600.000 Türk yaşıyordu. Sadece başkent Tahran'daki Azerbaycan Türklerinin nüfusu 1 milyondu. Bundan başka Hemedan, Kazvin ve diğer illerde de Türkler yaşıyordu. Ülke genelinde nüfus artışı % 2,7 iken, Güney Azerbaycan'da bu veri % 3,1'i buluyordu. Türkler, İran ordusunda ve güvenlik güçleri içinde önemli görevler üstlenmişti. İran'ın en büyük ticaret burjuvazisinin ön saflarını Azerbaycan Türkleri işgal ediyordu. Tahran pazarını Tebriz kökenli birkaç Türk ailesi elinde bulunduruyordu. Tanınmış din adamları arasında Azerbaycanlı temsilciler vardı. Bunlar yalnızca Tebriz'de değil Kum ve Meşhed'de de büyük nüfuza sahipti.

İran, tarihte olduğu gibi yine bir Türk ülkesi idi.

İran'daki rejim Azerbaycan Türklerinin haklarını sürekli olarak çiğniyordu. Baranov raporunda şunlara işaret ediyordu: "*Azerbaycanlılar eski ve kendilerine özgü kültüre sahip bir halktır. Kökleri, Güney Kafkasya'nın doğu kısmında yaşamış Mannalılar, Kadusiler, Hazarlar, Albanlar, İskitler, Kimmerler, Hunlar, Bulgarlar, Peçenekler, Oğuzlar vb. boyların kaynaşmasıyla oluşmuştur*[827]".

Resmî İran doktrini ise ülkede yaşayan insanları Fars, Türk vb. değil *İranlı* olarak kabul ediyordu. Eğer Şah döneminde halk *İranlı-Müslüman*, sonra da Belucî, Arap vb. olarak tanımlanıyor idiyse, devrimden sonra bu tanımlamada pek ciddi bir değişim gerçekleşmedi. Yalnızca *Müslüman* kimliği ön plana

826 *Posolstvo SSSR v İrane, Pervıy sekretar posolstvo SSSR v İrane V. Baranov. K voprosu o polojenii azerbaydjantsev v İrane (informatsiya), Sekretno, 30 iyulya 1978 g.*, ARSSA, f. 1, l. 65, d. 176, vr. 85.

827 Aynı belge, vr. 84.

çıktı. Rejimler değişse de ülkenin bütünlüğü adına etnik kimlikler yine de geri plana atıldı. Güney Azerbaycan'da bulunan bütün devlet dairelerindeki resmî işlemler Farsça yapılıyordu. Azerbaycan Türkçesiyle eğitim veren ne bir yüksek, ne lise, ne de ilkokul vardı. Tebriz'de Azerbaycan Türkçesiyle eğitim vermek isteyen öğretmenlerin tamamını görevlerinden uzaklaştırmışlardı. Ders kitapları yalnız Farsça yazılıp yayınlanıyordu. Tebriz'de bulunan *Azerabedagan* (Azerbaycan) Üniversitesi'nde eğitim Farsça idi. Tebriz televizyonu bir günde sadece 30 dakika, radyo ise 2 saat kadar Türkçe yayın yapıyordu. Bu programlarda da genelde halk türküleri, folklor ve dinî konular işleniyordu. Dil konusundaki bu engel, malî durumu iyi olmayan Türk ailelerin çocuklarının güzel bir eğitim almasının önünü kesiyordu. Bu yüzden de Azerbaycanlı köylülerin büyük bir çoğunluğu eğitimsiz kalıyordu. Muğan bölgesinde yaşayan Şahsevenler, Karapapaklar, Karadağlı ve Afşar Türk boyları arasında okuma-yazma oranı son derece düşüktü. İran yönetimi Türkçe kitapların yayınlanmasına müsaade etmiyordu. Tahran'da faaliyet gösteren *Ferzane* yayınevi Azerbaycan Türkçesiyle masal kitabı bastığından dolayı para cezasına çarptırılmıştı. Azerbaycan Türkleri devrimin gerçekleşmesi sürecinde düzenledikleri miting ve gösterilerde ana dilleri ve kültürlerinin gelişimi ile ilgili problemlerin halledilmesiyle ilgili isteklerini hep dile getirmişlerdi. İran'ın resmî tarih anlayışı Azerbaycan Türklerini "hakir" görüyordu. "İran İkinci Dünya Savaşı Yıllarında" adlı belgesel filmin yapımcıları Güney Azerbaycan'da Mir Cafer Pişeveri'nin önderliğinde meydana gelen demokratik harekâtın mahiyetini bozarak Sovyet müdahalesi ile ilişkilendirmişti.

Güney Azerbaycan Türkleri, Kuzey Azerbaycan'a karşı büyük ilgi duyuyordu. Bakü Radyosu'nu dinliyor, millî müzik örneklerini kasetlere kaydederek yayıyor, klasik ve çağdaş Azerbaycan edabiyat örneklerini takip ediyordu. Azerbaycan faktörü, böyle bir ortamda İran'a etki etmenin en güçlü vasıtalarından birisi idi. Bazı büyük devletler bunu göz önünde bulundurarak Humeynî rejimine karşı mücadele etmek gayesiyle Güney Azerbaycan faktöründen yararlanarak Bağımsız Azerbaycan Devleti oluşturulması idealini teşvik etmeye başladılar. Bu yöndeki faaliyetlerde kuşkusuz asıl belirleyici faktörü, bu devletlerin stratejik çıkarları tayin ediyordu. Bu devletler aslında Güney Azerbaycan'ın bağımsız olmasını ve Türkiye ile Türk dünyası arasında coğrafî köprü oluşturmasını pek

önemsemiyorlardı. Esas amaçları ise, Humeynî rejimine baskı yapmada kullanacakları her vasıtadan faydalanmaktı.

Türk Hükümeti ise, bu siyasetin temelinde yatan gizli amaçları gayet iyi bildiğinden konuya son derece dikkatli ve ihtiyatlı yaklaşıyordu. Ankara, İran'ın içişlerine karışmadığını, ülkenin toprak bütünlüğüne ve hükümranlık haklarına saygı duyduğunu bildirdi. Çünkü İran devrimi, bölgede uzun yıllar zarfında şekillenmiş ilişkiler sistemini, güçler dengesini tümden altüst etmişti. İran'ın parçalanması ise tüm bölgeyi, hatta dünyayı bile bir kaosa sürükleyebilirdi.

İran devrimi, CENTO'nun sonunun geldiği anlamında idi. İran ve Pakistan bu bloktan ayrıldı. CENTO, 1979 yılında faaliyetini resmen durdurdu. Bunun üzerine yeni Türk-Amerikan anlaşmasının imzalanacağı ile ilgili söylentiler yayılmaya başladı. Bu söylenti Sovyetleri rahatsız etmeye başladı. Sovyet Büyükelçisi Rodionov, Dış İşleri Bakanı Ökçün'le görüşerek konu hakkında bilgi edinmek istedi. Ökçün, haberin Türk basınının uydurması olduğunu söyleyerek, Moskova'da imzalanan siyasî belge çerçevesindeki işbirliğini devam ettireceklerini bildirdi. SSCB'ye yönelik herhangi bir Türk-Amerikan anlaşmasının söz konusu olamayacağını belirtti.

Türkiye'nin düşüncesine göre, İran yönetiminin ülkenin toprak bütünlüğünü muhafaza etmesi şartıyla, İslamî kimliğe dayalı bir devleti oluşturması bölge ve dünya açısından bir tehlike teşkil edemezdi. İran'da Türkler ve Kürtlerin; Afganistan'da da Belucîlerin ayaklanması Türkiye'yi zorluklarla karşı karşıya getirdi. Humeynî de Türkiye ile sınır boyunda bir gerginliğin çıkmasının faydalı olamayacağını idrak ediyordu. Türkiye, Batılı devletlerin çıkarlarının karşı karşıya geldiği zengin petrol kaynaklarına sahip olan İran'da istikrarsızlığın giderilerek, düzenin sağlanmasını istiyordu. İran, barut fıçısına dönmüştü. Böyle bir devrimin Türkiye'de oluşması tehlikesi çeşitli yerlerde tartışma konusu oluyordu. Ancak Başbakan Ecevit, Türkiye'de bir şeriat düzeninin kurulması ihtimaline inanmıyordu.

Böylesi bir ortamda ABD-İran ilişkileri son derece bunalımlı idi. Devrimin sonuçları iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini kendi çerçevesinden çıkarmıştı. ABD, Yakın ve Orta Doğu'daki bütün kalelerini süratle kaybediyordu. ABD bundan dolayı, Irak'la olan ilişkilerinde daha temkinli davranmaya başladı.

İran-Irak ilişkileri, Batılı ülkelerin etkisiyle kötüleşti. Irak, Humeynî rejimini gözden düşürmeye çalıştığından dolayı ilişkiler gerildi. Humeynî'nin Irak yönetimine karşı olumsuz tavrı da bu ilişkilerin kötüleşmesinde önemli rol oynadı. ABD-İran ve İran-Irak ilişkilerinin kötüleştiği, Afganistan'da ABD karşıtlığının yükseldiği bir ortamda Türk-Amerikan ilişkileri durmadan gelişiyordu. Sovyetler Birliği'nin, dış siyasette hayata geçirdiği baskıların açıktan açığa artması sebebiyle Türkiye, birkaç yıl önce hayata geçirdiği çok yönlü siyasetini aşamalı olarak ve büyük bir dikkatle geri plana atmaya, *Atlantik* işbirliğine daha fazla öncelik tanımaya başladı. Diğer yandan uluslar arası gerilimin azalmasıyla, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Madrid'de yapılacak toplantısını desteklemeye başladı. Aslında Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşmeye başlamasından beri geçen süre boyunca Türkiye hiçbir zaman Atlantik işbirliğine sırt çevirmedi. Kendi dış siyasetini oluşan yeni ortama göre ayarlamıştı. ABD, Türkiye topraklarından İran'a karşı askerî faaliyetlerde yararlanmak istediğini bildirse de, Ankara buna müsaade etmedi. Türkiye, İran'ın iç işlerine karışmama, hükümranlık haklarına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterme konusundaki sadakatini bozmadı. Tüm komşu devletlerle dostane ilişkilerin geliştirilmesini savundu. Türkiye, rejimin değişimine bakmaksızın İran'la olan geleneksel ilişkilerini devam ettirdi.

ABD, karşılaştığı zor durumda Mısır ve İsrail'i barıştırma çizgisini seçti. 29 Mart 1979 tarihinde, Camp David'de Jimmy Carter'in arabuluculuğu ile İsrail Başkanı Begin ve Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat arasında yapılan görüşme barış anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. ABD bu adımıyla, bazı Arap ülkelerindeki Amerikan karşıtı atmosferi az da olsa ılımlı hale getirdi. Bu yumuşamada, İran-ABD ilişkilerinin kötüleşmesinden sonra beliren ortam ve Beyaz Saray'ın yürüttüğü siyaset etkili oldu.

Ermeni Terörü ve Komünist Tehdidi

Bölgedeki durumun karışık olduğu bir dönemde dış ülkelerdeki Ermeni terör örgütlerinin Türkiye karşıtı faaliyetleri gemi azıya aldı. 2 Haziran 1978 tarihinde Türkiye'nin İspanya'daki Büyükelçisi Zeki Kuneralp Madrit'te elçilik binasının karşısında şehit edildi. Büyükelçi'yle birlikte eşi Necla Kuneralp,

Emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu ve büyükelçinin İspanyol sürücüsü Antonio Torres de öldürüldü.

Aynı yılın 6 Aralık günü İsviçre'nin Cenevre şehrinde Türkiye Başkonsolosluğu binası önünde bir patlama oldu. Olayın sorumluluğunu *Yeni Ermeni Mukavemeti* adlı terör örgütü üstlendi.

Doğal olarak Ermeni terör örgütlerine bu olayları gerçekleştirme emrini hangi kaynağın verdiğini belirlemek imkânsızdı. Çünkü Türk hükümetinin elinde konuyla ilgili kesin bilgiler bulunmuyordu. Ancak ortada inkâr edilemez bir gerçek vardı, söz konusu bu örgütlere CIA ve KGB her dönemde etki etmişti. SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti'nin 5 Temmuz 1978 tarihli kararıyla Sovyet İstihbarat Örgütü KGB, SSCB KGB adını almıştı. İstihbarat teşkilatı bununla da SSCB Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin emirlerini yerine getiriyordu[828]. Çoğunlukla bu emirlerin içeriği konusunda hükümetin bile haberi olmuyordu.

27 Aralık 1978 tarihinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi, "*Yurt dışındaki Ermenilerle yürütülen çalışmaları ilerletme*" kararına vardı[829]. Kararın ardından Ermenistan SSC'de dış siyasetin propagandasıyla ilgilenen idare ve kurumlar, "aktif" Ermeni Sosyal örgütleri ve bunların yayın organlarını Sovyet Ermenistanı'nın ve Sovyetler Birliği'nin başarılarını yaymak için kullanmaya ve işbirliği yapmaları için de kendilerine çekmeye başladılar. Ülke dışında faaliyet gösteren Ermeni örgütlerini, ideolojik yapılarına bakılmaksızın Türk düşmanlığı ve Türk'e duyulan nefret duygusu birleştiriyordu. Bunlar sürekli olarak Türk-Rus dostluğuna engel olmaya çalışıyordu.

1979 yılında *Ermeni Kurtuluş Örgütü* oluşturuldu. Örgütün asıl gayesi Türkiye içinde faaliyet gösterecek teröristleri yetiştirmekti. Ermeni teröristleri, aynı yılın 8 Temmuz günü Paris'teki Türk Havayolları şubesi, Sosyal Güvenlik Ataşeliği binası ve Turizm Bürosu'nu bombaladılar. 22 Ağustos günü, Türkiye'nin Cenevre Konsolosu Niyazi Adalı'nın arabasına yerleştirilen bombanın patlatıl-

828 *İnformatsionnıy byulleten 2-go glavnogo upravleniya KGB pri Soveta Ministrov SSSR*, Moskva, 1978, No: 8, s. 1-2.

829 *Reşeniya TsK KPSS ot 27 dekabrya 1978 g. Ob usilenii rabotı s zarubejnımi armyanami,* RGANİ, f. 89, op. 13, d. 4, l. 1-9.

ması sonucunda iki İsviçreli yaralandı. Bunun üzerinden beş gün geçtikten sonra Almanya'nın Frankfurt şehrinde THY bürosu karşısında bombalı eylem gerçekleştirildi, olayda birkaç kişi yaralandı. Aynı yılın 4 Ekim günü Danimarka'nın Kopenhak şehrinde THY bürosu önünde patlatılan bomba, birkaç kişinin yaşamını yitirmesine sebep oldu. Binada büyük maddî hasar meydana geldi. 12 Ekim'de Hollanda'nın Lahey şehrinde, Türkiye Büyükelçisi Özdemir Benler'in Delft Teknik Üniversitesi'nde doktora yapan henüz 27 yaşındaki oğlu Ahmet Benler özel otomobilinde birkaç kişinin gözleri önünde bir Ermeni teröristi tarafından katledildi. 30 Ekim'de İtalya'nın Milano şehrinde THY binasına konulan bombanın infilak etmesi sonucu büyük maddî hasar meydan geldi. 8 Kasım günü Ermeni teröristlerinin hedefi, Roma'daki Türkiye Büyükelçiliği binası idi. Burada patlatılan bombanın üzerinden 10 gün geçtikten sonra Paris'teki THY bürosu tekrar bombalı saldırıya hedef oldu[830]. 17 Aralık günü Londra'da Türk Hava Yolları binasında bomba patlatıldı ve büyük hasar oluştu. Bu olaydan birkaç gün geçtikten sonra 22 Aralık günü Türkiye'nin Fransa'daki büyükelçiliği turizm ataşesi Yılmaz Çolpan, Ellyse Meydanı'nda bir Ermeni terörist tarafından şehit edildi. Aynı gün Hollanda'nın başkenti Amsterdam'da THY bürosu önünde büyük bir patlama gerçekleştirildi, binada ve etrafta büyük hasar meydana geldi.

Terörün gemi azıya aldığı bir dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki illegal faaliyetleri de durmak bilmiyordu. Ülkede komünist, sol eğilim güçlendiriliyor, terör teşvik ediliyordu. Türkiye anarşi ortamına sürükleniyordu. *Milliyet* gazetesinin başyazarı Abdi İpekçi, Mehmet Ali Ağca tarafından öldürüldü. Bu eylem, Türkiye genelinde büyük gürültüye sebep oldu.

Türkiye yeniden komünist tehdidiyle karşı karşıya gelmişti. Bundan rahatsız olan Türk yetkilileri Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma girişimlerine karşı daha ciddi tedbirler görmeye başladı. Mayıs 1979 tarihinde dört vilayette yapılan operasyonlar sonucunda cinayet, yaralama, soygun ve bombalı eyleme karışmış 7 komünist yakalandı. İzmir'de TİKKO adlı sol terör örgütünün Akrep kolunun lideri olan ve hakkında gıyabi tutuklama kararı bulunan bir kız yakalandı. İki polisin katili ve Beykoz Operasyonundan yaralı bir şekilde kurtulmayı başaran

830 Mark S. Steinitz, *İnsurgents. Terrorists and Drug Trade*, Washington: Quarterly, Vol. 8, Number 8, 1985; http://www..mksduduks.com.asala/indekx1.html.

THKP-C terör örgütüne mensup bu şahıs Zeynep Kâmil Hastahanesi'nde sahte kimlikle tedavi bile görmüştü. Bu da yakalanarak hapse atıldı.

Isparta'da bir evde 1190 dinamit, 1500 m. fitil, tabanca ve mermiler ele geçirildi. Olayla ilişkisi olduğu belirlenen 7 kişi daha yakalandı. Sovyet uzmanların çalıştığı Seydişehir'de durum daha da kötü idi. Burada 54 iş yerinde tahribata ve 28 kişinin yararlanmasına sebep olan olaylar meydana geldi. Olaylarla ilgili olarak 59 kişi gözaltına alındı. Konya'da zorla haraç toplayan bir sol örgüt üyesi kız yakalandı. Bu olaylarla aynı tarihte İstanbul'un Laleli ve Eminönü semtlerinde bombalı eylemler gerçekleştirildi[831]. Türkiye'nin büyük şehirlerini terör dalgası bürümüştü.

Ecevit Batı'yı Suçluyor

Bölgede ciddi değişimin yaşandığı bir sırada Türkiye'nin içine sürüklendiği krize ve Avrupa Birliği'ne üyelik meselesine Batılı müttefiklerin umursamaz yaklaşımı Türk yetkililerini hiddetlendiriyordu. Başbakan Bülent Ecevit, 10 Mayıs 1979 tarihinde Avrupa Konseyi toplantısında yaptığı konuşmada şunları söyledi: "*Bazıları istisna olmakla birlikte Batılı müttefiklerimizden bazıları, Türkiye'nin doruğa tırmanan ekonomik zorlukları aşmasına yardımcı olmaktan öte, bu zorluklardan yararlanma hevesine kapılmış gözükmektedirler*"[832]. Ecevit'e göre söz konusu bu devletler Türkiye'ye bazı şeyleri ve stratejileri kabul ettirmek istiyordu. Ecevit, Batılı demokratik devletlerle Türkiye'nin oluşturabileceği işbirliği konusunda şunları söyledi: "*Süratle değişen dünyamızda ve bu yumuşama döneminde Türkiye'nin demokrat Batılı ülkelerle işbirliğinin niteliği, değeri ve elde edebileceği imkânlar, Türkiye'nin elinde bulunan ve soğuk savaş gerekçesiyle bulundurduğu, birçoğu Kore Harbi'nden, ya da İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma silahlarla ölçülemez. Türkiye'nin bu sinir bozucu duruma ne kadar katlanacağı denenmemelidir. Türkiye'den bir şey beklemek, beklenenle değişen koşullar, birbirine taban tabana zıttır. Türkiye, karşılaştığı zorlukları aşacak güçtedir. Türkiye'nin bu çabalarına, müttefiklerinin ve ortaklarının vereceği desteğin ölçüsü, Batıyla ilişkilerimizin geleceğine ister istemez ve kaçınılmaz olarak etki edecektir*".

831 "*4 ilde 7 komünist eylemci yakalandı*", *Tercüman*, 30 Mayıs 1979.

832 "*Ecevit: Dış güçler bölücülüğü kışkırtıyor*", *Tercüman*, 11 Mayıs 1979.

Ecevit, İran'ın birlik ve bütünlüğünün korunmasının zor olduğunu vurguladı. Ona göre, bu sadece İran için değil, tüm bölgede barış ve güvenlik açısından da önemli idi. Ecevit bu görüşüyle, ülkenin birliğini sarsmaya yönelik tüm çabaların başarısızlığa mahkûm olmasını arzuluyordu. İran'ın birliğini ve bütünlüğünü savundu.

Ecevit, bazı yabancı güçlerin Türkiye'deki ayrılıkçı güçlere destek verdiğini dile getirdi. Ecevit'in konuşması esnasında salonun yarıdan fazlası boşaldı. Bu tavır, Ecevit'in Kıbrıs'a asker çıkarmasına tepki olarak kabul edilebilirdi.

Milletvekilleri, konuşmasından sonra Ecevit'e bazı sorular yönelttiler. "*Türkiye Batı dünyasından ayrılmak, İslam ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini canlandırmak istiyor mu*?" şeklindeki soruyu Ecevit, net ve kesin bir dille cevapladı: "*Birçok Batı ülkesinin İslam ve Arap ülkeleriyle işbirliği yapmak için yarışa girdiği meydanda iken, böyle bir sorunun sorulmasının haksızlığı açıktır. Bu tür haksız ve çağdaşlıktan uzak rahatsızlıklar ve endişeleri beslemek yerine, Batı'daki müttefiklerimiz ve ortaklarımız, özel jeopolitik konuma ve tarihî mirasa sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nde, gerilimin hafifletilmesine, Türkiye'nin, Doğu-Batı yakınlaşmasına, Güney-Kuzey diyaloğuna ve Orta Doğu ile sağlıklı ilişkilerin oluşturulmasına nasıl yardımcı olunacağını düşünmeliler*". Ecevit, Kıbrıs ve Ege Denizi'yle ilgili soruları da cevapladı. Ecevit, Türkiye'nin isteklerine karşı Avrupa Birliği'nin yaklaşımının moral bozucu olduğunu vurguladı. Avrupa devletlerinin özelde Türkiye'nin isteklerini kabul ettiklerini, ama bir araya gelince, bunun kendi çıkarlarına zarar vereceğini düşünerek olumsuz davranışlar sergilediklerini vurguladı. En dikkat çekici soruyu, Portekizli komünist milletvekili Carvelas, "*Türkiye'de Komünist Partisi neden yasal değildir?*" diyerek sordu. Ecevit'in cevabı son derece ilginç oldu: "*Partimiz parlamentodaki çoğunluğu elde ettiği zaman Komünist Partisi'nin yasal olması için çabalarımı yoğunlaştıracağım*". Aynı milletvekili *Ürün* dergisinin yasaklanmasının da gerekçesini sordu. Ecevit, "*Yasaklı bir partinin yayın organının yasal olması düşünülemez*" diyerek bu soruyu cevapladı. Ecevit'e Kıbrıs'la ilgili sorular da yöneltildi. O, Kıbrıs'la ilgili soruların, Kıbrıs Türk Federe Devleti temsilcileri tarafından cevaplanmasının gereğini vurguladı. Kıbrıs'taki Türk birliklerinin ülke ekonomisine yük olup olmadığına ilişkin soruya Ecevit; Adada 40 bin kişilik bir teknik heyetin olduğunu belirtti. Yunan milletvekili Tsirimok, 1974 yılında hayata geçirilen Barış Harekâtı'nın,

1960 Anayasası'na aykırı olup olmadığını sordu. Ecevit bu soruyu; "*Yunanistan, defalarca Ada'yı Yunanistan'a ilhak etmek için çaba harcadı, buna engel olundu. İkinci harekât, Türk toplumunun güvenliğini sağlamak amacıyla yapıldı. İki toplum arasındaki görüşmeler hemen başlatılmalıdır*" diyerek cevaplandırdı. Fransız parlamenter Peridier'in; "*Kıbrıs'ta ne petrol, ne de uranyum var, Türkiye'nin Ada'da işi ne?*" şeklindeki sorusuna Ecevit, "*Biz maden aramaya değil, Türk toplumunu olası bir katliamdan kurtarmak için gittik"*. Yunanistan'ın ünlü sinema sanatçısı Ecevit'e; "*Bir sosyal-demokrat olarak Kıbrıs'ın işgalinin haksızlığını kabul ediyor musunuz?*" diye sordu. Ecevit cevap olarak şunları söyledi: "*Biz Kıbrıs'ı işgal etseydik, barış yerine daha sert yollara başvururduk"*. Ecevit konuşurken Yunanlı milletvekilleri sık sık araya giriyor ve konuşmasını kesmeye çalışıyorlardı. Federal Almanya Cumhuriyeti'ni temsil eden milletvekili Geshner, Ecevit'e "*Türk-Yunan dostluğu hakkında bir şiir yazmıştınız. Aynı düşünceyi şimdi de paylaşıyor musunuz?*" diye sordu. Türk Başbakanı, bu soruyu şu şekilde cevaplandırdı: "*Böyle bir şiiri gençliğimde yazmıştım. Başbakan olunca muhalif partiden biri, bundan dolayı beni eleştirdi. Bugün de aynı düşüncedeyim*".

Ecevit'in konuşurken vurguladıkları ve açık tenkitleri, bir taraftan Türkiye'nin iç sosyo-siyasî, diğer taraftan da uluslar arası durumunun karmaşıklığından, en önemlisi ise ülkesinin dağ gibi yığılmış sorunlarına müttefiklerinin kayıtsızlığından kaynaklanıyordu.

A.P. Şitikov'un Türkiye Ziyareti

SSCB Yüksek Sovyeti Birlik Sovyetleri Başkanı A. P. Şitikov başkanlığındaki Sovyet parlamento heyeti, böyle bir ortam mevcut iken, Mayıs 1979 tarihinde TBMM Başkanı Sırrı Atalay'ın daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etti[833]. Sovyet heyetinin ziyaretinin başlıca amacı, iki ülke parlamenterleri arasındaki ilişkilerin daha verimli hale getirilmesi idi. Başbakan Ecevit, Sovyet heyetini kabul etti. Konuklar diğer üst düzey yetkililerle de görüştü. Şitikov, Ankara'da birkaç görüşme yaptıktan sonra Sırrı Atalay'la birlikte İzmir Valisi'nin davetine icabet etti. Görüşmelerde siyasî işbirliği konusu üzerinde duruldu. Şitikov, U-2'lerin

833 "*Şitikov: Türkiye'nin U-2'lere izin vermemesini olumlu karşılarız*", *Milliyet*, 29 Mayıs 1979.

uçuşuna Türkiye'nin müsaade etmeyeceğini umuyor ve bu konunun önemine vurgu yapıyordu. Konuk Başkan, Türkiye'ye petrol arama çalışmalarıyla ilgili olarak gelen SSCB Jeoloji Bakanı'nın, önemli düşüncelerle buradan ayrıldığını bildirdi. İki ülke arasında bu konuyla ilgili olarak ciddi görüşmeler gerçekleştirilmişti. Türk-Sovyet dostluğunun gittikçe gelişeceğine inandığını bildiren Şitikov şunları söyledi: "*SSCB ile Türkiye arasında dostluk ilişkilerinin gittikçe gelişeceğine inanıyorum. Siyasî ve kültürel alanda, özellikle de parlamento ilişkilerinin gelişimine etki edecek imkânlar mevcuttur*".

Bu ziyaret, parlamentolar arası işbirliğinin geliştirilmesinde önemli bir adımdı.

Demirel Yeniden Başbakanlık Koltuğunda. Sovyetler Birliği'nin Endişesi

Türkiye'nin içinde bulunduğu kriz ortamı devam ediyordu. Siyasî sistemin karşılaştığı olumsuzluk derinleşiyordu. Partiler arasındaki mücadele, silahlı çatışma düzeyine varmıştı. Ekonomi, içinden çıkılması zor bir duruma düşmüştü. Yaşam koşulları son derece zorlaşmıştı. İlan edilen olağanüstü hal de durumun önüne geçmede yetersiz kalıyordu. Böyle bir ortamda, ülkede seçim kampanyası yürütülüyordu. Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi arasında şiddetli siyasî mücadele sürüyordu. Ecevit iktidarda kalmayı, Demirel ise her ne pahasına olursa olsun yönetimi elde etmeyi amaçlıyordu.

Seçim arifesinde Ecevit SSCB'den gelen birkaç bilim adamı ve gazeteciyle görüştü. Konuşma esnasında onlardan Sovyet basınında partisine yönelik aleyhte propaganda yapılmamasını ve desteklenmesini rica etti.

14 Ekim 1979 tarihinde gerçekleşen parlamento seçimleri sonucunda CHP sandalye çoğunluğunu, Ecevit de başbakanlık koltuğunu yitirdi. 12 Kasım 1979 tarihinde Demirel yeni hükümeti oluşturdu. 22 Kasım'da hükümet güvenoyu aldı. Böylece yönetimi "*geçmişteki yeni hükümet*" ele geçirdi.

Sovyetler Birliği'ni düşündüren tek şey, karşılıklı ilişkilerin kaderinin ne olacağı idi. Demirel, hükümeti kurduktan kısa süre sonra Sovyet Büyükelçi'sini kabul ederek, SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmeye ve ileri götür-

meye çalışacaklarını söyledi. Demirel, "*Dünyada yaşanabilecek hiçbir olay, bizim SSCB ile ilişkilerimizi değiştiremez*" diyerek konuyla ilgili düşüncelerini vurguladı. Demirel, Türk Hükümeti'nin iki ülke arasında güven ortamının bozulmasına yönelik hiçbir harekete yönelmeyeceğini açık yüreklilikle dile getirdi.

Görüşmede İran'daki durum da müzakere edildi. Demirel, Tahran'da Amerikan Büyükelçiliği'nin işgali ve çalışanlarının rehine alınması olayını açık biçimde eleştirerek şunları söyledi: "*Büyükelçiliklerin ve buralarda çalışanların güvenliği her ülkenin vicdani sorunudur. Devletler ilişkileri koruyabilir, gerebilir ve onları bozabilir, ancak bütün durumlarda diplomatlara karşı uluslar arası kurallar çerçevesinde davranış sergilemeye mecburdur*". İran'ın içişlerine Türkiye'nin karışmak istemediğini, böyle bir niyetinin dahi olmadığını, ancak komşu ülkede yaşanan gelişmelerin dünyayı rahatsız ettiğini vurguladı. Demirel; "*Şimdi, İran'ı kimin yönettiğini ve orada iç savaşın olup olmadığını kestirmek zordur*" yorumunda bulundu. Bir süre önce Kürtlere karşı operasyonların ve Güney Azerbaycan'da ciddi çatışmaların olduğu konusundaki söylentilerin yayıldığını söyledi.

Büyükelçi, ABD'nin İncirlik üssünü kullanarak İran'a müdahale etmesi konusunda çıkan söylentilerin aslı olup olmadığını sordu. Demirel, bunların dedikodu olduğunu vurguladı. Konuya ilişkin ABD'nin hiçbir başvurusunun olmadığını da ekledi. Öte yandan herhangi bir durumda Türkiye'nin kendi topraklarından komşu bir devlete karşı düşmancasına hareketler için yararlanılmasına izin vermeyeceğini ve onların iç işlerine karışmayacağını vurguladı. Demirel, bunun Türkiye'nin değişmez prensibi olduğunu belirtti.

Bölgedeki karmaşık ortam gittikçe büyüyordu. Uzun yıllar içinde şekillenen güçler dengesi bozulmuştu. Sovyetler Birliği, Yakın ve Orta Doğu'da daha da etkin bir siyaset izliyordu. Bölgeyi Sovyet tehlikesi bürümüştü. SSCB, ABD'yi sıkıştırarak bölgeden çıkarmaktaydı, kendi çıkarlarını her vasıtaya el atarak korumak istediğini açıktan açığa gerçekleştirmeye başlamıştı. Afganistan'da da ortalık karışıyordu. Afganistan toprakları, SSCB ile ABD arasında nüfuz savaşının yürütüldüğü meydana dönmüştü. Bunlar da ister istemez Türk-Sovyet ilişkilerine etki ediyordu. Türkiye, sosyo-politik çalkantıların eşiğinde idi. Sivil yönetim, ülkeyi yönetmede zorlanıyordu.

SONUÇ

Türk-Rus ilişkileri, tarih boyunca hep kırılgan bir çizgi izlemiştir. Çeşitli devirlerde Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında her iki ülkeyi de ekonomik olarak gerileten, zayıflatan kanlı savaşlar meydana gelmiştir. Ancak ilişkiler yalnızca olumsuz sayfalardan ibaret de değildir. Savaşsız geçen ve dostluğun hâkim olduğu yıllarda Rus ve Türk halkları olumlu bir gelişim çizgisi yakalamış, bölgenin ve dünyanın genel gidişatında da müstesna rol oynamışlardır.

Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeni prensipler üzerinde bina edilmesi 20. yüzyılın 1920'li yıllarına tesadüf etmektedir. Birkaç Batılı devletin Bolşevizm'i beşiğinde boğmak ve Türk yurtlarını ele geçirmek gayesiyle çıkardıkları savaş, Birinci Dünya Savaşı'nda birbirine düşman kesilen Rusya ve Türkiye'yi müttefiklik çizgisine yaklaştırdı. Lenin'in önderliğindeki Bolşevik Rusyası ve Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu yeni Türkiye Devleti, tarihte asla rastlanmamış dostluk, müttefiklik ve işbirliği devrine adım attı. Elde ettikleri bu müttefiklik, her iki devletin de zaferi ile sonuçlandı. Batılı devletlerin niyeti gerçekleşmedi. Osmanlı Devleti'nin kalıntıları üzerinde çağdaş Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Sovyetler Birliği'ni tanımamak siyaseti iflas etti. İki ülke arasında çeşitli alanlarda işbirliği oluşturuldu. Türkiye, Sovyetlerle dost olmakla birlikte çok yönlü siyaset izleyerek birkaç yıl evvel ona karşı düşmanlık besleyen Batı ülkeleri ile de yakın ilişki kurdu. Türkiye'nin bu adımları SSCB'de asla olumlu karşılanmıyordu.

Dostluk ve müttefiklik ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Savaş yıllarında SSCB'nin boğazlarda askerî üsler oluşturma yönündeki istekleri Türkiye tarafından kabul edilmedi. İlişkilerde temkinli hareket devri başladı. SSCB savaşa girdikten sonra Türk-Sovyet ilişkilerinde durgunluk devri başladı. Antihitlerci koalisyona giren devletlerin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları Sovyetler tarafından soğuk karşılandı. Stalin, Türkiye'yi yenik devletlerin safında görmek istiyordu. Savaş sonunda ilişkiler genelde bozuldu. SSCB, Boğazlar'a ve Türkiye'ye karşı toprak iddiasına kalkıştı. Ancak bu istekler de Türk hükümeti tarafından kesin bir dille geri çevrildi. Batı ülkeleri, Sovyetlerin haksız talepleri karşısında Türkiye'yi savunmaya başladı. Bozulan ilişkiler Stalin'in ölümüne kadar devam etti. Hâkimiyete gelen Hruşçov, SSCB'nin Türkiye'ye karşı hiçbir

toprak talebinde olmadığını bildirdi. Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda açıklamalar yapılmasına rağmen aradaki soğukluk devam ediyordu.

Türkiye'de, 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden sonra ilişkilerin iyileştirilmesi doğrultusunda adımlar atılmaya başlandı. Normalleşme devri kendini gösterdi. Türkiye'den ilk temsilciler heyeti 1963 tarihinde SSCB'ye gitti. 1960-1965 yılları arasında karşılıklı ilişkilerde güven ortamının oluşturulması, normalleşme, 1965-1979 tarihlerinde ise işbirliği devri hâkim oldu. Ancak düşüncelerdeki şüpheler henüz dağılmamıştı. Sovyet Devleti, bazı ülkelere olduğu gibi Türkiye'ye de nüfuz etmek isterken ekonomik-teknik işbirliği ve taviz yolunu benimsedi. Maddî menfaatlerle birlikte ideolojik ve siyasî etkisini yaymaya, rakiplerini baskı altına alacak çabalara yöneliyordu. Ancak ilişkiler hiç de olumlu seyretmiyordu. İnişli yokuşlu yollar, zikzaklar son derece çoktu. SSCB, bazı tesisleri yapmakla Türkiye'de ABD'nin etkisini azaltıp, kendilerini savunan bir proleter sınıfı oluşturarak kendi sistemlerini ve ideolojilerini yayma gayreti içinde idi. SSCB, ilişkilerin seviyesine bakılmaksızın Türkiye'deki gizli faaliyetlerini asla durdurmuyordu. Dışarıda faaliyet gösteren Türkiye Komünist Partisi'ne, sol teşkilatlara malî ve diğer yöndeki desteğini esirgemiyordu. Ancak zor duruma düştüğünde de Türkiye'deki komünistleri aynen bir piyon gibi harcıyordu. Casusluk faaliyetini ise asla durdurmuyordu. Bu arada, diğer sosyalist ülkelerin imkânlarından da yararlanıyordu. SSCB, işbirliği yoluyla Türk toplumunu içeriden zayıflatmaya, mukavemet gücünü bitirmeye çalışıyordu. Ermenilerin terörist saldırıları da Türkiye'ye göz açtırmıyordu.

Sovyetler Birliği, hem bazı sebeplerden dolayı Batı dünyası ve Türkiye ile yakınlaşıyor, hem de düşmüş oldukları ağır sosyo-ekonomik durumdan dolayı uluslar arası gerginliğin zayıflatılmasına geçici bir süreç olarak bakıyor, diğer taraftan da kendi niyetini hayata geçirmekten asla vazgeçmiyordu. Bu çabalarını da yeni duruma göre ayarlıyordu. Brejnev Doktrini'nin kabul edilmesi bu bakımdan Sovyet dış siyasî stratejisinin fotoğrafı idi. Türkiye içinde sol ve sağ güçlerin mücadelesinin seyrinde dinî düşünceli partiler güçleniyordu. Uluslar arası sebeplerin etkisiyle Müslüman ülkelerin birliği ideali ortaya atıldı. Kısa zamanda teşkilatlanma üzerinde çalışıldıktan sonra İslam Konferansı Teşkilatı oluşturuldu.

Türkiye'deki bazı siyasî ve sivil toplum kurluşları, Sovyetlerle ilişkilerin iyileştirilmesinden faydalanarak, SSCB'deki Türk halklarının millî duygularını güçlendirmeye ve onlar arasında Türkçülük idealini yaymaya çalışıyordu.

1960'lı yıllarda NATO'da oluşan fikir ayrılığı, Pekin-Moskova ihtilafı, Küba roket krizi, sosyalist üsler buhranı vb. SSCB-Türkiye yakınlaşmasına etki eden faktörlerdi. İki ülkenin yakınlaşmasına etki eden etmenlerden biri de Kıbrıs meselesinde SSCB'nin tutumu idi. Ankara'nın Batılı müttefikleri Türkiye'nin bu haklı davasında onu savunmadığında Türkiye'nin tek taraflı siyaset çizgisi izlemesinin ne kadar hatalı olduğu ortaya çıkmış oldu. Atatürk devrinde yürütülen çok yönlü siyasete dönme, zaruret halini aldı. Türkiye'nin, problemi Ada'da yaşayan iki toplum arasında yapılan görüşmeler yoluyla halletme yönündeki teklifi Sovyetler tarafından kabul edildi. SSCB Enosis'e karşı idi. Sovyetlerin bu tutumu boşuna değildi. Sırf kendi stratejik menfaatleri onları bu tutuma yönelmeye mecbur ediyordu. Ada'nın Yunanistan'a ilhakı Akdeniz bölgesinin NATO'nun kontrolüne geçmesi demekti. Oluşabilecek böylesi bir durum hem SSCB'nin, hem de Türkiye'nin millî menfaatlerine aykırı idi. Akdeniz bölgesi, SSCB ile ABD arasında yürütülen soğuk savaş alanına dönmüştü. SSCB, Kıbrıs probleminden faydalanarak Yunanistan ve Türkiye arasındaki anlaşmazlığı daha da derinleştirerek NATO'yu içinden parçalama ve onu zayıflatma gayesini güdüyordu.

1974 yılında meydana gelen olaylardan sonra Sovyetlerin tutumu değişti. Akdeniz'in sıcak sularına inmek niyetinde olan SSCB, Kıbrıs konusunun halledilmesiyle ilgili uluslar arası bir konferansın çağrılması teklifini ileri sürdü. Kıbrıs olayları NATO üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri kötüleştirdi. Sovyetler Birliği, Türkiye ile Yunanistan arasındaki mevcut diğer problemlerin de üzerini kaşıyarak Türk-Yunan anlaşmazlığını daha da ilerilere götürmek istiyordu. Bundan faydalanan SSCB, Türkiye'yi ya NATO'dan ayırarak tarafsız bir ülkeye döndürmek veya kendisiyle ittifak yapmaya çalışıyordu. İki ülke arasında 1978 yılında imzalanan siyasî belge, Sovyetlerin gayesini gerçekleştirme yolunda atılan bir adım olarak düşünülüyordu. Ancak Türkiye, baştaki siyasî partinin kimliğine bakılmaksızın NATO'dan ayrılmak ve Sovyetlerle ittifak oluşturmak gibi bir niyet taşımıyordu. Türkiye, çok yönlü siyaset çizgisini yeniden izleyerek Sovyetler Birliği ile ilişkilerini iyileştirip, iki ayrı sisteme ait

devletler arasında oluşmuş uluslar arası gerginliğin azaltılmasına yardımcı oldu. Sonuçta Sovyetler Birliği, ticarî, ekonomik ve teknik işbirliği ile başlayan ve aşamalı olarak askerî-siyasî alana yayılan karşılıklı ilişkilerin gelişmesiyle Türkiye'yi Batı blokundan ayırmaya, NATO'yu zayıflatmaya yönelik siyasetini hayata geçirme imkânına kavuşamadı. Sovyetler Birliği'nin niyeti iflas etti.

İki ayrı sisteme ait devletler arasında oluşan gerginliğin zayıflatılması sürecinde Türkiye, Batılı müttefikleri karşısında üzerine aldığı sorumluluğa, bazen onlardan samimiyet görmese de asla kayıtsız yaklaşım göstermedi. Müttefikliğe hep sadık kaldı.

SSCB ile Türkiye arasında güven ortamının sağlanmasında, işbirliğinin oluşması ve geliştirilmesinde Azerbaycan müstesna bir rol üstlendi. Türk-Rus dostluğuna, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasına ve gelişmesine en fazla yardım eden Azerbaycan'dı. Azerbaycan, Türk-Sovyet ilişkilerinde güvenilecek bir köprü idi. Azerbaycan, Türkiye'nin Türk Dünyası ile ilişkilerinin sürmesinde tarihî ve stratejik özel görevi başarıyla yerine getirdi.

1970'li yılların sonlarından itibaren SSCB, dış siyasette saldırgan davranmaya başladı. Yakın ve Orta Doğu'daki atmosfer daha da gerildi. İran devrimi ve Afganistan olayları yalnızca bölgede değil dünya genelindeki duruma ciddî etki etti. Meydana gelen olaylar Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden denemeye tabi tuttu. SSCB'nin Afganistan'a müdahalesinden sonra iki zıt kutupta olan devletleri, tabii olarak da Türkiye-SSCB ilişkilerini soğuttu. Ankara, müttefikleri ile birlikte Sovyetler Birliği'ni Afganistan'a müdahale etmekle suçladı. Bölge ülkeleri açık bir şekilde Sovyet tehlikesi ile karşı karşıya gelmişti. İki zıt sisteme ait devletler, özellikle de SSCB ile ABD arasındaki ilişkiler gerildi. Yeni bir soğuk savaş devri başladı. Türkiye ise askerî darbenin eşiğinde idi. 1980 yılı yaklaşıyordu…

KAYNAKÇA

Arşivler

Arhivı Kremlya. Prezidium TsK KPSS. 1954-1964. Çernovıe protokolnıe zapisi zasedeniya. Stenogrammı. Postonovleniya. Tom I, Glavnıy redaktor A. A. Fursenko, Moskva: ROSSPEN, 2004.

ARDA: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi.

ARSSA: Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Senedler Arşivi.

ARDKFSA:Azerbaycan Cumhiriyeti Devlet Kino ve Foto Senedler Arşivi.

ARDESA: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Edebiyat ve Senet Arşivi.

AVPRF: Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii.

Dogovor mejdu Rossiey i Turtsiey. 16 mart 1921 g., Dokumentı vneşney politiki SSSR, tom III, Moskva: Gospolitizdat, 1959.

Foreign Relations of the United States. 1961-1963, Vol. V, Soviet Union, Washington, United States Government Printes Office, 1998.

Foreign Relation of the United States, 1964-1968, Vol. XIV-XVI, The Soviet Union, Washington, United States Government Printing Office, 2001.

İnformatsionnıy byulleten 2-go glavnogo upravleniya KGB pri Soveta Ministrov SSSR, Moskva, 1978.

Letopis sovetskoy vneşney politiki. 1917-1979, Moskva: Politizdat, 1979.

Materialı XXV sezda KPSS, Moskva: Politizdat, 1976.

RGANİ: Rossiyskiy Gosudarstennıy Arhiv Noveyşey İstorii//Rusya Federasyonu Yakınçağ Tarih Arşivi.

Saray Mehmet, *Sovyet Tehditi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

Sbornik deystvuyuşih dogovorov, soglaşeniy i konventsiy, zaklyuçennıh SSSR s inostrannımi gosudarstvami, Vıp. XXXIV, Moskva, 1980.

SSSR i arabskie stranı. 1917-1960 g. Dokumentı i materialı, Moskva, 1961.

TC BCA: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi – T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı.

Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bu Güne. Olgular, Bilgiler, Yorumlar, İletişim, İstanbul 2005, c. I: 1919-1980

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1961 god, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1962.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1962 god, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1963.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya, Sbronik dokumentov. 1964-1965 godı, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1966.

"*Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1967 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1968.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1968 god, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1969.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1970 god, Moskova: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1971.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1972 god, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1973.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1974 god, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1975.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1975 god, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1976.

"*Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1977 god*, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1978.

Vneşnyaya politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnıe Otnoşeniya. Sbornik dokumentov. 1978 god, Moskva: Mejdunarodnıe Otnoşeniya, 1979.

Vedomosti Verhovnogo Soveta Soyuza SSSR, Moskva, 1965.

Kitaplar

Armenian allegations: Myth and Reality. A Hadbook of Facts and Documents. 1987.

Atatyurk K., *İzbrannıe reçi i vısputleniya*, Moskova 1966.

Brejnev L. İ., *Leninskim kursom. Reçi i stati*, Moskova: Politizdat, 1973, tom I.

Brejnev L. İ., *O pyatidesyatiletii Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik*, Moskva: Politizdat, 1972.

Brejnev L. İ., *O vneşney politike KPSS i Sovetskogo gosudarstva. Reçi i stati*, Moskva: Politizdat, 1973.

Carter J., Keeping Faith, New York 1982.

D'Agustino A., *Gorbachev's Revolition*, New York: New York University Press, 1998.

Gaspatyan M. A., Oreşkova S. F., Petrosyan Yu. A., *Oçerki istorii Turtsii*, Moskva Nauka, 1983.

Grinevskiy O., *Tısyaça i odin den Nikitı Sergeeviça*, Moskva Vargius, 1998.

Hruşçev N. S., *Predotvratit voynu, otstoyat mir!*, Moskva Politizdat, 1963.

Jerald A. Combs., Arthur G. Combs., *The History of American Foreign Policy*, Vol. II, Since 1990, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York 1997.

Joseph J. Trento., *CIA'in Gizli Tarihi*, PAGASUS Yayınları, İstanbul 2006.

İstoriya vneşney politiki SSSR, tom II, 1945-1985 gg., Pod redaktsiey A. A. Gromıko, B. N. Ponomareva, Moskva Nauka, 1986.

L. İ. Brejnev v Azerbaydjane, Baku Azerneşr, 1980.

Martin Walker, *The Cold War and the Making of the Modern World*, Vintage, 1994.

Melih Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, Sema Yayınevi, İstanbul 2006.

Nihat Erim, *Günlükler. 1925-1979, I-II cilt*, Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005.

Qasımlı M., *Azerbaycan-Türkiye diplomatik-siyasi münasibetleri (aprel 1920 – dekabr 1921)*, Bakı, Mütercim, 1998.

Qasımlı M., *Harici dövletler ve Azerbaycan (aprel işgalından SSRİ yaradılana gederki dövrde diplomatik-siyasi münasibetler)*, Bakı Qanun, 1998.

Riçard Nikson, *Na arene. Vospominaniya o pobedah, porajeniyah i vozrojdenii*, Pereved s angliskogo yazıka, Moskva İzv. Novosti, 1992.

Rodinov A. A., *Turtsiya-perekrestok sudeb. Vospominanie posla*, Moskva 2006.

SSSR i Turtsiya919-1979, Moskova Nauka, 1981.

Şimşir N. Bilal, *Ermeni Meselesi: 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

Tuncay Özkan, *MİT'in Gizli Tarihi*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2005.

Makaleler

"*4 ilde 7 komünist eylemci yakalandı*", *Tercüman*, 30 Mayıs 1979.

"*7 Gün Geçti*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

"*40 let sovetsko-turetskogo dogovora*", *Pravda*, 18 Mart 1961, No: 77 (15567).

"*XXIV sezd Kommunistiçeskoy Partii Armenii. Doklad pervogo sekretarya TsK Kompartii Armenii tov. A. E. Koçinyana*", *Kommunist*, Erivan, 4 Mart 1966, No: 53 (9669).

"*ABD Dışişleri Bakanlığı Ecevit'in Sovyetleri Ziyaretinden Kaygı Duyulmadığını Yineledi*", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1978.

Abdi İpekçi, "*Kıprıs Konusunda Moskova'da Beliren Görüş birliği*", *Milliyet*, 2 Kasım 1964.

Abdi İpekçi, "*Türk-Sovyet Münasebetleri ve Erkin'in Moskova Ziyareti*", *Milliyet*, 30 Ekim 1964.

Abdi İpekçi, "*Görüşme Başladı*", *Milliyet*, 1 Kasım 1964.

Ahmet Şükrü Esmer, "*NATO Mevcut Mudur?*", *Ulus*, 1964, 13 Mayıs.

"*Albay Deneli ve İki Amerikalı General Nihayet İade Edildi*", *Hürriyet*, 11 Kasım 1970.

Alieva E., Şarifov A., "*Salam dostyum*", *İzvestiya*, 27 Eylül 1967, No: 228 (15622).

"*Amerikalılara Ankara'da Vietnam İçin Gösteri İzni Verilmedi*", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1969.

"*Amerikano-turetskie peregovorı*", *İzvestiya*, 6 Nisan 1967, No: 81 (15475).

"*Amerikan Elçisi*", *Milliyet*, 29 Ocak 1973.

"*A. N. Kosıgin prinyal ministra inostrannıh del Turetskoy Respubliki*", *İzvestiya*, 4 Kasım 1964, No: 263 (14733).

"*ASALA ve Cinayetleri*", *Milliyet*, 28 Nisan 1988.

"*Bakan, Sovyetlerle Karşılıklı Ticaret İmkanları Üzerinde Durulacağını Bildirdi*", *Milliyet*, 30 Ekim 1964.

"*Başbakanın Sovyetler Gezisi*", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1978.

"*Bayan Gromıko İnönü'yü Öptü*", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1965.

"*Beseda v Kremle*", *İzvestiya*, 18 Haziran 1976, No: 144 (18292).

"*Beseda L. İ. Brejneva s Dj. Sunaem*" *İzvestiya*, 21 Kasım, No: 275 (16280)

"*Beseda v Kremle*", *İzvestiya*, 15 Mart 1977, No: 61 (18516).

"*Beseda A. N. Kosıgina s turetskim jurnalistom*", *İzvestiya*, 26 Haziran 1965, No: 149 (14928).

"*Bir Ermeni Amerika'da 2 Konsolosumuzu Öldürdü*", *Milliyet*, 29 Ocak 1973.

"*Bıt dobrımi sosedami. Priezd v Moskvu premer-ministra Turtsii S. Demirelya*", *İzvestiya*, 20 Eylül 1967, No: 222 (15616).

"*Brejnev: "Avrupa Barışına En Gerçekçi Katkıyı Ecevit'in Moskova Ziyareti Oluşturdu""*, *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1978.

"*Bulgar Başkonsolos Müavini Casusluk Yaparken Yakalandı*", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1969.

"Boran, "*Siyasal Belge Detant İçin Olumlu*", *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1978.

"*Çu En Lay'ın İddiası: Sovyetler Asya'da Çin'e Karşı Pakt Kurmak İstiyormuş*", *Adalet*, 15 Temmuz 1969.

"*Deklaratsiya o printsipah dobrososedskih otnoşeniy mejdu Soyuzom Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik i Turetskoy Respublikoy*", *Pravda*, 18 Nisan 1972, No: 109 (19617).

"*Demirel Siyasal Belgeyle İlgili Olarak: Hiçbir Hükûmet Türkiye'nin Haklarından Bir Şey Veremez*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

"*Demirel'e Azerbaycan'daki Türkler Sevgi Gösterisinde Bulundular*", *Adalet*, 27 Eylül 1967.

"*Demirel Ülkeye Hizmetten Kaçtı*", *Devrim*, 9 Temmuz 1976.

"*Demirel: "Ecevit Sıkıntısından Kendisini Dış Gezilere Attı*"", *Milliyet*, 17 Nisan 1976.

"*Demirel Ukrayna'da*", *Adalet*, 24 Eylül 1967.

"*Demirel: Dış Politikamız İpotekli Değildir*", *Adalet*, 30 Eylül 1967.

"*Demirel'i Moskova'da Kosıgin Karşıladı*", *Adalet*, 20 Eylül 1967.

Deyniçenko G., "*Traditsii dobrososedstva*", *İzvestiya*, 27 Aralık 1975, No: 302 (18145).

"*Dış Basında Türkiye. Podgornıy'ın Ziyareti*", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1965.

"*Dobro pojalovat vısokoy gosti Suat Hayri Urgyuplu na moskovskoy zemle*", *İzvestiya*, 10 Ağustos 1965, No: 187 (14966).

"*Dobrosesedskie otnoşeniya neobhodimı*", *İzvestiya*, 27 Mayıs 1965, No: 123 (14902).

"*Drujit po zakonam dobrogo sosedstva. İntervyu korrespondentu "İzvestiya" premer-ministra Turtsii g-na Suat Hayri Urguplu*", *İzvestiya*, 24 Temmuz 1965, No: 173 (14952).

"*Ecevit Döndü, Türk-Sovyet Bildirisi Açıklandı*", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1978.

"*Ecevit: Dış güçler bölücülüğü kışkırtıyor*", *Tercüman*, 11 Mayıs 1979.

"*Ecevit, Sovyet Başbakanı ile Görüştü*", *Milliyet*, 18 Nisan 1976.

"*Ecevit'in Sovyetler Gezisi Bugün Başlıyor*", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1978.

"*Ecevit Carter'e Bir "Teşekkür" Meseajı Gönderdi*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

"*Ecevit: "Sovyetler Bizle Güven İçinde Yaşamak İstiyor""*, *Milliyet*, 19 Haziran 1976.

"*Ecevit: Türkiye ile Sovyetler Arasında En Önemli Bağ, Karşılıklı Güvendir*", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1978.

"*Ekonomik Belge Sovyetlerin Türkiye'ye Mal Karşılığı Petrol Vermesini Öngörüyor*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

"*Erkin: "Doğu Ülkeleriyle İlişkilerimizi Artırmalıyız" dedi*", *Milliyet*, 16 Mart 1966.

"*Erkin: "Rusya Gezisi Büyük Fayda Sağladı""*, *Milliyet*, 9 Kasım 1964.

"*Erkin Kosıgin ile Görüştü*", *Milliyet*, 4 Kasım 1964.

"Erim'in İstifası Resmen Açıklandı", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1972.

"*Ermeni Partiği Cinayeti Şiddetle Takbih Etti*", *Milliyet*, 30 Ocak 1973.

"*Esir Türk İlleri Haftası Başladı*", *Devrim*, 13 Temmuz 1976.

"*FBI Ermeninin Suç Ortağını Arıyor*", *Milliyet*, 31 Ocak 1973.

Galoyan G., Kirakosyan Dj., "*Ot tragedii k vozrojdeniyu*", *Kommunist*, Erivan 24 Nisan 1965, No: 96 (9403).

Gromıko A. A., *Pamyatnoe*, kniga 2, Moskva Politizdat,1988.

Gromıko A. A., "*O mejdunarodnom polojenii i vneşney politiki Sovetskogo Soyuza*", *İzvestiya*, 28 Haziran 1968, No: 149 (15848).

"*Gromıko ve Erkin Görüşmelerin Müsbet Sonuçlandığını Bildirdi*", *Milliyet*, 6 Kasım 1964.

"*Gromıko Gitti*", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1965.

"Gromıko Ankara'da", Cumhuriyet, 18 Mayıs 1965.

Guseynbeyli A., *Emirgrantı (poçti nevıdumannaya istoriya)*, Baku 1994.

"*Guardian Erkin'in Seyahatini Normal Buluyor*", *Milliyet*, 7 Kasım 1964.

"*Güneş Sovyet Büyükelçisi Grubyakov ile Görüştü*", *Barış*, 10 Eylül 1974.

"*Gürsel: "Rusya ile Çatışmada Fayda Yok" diyor*", *Milliyet*, 9 Kasım 1964.

"*İki Konsolosumuz Tuzağa Düşürüldü*", *Milliyet*, 29 Ocak 1973.

"*İki Uçak Korsanı Türkiye'de Kalacak*", *Hürriyet*, 22 Kasım 1971.

"*İnönü, Devlet Başkanlarına Mesaj Gönderdi"*, *Milliyet*, 7 Ocak 1964.

"*İnönü Sovyet Elçisiyle Görüştü*", *Milliyet*, 3 Ağustos 1969.

"*İskenderun'da Bayram Var*", *Hürriyet*, 29 Aralık 1975.

"*İttiham Etti*", *Hürriyet*, 1 Kasım 1970.

"*Jivet i protsvetaet armyanskiy narod. Vstreça so studentami-armyanami iz-za rubeja*", *Kommunist*, Erivan, 23 Nisan 1965, No: 95 (9402).

"*Jit, kak dobrıe sosedi*", *İzvestiya*, 11 Ağustos 1965, No: 118 (14967).

"*Kaçırılan Rus Uçağı Sinop'ta*", *Hürriyet*, 28 Ekim 1970.

Kadımbekov Z., *Zdes Aziya vstreçaetsya s Evropoy*, Baku 1982.

Kassis V., "*Poslantsı stranı sovetov v Turtsii*", *İzvestiya*, 8 Ocak 1965, No: 5 (14784).

Kassis V., "*Vstreçi v Stambule*", *İzvestiya*, 12 Ocak 1965, No: 8 (14787).

Kassis V., "*Vizit sovetskih parlamentariev*", *İzvestiya*, 6 Ocak 1965, No: 3 (14782).

Kassis V., "*Bıt dobrımi sosedyami*", *İzvestiya*, 7 Ocak 1965, No: 4 (14783).

"*Kiev'e Geçen Sunay: "Türkiye Kalkınma İçinde" dedi*", *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1969.

"*Kıbrıs Konusu Ele Alındı*", *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1965.

"*Kongredeki Ambargo Oylamasının Temmuz Ortasına Ertelenmesi Kesinleşti*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

Kobış B., Şarifov A., "*Pod znakom dobrososedstva*", *İzvestiya*, 24 Aralık 1966, No: 301 (15389).

Kobış B., Şarifov A., "*Turtsiya jdet gostya*", *İzvestiya*, 20 Aralık 1966, No: 299 (15387).

Kobış B., Şarifov A., "*Vizit dobroy voli*", *İzvestiya*, 22 Aralık 1966, No: 300 (15388).

Kobış B., Şarifov A., "*Na beregah Bosfora*", *İzvestiya*, 27 Aralık 1966, No: 303 (15391).

"*Komünizm Sanıkları Artıyor*", *Milliyet*, 7 Ağustos 1969.

"*Kosıgin İskenderun Demir Çelik İçin Geldi*", *Hürriyet*, 27 Aralık 1975.

"*Kosıgin, Demirel ve İnönü*", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1966.

"*Kosıgin Türkiye'den Vietnam Savaşının Kesilmesi İçin Gayret Göstermesini İstedi*", *Milliyet*, 22 Aralık 1966.

"*Kosıgin Ecevit'le Konuşmak İstedi*", *Milliyet*, 13 Haziran 1976.

"*Kosıgin İzmir'de*", *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1966.

"*Kosıgin İçin Bir Heyet İzmir'i Gezerek İnceledi*", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1966.

Kosta Daponte, "*Ecevit: "NATO'ya katkımız Azalmıştır""*, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1978.

"*Kratkie soobşeniya*", *İzvestiya*, 26 Mart 1966, No: 72 (15466)

Lednev V., "*Posle vizita*", *İzvestiya*, 19 Kasım, 1965, No: 276 (14746).

M. Ali Birand, "*Ökçün, ABD ve Alman Dışişleri Bakanlarıyla İkili Görüşme Yaptı*", *Milliyet*, 31 Mayıs 1979.

Mark S. Steinitz, *İnsurgents. Terrorists and Drug Trade*, Washington: Quarterly, Vol. 8, Number 8, 1985.

Mehmet Kemal, "*Sovyetler Birliği Türkün Birliği*", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1978.

"*Mejparlamentskie svyazi*", *İzvestiya*, 16 Mayıs 1978, No: 114 (18874).

"*MGK, SALT-2 Anlaşmasına İlişkin Gelişmeleri Görüştü*", *Milliyet*, 31 Mayıs 1979.

"*Missiya dobroy voli zaverşaetsya uspeşno*", *İzvestiya*, 13 Ocak 1965, No: 9 (14788).

"*Ministr kulturı Turtsii v Baku*", *Bakinskiy raboçiy*, 15 Ekim 1978, No: 237 (18372).

"*Missiya dobrogo soseda*", *İzvestiya*, 9 Ocak 1965, No: 6 (14785).

"Mnenie Turtsii", *İzvestiya*, 12 Haziran 1965, No: 137 (14916).

Nadir Nadi, "*İyi Niyet Belgeleri*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

"*Natalya Ünlü "Adak suyu"ndan İçmek İstemedi*", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1972.

"*Natalya Çarşıyı Gezdi, Ama Para Harcamadı*", *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1972.

"*Natalya Podgornıy Ayasofya Müzesinde Dilekte Bulundu*", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1972.

"*Nauçnaya sessiya*", *Kommunist*, Erivan, 23 Nisan 1965, No: 95 (9402).

"*Na polzu sotrudniçestva*", *İzvestiya*, 31 Aralık 1975, No: 305 (18148).

"*Nasledie Atatyurka*", *İzvestiya*, 17 Aralık 1966, No: 296 (15384).

"*Neticeden Hem Biz, Hem de Türkler Memnunuz*", *Milliyet*, 8 Ocak 1965.

Nersisyan M., Uşakov N., "*Genosid – tyagçeyşee prestuplenie pered çeloveçestvom*", *Kommunist*, Erivan, 25 Nisan 1965, No: 97 (9404).

"*Nixon Brejnev'i Anlatıyor. Brejnev Önümde Ağladı*", *Hürriyet*, 13 Kasım 1982.

"*Novıe grajdane sovetskoy Armenii*", *Kommunist*, Erivan, 25 Nisan 1970, No: 97 (10932).

"*N. V. Podgornıy vozvratilsya v Moskvu*", *Pravda*, 18 Nisan 1972, No: 109 (19617).

"*Okazat pomoş naseleniyu irakskogo Kurdistana. Obraşenie Mustafı Barzanu*," *Pravda*, 1963, 6 Eylül, No: 249 (16470).

"*Olan, Olması Beklenenden Bir Adım Daha İleridedir*", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1978.

"*Olaydan Önce Türkler Tehdit Edilmiştir*", *Milliyet*, 30 Ocak 1973.

Orhan Tokatlı, "*Ecevit, SSCB Parlamento Grup Başkanı ile Görüştü*", *Milliyet*, 17 Haziran 1976.

"*Ortak Bildiri*", *Adalet*, 1 Ekim 1967.

"*Ortak Bildiri*", *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1966.

"*Otezd delegatsii Verhovnogo Soveta SSSR v Turtsiyu*", *İzvestiya*, 13 Nisan 1968, No: 87 (16786).

"*Otezd pravitelstvennoy delegatsii v Turtsiyu*", *İzvestiya*, 27 Aralık 1975, No: 302 (18145).

"*Otvetı ministra inostrannıh del SSSR A. A. Gromıko na voprosı korrespondenta "İzvestiya"*", *İzvestiya*, 22 Ocak 1965, No: 17 (14796).

"*O vizite v SSSR premer-ministra Turetskoy Respubliki Byulenta Edjevita*", *İzvestiya*, 6 Haziran 1978, No: 132 (18892).

"*Paris Konsolosluğu ve THY Saldırıya Uğradı*", *Milliyet*, 5 Nisan 1973.

"*Peregovorı prodlojayutsya*", *İzvesitya*, 21 Mayıs 1965, No: 118 (14897).

"*Peregovorı A. N. Kosıgina s S. Demirelem*", *İzvestiya*, 22 Aralık 1966, No: 300 (15388).

"*Plodotvornaya osnova*", *İzvestiya*, 13 Mart 1977, No: 60 (18515).

"*Prebıvanie N. V. Podgornogo v Turtsii*", *İzvestiya*, 12 Nisan 1972, No: 86 (17014).

"*Priezd turetskih parlamentariev*", *İzvestiya*, 28 Temmuz 1966, No: 176 (15264).

"*Priem L. İ. Brejnevım B. Edjevita*", *İzvestiya*, 24 Haziran 1978, No: 147 (18907).

"*Pribıvanie premer-ministra Turtsii*", *İzvestiya*, 25 Haziran 1978, No: 148 (18908).

"*Priemı v Kremle*", *İzvestiya*, 16 Ocak 1965, No: 12 (14791).

"Priem N. V. Podgornıy prinyal turetskogo ministra", *İzvestiya*, 11 Temmuz 1968, No: 160 (15859).

"*Premer-ministr Turtsii v Kieve*", *İzvestiya*, 14 Ağustos 1965, No: 192 (14971).

"*Podgornıy'ın Mecliste Konuşmasına İtiraz Oldu*", *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1965.

"*Podgornıy Türkiye'de*", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1972.

"*Podgornıy'ın Yazılı Demeci*", *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1972.

"*Podgornıy İzmir'de*", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1972.

"*Podgornıy Bugün Ankara'ya Geliyor*", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1972.

"*Podpisanie sovetsko-turetskih dokumentov*", *İzvestiya*, 24 Temmuz 1978, No: 147 (18907).

"*Poleznıe kontaktı*", *İzvestiya*, 19 Mayıs 1965, No: 116 (14895).

"*Poezdka zaverşena*", *İzvestiya*, 18 Mayıs 1978, No: 166 (18876).

"*Poslanie Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR N. A. Bulganina premer-ministru Turtsii A. Menderesu"*, *İzvestiya*, 1957, 14 Eylül, No: 219 (12526).

"*Reç glavı turetskoy parlamentskoy delegatsii*", *İzvestiya*, 4 Ağustos 1966, No: 182 (15270)

"*Reç tovarişa Brejneva*", *Pravda*, 26 Haziran 1978, No: 177 (21877)

"*Rus Gençliğine Mesaj*", *Milliyet*, 2 Kasım 1964.

"*Ruslara Sinop'a Gitme İzini Verildi. Sunay, Podgornıy'a mesaj Yolladı*", *Hürriyet*, 31 Ekim 1970.

"*Rusya ile Dostane İlişki İçin Siyasi Belge İmzalanacak*", *Hürriyet*, 30 Aralık 1975.

"*Rusya Feshettiği 1925 Antlaşmasının Yenileşmesini İstedi*", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1972.

"*Rusya, Kıprıs Konusunda Tavşana Kaç, Tazıya Tut Siyaseti Güdüyor*", *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1966.

"*Ruslar Kars Hududunda Kuş Uçurtmuyor*", *Hürriyet*, 17 Kasım 1970.

"*Rus-Türk Münasebetlerinde "ürkeklik" giderilecek*", *Milliyet*, 9 Kasım 1964.

"*Rus Uçağını Kaçıran İki Üniversiteli Amerika'ya Gitmek İstedi*", *Hürriyet*, 29 Ekim 1970.

Samyan R., "*Tsitsernakaberd*", *Kommunist*, Erivan, 24 Nisan 1989, No: 97 (16664).

"*S borta samoleta*", *İzvestiya*, 30 Aralık 1975, No: 304 (18147).

"*Sçastlivogo pıti*", *İzvestiya*, 14 Ağustos 1965, No: 191 (14970).

"*Siyasal Belgede Ecevit'in Dediği Oldu. Sıra Ekonomik Konularda*", *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1978.

"*Skaçkov: Türkiye'ye Petrol Göndermeyi Sürdüreceyiz*", *Milliyet*, 1 Haziran 1979.

"*Sobranie predstaviteley obşestvennosti Erevana*", *Kommunist*, Erivan, 25 Nisan 1965, No: 96 (9403).

"*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", Pravda, 18 Nisan 1972, No: 109 (19617).

"*Sovyet İşgaline Karşı Silah Kullanılacak*", *Cumhuriyet*, 19 Kasım 1969.

"*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *İzvestiya*, 25 Mayıs 1965, No: 120 (14899).

"*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *İzvestiya*, 22 Kasım 1969, No: 277 (16282).

"*Sovyet Başbakanı Ankara'da*", *Milliyet*, 21 Aralık 1966.

Skosırev V., "*Turetskie parlamentarii – gosti Abhazii*", *İzvestiya*, 2 Ağustos 1966, No: 180 (15268).

"*Sovyetlerin İndirdiği Amerikan Uçağı Büyük Pazarlık Konusu Oldu*", *Hürriyet*, 27 Ekim 1970.

"*Sovyetler "buzların çözülmesini" istiyor*", *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1965.

"*Sovyetlerden Mal Karşılığı Petrol Alıyoruz*", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1978.

"*Sovyetlere Karşı Her Alanda ABD-Çin İşbirliğine Doğru*", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1978.

"*Sovetsko-turetskie peregovorı*", *İzvestiya*, 25 Haziran 1978, No: 146 (18906).

"*Sovyet Rusya'da Büyük Değişiklikler Oldu. Nikita Kurşçev Azledildi*", *Milliyet*, 16 Ekim 1964.

"*Sovyet Heyeti Geldi*", *Milliyet*, 5 Ocak 1964.

"*Sovetsko-turetskie peregovorı*", *İzvestiya*, 29 Eylül 1967, No: 230 (15624).

"*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *İzvestiya*, 30 Eylül 1967, No: 231 (15619).

"*Sovyet-Türk Hududunda Tabii Gaz Aranacak*", *Adalet*, 25 Eylül 1967.

"*Sovmestnoe sovetsko-turetskoe kommyunike*", *Pravda*, 30 Aralık 1975, No: 364 (20968).

"*Sunay Brejnev ile Program Dışı Görüştü*", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1969.

"*Sunay, Gelişen Türk-Rus İlişkilerini Övdü*", *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1969.

"*Sunay: Türk-Sovyet İlişkileri Zenginleşiyor*", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1969.

"*Sunay'ı Moskova'da Podgornıy ve Kosıgin Karşıladı*", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1969.

Şarifov A., "*Kaçaetsya krılo NATO*", *İzvestiya*, 11 Nisan 1968, No: 85 (15784).

Şarifov A., "*Karaul pomogayut*", *İzvestiya*, 22 Nisan 1967, No: 95 (15489).

Şarifov A., "*Vzaimnoe uvajenie*", *İzvestiya*, 24 Mart 1967, No: 70 (15464).

Şarifov A., "*Trezvıe golosa*", *İzvestiya*, 28 Nisan 1967, No: 100 (15494).

Şarifov A., "*Krepnyuşee dobrososedstvo*", *İzvestiya*, 16 Nisan 1968, No: 89 (15788).

Şarifov A., "*Prodoljenie dialoga. Premer-ministr Turtsii otveçaet na voprosı korrespondenta "İzvestiya""*, *İzvestiya*, 16 Eylül 1967, No: 219 (15613).

Şarifov A., "*Leningradskie vstreçi*", *İzvestiya*, 23 Eylül 1967, No: 225 (15619).

Şarifov A., Kozlov A., "*Gostepriemnıy Kiev*", *İzvestiya*, 24 Eylül 1967, No: 226 (15620).

Şarifov A. ,Dimov G., "*Raduşnıy priem*", *İzvestiya*, 26 Eylül 1967, No: 227 (15621).

Şarifov A., "*Şekotlivaya problema*", *İzvestiya*, 21 Haziran 1966, No: 144 (15538).

"*Şitikov: Türkiye'nin U-2'lere izin vermemesini olumlu karşılarız*", *Milliyet*, 29 Mayıs 1979.

Tutkun Akbaş, "*Eşimle MİT İçin Rapor Hazırladık*", *Sabah*, 17 Ocak 2008.

"*Tyeplıe vstreçi*", *İzvestiya*, 18 Kasım 1969, No: 272 (16277).

"*TEP: Siyasal Belge Dış Politikada İleri Bir Adımdır*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

"*TKİP: "Siyasal Belge Bir Teslimiyet Anlaşmasıdır"*, *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

"*Toplantı, U-2 ve Ekonomik Yardım Gölgesinde Başladı*", *Milliyet*, 1 Haziran 1979.

"*Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Gürcüstana Seferine İlişkin*", *Kommunist* (Gürcüce), Tiflis, 16 Kasım 1969, No: 267 (14567).

"*Türkiye Cumhurbaşkanı Tiflis'e Uğurlandı*", *Kommunist* (Gürcüce), 19 Kasım 1969, No: 269 (14569).

"*Türkiye Sefiri Tiflis'te*", *Kommunist* (Gürcüce), 13 Ekim 1973, No: 240 (15757).

"*Türkiye'den Toprak Talebimiz Yoktur*", *Milliyet*, 3 Kasım 1964.

"*Türk-ABD Savunma Sanayi İşbirliği İçin 10 Kişilik Bir Heyet Geldi*", *Milliyet*, 30 Mayıs 1979.

"*Türk Heyeti Üyeleri Bakü'de "Mustafa Kemal Paşa" İle Dansetti*", *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1969.

"*Türk-Sovyet Siyasal Belgesinin ABD'de Tedirginlik Yaratmadığı Bildiriliyor*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

"*Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Protokolü de Dün İmzalandı*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

"*Türk-Sovyet İşbirliği Toplantısı Bugün Başlıyor*", *Milliyet*, 30 Mayıs 1979.

"*Türk-Sovyet Görüşmeleri Dün Başladı*", *Adalet*, 11 Ağustos 1965.

"*Türk-Sovyet Görüşmeleri Devam Ediyor*", *Adalet*, 13 Ağustos 1965.

"*Türk-Sovyet Resmi Görüşmeleri Sona Erdi*", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1972.

"*Türk-Rus Bildirisi*", *Milliyet*, 7 Kasım 1964.

"*Türk-Rus Görüşmeleri Bitti*", *Milliyet*, 22 Mayıs 1965.

"*Ukreplyat doverie*", *İzvestiya*, 11 Ağustos 1965, No: 188 (14967).

"*U-2'lerin Türkiye Üzerinde Uçuşlara Başladığı Yalanlandı*", *Milliyet*, 1 Haziran 1979.

"*Vajnı konkretnıe şagi*", *İzvestiya*, 23 Mayıs 1965, No: 120 (14899).

"*V çest delegatsii Verhovnogo Soveta SSSR*", *İzvestiya*, 4 Nisan 1968, No: 79 (15778).

"*V drujestvennoy obstanovke. Sovetsko-turetskie peregovori*", *İzvesitya*, 21 Eylül 1967, No: 223 (15617).

"*V drujestvennoy obstanıvke*", *İzvestiya*, 15 Mart 1977, No: 61 (18516).

"*V interesah dobrososedsrva. Pribıtie v Moskvu prezidenta Turetskoy Respubliki Djevdeta Synaya*", *İzvestiya*, 13 Kasım 1969, No: 268 (16273).

"Vizit L. F. İliçeva v Turtsiyu", *Pravda*, 14 Eylül 1974, No: 257 (20131).

"*Vizit pravitelstvennoy delegatsii v Turtsiyu*", *İzvestiya*, 28 Aralık 1975, No: 303 (18146).

"*Vizit turetskih parlamentariev*", *İzvestiya*, 5 Ağustos 1966, No: 183 (15271).

"*Vizit zaverşen*", *İzvestiya*, 30 Eylül 1967, No: 231 (15625).

"*Vıstuplenie tovarişa Yakuba Demira. Pervıy sekretar zagraniçnogo byuro Tsentralnogo Komiteta Kommunistiçeskoy Partii Turtsii*", *İzvestiya*, 9 Nisan 1966, No: 84 (15172).

"*V gostyah u leningradtsev*", *İzvestiya* , 15 Haziran 1976, No: 141 (18289).

"*Vruçenie veritelnıh gramot poslom Turetskoy Respubliki*", *Pravda*, 7 Ağustos 1960, No: 220 (15344).

"*Vstreça ministrov*", *İzvestiya*, 25 Haziran 1978, No: 146 (18906).

"*Washington Post: Siyasal Belge Sovyetler'in Fransa ve Norveç ile İmzaladığı Belgelerle Eş Değerde*", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1978.

"*Yakup Demir Hakkında Moskova'dan Bilgi Geldi*", *Milliyet*, 12 Nisan 1966.

"*Yangın Limanda 30 milyon lira Zarara Yol açtı*", *Milliyet*, 3 Mart 1966.

"*Zayavlenie İnenyu*", *İzvestiya*, 9 Ocak 1965, No: 6 (14785).

"*Zayavlenie İ. S. Çaglayangilya*", *İzvestiya*, 20 Mart 1977, No: 66 (18552).

"*Zayavlenie pravitelstva SSSR ob osnovnıh voprosah vnutrenney i vneşney politiki. Vıstuplenie Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR tovarişa A. N. Kosıgina na pervoy sessii Verhovnogo Soveta SSSR sedmogo soziva 3 Ağustos 1966 goda*", *Kommunist*, Erivan, 5 Ağustos 1966, No: 182 (9798).

"*Zayavlenie TASS. K sobıtiyam na Kipre*", *Pravda*, 21 Temmuz 1974, No: 202 (20441).

"*Zayavlenie TASS*", *Pravda*, 18 Şubat 1970, No:49 (18827).

"*Zaverşenie peregovorov*", *İzvestiya*, 16 Mart 1977, No: 62 (18517).

"*Zavtrak u premer-ministra Turtsii*", *İzvestiya*, 11 Ağustos 1965, No: 188 (14967).

Süreli Yayınlar

Adalet (gazete)

Akis Dergisi

Barış (gazete)

Cumhuriyet (gazete)

Daily News (İngilizce dergi)

Devrim (gazete)

Hürriyet (gazete)

Forum Dergisi

İzvestiya (Rusça gazete)

Kommunist (Rusça, Azerbaycan Türkçesi, Ermenice, Gürcüce gazete)

Milliyet (gazete)

Pravda (Rusça gazete)

Son Havadis (gazete)

TBMM Tutanak Dergisi

Tercüman (gazete)

The Guardian (İngilizce gazete)

Ürün (dergi)

Vatan (gazete)

Washington Post (İngilizce gazete)

Yeni Sabah (gazete)

İnternet Siteleri

http://www..mksduduks.com.asala/indekx1.html.

http://www.inaf.gen.tr./turkish/ermeni/sehidip.html

http://mksduduks.com/asala/index1.html

DİZİN

20 Mayıs Ermeni Örgütü 495

A

A. A. Gromiko 262
A. Ahmetov 311
A. A. Rodionov 423, 425, 516
A. A. Sizov 285, 324
A. A. Smirnov 214, 240, 243, 248, 249, 278, 279, 285, 292, 293, 303, 312
Abdi İpekçi 105, 107, 108, 557, 570, 571
Abdülkerim Doğru 442, 466
Abdülvahap Yurtsever 469
Abhazya 218
Adalet Partisi 89, 118, 132, 133, 159, 175, 185, 196, 215, 303, 309, 318, 320, 428, 430, 491, 495, 496, 526, 561
A. Dançenko 125
Adlai Eving Stevenson 45
Adnan Menderes 19, 24
Adnan Saygun 371
Adolf Hitler 13
A. E. Koçinyan 272
A. E. Korneyçuk 325
A. F. Diordiça 300
A. F. Dobrınin 45
Afrika 100, 132, 160, 212, 237, 238, 269, 408, 513, 519, 530, 551
A. F. Vatçenko 300
Ahmet Batur 377
Ahmet Benler 557
Ahmet Karaca 469
Ahmet Şükrü Esmer 83, 84, 136, 184, 342, 571
Ahmet Taner Kışlalı 531
Ahmet Topaloğlu 232
A. İ. Göğüş 218
Ajans Frans Pres 417
Ak Devrim 547
AKEL 59, 69, 365, 407, 408
A. K. Orucov 288, 289
Albay Dixon 215, 216
Aleksey Kosıgin 101
Ali İhsan Balım 278
Ali Karcı 311, 312
Ali Sirmen 449
Almanya Birleşik Sosyalist Partisi 198, 199, 373
Alparslan Türkeş 189, 214, 417, 431, 437, 442
Altan Öymen 449
A. L. Voronin 324, 334
Alyat Mehmet 377
A. Mikoyan 87, 104, 167, 293
Amsterdam 540, 542, 557
Anadolu Ajansı 423, 463
Anar Rızayev 449
Anıtkabir 127, 148, 242, 379
Ankara XVI, XVII, 4, 6, 9, 10, 12, 14, 15, 17, 23, 25, 26, 33, 34, 37, 40, 41, 55, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 77, 78, 83, 85, 94, 101, 102, 105, 108, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 125, 126, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 147, 148, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 167, 170, 175, 176, 181, 184, 185, 190, 191, 192, 205, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 220, 221, 222,

223, 229, 230, 234, 236, 238, 241, 242, 244, 248, 253, 254, 261, 263, 264, 266, 269, 271, 293, 299, 300, 302, 317, 319, 336, 339, 340, 344, 346, 347, 353, 357, 359, 360, 361, 362, 370, 371, 372, 374, 377, 378, 379, 381, 387, 391, 399, 401, 403, 405, 406, 410, 421, 423, 424, 426, 432, 438, 442, 443, 447, 454, 457, 461, 463, 464, 469, 479, 480, 486, 494, 496, 498, 500, 501, 510, 512, 514, 515, 523, 525, 528, 529, 533, 536, 538, 539, 542, 543, 554, 555, 560, 565, 566, 567, 570, 571, 574, 578, 579
Ankara Radyosu 34
Ankara Üniversitesi 191, 208, 253
A. N. Podgornıy 160
A. N. Şelepin 262, 293
A. N. Yefimov 499
A. Orlova 179
A. P. Lyaşko 437, 523
A. P. Şitikov 447, 451, 501, 560
Aram Haçaturyan 283
A. Rızayev 449
Arif Melikov 62, 531
Armenia 309
ASALA 401, 433, 445, 495, 571
Associated Press Ajansı 343
Aşağı Ahta (Razdan) 399
A. Şaripov 319
Atıfet Sunay 317, 328
Atlas Okyanusu 182
Attila Tokatlı 198
Avrupa Müttefik Orduları 193
AWACS 536
Ayasofya Camii 257, 258
Ayetullah Ruhullah Humeynî 548
Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti XXI, 27, 567
Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sinema-Foto Belgeleri Arşivi XXI
Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Güvenlik Bakanlığı Arşivi XXI
Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasî Senedler Arşivi XXI
Azerbaycan Devlet Radyo ve Televizyon Komitesi 348
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 5
Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi Riyaset Heyeti 57, 179
Azerbaycan Kültür Derneği 213, 461, 463, 465, 466, 469, 481
Azerbaycan Radyosu 347, 466
Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu 61, 327, 328, 344, 345, 404, 429, 455

B

Bağlantısızlar Hareketi 188, 420
Bahadır Demir 399
Baki İlkin 428, 429, 430
B. A. Kulik 449
Bakü XIV, 4, 7, 12, 14, 61, 62, 78, 109, 161, 179, 266, 267, 268, 269, 270, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 296, 311, 318, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 339, 342, 347, 349, 377, 378, 403, 404, 428, 429, 430, 449, 450, 455, 456, 462, 464, 472, 477, 478, 479, 496, 531, 547, 553, 582
Barzani 51, 52, 59
Basra 14, 407, 408, 427, 530, 549

B. Aşıroğlu 430
Batı Trakya 452
Batum 12, 14, 357, 371, 405, 510, 515
B. B. Kuznetsov 382
Behçet Osman Ağaoğlu 294
Behice Boran 526
Beşir Balcıoğlu 556
Beyaz Saray 41, 46, 66, 81, 82, 187, 194, 207, 234, 299, 363, 401, 426, 527, 529, 539, 549, 550, 555
Bezestaya-1 280
B. G. Gafurov 63, 217
B. İ. Çehonin 367
Bine Havaalanı 455
Birleşmiş Milletler 16, 111, 196, 280, 385, 489, 518, 534
Bizim Radyo 199, 228, 229, 232, 233, 264, 382, 383, 389
B. L. Kolokolov 324
B. Medvedev 463
B. Memmedov 311
BM Güvenlik Konseyi 68, 185, 251, 281, 299, 337, 348, 349, 385, 411, 417, 418, 420, 422
B.N. Ponomaryov 59
Borispol Havaalanı 285, 324, 523
B. P. Beşev 278, 285, 305
B. P. Bugaev 293
Brejnev XX, 23, 50, 74, 100, 101, 120, 167, 171, 199, 201, 203, 205, 209, 233, 243, 308, 335, 336, 337, 338, 349, 350, 365, 396, 397, 445, 480, 521, 522, 524, 525, 541, 564, 569, 571, 576, 580
Brejnev Doktrini 308, 564
Brest-Litovsk 3
B. T. Lobjadze 405
Budapeşte Radyosu 382
Bulgaristan Komünist Partisi 59, 197, 199, 353, 372, 373
Bundy McGeorge 49
Burhan Felek 263
Bülent Ecevit 370, 371, 405, 410, 415, 441, 446, 448, 449, 451, 509, 510, 521, 558
Büyük Karakilise (Kirovakan) 399
B. V. Dementyev 167
B. V. Şinkuba 218
B. V. Vinogradov 324

C - Ç

Cafer Caferov 346
Cahit Karakaş 441
Camp David 555
Can Pulak 449
Celal Bayar XVII, 12, 17, 567
Cemal Gürsel 23, 24, 35, 67, 71, 119, 127, 148, 149, 155, 162, 196, 237, 238, 318
CENTO 17, 34, 35, 36, 37, 55, 83, 94, 121, 140, 210, 211, 318, 403, 498, 547, 550, 554
Cevad Açıkalın 17
Cevdet Sunay 196, 197, 205, 215, 236, 248, 270, 284, 300, 308, 314, 317, 318, 320, 325, 327, 328, 331, 339, 341, 342, 343, 344, 348, 360, 364, 378, 396, 397, 462, 581
Charles de Gaulle 193, 243
CHP 59, 60, 70, 133, 151, 175, 188, 239, 262, 312, 320, 387, 441, 446, 451, 495, 561
Churchill 15, 525, 526

CIA XXI, 28, 40, 41, 42, 43, 48, 99, 137, 138, 141, 195, 206, 273, 401, 549, 556, 569
Cihat Alpan 334, 335
Cihat Baban 162
CSAK 445, 495
Cumaovası Havaalanı 255
Cumhuriyetçi Güven Partisi 428, 431
Cumhuriyet Halk Partisi 59, 118, 198, 405, 431, 447, 496, 561
Cüneyt Arcayürek 449
Cyrus Robert Vance 503
Çankaya Köşkü 127, 238, 259, 357, 388, 390, 426
Çarlık Rusya XVII, 17
Çekoslovakya Komünist Partisi 197, 199, 372, 373
Çiğli Havaalanı 391

D

Daily News 223, 456, 584
De Gaulle 193, 243, 244
Deniz Baykal 441, 495, 496
Devlet Ermitaj Müzesi 285
Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel 429, 472, 479, 496, 532
D. M. Maruşenko 447, 449
D. Oganesyan 399
Doğan Araslı 496
Doğu Perinçek 527
Dolmabahçe Sarayı 258, 302, 394
D. S. Nikiforov 455
D. S. Polyanski 293, 319, 324, 378
Dzerjinski 535

E

E. Alihanov 289, 327, 328, 345, 346
E. A. Şevardnadze 326
E. Cebrayılov 448, 455, 466, 471, 476
Eczacıbaşı Seramik Fabrikası 260
Eçmiadzin 101, 102, 399
E. F. Loginov 262, 305
Eisenhover 28
Elis Sübhan oğlu Keremli XIV
Ellyse Meydanı 557
Emir Timur 286
E. M. Samoteykin 521
Enosis 64, 65, 72, 74, 81, 84, 86, 87, 88, 89, 107, 108, 111, 112, 117, 128, 139, 141, 157, 184, 187, 214, 240, 243, 298, 305, 310, 311, 333, 343, 364, 380, 386, 395, 409, 416, 565
Enver Alihanov 267, 288
Enver Altaylı 373
Enver Paşa 232, 256
Enver Sedat 555
EOKA 64, 407, 410
EOKA-2 407
Erivan 12, 142, 143, 219, 232, 272, 295, 399, 570, 573, 574, 576, 579, 583
Ermeni Kurtuluş Örgütü 556
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti XX
Esenboğa Havaalanı 117, 125, 159, 230, 240, 241, 278, 293, 300, 317, 339, 378, 391, 395, 437, 443, 524
Esir Türkler Haftası 454
Express 65

F

Fahri Atabey 393
Fahri Korutürk 23, 64, 102, 398, 425, 438, 489, 522
Faik Türün 393
Falih Rıfkı Atay 76

Faruk Gürler 382
Faruk Sükan 204, 229, 258, 311, 364
Fatin Rüştü Zorlu 24
F. Bayramoğlu 312, 320, 339
Feridun Cemal Erkin 36, 38, 65, 84, 103, 104, 105, 128, 131, 157
Ferit Melen 320, 396, 463
Ferruh Bozbeyli 192, 217, 247, 300
Fethi Tevetoğlu 60, 278
Fevzi Aküzüm 469
Fevzi Çakmak 525
Fidel Castro 46, 47
Fikret Emirov 331
Filelefteros 445
Filistin 50, 237, 286, 320, 322, 337, 382, 440, 489, 513, 519, 542
F. Moloçkov 102, 166, 279
F. Mustafayev 404
Fransa 8, 9, 12, 13, 14, 25, 125, 137, 143, 191, 193, 194, 201, 203, 215, 229, 235, 239, 243, 244, 318, 365, 366, 399, 472, 527, 528, 530, 549, 550, 557, 583
Fyodoroviç 361

G

G. Cavaaşvili 125
G. Ebilova 449
G. E. Halilov 267
Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesi 182
General Evans 183
General Medisent 38
Generâl Schorer 355
General Smarth 183
George Ball 67, 87
George Papandreou 84
George Pompideu 365
George W. Ball 81
Georgi Çiçerin 5
Georgy Maksimilianovich Malenkov 18
G. İ. Çikvaidze 325, 326
G. İ. Voronin 167, 262, 293
Glafkos Klerides 418
Gökhan Evliyaoğlu 89, 132
GRU 29
Grubyakov 312, 313, 320, 324, 326, 334, 335, 361, 378, 381, 382, 394, 406, 410, 465, 574
G. S. Dzosenidze 319, 325, 326
Guba 429
Gurgen Yanukyan 399, 402
Gülhane Askerî Hastanesi 237
Günaydın 444
Gündüz Ökçün 496, 498, 511, 514, 516, 520, 521, 525, 537, 540, 542
Güney Azerbaycan 468, 473, 551, 552, 553, 562

H

Halklar Dostluğu Üniversitesi 229
Haluk Bayülken 84, 212, 382
Hans Dietrich Gernscher 541
Harry Truman 25
Hasan Esat Işık 103, 125, 128, 138, 140, 147, 148, 149, 151, 154, 160, 184, 192, 215, 217, 221, 229, 230, 238, 239, 243, 249, 255, 258, 266, 270, 278, 279, 292, 295, 300, 370, 371, 399, 441, 449, 497, 499
Hasan Polatkan 24
Haşim İşcan 135, 256, 258

Haydar Aliyev XIV, 288, 327, 332, 345, 347, 403, 448, 470, 471, 472, 473, 475, 477, 478, 479, 480, 496
Helsinki Sonuç Bildirisi 487, 514, 520, 528
Henry Kissinger 158, 426
Hızır Bek Gayretullah 469
H. İbrahimov 345
Hikmet Çetin 511, 514, 515, 516, 523, 525, 538, 543
Hikmet Şimşek 371
Hruşçov XIX, XX, 20, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 64, 65, 66, 68, 69, 75, 76, 99, 100, 101, 107, 126, 134, 137, 141, 188, 232, 563
Hürriyet Radyosu 464

I

III. İvan 3
II. Selim 3
I. Petro 17, 188
I. Vazgen 102, 142

İ

İbrahim Şevki Atasagun 247, 300
İbrahim Topçubaşov 373
İ. Esedov 377
İ. F. Semiçastnıy 378
İhsan Sabri Çağlayangil 176, 204, 214, 215, 243, 247, 249, 255, 258, 278, 279, 286, 303, 306, 317, 334, 428, 437, 443, 485, 490, 492, 493
İlişkiler Derneği 449, 472, 474, 479
İlter Türkmen 185, 249, 262, 278, 280, 292, 403, 404, 405, 428, 429, 466
İlyas Efendiyev 404
İskenderun Demir Çelik Fabrikası 268
İslam Konferansı Teşkilatı 542, 564
İsmail Bilen 58, 296, 297
İsmail Dokuzoğlu 359
İsmail Hakkı Yılanlıoğlu 247
İsmet İnönü XVII, 13, 25, 34, 40, 64, 67, 70, 82, 84, 128, 129, 135, 136, 151, 152, 175, 196, 214, 236, 238, 262, 312, 387, 416, 447
İstanbul Cumhuriyet Savcılığı 198, 206
İvan Grozni 3
İ. V. Spiridinov 219, 300
İ. V. Stalin XVII
İzvestiya 53, 100, 110, 120, 125, 127, 135, 136, 137, 139, 149, 156, 157, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 191, 217, 218, 219, 231, 239, 242, 245, 253, 262, 263, 268, 271, 272, 277, 278, 282, 284, 286, 287, 290, 292, 293, 300, 302, 303, 305, 320, 322, 325, 334, 335, 378, 432, 437, 438, 443, 445, 447, 450, 451, 485, 486, 491, 492, 493, 501, 509, 516, 520, 521, 523, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584

J

Jimmy Carter 502, 555
J. Stewart 211

K

K. A. Halilov 329
Kamuran Gürün 105, 162, 166, 221, 249
Kara Karayev 290, 331, 429, 455

Karaoğlan 410
Kâzım Karabekir 6, 17
Kemal Güven 422
Kemal Satır 117, 128, 133, 135, 151
Kenan Evren 445, 499
Kennedy 32, 43, 44, 45, 46, 47
K. E. Voroşilov XVII, 10
KGB 29, 46, 52, 57, 58, 59, 100, 102, 199, 262, 273, 288, 328, 331, 354, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 397, 407, 463, 464, 468, 469, 471, 473, 474, 475, 549, 556, 567
Kıbrıs Komünist Partisi 69, 365, 407
Kıbrıs Türk Federe Devleti 559
Kırım Türkleri 213
Kızılay Cemiyetleri 217
Kızılhaç 217
Kız Kalesi 267, 404, 449, 455
Konstantin Karamanlis 418
Kosıgin 74, 101, 110, 111, 112, 129, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 187, 189, 190, 198, 199, 202, 203, 209, 212, 213, 214, 219, 221, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 292, 293, 301, 305, 317, 319, 320, 321, 323, 332, 334, 335, 339, 342, 348, 349, 397, 424, 433, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 451, 452, 453, 490, 491, 510, 511, 512, 513, 514, 516, 517, 523, 531, 571, 572, 573, 575, 580
Krasnaya Zvezda 180
Krasnıy Oktyabr 189
Kremlin XIV, 13, 47, 48, 92, 105, 115, 160, 164, 166, 167, 208, 218, 219, 234, 279, 283, 292, 293, 320, 321, 335, 381, 396, 451, 476, 510, 511, 513
Kurban Halilov 378, 532
Kuzey Azerbaycan 553
Kuzey Kafkasya Türkleri 213

L

Lavrentiy Pavloviç Beriya 18
L. Çernışev 287
Lenin 3, 4, 5, 14, 78, 103, 109, 110, 115, 116, 126, 131, 136, 143, 148, 152, 153, 155, 161, 164, 165, 166, 167, 198, 207, 208, 218, 219, 220, 234, 245, 246, 249, 261, 262, 263, 279, 284, 285, 297, 305, 322, 323, 324, 349, 383, 389, 394, 395, 438, 451, 485, 487, 492, 509, 515, 517, 524, 525, 563
Leningrad 26, 60, 108, 161, 179, 217, 285, 318, 324, 339, 377, 397, 447, 449, 492, 531, 547
L. F. İliçev 421
L. İ. Brejnev 167, 171, 199, 335, 349, 396, 445, 522, 524, 569
L. İ. Kuznetsov 334
Lozan Barış Konferansı XVI
L. V. Smirnov 167, 262

M

Macaristan Sosyalist İşçi Partisi 59, 198, 199, 372, 373
Makarios XIX, 65, 66, 67, 68, 69, 75, 76, 82, 85, 107, 204, 227, 228, 231, 232, 364, 365, 410, 411, 417, 418, 422
M. A. Megrelişvili 326
Mao Tse Tung 48
Marshall Plânı 25
M. A. Topçubaşov 289
McArtur 42
Mehmet Ali Ağca 557
Mehmet Ali Aybar 208
Mehmet Barlas 444
Mehmet Niyazi Özdemir 256
Mehmet Turgut 278, 279
Melih Esenbel 401, 402, 425
Merkezî Haberalma Teşkilatı 99
Metin Toker 160
M. F. Ahuntzade 267
Mihail Kalinin 13
Mihri Belli 205, 206
Milli Birlik Komitesi 196
Millî İstihbarat Teşkilatı 198, 229, 295, 357, 493
Millî Selâmet Partisi 428, 431
Millî Türk Talebe Birliği 208, 232
Milliyet 64, 65, 69, 76, 101, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 115, 116, 119, 121, 126, 134, 136, 156, 189, 191, 209, 241, 251, 294, 312, 340, 364, 370, 395, 400, 401, 402, 449, 450, 451, 452, 453, 536, 539, 540, 542, 543, 557, 560, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584
Milliyetçi Hareket Partisi 189, 214, 417, 428, 431
Mir Cafer Pişeveri 553
Mirza Bala 469
M. Kipriyanu 86
M. M. Litvinov 9, 147
Molla Mustafa Barzani 51, 59
Montreux 11, 12, 16, 18, 54, 180, 181, 222, 223
Moskova Antlaşması 191
Moskova Radyosu 116, 128, 229, 232, 233, 359
M. P. Georgadze 219, 283, 300, 501
Muhammed Rıza Pehlevî 348, 530, 548
Muhammed Yahya Han 348
Muharrem Nuri Birgi 341
Mustafa Kemal Atatürk XVI, 11, 13
M. V. Posohin 217

N

Nadir Nadi 162, 211, 262, 520, 576
Nahçıvan 330, 477, 478
Nahit İmre 357
Naim Talû 398
N. A. Ponomaryov 501
NATO XVIII, XIX, 17, 19, 23, 26, 27, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 46, 49, 50, 51, 54, 55, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 104, 111, 112, 119, 121, 125, 128, 132, 138, 139, 140, 141, 147, 158, 169, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191,

193, 194, 195, 200, 211, 214, 215, 228, 229, 231, 234, 235, 239, 250, 251, 254, 270, 271, 272, 277, 298, 299, 300, 304, 309, 310, 318, 340, 356, 380, 382, 389, 408, 409, 411, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 424, 426, 427, 431, 444, 445, 452, 456, 468, 491, 494, 497, 498, 500, 502, 503, 504, 509, 521, 526, 527, 528, 530, 533, 535, 536, 539, 540, 541, 542, 544, 550, 551, 565, 566, 567, 571, 575, 580
Nazım Hikmet 207, 368, 531
Nebi Hazri 429, 449, 455, 496, 532
Necat Basmarcı 377
Necdet Calp 84
Necla Kuneralp 555
Necmeddin Erbakan 431, 437, 442
Neriman Nerimanov 7
Nesrin Sipahi 373
News Press 400
New York Times 360
N. G. İgnatev 167
Nihat Erim 74, 84, 90, 108, 147, 159, 188, 231, 337, 364, 365, 366, 378, 382, 386, 389, 394, 570
Nikos Sampson 410
Novoe Vremya 205
N. S. Hruşçov XIX, 64

O

Odessa 12, 79, 510, 513, 535
Oktemberyan 399
Orhan Kemal 198, 210
Orhan Koloğlu 449, 451
Orhan Seyfi Orhon 172
Osman Batur 232, 256
Osman Bölükbaşı 133, 149, 227, 271
Osman Kibar 134, 222, 255
Osmanlı İmparatorluğu XV, 142, 143, 563

P

Patris Lumumba Üniversitesi 232
Pentagon 41, 43, 69, 542, 547
Pertev Subaşı 105, 162, 166, 185, 249, 278, 280
Phillips Talbot 37
P. İ. Krılov 455
Polat Bülbüloğlu 346
Politbüro 45, 197, 296, 472
Politika 33, 116, 162, 449
Polonya Birleşik İşçi Partisi 59, 197, 199, 372, 373
Potsdam Konferansı 16
Prag Baharı 307
Pravda 24, 52, 60, 109, 110, 171, 180, 344, 359, 389, 395, 417, 421, 442, 525, 570, 572, 577, 578, 579, 580, 583, 584
Prof. Dr. İbrahim Şevki Atasagun 300
P. S. Eliguşvili 326

R

Rahşan Ecevit 446, 510
Rasim Cinisli 208
Raşit Behbudov 300
Rauf Denktaş 67
Rauf Hacıyev 331
Resul Rıza 331
Reşat Erol 353
Rıfkı Danışman 466

Richard Nixon 100, 307, 363
R. M. Abdullayev 267, 288, 289, 329
R. Memmedov 77, 78, 79, 377
R. Memmedzade 496
Robert Kennedy 45
Robert McNamara 44
Romanya İşçi Partisi 197, 199, 372
Romanya Radyo-Televizyonu 27
Rrancis Povvers 30
Rusya Devlet En Yeni Dönem Tarihi Arşivi XXI
Rusya Devlet Sosyo-Siyasî Tarih Arşivi XXI
Rusya Federasyonu Devlet Sinema- Foto Belgeleri Arşivi XXI
Rusya Federasyonu Dış Siyaset Arşivi XXI
Rüştü Aras 9, 294

S

SALT-2 538, 539, 540, 541, 576
Samet Ağaoğlu 206
Sami Onoran 360
Sampson 410, 418
S. A. Skaçkov 162, 165, 166, 168, 278, 279, 292, 334, 378, 382, 516, 543
SAVAK 548
S. A. Vezirov 288, 289
Schröder 215
Selim Sarper 15, 24, 25, 33
Semih Sancar 415
Semyonov 166, 168, 217, 237, 238, 285, 293
Serdarabad 399
Sevr Anlaşması 5
Seydişehir Alüminyum Fabrikası 268
Sırrı Atalay 499, 500, 501, 509, 525, 560
Sibirya 79, 206, 217, 218, 232
S. İ. Hüseyinova 290
Simferopol 359
Sinork Kalustyan 401
SİTA 105, 277, 362, 367, 370, 411, 417, 485, 501, 524, 530
Skaçkov 162, 165, 166, 168, 278, 279, 292, 334, 378, 382, 516, 543, 579
S. Kasımova 455
S. K. Kurotkin 326
S. Korkut 516
Soçi 168, 371
Sofya Radyosu 156
Son Havadis 75, 206, 213, 295, 463, 584
Sosyal Adalet 59
Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi XX, 45, 51, 58, 99, 100, 171, 198, 199, 205, 334, 354, 365, 367, 372, 373, 407, 408, 445, 463, 471, 472, 473, 476, 524, 556
Sovyetler Birliği Merkezî Komitesi 120
Sovyet Telgraf Ajansı 14
SSC Bakanlar Kurulu 61, 168, 249, 325, 326, 327, 328, 344, 345, 399, 404, 405, 429, 437, 455, 523
SSCB Dış İşleri Bakanlığı Orta Doğu Dairesi 449, 467
SSCB Elmas Vakfı 305
SSCB Halk Savunma Komiseri XVII
SSCB Yüksek Sovyeti 23, 60, 113, 115, 122, 125, 127, 138, 160, 167, 217, 218, 219, 248, 283, 300, 301, 303, 308, 317, 319, 324, 326, 332, 334, 335, 338, 342, 378, 446, 447, 449, 451, 501, 556, 560
Suat Bilge 184

Suat Hayri Ürgüplü XIX, 60, 62, 131, 140, 145, 148, 150, 161, 163, 258
Suhumi 217, 218
Sultan II. Bayazit 3
Sultan I. Selim 3
Sumgayıt Boru Fabrikası 267, 292
Süleyman Demirel 150, 153, 175, 183, 196, 240, 243, 248, 254, 261, 277, 278, 279, 282, 288, 294, 301, 309, 311, 339, 343, 370, 387, 416, 428, 432, 437, 443, 446, 453, 462, 466, 489, 490, 495, 537
Süleyman Rahimov 331
Süleyman Rüstem 331, 462
Syrus Wens 540

Ş

Ş. D. Kiknadze 405
Ş. E. Buhraşvili 326
Ş. Elekdağ 521
Şevket Alekberova 346
Şirvanşahlar Sarayı 404, 455
Şükrü Elekdağ 183, 185, 516, 534, 535, 538
Şükrü Saraçoğlu 14

T

Tahire Tahirova 57, 109, 288
Tahsin Demiray 130
Tasvir 342
Taşnaksutyun XXI
T. A. Tahirova 289, 329
T. Belcher 68, 81
TBMM XIX, 4, 7, 17, 60, 72, 84, 89, 118, 125, 127, 130, 132, 133, 135, 137, 138, 160, 161, 176, 182, 187, 192, 195, 196, 209, 214, 217, 232, 245, 247, 258, 300, 302, 311, 333, 339, 370, 378, 387, 397, 402, 410, 422, 441, 446, 493, 496, 497, 500, 509, 560, 584
Tebriz 547, 552, 553
Tekin Arıburun 118, 378, 425
Teoman Köprülüler 525
Tercüman 63, 370, 449, 558, 570, 573, 584
Tevfik Rüştü Aras 9
Tevfik Saraçoğlu 382
T. H. Azizbeyova 328
The Guardian 121, 264, 584
The International Herald Tribune 360
THKP-C 558
TİKKO 557
Times 70, 84, 137, 360
TKP 58, 201, 202, 204, 205, 206, 296
T. Nağıyev 404
TSK 36, 37, 38, 320, 364, 464
Tudeh Partisi 547, 549, 550
Tuncay Özkan 355, 367, 403, 415, 493, 570
Turan Güneş 370, 410, 415, 421, 441
Turgut Sunalp 84
Turhan Feyzioğlu 70, 431, 437, 443
Türkan Şoray 371
Türk-Fransız Dostluk Anlaşması 12
Türk Haber Ajansı 402
Türk Hava Yolları 319, 391, 423, 557
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ve Kütüphanesi XXI
Türkiye Cumhuriyeti XV, XVII, XXI, 10, 17, 19, 33, 84, 91, 94, 105, 131, 136, 147, 163, 192, 193, 207, 214, 216, 223, 229, 236, 246, 254, 265, 266, 269, 278, 279, 288, 289, 300, 301, 308, 309, 310, 313, 320, 328,

330, 344, 365, 379, 392, 396, 406, 432, 438, 446, 477, 485, 559, 563, 568
Türkiye İşçi Partisi 207, 208, 353, 373, 526
Türkiye Komünist Partisi XX, 58, 197, 199, 202, 204, 205, 297, 389, 564
Türk Ocağı 78, 79
Türk-Rus Antlaşması 6
Türk Silahlı Kuvvetleri 194, 298, 318, 378, 411, 426, 445, 498, 539

U

U-2 Keşif Uçakları 355
Ukrayna SSC Bakanlar Kurulu 168, 249, 325, 437, 523
Ulus 75, 77, 83, 84, 104, 136, 162, 170, 183, 189, 194, 214, 218, 234, 242, 342, 444, 447, 466, 571

Ü

Üçkilise 399
Üzeyir Hacıbeyli 404

V

V. Ambartsumyan 142
V. A. Nikifirov 425
Varşova Paktı 54, 86, 353, 408, 494
Vatan Cemiyeti 471, 479
Vefa Poyraz 256, 258, 302, 393, 394
Veli Ahundov 296, 297
V. G. Kulikov 378, 382
V. Grubyakov 312, 394, 465
V. Halefoğlu 162, 166
Vietnam Halk Kurtuluş Cephesi 334
Vitali Nikiforov 207
Vladimir Jirinovski 372
V. Molotov 12
V. M. Vinogradov 279, 285, 292, 293, 303, 326, 334
V. N. Novikov 162, 167, 168, 278, 283
Vnukovo Havaalanı 168, 285, 293, 485
V. Semiçastnıy 58, 100, 382
V. S. Semyonov 166, 168, 217, 285, 293
V. Şapoşnikov 463
V. V. Şerbitski 240, 243, 249, 285, 325

W

Walery Jiscar Desteng 530
Washington Post 66, 527, 528, 583, 584

Y

Yakup Demir 199, 200, 201, 204, 205, 206, 209, 296, 297, 583
Yanukyan 399, 400, 401, 402, 423
Yeni Ermeni Direnişi 495
Yeni Ermeni Mukavemeti 556
Yeni Gazete 222, 342
Yeni İstanbul 75, 206, 235, 295, 342
Yeni Muhaceret 468
Yeni Sabah 67, 70, 584
Yeni Ulus 466
Yoachim von Ribbentrop 13
Yu Çan 529
Yuri Andropov 474
Yuri Gagarin 283
Yuri Grigoreviç 531
Y. V. Andropov 378, 407

Z

Zamyatin 147, 149, 161, 168, 243, 249
Z. B. Geldiaşvili 326
Zekeriya Sertel 297

Zeki Baştımar 199, 204, 205, 297
Zeki Kuneralp 555
Zeynep Hanlarova 461, 462, 463
Zgibiniev Brezinski 530
Z. N. Bağırov 448
Z. Z. Şükürova 329